

ДЕРЖАВНИЙ КОМІТЕТ АРХІВІВ УКРАЇНИ

Український науково-дослідний інститут
архівної справи та документознавства

Європейський університет

СТУДІЇ

*з архівної справи
та документознавства*

Том тринадцятий

Київ
2005

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

І. Б. Матяш (головний редактор),
Н. М. Христова (заступник головного редактора),
Г. В. Боряк, І. Л. Бутич, І. Н. Войцехівська, Л. А. Дубровіна,
С. Л. Зворський, С. Г. Кулешов, М. В. Ларін, Л. П. Одинока,
Ю. І. Палеха, Г. В. Папакін, Р. Я. Пиріг, В. А. Смолій,
З. І. Тимошенко, В. В. Федосов

Зареєстровано у Міністерстві України у справах преси
та інформації 04.07.96 серія КВ № 2110

Зареєстровано Вищою атестаційною комісією України
як фахове видання зі спеціальності “Історичні науки”
(Бюлетень ВАК України, 1999, № 4, с. 47)

Рекомендовано до друку Вченою радою
Українського науково-дослідного інституту
архівної справи та документознавства
(протокол № 2 від 22 квітня 2005 р.)

*Розповсюдження та тиражування без офіційного дозволу Українського
науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства забороняється.
Редколегія не завжди поділяє точку зору авторів, зберігає оригінальний стиль матеріалів,
залишає за собою право скорочувати тексти.
Друковані в інших виданнях матеріали до розгляду не приймаються.
При передруку публікацій посилання на “Студії з архівної справи
та документознавства” обов’язкове*

ЗМІСТ

Архівна справа: історія та сучасність

- Андрієвська Лариса** Про особливості Генеральної схеми класифікації документної інформації в державних архівах України та специфіку її впровадження 5
- Московченко Наталія** Двозначність поняття “єдиний державний архівний фонд” (роль Істпарту в розвитку архівної справи України) 9

Теорія і методика архівознавства

- Драгомірова Лариса** Українські дескриптивні стандарти: стратегія і тактика впровадження 14
- Сібіль Клер** Міжнародні дескриптивні стандарти ISAD(G) та ISAAR(CPF) у формуванні загального інформаційного простору 88
- Єремєєв Станіслав** Американський дескриптивний стандарт EAD: історія, структура, термінологія, можливості використання 104
- Московченко Наталія, Мага Ірина** До питання реконструкції складу архівних фондів, втрачених під час пожежі в колишньому Кам’янець-Подільському міському державному архіві 111

До концепції створення електронних архівів

- Кисельова Леся** Деякі правові аспекти визначення характеристик електронних документів 119
- Марченко Петро** Проект концепції архівного зберігання електронних документів 122

Джерелознавчі галузі знань

- Федоренко Михайло** Протоколи засідань Ради Київської духовної академії 1870–1871 рр. як джерело вивчення передумов створення Церковно-історичного і археологічного товариства 129
- Шихненко Ігор** Фонд Грушевських як джерело вивчення історії становлення і розвитку архівної та бібліотечної справи в Україні в період національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. 133

Документознавство: історія, теорія, практика

- Палеха Юрій** Служба діловодства як об’єкт керування в установі 137
- Солодова Віра** Документ як експонат музею (за документами Одеського історико-краєзнавчого музею) 142
- Федосов Володимир** О розвитку документоведення в Білорусі 145
- П’єтшик Павел** Міжнародні курси для викладачів керування документацією: перспективи подальшої організації 150

Історія установ, товариств і об’єднань

- Матяш Ірина** Розвиток міжнародного співробітництва Спільки архівістів України 153
- Киридон Алла** Стан збереження архівних документів ліквідованих релігійних громад (кінець 1920-х – початок 1930-х рр.) 155
- Маврін Олександр** Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського Національної академії наук України 163
- Зворський Сергій** Питання підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації в архівній галузі в контексті діяльності спеціалізованої вченої ради в УНДІАСД 166
- Гурбова Людмила** До питання про роль Таврійської вченої архівної комісії у формуванні складу фондів Державного архіву в Автономній Республіці Крим .. 169
- Ларин Михайл** Всероссийский научно-исследовательский институт документоведения и архивного дела 172
- Старостин Евгений** Архивы России (краткий исторический очерк) 173
- Безбородов Александр** Историко-архивный институт Российского государственного гуманитарного университета 175
- Чернобаев Анатолий** Журнал “Исторический архив” 177

Огляди архівних фондів

- Ковальчук Володимир** Види документів мережі ОУН (б) і Запілля УПА на Волині та Поліссі у роки Другої світової війни 180
- Старовойтов Микола** До проблеми комплектування та упорядкування фондів в архівних установах Луганщини у 1940 роках 185

Персоналії

- Пиріг Руслан** Ідея федералізму в державницькій концепції Михайла Грушевського 188
- Палієнко Марина** “Був вірний Петлюрі, є і залишаюся...” (діяльність Івана Рудичева на посаді директора Української бібліотеки імені Симона Петлюри у Парижі) 192
- Ковальчук Володимир** Роль Миколи Балліна у бібліотечній та культурно-просвітницькій діяльності Харківського товариства грамотності 198
- Волкотруб Ганна** “Прошу суд дати мені можливість працювати ... і спокутувати свою вину” (за документами слідчої справи Пилипа Клименка) 201

Архівознавство за кордоном

- Шумейко Михаїл** Первый юбилей архивного закона Беларуси (к 10-летию принятия Закона “О Национальном архивном фонде и архивах в Республике Беларусь”) 206
- Скалабан Віталій** Повернення вивезених до Німеччини білоруських музейних цінностей 208
- Крохмаль Яцек** Зміни у польській архівній методиці 212

Архівні відкриття

- Лисенко-Єржиківська Наталка** До потрактування творчості Казимира Вежинського 215
- Клименко Тетяна** До історії розвитку туризму на Черкащині 227
- Музичук Надія** Ключі від вирію 230

Бібліографія, рецензії, інформація, хроніка

- Романовський Ростислав** Непересічне явище сучасної української бібліографії 233
- Путова Ганна** Збірка “Polska i jej wschodni sąsiedzi” – ланцюжок між культурами 234
- Матяш Ірина** Міжнародна конференція в Торуні ... 235
- Волкотруб Ганна** Наші консультації 237

Некролог

- Делеган Михайло** Пішов із життя відомий вчений .. 238
- Відомості про авторів**..... 239

Розділ I

АРХІВНА СПРАВА: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Лариса Андрієвська

ПРО ОСОБЛИВОСТІ ГЕНЕРАЛЬНОЇ СХЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ ДОКУМЕНТНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ДЕРЖАВНИХ АРХІВАХ УКРАЇНИ ТА СПЕЦИФІКУ ЇЇ ВПРОВАДЖЕННЯ

Питання класифікації документної інформації для створення та удосконалення уніфікованого систематичного каталога в державних архівах не нове у вітчизняному архівознавстві. Робота над єдиною класифікаційною схемою для каталогів держархівів тодішнього СРСР розпочалася наприкінці 50-х років минулого століття. У 1959 р. було опубліковано проект основної таблиці наскрізного класифікатора каталога документальних матеріалів Державного архівного фонду радянського періоду¹, розроблений провідними вченими-архівістами з урахуванням досвіду створення подібних схем у найбільших архівах та бібліотеках країни. 6 червня 1961 р. Схема була схвалена Науковою радою Головного архівного управління при Раді Міністрів СРСР, а у 1962 р. опублікована і введена як обов'язкова для системи державних архівів². Загальну редакцію першого видання Схеми єдиної класифікації (СЕК) здійснили Г. Белов, Б. Богатов, Л. Кривошеїн, Л. Смоктунович.

Основна таблиця Схеми складалася з п'яти відділів, побудованих як за предметно-тематичним, так і за хронологічним принципами. Кожен відділ ділився за галузевим принципом на розділи, підрозділи, теми, підтеми. Запроваджувалась система літерно-цифрового індексування кожного структурного підрозділу Схеми. Крім основної таблиці, до Схеми входили допоміжна таблиця, алфавітно-предметний покажчик та методичні вказівки, які давали рекомендації не лише з питань застосування Схеми, але й з організації каталогізації архівних документів та оформлення каталогів.

Застосування Схеми в практиці роботи держархівів сприяло поліпшенню використання документної інформації, ширшому її залученню до наукового обігу, проте виявились і певні недоліки самої Схеми. Зважаючи на це, у 1964 та 1967 рр. було опубліковано переліки змін та доповнень до неї³.

Науковці ВНДІДАС та архівісти-практики постійно працювали над удосконаленням Схеми. Результатом їх роботи стало здійснення у 1978 р. другого видання СЕК⁴ під загальною редакцією Д. Голованова, К. Рудельсон, Н. Шепукової. У новому виданні були значно доопрацьовані майже всі рівні його структури: запроваджено поняття підвідділу, доповнено і уточнено розділи та підрозділи, введено понад 500 нових індексів, значну кількість відсутніх раніше рубрик, повністю перероблено деякі підвідділи. Допоміжну таблицю було замінено кількома таблицями загальних та спеціальних визначників. Незмінним залишився поділ Схеми на п'ять відділів. Методичні рекомендації з її застосування були розроблені більш детально. Крім рекомендацій, до Схеми додавались: алфавітно-предметний покажчик, покажчик зміни індексів та інші допоміжні матеріали. У 1982 та 1985 рр. було опубліковано переліки змін та доповнень до другого видання Схеми⁵.

Одночасно проводилась робота зі створення схеми класифікації документної інформації періоду до 1917 р. (т. зв. дорадянського). Протягом 1960–1970-х років архіви розробили власні схеми, якими користувались у роботі з систематичними каталогами⁶. Центральний державний історичний архів УРСР (Київ) запропонував власний проект схеми класифікації документної інформації дорадянського періоду для каталогів держархівів України⁷.

1983 р. набула чинності Схема єдиної класифікації документної інформації для дорадянського періоду (XVIII – поч. XX ст.)⁸ під загальною редакцією О. Курантова, В. Автократова, К. Рудельсон, Н. Шипукової. За своєю структурою, принципами класифікації, системою індексування вона майже повністю збігалася з попередніми СЕК для документів радянського періоду. Особливості історичного періоду враховувались переважно на

I. Архівна справа: історія та сучасність

рівні розділів, підрозділів та таблиць спеціальних визначників. Головна таблиця складалася з п'яти відділів: "Державна влада, державне управління. Самоуправління. Охорона існуючого порядку" (Б/З), "Громадсько-політичні рухи. Революційна боротьба" (І), "Природні умови" (К), "Економічний розвиток" (Л/Т), "Культура. Наука. Побут. Релігія" (У/Я). Схема включала також основну таблицю та низку таблиць спеціальних визначників (від застосування таблиць визначників аспектів автори відмовились), алфавітно-предметний покажчик, методичні вказівки з питань застосування Схеми. Вона вигідно відрізнялася від попередніх більшою стислістю і чіткістю, проте орієнтована була, в основному, лише на роботу з архівними документами Російської імперії, не враховувалася специфіка тих архівів, у фондах яких відклалися значні масиви документів інших держав, що ускладнювало її застосування в архівних установах України, окремі території якої не завжди входили до складу Російської держави.

Побудовані на концептуальних засадах панівного в той час марксистсько-ленінського наукового світогляду Схеми не були позбавлені властивих йому ідеологічних догм: надмірної ідеологізації, політичної кон'юнктури, необ'єктивності в оцінці певних історичних подій, повного ігнорування національних і регіональних особливостей історичного процесу тощо, що не відповідає вимогам і потребам сучасної історичної науки. У зв'язку з цим виникла необхідність у створенні принципово нового типу Схеми, яка б задовольнила потреби суспільства в максимально ефективному використанні інформаційного потенціалу НАФ України. Крім того, забезпечення оперативності виявлення необхідної інформації вимагає якомога ширшого використання для її пошуку можливостей сучасної електронної техніки, що теж зумовлює необхідність внесення певних змін, спрямованих на уніфікацію знакової бази в системі індексування структурних підрозділів.

Протягом кількох останніх років науковці Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, виконуючи замовлення Держкомархіву, працювали над створенням такої Схеми, яка з огляду на її узагальнюючий характер одержала назву генеральної. Під час укладання Схеми враховувались набутки попередніх СЕК, досвід роботи з систематичними каталогами держархівів України, Основні правила роботи державних архівів України, досвід роботи зарубіжних архівів, зауваження та пропозиції, що надійшли до УНДІАСД після публікації проекту Схеми⁹.

Генеральна схема класифікації документної інформації призначена для організації, ведення, та використання автоматизованих систематичних каталогів в архівних установах системи Держкомархіву України (центральної державних архівах, Державному архіві в Автономній республіці Крим, державних архівах областей, міст Києва та Севастополя). Для інших архівних установ, що зберігають аналогічну інформацію, Схема рекомендована до застосування.

Нова Схема відрізняється від попередніх СЕК кількома принциповими моментами. В основу її покладено виключно тематико-галузевий принцип класифікації документної інформації і повністю усунуто хронологічний та історико-періодизаційний принципи. Це відобразилось, насамперед, у відмові від поділу документних джерел на радянський та дорадянський періоди (ідентична за змістом інформації включається до загального структурного підрозділу, незалежно від часу створення документа), а також у вилученні побудованого на хронологічному принципі відділу А, в якому групувалася інформація, пов'язана з подіями жовтневого перевороту в Російській імперії та насильницькому впровадженню радянської влади на місцях. Систематизація за хронологічним принципом може здійснюватись в межах певної структурної одиниці Схеми, починаючи від рівня підрозділу (те ж саме стосується і систематизації за принципом історичної періодизації), якщо цей принцип найповніше відповідає характеру наявної в каталозі архіву інформації і є оптимальним для оперування нею, скажімо в розділах: "Війни. Збройні конфлікти", "Революційних рух", "Референдуми. Плебісцити". Гнучкість Генеральної схеми полягає в тому, що кожен архів має можливість самостійно розробити і впровадити будь-які, зручні для нього, принципи внутрішньої систематизації підрозділів та більш дрібних структурних одиниць каталогу, виходячи з обсягів і характеру наявної в ньому інформації. Доповнення чи деталізація інформації досягаються шляхом введення нових індексів чи доповнення індексів нижчого рівня залежно від потреб кожної конкретної архівної установи. Обов'язковими для всіх користувачів є лише три перших рівні основної таблиці (відділи, підвідділи, розділи), за ними ж здійснюватиметься і пошук інформації.

В Генеральній схемі значно скорочена (з п'яти до трьох) кількість відділів, натомість істотно розширені тематико-інформаційні обсяги кожного з них. Схема передбачає класифікацію інформації за такими відділами: "Держава" (1), "Економіка" (2), "Культура" (3). Відділи поділяються на під-

відділи, розділи, підрозділи, рубрики та підрубрики. До відділу 1 включено відомості про державу, її територію, кордони, населення, адміністративно-територіальний поділ, систему органів державної влади та управління, місцевого самоврядування, судочинства, охорони громадського порядку та державної безпеки, збройні сили, законодавство, внутрішню та зовнішню політику, громадсько-політичне життя суспільства. До відділу 2 включено відомості про історичні етапи становлення сучасної української економіки, розвиток усіх галузей народного господарства, діяльність окремих підприємств, економіку різних регіонів тощо. Відділ 3 об'єднує інформацію про увесь комплекс аспектів духовного життя суспільства: освіту, науку, культуру, охорону здоров'я, культурно-просвітницьку сферу, мистецтво, літературу, побут, народні традиції, релігію. До кожного з відділів включається інформація про всі українські землі, незалежно від того, у складі якої держави вони перебували в той чи інший історичний період.

Тематичне наповнення кожного з відділів здійснено на основі класифікації подій, фактів і явищ, життя та діяльності суспільства, прийнятих у сучасній українській науці. Для означення окремих понять, включених до основної таблиці, застосовуються вживані на даний час відповідні терміни. Це викликає у певного кола читачів враження осучаснення Схеми і придатності її виключно для класифікації інформації, що міститься в документах XIX–XX ст. Насправді, це лише зовнішня ілюзія, якщо уважно проаналізувати зміст кожного поняття, то стане зрозумілим, що воно цілком охоплює як сучасні, так і давніші факти і події життя українського суспільства на будь-якому етапі його історичного розвитку. При необхідності хронологічного виокремлення якоїсь конкретної події, архівна установа має можливість зробити це у своїй власній схемі.

Схема призначена для роботи з систематичними каталогами, створеними в автоматизованому режимі. Необхідність пристосування Схеми до потреб автоматизованого введення та пошуку інформації зумовила застосування в ній лише цифрової системи індексування замість більш звичної і зручнішої для запам'ятовування літерно-цифрової. З цих же причин недоцільним було визнане використання таблиць спеціальних та загальних визначників. Знакову базу індексування Генеральної схеми складають арабські цифри; як допоміжні знаки використовуються крапки. Кожен окремий індекс формується комбінацією цих знаків, розміщених у певній послідовності. Кожне число у багатозначному індексі відділяється від іншого крап-

кою. Різниця між індексами окремих структурних підрозділів виявляється у кількості знаків. Індекси відділів складаються з одного знаку – 1, 2, 3. Індекси підвідділів складаються з двох чисел, розділів – з трьох і так далі. Найбільшими є індекси підрубрик (шість та сім чисел). Індeksuвання кожної наступної структурної одиниці здійснюється шляхом додавання до попереднього індексу наступного порядкового числа. Кількість доданих чисел не є обмеженою і визначається виключно потребою глибини деталізації інформації. При необхідності можна збільшити кількість знаків у індексі, але слід зауважити, що надміру довгий індекс дещо ускладнить роботу зі Схемою. Користуючись загальним принципом формування індексів, архів має змогу, при потребі, ввести додатковий індекс до будь-якої структурної одиниці Схеми, починаючи з рівня підрозділу, оскільки тризначний рівень індексування є обов'язковим. Питання удосконалення Схеми на даному рівні та введення додаткових індексів вирішується кожним архівом самостійно і затверджується рішенням його керівного органу (колегії). Введення нового індексу здійснюється в тому випадку, якщо дане поняття відсутнє в інших розділах Схеми. При введенні нових індексів не повинна порушуватись загальна система наскрізного індексування та допускатись заміна вже існуючих індексів. Це досягається або шляхом деталізації поняття, або розміщенням нового поняття в кінці кожної структурної одиниці. Як бачимо, запропонована упорядниками система дає широкі можливості для удосконалення Схеми, гнучкого пристосування її до характеру систематичного каталога кожного окремого архіву, включення до неї подій та явищ, що виникають на нових етапах суспільного життя. Така система розміщення інформації не передбачає обов'язкового існування карткового каталогу і допускає багаторазове дублювання інформації, а робота з каталогом в автоматизованому режимі значно розширює базу пошукових можливостей тому зайвим є застосування подвійних індексів, серійних індексів, визначників аспекту, мови, груп населення тощо, які широко використовувались у попередніх ССК.

Оскільки Схема є генеральною, упорядники намагалися уникнути зайвої деталізації кожного поняття, обмежуючись, переважно лише його загальним значенням. Це стосується таких підрозділів, як “Національно-визвольний рух”, “Війни. Збройні конфлікти”, “Партійний рух”, “Револьюційний рух” та багато ін. Хоча в деяких частинах Схема є достатньо деталізованою: це стосується галузей економіки, галузей науки тощо.

I. Архівна справа: історія та сучасність

Основним призначенням Генеральної схеми є, як уже зазначалося вище, робота з автоматизованим систематичним каталогом. Тому впровадження її в архівах доцільне лише в ході створення такого каталога та забезпечення можливості користування ним дослідників і не передбачає переведення уже існуючих карткових каталогів на нову Схему – їх обслуговування продовжує здійснюватися за схемами єдиної класифікації радянського (Москва, 1978) та дорадянського (Москва, 1988) періодів, а переіндексування цієї інформації повинно відбуватися лише в разі введення її до автоматизованого каталога.

На основі Генеральної кожна архівна установа може розробити свою власну схему за потреби, включивши до неї всі доповнення, які вважає за необхідні для поліпшення функціонування власного систематичного каталога. Всі наступні зміни та доповнення також мають бути внесеними до цієї схеми після розгляду та затвердження їх колегою чи іншим керівним органом архіву.

Відсилковий апарат Схеми збережений без змін за винятком рекомендації “Систематизація за зручним для архіву принципом”. Така рекомендація була запроваджена після публікації проекту у зв’язку з детальним вивченням зауважень і пропозицій, у яких пропонувалося просистематизувати той самий підрозділ архіву за різними принципами (алфавітним, хронологічним, національної приналежності тощо). Організація даної Схеми дає можливість кожному користувачу обрати найприйнятніший для його каталогу принцип внутрішньої систематизації документної інформації.

Для полегшення роботи зі Схемою до неї додається алфавітно-предметний покажчик, укладений на тих методологічних засадах, що й покажчики до нині чинних СЕК. У порівнянні з ними дещо збільшилась кількість розгалужених (гніздових) предметних рубрик та рідше вживаються інверсійні формулювання.

Характеристика Схеми та основні рекомендації з ключових питань користування нею містять Настанови щодо застосування Генеральної схеми класифікації документної інформації в систематичних каталогах державних архівів України.

Безумовно, Схема не позбавлена окремих недоліків. Іноді упорядникам доводилося вдаватися до певного порушення логічних зв’язків при побудові окремих структурних підрозділів, аби забезпечити можливість пізнішого внесення змін та доповнень, не порушуючи класифікаційного рівня рівнозначних понять. Упорядники намагались уникнути тісної прив’язки Схеми до історичної

періодизації, оскільки, як покаже багаторічний досвід, вона не є явищем сталим і має тенденцію змінюватись під впливом як об’єктивних, так і суб’єктивних факторів, і доцільно було б змінювати Схему в кожному черговому випадку її перегляду.

Впровадження Генеральної схеми на перших етапах може спричинити певні незручності в роботі, викликані паралельним існуванням кількох каталогів, побудованих за різними схемами класифікації. Проте, в майбутньому, саме застосування цієї схеми приведе до об’єднання всіх каталогів не лише в межах окремої архівної установи, а й на міжархівному рівні, що, безперечно, сприятиме значній оптимізації використання величезного інформаційного потенціалу НАФ України.

¹ Див.: Проект основной таблицы сквозного классификатора каталога документальных материалов Государственного архивного фонда СССР (советский период). – М., 1959.

² Див.: Схема единой классификации документальных материалов Государственного архивного фонда СССР в каталогах государственных архивов (советский период). – М., 1962.

³ Див.: Перечень изменений и дополнений к Схеме единой классификации документальных материалов Государственного архивного фонда СССР в каталогах государственных архивов СССР (советский период). – М., 1964; Изменения и дополнения к Схеме единой классификации документальной информации Государственного архивного фонда СССР в каталогах государственных архивов (советский период). – М., 1967.

⁴ Див.: Схема единой классификации документной информации в систематических каталогах государственных архивов СССР (советский период). – М., 1978.

⁵ Див.: Перечень изменений и дополнений к Схеме единой классификации документной информации в систематических каталогах государственных архивов СССР (советский период). Вып. 1. – М., 1982; Перечень дополнений и изменений к Схеме единой классификации документной информации в систематических каталогах государственных архивов СССР (советский период). Вып. 2. – М., 1985.

⁶ Див. методичні розробки: Проект классификатора каталога документальных материалов ЦГИА УРСР в Киеве. – К., 1960; Классификационная схема документальных материалов досоветского периода Одесского облгосархива. – О., 1969; Схема классификации документов досоветского периода в Закарпатской области. – Ужгород, 1970; Схема классификации документной информации досоветского периода в Полтавском областном госархиве. – Полтава, 1971 та ін.

⁷ Див.: Схема класифікації документів дорадянського періоду в систематичних каталогах державних архівів УРСР (проект). – К., 1974.

⁸ Див.: Схема единой классификации документной информации в систематических каталогах государственных архивов СССР (XVIII–нач. XX вв.). – М., 1983.

⁹ Див.: Схема класифікації документної інформації в систематичних каталогах державних архівів України // Студії з арх. справи та документознавства. – К., 2004. – Т. 11 – С. 77–108.

Наталія Московченко

ДВОЗНАЧНІСТЬ ПОНЯТТЯ “ЄДИНИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВНИЙ ФОНД” (роль Істпарту в розвитку архівної справи в Україні)

У 1990-х рр. в незалежних державах, що виникли після розпаду колишнього СРСР, з’явилися нові законодавчі акти в галузі архівної справи, в яких запроваджувалося поняття “національний архівний фонд”. В Україні цю назву запроваджено у вжиток законом “Про Національний архівний фонд і архівні установи”, прийнятим 24 грудня 1993 р., та новою редакцією цього закону (13 грудня) 2001 р. Цим законом до Національного архівного фонду було віднесено архівні документи незалежно від їхнього виду, місця і часу створення, матеріального носія інформації та форм власності на них.

У радянському законодавстві, сформований упродовж 1919–1932 рр. державний архівний фонд, був задекларований як “єдиний державний архівний фонд УСРР”. Це поняття використовувалося в науковій та інших сферах. Однак, постійне втручання у розвиток архівної справи Комуністичної партії призводило до дублювання функцій архівних установ Істпартком і його місцевими органами та створення із партійних документів окремого позадержавного архівного фонду, малодоступного для дослідників. Таким чином, поняття “єдиний державний архівний фонд УСРР” тривалий час мало подвійну сутність.

У радянській археографії порушене вище питання досліджувалося недостатньо. Найвідоміші дослідження історії Істпарту і його місцевих установ та їхньої ролі в розвитку архівної справи в Україні належать В. Щедрін¹, Р. Пирого². Фрагментарно цей сюжет висвітлено в працях О. Мітюкова³ та ін. У даній статті спробуємо розкрити діяльність Істпарту в архівній галузі та довести, що “єдиний державний архівний фонд” (далі – ЄДАФ) за радянської доби існував у двох іпостасях – загальнодержавна та партійна.

Комісія для вивчення історії Жовтневої революції і Комуністичної партії (Істпарт) була другою організацією, яка подібно до Особливої всеукраїнської архівної комісії (ОВАК), не була за статусом архівною установою, але мала безпосереднє відношення до розвитку архівної справи і формування державного архівного фонду. Цю установ створено як аналог російської Комісії для збирання та вивчення матеріалів з історії Жовтневої революції та історії РКП, яка від вересня 1920 р. діяла спочатку у складі Народного комісаріату освіти РСФРР, а потім згідно з постановами ЦК РКП(б)

від 1 листопада та 3 грудня 1921 р. увійшла до складу ЦК на правах відділу. Створення російського Істпарту⁴ призвело створення такої ж установи в УСРР, оскільки це відповідало намаганням Компартії встановити монополію на документи з історії КП(б)У та революційного руху в УСРР.

Навесні 1921 р. прийнято рішення ЦК КП(б)У та опубліковано постанову ВУЦВК про створення Істпарту в УСРР. Спочатку він підпорядковувався ВУЦВК⁵. Головними його завданнями було збирання історико-партійних документів, облік та упорядкування їх. У протоколі засідання Істпарту від 30 березня 1921 р. відзначалося, що під історією партії та революції слід розуміти “історію всіх образований, предшествовавших образованию Компартии, и под Украинской революцией не только Октябрьскую и Ноябрьскую революцию, но и весь предшествовавший ход массового пролетарского движения, подготовивший Украинскую пролетарскую революцию”⁶.

Істпарту УСРР надавалися широкі права щодо збирання та організації зберігання документів, створення своїх органів на місцях, направлення для роботи на місцях своїх співробітників або створення там постійних представництв. Президія ВУЦВК визначила структуру республіканського Істпарту: голова (М. Скрипник), заступник голови та секретар; останні склали бюро, яке входило до складу президії Вукопмису для узгодження діяльності обох установ. На наш погляд, саме цей факт дав підставу стверджувати, що Істпарт керував роботою Вукопмису⁷.

З перших кроків своєї діяльності Істпарт України та його місцеві органи разом з архівними установами здійснили низку заходів, спрямованих на охорону документів. Так, 30 березня 1921 р. на його засіданні прийнято рішення, в якому відмічалося, що “первой задачей Истпарта и руководимого им Вукописа – поставить охрану существующих архивных материалов и принятие срочных мер против уничтожения их”⁸.

Для вирішення багатьох практичних питань Істпарту доводилося звертатися до ЦК КП(б)У, а не до ВУЦВК, якому він підпорядковувався. У зв’язку з цим у січні 1922 р. ЦК КП(б)У прийняв постанову про підпорядкування його на правах відділу ЦК та зміну назви на Істпарт при ЦК КП(б)У. Завідувачем Істпарту з 1 березня 1922 р. призначено М. Іванова, а його заступником –

I. Архівна справа: історія та сучасність

Є. Адамовича. ЦК систематично розглядав та затверджував плани та звіти Істпарту, виділяв необхідні кошти для його діяльності, приймав рішення про залучення до роботи в його мережі партійних працівників.

Постановою ЦК РКП(б) “Про організацію обласних і губернських бюро Істпарта” (січень 1922 р.) на місцях на правах відділів губкомів партії створювалися губернські бюро Істпарту. До їхньої компетенції входило збирання та зберігання документів з історії Жовтневої революції і Компартії у даному регіоні, а також вивчення, систематизація та опрацювання їх, створення історико-революційних архівів, музеїв, проведення організаційно-пропагандистської роботи. Згідно з завданнями, які ставилися перед ними, вони мали виявляти документи місцевих жандармських та інших губернських й повітових установ, спостерігати за їхнім зберіганням, складати описи. З цією метою встановлювався тісний зв’язок з губернськими архівами. Члени губбюро входили до складу останніх та брали безпосередню участь у їхній роботі. Таким чином, місцеві бюро Істпарту контролювали роботу низових архівних установ щодо виявлення та збирання архівних документів історико-революційного змісту (з історії робітничого руху, селянських повстань, місцевих парторганізацій та подій часів Жовтневої революції у конкретному регіоні). Водночас губбюро були зобов’язані складати списки старих партійних працівників, збирати та записувати їхні мемуари, приводити у порядок партійні архіви. Отже, місцеві бюро Істпарту вперше в процесі накопичення архівних документів застосовували методики, які з часом, у другій половині ХХ ст., набули оформлення й поширення як методики “усної історії”.

У 1921–1922 рр. в УСРР створено бюро Істпарту при всіх губкомах КП(б)У – у Катеринославській, Подільській, Київській, Чернігівській, Волинській, Харківській, Полтавській, Миколаївській, Донецькій губерніях та в Єлисаветградському окрузі. Штат губбюро складався з одного-двох співробітників (як правило, завідувача і секретаря). Інші його члени працювали на громадських засадах: ветерани партії та учасники революційного руху. М. Іванов у звітах до ЦК КП(б)У про діяльність Істпарту наголошував, що молоді члени партії не погоджуються на архівну роботу, мотивуючи це тим, що їх ще рано “здавати в архів”⁹.

Нове положення про Істпарт, затвержене ЦК КП(б)У в 1923 р., визначило його структуру та основні напрями роботи. Він діяв на правах відділу ЦК з такими підвідділами: організаційно-адміністративний, збирання та наукового опрацюван-

ня архівних документів, по зв’язках з губернськими бюро Істпарту, редакційно-видавничий, виставковий і бібліотека¹⁰. Істпарту в разі потреби дозволялося створювати у своєму складі окремі секції, комісії, підкомісії, редколегії і призначати редакторів власних видань. Таким чином, його структура була більш розгалуженою, ніж структура Укрцентрархіву, який у той час складався лише з двох відділів – організаційно-адміністративного та архівознавства. Всі установи, які виконували “істпартівську роботу” (губвиконкоми, Істпроф, Істмол, Держвидав та ін.) повинні були проводити її разом з органами Істпарту і під його керівництвом, створюючи відповідні секції¹¹.

Відтоді розпочалося систематичне виявлення і збирання історико-партійних документів. Накопичені джерела відповідної тематики ставали підґрунтям едиційної роботи, пов’язаної здебільшого з революційними ювілеями. Значну роль у публікації архівних документів відіграв друкований орган ЦК КП(б)У “Летопись революции” (редактор – М. Равич-Черкаський)¹², що видавався упродовж 1922–1933 рр. Журнал вміщував звіти про роботу установ системи Істпарту, статті з історії революційного руху, архівні документи про нелегальну діяльність організацій та окремих осіб, тексти листівок і прокламацій, критичні огляди літератури, рецензії на нові книги тощо.

У серпні 1923 р. ЦК РКП(б) прийняв постанову про скорочення мережі установ Істпарту в СРСР. Вони залишалися тільки у тих центрах, де існувала документальна база та кадри з досвідом роботи. В УСРР місцеві осередки його залишилися при Донецькому, Катеринославському, Київському, Одеському та Харківському губкомах КП(б)У. В інших губерніях їхньою роботою займався один із співробітників агітпрома губкопу партії.

10 лютого 1926 р. у зв’язку зі зміною адміністративно-територіального поділу УСРР Оргбюро ЦК КП(б)У затвердило нове положення про Істпарт ЦК КП(б)У та “Положення істпартвідділу окружного комітету партії”. Ці нормативні акти поклали на Істпарт науково-методичне керівництво місцевими істпартвідділами, координацію всієї науково-дослідної роботи з історії більшовицької партії. Разом з тим він мав здійснювати загальне керівництво Укрцентрархівом, Музеєм революції УСРР, координувати роботу видавничих установ, тобто по суті став організаційним та методичним центром історико-партійної науки в Україні й набув право тотально втручатися в організацію архівної справи.

Згідно з постановою ВКП(б) наприкінці квітня 1927 р. проведено скорочення мережі істпартвід-

ділів. В УСРР кількість їх скоротилися до 7, з яких найбільші (Київ, Одеса, Дніпропетровськ та Артемівськ) було віднесено до другої категорії. Їм надавалося право самостійно видавати свої праці. Істпартвідділи у Сталіно, Луганську та Миколаєві було віднесено до третьої категорії. Вони не мали прав на самостійне видання документів і зобов'язувалися після підготовки їх до друку надсилати для видання до Істпарту ЦК КП(б)У. Інші істпартвідділи окружкомів партії ліквідувалися, роботу їхньої компетенції виконували надалі уповноважені за сумісництвом або у порядку “партійного доручення”.

Необхідність поданої реорганізації пояснювалася намаганнями зміцнити істпартвідділи промислових районів, “де відбувалися найбільш революційні події, а також посилити Істпарт ЦК КП(б)У науковими силами”¹³. Проте штати наукових працівників, які спочатку було збільшено, 1928 р. знову скоротили. Таким чином, Істпарт фактично створив паралельну Головархові автономну архівну систему, яка опікувалася документами певної відомчої належності.

До кінця 1920-х рр. документи з історії більшовицької партії та революційного руху залишалися розпорошеними у партійних і комсомольських органах. Численні архіви відклалися в губернських, повітових і районних комітетах КП(б)У, первинних парторганізаціях, в установах Істпарту. Зміцнення тоталітарного режиму на території СРСР, завершення формування однопартійної системи вимагали створення науково-дослідницьких структур, які б могли використовувати власну джерельну базу. У доповідній записці до плану роботи Істпарту на 1928 р. зазначалося, що відсутність в УСРР централізованого архівного фонду, “дающего в итогово-суммарном виде материалы по истории социал-демократической организации Украины до 1917 г., централизация этих архивных материалов с особой остротой ставит вопрос о необходимости создания при Истпарте научно-вспомогательного кабинета, который бы занялся собиранием всего печатного материала и копий для исследовательской работы Истпарта”¹⁴.

Необхідність створення ідеологічної наукової інституції для розроблення питань з історії Компартії та Жовтневої революції призвела до реорганізації 16 квітня 1929 р., згідно з вказівкою ЦК ВКП(б), ленінградського, українського та закавказького Істпартів в Інституті історії партії і революції. Згідно з рішенням ЦК КП(б)У від 26 липня та постановою ВУЦВК від 7 серпня 1929 р.¹⁵ український Істпарт реорганізовано в Інститут історії партії та Жовтневої революції на Україні при

ЦК КП(б)У із спеціальним підрозділом – Єдиним партійним архівом (ЄПА) КП(б)У, до завдань якого входило збирання та зберігання документів ЦК партії. Положення про Інститут визначило коло документів, що мали скласти ЄПА: документи ЦК і ЦКК КП(б)У, ЦК ЛКСМУ, комуністичних фракцій громадських організацій, ліквідованих партійних і комсомольських комітетів, матеріали з історії Комуністичної партії та революційного руху. Очолив колектив ЄПА, який складався з 8 співробітників, А. Громицький.

Український Істпарт, зважаючи на важкий стан архівів та відсутність кваліфікованих кадрів архівних працівників, фактично одержав права архівного управління. Він міг не тільки виявляти необхідні документи та використовувати з цієї метою апарат архівних органів, а й організувати центральні та місцеві архіви й музеї революції, проводити вилучення в організаціях документів, які, на його думку, належать до історії Компартії і революції. Він також отримав право розподіляти і переміщувати архівні й музейні документи, що стосувалися цієї теми.

Документи історико-революційної тематики зосереджувалися в історико-революційних відділах державних історичних архівів. Для зберігання таких документів у Харкові 1920 р. було створено Слобожанський архів революції, який у січні 1922 р. реорганізовано у Центральний архів революції. Формально він підпорядковувався Головарху УСРР, фактично – Істпарту.

Нормативні документи, що готувалися в установах системи Головарху (з 1923 р. Укрцентрархіву), приділяли увагу й потребам Істпарту. Наприклад, у загальній інструкції для розбирання архівних документів, розробленій відділом архівознавства Укрцентрархіву 4 липня 1923 р. (після положень про Істпарт ЦК РКП(б) 1923 р.), важливе методичне та практичне значення надавалося питанню комплектування документами архівів та відділів революції. Зокрема, цьому питанню присвячувався спеціальний IV розділ “О выделении материалов по истории революции”. Згідно з цією інструкцією із документів дореволюційного періоду передбачалося передавати цілком до архівів та відділів революції передусім фонди жандармських та охоронних відділень, секретні частини або цілі групи таємних документів канцелярій генерал-губернаторів, губернських правлінь, поліцейських управлінь, навчальних округів та підвідомчих їм установ тощо. Передавання окремих таємних справ та документів конфіденційного змісту допускалося також із фондів судових палат, окружних судів, установ духовної та світської цензури

I. Архівна справа: історія та сучасність

й інших відомств і установ. За пореволюційний період передавалися фонди, частини фондів, групи справ та окремі справи періоду громадянської війни, документи яких відобразили складну боротьбу в цей час за владу в Україні. Це були: фонди ВУЦВК, Народного секретаріату та РНК УСРР, ревкомів, комбідів та комнезамів; фонди установ Центральної Ради, Генерального Секретаріату, Української Держави, Директорії УНР, губернських комісарів тощо. Для зменшення випадків дроблення фондів пропонувалося, за наявності в них не менше половини документів історико-революційного змісту, повністю передавати їх до архівів революції або до історико-революційних відділів архівів.

Історико-революційні відділи розміщувалися, як правило, у приміщеннях губернських історичних архівів. Завідувач відділу призначався Істпартом, а співробітники набиралися за згодою та затвердженням останнього.

Отже, Істпарт продовжував втручатися у діяльність керівних архівних органів. Зважаючи на різну підпорядкованість, він змінив форми керівництва архівною справою. До Ради Укрцентрархіву входили два представники Істпарту, де на щотижневих її засіданнях заслуховувалися доповіді губархів про їхню роботу та їхній зв'язок з губістпартами, обговорювалася підготовка нормативно-розпорядчих документів. Таким чином, вся діяльність архівних установ України "розкривалася перед Істпартом"¹⁶, що давало йому можливість контролювати архівну систему.

Перша республіканська нарада архівних працівників (6–10 грудня 1924 р., Харків) прийняла постанову про взаємовідносини місцевих архівних органів з місцевими установами Істпарту. Наголошувалося, що історико-революційні архівні документи, які є невід'ємною частиною ЄДАФ, продовжували в окремих випадках знаходитися поза державними архівами. Така практика була неминучою у роки громадянської війни, коли установи Істпарту, допомагаючи ще не розвинутих архівним органам, були змушені виконувати частину їхніх функцій для врятування і концентрації документів. Завдяки цьому у них відклалися архівні документи – цінні джерела з історії революційного руху. Проте у мирних умовах тимчасові функції установ Істпарту зі збирання та зберігання документів, які підлягали передаванню виключно держархівам, повинні були відпасти. Вони ж продовжували контролювати історико-революційні відділи архівів.

Виходячи із вказаного вище, республіканська нарада визначила такий характер взаємовідносин між установами Істпарту і архівними органами:

всі історико-революційні документи, виділені із архівних фондів дожовтневих установ і зібрані чи отримані установами Істпарту, передаються історичним архівам (у Харкові – Центральному архіву революції), де вони зосереджуються в історико-революційних відділах, у складі яких створювалися таємні відділи; завідувач відділу та відповідальні співробітники призначалися Істпартом; загальний політичний контроль і спостереження за їхньою роботою покладалися виключно на нього; архівна робота в історико-революційному відділі проводиться на тих же науково-методичних засадах, як і в інших відділах історичного архіву; облік документів історико-революційного відділу повинен вливатися в тій чи іншій формі до загального обліку історичного архіву; за збереженість документів історико-революційного відділу несуть відповідальність і його завідувач, і завідувачий всього архіву.

Таким чином, Істпарт і його місцеві установи продовжували здійснювати контроль за архівами України. Призначений 16 жовтня 1924 р. на посаду завідувача Укрцентрархіву С. Тетін зробив спробу звільнитися від тиску Істпарту. У листі до ЦК КП(б)У від 28 березня 1925 р. він наголошував: "... я никак не могу изжить ежедневного, даже, я бы сказал, ежечасного мелочного вмешательства тов. Иванова во внутреннюю работу Укрцентрархива"¹⁷. С. Тетін підкреслював, що Істпарт втручається в адміністративні функції – призначення на роботу, переміщення та звільнення з посад. М. Іванов пояснив такий контроль тим, що до призначення С. Тетіна на посаду завідувача Укрцентрархіву архівною справою України керував безпартійний Д. Багалій, який "естественно не мог взять на себя ответственности и при решении, а главное при выполнении решений по многим вопросам"¹⁸. Він підкреслив, що Істпарт і надалі буде "цікавитися" архівами, особливо тими, де будуть зосереджуватися партійні документи, "на которые не распространяется еще совсем "власть" Укрцентрархива"¹⁹. 22 травня 1925 р. відбулася спільна нарада Істпарту ЦК КП(б)У та Укрцентрархіву, на якій було внесено деякі уточнення з питання розподілу функцій між цими двома керівними центрами.

1928 р. Істпарт вказував ЦАУ на необхідність зосередити увагу на концентрації та упорядкуванні архівних документів радянських органів за 1917–1921 рр. Тобто, він продовжував контролювати діяльність архівних установ та намагався керувати розвитком архівної справи в УСРР до кінця свого існування.

Особливе занепокоєння Компартії викликав кадровий склад українських архівів. "Не в мень-

шей мере чем в РСФСР, на Украине в это время приходилось иметь дело с историками и архивистами буржуазно-дворянского и буржуазно-националистического лагеря, такими как братья Грушевские, Василенко и др. Вот почему охрана и использование наиболее важных архивов, имеющих историко-революционное значение, были поручены в то время Истпарту ЦК КП(б)У²⁰. Истпарту было надано право призначати завідувачів і комісарів в усі діючі та створювані архіви й музеї, давати розпорядження всім архівам і музеям.

У секретному доповненні до обіжника Истпарту СРСР № 5 від 23 лютого 1926 р. наголошувалося, що справа розробки архівних документів “всех родов и периодов, в том числе и архивов Октябрьской революции и партийных архивов, требует чрезвычайной осторожности”. Тому пропонувалося попередньо перевіряти осіб, які направлялися на роботу до архівних установ, “причем посылать на эту работу в архив нужно исключительно членов ВКП(б)”²¹.

Слід зазначити, що Истпарт контролював не тільки діяльність архівних установ, а й систему архівної освіти. Так, наприклад, було встановлено, що обов’язковим предметом архівознавчих гуртків має бути курс “Історія революційних рухів на Україні”.

На думку Р. Пирога, упродовж тривалого часу дві архівні системи (партійних і державних архівів) “співпрацювали, більше того – остання (Головарх) формувалася в лоні першої”²². Безумовно, діяльність Истпарту впливала на розвиток архівної системи. Проте слід мати на увазі те, що на час створення Головарху (літо 1921 р.) він існував всього декілька місяців. Крім того, у той час в УСРР вже діяли архівні установи – Вукопмис та його місцеві органи, що створювало умови для організації Головного архівного управління. Думка Р. Пирога щодо участі Истпарту в організації керівного архівного органу в УСРР – Головарху підтверджується тим, що останній очолив керівник Истпарту М. Скрипник, згодом – голова Катеринославського істпарту М. Рубач. Отже, діяльність Истпарту полягала в основному у встановленні загального політичного контролю за архівною системою України.

Истпарт і його місцеві установи, безперечно, сприяли збереженню великої кількості документів дореволюційних фондів, передусім документів з історії партії і революційного руху. Через ЦК Компартії вони допомогли створенню керівних архівних органів – Головарху та Укрцентрархіву, брали участь у підготовці методичних розробок з архівознавства та нормативних актів для архівної

системи, сприяли розвитку архівної освіти. Цей аспект їхньої діяльності можна визначити позитивним.

З іншого боку, втручання Истпарту в діяльність архівних установ та контроль за їхньою роботою, відволікання кваліфікованих кадрів архівістів на вирішення відомчих проблем, ідеологічний та організаційний вплив на кадрову політику керівництва архівною справою через залучення до архівної системи політично заангажованих працівників безумовно неоднозначно відбилося на розвитку архівної справи в Україні.

Таким чином, діяльність Истпарту та створення партійних архівів, які не підпорядковувалися керівному державному архівному органу, ставить під сумнів твердження про існування в Україні за радянської доби єдиного державного фонду. У зв’язку з цим можна говорити про двозначність поняття ЄДАФ в умовах існування двох складових сукупної архівної спадщини українського народу – державного архівного фонду, який зберігався у державних архівах і приватних колекціях, та “партійного архівного фонду”, що знаходився у відомчому підпорядкуванні ЦК КП(б)У до 1991 р.

¹ Щедрина Д. Источники опыта борьбы и созидания: История создания и деятельности партийных архивов Украины. – К.: Политиздат Украины, 1987. – 152 с.

² Пиріг Р. Архіви Комуністичної партії України: формування, структура, функціонування.. Нариси історії архівної справи в Україні. – К., 2002. – С. 427–442.

³ Митюков О. Г. Радянське архівне будівництво на Україні 1917–1973 / ГАУ при РМ УРСР. – К.: Наук. думка, 1975. – С. 39.

⁴ Щедрина Д. Источники опыта борьбы ... – С. 11.

⁵ Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. –Х., 1921. – Разд. паг. – С. 168.

⁶ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 600, арк. 1.

⁷ Там само, арк. 1 зв.

⁸ Там само, арк. 1.

⁹ Там само, спр. 2498, арк. 1.

¹⁰ Там само, спр. 1773, арк. 1–6.

¹¹ Там само, арк. 3, 4.

¹² Там само, арк. 6.

¹³ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2498, арк. 10, 11.

¹⁴ Там само, спр. 2710, арк. 71.

¹⁵ Культурне будівництво в Українській РСР: Важливі рішення Комуністичної партії і Радянського уряду: Зб. док.: У 2 т. – Т. 1: (1917 – червень 1941 р.). – К.: Політвидав України, 1960. – С. 112.

¹⁶ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1773, арк. 22.

¹⁷ Там само, спр. 2022, арк. 11.

¹⁸ Там само, арк. 12, 13, 14.

¹⁹ Там само, арк. 14.

²⁰ Макасов В. Архивное дело в первые годы Советской власти. – М., 1959. – С. 147.

²¹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2498, арк. 1.

²² Нариси історії архівної справи в Україні. – К.: Видавничий дім “КМ Академія”, 2002. – С. 428.

Розділ II

ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА АРХІВОЗНАВСТВА

Лариса Драгомірова

УКРАЇНСЬКІ ДЕСКРИПТИВНІ СТАНДАРТИ: СТРАТЕГІЯ І ТАКТИКА ВПРОВАДЖЕННЯ

Інтродукція: до постановки питання

Міжнародний аспект. Немає потреби доводити, що входження архівних ресурсів у світовий інформаційний простір можливе виключно на ґрунті стандартизації архівного описування, і ось вже 15 років питання дескриптивних стандартів не здають пріоритетних позицій у стратегії Міжнародної ради архівів (МРА): розроблено два змістові міжнародні стандарти – архівного описування (загальний) ISAD(G) та архівних авторитетних даних на інституції, окремих осіб та родини ISAAR (CPF), друга версія якого була представлена на віденському конгресі МРА у серпні 2004 року; набув статусу міжнародного технологічний відповідник ISAD(G) – американський стандарт EAD для кодованого архівного описання, у тандемі з другою версією ISAAR(CPF) розроблювався і його технологічний відповідник – EAC для кодованого архівного контексту¹. Сесії МРА у Відні засвідчили, що на сьогодні застосування міжнародних дескриптивних стандартів є нагальною потребою, а їх адаптація до національних правил та практичне впровадження – також і актуальною проблемою для переважної більшості національних архівних служб. *Усталеною формою* впровадження таких стандартів є проведення *навчальних семінарів*.

Московський семінар. 7–11 лютого цього року у Москві відбувся міжнародний навчальний семінар з питань стандартизації архівного описування, організований Федеральним архівним агентством Росії (ФАА) та Всеросійським науково-дослідним інститутом документознавства і архівної справи (ВНДІДАС) за фінансової підтримки Євразійського регіонального відділення МРА. У роботі семінару взяли участь керівні працівники та провідні спеціалісти архівних служб Вірменії, Білорусі, Киргизії, Молдови, Монголії, Сербії і Чорногорії, Росії, України², а також член-кореспондент Комітету МРА з дескриптивних стандартів, співробіт-

ник департаменту інформаційних технологій та стандартизації архівної служби Франції пані Клер Сібіль. На відкритті та на підсумковому засіданні були присутні керівники ФАА і ВНДІДАС. З вступним словом та “післямовою” до учасників звернулися чл.-кор. РАН, керівник ФАА Росії, голова Євразійського регіонального відділення МРА В. П. Козлов і д. і. н., проф., директор ВНДІДАС М. В. Ларін.

Робоча частина програми органічно поєднувала лекційні слухання, практичні заняття та дискусії в форматі запитань-відповідей, супутніх предметних обговорень та засідань круглого столу. Лекційний блок компактно охоплював основні питання стандартизації архівного описування в їх теоретико-методологічних та технологічних аспектах як складову загальної проблематики інформатизації архівної справи. У вступній лекції к.і.н., нач. відділу організації НДР і впровадження ААТ ФАА І. М. Кісельов наголосив на потребі перегляду концептуальних підходів до інформатизації архівної галузі в сучасних умовах, розглядаючи завдання і можливості формування єдиного архівного інформаційного простору насамперед через створення і підтримання архівних сайтів в Інтернет та інтегрованих інформаційних систем архівів, орієнтованих на Інтернет-технології.

Стан і перспективи розвитку науково-довідкового апарату³ архівів, адекватного інформаційним потребам сучасного користувача, були проаналізовані у лекції к.і.н., зав. галузевим центром підвищення кваліфікації ВНДІДАС В. Г. Ларіної. Розглядаючи інформатизацію НСА як актуалізацію архівних інформаційних ресурсів через створення повноцінних систем інтелектуального доступу до них, пані Ларіна акцентувала теоретико-методологічний аспект переходу від традиційних технологій описування до комп’ютерних. Були представлені новітні розробки ВНДІДАС в частині архівного описування⁴, що безумовно заслуговують на увагу і можуть бути застосовані і в на-

II. Теорія і методика архівознавства

шій практиці, але особливий інтерес для нас має становити розроблена московськими колегами *методика структурованого заголовка справи*.

Проблемному і взаємопов'язаному розгляду ISAD(G), ISAAR(CPF) та EAD були присвячені лекції пані Сібіль та молодого і талановитого нашого російського колеги Станіслава Єрємєєва, а також слайдові презентації та практичні заняття у майстер-класі.

Для учасників семінару було організовано презентацію інтегрованої інформаційної системи об'єднання "Мосгорархив" та ознайомлення з практикою впровадження інформаційних технологій у Державному архіві Російської Федерації. Такі форми навчання та обміну досвідом мають високий ступінь ефективності для практичного впровадження стандартизованого описування і безумовно можуть і мають активно застосовуватися і у нашому внутрішньому архівному середовищі.

Українські реалії. Що ми маємо в Україні? У нас є: концепція інформатизації архівної справи⁵; авторські розробки нашого талановитого Головного архівіста, що практично залишилися у замороженому стані⁶, та його ж програмний огляд наших здобутків на ниві інформатизації⁷; стратегія представлення архівних ресурсів у рамках програми створення мережі Інтернет-ресурсів державних архівів, що активно впроваджується на загальноархівному (архівні установи), фондовому (центральний фондовий каталог – ЦФК, путівники архівів) та описовому (анотований реєстр описів) рівнях, а також реалізується через створення окремих тематичних баз даних на загальноархівному (розсекречені, втрачені фонди) та локальному рівнях; стандарт *Правила архівного описування* (далі – ПАО), що набуває чинності з червня цього року. Безумовно, з огляду на загальний стан нашої архівної справи – це без перебільшення **серйозний прорив на спринтерській дистанції**. І цей наш тріумфальний забіг в епоху змін на тлі "архівного лихоліття" без сумніву увійде в аннали історії української архівістики. Але маємо також констатувати: *повноцінного презентаційного описання* у наших путівниках та на наших сайтах *немає*, а наші ПАО *можуть розглядатись виключно як апробаційна, попередня версія, не зважаючи на їх статус офіційно затвердженого стандарту*. Стаєрський, ба навіть марафонський, наш забіг ще попереду, і звітувати про реальні досягнення в підвищенні ефективності та інформативності систем інтелектуального доступу ми зможемо лише тоді, коли стандартизоване описання стане невід'ємною складовою базового⁸ ідентифікаційного описання, а останнє, в свою чергу – твердою основою

для формування логічної підсистеми довідкового апарату (далі – ДА), коли у нас буде не комплекс дискретних довідників, а цілісна *Д-система*, і коли наш НАФ почне реально трансформуватися у *загальнонаціональну джерельну базу*, і в масштабі **цих горизонтів** усі амбітні проекти нашого Головного архівіста та амбітні ідеї автора цієї статті будуть виглядати аж надто поміркованими. Те, що такий час настане – це аксіома, але строки наближення цієї перспективи великою мірою залежатимуть від наших подальших колективних дій і зусиль.

Міжнародні стандарти ISAD(G) та ISAAR (CPF) є змістовими стандартами, що визначають *загальну методологію і методіку* архівного описування у двох його головних площинах: *структури і вмісту описання та формування ДА*. Не відходячи від *фундаментальних принципів архівної справи*, ці стандарти базуються на *якісно нових підходах* до архівного описування і розглядаються міжнародною архівною спільнотою як *знаменний, поворотний етап в теорії та практиці архівного описування*. Ґрунтовно працюючи з різними їх версіями, автор бере на себе сміливість стверджувати: це **дійсно докорінний перелом в теорії і практиці архівного описування**.

Оскільки ПАО є нееквівалентним відповідником основного міжнародного дескриптивного стандарту ISAD(G), вони наслідують і теоретико-методологічну, і методичну платформу ISAD(G) у всіх основних аспектах. Ефективне упровадження ПАО можливе тільки на **ґрунті відповідності його платформи нашій загальній теоретичній та нормативній базі в частині описування**. На сьогодні ця база не може вважатися цілком придатною для ПАО, оскільки, незважаючи на свою "поверхову модернізацію", ґрунтується загалом на традиційних уявленнях, більшість яких були детерміновані потребами та можливостями попередніх етапів розвитку архівної справи. Отже, **ця база потребує серйозного перегляду і коригування** на ґрунті *системного підходу*, що передбачає уточнення *функціонального поля* архівного описування відповідно до головних завдань архівної справи, врахування усіх моментів *зрощення описування з іншими архівними процесами*, передусім організації та обліку документів та усунення *некоректного трактування положень ISAD(G)*, спричинених поверховим його аналізом. Такого ж перегляду потребує і **традиційна модель нашого ДА**.

За своїм "жанром" та змістом ПАО є *лише зведеним викладенням загальних нормативних вимог методичного характеру*. Це регламентуючий до-

II. Теорія і методика архівознавства

кумент, вимоги якого *мали б* розглядатися як *практичне втілення попередніх теоретичних і практичних досліджень*, акумульований результат яких *вже викладено у теоретико-методологічній базі та відповідно відображено у термінологічній*. Отже, ПАО як документ відповідного номіналу і призначення має лише укладатися в цей теоретико-методологічний контекст і оперувати понятійним полем вже унормованої термінологічної системи. Це те, що мало б бути у стабільних умовах. Але, як і *Основних правилах роботи державних архівів України*, ми пішли попереду теоретичної бази. Проблематика узгодження/розроблення та практичного впровадження ПАО є загальною для *сучасного стану* нашої архівної справи, коли практичні потреби випереджають розвиток теоретичної думки, і *нормативні документи створюються одночасно як акумульований результат і висновок теоретико-прикладного аналізу, але зміст самого дослідження залишається “за кадром” і потребує подальшого наповнення і оформлення та відповідної гармонізації нормативної бази у всіх її аспектах*.

Оскільки ПАО, як і вихідні стандарти, орієнтовано на *базове ієрархічне багаторівневе описування фондів* як цілісних генетичних організаційних груп, то, відповідно, його апробацією *не може вважатися* застосування для анованого реєстру описів, оскільки це *просте предметне* описування у формалізованому форматі *облікового довідника* з додатковою функцією інформаційного пошуку. Отже, завершеним впровадженням ПАО може вважатися його практичне застосування саме **для науково-технічного опрацювання**. Такого застосування на етапі розроблення передбачено не було – оскільки ПАО є загальним змістовим стандартом, регламентує *загальні для всіх класифікаційних груп елементи описання*, а для практичного впровадження потребує доукомплектування спеціальними форматами (правилами) описування для класифікаційних груп. Оскільки ж *кожний фонд може містити широкий діапазон цих груп, а специфічні відмінності починаються на рівнях піделементів структури* і на нижчих щаблях дескриптивної ієрархії, така апробація можлива лише тоді, коли на базі ПАО ось цю відмінність в межах кожного класу і виду документів буде жорстко уніфіковано. Яким чином ми це робитимемо – в окремих спеціалізованих правилах чи у зведеному регламенті таких правил – це зараз не суттєво. Важливо те, що **без такої уніфікації застосувати наш стандарт неможливо**. Він так і залишиться *декларацією*, придатною для застосування тільки на виокремлених обліково-інформа-

ційних рівнях ДА. Але власне ієрархічного багаторівневого описання фондів ми не матимемо. Відповідно, в процесі **такого практичного впровадження норми ПАО безумовно зазнають змін**.

Упровадження ПАО як інструмента міжнародного обміну дескриптивною інформацією та входження України у світовий архівний простір потребує **адаптації нашої термінологічної системи та розуміння західної практики**, на якій ґрунтується термінологічна система стандартів. Наш стандарт “Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять” (далі – Т-стандарт) щодо терміносистеми стандартів **може застосовуватися лише** обмежено, а дефініційна частина ПАО відповідно до “жанру” документа є надзвичайно стислою і подає загалом “офіційно унормовані” терміни та понятійні визначення. Загальна понятійно-термінологічна лакуна та відсутність чіткої стратегії щодо процесу термінологічної адаптації спричинили уведення **неадекватних відповідників** як в українському перекладі ISAD(G)⁹, так і в самих ПАО.

Практичне упровадження ПАО потребуватиме вироблення **єдиної уніфікованої термінологічно-словникової системи**, адаптованої до термінологічного поля міжнародного спілкування та придатної для узгодженого описування усіх класів документів (особливо на рівні найнижчих одиниць) і формування спільної бази авторитетних даних.

Розроблення ПАО також виявило увесь спектр проблеми термінологічної адаптації і наочно проілюструвало, як важко доводиться нам усім ламати звичні стереотипи. Окремі ключові поняття подано неадекватно, але у звичних оку та вуху українських формах. Окрім того, нечіткий або змістовно зміщений переклад ключових понять (приміром, назва і вміст елемента експертизи) без подання їх мовою оригіналу в українській перекладній версії ISAD(G), необґрунтоване скорочення кількості прикладів (та й то тільки з числа тих, що у самому стандарті подані англійською) та відповідне звуження ілюстративного поля стандарту практично до фрагментарного представлення однієї школи теж значно ускладнювало та уповільнювало роботу української дескриптивної групи, а у деяких випадках спричинило й нечіткість норм ПАО на межі помилки, як то сталося з підміною поняття “*потенційно відповідний (релевантний) запиту користувача*” поняттям “*потенційно цінний*”. Відповідно, в частині термінології ПАО на етапі подальшого доопрацювання безумовно зазнає змін.

Окрім того, **ПАО розроблювався у відриві від змістової зв’язки ISAD(G) – ISAAR(CPF)**, і **розроблення другого українського дескриптивного**

II. Теорія і методика архівознавства

стандарту є нагальною потребою. Відповідно, норми ПАО потребуватимуть *обов'язкового узгодження* з цим майбутнім відповідником до ISAAR(CPF). Вже зараз цілком очевидно, що елементи зон ідентифікації, контексту, змісту і структури вимагають коригування в частині подання контекстової інформації. Відповідно, *на сьогодні ПАО може розглядатись виключно як перша версія*. Для практики розроблення та впровадження дескриптивних стандартів це не є виключним явищем, радше – нормальним станом, якщо ми візьмемо до уваги історію їх створення (за 8 років – дві версії ISAD(G), дві версії ISAAR(CPF), фактично три версії EAD).

Як і вихідні формати, ПАО потребує *технологічних відповідників*. І для нашої системи все ж найкращим варіантом було б розроблення типового програмного забезпечення.

Отже, як бачимо, у проблематиці упровадження ПАО виокремлюються чотири аспекти: теоретико-методологічний, нормативно-методичний, термінологічний, технологічний.

Теоретико-методологічна база і модель ДА

Наша теоретико-методологічна, нормативно-методична і термінологічна база в частині описування, узята до розгляду у сукупності, нагадує таку собі красуню “Феррарі” з двигуном від “Москвича 401”, що претендує на перемогу в перегонах на трасі Монте-Карло. Під ефектним фльором стильного “прикиду” *a-la “сайентіфік нью інформтехно”* ми бачимо все ту ж стару добropорядну пані з непохитним життєвим кредо – набором раз і назавжди встановлених *уявлень, орієнтирів і принципів*. Ми розробляємо і впроваджуємо *продвинуті програми* (моделі, системи) *представлення архівних ресурсів у Web*, закладаємо *нову модель довідкових систем*, розробляємо *загальні правила стандартизованого описування*, регламентуємо *єдність елементів описання для усіх класів і видів архівних документів та якісно новий зміст архівного описання*, у тому числі важливість *відтворення контексту*, вводимо норми щодо *прав інтелектуальної власності архіву на свої інформаційні продукти* тощо, і водночас *ми продовжуємо говорити про* довідники за складом і змістом, про описання як аналіз виключно первинної інформації, у нас немає чіткого бачення нашого ДА як єдиної системи. Тут автор не має змоги детально розглянути усі моменти, що потребують коригування, і подає тільки резюме, але ключові аспекти викладено у додатку до цієї статті.

Виходячи з сутнісного змісту нового уявлення про архівне описування та архівне описання

як його результат, маємо визнати, що архівна вторинна інформація – це систематизована і багатаспектна інформація:

- створена **архівом** в процесі *описування архівних документів*

- з метою забезпечення **фізичного, інтелектуального та правового доступу до них** (тобто обліку, контролю за умовами зберігання та станом збереженості, уведення до сфери публічного користування та наукового обігу)

- через подання **авторитетних**, за *достовірність яких офіційно ручається архів*,

- встановлених за **авторитетними** (офіційними, достовірними) *джерелами* (первинною архівною інформацією, обліковими документами архіву, консультативними – утворювачі, власники, їх оточення, експерти з відповідних галузей знань – та опублікованими – енциклопедичні видання, історичні розвідки тощо джерелами)

- характеристик *об'єкта* описування **як об'єкта зберігання** (шифр, носій, кількість, вид, назва тощо) *і/або дослідження* (контекст, споріднені тощо);

- в *описаннях* різного рівня та призначення,

- що вміщуються до **окремих архівних довідників і/або облікових документів** (баз даних) – **довідкового апарату до архівних документів**, які є

- *структурно, функціонально, організаційно пов'язаними між собою, а відтак – утворюють на засадах комплексності та всебічності систематизовану сукупність довідкових засобів – системний довідковий апарат* (науково-довідковий та обліково-контрольний), і водночас,

- інтегруючись до єдиної інформаційної системи, *утворюють інтегровану сукупність описань, що виконує функції усіх довідників та облікових документів і розглядається вже як єдина довідкова система з контрольньо-обліково-науково-пошуковими функціями*

Багаторівневе описання архівного фонду,

- створюючись під час **науково-технічного опрацювання,**

- представляє **суму** його

- **цілісного описання** (рівень фонду – традиційно історична довідка, передмова) та

- **ієрархію описань** його складових від

- рівня **опису** (традиційно передмова, у тому числі для ДОП історична довідка),

- проміжних рівнів – **розділу, підрозділу, підпідрозділу опису**

- аж до найнижчого рівня – **справи** та

- **документа(ів) справи** (пошук за всіма аспектами – через пропонувану модель структурованого заголовка справи),

II. Теорія і методика архівознавства

- що відтворює і закріплює *органічну* (діловодну, меморіальну) *структуру* фонду,
 - репрезентує фонд з *високим ступенем інформативності*, йдучи від загального (високий ступінь згортання інформації) до конкретного – документа (ступінь найменший),
 - створює нове уявлення про нього, тобто *генерує нове знання*, оскільки дає загальну відповідь не тільки на п'ять “бунгівських”¹⁰ питань *що, де, коли, звідки і чому створено, а також додатково до цього* – як створено + наскільки знане (оприлюднення) + наскільки розпорошено + наскільки доступно + з чим/ким і як пов'язано + де саме це пов'язане чи інформацію про нього можна знайти, а також інформацію про ступінь достовірності цих відповідей – дескриптивний контроль);
 - інтегруючись до єдиної інформаційної системи на рівні цілого та окремих описань і їх елементів,
 - слугуючи *універсальним засобом* репрезентації вторинної інформації та *основою для формування усіх видів довідкового апарату* (від путівників до каталогів)
 - на ґрунті застосування *принципу одноразового створення вторинної інформації без повторного звернення до архівних документів*
 - шляхом впровадження *моделі відмежованого (сепаратного) і пов'язаного (сполученого) подання (уведення), зберігання і представлення авторитетних даних* (елементів базового описання і/або точок доступу до них)
 - забезпечує відтворення *усіх зв'язків* документального масиву архіву (архівів) *як за походженням, так і за доречністю змісту* (логічно-тематичні зв'язки).
- Наші *архівісти* та їх зміна – *студентський загал* – мають розуміти, що на ґрунті одних і тих же *фундаментальних принципів* сталися не фізіологічні, а *органічні* зміни, і отримати від верхнього наукового та управлінського ешелону архівної галузі *повний* за складом, *адекватний* процесу і *внутрішньо гармонічний* пакет *теоретичного та нормативного супроводу*. Основними, відправними точками мають бути:
- коригування визначення архівного описування, акцентування того, що це процес створення і організації вторинної інформації;
 - розгляд описування у нерозривному зв'язку з формуванням ДА;
 - коригування визначення ДА і системи ДА (Д-системи) та типо-видової структури ДА (підсистем, компонентів Д-системи) з урахуванням *усіх функцій* архівних установ, кінцево спрямованих на забезпечення доступу до архівних ресурсів та введення їх до наукового обігу;

- чітке визначення видів та підвидів описування;
 - утвердження методу аналізу і синтезу як основного методу описування і відхід від номенклатурного методу;
 - наповнення предметно ширшим змістом форми структурного методу описування за походженням на ґрунті чіткого розроблення методики багаторівневого описування;
 - утвердження пріоритету базового описання;
 - конкретизація принципу одноразового створення та багатоаспектного використання інформації;
 - коригування принципу диференційованого підходу;
 - змістовне роз'яснення *істотних відмінностей* між архівним, бібліотечним та музейним описуванням та *шляхів сполучення (інтеграції) їх елементів* у Д-системах;
 - проблема фондування, упровадження фондової системи та методики описування, організації та обліку полівидових фондів.
- В частині організації та контексту документів потребують прояснення усі аспекти принципів походження і доречності та поняття “Україніка”, вимагає коригування словник “Архівістика”, окремого розгляду потребує питання про співвіднесення та нове наповнення традиційного поняття “фонд” як первинного генетичного комплексу та поняття “колекція” як *вторинного генетичного комплексу*, створеного як *нова цілісність* внаслідок *природної чи ситуативно обумовленої міграції* документів. Цього потребуватимуть і реституційні процеси. Потребує уточнення і наше трактування опису – це не тільки інформаційний довідник та обліковий документ, а ще й *рівень організації документів*, що є основним в межах фонду (нефондового комплексу). Назріла також і потреба у коригуванні визначення архівної інформації та зв'язків похідності.
- Але головне – нагальним є визначення статусу архівного фонду/підфонду, ієрархічно описаного згідно з вимогами дескриптивних стандартів, як *уведеного до обігу комплексного історичного джерела; визначення місця архівного описання у типологічних схемах джерелознавчих праць*.
- Інформатизація документального масиву, – це насамперед робота з об'єктами архівної справи за їх функціональним призначенням, рух, кінцево спрямований на перетворення нашого архівного документального масиву у повноцінний інформаційний ресурс, збереження і відтворення колективної пам'яті нації через *трансформацію НАФ у загальнонаціональну джерельну базу* на ґрунті

II. Теорія і методика архівознавства

завершеної *трансформації архівних фондів з стану потенційних джерел – “доджерел” – у комплексні історичні джерела.*

Достатньо вже дискутувати про те, коли архівний документ стає джерелом. Процес споживання продукту і його творення – не тотожні речі і в жодному разі не можуть підміняти одне одного. Характер і мета споживання може визначати характер творіння, але аж ніяк жодне творіння як таке не виникає у процесі *власного споживання*: процес споживання тільки засвідчує *факт використання творення за призначенням*. Так ми можемо дійти і до абсурдних висновків. Не треба плутати процес окремого споживання та інтерпретованого одно – чи декілька аспектного представлення окремих характеристик змісту документа як генерації нового знання та процес формування і представлення для загального споживання (експонування, виставлення у масову комунікаційну вітрину) цілісної документальної системи, а не окремого документа. І використовуватися може для будь-яких ретроспективних процесів, у тому числі підтвердження чи спростування юридичного факту, що має значення для особи/родини, особливо, коли йдеться не про пряме, а про опосередковане свідцтво на ґрунті архівної інформації. Звичайно, йдеться про відповідний вимогам до архівного описування результат. Архівне дослідження особливе – це процес футуроретроспекції фьюче-раст ін презент, це не тільки погляд в минуле, це й крок до ближнього і віддаленого майбутнього, коли ми оцінюємо і минуле, і сьогодення з позицій цього майбутнього. Об'єкт архівного зберігання і описування особливий – це не довільна компіляція, це генетичні документальні комплекси, і ми надаємо нашому користувачеві та передаємо нащадкам цілісні інформаційні блоки у всьому контексті (підтексті) їх створення. Окрім того, в архіві це комплексне джерело досліджується перманентно, і всі зміни мобільно фіксуються. Тож архівне описування власне вже є особливою реконструкцією – відтворенням завершеного процесу формування органічних документальних груп на всіх стадіях їх життєвого циклу. Наші архіви є публічними інформаційними центрами, наші правила користування архівною інформацією кваліфікуються як публічний договір, а будь-який інформаційний продукт архіву, уведений до загальних інформаційних мереж, розглядається як об'єкт публічного договору, готовий до споживання. Коли і як його буде спожито – це вже зовсім інша річ. Характер кожного споживання залежатиме від мети, завдань та інтересів, стану і роботи свідомості, рівня розвитку споживача¹¹.

Нові форми підручників. Нагальним є і введення до нашої практики нових синтезованих форм підручників. Ми увели поняття “архівістика” як сукупне позначення архівознавства та архівної справи. Правильно. Але де проекція на практичну діяльність? Для сьогодення показовим є зрощення теоретичного і прикладного аспекту у наукових дослідженнях. Суто теоретичні напрацювання, без спрямування на нагальні потреби, зараз не на часі – це, треба, звичайно, як і історичний аспект, але без домінування. *Зрощення теоретико-методологічного, навчально-роз'яснювального та методико-регламентуючого аспекту* у посібниках для архівістів із введенням історичного компонента виключно у проєціюванні на сучасність та з оглядовим акцентуванням особливостей практики інших країн – нагальна потреба сьогодення.

Смислове сприйняття, термінологічна адаптація

Ми маємо вміти читати стандарти. Обидва стандарти – і ISAD(G), і ISAAR(CPF) – є *змістовими* стандартами (*content standard*, російською – *смысловой, относящийся к содержанию*), тобто такими, що стосуються змісту, методології процесів описування, на відміну від технологічних стандартів, як, скажімо, EAD, тому надзвичайно важливим є правильне сприйняття їх положень у всіх найтонших нюансах. Оскільки ж весь понятійно-термінологічний апарат стандартів ґрунтується на практиці, що усталилася “в країнах з розвинутою архівною наукою”, то для адекватного смислового прочитання стандартів (окрім загального знання мови) недостатньо словника дефініцій до них. Треба розуміти їх зміст, відштовхуючись від реалій західної практики, відображеної у відповідній лексико-термінологічній системі, і вміти “пересаджувати” цей зміст на український архівний ґрунт, співвідносячи з нашою практикою, що відображається у нашій терміносистемі та професійній лексиці, і запозичуючи тою мірою, що відповідає вимогам і потребам національних інтересів в архівній справі.

Оскільки стандарти є *базовими методологічними документами*, що регламентують вимоги до “*найінтелектуальнішого*” архівного процесу, що кінцево визначає якість функціонування архіву за своїм головним призначенням, то *адекватне смислове сприйняття* їх змісту вимагає *скрупульозного* перекладу, що враховує *усі нюанси загального контексту*, ґрунтується на *широкому предметному “входженні в тему”* і супроводжується *необхідними коментарями до усіх ключових моментів*. Проблема ускладнюється також наявністю ва-

II. Теорія і методика архівознавства

ріантних перекладів іншими слов'янськими мовами, де одні й ті ж ключові положення, терміни і поняття трактуються по-різному.

Окрім того, **некоректно перекладати оригінальний термін “дискусійним” українським варіантом**. Це може мати місце лише тоді, коли перекладач у дужках подає оригінальну назву, а у примітці (коментарі) – відповідне пояснення. Яскравим прикладом є подання в українському перекладі ISAD(G) поняття “*item*” відповідником “архівний документ” з доданою дефініцією “змістовно неподільна одиниця”, а, скажімо, Клер Сібіль трактує це “як базову матеріальну одиницю” з введенням детальнішого пояснення. Відповідно, переклад має подати цей термін саме як “найнижчу архівну одиницю” з додатковим поясненням, що облік таких одиниць має бути подвійним – і як матеріалізованих інформаційних одиниць (змістовно неподільних), і як дискретних матеріальних об’єктів (фізично неподільних, носіїв). До того ж, стандарт окремо подає визначення документа у комунікаційному аспекті, а тут йдеться саме про організаційно-обліковий аспект виключно. Окрім того, це поняття у нашому Т-стандарті подається як відповідник “одиниці зберігання”. Тож, враховуючи, що вже багато років питання визначення “архівного документа” не сходить з порядку денного, що зараз нагальним є питання розведення понять *архівний документ – носій та справа/одиниця обліку – одиниця зберігання*, що це ключова методологічна проблема з чіткою прикладною спрямованістю, яка потребує ґрунтовного пророблення, перекладач не може перебирати на себе роль арбітра, і видавати власну думку за оригінальний текст.

Отже, проблема смислового сприйняття та термінологічної адаптації має і яскраво означений теоретико-методологічний аспект.

Методологічний аспект: що нам потрібно. Нагально потрібні підручники і посібники, що детально висвітлюють західну практику описування, і в першу чергу такі, що у співставленні з традиціями та новаціями у країнах колишньої соціалістичної орієнтації відображають історичний процес формування моделі ДА та його сучасні особливості у країнах Євросоюзу та у Сполучених Штатах. На наш погляд, першим кроком у цьому напрямку могло б бути видання окремого **хрестоматійного збірника** з відповідної тематики: рекомендацій міжнародних організацій (скажімо, *Орієнтирів МРА з підготування і представлення ДА*), статей, оглядів тощо іноземних та українських авторів, а також рефератів-конспектів наукових досліджень, лекцій чи іноземних посіб-

ників. Не завадило б спрямовувати у такому руслі і тематику дисертаційних досліджень наших аспірантів чи пошукувачів.

Водночас саме через унормування методології та технологій описування та введення наших архівних ресурсів до сфери міжнародного доступу ми входимо до світового архівного співтовариства. Оскільки ж описування за своєю функціональністю обслуговує практично усі діловодні/архівні процеси, відображаючи (фіксує) їх результати у змістовному наповненні своїх елементів, у великій нагоді було б також видання *більш ємного посібника, що комплексно і чітко відобразив би ключові моменти безпосереднього практичного здійснення основних архівних робіт саме у порівняльному аспекті*.

Є тут і ще один нюанс: *ознайомлення контр-сторони з нашими теоретико-прикладними напрацюваннями*. А для цього, безумовно, вони мають бути викладені не тільки у нормативних варіантах, а й у посібниках “нетрадиційного” методичного жанру. Таким чином, проблема понятійно-термінологічної адаптації є обоюдною: входячи до світової архівної спільноти, ми не тільки ознайомлюємо міжнародний загал з нашою нормативною базою, забезпечуємо доступ до своїх ресурсів та набираємося єврозокеанського досвіду як “архівні тінейджери”, ми ще й маємо увійти гідно, несучи з собою свій теоретико-методичний внесок – **український компонент** – у подальший розвиток архівної справи на світовому рівні¹². Але це, так би мовити, на перспективу.

Автор твердо стоїть і на тому, що *ефективне впровадження українських дескриптивних стандартів можливе лише за умови ґрунтовного ознайомлення архівістів з вихідними форматами та поясненнями розробників щодо змісту (понятійно-термінологічного апарату) цих вихідних документів та змісту внесених до них коректив вже у національних нормативах*. Таке роз’яснення виходить за межі усталених для технологічних стандартів настанов (рекомендацій) і вимагає **нових синтезованих форм навчально-методичної роботи**. До певної міри – оскільки це був тільки перший досвід такого масштабу – подібні форми ми вже апробували на наших Основних правилах. Отож, ґрунтуючись на власному досвіді та запозичуючи досвід наших європейських та “заокеанських” колег, маємо **якнайпотужніше використати нашу галузеву періодику**: адже тільки першокроковому впровадженню ЕАД було присвячено **два числа професійного щоквартальника**. Як апробацію однієї з форм **навчально-ознайомлювального спілкування** автор розглядає до-

II. Теорія і методика архівознавства

датки до цього матеріалу та публікації лекцій Клер Сібіль і Станіслава Єрмеєєва.

Комплектний переклад. В процесі роботи над ПАО ми стикнулися ще з однією проблемою: нечіткість формулювань окремих норм другої версії ISAD(G), як правило, пояснюється злиттям чи переробленням норм першої версії, і *змістовне розуміння норми можливе лише у співставленні редакцій*. Починаючи нашу розробку ще на ґрунті першої версії, маючи під рукою її оригінал та переклад¹³, розробники мали змогу прояснювати окремі моменти шляхом порівняння версій. Принагідно зауважимо, що питання “*перекриття норм*” акцентовано у лекції пані Сібіль і обговорювалося на московському семінарі. Ключові моменти такого “перекриття” розглядаються автором у коментарі нижче. Отже, тепер і архівісти, впроваджуючи наш стандарт та маючи переклади обох версій з роз’ясненням, отримують можливість кращого сприйняття тексту. Оскільки ISAAR(CPF) є змістовим стандартом, то для роботи з ним – і на стадії розроблення, і на стадії впровадження наших відповідників – потрібно мати *переклад обох його версій*. Те ж стосуватиметься і третього змістового стандарту та усіх подібних документів.

Поповнення терміносистеми, розширення та очищення лексичного поля: унормування процесу. Щодо паралелі українська – англійська терміносистеми, то ми маємо лише маленький блок у термінологічному стандарті. Відповідно виникає потреба у термінологічному словнику. Можливо, проблема вирішиться через подання відповідних статей до енциклопедичного довідника “Архівознавство”.

Відповідники. Як їх давати? Кожна терміносистема є:

- *взаємопов’язаною і цілісною сукупністю* термінологічних понять,
- *адекватних обсягу і змісту* позначуваних ними
- *взаємопов’язаних* процесів.

Для передавання понятійних меж терміну маємо: врахувати наявність терміноелементів, їх загальний зміст і місце у своїй терміносистемі та практиці, сполучити їх із змістом процесу, до якого цей цілісний термін безпосередньо стосується, а потім співставити описуваний процес з відповідними процесами нашої практики і знайти терміни, якими ми описуємо цей процес, і як кінцеве – спробувати визначити, наскільки суміщаються обидва процеси. Якщо таке суміщення:

- є повним, і для позначення процесу, об’єкту тощо у нас є свій термін, ми маємо передати термін українським відповідником;

- є/має бути загально повним (з високим ступенем відповідності), але у нас цей процес, об’єкт ще не має свого нормативно встановленого термінологічного ідентифікатора, слід інкорпорувати іншомовний термін до нашої *терміносистеми*;

- повністю відсутнє чи є частковим, маємо інкорпорувати іншомовний термін до нашої *професійної лексичної* системи з окресленням його понятійних меж у його власному органічному середовищі.

“Термінологічна іншомовність”: українізація. Безумовно, якщо реальні архівні процеси загально *співпадають*, ми можемо і маємо давати *наш відповідник* з метою уникнення *перенасичення нашої лексики іншомовними термінами*, особливо ж це стосується *нормативного обігу*. Однак у тих випадках, коли для позначення певних робіт, об’єктів тощо у нас немає свого терміну і ми вимушені запозичувати іншомовний, то як це робити: *давати переклад чи зберігати оригінальну назву?* І чи слід нам абсолютизувати наше прагнення до чистоти мови і подавати цей термін в *розширеній перекладній інтерпретації?* Це питання досить актуальне, і “українізація” іншомовних термінів має достатньо прихильників, у тому числі і серед розробників українського стандарту.

На думку автора¹⁴, критерій тут один, і це загальний принцип: *точно передавання змісту поняття найбільш ємними і стислими мовними одиницями*. Скажімо, термін “access points” буквально перекладається “точки доступу”. Переклад повністю зберігає понятійні межі¹⁵, отже – придатний для застосування. А от, скажімо, терміни “*The Identity Statement Area*”, “*The Context Area (context)*” – чи співвідносяться і як саме з поняттями “*зона розпізнавальних ознак*”, “*зона історичної інформації*” (історична інформація)? На етапі розроблення першого варіанту редакції нашого стандарту саме в таких українських формах було імпортовано “явно іншомовні” терміни. Оскільки загально “розпізнавальні ознаки” може бути віднесено і до поняття “*індивідуалізація об’єкта*”¹⁶, а також зважаючи на те, що “*ідентифікація*” вже увійшло до складу нашої мови як активно вживане слово іншомовного походження (приміром, всім нам відомий “ідентифікаційний код”), розробники повернулися до оригінальної назви. Що ж стосується другого терміну, було обрано компромісний варіант – українська інтерпретація + “іноземець” у дужках. Однак, з точки зору автора, це не вирішує проблеми, оскільки змістовно “зона історичної інформації (історична інформація)” *не є адекватними* межами понять “*зона контексту (контекст)*”, і співвідносяться лише за окремими оз-

II. Теорія і методика архівознавства

наками своїх складових. Дійсно, у назві елементів групи є слово “історія”, і наповнення елементів – історія побутування документів. Однак для чого подаються ці елементи? У чому тут сіль? Призначення цих елементів – розкриття інформації, що не є документною, але тісно з нею пов’язана, сполучена, тільки у співставленні з якою і сама документна інформація набуває завершеного змісту і розуміння. Як і *фрагмент тексту* набуває змістовної завершеності тільки у *контексті* – співвіднесенні з усім текстом. Отже, термін має передати увесь спектр і передусім *характер взаємозв’язків між “історичною” і документною* інформацією. Окрім того, уся ця інформація – як контекстова, так і документна – за своєю суттю є історичною. Отже, “українізація” терміну потребуватиме цілого речення, і це буде тільки його визначення, а не сам термін. Ніякого відповідника, окрім іншомовної форми, яка увійшла вже до нашої мови і відповідає оригінальному терміну, ми обрати не можемо, відтак – маємо залишити “іноземця” та вилучити “український компонент”.

“Термінологічна іншомовність”: активація входження до міжнародного співтовариства. Проблема “термінологічної іншомовності” має і дещо інший аспект. У своєму прагненні до українізації без врахування побутування терміну у рідному середовищі, аналізу його понятійних меж та ступеня міжнародного поширення ми ризикуємо *разом з водою вихлюпнути з купелі і дитину*. Візьмемо приклад: “*Зона дескриптивного контролю*”, ISAD(G) та “*Зона авторської інформації*”, український стандарт. Український переклад ISAD(G) зберігає оригінальну назву, розробники ж українського стандарту, з огляду на незвичність терміну, замінюють її компромісним “*зона авторської інформації*”. На думку автора, більш адекватною є оригінальна назва. Це дійсно *контрольна інформація, що дозволяє визначити ступінь достовірності встановлених архівістом даних та його висновків* (аналіз первинної документної інформації, використані видання, консультанти тощо), *якість виконання* (застосовані нормативи), *фіксує факт набуття чинності* (реквізити документа за рішенням ЕПК – для електронної версії, останнє випущено з поля зору розробників) *та авторські права виконавця і архіву на створений інформаційний продукт*. Отже, це дійсно *контрольна інформація, що стосується описання і має правовий характер*. Враховуючи те, що поняття “контроль” буквально пронизує термінологічну систему “країн-керманців”, що поняття “дескриптивний” найбільш придатне для сукупного означення і процесу, і результату описування, а також предметне поле еле-

ментів описання цієї зони, безперечно, ми мали запозичити іншомовну назву. Відтак, автор розглядає цей термін як цілком придатний для введення до нашого нормативного обігу і не маю жодного сумніву в тому, що практика застосування стандарту сама до цього нас підведе.

Отже, для нових процесів і передусім це стосується впровадження нових технологій, маємо вводити іншомовні терміни, що є *інтерактивними*, уникаючи перекладу оригінальної назви, що набула міжнародного поширення, і не запозичувати ті *іноземні перекладні форми*, які не набули достатнього поширення поза сферою дії системи-приймальниці (як-от: вірцеве гасло, документне гасло, індексове гасло – польські варіанти англійських термінів). Яскравою ілюстрацією термінологічно-перекладної проблематики є поняття “*Archival Authority Record*”, що є ключовим для обох стандартів, особливо для ISAAR(CPF).

Організаційний момент

Як нам надалі будувати свою роботу? І чи може така робота надалі виконуватися силами науковців УНДІАСД? Працюючи над проблемою стандартизованого описання практично від моменту публікації першої версії ISAD(G)¹⁷ спочатку на аматорських, а потім – офіційних засадах, автор однозначно стверджує: ні силами виключно УНДІАСД як єдиного виконавця, ні на базі УНДІАСД як головного виконавця надалі така робота провадитися не може, мова може йти лише про активне залучення працівників інституту до окремих її етапів. *Організація нашої подальшої роботи вимагає істотного перегляду*.

Оскільки в оглядовому майбутньому стандартизація архівного описування охоплюватиме цілий блок розробок та супутньої проблематики, постає питання про *організацію постійного дескриптивного колективу* – групи експертів-розробників. Оскільки проблематика стандартизування зараз фокусується насамперед на уніфікації специфічних елементів описання, наповненні схем класифікації документної інформації на нижчих щаблях поділу, розробленні методики фондування для документів з нетрадиційними носіями та адаптації московської методики структурованого заголовка, *склад такої групи має бути репрезентативним*, з представниками усіх центральних архівів, найбільш специфічних регіональних і галузевих архівів та архівних відділів наукових установ системи НАН України, а також із залученням високопрофесійних фахівців з інформаційних технологій і безумовно – провідних спеціалістів Держкомархіву. Оскільки ж будь-яка подальша робота

II. Теорія і методика архівознавства

неможлива без вироблення нової моделі ДА, оскільки в усіх своїх аспектах описування тісно сполучається з іншими архівними процесами, і насамперед з обліком та організацією, і передбачає відповідне коригування і в цих площинах, оскільки у сукупності така робота, особливо на етапах практичної апробації, потребує відповідного матеріального і технічного забезпечення, остільки саме **Держкомархів України як центральний орган виконавчої влади в галузі архівної справи, і ніякий інший орган чи заклад, має узяти на себе роль офіційного опікуна і розпорядника такої групи.**

Ключовими моментами на першому етапі мають бути: аналіз інформаційних проектів (які елементи інформації більш затребувані, які програми вже застосовуються в архівах, їх забезпечення, сумісність, відповідність наповнення вимогам змістових стандартів); за результатами аналізу – доповідь-звіт; вироблення концепції для другого стандарту.

Впровадження має здійснюватися західним шляхом (семінари, публікації тощо) і в організаційно-прикладних моментах наслідувати той шлях, яким шли американські та канадські архівісти і МРА. І першою такою ластівкою є пропонування форма он-лайнного семінару: лекційний матеріал іноземних “профі” та текстовий коментар і ілюстративна модель від автора цієї статті.

¹ Ці питання детально розглядаються у додатках до цього та у наступних матеріалах цих Студій: див. лекції *Клер Сібіль та Станіслава Єремєєва*

² Від України – співробітник УНДІАСД, автор цієї статті – Л. Драгомірова

³ За російською терміносистемою

⁴ Создание современных архивных справочников на основе дифференцированного подхода: Методическое пособие / ФАА РФ, ВНИИДАД. – М., 2003. – 125 с.; Составление архивных описей: Методические рекомендации / ФАА РФ, ВНИИДАД. – М., 2003. – 144 с.

⁵ *Дубровіна Л. А.* Основні положення концепції комп’ютеризації архівної справи // Студії з арх. справи та документознавства. – К., 1998. – Т. 3. – С. 6–17.

⁶ *Боряк Г. В.* Національна архівна спадщина України та Державний реєстр “Археографічна Україніка”. Архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Ін-т рукописів ЦНБ ім. В. І. Вернадського; ГАУ при Кабінеті Міністрів України. – К., 1995. – 348 с.; *Боряк Г. В.* Проект комп’ютерного довідника “Археобібліо-база” як складова “Архівної та рукописної Українки” // Національна архівна інформаційна система “Архівна та рукописна україніка” і комп’ютеризація архівної справи в Україні. – Вип. 1. Інформатизація архівної справи в Україні: Сучасний стан та перспективи: Зб. наук. праць. – К., 1996. – С. 189–192.

⁷ *Боряк Г. В.* Десять років інформатизації архівної справи в Україні: проблеми, здобутки, перспективи // Архівознавство.

Археографія. Джерелознавство: Міжвід. зб. наук. праць. – Вип. 5: Архіви – складова інформаційних ресурсів суспільства. – К., 2002. – С. 9–18

⁸ Цей та інші терміни, введені автором, розглядаються в коментарі, що є додатком до цієї статті

⁹ Українська версія другої редакції ISAD(G) видрукувана окремим виданням: *Г. В. Папакін.* Загальний міжнародний стандарт архівного описування ISAD(G) // Держкомархів України, УНДІАСД. – К., 2001. – 48 с.

¹⁰ М. Бунге називає головною ціллю наукового дослідження відповідь на п’ять питань: що, де, коли, звідки і чому? (див. *Бунге М.* Причинність: место принципа причинности в современной науке. – М.: Иностр. лит., 1962. – С. 283). В. М. Автократов послуговується визначенням Бунге, аналізуючи з цієї точки зору елементи описання (формуляра описової статті) як такі, що “не містять того, чого немає в текстах” і “переважно не є тлумаченням повідомленої інформації”, а логічні висновки, одержані в результаті аналізу, порівняння текстів тощо, є радше винятком у практиці архівів і зазвичай мають місце під час описування документів особового походження (див. *Автократов В. Н.* Теоретические проблемы отечественного архивоведения. – М.: РГГУ, 2001. – С. 198–210).

¹¹ Отож жоден зовнішній історик, що досліджує окремі аспекти, не підмінить своїм дослідженням професійного архівного описання. Але і архівне описання не є реконструкцією якихось конкретних історичних процесів. Здається, ми маємо справу із стійким міфологічним явищем на ґрунті підміни самого предмету дискусії. Автор тільки побіжно окреслює проблему, що потребує серйозного аналізу у межах окремого дослідження. Принагідно завважимо: акцентування саме науково-інформаційної функції ДА та дискусія щодо безпідставності вилучення слова “науковий” з визначення поняття ДА має перейти саме у цю площину.

¹² Скажімо, на етапі роботи ще з першою версією ISAD(G) у автора особисто та у інших членів групи було багато критичних зауважень, переважна більшість яких була висловлена, але іншими країнами, та врахована у другій редакції. Ми ж залишилися осторонь процесу обговорення, і неабияку роль у тому відіграв отой наш комплекс “меншовартісності” та мовний і термінологічний бар’єр

¹³ *Селіверстова К.* До проблеми впровадження у практику ISAD(G)–1994 і адаптації українських методик архівного описування до світових інформаційних систем. Загальний міжнародний стандарт архівного описання (переклад з англійської В. М. і К. Т. Селіверстових) // Студії з арх. справи та документознавства. – К., 1997. – Т. 2. – С. 123–144.

¹⁴ Під автором розуміється автор цієї статті. Як бачимо, жорстке дотримання усталеної етики наукового викладення в частині авторської самоідентифікації через займенник “ми” спричинює певні труднощі. З метою уникнення ототожнення з іншими членами дескриптивної групи та з своєю аудиторією “ми” називаємо себе у третій особі. Власне, вже давно на зріла потреба в уведенні і до наукових розвідок простого поймавання автора через загальне мовне “я”, особливо коли автор предметно розмовляє з своєю аудиторією, водночас і об’єднуючись з нею, і персоналіфікуючись як окремий вид читача та інших науковців суб’єкт.

¹⁵ Визначення термінологічних меж див. у наступному коментарі

¹⁶ Те саме

¹⁷ Див. прим. 13

МОДЕЛІ ISAD(G)/ISAAR(CPF) І ПРАВИЛА АРХІВНОГО ОПИСУВАННЯ: СПІВІДНЕСЕННЯ ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ ТА ВМІСТУ НОРМ, ЗАГАЛЬНИЙ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ, ПРАКТИЧНА КОРЕЛЯЦІЯ

(науково-практичний коментар)

Переднє слово

Ефективність розроблення/доопрацювання та практичного впровадження дескриптивних стандартів великою мірою залежить від залучення до цієї роботи *широкого загалу архівістів* – як експертів та виконавців на місцях, від того, наскільки чітко архівісти розумітимуть *зміст і мету виконуваного процесу* та *наскільки якісний теоретико-методичний та нормативно-термінологічний супровід вони отримають*. Створення ґрунтовної навчальної та нормативної бази – справа майбутнього, але *реалії сьогодення вимагають форсування робіт у напрямку впровадження стандартизованого архівного описання* як інструмента для інтегрованих дескриптивних систем, і, відповідно, *отримання вже зараз необхідного і достатнього роз'яснення з усього проблемного блоку*.

Відповідно, таке роз'яснення *виходить за межі офіційних настанов* до застосування стандартів, і цей коментар має розглядатися виключно як *авторська праця*, що містить компактний аналіз платформи ISAD(G)/ISAAR(CPF) і Правила архівного описування (далі ПАО) у порівняльно-проблемному аспекті із стислим викладенням *авторських концепцій, теоретичних положень, понятійних формулювань і аналітичних висновків*, що тою чи іншою мірою знайшли своє відображення¹ у ПАО, Основних правилах роботи державних архівів України (далі – Правила) та Т-стандарті, а також викладення авторської думки та рекомендацій щодо усіх тих моментів, які потребуватимуть додаткового практичного роз'яснення і/або коригування на етапі практичного впровадження. Відповідно, з метою уникнення некоректного отождоження авторського бачення з думкою інших укладачів означених документів, а також авторської позиції – з офіційною рекомендацією (вимогою), автор ідентифікує себе через загальний займенник “я”, а займенники “наша”, “ми” співвідносять з українською архівною справою та українською архівною людністю.

Коментар викладено у формі *п'ятичастинного структурованого довідника*, що є сукупністю *приндексованих* описових статей з анотацією/роз'ясненням відповідних норм і/або дотичних до них термінів і понять. До цих *описань* укладено до-

відковий засіб – *індекс* (покажчик), де *індексовими гаслами* (рубриками) є відповідні терміни та поняття. Безумовно, є різні визначення поданих нижче дефініцій як у межах внутрішнього “діловодно-архівного” простору, так і на рівні дотичних дисциплін. Предметне поле цього коментаря у термінологічній частині обмежується порівняльним поясненням термінологічних систем дескриптивних стандартів та їх теоретико-методологічної основи.

1. Загальний блок – вступна частина. У цьому блоці ключові терміни, такі як “описування”, “відковий апарат” тощо, розглядаються мною лише в аспекті *загальної термінологічної відповідності*. Аналіз їх понятійного наповнення подається у наступних частинах.

2. Багаторівневе описування. Концепція багаторівневого описування є органічною складовою архівного підходу до описування за моделлю ISAD(G) – EAD/ISAAR(CPF) – EAC і *спрямована на формування основної, генетичної підсистеми ДА*, тому просте перенесення на весь ДА понять, принципів та правил, розроблених для однієї його підсистеми, призводить до істотного зміщення понятійних меж та методологічних підходів і є *неприпустимим*. Оскільки ж принципи та правила багаторівневого описування в ISAD(G) та ПАО викладено *надзвичайно стисло*, то у цій частині моє пояснення набуває *ґрунтовнішого характеру* і охоплює понятійний блок *усіх дотичних до описування архівних процесів*. В частині визначення *функцій і видів* архівного описування, а також *самого поняття багаторівневого описування та його принципів і правил* моя позиція *істотно відрізняється* від формулювань і висновків, поданих в розділі “Архівне описування” підручника “Архівознавство”, в частині розгляду *моделі ДА та фондкових моделей* – в істотних моментах є до певної міри *новаторською*. Я також детальніше розглядаю *методичні вимоги до багаторівневого описування та подаю ілюстративний аналіз фондкової моделі з прикладу до ISAD(G)*.

3. Структура та вміст архівного описання. ISAD(G)/ПАО є змістовими загальними стандартами, тому я детальніше розглядаю *сферу і механізм їх застосування для підсистем ДА та класів і видів архівних документів*. Оскільки у визначенні структури та вмісту архівного описання ПАО загалом наслідують ISAD(G) та водночас з уведен-

II. Теорія і методика архівознавства

ням новацій акумулюють *усталені у нашій практиці методичні вимоги загального характеру*, то у цій частині предметне поле мого аналізу обмежується розглядом виключно *основних положень і понять*, а також тих аспектів *регламенту для елементів описання*, що потребують *додаткового роз'яснення і/або потребуватимуть змін* на етапі *практичного впровадження*, з акцентуванням реліктів *“перекриття норм”* у двох версіях ISAD(G) та акцентуванням і обґрунтуванням *моментів відходу ПАО* від платформи ISAD(G)/ ISAAR(CPF). Оскільки ПАО створювалися у *відриві від ISAAR(CPF)*, я також зупиняюсь на моментах *сполучення у ПАО норм ISAD(G)/ ISAAR(CPF)* з викладенням *орієнтовних рекомендацій* щодо їх *розмежування та коригування* у практичному впровадженні ПАО на *поточний момент*. Ці рекомендації ґрунтуються на авторському баченні моделі *вдображення контекстової інформації у системі ДА*, яке можна розглядати як *адаптовану до української практики* концепцію міжнародних стандартів.

4. Архівні авторитетні дані на осіб контексту. Оскільки роботу над українським стандартом щодо правил подання авторитетних даних ще не розпочато, а достатнє уявлення про ISAAR(CPF) дає лекція пані Сібіль, моє пояснення в цій частині буде *стислим і обмежиться розглядом ключових понять*, необхідних для адекватного розуміння *заголовного і базового* терміну ISAAR(CPF). В частині визначення архівних авторитетних даних як *специфічного виду ДА та моделі їх зв'язків з підсистемами ДА* моя позиція є до певної міри *новаторською і може стати предметом дискусійного обговорення*.

5. Новий підхід до архівного описування. Прикінцеве викладення *основних принципів* теоретико-методологічної платформи стандартів та окреслення *напрямоків їх практичної реалізації*.

Коментар передбачає попереднє ознайомлення аудиторії з текстами ISAD(G) і ПАО, а також з лекціями *Клер Сібіль* (чл.-кор. Комітету МРА з дескриптивних стандартів ICA/CDS, Департамент інформаційних технологій і стандартизації Національного архіву Франції) і *Станіслава Єрмеєва* (к.і.н., зав. сектору обліку та НДА відділу архівознавства ВНИИДАД, Росія), прочитаними на міжнародному семінарі з стандартизованого описування, що відбувся у Москві в лютому цього року.

Я звертаюсь до своєї аудиторії і прошу *критично сприйняти запропонований матеріал як перший крок у нашій спільній роботі*: читайте, думайте, обговорюйте і *подавайте свої пропозиції*, і разом з вами, друзі мої, ми неодмінно досягнемо бажаного результату.

1. Загальний блок

1.1. Архів. Архівна установа. Архівосховище. Термін *“архів”* (зазвичай у множині – *archives*), на відміну від нашого нормативного обігу, де застосовується переважно для позначення *закладів/ центрів зберігання* (порівняємо: Основні правила роботи архівів), в країнах Заходу найчастіше вживається для позначення *об'єктів зберігання* – цілісних документальних комплексів, об'єднаних зв'язком походження (у широкому розумінні, див. *Походження*, як от: архів однієї інституції/агенції чи однієї персони/роду/родини, таборів архівів тощо), або призначення (науково-технічні архівні) чи способом утворення (кіноархівні), а також – зрідка – усієї сукупності документів, що зберігаються в одній архівній установі. Термін *“archives”* може вживатися і для позначення архівних установ (скажімо, *“state archives”* – державні архівні), але, як правило, у таких випадках він як би то набуває сукупного змісту, додатково охоплюючи і перший аспект: ...Council on Archives (... Рада Архівів), Congress of Archives (конгрес архівів), Directorate of Archives (директорат архівів). Для виокремленого позначення однієї архівної установи цей термін має вживатися у однині – *“archive”*. Для позначення *архівних установ* у значенні *“архів як самостійний спеціальний заклад”* вживається також термін *“archival institutions”*. Офіційним відповідником поняття *“архівосховище”* вважається *“archive depository”* (див. також *Забезпечення збереженості*).

Для позначення будь-якої інституції, що зберігає в своїх сховищах архівні документи (а також бібліотечні документи чи музейні предмети) найчастіше вживається термін *“repository”* (*сховище, центр зберігання*). Певним чином поняття *“repository”* може бути співвіднесено з нашим поняттям *“архівна установа”* у дефініції нашого *архівного Закону*. Саме таким терміном позначається *установа-утримувач* у дескриптивних стандартах.

1.2. Архівні матеріали. Термін *“archival material”* (зазвичай у однині – *archival material*) широко вживається для загального позначення об'єктів архівного зберігання. Часто застосовується і у наших наукових колах та архівному середовищі саме у такому значенні. Нагадую, що у межах нашої нормативної лексики для позначення таких об'єктів є єдиний термін – *“архівні документи”*, а поняття *“архівні матеріали”* знаходиться поза межами нормативного застосування.

1.3. Документ, службовий документ, архівний документ. Документаційний фонд. За словником ISAD(G) будь-яка *фіксована інформація*

II. Теорія і методика архівознавства

безвідносно до носія, походження чи будь-якої іншої характеристики, визначається як **“документ” (document)**. Традиційно термін **“record”** вважається офіційним відповідником нашому **“службовий документ”** (тобто документ офіційного походження на стадії динамічного існування). Відповідно, усі похідні від **“record”** розглядаються як такі, що позначають об’єкти або процеси діловодної сфери. За словником ISAD(G) цим поняттям позначається фіксована інформація — як офіційного, так і особового походження, незалежно від виду чи носія, утворена в межах тих документальних систем, які ми співвідносимо з **документаційним фондом** — сукупністю документів, утворюваною (через безпосереднє створення і/або отримання, збирання) одним (одноособовим або колективним) утворювачем в процесі його діяльності/ життя і діяльності з певною функціональною/ поточною або особистою/ діловою метою. На мою думку, поняття **“документаційний фонд”** найбільше співвідноситься з **“record groups”** (див. також *Формування документаційного фонду*).

Якщо під поняттям **“фіксована інформація”** розуміти цілісний інформаційний запис, представлений на матеріальному носії, оскільки *фіксація передбачає таке представлення*, у тому числі як на зовнішніх, так і внутрішніх носіях, то, відповідно, можна трактувати такий запис як *інформаційну одиницю в матеріальній формі*. У такому випадку поняття **“document”** можна розглядати загалом як таке, що відповідає поширеному у нас зараз загальному позначенню об’єкта комунікаційно-документальної сфери, а поняття **“record”** — як таке, що відповідає визначенню документа як загального об’єкта діловодства та архівної справи, — якщо не брати до уваги ознаку збереження чи втрати документом своєї первісної функції. На відміну від нашого трактування різниці у термінологічних визначеннях діловодного та архівного документа за такою ознакою, ISAD(G) не акцентує на цьому уваги, але із загального контексту стандарту цілком очевидно, що *об’єктом архівного описування може бути тільки той документ, що втратив первісну функцію*. Пріоритет інформаційної складової документа мимоволі підкреслює і пані Сібіль, цитуючи визначення поняття **“record”** з ISO 15489, Records Management, де такі документи розглядаються як **“офіційні, службові”** і подаються як **“інформація”**, що виступає одиницею у ділових процесах.

Поняття **“item”** усталено подається у перекладах ISAD(G) як **“документ”** у значенні **“архівний документ”** із явними протиріччями у понятійних визначеннях: найменший або змістовно, або ма-

теріально неподільний об’єкт. За змістом ISAD(G) це поняття слід розглядати як позначення *найменшої інформаційної і/або матеріальної одиниці, що є базовою одиницею в архівних процесах*. Див. дефініцію *Архівна одиниця/ документ*.

1.4. Походження документів. Утворювач. Фондоутворювач. Походження (**provenance, origination**) документів — це базове архівознавче поняття транснаціонального масштабу, один з основних чинників, що детермінує відмінність між архівним та бібліотечним описуванням. У цілому під **“походженням документів”** — початок, першовиток, джерело, породження — розуміється *джерело їх створення та зовнішнє і внутрішнє середовище їх первісного побутування*. Під *принципом походження* в цілому розуміють застосування ознаки походження в основних процесах архівної справи з метою збереження цілісності документальних комплексів та відтворення усіх документних зв’язків.

Розглядаючи походження як широке родове поняття, його диференціюють на *генетичне* — пов’язане з особою-утворювачем, *територіальне* — з місцем утворення та *хронологічне* — час утворення. Усі ці ознаки комплексно застосовуються для організації архівних документів на всіх рівнях нашої архівної системи та наповнення першої групи критеріїв цінності документів (*група походження*).

У свою чергу генетичне — *genetic(al)* — походження поділяють на *інституційне* (див. *Інституція*) — пов’язане з юридичною особою-утворювачем та *особистісне (individual)* — пов’язане з фізичною особою-утворювачем. Саме у такому розумінні застосовують поняття **“принцип походження”** для організації документів за *фондовою системою* та, як правило, для визначення вмісту *контекстової інформації*. У широкому розумінні до генетичного відносять також *етнічне походження* — ця ознака, наприклад, застосовується у визначеннях понять **“україніка, росіка, полоніка тощо”** нарівні з ознаками територіального походження та функціональної чи змістовної доречності.

Територіальне походження на вищому рівні розглядають як *країну утворення*, на нижчих — *регіон (місцевість) утворення*. У такому розумінні принцип походження найчастіше застосовують для регулювання реституційних процесів та внутрішнього передавання (**“внутрішньої реституції”**). У нас принцип територіального походження, наприклад, покладається в основу організації документів на місцевому рівні та є визначальним чинником у впровадженні *політики децентралізації*.

II. Теорія і методика архівознавства

Наш Т-стандарт подає як відповідники поняття “фондоутворювач” та “*provenance*”, і таке отождоження є надзвичайно поширеним у наукових колах та архівістському середовищі. Як бачимо, це пов’язані, але не тотожні поняття, навіть якщо розглядати походження лише в генетичному аспекті. За ISAD(G) **утворювач (creator)** – інституція, родина чи особа, “яка створила, збирила і/або зберігала документи” в процесі своєї діяльності. У такому розумінні вживається це поняття і у ПАО. Це *первісний “формував”* одиниці описування як організаційної групи. Для рівня фонду – це фондоутворювач, на внутріфондових рівнях – це утворювачі підфондів, фондових долучень тощо. Водночас наповнення елементів “утворювач” у Зоні контексту ПАО, сполучаючись з суб’єктами авторитетних даних за моделлю ISAAR(CPF), розширює межі поняття до “осіб, причетних до створення” (див. *Утворювач і особи контексту*).

У моделі ISAAR(CPF) для позначення інституцій, осіб, родин, родів, що мали стосунок до створення та побутування документів, вживаються синонімічні за контекстом поняття “*provenance entity(es)*”, “*creating entity(es)*”, “*provenance source*” – утворююча реалія/істота; істота/реалія, що мала стосунок до походження, джерело, – які я перекладаю як “*джерело (чинник) походження*”.

Походження ISAD(G) визначає як *відносини (зв’язок) між документами та утворювачами*. Це ключове визначення *генетичного походження*, у такому розумінні вживається і у ПАО (див. також *record-keeping activity*).

Водночас, хоч нормативне поле ISAD(G)/ISAAR(CPF) і ґрунтується на ознаці генетичного походження (принцип поваги до фондів), однак у практичному застосуванні стандартів архіви послугуються усіма аспектами, особливо у відображенні контексту фондів та наповненні *авторитетних даних*.

1.5. Повага до фондів (*respect des fonds*). Застосування принципу *походження* за ознакою *генетичного походження*. В частині описування полягає у дотриманні *органічного (природного) порядку* документів в межах їх архівної організації та *багаторівневого описування*, а також у виявленні та поданні *контекстової інформації*.

1.6. Інституція/інституційний (*institution, institutional*). Останнім часом у межах нашої професійної лексичної системи набуло поширення вживання іншомовного слова “інституція” як *узагальненого позначення утворювачів документів офіційного походження*. Нагадую, що на сьогодні у такому значенні це поняття знаходиться *поза межами українського нормативного поля*. Ми маємо

послугуватися головним чином поняттями “*юридична, фізична особа*”, за необхідності іншого узагальнення – переважно “*організація*” за аналогією з визначенням поняття “*юридична особа*” в українському законодавстві (ЦК, ст. 80) або (менш прийнятний варіант) “*установа*” (таке позначення вживається в ПАО). Однак для узагальненого поїменування таких утворювачів у співвіднесенні з західною практикою, це поняття, на мою думку, є найбільш відповідним. З огляду на це “*corporate bodies*,” що в обох стандартах вживається, за словником дефініцій, як узагальнене позначення *усіх організацій або груп осіб, ідентифікованих певною назвою, що діють або можуть діяти як одне ціле, і передусім юридично самостійних*, я перекладаю іншомовним запозиченням “*інституція*”. Принагідно завважу, що в українському перекладі ISAD(G) узагальнення “*corporate bodies*” подається варіантно: і як “*інституція*” (передмова до самого перекладу ISAD(G) у назві ISAAR(CPF), назва дефініції у словнику ISAD(G), зміст правил тощо), і як “*установи та організації*” (п. В.14). Водночас, на мій погляд, як кореневий терміоеlement, поняття “інституція” безумовно має отримати “право на життя”, оскільки усі похідні від нього – *інституційне походження, інституційні фонди* тощо – у нашій лексичній системі для *документів офіційного походження* не мають такого ємного узагальнення (на відміну від документів особового походження – особові фонди тощо).

Слід також зазначити, що дуже поширеним є вживання “*agency*” як узагальненого позначення органів, установ та організацій.

1.7. Фамільний/родовий/родинний. Слід також мати на увазі, що поняттям “*families/family*” охоплюються не тільки родини як утворювачі документів, але і роди, тож, власне, в межах нашої терміносистеми є два відповідники: “*родові*” і “*родинні*” фонди (зібрання, фондові долучення). Принагідно нагадую, що термін “*фамільні фонди*” є некоректною калькою і знаходиться поза межами внутрішнього нормативного застосування.

1.8. Персональні/приватні папери/архіви (*Personal/Private Papers/Archives*). Має відповідники: *документи (фонди) особового походження/приватні архівні зібрання*. Я особливо наголошуємо на тому, що ці поняття належать до основних у своїх терміносистемах і *не можуть підмінювати одне одного* у регламентуванні, аналізі, поясненні тощо внутрішніх архівних процесів та в історичних дослідженнях за складом національних архівних масивів. Ми можемо застосовувати терміни “персональні/приватні папери/архіви” лише

II. Теорія і методика архівознавства

для міжнародного спілкування та розкриття для нашого архівного співтовариства змісту міжнародних документів, практики інших країн тощо і не можемо послугоуватися ними у межах *внутрішнього архівного поля*.

1.9. Контроль: архівний/адміністративний/інтелектуальний/авторитетний. Поняття “контроль” буквально пронизує західні терміносистеми. У широкому розумінні це різні аспекти архівного управління, керування архівними процесами, їх регламентування тощо. Власне кажучи, ми також зараз акцентуємо саме контрольний аспект функціональної діяльності архівних установ, уводячи такі поняття як “контрольно-наглядові, контрольні-піклувальні функції архівів у зоні комплектування”, “обліково-контрольні функції ДА”, “контроль технічного стану” тощо. Однак поряд з цим у нашій лексиці широко застосовується традиційне поняття “перевіряння” (експертно-перевірна комісія, перевіряння наявності та стану тощо), а також “дотримання вимог”. Окрім того, поняття контролю у нас тісно пов’язане з функціональністю обліку на всіх ділянках архівних робіт та на всіх рівнях архівної системи. Саме цим, вочевидь, пояснюється подання терміну “*archival control*” як відповідника нашому “*система архівного обліку*”. Водночас поняття “*archival control*”, вживане разом з словами “інтелектуальний”, “адміністративний”, “авторитетний”, сполучаючись з обліковими функціями у широкому розумінні, виходить за межі безпосередньо облікових робіт і охоплює ті чи інші *регуляторні аспекти* основних архівних процесів (у нас: формування НАФ, забезпечення збереженості та забезпечення доступу). У загальних рисах ці поняття означають контрольні процеси (керування, регулювання, перевіряння) у тій царині, що стосується:

· **адміністративний контроль (*administrative control*)** – руху, наявності, стану документів як *матеріальних об’єктів зберігання та об’єктів прав власності*, – порівняємо: справа фонду (у системі обліку) – “*administrative files*”; тобто загалом *службовий, управлінський* контроль архіву, спрямований на *забезпечення збереженості та фізичного доступу*, а також *організацію* систем інтелектуального та дотримання режиму правового доступу;

· **інтелектуальний контроль (*intellectual control*)** – безпосередньо *первинної архівної інформації та документів як смислових, інформаційних одиниць* (наше традиційне – склад і зміст). В адаптації до нашої практики в цілому має розглядатись як контрольні функції безпосередньо в архіві та в зоні його комплектування (у тому числі форми організаційно-методичного керівництва), спрямова-

ні на забезпечення якості, повноцінності предметного наповнення первинної (формування і організація НАФ) та вторинної (організація документів та їх описування) архівної інформації, а також *визначення моделі ДА*, тобто загалом *змістовний контроль*, у т.ч. *смислове опрацювання інформації*;

· **авторитетний контроль (*authority control*)** – *управління дескриптивною інформацією через уніфікацію елементів і термінологічної системи описання* (нормативної термінології, лексики, словників, застосованих в (для) описання), *визначення функціонально-предметного поля авторитетних даних* (див. *Архівні авторитетні дані*), *формування монолігвистичного тезаурусу тощо*. Але, на мою думку, застосування цього поняття у нашій практиці має супроводжуватися *розширенням його понятійних меж*, оскільки “повноважний контроль” архіву за своїм інформаційним продуктом охоплює і “санкціонування” наведених інформаційних характеристик, їх відповідності офіційним записам (первинній архівній інформації, обліковим даним чи іншим авторитетним джерелам інформації), тобто свого роду *поручництво архіву за достовірність створеного ним продукту*², порівняємо – контрольований словник (прийнятий, санкціонований), контрольовані дані (також – відповідні, перевірені) тощо.

Безумовно, тут я розглядаю усі “контрольні” поняття з архівної точки зору, полишаючи осторонь загальне їх розуміння у сфері функціонування електронних мереж (скажімо, адміністрування як контроль за апаратним і програмним забезпеченням тощо). Мушу визнати, що, якими б чужорідними та недоладними не видавалися нам ці поняття, тим не менше **ми не зможемо уникнути масштабної інкорпорації цих термінів до нашої терміносистеми** – разом з усіма їх кореневими терміноблоками. Наочним прикладом такого проникнення є унормований *de facto* “інтелектуальний доступ”.

Поняття контролю тісно пов’язано з поняттями менеджменту як загальних управлінських процесів у сфері створення і функціонування службових документів. Відповідно, Т-стандарт термін “*records management*” подає як відповідник українському загальному родовому “*діловодство*” і водночас вхідному, підпорядкованому йому “*управління документацією*”, але останнім часом багатьма науковцями “*records management*” ототожнюється саме з поняттям “*діловодство*”.

1.10. Формування документаційного фонду/формування справ. Як офіційний відповідник поняттю “*документаційний, документальний фонд*” наш Т-стандарт подає термін “*accumulati-*

II. Теорія і методика архівознавства

он”. На мій погляд, “accumulation” є радше *терміноелементом*, ніж *самостійним терміном*, і має перекладатися як “формування, накопичення, нагромадження” як документаційного фонду в цілому, так і будь-якої його складової. Відповідно, “date (s) of accumulation” означає період формування такої групи (одиниці описування).

Водночас для позначення “*органічного накопичення*”, під яким має розумітись загальний процес нагромадження документів, створених або отриманих юридичною чи фізичною особою у здійсненні нею своєї поточної діяльності/ у перебігу її життя та діяльності, в англійському посібнику MAD 3 вживається поняття “*original compiling*” (природне збирання – “естественное собирание”), яке я перекладаю як *процес формування документаційного фонду* чи будь-якої його організаційної групи.

Безумовно, що обидва поняття є синонімічними.

Водночас процес формування справ позначається поняттям “*filings*”, яке наш Т-стандарт співвідносить з діловодною сферою. Однак за усіма визначеннями – ISAD(G), MAD 3 та *Декларацією принципів* (здаймо: описування підпорядковується архівним вимогам і починається після того, як архівний матеріал організовано) – там, де йдеться про архівне описування, цим терміном позначається процес формування архівних справ.

1.11. Класифікація. Організація/ система організації/ систематизація/ упорядкування документів. За словником ISAD(G) поняття “*arrangement* (to arrange)” визначається як “інтелектуальні і фізичні процеси і результати аналізування й організації документів відповідно до архівних принципів”. Отже, виокремлюються дві складові: *інтелектуальний процес класифікаційного розподілу та практичний процес групування документів на підставі цього класифікаційного розподілу*. Власне, у такому розумінні це позначення того процесу, який ми ідентифікуємо загальним терміном “*організація документів*”, тож некоректно перекладати його як “*класифікація документів*” (*classification*). І в межах усього простору архівної справи поняття “*arrangement* (to arrange)” має перекладатися виключно як “*організація архівних документів*”.

У нас під загальним поняттям “*система організації*” розуміється застосований *системний порядок організаційного розподілу* документів: скажімо, фондова і нефондова система, структурно-хронологічний порядок, функціонально-хронологічний порядок тощо. Оцей *порядок організації документів в межах фондів/нефондових комплек-*

сів ми називаємо “*систематизацією*” (*Правила, ПАО*). Схема систематизації тільки закріплює цей порядок, хоча ми традиційно системну ознаку переносимо на саму схему, даючи їй відповідну назву (*Правила*, пп. 3.5.2.3, 3.5.2.4).

Беручи до уваги, що ISAD(G) регламентує описування архівних документів на внутріархівному рівні, і, відповідно, у правилах багаторівневого описування йдеться про організацію документів в межах фондів, але загальна структура описання цілком придатна і для описування нефондових комплексів, а також те, що відповідний елемент Зони змісту і структури поймається як “*system of arrangement*”, то саме там, де йдеться про “*arrangement* (to arrange)” та “*system of arrangement*” як елемент описання, ці поняття можуть розглядатися як відповідні нашому “*систематизація*”. Другим відповідником може вважатися застарілий, але не вилучений з нормативного обігу термін “*упорядкування*” (*order*), поданий в українському перекладі ISAD(G). Водночас я наголошую на тому, що поняття “*науково-технічне опрацювання*” охоплює цикли організації (систематизації/структурування – упорядкування), описування та технічного ідентифікаційного оброблення документальних груп і не може позначатися складовим поняттям “*упорядкування*”.

Організація документів тісно сполучається з процесом архівного описування і покладається в основу формування моделі ДА (див. розділ *Багаторівневе описування*). Відповідно, я особисто віддаю перевагу вживанню нашого терміну “*організація документів*” як *ключового* для цілого терміноблоку (організаційний рівень, рівень організації), а термін “*систематизація*” вживаю тільки у роз’яснювальних моментах щодо вмісту *правил описування*.

1.12. Архівне описування/описання. Дескриптивний. Слід мати на увазі, що за словником ISAD(G) під терміном “*description*” розуміється і процес, і результат описування (як і в російській – “*описание*”), хоча в англійській мові окремо існує і термін “*describing*”, що позначає саме процес створення описання (скажімо, у назві англо-американського посібника DACS вжито “*Describing Archival*”). Оскільки ISAD(G) сукупно визначає ці поняття і сукупно регламентує їх, а в нашій терміносистемі ці поняття розведено – “*описування*” (процес) і “*описання*” (результат), ми вимушені обрати один з українських термінів. Виходячи з того, що загальним змістом ISAD(G) є регламентування *правил створення описання* (нового уявлення про об’єкт описування), і *цей стандарт радше можна розглядати як настановчий методич-*

II. Теорія і методика архівознавства

ний документ, то, на мій погляд, для перекладу його назви більш відповідним буде “описування”. І саме з цих міркувань виходили розробники української версії, поймаючи її як “Правила архівного описування”. Водночас ISAD(G) унормовує і правила, певною мірою доречні до результату – скажімо, загальна структура описання (описової статті). Те ж стосується і інших міжнародних документів. Відповідно, поняття “description” має перекладатися двома термінами за логікою контексту. Однак у випадках, коли це поняття охоплює загалом обидва процеси, я вживаю іншомовний термін “*descriptive*” (descriptive) як узагальнення: дескриптивний стандарт, дескриптивний контроль, дескриптивна система тощо. Вважаю, що цей термін має знайти своє місце у нашій терміносистемі поряд із термінами “описування”, “описання” як узагальнення, вживане для позначення з’єднаних процесів чи чогось, однаково доречного до обох з них, оскільки для таких випадків ми можемо застосовувати наші терміни “*описувальний*” та “*описовий*” до певної міри умовно.

Принагідно завважу, що слід розрізняти поняття “описування” та “описання” у вживанні усіх похідних від них термінів та понять. Так, не слід плутати *опис* як інформаційний довідник (та рівень організації) з *описанням* вміщених (належних) до нього документів чи процесом їх *описування*; *одиницю описування* як об’єкт описування з *одиницею описання* – елементом описання; *рівень описання* як позицію описання в ієрархії описань та структури фонду з *рівнем описування* – якістю описання; *багаторівневе описування* як процес і *багаторівневе описання* як результат цього процесу. Див. також відповідні дефініції.

Змістовне наповнення терміну “*архівне описування*” за платформною ISAD(G) та нашою термінологічною і теоретичною базою має відмінності в істотних аспектах. *Правила* визначають поняття з більшою відповідністю, але звужено у понятійних межах (Див. *Архівний опис*, *Архівний підхід до описування*).

1.13. Контекст/контекстова інформація (context, contextual information). Загалом описування/описання як би поділяють на описування/описання безпосередньо самих документів (*Describing Archival Materials*) та описування/описання їх утворювачів (*Describing Creators*), тобто виявлення і подання відомостей, що стосуються усіх аспектів походження документів. Оця друга частина називається контекстовою інформацією або *контекстом* як загальним позначенням *сукупної вторинної історичної інформації про об’єкт описування* (джерело походження, умови створення, сере-

довище побутування, загальний історичний контекст тощо), *через аналіз якої та у співставленні з якою набуває цілісного характеру первинна архівна інформація у ретроспективних процесах*. Інакше кажучи, це відомості, що дозволяють *ідентифікувати та індивідуалізувати утворювача* (перебіг його життя/діяльності), виявити ті чинники, що зумовили саме такий характер відображення дійсності в документах (*підтекст*), і тим самим визначити *ступінь достовірності цієї інформації* (у відображенні дійсності) та *достовірність її тлумачення*, тобто *чинники, що можуть вплинути (впливають) на інтерпретацію первинної архівної інформації*.

Термін уведено до ПАО як друге найменування відповідної зони описання. Отже, маємо підстави вважати його *нормативним*. Термін є ключовим і загальнопоширеним, отже, мусимо послуговуватися ним без уведення україномовних відповідників.

1.14. Архівна вторинна інформація. Нова редакція Т-стандарту не подає до цього терміну англomовного відповідника, але, на мою думку, таким відповідником може бути поняття “*descriptive information*” (дескриптивна інформація), яке означає *створену в процесі архівного описування інформацію*. Загалом може позначатися також як “*відомості*” (*data*) або *інформація про архівні документи/архівний матеріал/його походження*. Безумовно, до вторинної архівної інформації належать також *архівні авторитетні дані*.

Архівна вторинна та документна вторинна інформація не є тотожними поняттями, оскільки *характер зв’язку похідності між первинною і вторинною архівною інформацією та між первинною і вторинною документною інформацією як такою є різним*. Будь-який первинний (архівний документ) чи вторинний (обліковий документ, окреме описання/описова стаття, її фрагмент тощо) документ архіву за своєю документною інформацією може бути як первинним, так і вторинним, залежно від характеру відображення реалій дійсності чи її моделі (твори). Ми ж визначаємо зв’язок похідності не взагалі, а виключно в межах *функціональної архівної діяльності*, і саме тому *документну інформацію архівних документів – об’єктів зберігання в архіві – в межах цієї діяльності слід розглядати як первинну документну інформацію архіву*, а *документну інформацію документів, створених архівом в результаті описування архівних документів – як вторинну документну інформацію архіву*. Сукупність цієї первинної і вторинної документної інформації архіву є *архівною інформацією*, тобто усією документною інформацією архіву. Таким чином, *термінами* є поняття

II. Теорія і методика архівознавства

“первинна архівна” та “вторинна архівна” інформація, а співвіднесення цієї інформації з будь-якою документною – це вже *понятійні межі* термінів. Саме у такому розумінні подаються ці терміни у Т-стандарті, тоді як у словнику “Архівістика” простежується певна плутанина у визначенні усього блоку цих понять.

1.15. Довідковий апарат/архівний довідник/пошуковий засіб. У Т-стандарті за усталеною традицією “*finding aid*” визначається відповідним нашому “архівний довідник”, а термін “*reference*” (від: довідка, посилання) – українському “*довідковий апарат*” та російському “*система справочного аппарата*”. В українському перекладі ISAD(G) термін “*finding aid*” подається у дослівному варіанті – *пошуковий засіб*. Водночас за словником ISAD(G) “*finding aid*” визначається як “*термін сукупного змісту, що охоплює будь-яке описання або довідковий засіб, створений в процесі адміністративного чи інтелектуального контролю*”. Відповідно, вжитий у множині (*finding aids*), він має позначати *сукупність таких описань чи довідкових засобів*. За текстовим полем ISAD(G) – приміром, “перемістив ієрархічну структуру фонду у *finding aids*” – та за нашим теперішнім трактуванням ДА, з якого вилучено поняття “*система*” і який розглядається як комплекс взаємопов’язаних довідників, англійський термін “*finding aids*”, безумовно, *відповідає нашому поняттю “довідковий апарат”, а вжитий у однині – до певної міри* (оскільки історично у нас склалися різні моделі ДА та типи архівних довідників) – нашому “архівний довідник”. Останнім часом в країнах пострадянського простору посилюється саме така тенденція³. Зважимо також на те, що у визначеннях ДА (СА) і СНСА є певна нечіткість. З огляду на ці чинники, я вважаю, що термін “*finding aid(s)*” може перекладатися в усіх його значеннях за логікою контексту.

Що стосується терміну “*reference*”, то у дескриптивних системах він загалом вживається у значенні “*довідкові/пошукові дані (архівний шифр)*” (див. *Довідковий код*) чи “*посилання*” і в цілому не може розглядатися як такий, що відповідає понятійним межах ДА/СНСА⁴.

На мою думку, в цій частині наша терміносистема потребує загального коригування.

1.16. Опис. Як архівний довідник, не має відповідника, оскільки ні “*descriptive list*”, ні “*inventory*”, що подаються відповідниками у Т-стандарті, не виконують усіх функцій нашого опису. На цьому наголошувала також і Патриція Грімстед, подаючи у своїх працях цей наш термін оригінальною його назвою “*opys*”. *Інвентарний опис* є

архівним довідником, що являє собою багаторівневу сукупність описань (описових статей) належних до нього документів. Водночас це обліковий документ, а також *організаційна одиниця документів – основний рівень внутріфондового розподілу, цілісна документальна група з своєю назвою та своїм ідентифікуючим номером*, за яким здійснюється фізичний пошук. Ця остання функція опису не відображена належним чином у нашій нормативній базі. Див. розділ *Багаторівневе описування*.

З огляду на те, що вживання поняття “*опис*” для позначення *описання* стало вже певною традицією у наукових розвідках та перекладах, особливо наголошую: в межах нашої термінологічної системи таке вживання розглядається як *недозволене*.

1.17. Пошук і віднайдення/виявлення/отримання інформації/документів. Для позначення загального процесу пошуку інформації/документів вживається термін “*search*” – *перегляд, розшук інформації/документів за заданими параметрами з метою ідентифікації і/або визначення локалізації (встановлення наявності) затребуваної інформації чи встановлення місцезнаходження (виявлення) затребуваних документів*. Загалом цю функцію – назвемо її *віднайдення* – забезпечує *обліково-довідковий апарат* і додатково – *інформаційно-пошукові довідники*.

Термін “*research*” вживається загалом тоді, коли акцентується дослідницький аспект пошуку (науково-інформаційна функція ДА) – огляд, вивчення інформації/документів з метою встановлення наявності (виявлення) певних відомостей про об’єкт, що відповідають меті користувача. Цю функцію – назвемо її *виявлення* – забезпечують інформаційні довідники з високим рівнем інформативності та евристичними якостями.

Термін “*retrieval*” вживається тоді, коли йдеться про задоволення потреби запитувача: адресний (фізичний) пошук та надання затребуваної інформації чи документів. Відповідно, охоплює і вибірку інформації, і копіювання, і видавання із сховищ тощо. Цю функцію – назвемо її *отримання* – забезпечують ідентифікаційні елементи описання у довідниках (облікових та інформаційних, у тому числі БД). Відповідно, для ефективного пошуку документів елемент описання “*пошукові дані*” має містити і топографічні відомості.

У нас ці поняття розмиті, оскільки під ДА дуже часто розуміються тільки довідники з науково-інформаційною функцією (склад і зміст для публічного користувача).

1.18. Зберігання/утримання/забезпечення збереженості документів. У цій частині, на мою думку, наш Т-стандарт подає відповідниками анг-

II. Теорія і методика архівознавства

ломовні терміни, які лише частково відповідають понятійним межам наших. Наше поняття “зберігання документів” як цілісний термін не має відповідника і може бути адекватно передано через відповідники до своїх складових. Не передаючи змісту нормативних визначень, уведу спрощене пояснення. “Зберігання документів” включає два основні компоненти:

- **утримання** – це, так би мовити, “просто” зберігання – тримання у себе, надання місця для зберігання, фінансування зберігання і/або гарантування наявності, а також використання відповідно до мети зберігання та правових підстав (умов).

- Оце все є “**keeping**”. Поняття “**keeping**” часто пов’язується з утриманням документів саме в первісному середовищі – “**record-keeping activity**”. Загалом поняття “**record-keeping activity**” широке і охоплює перебіг процесів створення та міграції документів, формування документаційних груп, їх організації, зберігання, набуття та передавання прав власності тощо, словом – це *історія їх життєвого циклу, середовище побутування* [загалом – до моменту прописки в архіві];

- для акцентування утримання саме архівних документів як об’єктів власності чи володіння вживається “**to hold (holding)**”. Відповідно, поняттям “**archival holding**” (**архівні утримання**) позначаються об’єкти утримання (володіння), що розглядаються як архівні документи і підлягають архівному зберіганню;

- утримання охоплює безпосереднє розміщення об’єкта в місці, призначеному для зберігання, та нагляд за об’єктом у цьому місці – “**storage**”. Поняттям “**storage**” може позначатися також і *архівосховище як приміщення для зберігання*. Відповідно, передавання на зберігання у значенні “передавання до сховища” позначається як “**storing [to store]**”

- **забезпечення збереженості** – це вже “професійне” зберігання, що включає всебічний захист об’єкта від:

- будь-яких руйнівних факторів навколишнього середовища та природних процесів старіння – *фізико-хімічний аспект* – “**preservation**”. І саме цей аспект акцентується у понятті “**permanent preservation**” – “**постійне зберігання**” як “*підтримання стану, ступеня збереженості об’єкту настільки довго у часі, наскільки це взагалі можливо*”, незалежно від місця зберігання, суб’єкта зберігання (утримувача) та джерела фінансування зберігання. У Т-стандарті цей аспект позначається відповідником “**archival quality**”, однак, на мою думку, цей

термін радше передає наше поняття “**стан збереженості**”;

- злочинних посягань, у тому числі знищення, пошкодження тощо та простої халатності, непрофесіоналізму, необґрунтованого вилучення до знищення та організаційне забезпечення “**preservation**” – так би мовити, *охоронний аспект* – “**custody**”. За словником ISAD(G) під поняттям “**custody**” розуміється *відповідальність утримувача за збереженість документів*. **Утримувачем документів** визнається особа, яка фізично володіє ними, незалежно від “юридичного права володіння чи контролю доступу”. Отже, утримувач *не завжди є власником (owner)*. Таке розмежування у нас має законодавче закріплення. Право володіння як невід’ємну складову права власності має **власник** – суб’єкт права власності, а також **володілець** – особа, яка набула цього права (але вже як речового права на чуже майно) на підставі договору з власником чи на підставі закону. Володільцем (суб’єктом права володіння) визнається особа, яка фактично тримає майно у себе⁵. Відповідно до законодавчої концепції НАФ поняття “**custody**” адаптовано до нас переплітається також з поняттям *контрольно-піклувальних* функцій архівів щодо збереження архівних масивів у своїх профільно-територіальних зонах впливу (*зонах комплектування*).

Ці поняття, звичайно, частково перекриваються. Так, той, хто здійснює “**keeping**” чи “**holding**”, несе і тягар *повного “custody”*, отже, має забезпечити і належне “**storage**”, і “**preservation**”.

1.19. Робота/контакт з документами (handling). Поняття вживається для акцентування безпосереднього фізичного контакту з документами на всіх ділянках архівних робіт, у тому числі і під час користування ними.

1.20. Рукопис. Манускрипт. Рукописний документ (manuscript). Термін визначається як офіційний відповідник українському “**рукописний документ**” у значенні: *письмовий документ, записаний особою власноручно або іншим безпосереднім способом*. Безумовно, *рукописні документи*, що втратили свою первісну функцію, але за нормативами підлягають зберіганню (або зберігаються з огляду на цінність для свого власника), є *видом архівних документів*, і тоді подання їх в одному ряду як автономних понять є некоректним (ба навіть грубо помилковим). У таких випадках слід вживати “*архівних, у тому числі рукописних*”. Але ось таке розмежування усталено поширене як на заході, так і у нас, і це насамперед стосується *рукописних зібрань, що зберігаються поза схови-*

II. Теорія і методика архівознавства

щами державних чи комунальних (муніципальних) архівів: в бібліотеках, наукових закладах чи у приватних осіб. Акцентовано відокремлено це поняття у нас передусім вживається для позначення *рукописних книг*, наприклад “Архівна та рукописна українка. Програма виявлення... архівних документів та рукописних книг...”. Окрім того, термін вживається також у значенні “*рукопис*” як *номінальний вид* документів, безвідносно до способу їх утворення.

1.21. Машиночитаний (*machine-readable*) / електронний документ (*electronic record*). Термін “*machine-readable*” ще перекладається як “придатний для уведення до ЕОМ”. Цей термін вважається застарілим, але я вважаю, що в окремих випадках він може застосовуватися для акцентування *способу зчитування* інформації. Нормативно рекомендується вживати “*електронний документ*” (*electronic record*) у значенні: створюваний і застосовуваний у межах комп’ютерних систем.

1.22. Змістовий стандарт (*content standard*). Вживається у значенні: *методологічний*, що *визначає і називає сам зміст процесів описування та формулює вимоги до цього змісту*, дає канву, сюжет, але, на відміну від технологічних, не наповнює його *нормативно-інструктивною фактурою* щодо *технології практичного впровадження*. Термін широко застосовується на заході. Як загальнонастановчі, ISAD(G) / ISAAR(CPF) слугують основою для національних стандартів або застосовуються разом з ними (наші ПАО), а як методологічні, потребують технологічних відповідників (як EAD/EAC).

ПАО, скажімо, вже містять вимоги інструктивно-методичного характеру щодо запису даних для кожного елемента (правила складання заголовка, запису дат тощо), але вимоги загальні, тому і наш стандарт є змістовим – *загальнометодичним документом* і не визначає технологію подання даних для автоматизованих систем.

2. Багаторівневе описування: ISAD(G)/ПАО

2.1. Природна/органічна організація документів (*organically structuring*). Йдеться про необхідність збереження системного порядку, що був у тій первісній документальній системі, яку ми співвідносимо з поняттям *документаційного фонду*. Загалом ISAD(G), як і наша методика, поширює це положення не тільки на документи офіційного, але й на документи особового походження. Для документів офіційного походження (службових) такий порядок закріплюється номенклатурою справ, його зазвичай називають *діловодним порядком*. Первісний порядок групування документів особового по-

ходження ми називаємо *меморіальним порядком*. Збереження оцього діловодного/меморіального порядку під час архівної організації має розглядатися як *природна (органічна) організація архівних документів* – тобто за ознакою походження, що є сталою і як така не може бути змінена. На застосуванні таких ознак ґрунтується *фондова система*.

2.2. Організаційна одиниця/одиниця обліку/Рівень організації (*level of arrangement*). В результаті практичної організації на кожному рівні організаційного розподілу документи групуються і утворюють відповідні організаційні документальні групи, що мають свою узагальнену класифікаційну назву. Ці групи є *організаційними одиницями* архівних документів. Відповідно, *рівнем організації* документів є рівень їх організаційного розподілу, тобто *позиція (місце) організаційної одиниці у внутрішній структурі архівного масиву*. Усі організаційні одиниці підлягають *обов’язковому архівному обліку та обов’язковому описуванню в інформаційно-пошукових довідниках*. Водночас основні організаційні одиниці – фонд, опис, справа/одиниця обліку, одиниця зберігання і/або архівний документ – є тими одиницями, в яких здійснюється *вимір кількості документів*, відповідно, вони усі є *одиницями обліку*⁶.

У межах *генетичного розподілу усього архівного масиву найбільшою, всеохоплюючою організаційною одиницею і, відповідно, рівнем організації, є фонд*. Не архів чи група архівів, не група фондів, а саме фонд. Фонд є структурованою цілісністю. І ось в межах генетичного розподілу документів фонду рівнем організації завжди буде *позиція (місце) організаційної одиниці у внутрішній структурі фонду*. Це *основний, базовий організаційний розподіл*. На рівні системи архівів ми групуємо *фонди*. На рівні архіву і системи архівів ми можемо вводити будь-які інші ознаки *додаткового* організаційного розподілу – унікальні та особливо цінні документи, категорії фондів, “радянського періоду” чи ще якогось, офіційного та особового походження, за дефектами основи носіїв тощо; ми можемо групувати фонди за галузевою ознакою, укладати реєстри розсекречених, втрачених фондів тощо, але це – вторинне групування за логічними зв’язками, або й навіть за іншими аспектами походження – вже сформованих генетичних груп. Тому ми маємо розрізняти рівень організаційного розподілу описуваних архівних документів за ознакою генетичного походження та за будь-якою іншою, і не плутати ці поняття. Відповідно, не є тотожними поняття “*рівень вертикальної структури ДА*” та “*рівень генетичної організації документів*” (див. нижче).

II. Теорія і методика архівознавства

2.3. Традиційна модель ДА: підсистеми ДА / Функції і види архівного описування/ Інвентарний опис та реєстр описів у системі ДА/ Горизонталь і вертикаль структури ДА. За словником ISAD(G) *архівне описування* – це той процес, в результаті якого створюється і документується інформація, необхідна для “*ідентифікації, управління, визначення місцезнаходження та пояснення архівних матеріалів, а також контексту та документних систем, що їх утворили*”. Отже, функціонально архівні описання в цілому та уся сукупність довідкових засобів, де вони представлені, має бути тим інструментом, що забезпечує усю роботу архіву по створенню систем фізичного та інтелектуального і дотриманню правового доступу у самому широкому розумінні. Відповідно, ДА поділяється на два системних комплекси – облікових документів (“внутрішній”) та архівних довідників (“зовнішній”). Перший містить службову, адміністративну інформацію (*administrative information*), необхідну для *працівників архіву*, другий – дескриптивну інформацію, призначену для *публічного представлення* (надання зовнішньому користувачеві). Відповідно, ми розрізняємо два види архівного описування: **облікове і презентаційне**. Перше має на меті *реєстрацію* фактів щодо наявності, руху, стану, кількості організаційних одиниць, довідників до них тощо, друга – представити об’єкт повно, *з усією службовою інформацією*, що стосується його історії та будь-яких змін його характеристик. Як реєстраційна, так і презентаційна функції описування неможливі без подання характеристик, що є *виключними ідентифікаторами об’єкта*. Облікове описування починається з узяття документів на облік і супроводжує об’єкт на *усіх етапах і ділянках роботи з ним*. Відповідні облікові описання або їх елементи транспортуються до архівних довідників. Отже, ці два довідкові комплекси, забезпечуючи різні функціональні процеси, являють собою *дві самостійні системи*, але, сполучаючись через єдність релевантних своїм функціям характеристик описуваного об’єкта(ів), в межах ДА утворюють дві пов’язані підсистеми – **обліково-контрольну та інформаційно-пошукову**. Власне, усі структурні компоненти ДА виконують певну функцію, але з огляду на те, що йдеться про забезпечення хоч і взаємопов’язаних, але відносно автономних *функціональних архівних процесів*, я умовно називаю ці підсистеми **функціональними**. Обидві підсистеми функціонують *і на горизонтальному, і на вертикальному рівнях структури ДА*.

За загальним об’єктом описування і загальним характером дескриптивної інформації ми розріз-

няємо ще дві підсистеми ДА: *генетичну і логічну*, що можуть кваліфікуватися як **змістовні**⁷. Як обліково-контрольна, так і інформаційно-пошукова підсистеми у першу чергу мають забезпечити облік і презентування об’єктів архівного зберігання як *цілісних документальних систем з своєю внутрішньою структурою*. І цю функцію в межах кожної функціональної підсистеми ДА виконує комплекс довідкових засобів (облікових документів і/або архівних довідників), що містять *безпосереднє описання архівних документів відповідно до системи їх природної організації*. Умовно я називаю такий комплекс “*довідниками за походженням*”, а усю підсистему – *генетичною*, що відображає генетичні зв’язки між документами у контексті їх створення і побутування. **Генетичний обліковий комплекс** утворюється на основі *системи основних облікових документів*, до яких, власне, входять і *документи для централізованого обліку*⁸. Головна мета як облікового, так і презентаційного описування в межах генетичної підсистеми – надати усі характеристики, що *вичерпно ідентифікують об’єкт як цілісність* з тим, щоб забезпечити його збереженість і/або створити і подати цілісне уявлення про нього зовнішньому “клієнту”. Створення і надання об’єкту унікальних ідентифікаторів та виявлення і фіксування обов’язкових ідентифікаційних характеристик – це справа облікового описування. Ці ж характеристики інкорпуються і до презентаційного описання. Облікова ідентифікація нерозривно пов’язана з закріпленням організаційного розподілу. *У межах генетичного комплексу сполучення функціональних підсистем ДА набуває характеру зрощення: інвентарний опис стає і обліковим документом, і основним архівним довідником*, списки фондів, *реєстри описів*⁹, облікові фондові каталоги виконують функцію путівників тощо, тобто *ідентифікаційні облікові характеристики основних організаційних одиниць виходять за межі простого реєстраційного запису* (питання первинного опису див. нижче *Архівний опис*). У традиційній моделі ДА **структурна ієрархія організаційних груп відтворюється** загалом *у межах міждовідникового простору* (довідник, що описує справи, описи, фонди), і тільки *опис як довідник має внутрішній ієрархічний зв’язок між своїми описаннями*: усі інші довідники¹⁰ подають свої описання на *простому предметному рівні*, без внутрішнього рівневого структурування. **Генетичний інформаційно-пошуковий комплекс** складається з довідників, що *цілісно і всебічно описують природно організовані документальні групи*: фонди та їх складові. Тематичні, галузеві, “територіальні”¹¹ фондові довід-

II. Теорія і методика архівознавства

ники, у тому числі й БД, до цього комплексу не належать. Генетична підсистема є *основною змістовною* підсистемою ДА.

Друга підсистема, *умовно названа мною логічною*, з більшим або меншим ступенем узагальнення/деталізації загалом відображає будь-які міжфондові чи міждокументні *предметні* (тематичні, предметно-тематичні) *і/або логічні зв'язки* в межах фонду, документального масиву архіву(ів) та усього архівного ресурсу. Будь-які. Я називаю цю підсистему “умовно логічною”, оскільки тут може йтися і *про інші аспекти походження, у тому числі зв'язки споріднення* (див. *Зона споріднених документів*). Для *облікового* комплексу це – облік УД, СФ, ФК, секретних документів, “за історичними періодами”, облік довідників¹², джерел формування/комплектування, різноманітні БД із забезпечення збереженості, облік користувачів тощо. Для *інформаційно-пошукового комплексу* це – довідники, що є переліком (анотованим переліком) документальних груп, виокремлених за додатковою системою організації, чи пов'язаних іншою логічною ознакою, а також система каталогів та покажчиків. Як бачимо, і тут *дві функціональні підсистеми ДА сполучаються через відтворення окремих інформаційних характеристик або набуття довідковим засобом подвійної функції* (скажімо, *анотовані переліки УД і переліки ОЦ*).

Якщо ми співставимо дві змістовні системи з “верхньої” позиції ідентифікації та індивідуалізації інформації (див. *відповідну* дефініцію), то можна дійти висновку: головна різниця між цими підсистемами ДА полягає у тому, що перша ідентифікує об'єкт описування, створюючи його цілісний інформаційний образ, а друга – індивідуалізує якусь одну чи декілька ознак цього об'єкта, і групує організаційні одиниці або сегменти їх описань вже за цією ознакою. Відповідно, *першу ми визнаємо базовою, а другу можемо розглядати як кумулятивний довідково-пошуковий засіб, покажчик до першої*. Маючи повний і якісний комплект описань у генетичному комплексі, будь-який логічний довідник ми можемо укладати тільки з анотуванням/деталізацією тих ознак, які ми акцентовано індивідуалізуємо, або й навіть у формі простих переліків з ідентифікаторами (шифрами). Відповідно, ми розрізняємо ще два види описування: *ідентифікаційне та спеціальне*.

Ми виокремили дві підсистеми і два види (радіше типи) описування за різними ознаками типологічного розподілу, це *дві окремі класифікаційні схеми*. Відповідно, ми не можемо говорити про будь-яку *наперед детерміновану етапність* у формуванні компонентів цих підсистем та процесів

описування. Усі підсистеми формуються і функціонують *одночасно*¹³. Тут може йтися лише про нормативний загальний порядок: обов'язковість описування організаційних одиниць, мобільність та достовірність описування. Відповідно, ми можемо говорити як про *обліковий комплекс в межах генетичного*, так і навпаки – *генетичний в межах облікового*, як про *спеціальне презентаційне* описування, так і навпаки – *презентаційне спеціальне* – залежно від *аспекту* розгляду. А вже у межах цих типів (видів) можемо говорити про окремі *підвиди описування для різних довідників*.

Усі підсистеми ДА функціонують *і на горизонтальних, і на вертикальних рівнях структури ДА*. Горизонталь ДА – це, відповідно, комплекс довідкових засобів – усіх, або тільки облікових, або тільки інформаційно-пошукових, або тільки генетичних, або тільки логічних, або тільки певного типу в межах цих підсистем – *до одного рівня організаційного розподілу* архівного ресурсу – як правило, тут ми беремо такі рівні: архівна система, регіон, архів, фонд, опис, справа. Вертикаль ДА – це сполучення довідкових засобів одного типу, виду тощо до усіх рівнів організаційного розподілу.

Концепція *архівного підходу до описування* за моделлю ISAD(G) – EAD/ ISAAR(CPF) – EAC передбачає насамперед створення *дескриптивної ієрархічної цілісності* у довідниках “за походженням” та забезпечення багатоаспектного пошуку цієї дескриптивної інформації за логічними міжфондовими та міждокументними зв'язками через систему логічних довідників. Водночас для нашої традиційної моделі ДА у *сучасних умовах* важливим є загальний принцип ідентифікаційного описування *Ціле – Частина*, викладений в Декларації принципів: будь-яке описання має представити фонд як ціле, перш ніж подавати будь-яку з його частин. І хоча це в першу чергу стосується багаторівневого описування, але саме з таких позицій слід розглядати наші програми “ЦФК” та “Анотований реєстр описів”. Це *початковий етап реалізації концепції повного ідентифікаційного презентаційного описання*.

2.4. Одиниця описування (unit of description)/ Рівень описання (level of description)/ Основні і проміжні рівні описання. Відповідно до концепції міжнародних стандартів, в центрі уваги ISAD(G) – описування “генетичних” організаційних одиниць. Одиницею описування (*unit of description*) відповідно і є насамперед ось така організаційна одиниця – “документ або група документів, незалежно від виду, що *розглядаються як ціле і є об'єктом окремого описування*”. Рівнем такого описання (*level of description*) є *позиція цієї одиниці*

II. Теорія і методика архівознавства

в ієрархічній структурі фонду. Звернімо тепер увагу на абсолютну **тотожність визначення рівня організації та рівня описання для організаційних одиниць**. Це один з основних принципів ідентифікаційного описування: сполучення дескриптивної та структурної ієрархії фондів (див. відповідну дефініцію), що є практичною реалізацією принципу поваги до фондів і означає, що в процесі описування ми формуємо **комплексне** історичне джерело.

Основними рівнями описання за ISAD(G) є *фонди, серії, справи та/або архівні одиниці (документи)*. Відповідно, це **основні організаційні групи** в архіві, які є обов'язковими для відтворення в довідковому апараті архіву. ISAD(G) передбачає також можливість уведення **проміжних рівнів**, якими є *підфонди та менші серії і/або підсерії*, що можуть поділятися на нижчі групи – *підпідфонди, підпідсерії* (п. В. 8).

Що це означає? Чи треба це розуміти так, що проміжні рівні можуть і не відтворюватися у ДА, а основні подаватися предметно (загально, без внутрішнього структурування) та відносно автономно одне від одного, сполучаючись тільки через функціонально-структурну поєднаність довідників? Безумовно, ні. Нам треба розрізняти ДА в цілому як **системний комплекс довідників** до усіх документів архіву та багаторівневе описання кожного фонду як **системний багаточастинний довідник** до документів такого кожного фонду. У межах усього ДА обов'язковість відтворення регламентується тільки для основних рівнів і допускається уведення проміжних. У **нашій традиційній моделі ДА описання фонду як цілісної ієрархії не подається в жодному довіднику**: передмова до усіх описів фонду створюється окремо, і її обов'язковість не обумовлюється, так само відокремлюється історична довідка, рівень документа реалізується в описові тільки частково через фрагментарне анотування. *Подання документної інформації в каталогах не можна розглядати як ідентифікаційне описання документа, оскільки загальним об'єктом описання в каталогах виступає "розфасована" первинна інформація*. Таке розмежоване подання фондових описань може розглядатися як проста, предметно-структурна ієрархія, за ISAD(G) – **просте описування** (п.В.8).

Багаторівневе описання фонду у багаточастинному фондовому довіднику (у тому числі у формі електронної БД) представляє фонд в цілому і має бути базою для створення будь-яких інших довідників. Питання ідентифікаційного описання документа може бути вирішено через застосування **методики структурованого заголовка справи** (Див. також *Модель ДА потенційна*).

Отже, *потребує перегляду традиційна норма, яка повторюється в російських Основних правилах і яка основними організаційними рівнями і, відповідно, рівнями описання визнає фонд, одиницю зберігання (справу) та документ, випускаючи з цього ряду насамперед опис та ототожнюючи одиницю зберігання (об'єкт окремого зберігання) з справою (інформаційно неподільна група документів або документ)*.

Наші Правила викладають цю норму з відповідними корективами: **основними рівнями описання є фонд, опис, справа, документ** (п. 8.1.4.1) з можливим додаванням внутрішніх рівнів (розділ, підрозділ тощо). Відповідно, це дає нам підстави для визнання **анотованого реєстру описів обов'язковим видом ДА у його традиційній моделі**.

Безумовно, що визначення рівня описання як **рівня узагальнення інформації** є неправильним, оскільки це вже буде не визначенням поняття, а звуженим викладенням **правил багаторівневого описування**. Заслуговує на увагу змінення визначення поняття "рівень описання" у другій версії ISAD(G): якщо спершу йшлося про позицію описання в ієрархії описань, то тепер акцентується саме **нерозривний зв'язок описання і організації документів: вимога відтворення в ДА природної організації документів**. Як зазначає пані Сібіль, елемент "рівень описання" уводиться з **метою ідентифікації рівня організації**. Відповідно, помилковим є зведення сутності багаторівневого описування до "структурування інформації на рівнях" – таке структурування властиве будь-якому каталогу і розгалуженій БД. Це просто загальний принцип розміщення інформації, що не має нічого спільного з відтворенням в описанні структури фонду. Звернімо також увагу, що йдеться не про **рівень описування**, як це подає переклад ISAD(G), а про **рівень описання**, я вже акцентувала це.

2.5.Базове ідентифікаційне описування/ Архівний/інвентарний (inventory) та первинний опис. Багаторівневе описання створюється головним чином в процесі науково-технічного опрацювання фондів, з наступним внесенням коректив до змінних характеристик. Відповідно, саме цей вид описування є **базовим**, і саме з **укладанням такого описання відчиняються ворота інтелектуального доступу**. Ось ключовий процес описування, ось та точка, на якій ми насамперед маємо зосередити увагу. Тому у **ПАО акцентується, що стандарт розроблено саме для базового описування під час науково-технічного опрацювання, але він може бути застосований і для створення інших довідників**.

II. Теорія і методика архівознавства

У традиційній моделі ДА базове описання вміщується до інвентарного опису. Термін **“інвентарний опис”** зараз якби то вилучено із вжитку, натомість Т-стандарт подає поняття **“архівний опис”**. На мою думку, слід повернути до обігу **“інвентарний опис”** як різновид архівного. Адже на етапі облікової ідентифікації документів, що надійшли **“неописаними/в стані розсіпу тощо” первинний опис** (здавальний, первинного розбирання) є обов’язковим документом. НАФ – це не тільки усталений державний/комунальний сектор **“управлінської орієнтації”**. Є ще документи особового походження, юридичних осіб приватного права з своєю специфікою (особливо усіяких товариств, партій тощо), та й наш традиційний держ/ком видозмінюється. Це все треба враховувати. Для західних моделей теж не є винятковим явищем надходження документів у **“неописаному стані”**. Враховуючи ж потребу **відходу від номенклатурного методу описування**, укладені в діловодстві описи слід розглядати як первинні, що потребують коригування чи переукладання після остаточної експертизи цінності. Отже, нам слід розмежувати ці види описів, оскільки поняття **“архівний”** є для них спільним. Окрім того, саме термін **“інвентарний”** може найбільшою мірою споріднювати наш опис з **інвентарем** західних моделей, акцентуючи спільні для цих довідників ознаки – **організаційної сталості** (завершеного упорядкування) описуваних документів та функції **забезпечення “публічного пошуку”**.

Окремо хочу зупинитися на понятті **“неописані документи”**. Безсумнівно, це поняття умовне, оскільки **в архіві не повинно бути неописаних документів взагалі**: йдеться тільки про **ступінь повноти** описання. **“Неописаними”** вважаються документи, що не пройшли науково-технічне опрацювання, але описані за первинними описами (у тому числі у складі актів приймання-передавання), тобто є організаційно та атрибутивно **“підлітковими”** – не сформованими остаточно ні як **“фізична”**, ні як **“змістовна”** величина, бо їх структуру та інформаційне наповнення ще не окреслено чітко. Відповідно, для повноцінного **функціонального архівного використання як ретроспективне джерело** такі документи **ще не готові**. Оце, власне, і є той архівний комплекс, який історики та іже з ними величають **“доджерелом”**, **“річчю в собі”**. І саме наші **“номенклатурні описи”** – de jure інвентарні, а de facto часто первинні – і дають науковцям підстави для таких тверджень. Як і базове, **первинне описання є ідентифікаційним**, але, на відміну від базового, воно є виключно **обліковим**.

Нижче ми розглянемо окремо кожний **“генетичний”** організаційний і дескриптивний рівень, і спробуємо узагальнено співвіднести це з нашою практикою.

2.6. Фонди (fonds). Основна, всеохоплююча, найбільш ємна і найпоширеніша **організаційна одиниця**, яка у практиці різних країн ідентифікується **різними термінами**, але їх **понятійні межі** загалом **співпадають**: **цілісна документальна група**, що відповідає **основному рівню організаційного розподілу** архівних документів, і є **сукупністю документів, органічно утворених (безпосередньо створених і/або зібраних та використаних юридичною чи фізичною особою (родиною, родом) в процесі діяльності/життя і діяльності**.

Для **уніфікованого** позначення цієї одиниці ISAD(G), услід за Декларацією МРА щодо принципів архівного описування, обирає **загальний термін “fonds”**, який відповідно вживається у **множині**. Відповідно, до поняття **“fonds”** належить і та організаційна одиниця, що співвідноситься з основним рівнем організації **документів особового походження/приватних архівних зібрань (Personal/Private Papers/Archives)**, але у практиці західних країн позначається терміном **“колекція”**.

Наше поняття **“фонд”** як основна організаційна одиниця, що відповідає основному рівню організаційного розподілу за класифікаційними ознаками генетичного (інституційного/особистісного) походження, є відповідним поняттю **“фонди”**. Водночас наше поняття охоплює як різновид фондів **об’єднані архівні фонди**, у тому числі і **родові та родинні**, та **колекції**. Що стосується ОАФ, то за дефініціями понять **“фонди”** та **“підфонди”**, у понятійних межах воно є вхідним до поняття **“fonds”** (див. **Підфонд/ ОАФ**). Що стосується колекцій, то як вторинні генетичні комплекси вони безумовно охоплюються поняттям **“архівний фонд”** (див. **Колекції** нижче).

2.7. Колекція (collection)/Архівний фонд. ISAD(G) містить особливе застереження: не плутати органічно утворений **“фонд”** та штучно утворену **“колекцію”**. На мою думку, є певна непослідовність у трактуванні понять **“колекція”** і **“фонд”** саме з архівної точки зору – в аспекті формування цілісних ретроспективних документальних комплексів спільного генетичного походження. За словником та предметним полем ISAD(G) і за нашими традиційними уявленнями простежується паралель між поняттями **“архівний фонд”** та **“документаційний фонд”** – **повага до фондів**¹⁴, і підставою для цього є саме **ознака спільного походження та потреба у збереженні цілісних генетичних комплексів**. Безумовно, і ознака, і потреба

II. Теорія і методика архівознавства

цілком справедливо покладаються в основу архівної організації. Але ж якщо бути *до кінця послідовними* у дотриманні цієї ознаки та забезпеченні цієї потреби, слід визнати, що поняття *“архівний фонд”* є значно ширшим, ніж *“документаційний фонд”*, і має охоплювати *будь-яку природно утворену документальну цілісність*, що може виступати як *єдине комплексне джерело у ретроспективних процесах*. Адже саме це детермінує вимогу дотримання природної організації документів – *збереження комплексного доказового матеріалу*, саме це, і ніщо інше. Документи вже втратили первісну функцію, вони вже не забезпечують *поточну інституційну чи ділову/творчу особистісну діяльність*, вони підпорядковуються іншим вимогам, але зберігаються і описуються разом як *комплексне свідчення про минуле*. Отож як *архівне описування не може підмінятися діловим*, отак і поняття архівного фонду, хоч і вбирає в себе *“довічну частину”* документаційного фонду, але не може ототожнюватися з нею.

Якщо узяти в цілому, то більшість фондів особового походження, не кажучи вже про родові та родинні – 1) це поєднання суто *“службового”* документаційного фонду та колекції, і водночас 2) цілісний документальний генетичний комплекс. З огляду на перше ці групи і називають *“колекціями”*, збірками, зібраннями, з огляду на друге ISAD(G) та наша архівна наука трактує їх як архівні фонди. Те ж має стосуватися і колекцій.

Якщо колекція виступає природно утвореною цілісністю, що може бути комплексним ретроспективним інструментом, у межах архівної справи вона цілком має підпадати під поняття “архівний фонд”. Адже колекції, хоч і є зібраними утворювачем з різних джерел з певною метою (а такою метою може бути не тільки задоволення колекціонерських нахилів), але все ж розглядаються як *вторинні генетичні комплекси*, що починають нове життя у новому середовищі, і мають свого утворювача. Власне, процеси міграції супроводжують значну частину документів вже на перших кроках існування. Тому для прояснення контексту необхідно подавати інформацію не тільки про утворювачів документальних груп, а й про авторів документів. Вторинні генетичні комплекси, утворені юридичними і фізичними особами внаслідок *природної чи ситуативно обумовленої міграції документів*, вже не можуть бути організовані та описані у складі своїх материнських груп. Відповідно, ми позначаємо їх поняттям *“фонд”*, розглядаючи як *нову цілісну єдність*. Те ж стосується і колекцій, утворених архівними установами. Скажімо, вторинні комплек-

си, зібрані історико-архівною експедицією у селах *“мертвої зони”*, зібрання театральних запрошень ЦДАМЛМ тощо. Тут сполучається ознака походження та доречності. Нові документні зв'язки набувають характеру сталості, втрачаючи штучний характер. На мою думку, штучним зібранням є ті документальні комплекси, які утворені за ознаками, що можуть бути змінені (носій, право власності, ступінь цінності тощо), і саме ці ознаки я називаю *“штучними”*.

2.8. Підфонд (sub-fonds)/ Об'єднаний архівний фонд (collective record group). Оскільки сам фонд є узагальнено ідентифікованою організаційною одиницею, то і основна його підгрупа – термінологічно теж поняття узагальнене. За словником ISAD(G) у його українській перекладній версії *підфонд – підструктура фонду, що є групою пов'язаних між собою документів адміністративної підструктури основної організації або (у разі відсутності чи часто змінюваної структури) таких, що відбивають функціональну спрямованість, хронологію, географію діяльності тощо; у разі складної структури кожен підфонд може мати стільки підпорядкованих підфондів, скільки потрібно для адекватного відбиття рівнів ієрархічної структури основної субординації адміністративної одиниці*. Таким чином, якщо це перекласти на нашу професійну мову, підфонд за таким визначенням – це *основний рівень організації інституційного фонду за структурно-хронологічною, або (рідше) функціональною, номінальною схемами чи їх варіантами*.

Але таке визначення набуває змістовно іншого характеру, якщо взяти до уваги пояснення пані Сібіль: *термінологічні межі “підфонду” охоплюють і документи певної самостійної інституції, пов'язаної з основною зв'язком підлеглості, а то й певної додатковості, у тому числі адміністративно-господарського, виконавського, обслуговуючого характеру (“subordinate administrative unit”), і документи структурного підрозділу утворювача – відділення, відділу тощо (“function division”)*.

Якщо ж ми візьмемо до уваги приклади стандарту (перша та друга версії), то побачимо, що *виокремлення рівня підфонду для усіх видів фондів не є загальною вимогою, і стосується передусім “collective record group”, яким у нас відповідає поняття “об'єднаний архівний фонд”*. Скажімо, *фамільні фонди можуть виокремлювати як підфонд документи окремих осіб – членів роду, родини (документи родини Рокфеллерів, підфонд – документи Джона Рокфеллера)*.

Але, безумовно, підфонд може вводитися і для фондів одноособового утворювача, передусім ін-

II. Теорія і методика архівознавства

ституційних фондів з великою і розгалуженою структурою. Це відповідає, як правило, нашому рівню опису або розділу опису як організаційної групи (для документів особового походження, як правило, рівень розділу опису за функціональною ознакою). Побутування поняття “підфонд” у такому визначенні пояснюється потребою ідентифікації рівня розподілу та специфікою архівної практики, де опис виконує змістовно вужчі функції.

У нас фонд, утворений за доречними до першої з наведених пані Сібіль ознак – підлеглість, наступність та функціональна чи об’єктна спорідненість – визначається як ОАФ офіційного походження. За аналогією визначаються і ОАФ особового походження. Цей же принцип покладено і в основу визначення підфондів для наших родових та родинних фондів, що визначаються як різновид ОАФ особового походження. Донедавна основні компоненти об’єднаних архівних фондів не мали у нас своєї ідентифікаційної назви і позначалися тим же поняттям, що і ціле, до якого вони входили – “фонд”. Безумовно, постала проблема термінологічної ідентифікації, а стандартизування описання спонукало до її невідкладного вирішення. Для позначення оцієї відносно автономної частини об’єднаного архівного фонду (що колись була або може бути виокремлена як самостійний фонд) був уведений термін “підфонд”. Підфонд може виділятися як окремий рівень описання, якщо його документи вміщено до декількох описів, і може співвідноситися з рівнем опису, якщо усі належні до нього документи вміщено до одного опису.

Водночас, виходячи з поданої у ISAD(G) моделі та наведених прикладів (окремих у тексті та повних у додатках) можемо зробити висновок, що в інституційних чи особових фондах з окремим утворювачем (однієї інституції чи однієї фізичної особи) роль основного внутріфондового рівня загалом виконують серії, утворювані в таких випадках і за структурною, і за функціональною ознакою розподілу: наприклад, фонд Едварда Мабо поділено на 17 серій залежно від виду документів – щоденники тощо – або роду діяльності – ділова діяльність, фестиваль Мумба тощо; приклад розподілу інституційного фонду наведено нижче (див. *Внутрішня структура фондів/Фондові моделі*).

Таким чином, у нас поняття “підфонд” (я не беру до уваги історичний аспект побутування¹⁵ цього терміну і розглядаю виключно поточну ситуацію) було уведено за тим же принципом, що і в західній практиці – для ідентифікаційного позначення найбільшої внутріфондової документальної групи (основної підструктури), що відбиває основний рівень внутріфондової організа-

ції складно структурованих фондів, до яких передусім належать ОАФ. Беручи до уваги, що підфонд може вводитися і для окремих фондів, ми продовжимо думку: за близькими, але не тотожними ознаками, що частково перекривають одна одну.

2.9. Серії (series). Розглядаючи сукупно визначення поняття з словника ISAD(G) та Посібника MAD-3, яке наводить у своєму роз’ясненні пані Сібіль і яке, на мою думку, є більш чітким, а також беручи до уваги понятійні межі підфонду (і за словником, і за прикладами), можемо зробити висновки, що поняттям “серії” загалом позначаються основні проміжні рівні організації документів за номінальною, тематичною чи предметною ознакою або їх поєднанням у межах підфонду. За відсутності рівня підфонду серії виконують роль основного внутріфондового рівня, формуючись і за структурною, і за функціональною ознакою розподілу, див. наведений нижче аналіз прикладу за додатком ISAD(G).

Відповідно, поняттю “серія” у нас може відповідати будь-який рівень внутріфондового розподілу: рівень опису, розділу, підрозділу та нижчих груп опису – як організаційних груп – за хронологічною, структурною, функціональною, номінальною, тематичною, предметною схемами та їх поєднанням, у тому числі і на верхніх, і на нижчих щаблях цих схем відповідно до обраного варіанту.

2.10. Підсерії (sub-series). Дефініція поняття у словнику ISAD(G) відсутня, але за змістом п. В.8 співпадає з поясненням пані Сібіль – розподіл має місце за фізичними ознаками (структурою документів). На мій погляд, такий розподіл здебільшого має місце тоді, коли у межах серій групуються: документи одного номіналу (тематики) з різною природою носія, що вимагають відокремленого зберігання, або ж документи однієї тематики, але різного номіналу, що, хоча і потребують однакових умов зберігання, мають різний (специфічний) характер використання.

Підсерії можуть поділятися на нижчі групи – підпідсерії, це видно з наведеного мною прикладу. Беручи до уваги нормативну та ілюстративну частину ISAD(G), маємо резюмувати: підсерії та їх нижчі підгрупи можуть відповідати як основному (рівню розділу), так і будь-яким середнім рівням (підрозділу, рубрики, підрубрики) розподілу в межах опису.

2.11. Справа (file). Звернімо увагу, що у визначенні ISAD(G) вжито термін “documents”, тобто просто інформаційні одиниці, безвідносно до носія чи інших ознак, але такі, що стосуються одного предмету, теми, події тощо. У першій ре-

II. Теорія і методика архівознавства

дакції було акцентовано, що йдеться про документи з однорідними носіями. Як бачимо, загалом термін відповідає нашому трактуванню *нижчої організаційної одиниці* як для традиційних (*справа*), так і для документів з спеціальними носіями (*одиниця обліку*) в *Правилах* (п. 3.5.1.2). Справа є базовою одиницею в межах серії, як і у нас – в межах опису. Отже, не слід плутати справу як змістовну групу документів та *одиницю зберігання* як один або декілька носіїв, що зберігаються разом – “*storage unit*”.

2.12. Архівна одиниця/Архівний документ/Одиниця зберігання (*item*). За семантикою “*item*” – це і окремий предмет, і закінчений інформаційний фрагмент більшого цілого. В нашому Т-стандарті подається як відповідник поняття “*одиниця зберігання*”. У російських та українських перекладах його стало асоціюють з документом – “*окремий документ*”, “*архівний документ*”.

За словником ISAD(G) “*item*” є “*найменшою змістовно неподільною архівною одиницею*”, яку в українському перекладі визначено як “*архівний документ*”. Пані Сібіль визначає “*item*” як “*базову матеріальну одиницю*”, введення якої детерміновано практичними потребами, що виникають під час “безпосереднього контакту (роботи) з документами, їх розміщення у сховищах, утримування у сховищах, пошуку та видавання із сховищ”. Як бачимо, обидва визначення істотно відрізняються одне від одного. При цьому для обох визначень наводиться однакова ілюстрація: *лист, доповідь, меморандум, фотографія, звукозапис (фонодокумент)*. Виникає питання: а якщо фотодокумент є панорамним знімком і складається з трьох окремих фрагментів, а якщо меморандум великий і вміщено до двох справ, а якщо лист вклеєно до альбому, а фонодокумент є записом виконання пісні на грамплатівці, де записано ще одну? Що тоді буде документом? Така начебто “непослідовність” пояснюється подвійною природою документа: *інформаційна одиниця в матеріальній формі*.

Власне, документ як такий – це в першу чергу змістовно неподільна одиниця, і це акцентується у визначеннях понять “*document*” та “*record*” (див. *Документ*). Переходячи на стадію архівного зберігання, наш документ просто набуває нової функціональності, але не втрачає своїх природних ознак – він як був, так і залишається інформаційною матеріалізованою одиницею, яку в архіві ми маємо зберегти інформаційно цілісною у складі своєї документальної системи. Для цього маємо організаційно виокремити, ідентифікувати та облікувати цю одиницю, яка може бути *частиною* матеріального об’єкта, *одним* або *декількома* такими об’єктами.

Оце і є архівний документ як організаційно-облікова одиниця. Я неодноразово наголошувала на цьому.

Але ж і форму цієї одиниці ми маємо зберегти, для цього маємо організаційно виокремити матеріальний об’єкт, ідентифікувати його та облікувати. Але ж цей об’єкт сам по собі документом не є, це *тільки носій інформації*.

Отож ми обліковуємо *і документи, і носії*. Перші об’єднуються у *справи/одиниці обліку* чи (якщо це один документ) ідентифікуються як такі, другі – в *одиниці зберігання*. Ось чому, хоча реально більшість справ (за винятком поділених на томи) одночасно являють собою одиниці зберігання *на поточний момент*, ці поняття *не можна* отожднювати.

Але ж у ISAD(G) йдеться про *обидва аспекти*, отож неправильно перекладати цетільки як “архівний документ”. Враховуючи усе вищесказане, маємо резюмувати: найбільш коректним перекладом поняття “*item*” буде “*найнижча організаційна архівна одиниця*”, що може співвідноситися з прийнятим в архіві порядком розподілу і обліку і, відповідно, позначати *архівний документ* як *змістовно неподільну одиницю, окремий носій і/або окрему одиницю зберігання*.

Принагідно завважу: *питання введення документа до числа основних облікових одиниць в умовах інформаційної міграції набуває все більшої ваги, і має бути поставлено хоча б на порядок денний*.

2.13. Внутрішня структура фондів (*internal structure of the fonds*)/Фондові моделі: співвіднесення принципів і ознак розподілу та рівнів організації і описання. Отже, ми проаналізували окремо кожний організаційний рівень. Якщо ж тепер ми розглянемо у сукупності визначення понять організаційних рівнів за словником ISAD(G) і поясненнями пані Сібіль, змістовне наповнення відповідних правил ISAD(G) та приклади до них, а також повні приклади у додатках до стандарту, ми побачимо ту ж картину, що є у нас: *немає єдиної схеми організаційного розподілу для всіх фондів, є варіантні моделі, що будуються за різними пріоритетними ознаками*. До того ж, для *прикладів щойно розробленого загального регламенту, яким є ISAD(G), узято реальні архівні описання, виконані раніше за іншими нормативами, і тому ці приклади не завжди відповідають вимогам регламенту та його понятійно-термінологічному апарату*¹⁶.

Для повноти уявлення з цієї точки зору перегрупуємо та проаналізуємо приклад, наведений у додатку до ISAD(G) в українській перекладній версії.

II. Теорія і методика архівознавства

Фонди					
<p>Фонди Департаменту залізниць та каналів, 1791–1964, переважно 1879–1936, [різного роду носії: текстові – листування, контракти, інші; технічні малюнки – креслення і специфікації на конструкції об’єктів; фотографії, карти і плани об’єктів і територій]. Шифр в архіві R 610–0–3–E, попередній RG 43. Утворювач – Канада. Департамент [міністерство] залізниць та каналів(1879–1936). Фонд складається з документів, <i>створених Департаментом і отриманих від попередника</i>, Департаменту громадських робіт. <i>Департамент</i> підпорядкував собі установи, що раніше були у віданні <i>попередника</i></p>					
Первісна структура <i>Департаменту</i> :					
<p><i>Спочатку – відділ залізниць і відділ каналів</i>. Відділ каналів відповідав за будівництво, діяльність та експлуатацію каналів і навігаційних систем на Великих озерах, на річках Св. Лаврентія, Оттава, Трент й Рішельє, каналах Св. Петра і Рідо. Це центральні офіси в Оттаві</p>		<p>окрім цього, Департамент мав розгалужену систему управління залізницями і каналами</p>		<p>потім був створений <i>статистичний відділ, підпорядкований контролеру</i></p>	
Далі – реорганізація <i>Департаменту</i> (1909), нова структура:					
відділи секретаря	юридичний	статистичний	бухгалтерія	і два відділи головних інженерів	в 1912 додається <i>бюро помічника заступника міністра</i>
Перший рівень розподілу фонду – серії					
Підфонд як рівень розподілу відсутній					
Подивимось, як відтворюється основна структура. 9 серій:					
відділ залізниць	відділ упорядкування каналів	юридичні документи	відділ контролера (треба думати, статистичний)		5 серій за назвами каналів (тобто підструктура відділу каналів)
Отже, розподіл за <i>структурним</i> принципом. Звернімо увагу на довідковий апарат: існує опис <i>колишнього</i> фонду RG 43, складено <i>список</i> справ за <i>деякими</i> підсеріями. Серії мають свій <i>шифр</i>					
Беремо першу серію – відділ залізниць					
Шифр R 610–134–2–E, попередній RG 43 –A. Містить листування, контракти, специфікації, карти, плани і технічні креслення та інші текстові і картографічні матеріали, носії різні					
Перший рівень розподілу у межах серії – проміжні, менші серії					
Серія узятого відділу залізниць поділяється на менші серії, загальне датування – 1876–1936					
листування і документи офісу Головного інженера		фінансові документи про допомогу залізницям, у тому числі Компанії мостобудівництва і залізниць Квебеку			
Як бачимо, розподіл за структурно-функціональною ознакою, оці серії поділяються далі на:					
Наступний рівень – підсерії					
вхідна кореспонденція		наглядові справи		Компанія мостобудівництва і залізниць Квебеку	
Функціонально-тематична ознака. Усі підсерії мають свій шифр. Беремо підсерію вхідної кореспонденції . Складається з кореспонденції, отриманої і накопиченої відділом залізниць					
Наступний рівень – проміжні, менші підсерії					
вхідна кореспонденція	наглядові справи	журнали	реєстри отриманих листів	загальні та спеціальні індекси	виконані папери
Ця підсерія поділяється далі на менші підсерії за номінальним складом					
Нижчі рівні. Рівень справи					
Залізнична компанія. Карта шляхів (картографічний матеріал), містить 46 карт. <i>шифр</i> : R 610–136–7–E, <i>номер справи</i> 5722. <i>Частина 1</i> = 1875, 1906–1908. <i>Частина 2</i> = 1910–1914. Попередній RG 43 –A–I–2. довідковий апарат: перелік із зазначенням <i>номера тому, номера справи</i> , заголовка				звернімо увагу на <i>шифр</i> і <i>ДА: том, справа, частина</i> з своїми номерами	

II. Теорія і методика архівознавства

Рівень архівної одиниці (документа) з цієї справи	
Похідний план експедиції ...	
внутрішнє переміщення (у межах Національного архіву Канади) з відділу урядових фондів (R 643. Канада. Департамент залізниць та каналів, том 347, справа 5722, частина 1) до відділу візуальних та звукових архівних фондів	звернімо увагу на шифр співставимо це із змістовною неподільністю справи та архівного документа.

Аналізуючи наведений приклад та беручи до уваги вищенаведені означення рівнів, ми однозначно можемо сказати: **основний принцип фондової та внутріфондової організації документів** – збереження діловодного або меморіального порядку документів за такою системою ієрархічного архівного розподілу, *що найбільш придатна для виявлення і відтворення сталих документних зв'язків генетичних груп – є однаковим і для західної, і для української практики*. Відповідно, **спільною ознакою є і варіантність фондових моделей**, де в основу розподілу можуть покладатися різні ознаки (структурна, функціональна, хронологічна, номінальна, тематична, кореспондентська тощо) чи їх поєднання, а **вибір та застосування ознак для фондового розподілу та будови фондових моделей здійснюється на однаковій теоретико-методологічній основі**.

Якщо ж ми візьмемо до уваги **спільність підходу до будови фондових моделей** та будемо розглядати **рівні організації та описання документів за їх градацією** – ступенем ієрархічності, – то, безумовно, ми можемо провести **паралель між серіями та описами, підсеріями та розділами описів, підпідсеріями та підрозділами і підпідрозділами описів**.

2.14. Опис як організаційна одиниця. Наш опис є не тільки обліковим документом та архівним довідником – він має ще одну функціональну особливість. Як бачимо, **реально опис виступає як рівень класифікаційного розподілу (класифікаційна одиниця) та рівень організації** і всі описані в ньому документи є **окремою організаційною одиницею**. Відповідно, опис є і **рівнем описання**.

Там, де такий довідник є лише частковим пошуковим засобом і додатком до описання, **внутріфондові рівні організаційного розподілу і описання** формуються та ідентифікуються **автономно** (у тому числі *розмежовано у часі*) від нього – *серії, менші серії, підсерії, менші підсерії, справи*. Відповідно, мають своє **окреме** кодове позначення (архівний шифр). Там, де такі рівні органічно утворюються **одночасно** з створенням архівного опису, що є єдиним цілісним описанням цих рівнів, а всі інші пошукові засоби є лише додатками до цього описання, там такі внутрішні рівні **створюються**

водночас і як організаційні групи документів, і як структурні частини архівного опису – опис, розділ, підрозділ, рубрика, підрубрика, справа – і пронумеровуються за порядком розміщення в цьому довіднику. Відповідно, **обліковий номер** опису розглядається як **ідентифікатор** описаної в ньому **організаційної документальної групи** і є **невід'ємною складовою її архівного шифру**, а **інвентарний номер** опису ідентифікує його як архівний довідник. Таким чином, **рівні внутріфондової організації та описання, окрім підфонду, не маючи свого окремого термінологічного позначення, у нас ідентифікуються виключно як архівний довідник та його частини, а їх кодова ідентифікація – це архівний шифр довідника та цифрові індекси його схеми**.

Така організаційна модель укорінена в нашій практиці і тісно пов'язана з усталеною контрольно-обліковою системою. Безумовно, в процесі впровадження автоматизованих технологій та формування інтегрованих систем модель внутріфондової організації має бути збережена у своїх основах. З одного боку, ми буквально втілили принцип описування – переміщення організаційної структури у дескриптивну, з другого боку, перед нами постає **проблема термінологічної та кодової (шифрової) ідентифікації** рівнів описання, оскільки і рівень описання, і його код є обов'язковими елементами описання для міжнародного обміну (див. *Ідентифікація рівнів описання*).

2.15. Багаторівневе описування (multi-level description). **Сумарне описування** фонду як цілісної системи у ієрархічному порядку (від вищого до нижчого) у точній відповідності до його ієрархічної структури. Не слід плутати з **простим описуванням – предметним описуванням** автономно узятій документальної групи, а також з порядком розміщення (представлення) описань за структурою **каталогу** чи у структурно пов'язаних довідниках.

Концептуальний підхід: Фонд описується повно і системно, описується кожна група, описання організуються на ієрархічних рівнях і подаються за ознакою наступності (у порядку ієрархічного успадкування).

Принцип сполучення дескриптивної та структурної ієрархії фондів (correspondence between

II. Теорія і методика архівознавства

en organic levels of arrangement that structure the fonds and levels of description). Об'єкт ієрархічно структурується і описується за структурою – кожний ієрархічний дескриптивний рівень є описанням відповідного структурного рівня і може використовуватись окремо; поєднуючись між собою за ознакою наступності, дескриптивні рівні сполучаються з ієрархією структурних рівнів, і представляють увесь об'єкт (фонд) або основні його компоненти (підфонд, опис, розділ опису, і навіть справу) як структуризоване ціле. На мою думку, саме це і є *основним теоретико-методологічним принципом багаторівневого архівного описування, а чотири правила ISAD(G) є основними методичними вимогами, що забезпечують практичну реалізацію цього основного принципу*. Але в самому ISAD(G) цей принцип викладено фрагментарно і розпливчасто (пп. В.7, В.8, 1.1).

Правила багаторівневого описування (*principles of multi-level description*). Отже, ми узяли фонд, познайомились з “утворювачем”, вивчили природну організацію документів, “у першому наближенні” оглянули документи, визначили загальну схему архівної систематизації, розклали документи по відповідних групах, провели наступний етап поглибленого аналізу, консультацій тощо; занотували відповідні відомості, сформуvalи справи, уточнили схему. Наш цілісний об'єкт перед нами, ми його бачимо, ми його сприймаємо як цілісність. Водночас ми бачимо усі частинки цього об'єкту. Тепер підходимо до безпосереднього укладання описань, дотримуючись ось таких вимог:

· **Від загального до окремого (*from the general to the specific*)**. Основна вимога – спочатку подаються верхні описання, потім внутріфондові, а вже потім йде нижчий рівень. В жодному разі нижчий рівень не може бути початком описання. Власне, норма стандарту спрямована проти поширеної практики таких спроб у західних архівах. Для нас же це означає, що навіть у разі укладання первинних описів ми початково маємо дати верхнє облікове описання у списку фондів, аркуші фонду, книзі надходжень. І можемо зазначити ці характеристики у короткому путівнику. В рамках базового описання – це порядок нашої роботи, черговість. Водночас це той порядок, в якому буде подано *завершене цілісне* описання. Описуємо кожну групу: спочатку ціле (фонд), потім поступово рухаємося **вниз** за *кожним сегментом* відповідно до нашої схеми. Отже, систематизоване описання усіх вищих груп фонду передє основній частині – систематизовано розміщеним описовим статтям справ. Отже, історична довідка та передмова до

фонду, а також *елементи титулу, передмова, перевідна таблиця шифрів, підсумковий запис укладача* мають розглядатися не як довідковий апарат до опису, а як елементи описової статті рівня опису, що у традиційному варіанті реалізуються водночас як реквізити довідника. Власне видом довідкового апарату є тільки *показки* до документів опису. Цей погляд знайшов своє відображення в *Правилах*, але дещо компромісно.

· **Змістовна відповідність (*relevance of information to the level of description*)**. Починаємо описування груп. Наше завдання: весь час тримаючи у свідомості образ цілого та відповідного підцілого, описуємо тільки те, що бачимо, що поклали перед собою, тільки те, що конкретно зараз у нас на черзі, “на порядку денному”, не чіпаючи того, що вже описали, і того, що будемо описувати потім. Кожен рівень описується як *умовно* окремий об'єкт і його описання має містити усі істотні, властиві *тільки* цьому описуваному об'єкту характеристики: треба точно і чітко подати контекст і зміст *саме* одиниці описування. Таким чином, ми рухаємося **вниз, згортаючи загальну інформацію і уводячи відповідну описуваній групі деталізацію**. Певним чином це та останнє правило перекриваються: *дотримання принципу змістовної відповідності (інформаційної релевантності) передбачає дотримання принципу уникнення дублювання інформації*, тобто, згортаючи та деталізуючи інформацію, водночас для *кожної наступної групи ми залишаємо тільки ті характеристики, що безпосередньо її стосуються, вилучаючи усі загальні, подані на вищому рівні*.

· **Поєднання дескриптивних рівнів (*linking of description levels*)**. ISAD(G) (п.2.3) зводить зміст цього правила до вимоги *ідентифікації рівня описання*, пані Сібіль акцентує потребу *уведення кожного описання у загальний контекст сумарного описання*. Як бачимо, йдеться не про тільки про ідентифікацію самого рівня (це його найменування, і воно подається у Зоні ідентифікації) – тут же мається на увазі передусім ідентифікація інформації (Див. *Ідентифікація та індивідуалізація*). Тут головним стає аспект такого *розпізнавання*, щоб ми змогли чітко окреслити межі та зміст цієї інформації – *кожний рівень має усвідомлюватися і як автономність, і як підмножина*, бути зрозумілим і вкладатися у загальну мозаїку. Отож, здійснивши усі описання, ми їх поєднуємо, але **тепер ми рухаємося у зворотному напрямку: знизу догори, сполучаючи групи і по горизонталі**. На цьому шляху ми редагуємо наші описання, знаходимо знову якісь спільні чи взаємодоповнюючі характеристики тощо. Рухаючись **по вертикалі**,

II. Теорія і методика архівознавства

ми ще раз уточнюємо ідентифікаційні елементи, скорочуємо і/або уточнюємо назви, вилучаємо чи скорочуємо спільні характеристики на нижчих рівнях, коригуємо відповідні верхні рівні. Рухаючись **по горизонталі**, сполучаємо описання через посилання, або залишаємо деталізацію в одному місці, а в усіх інших групах подаємо інформацію скорочено і сполучаємо групи через систему покажчиків (авторитетних даних) тощо.

· **Неповторювання інформації на підпорядкованому рівні (non-repetition of information at a lower level of description)**. Усі загальні характеристики для фонду, опису, чи вищих внутрішписових груп подаються на своєму найвищому рівні, а уся конкретна інформація, що стосується однієї чи кількох нижчих ієрархічних груп, подається виключно на відповідному рівні описання (справи, документа). Відповідно, інформація, вже подана на рівні фонду, не повторюється на рівні опису і так далі. Однак не слід забувати, що ця вимога має розглядатися саме **в контексті багаторівневого описання**. Скажімо, у контексті описання немає потреби повторювати для кожної справи умови доступу, наявність пошукових засобів тощо, оскільки ці характеристики є загальними для групи справ (кількох ієрархічних груп) і винесені на вищий рівень. Але якщо ми виокремлюємо якийсь описання і **використовуємо його автономно**, то, звичайно, уся **істотна** для цього описання – і передусім ідентифікаційна – інформація, винесена на вищий рівень, оскільки є загальною, у таких випадках зазначається і на описуваному рівні. Окрім того, не слід розуміти це правило як загальне на рівні усього ДА в його *традиційній моделі*: скажімо, якщо ми у путівнику вже подали якусь інформацію про фонд, опис чи описову групу, то в самому описі ми цю інформацію безумовно можемо повторити. Якщо ж наше багаторівневе описання увійде в інтегровану систему як цілісність, де кожний рівень водночас матиме статус і окремого довідника, то тоді наше правило набуває чинності, і інформація не повторюється (див. *Модель ДА потенційна*).

3. Структура та вміст архівного описання: ISAD(G)/ПАО – [ISAAR(CPF)]

3.1. Функціональне поле архівного описання ISAD(G)/ПАО: підсистеми ДА та класи і види архівних документів. ISAD(G) спрямовано на формування “генетичної” підсистеми ДА, відповідно, *регламентовані у ньому структура та вміст архівного описання призначаються для “finding aids за походженням”*. Саме з такої точки зору слід розглядати пояснення Клер Сібіль: “Ви не

знайдете в ISAD(G) правил створення *індексів*, тому що індексіві означення є недоречними в архівному описанні – вони слугують лишень точками доступу до архівного матеріалу”. Правила та вимоги до архівного описування для “логічної підсистеми ДА” викладаються в інших дескриптивних стандартах, одним з яких є ISAAR(CPF), або посібниках. Зв’язок між ISAD(G) та ISAAR(CPF) відображається послідовно у вступі до ISAD(G), глосарії, положеннях щодо елементів Зони контексту та у додатку А-2 до цього стандарту.

ПАО як нееквівалентний відповідник наслідують концептуальний підхід ISAD(G) з конкретизацією свого функціонального поля: *базове ідентифікаційне описування*. Таким чином, ПАО *не визначають структуру і вміст облікового описання як такого* і призначаються передусім для *описування архівних документів на етапі їх науково-технічного опрацювання*, однак можуть бути застосовані для ідентифікаційного описування у межах будь-яких “*довідників за походженням*”. Відповідно, ПАО не слід розглядати і як правила спеціального описування для “логічної підсистеми” ДА – каталогів, покажчиків та інших тематичних довідників. Однак, оскільки елементи описання останніх ґрунтуються на базовому описанні або є посиланнями до нього (див. *Принцип одноразового створення...*), правила базового описування у наповненні своїх норм мають *відображати аспект сполучення “змістовних” підсистем*. Такого зв’язкового механізму ПАО не містять, оскільки не розроблено відповідник до ISAAR(CPF). **З розробленням дескриптивного стандарту (ів) для формування “логічної підсистеми” норми ПАО мають бути відповідно скориговані.**

ПАО орієнтовано на описування документів *у межах фондових систем*, але вони цілком придатні і для застосування у *нефондових системах*. Безумовно, на етапі практичного впровадження для таких документальних груп норми ПАО мають застосовуватися з відповідною корекцією в частині багаторівневого описування.

Хочу акцентувати ще один момент: хоч ПАО і не регламентують облікове описування, але *усі зміни характеристик об’єкта, що сталися після проведення базового описування з відповідною фіксацією в облікових документах, мають бути оперативно відображені і в базовому описанні – передусім в його електронній версії, а за можливості – і в традиційному форматі.*

ISAD(G) визначається як загальний стандарт, норми якого можуть бути застосовані до будь-якого “архівного матеріалу”, незалежно від його

II. Теорія і методика архівознавства

“форми та вмісту”, а для “специфічних документів, таких як печатки, фонові документи, карти” його слід застосовувати разом з відповідними “спеціальними посібниками” (п.В-5).

Як і ISAD(G), ПАО теж можуть бути застосовані для *описування будь-якого класу і виду*¹ архівних документів, оскільки усі їх елементи є *загальними* – тобто *спільними, однаковими* для будь-якої класифікаційної групи – чи то документи офіційного, чи то особового походження, чи то документи “дорадянського”, “незалежного періоду” чи діаспори, чи то творча, управлінська, науково-технічна документація, чи то традиційні, аудіовізуальні, електронні документи, чи то рукописи, щоденники, ноти, накази, акти, малюнки і т.п. Яку б групу документів – фонд чи його складові – ми б не описували, усі загальні елементи є однаковими, а їх *склад для кожного конкретного описання обумовлюється рівнем організації/ описання у структурній/ дескриптивній ієрархії та типом архівного довідника. Відмінності починаються на нижчих рівнях ієрархії – справи/одиниці обліку, одиниці зберігання та документа, але ці відмінності є внутрішніми атрибутами загального елемента. Отож практичне впровадження стандартизованого описування передбачає конкретизацію норм ПАО для кожної класифікаційної групи з одночасним жорстким уніфікуванням відповідної “конкретної” лексики.* Ми надто багато говоримо про “специфіку” окремих архівних груп. Я ж твердо стою на тому, що *кожна класифікаційна група архівних документів є специфічною*, кожна. Усі архівні класифікації в межах фондів перехрещуються, *один фонд може містити увесь спектр класифікаційних груп*, тож жорстка уніфікація як загальних елементів, так і їх “конкретних підгруп” є *головною умовою технологічного впровадження* усіх дескриптивних стандартів.

3.2. Зона описання. В оригіналі ISAD(G) – “*area of description*”. Загальна семантика – сфера просторового охоплення (площа, простір, зона, область, район тощо), на “комп’ютерному” аргі – область, ділянка. В українському перекладі першої версії ISAD(G) подається як “зона”, другої версії – “блок”, російський переклад взагалі випускає це поняття, зазначаючи тільки номери пунктів стандарту. В українських *Правилах* та ПАО позначається як “зона”. Виходячи з того, що загалом йдеться про *послідовні логічно-просторові рівні описання* (загальні структурні частини), яким відповідає російське “*область описания*” (наприклад, застосовується у РГАНТД) і які містять певну кількість *елементів описання* (елементів структури

описання) та у їх межах – *полів описання*, ми надаємо перевагу терміну “зона”, хоча, безумовно, тут присутній і елемент групування тісно пов’язаних даних, що дає підстави для вживання слів “група”, “блок”.

3.3. Елементи описання (*elements of description*). Часто спостерігається ототожнення елементів описання з характеристиками об’єкта. Безумовно, кожна характеристика конкретного об’єкта, вміщена до описання цього об’єкта, водночас розглядається і як елемент описання цього об’єкта. Йдеться виключно про *структурно-типологічний аспект*: ми маємо розрізнити

- елементи описання як
- *елементи структури* описання, описової статті (*elements of description*), що *водночас* є
- позначенням *певного виду/підвиду* вторинної інформації, що характеризує об’єкт (*data elements*, буквально – *елемент(и) даних*), тобто *типологічні групи* інформаційних характеристик, та
- безпосередньо *інформаційні характеристики конкретного об’єкта* (*elements of information*), що *наповнюють описання*, тобто наповнюють його структурні компоненти, і, відповідно, є *вмістом елементів описання*.

У своєму роз’ясненні пані Сібіль визначає “елементи описання” ISAD(G) як *підзони (sub-areas)*. Кожна з цих підзон може містити ще декілька елементів (піделементів) – полів описання, які у синтаксисі EAD визначаються як *атрибути елемента* (втім, як і деякі елементи за ISAD(G), скажімо, рівень описання), оскільки конкретизують його за якоюсь його визначальною ознакою для усіх класів документів (скажімо, тип датування, формат носія) чи для однієї (декількох) класифікаційних груп (метраж – для кінодокументів та фонових документів оптичного і шорнофонного запису; хронометраж для відеодокументів та фонових документів магнітофонного і грамофонного запису тощо).

Слід також зазначити, що поняття “*data elements*” може вживатися і як позначення елемента структури самого стандарту (див. нижче *Стаття*).

3.4. Ідентифікація/індивідуалізація елементів описання/інформації (*identification/ individualization*). Базові поняття теорії описування. Часто ці поняття плутають. Коли ми об’єкт *індивідуалізуємо*, то ми *виявляємо, виокремлюємо і розкриваємо* ті його найособливіші риси, найхарактерніші ознаки, які є органічно невід’ємними від об’єкта і *вирізняють його, саме цей об’єкт, з поміж ряду інших подібних*. Коли ми об’єкт *ідентифікуємо*, ми його ототожнюємо з його *образом* (описанням, позначенням, кодом тощо) чи з іншим об’єктом, тобто визначаємо, чи співпадає аналі-

II. Теорія і методика архівознавства

зований об'єкт з своїм образом/іншим об'єктом (повністю відповідає йому). Отож слід розуміти, що усі ідентифікаційні характеристики – це характеристики, незалежно від їх якісного змісту, за якими розпізнається (отожнюється) об'єкт (одиниця описування, елемент описання, певна інформація): так, *це саме та справа, той фонд*; оці характеристики документа тотожні тим, що подаються в оцьому описанні – отже, *це один і той же документ*; так, *оцей і оцей елементи описання містять однаковий вид чи підвид інформації* (кількість аркушів, кількість хвилин звучання, кількість байтів тощо) – отже, вони *ідентичні* (належать до однієї групи характеристик); оця інформація в документі *відповідає цьому заголовку* в описанні, *оцей утворювач відповідає таким найменуванням* тощо. Усі індивідуальні характеристики – це ті, що вирізняють саме цей об'єкт, пояснюють його, певним чином оцінюють його тощо: цей елемент описання (група елементів) містить ось таку інформацію, призначено ось для цього – і цим відрізняється від інших елементів своєї групи (інших груп), ось ця інформація стосується конкретно ось такого питання, ось ця карта відрізняється від інших такими і такими ознаками носія і змісту; ці накази стосуються особового складу і цим відрізняються від інших наказів, а ця особова справа стосується М. І. Жваренка і цим відрізняється від інших, окрім того, в ній є такі-то особливості (наявні ось такі нехарактерні документи чи відсутні ось такі документи). До певної міри **ці поняття взаємопов'язані: ідентифікація здійснюється через виокремлення і порівняння характеристик, а індивідуалізація певним чином ідентифікує об'єкт**. Усі ідентифікаційні характеристики конкретного об'єкта є водночас і його індивідуальними характеристиками – йдеться **виключно про їх функціональний аспект: встановлення тотожності чи розкриття відмінних, індивідуальних якостей**. Завважимо також, що поділ елементів на ідентифікаційні та інтелектуальні в жодному разі *не може розглядатися як критерій (коефіцієнт) “науковості” процесу виявлення/встановлення відповідної інформації в процесі описування*, як це тлумачиться у новітніх методичних посібниках ВНИИДАД.

Таким чином, в широкому спектрі: *ідентифікація* – визначення (окреслення складу), виявлення (розпізнавання), встановлення тотожності, достовірності, відповідності; *індивідуалізація* – виокремлення, відмежування з наповненням конкретним змістом, що розкриває притаманні об'єкту певні особливі, характерні для нього ознаки. На наш погляд, однаковою мірою можуть вживатися

як наші лексеми, так і ці іншомовні терміни – залежно від логіки контексту.

3.5. Обов'язкові та додаткові елементи описання. ISAD(G) як обов'язкові визначає лише ті елементи, що необхідні для міжнародного обміну (*essential elements for international exchange*). Таке акцентування пояснюється його статусом міжнародного стандарту, але слід застерегти, що ці елементи є *обов'язковими для кожного рівня описання, незалежно від мети його укладання, форми чи способу та масштабу використання*. Водночас для кожного рівня описання додатково визначаються інші обов'язкові елементи: “The extent to which a given archival description will incorporate more than the essential elements of information will vary depending on the nature of the unit of description”. Це положення ISAD(G) (п. 1.13) в українському перекладі 2001 р подано як “*Міра, до якої наведене архівне описання включатиметься як більш ніж основний елемент інформації, здебільшого визначатиметься природою одиниці описування*”. На мій погляд, у *змістовних акцентах* такої переклад не зовсім відповідає оригіналу, тому я пропоную інший варіант: “*Склад архівного описання, до якого, окрім загальнообов'язкових, уводяться інші елементи інформації, варіюватиметься відповідно до природи одиниці описування*”. Адаптовано до вимог нашої практики це означає, що склад обов'язкових елементів описання для кожного рівня описання визначається відповідно до функцій довідника, до якого воно входить, класу (виду) описуваних документів та ступеня їх цінності (із застосуванням принципу диференційованого підходу). Наповнення цих елементів описання здійснюється за методикою описування *конкретних видів документів* для тих чи інших довідників, але з *обов'язковим дотриманням вимог ПАО*.

3.6. Нормативне положення/стаття для елемента описання (*the entry for data element*) / Правило для елемента описання (*rule for element of description*). Поняттям “*the entry*” позначається окремий запис, у тому числі нормативного положення; термін “*entry*” відповідає нашому “*описова стаття архівного довідника*”. Отже, ця конструкція перекладається як “*окремий (нормативний) запис для елемента даних*”, але *стосовно стандартів* (правил) має розглядатися як *окремий регламентуючий елемент, що стосується одного елемента описання і подається у стандарті окремою текстовою частиною*. І оцю окрему частину тексту слід подавати як “*стаття*”. Зазвичай у перекладах ISAD(G) оцей сукупний запис подають як “*правило*”. Пані Сібіль звертає увагу, що

II. Теорія і методика архівознавства

це не правило, а запис сукупної регламентуючої норми (засадничого положення щодо подання даних про об'єкт описування), до якої правило входить складовою. Власне, у такому аспекті подається це і в ПАО.

3.7. Утворювач і особи контексту. Під поняттям “утворювач” розуміється “первинний творець, упорядник, зберігач” описуваної організаційної групи – одиниці описування (див. *Походження*), якою є як фонд у цілому, так і будь-яка його частина. Отож для фондової моделі утворювачем послідовно будуть виступати: фондоутворювач як загальний утворювач фонду, утворювач підфонду, структурний підрозділ фондоутворювача чи утворювача підфонду, юридична чи фізична особа – утворювач фондового долучення/ пов'язаної групи документів чи навіть окремої справи, якщо документи цієї справи були зібрані і/або опрацьовані (упорядковані) цією особою. Безумовно, що утворювачем окремого документа, взятого до розгляду у межах фонду чи частини фонду, є також його творець – автор, перекладач, виконавець, виробник тощо. Отже, хоча за словником ISAD(G) у понятійних межах терміну “утворювач” і не зазначається безпосередньо “автор” (та усі доречні до авторства особи), тим не менше на нижчому рівні ієрархії ці поняття сполучаються. Що стосується поняття “колекціонер”, то, хоча у словнику ISAD(G) і розрізняються поняття “утворювач” і “колекціонер” (відповідно до розмежування понять “фонд” і “колекція”, див. відповідні дефініції), така особа може виступати і як фондоутворювач, якщо уся колекція організовується самостійним фондом, і як утворювач відповідної фондової групи, якщо така колекція чи її частина включається до складу фонду на праві такої групи, і як утворювач справи, якщо ця справа є частиною такої колекції. Це те, що стосується утворювача.

Але ж мета відображення контексту фондів – подання усієї “позалаштуноквої” і в першу чергу персоніфікованої інформації, що відображає усі зв'язки документної інформації за ознакою походження і впливає на її розуміння та інтерпретацію. Відтак, відтворення контексту не може обмежуватися довідкою тільки про утворювача одиниці описування, а передбачає подання усіх необхідних для розуміння контексту відомостей і про утворювачів одиниці описування, а й про спонсорів, ініціаторів, про осіб, пов'язаних з утворювачем, а також осіб, відображених у документах чи згадуваних у них, якщо характер їх зв'язку з утворювачем чи/або документами має істотне значення для об'єктивної реконструкції історичних процесів. Отож за моделлю ISAAR(CPF) до “чинників

походження” належать як утворювачі, так і інші інституції/персони/роди/родини, що мали стосунок до створення і зберігання документів (“певним чином поєднуються із створенням матеріалу”), у тому числі й ті, що мали безпосередній стосунок тільки до утворювача (родинні, дружні, ділові зв'язки тощо). Оцих інших осіб (інституцій/персон/роди/родини) вкупі з утворювачами я умовно позначаю особами контексту. За термінологічною системою ISAAR(CPF) вони ідентифікуються як “entities (corporate bodies, persons and families)” або “CPF's”, що асоціюються зі створенням і зберіганням архівів (associated with the creation and maintenance of archives). Отже, під особами контексту ми розуміємо:

- утворювача одиниці описування
 - для нижчого рівня – це творець (автор/виконавець тощо);
- юридичні/фізичні особи, що мали стосунок до
 - створення і/або зберігання документів + і/або
 - до їх утворювача + і/або
 - відображаються чи згадуються в документах.

Як бачимо, модель ПАО у наповненні першого і другого елемента Зони контексту проводить паралель між утворювачами та особами контексту, і фактично ці елементи стосуються не тільки утворювача, а усіх осіб контексту, а це вже предметне поле не стільки ISAD(G), скільки ISAAR(CPF).

3.8. Елементи контексту в моделях стандартів. Оскільки ПАО створювався у відриві від моделі ISAAR(CPF), але в цілому наслідував загальний концептуальний підхід до відображення контексту за платформою обох міжнародних стандартів, то в його нормах, що регламентують елементи “назва утворювача” та “історія утворювача”, сумістилися моделі ISAD(G) та ISAAR(CPF). З розробленням другого українського змістового стандарту для авторитетних даних на осіб контексту ці норми мають бути розмежовані та відповідним чином скориговані у своєму предметному наповненні. Оскільки ж архівістам уже зараз необхідні певні орієнтири, спробуємо визначатися з тим, в якому напрямку має здійснюватися таке відмежування та коригування.

ISAD(G) – це ідентифікаційне презентаційне описування архівних документів для генетичної підсистеми ДА. Тут основними фігурами контексту є утворювачі, а центральним, ключовим фігурантом виступає фондоутворювач (для ОАФ – утворювачі підфондів). Відповідно, коли ми описуємо якийсь один конкретний фонд, ми в обов'язковому порядку відтворюємо історію ключо-

II. Теорія і методика архівознавства

вих фігурантів з можливою деталізацією на проміжних рівнях. А от історію утворювачів проміжних груп ми можемо подавати узагальнено, а утворювачів нижчих груп та інших осіб контексту – тільки в тому аспекті, що відображає їх зв'язок з описуваною одиницею, оскільки в описанні архівних груп така деталізація є неможливою і загалом надлишковою, а для нас важливо тут просто акцентувати зв'язок, і зазвичай цей наголос реалізується через просте зазначення найменування цих осіб в заголовку та у разі потреби – в анотації змісту. Якщо ж особа контексту нижчого рівня мала особливий зв'язок з утворювачами вищих рівнів, це акцентується в історичній довідці про останніх.

Інша справа ISAAR(CPF) – це спеціальне презентаційне описування осіб контексту для логічної підсистеми ДА. У межах архіву, не кажучи вже про весь архівний ресурс, кожний утворювач (у тому числі й фондоутворювач) та кожна інша особа контексту *нашого описуваного фонду* може виступати утворювачем (у тому числі й фондоутворювачем) чи пов'язаною особою для якогось *іншого фонду (ів)*. Відповідно, у системі взаємопов'язаних авторитетних файлів інтегрованої системи архі-

ву(ів) *кожна особа контексту* виступає і ключовим фігурантом у своєму власному “наборі персональних даних”, і другорядною зв'язковою ланкою – в кожному іншому такому “наборі” на кожен іншу пов'язану з нею особу. Відтак, уся інформація, що стосується історії особи і може бути спільною контекстовою інформацією для груп фондів, для багатьох документів окремих фондів чи їх груп тощо, – ця інформація виокремлюється з описань цих груп і зберігається окремо. Це *спільний контекст, спільний контекстовий ресурс*. А безпосередньо в архівному описанні залишається тільки та інформація з історії особи, що акцентовано стосується саме описуваної групи – тобто *відмінний контекст, релевантний*. Таким чином, як бачимо, діє правило багаторівневого описування, а система авторитетних файлів загального архівного контексту, зрощуючись з генетичним описанням та набуваючи статусу іменного (інституційного) каталогу, виступає водночас і як складова базового описання, і як кумулятивний довідковий засіб до нього (див. *Архівні авторитетні дані*).

Схематично подання основних елементів контексту можна відобразити так:

ISAD(G)/ПАО					
Особа контексту	Зона Ідентифікації		Зона контексту		Зона змісту і структури
	Заголовок групи	Найменування особи	Історія особи	Архівна історія	Анотація
фондоутворювач	найменування	–	довідка	+	
утворювач підфонду	найменування	–	*довідка	+	[+] [+]
утворювач опису чи його рівнів – структурний підрозділ***	найменування [або узагальнюючий заголовок]	найменування, якщо не зазначено у заголовку і подається довідка	* [і коротка довідка]	–	+
утворювач фондового долучення	найменування	повне найменування, якщо подається довідка	* [і коротка довідка]	[*] [і/або характер міграції документів]	[+]
утворювач справи/творець документів	найменування і [акцент зв'язку у		[*] [і/або коротка довідка] [або нічого]		[або стисла анотація зв'язку]
інші особи, пов'язані із створенням документів		–	[*]	–	[і/або стисла анотація зв'язку]
особи, що відображені або згадуються	розширеному заголовку]	–	[*]	–	[або нічого]
зберігачі, власники	якщо особа не входить до зазначених категорій			стисла ід-фікація	–

* вкраплення відмінної інформації в довідку про ф-ча чи утворювача підфонду
 *** або організація-утворювач, якщо в описуваній період вона мала іншу назву (див. *Заголовок одиниці описування*)

II. Теорія і методика архівознавства

ISAAR(CPF)/ [ПАО-2]			
Особа контексту	Зони ідентифікації та описання	Зона зв'язків	Розділ 6
	описання особи	зв'язки особи з іншими особами	зв'язки особи з док-ми
усі утворювачі та пов'язані особи	усі форми найменування, історія оповідна та/або структурована з відповідним рівнем деталізації: високим – для утворювачів вищих рівнів, для інших осіб – відповідно до принципу диференційованого підходу	з тими, що суттєво пов'язані з описуваною особою – суб'єктом даних	свій фонд, підфонд, фондова група та документи свого авторства, а також документи, в яких описувана особа акцентовано відображена або згадується
зберігачі, власники	якщо особа входить до зазначених категорій, інформація додається у зв'язках, якщо особа сторона – можлива тільки іменна ідентифікація з посиланням		

Таким чином, у базовому описанні ми залишаємо ключовий і відмінний контекст, у системі авторитетних файлів – відображаємо спільний контекст архівних фондів. На мою думку, саме такий підхід мається на увазі у примітці до Зони контексту ISAD(G).

3.9. Зона ідентифікації/ідентифікаційного підтвердження. В оригіналі ISAD(G) – зона ідентифікаційного підтвердження (*Identity Statement Area*). В Правилах, ПАО та українському перекладі ISAD(G) тавтологічні моменти вилучено і подано скорочено: “Зона ідентифікації” (“ідентифікаційний блок”). ПАО визначає не п'ять, а *шість підзон* у цій зоні. Відповідно до вимог нашої практики, *вміст* (кількісні характеристики) *та носій* (зовнішні ознаки) *роз'єднано*, а *рівень описання* *винесено на початок* і подано у такій послідовності: рівень описання, код, заголовок, дати, кількість та носій. Наскільки ці корективи будуть ефективними, покаже етап практичної реалізації.

3.10. Термінологічна ідентифікація рівнів описання/організації. Внутрішні рівні/частина фонду. Оскільки основними внутрішніми організаційними рівнями та рівнями описання є опис та його внутрішні рівні, у нас виникає потреба в *ідентифікованому найменуванні* цих внутрішніх організаційних груп для внутрішнього користування та пристосуванні цих найменувань для міжнародного обміну (див. *Опис як організаційна одиниця*).

ПАО позначають усталеною термінологією тільки рівні фонду, підфонду та нижчих рівнів, а для позначення інших уводять поняття: *опис, розділ, підрозділ, група, підгрупа*. Усі внутрішні проміжні рівні узагальнено позначаються як *“частина фонду”*. Але слід розуміти, що *поняття “частина фонду”* *вживається у ПАО виключно як узагальнена форма викладення, і в жодному разі не може бути застосовано як ідентифіка-*

ційне позначення рівня описання під час заповнення відповідного елемента описання Зони ідентифікації, *оскільки відтворення структурної ієрархії у ДА вимагає точного позначення описуваного рівня* (третє правило багаторівневого описування, ISAD(G), п. 2.3 та елемент *“рівень описання”* у ПАО). Відповідно, компромісне позначення *рубрик та підрубрик всередині підрозділів* як *“група, підгрупа”* *теж не може бути прийнятним і вимагає конкретизації*, оскільки у західній практиці (особливо США) це – *вищі рівні розподілу*. Але як саме нам термінологічно ідентифікувати внутрішні рівні? Ми можемо піти трьома шляхами:

- або ж співвіднести їх з найменуванням довідника та його частин – *опис, розділ, підрозділ, підпідрозділ (рубрика?), підпідрозділ (підрубрика?)*;
- або ж прийняти західну термінологію – серії, підсерії, підпідсерії (див. *Співвіднесення рівнів описання*);
- або ж розробити новий терміноблок.

Допоки що питання залишається відкритим. Думаю, що зараз ми маємо послуговуватися такими позначеннями: *опис, розділ, підрозділ, підпідрозділ, параграф, підпараграф*. Питання умовного співвіднесення з серіями та підсеріями може бути прийнятним, якщо ми будемо використовувати, скажімо, EAD без відповідної модифікації. У таких випадках слід пам'ятати, що для рівня справи/одиниці обліку (*file level*) має вживатися поняття *“file”*, а для рівня документа (*item-level description, item level*) – *“item”*.

Для ОАФ зазначається *рівень підфонду*. Якщо підфонд структуровано і описано у декількох описах, то при описуванні документів кожного опису відповідно зазначається рівень опису. Якщо описання підфонду вміщено до одного опису, рівень підфонду суміщається з рівнем опису і *рівень опису не зазначається*.

II. Теорія і методика архівознавства

Поняття “комплекс” ПАО уводять для термінологічної ідентифікації *нефондово організованих документів*. У процесі практичної реалізації термінологічна ідентифікація для нефондових систем може зазнати істотного коригування.

3.11. Довідковий код/пошукові дані. Термін “*reference code*” вважається другим (нарівні з “*reference number*”) офіційним відповідником нашому “*архівний шифр*”. Безумовно, що це поняття охоплює і архівний шифр – за українським перекладом ISAD(G) – як належне до кодових поняття. З огляду на те, що для міжнародного обміну подається ідентифікатор *країни та архіву*, що встановлено поймається як “код”, а для спеціальних видів документів тут може бути подано *будь-який кодовий символ*, за яким передусім здійснюється ідентифікація та пошук, я вважаю за доцільне перекладати назву цього елемента як “*довідковий код*”, а в ПАО вона подається як “*пошукові дані*”.

Для сукупного позначення архівних шифрів (кодів) часто вживається однослівний варіант терміну – “*reference*”. У такій же формі він часто застосовується як позначення елемента “*довідка, посилаюча*” (див. прим. 4).

Довідковим кодом опису є його обліковий номер, для ОАФ у цій підзоні у всіх випадках зазначається обліковий номер опису (ів), до яких належать документи підфону. **А як позначати шифр внутрішніх рівнів?** ПАО регламентують зазначення номерів усіх справ/одиниць обліку, що входять до описуваної групи. Безумовно, **таке позначення необхідне, якщо описання подається автономно** (скажімо, для міжнародного обміну), але в межах цілісного багаторівневого описання, на мою думку, **достатньо зазначити номер описуваної групи за схемою систематизації** (рівень описання – підрозділ, пошукові дані – 3.2) або ж номер фонду, опису та групи: 2003-2-4.6 Може бути прийнятним і **комбінований варіант** (підрозділ; 4.6 /164–185 чи повністю 2003-2/164–185).

ПАО не регламентують зазначення **топографічних відомостей**, але, як показує практика, такі дані були б *доцільні в архівному описанні* (порівняємо з прикладами застосування ISAAR(CPF) та із складом елементів описання EAD). Безумовно, на етапі практичного впровадження ми маємо розглянути це питання.

3.12. Заголовок одиниці описування. Найбільшою проблемою архівістів під час заповнення цього елемента є: як записувати назву фонду для документів офіційного походження? Найперше, що треба уявити: заголовок є ідентифікаційною назвою *об’єкта описування* як інформаційної цілісності (інформаційної одиниці). Ми називаємо

саме той об’єкт, який описуємо. Відповідно, для рівня ОАФ подається загальна назва (це чітко викладено у ПАО, див. також Правила, п.3.4.4). Для фондів/ підфондів окремих фізичних осіб заголовком є назва цього фонду/ підфону – повне найменування особи з усіма обов’язковими ідентифікаційними елементами¹⁸, для окремих юридичних осіб – найменування утворювача цього фонду/ підфону, *чинне на поточний момент або на момент припинення утворювача*. Не перелік тих найменувань, що колись ідентифікували цей фонд / підфонд, а саме ця остання назва, і саме ця назва розглядається як заголовок фонду / підфону для документів офіційного походження. А де ж тоді подавати оцей перелік? По-перше, усі зміни найменувань та підпорядкування зазначаються в історичній довідці. По-друге, якщо документи організації-утворювача вміщено до двох і більше описів, і за описувані періоди найменування (і/або підпорядкування) змінювалося, то оце відмінне найменування подається або як заголовок відповідного рівня (опису, розділу) або як складова такого заголовка. Те ж стосується і заголовка документів, утворених структурним підрозділом організації-утворювача.

Заголовок справи/документа включає назву документа (ів) – власне заголовок – та усі обов’язкові ідентифікаційні елементи, що входять до реквізиту (графи) “Заголовок” описового аркуша традиційного опису і стосуються “інформаційної складової” справи/документа. Увесь цей набір – автор, адресат, назва, номінал/жанр тощо – також входить до загального елемента “Заголовок” і у ISAD(G), і у наших ПАО. Елементи контексту можуть вводитися до складу заголовка через зазначення найменувань [та посад, місця роботи, функцій тощо] осіб, причетних до створення документів – спонсорів/ меценатів, ініціаторів, авторів оригінальних ідей, для перекладів і похідних творів – авторів оригінальних творів, для синкретичних документів – авторів, виконавців, виробників тощо та зазначення характеру такого зв’язку з документами. Для осіб, відображених у документах, може додатково вводитися інформація про характер змісту, фактів тощо, поєднуючись з темою (предметом). Ці ж контекстові елементи, окрім найменувань, можуть викладатися у формі анотації. *Потреба в уведенні тих чи інших осіб контексту до описання та ступеня деталізації контекстової інформації визначається архівістом відповідно до принципу диференційованого підходу*. Слід також врахувати, що в традиційній формі до “Заголовка” відносять також ті елементи, які стосуються документів як матеріальних об’єк-

II. Теорія і методика архівознавства

тів: способи і засоби фіксації інформації, зовнішня форма та основа носія тощо. Ці елементи ПАО відносять до загального елемента “*Носій інформації*”.

Повна або скорочена назва (заголовок), що *міститься в самому документі(ах)*, офіційно йому надана (скажімо, у діловодстві), а також назва – у разі відсутності офіційно зазначеної, – що є *загальноновизнаною* (загальноприйнятою, поширеною), позначається терміном “*formal title*”; назва (заголовок), надана *безпосередньо архівістом* під час описування – “*supplied title*”.

Вимога ISAD(G) до елемента “*Найменування утворювача*” – записувати назву відповідно до міжнародних або національних приписів згідно з “*принципами ISAAR(CPF)*”. Безумовно, що з розробленням “*ПАО-2*” правила запису усіх найменувань будуть деталізовані та уніфіковані, але поки що ми маємо послуговуватися виробленою методикою: *найменування осіб у заголовках* вищих рівнів подається відповідно до правил запису назв фондів, на проміжних та нижчих рівнях – можливі офіційні скорочення організацій чи тільки прізвище та ініціали (відповідно до ступеня деталізації інформації та правил багаторівневого описування).

Не слід плутати також заголовок (і назву, і увесь ідентифікаційний набір) одиниці описування (документа чи документальної групи) із поняттями “*heading*”/“*header*”, що вживаються у стандартах у значенні “*рубрика, заголовне означення*” (скажімо, у ISAAR(CPF), див. *Заголовок утворювача, Індексове гасло*) або у значенні “*головуючий, заголовний елемент, елемент-шапка*” (скажімо, у EAD), а також із загальномовним “*head-line*” (заголовок).

3.13. Зовнішні ознаки. Офіційного відповідника терміну “*зовнішні ознаки*” наш термінологічний стандарт не подає, але, на мою думку, з ним можна співвіднести “*physical shape*”, застосоване в англійському посібнику MAD 3, виходячи з його змістовного наповнення – “*фізична, матеріальна форма, стан, склад*”.

3.14. Форма документа. Термін “*form*” вважається відповідником нашому “*формуляр-зразок службового документа*”. Поняттям “*form*” (форма) охоплюється також будь-яка видова належність, у тому числі за зовнішніми ознаками. Для української терміносистеми у таких понятійних межах є непридатним.

3.15. Природа документа (nature). Поняттям охоплюються як фізична, так і інформаційна (змістовна) складові документа. У нашій практиці вживається загалом для позначення першого.

3.16. Датування. Період формування (накопичення) одиниці описування утворювачем позначає-

ться терміном “*date(s) of accumulation*” (див. також *Формування документального фонду*). Це датування може зазначатися в Зоні ідентифікації, якщо подібні відомості не подано у Зоні контексту (Архівна історія). Для рівня фонду співпадає з поняттям “*межі архівного фонду*” (Правила, п.3.4.5.2), традиційно подавалося як “*хронологічні межі фонду*”, на практиці, як правило, помилково ототожнювалося з крайніми датами фонду. У першій версії ISAD(G) ці два види датування були відмежовані, у другій їх сумішено. Елемент не є обов’язковим, потреба у його поданні має визначатися самим архівістом. Правила подання основного датування регламентовано ПАО. Зазначення *домінуючих дат* подається після крайніх дат, якщо є значні (істотні для дослідження) хронологічні розриви. *Граничне датування* (крайні дати) подається виключно за *датами створення* документів – саме так треба розуміти норму ПАО “*за датами оригіналів*”. Тобто, якщо у нас є *копія, то датою документа буде дата створення копії, а дата оригінала, з якого знято копію, зазначається у складі заголовка*. Якщо дати копій істотно виходять за межі граничного датування, можливе зазначення датування копій у цьому елементі після зазначення крайніх дат (1905–1957, копії 1878–1902).

3.17. Вміст/кількісні показники (extent). Сукупна кількісна величина, не має точного відповідника. Українська версія перекладу ISAD(G) подає як “*вміст*” – найбільш відповідним поняттям. У російській версії подається як “*величина*”. Охоплює *усі кількісні показники*, у тому числі такі як *об’єм, протяжність тощо*, які у нас визначаються лише загально для архівосховищ в цілому, скажімо, ступінь заповнення стелажного обладнання (паспорт архіву). Потреба в уведенні таких показників до української облікової системи може виникнути, але це питання виходить за межі предметного поля цього огляду. Елемент “*кількісні показники*” загальний. Визначення його уніфікованих атрибутів є завданням наступного етапу нашої роботи.

3.18. Носій (medium). Фізичні характеристики (physical characteristics). Як у першій, так і у другій редакції ISAD(G) є певна нечіткість у викладенні правил, що регламентують подання *характеристик носія інформації*. Оскільки це загальний стандарт, що визначається як *загальний методологічний інструмент для описування усіх класів документів*, то мають розрізнятися ті перманентні *характеристики носія, що ідентифікують його* (а для специфічних видів – це характеристики основи, техніка виконання/спосіб утворення, системи запису тощо), і *ті, що впливають*

II. Теорія і методика архівознавства

на доступ (це загалом *фізико-технічний стан*). Відповідно, ці характеристики мають подаватися *розмежовано* у Зоні ідентифікації та Зоні умов доступу. Але наповнення ідентифікаційного правила надто розмито і фактично обмежується кількісними показниками, а по доступу – дефектами стану. Таким чином, ідентифікація документів як матеріальних об'єктів на нижчих рівнях ускладнюється. Розробники ПАО врахували це і внесли відповідні корективи. Уніфікація цього елемента для усіх класів документів є завданням наступного етапу.

3.19. Зона історичної інформації/ контексту. Оригінальна назва цієї зони – *“Context Area”*. В ПАО подається як її друге найменування. На мою думку, україномовний відповідник *“історична інформація”* має бути вилучено з назви і введено до роз'яснення понятійних меж, оскільки йдеться загалом *не про історичний характер інформації*, якою є вся первинна документна інформація, а *про характер взаємозв'язку між цією інформацією та первинною* (див. *Контекст*). Як уже зазначалося (див. Елементи контексту в моделях стандартів), перші два елементи цієї зони у ПАО потребують коригування.

3.20. Найменування утворювача(ів) (name of creator(s)). Як елемент Зони контексту *саме для ISAD(G)* – це найменування юридичної чи фізичної особи, що розглядається як утворювач одиниці описування. Звернімо увагу на те, що найменування утворювача у цій зоні не подається, якщо воно вже зазначено у заголовку. ISAD(G) такого застереження не містить. ПАО розгорнуто регламентують цей виняток. Акцентує цей момент і пані Сібіль. Тож, власне, у межах багаторівневого описання, де найменування утворювачів всіх груп виносяться на відповідні верхні рівні як заголовок, цей елемент подається тільки на рівні справи/одиниці обліку і, відповідно, є найменуванням творця (автора, виконавця тощо) або іншої особи(ів) контексту *для цього рівня*, якщо архівістом буде визнано за необхідне подати коротку довідку про них.

Цей елемент може подаватися і на проміжних рівнях, якщо повне найменування утворювача не записано у заголовку. Втім, як я уже зазначала, *і складові найменувань, і правила щодо запису повних і скорочених найменувань і для ISAD(G), і для ISAAR(CPF) остаточно мають бути визначені з розробленням ПАО-2* (див. *Заголовок одиниці описування*). Найменування осіб контексту не слід плутати із заголовком утворювача/осіб контексту (див. відповідну дефініцію).

3.21. Адміністративна/біографічна історія (administrative/biographical history або creators’

administrative and historical or biographical sketches). Ці запозичені терміни швидко набувають поширення. На мій погляд, їх варто залучити до обігу, але з певною корекцією – *“історія/біографія утворювача”*, адже зовсім недоладно звучить українською *“біографічна історія”*, а поняття *“адміністративна історія”* набуває зовсім іншого змісту. У понятійних та змістовних межах співвідноситься з нашим *“історична/біографічна довідка”*, однак не слід забувати, що з позицій сьогоденних підходів вони розглядається не як довідковий апарат до опису, а *як безпосередній елемент описання рівня фонду чи опису*. Подання цього елемента для ISAD(G)/ПАО є обов'язковим лише на верхніх рівнях (фонду, підфонду). Історичні *“скетчі”* для утворювачів проміжних та нижчих рівнів можуть вкраплюватися в довідку про утворювача фонду/ підфонду і можуть подаватися окремо у цьому елементі – відповідно до принципу диференційованого підходу та складності внутрішньої структури фондів. Історична інформація про осіб, відображених у документах, у межах архівного описання подається як анотація в Зоні змісту і структури. *Відповідно, приклад про Христопфора Крона, наведений у ПАО, має бути віднесено до елемента “Короткий зміст”*. Однак для моделі ISAAR(CPF) авторитетні дані на кожному особу контексту подаються окремо. Деталізація та співвіднесення контекстової інформації базового і спеціального описання – завдання наступного етапу нашої роботи.

3.22. Архівна історія. Цей елемент охоплює *увесь спектр відомостей* про *“життя”* документів до моменту описування: і місця зберігання, і переходи права власності/речових прав, і систему організації, і наявність, склад та особливості ДА тощо. Але часто змістовне наповнення цього елемента звужують саме через позначення його терміном *“custodial history”*, оскільки така назва якби то фокусує увагу на правових та контрольно-організаційних аспектах (див. *Зберігання – custody*). Відповідно, у ПАО з метою уникнення такого звуження назва елемента ISAD(G) деталізується – *“Історія зберігання та формування”*.

Водночас є *один істотний момент звуження*, яких не уникли і самі ПАО, обмежуючи хронологічні рамки історії документів – *“до моменту надходження до архіву”*. Практика показує, що це обмеження має бути знято, оскільки описання має відобразити повну *“архівну історію” до моменту описування включно*: як у первісному середовищі, так і в самому архіві. Див. також нижче *Довідковий апарат до одиниці описування* (перероблені описи).

II. Теорія і методика архівознавства

Такі характеристики, як наявність незадокументованих періодів чи значні втрати документів (gap), якщо виникає потреба у конкретизації відомостей, можуть подаватися у двох зонах: у Зоні контексту – як фіксація факту, а у Зоні змісту та структури (елемент *Короткий зміст*) – з відповідною деталізацією.

3.23. Джерело надходження (придбання/передавання/переміщення). В українському перекладі ISAD(G) у назві цього елемента зазначається “джерело надходження чи передавання”. Безумовно, таке формулювання має бути незрозумілим нашим архівістам, оскільки для нас це ніби то *одне й те саме*. Переклад не зовсім точно передає формулювання стандарту, оскільки в ISAD(G) йдеться не про джерело надходження, а про *безпосереднє джерело придбання чи передавання/переміщення (immediate source of acquisition or transfer)*. У чому тут різниця? Тут різниця, власне, у передаванні прав на об’єкт описування та спосіб (формі) його набуття:

- якщо на підставі обов’язковості – за законом, через реституційні процеси тощо, – то йдеться про *переміщення (transfer)* документів з переданням певних повноважень. Це подібне до того, як наші державні чи комунальні юридичні особи передають (переміщують) документи до відповідного архіву. Тут також *може йтися про переміщення документів з діловодних служб до архівних підрозділів, з одного архіву до іншого, з одного сховища архіву до іншого* (див. приклад у п.2.13), про передавання на депоноване зберігання тощо;

- якщо через купівлю, дарування, пожертву, успадкування тощо, то ми маємо справу з *придбанням (acquisition)*, що супроводжується відповідним *відчуженням/передаванням/набуттям прав власності*.

Таким чином, в обох випадках документи надходять до архіву, *набуваються*, а джерело такого надходження у нас визначається як *джерело комплектування* чи особа, що виступає від його імені (*представник*). Не слід плутати з фондоутворювачем як *джерелом походження* – це можуть бути різні юридичні/фізичні особи.

Не слід забувати і про те, що термін “джерело комплектування” ми застосовуємо тільки для архівів системи Держкомархіву¹⁹, якщо ж ми описуватимемо документи, що перебувають у приватній власності і зберігаються у власника, то йтиметься виключно про “джерела надходження: придбання (*надходження із зміною права власності*), переміщення (*зміна місцезнаходження без зміни власника або з відновленням у правах*)”.

3.24. Зона змісту і структури (Content and Structure Area). З огляду на важливість для користувача починати пошуки з ознайомлення з порядком групування документів, у Зоні змісту і структури ПАО *елемент систематизації винесено на перше місце*.

3.25. Систематизація документів одиниці описування. У правилі ISAD(G), що регламентує цей елемент (*system of arrangement*), зазначається: “внутрішня структура, порядок і/або система класифікації одиниці описування”. Оскільки організація здійснюється на підставі класифікаційного розподілу, є його практичною реалізацією, що охоплює процес класифікування безпосередньо (здійснюється виконавцем групування документів) і/або використовує його результати (усталений, нормативний розподіл), то це положення слід розуміти як “*класифікація, застосована для/покладена в основу організаційного розподілу*”. Див. також *Організація документів*.

3.26. Потенційна релевантність/ змістовна відповідність одиниці описування (potential relevance). В ISAD(G) у визначенні мети для елемента “*Межі та зміст*” йдеться про *ймовірну змістовну відповідність*, тобто надання можливості користувачеві визначити, чи можуть ці матеріали бути йому у нагоді, чи знайде він там те, що шукає, що йому потрібно. В українському перекладі ISAD(G), наших Правил та ПАО (вступна частина, п.4.2.3) це положення викладено нечітко (навіть дещо некоректно) – *надання змоги користувачеві визначити потенційну цінність*. Безумовно, у такому запису – *це завдання архівістів, що здійснюють експертне вивчення і відбір, і не повинно стосуватися користувача* (хоча у певних випадках його думка може бути врахована, але це вже зовсім інше питання, що знаходиться за межами функцій описання). Отже, маємо враховувати, що йдеться про визначення користувачем потенційної (в окремих випадках – відразу реальної) цінності документів *безпосередньо для себе*.

3.27. Експертиза цінності. В ISAD(G) цей елемент Зони змісту і структури має три складові.

За словником ISAD(G) під поняттям “*appraisal*” розуміється *процес визначення строку зберігання документів*. Відповідно, зазначається інформація про організацію процесу (час, виконавець тощо) та результат – який саме строк зберігання встановлено. Ця ж норма регламентується і ПАО. Однак, з огляду на те, що наше поняття “експертиза цінності” є значно ширшим у понятійних межах і охоплює усі будь-який експертні процеси, пов’язані з будь-яким аспектом визначення цін-

II. Теорія і методика архівознавства

ності документів, то і наповнення цієї складової у ПАО є ширшим: строки зберігання, категорія цінності, грошова оцінка тощо – усі рівні експертизи, визначені у Правилах. Відповідно, на сьогодні поняття “*appraisal*” є лише частково відповідним нашому “експертиза цінності”. Буквально “*appraisal*” означає “оцінка, оцінювання”, оскільки визначення строку зберігання у практиці західних архівів пов’язано і з визначенням витрат на зберігання: чи доцільно зберігати цей документ, чи він вартий таких витрат, чи варто його зберігати в оригінальній формі тощо. Оскільки ж для загального поняття “*цінність документа*” якнайкраще підходить англійське “*value*”, що охоплює і “змістовний”, і “вартісний” аспекти, а для поняття “*цінний документ*” – “*valuable*”; оскільки грошова оцінка як визначення грошового еквівалента цінності цілком може передаватися поняттям “*evaluation*”, то, на мою думку, наш загальний термін “*експертиза цінності*” якнайточніше може бути передано поняттям “*valuation*”, а “*appraisal*” має розглядатися як відповідник до позначення вхідного поняття як рівня експертизи – внесення і вилучення з НАФ, визначення строків зберігання.

Друга складова елемента експертизи подається в українському перекладі ISAD(G) як “*утилізація*”. Однак поняття “*вилучення для знищення*” та “*утилізація*” не є тотожними, і в жодному разі їх не можна підміняти. Це поширена помилка. Утилізацією (*utilization*) є або просто використання матеріальних об’єктів, або їх перероблення та ще й з отриманням користі. Вилучені для знищення документи можуть бути передані на утилізацію та утилізовані, але описання має фіксувати саме факт вилучення (акт, номер, дата тощо), а інформація про утилізацію фіксується у відповідних графах акту (додаток 7 до Правил). Таким чином, найточнішим відповідником нашому “вилучення для знищення” є термін “*destruction*”.

Третьою складовою елемента експертизи в українському перекладі ISAD(G) зазначаються “*відомості про терміни зберігання*” (принагідно зауважимо, що відповідно до чинної законодавчої норми – строки). У своєму роз’ясненні до наповнення цієї складової пані Сібіль оперує поняттям “*scheduling information*”. За новою редакцією термінологічного стандарту, відповідником нашому “*перелік документів із строками зберігання*” є “*records schedule*”, а нашому “*строк зберігання*” – “*retention period*”. Окрім того, поняття “*scheduling*” охоплює процес планування, визначення черговості тощо. Отже, співвідносячи змістовне наповнення поняття з предметом характеристики (експертиза), можемо дійти висновку, що

тут йдеться не про терміни зберігання як такі (бо це вже регламентовано – перша складова, див. вище), а про зазначення офіційних підстав як для проведення експертизи (плановість, певна ситуація), так і для її результатів (критерії, нормативний документ), а також для набуття ними чинності (розгляд експертним органом, прийняте рішення, документ). І саме цей момент відображено у прикладах до правила у ISAD(G): “критерії для відбору справ на зберігання включають наявність власноручних нотаток прокурора... віднесено рішенням відповідних органів...” І саме так викладається норма і в ПАО. Таким чином, третю складову елемента експертизи ми можемо узагальнено визначити як “*підстави експертизи*”.

Але ось ця нечіткість перекладу зумовлена нечіткістю формулювань самого ISAD(G) – це реліктовий залишок попередньої версії, де елементи щодо подальших надходжень перекривали один одного (див. нижче). Звернімо також увагу і на такий наголос: ця вторинна інформація передусім має подаватися у тих випадках, коли вона впливає: не на зміст первинної інформації, як подається в українському перекладі ISAD(G), а на тлумачення цього змісту.

3.28. Поповнення (*accruals*). У першій редакції ISAD(G) елементи 3.3.2 (планові строки передавання документів до архіву) та 3.3.3 (очікувані надходження) перекривали один одного. У другій редакції елементи суміщено у п. 3.3.3. Елемент охоплює відомості як про обов’язкові, так і про потенційно очікувані надходження (наміри власників, усна домовленість тощо).

3.29. Зона умов доступу та використання (*Conditions of Access and Use Area*). За структурою і загальним наповненням елементів не відходить від ISAD(G). Оскільки поняття “*використання*” стосовно безпосередньо документів вилучено з нашого нормативного обігу, назва у ПАО відповідно коригується: *Умови доступу та користування*.

3.30. Правовий статус (*legal status*). В оригіналі ISAD(G) у меті правила “*Умови, що регулюють доступ*” записано – “надати інформацію про правовий статус чи інші приписи, що обмежують доступ до одиниці описування або впливають на нього” (*information on legal status or other regulations restricting or affecting access to the unit of description*). Відповідно, перекладачами це подається як “*правовий*”, “*юридичний*”, “*легальний*” статус. *Правовим статусом документів є їх статус у відносинах власності* (право майнової чи інтелектуальної власності, а також вище “*сеньйоральне*”, “*моральне*” право народу/нації – історична спадщина, культурні цінності тощо). Отже, буквального

II. Теорія і методика архівознавства

перекладом буде: *юридичний статус (право власності) та інші приписи*. Звучить неідеально і незрозуміло: адже сам статус нічого обмежити не може, це робить закон, яким цей статус встановлюється. Але зміст положення прояснюється, якщо ми візьмемо до уваги, що в першій редакції юридичний статус та умови доступу нормативно розмежовувались, і зона доступу мала шість підзон, а у другій редакції ці елементи начебто об'єднано, тобто *статус зазначається у меті подання правила і фактично вилучено з самого правила*, предметне наповнення якого передбачає дещо інше: *зазначити нормативні (офіційні) підстави обмеження чи впливу на доступ*. Тільки цей аспект, а *усе інше*, що стосується правового статусу, у площині доступу користувача не обходить. Право власності та передавання права зазначаються у відповідних елементах Зони контексту, і до умов доступу як такі не належать. Тож, враховуючи ці обставини, ми цю норму маємо читати як “інформація про законодавче регламентування та інші приписи, що обмежують доступ чи впливають на нього”. Це акцентовано в ПАО.

Оскільки йдеться про умови, що регулюють *правовий доступ*, назву цього елемента у ПАО відповідно змінено.

3.31. Знакова/графічна система (*scripts*). Подеколи перекладається як “*почерк*” (зокрема, російський переклад). Вжите у множині, має розумітись загально як “*знакова система*”, тобто система застосованої писемності, у тому числі символів, кодів тощо. Що стосується почерку, то цей елемент відходить до фізичних характеристик (важко читається, нерозбірливо, дрібно написано тощо). Наповнення ж елементів “*мова/знакова система*” в аспекті доступу призначається для того, щоб *користувач відразу зміг зорієнтуватися, чи зможе він зрозуміти текст взагалі, і які помічники йому потрібні*. Принагідно зауважу, що, на мій погляд, більш адекватним є саме “*знакова система*” замість “*графічна система*”, оскільки останнє більш стосується графічних документів і записується у відповідних полях зон ідентифікації чи змісту (носій, заголовки, анотація) і на доступність документів для користувача не впливає. Втім, саме останній варіант наведено в усіх українських документах, щоправда, у нормативних – з уточненням “*запису інформації*”.

3.32. Технічні вимоги (*technical requirements*). Що стосується програмного забезпечення та обладнання, яке уможливує зчитування інформації, то ні у тексті, ні у додатках ISAD(G) немає жодного прикладу застосування цього правила, що утруднює його адаптацію та впровадження на практиці,

і це певним чином вплинуло і на викладення в українському стандарті. Маємо надію, що на етапі впровадження ця лакуна заповниться.

3.33. Довідковий апарат/пошукові засоби до одиниці описування/історична довідка/ передмова/перероблені описи. Архівістам не слід забувати, що саме описання вже є довідковим/пошуковим засобом до описуваних документів. Тому, застосовуючи цей елемент на практиці для довідника, що є багаторівневим описанням фонду/опису, не слід зазначати історичну довідку і/або передмову як *ДА до описання*, як те часто у нас роблять, оскільки вони є безпосередніми складовими цього описання – його вищими рівнями. ISAD(G) не акцентує цього, оскільки це має бути ясно із змісту стандарту, але пані Сібіль на цьому наголошує: *інші*, окрім оцього самого описання, яке укладається (*any other finding aids*). Але якщо описання фонду подається розмежовано, то для кожного вищого рівня ми маємо давати посилання до нижчих рівнів: скажімо, у путівнику по фондах зазначати: стільки-то описів. Але і у межах інтегрованої системи для кожного такого вищого рівня має вводитися посилання: див. описання описів, 360-1. Втім, це тільки передбачення, а практика дасть свої рекомендації.

Норма ПАО в частині означення такого *ДА* передбачає елементи *ДА* з відомостями про “склад і зміст” документів. Оскільки ж для користувача важлива інформація не тільки про “склад і зміст” документів, але й *про порядок (систему) їх організації, і не тільки сучасний, але й минулий*, то тут слід зазначати також і ті елементи *ДА*, які можуть надати користувачеві таку “ретроспективну” інформацію: скажімо, у разі перероблення описів тут треба зазначити “*Є також переукладені описи, див. спр. №*”. Адже ж “*старі*” описи включаються на праві останньої справи до “*нового*” опису не тільки з метою службового контролю – вони вже набувають *статусу архівних документів і підлягають постійному чи тривалому зберіганню* як такі, оскільки стають цеглинкою у відтворенні (реконструкції) описуваної організаційної групи як історичного джерела (джерела ретроспективної інформації). Я також допускаю, що така інформація може зазначатися у *Зоні контексту* (історія зберігання і формування). Остаточні корективи має внести практика реального застосування ПАО.

3.34. Зона споріднених матеріалів (*The Allied Materials Area*). В українському перекладі ISAD(G) подається як “блок додаткових матеріалів”. “Додаткові документи” передаються через “*additional*” або “*supplementary*” і стосуються відповідного елемента *Зони ідентифікації* чи *Зони*

II. Теорія і методика архівознавства

змісту і структури: скажімо, у заголовку/анотації – додатки до документів, а також додаткові надходження. Поняття “*Allied*” має інше значення і позначає близькі, тісні, родинні об’єкти, пов’язані походженням чи тематично. Для означення такого зв’язку ми усталено уживаємо поняття “*споріднені документи*” (у російському перекладі – “*родственные*”, “*смежные*”). Така ж назва зазначається в ПАО.

Споріднені документи поділяються на *пов’язані* (інші за документною інформацією) та *оригінали чи копії тих*, що описуються.

3.35. Пов’язані одиниці описування (*related units of description*). Ще один приклад перекриття норм: у першій редакції ISAD(G) відомості про об’єкти, що зберігаються в цій же установі, та про ті, що зберігаються в інших установах, були розмежовані, у другій редакції їх об’єднано. У своєму роз’ясненні пані Сібіль акцентує це, а також уточнює, що під пов’язаними спорідненими одиницями описування розуміються не тільки архівні документи, а й “бібліотечні матеріали та музейні предмети”. Така деталізація відсутня у тексті ISAD(G), отож можна зробити помилковий висновок, що до пов’язаних належать виключно *архівні документи*.

3.36. Наявність та місцезнаходження копій (*existence and location of copies*). Загалом в ISAD(G) йдеться про копію у будь-якому форматі, у наведених прикладах фігурують також мікрофільми. Адаптуючи це правило, розробники ПАО акцентують вимогу подання відомостей про наявність *страхового фонду та фонду користування*.

3.37. Зауваги щодо публікації (*publication notes*). Вважаючи таку назву – *зауваження, відмітки, нотатки* – не зовсім вдалою, розробники українського стандарту заміняють її спочатку на “*Бібліографію одиниці описування*”, а потім, розширюючи предметне поле правила (експонування, сценічне виконання тощо), на – “*Оприлюднення документів одиниці описування*”.

3.38. Зона приміток (*The Note Area*). Недостатньо прояснена та проілюстрована в ISAD(G), загалом подана у нашому стандарті – адресована до профілю архіву. Тут може подаватися інформація, *що не знайшла і не може знайти відображення в жодній з інших зон з огляду на свій специфічний характер*: це може бути будь-яка вагома для користувача і/або архіву інформація. Призначається загалом для специфічних видів документів, але може бути використана для будь-якого описання. У пропонуваній концептуальній моделі описання я роблю спробу проілюструвати цей елемент.

3.39. Зона дескриптивного контролю (*The Description Control Area*). В українському стандарті подається неадекватно – “*зона авторської інформації*” (див. попередній розділ).

3.40. Регламентуючі/нормативні (методичні) документи (*rules or conventions*). В українському перекладі ISAD(G) – “*правила чи умови*”. Безперечно, українське “*умова*” аж ніяк не може співвідноситися з англійським “*conventions*”. Вважаю, що малася на увазі “*домовленість*”, “*погодження*”, “*узгодження*”. Але це загальні поняття. У самому ж стандарті йдеться про регламентуючі документи, якими послуговувався архівіст. Це можуть бути *правила, словники* нормативної лексики, класифікаційні *рубрикатори* тощо. Скажімо, у нас може йтися і про спеціально укладені для довідника *рекомендації* (як для анованого реєстру) чи для опрацювання конкретного фонду *інструкції*, *погоджені/узгоджені/схвалені/прийняті* для застосування. Наш стандарт вилучає переклад “*умова*”, але й не містить оцієї деталізації.

4. Авторитетні дані на осіб контексту

4.1. Точки доступу (*access point*). Термін вміщено до словника термінів ISAD(G), ґрунтується на англійській традиції. Є інтерактивним і, на наш погляд, *безумовно має увійти до нашої терміносистеми*, оскільки в ній відсутнє адекватне поняття, а практика нагально вимагатиме цього. В Росії та країнах СНД швидко набуває поширення саме у дослівному перекладі. В українському перекладі ISAD(G) подається запозичений з польської версії варіант – “*засла індексів*”. В американському стандарті EAD подається як “заголовки (предметні поняття), що регулюють (забезпечують) доступ” (*Controlled Access Heading*). Охоплює *будь-які ідентифікуючі елементи* (коди, найменування осіб/інституцій, дати, географічні поняття, назви адміністративних одиниць, творів тощо), *рубрики чи будь-які інші позначення, а також будь-які ключові слова, словосполучення чи фразу тексту, будь-які дескриптори, що можуть бути використані для ідентифікації, розміщення і пошуку інформації*, тому слугують *контрольною ланкою у забезпеченні як інтелектуального, так і фізичного доступу* (збереженість документів).

4.2. Індекс (*index*). Наш Т-стандарт не подає англійського відповідника до такого виду нашого ДА, як покажчик. Між тим, на відміну від нашої практики, де поняття “індекс” вживається загалом як цифрове або літерне умовне позначення, цим терміном у практиці західних країн позначається пошуковий засіб – *покажчик*. Традиційний покажчик містить лаконічну інформацію у вигляді

II. Теорія і методика архівознавства

простих найменувань і предметних заголовків. Як правило, це спеціальний покажчик – складений в алфавітному порядку перелік назв (найменувань) однорідних предметних понять, як-то: авторський чи іменний, географічний покажчик, покажчик назв установ, творів тощо. Індокси можуть бути і комбінованими, що містять предметні поняття різнорідного характеру: скажімо, комбінований індекс Персоналії, Щоденники та Папери у британській системі NRA (див. приклади впровадження ISAAR(CPF) у лекції пані Сібіль). *Як варіант індексу можна розглядати покажчики понять і термінів до цього коментаря.*

Індексів визначення (*index terms*) – предметно-структурні чи предметно-логічні поняття – пов’язують документи з їх описанням, відповідно, слугують і пошуковим засобом (*точкою доступу*) до самого описання та до описаних документів. Таким чином, термін “*гасла індексів*” за основною функцією (засіб доступу) є вхідним до поняття “*точки доступу*”, але не тотожним йому. Відтак, він не може розглядатися як відповідник “*access point*”, але може застосовуватися для роз’яснення понятійних меж останнього. Отже, як я уже зазначала, нам немає потреби шукати українські або іншомовні відповідники до нього, оскільки буквальний переклад відображає основну функціональну ознаку, що об’єднує усі вхідні до нього поняття – *відправний пункт, стрижень, ключ, точка доступу*. І саме у такому варіанті ми і маємо інкорпорувати його до нашої терміносистеми.

4.3. Рубрика (*heading*). Цим терміном послугуються для заголовного уніфікованого позначення певного виду однорідних понять чи відомостей, об’єднаних за спільною ознакою, порівняймо: “*Library of Congress Subject Headings*” – зібрання *предметних рубрик* Бібліотеки Конгресу. Власне, усі шаблі будь-яких класифікаційних схем для каталогів є рубриками, а от алфавітно-предметний покажчик до схем є індексом, де індексом гаслом виступає сама рубрика.

4.4. Архівні авторитетні дані. Описання осіб контексту у підсистемах ДА. Термін “*archival authority records*” є новим для української практики. Оскільки це *заголовне і базове поняття ISAAR(CPF)*, архівісти мають адекватно розуміти його понятійні межі. В перекладі ISAD(G) цей термін визначається як “*взірцеві/архівні гасла*”. Але що ж то воно таке, *оті архівні чи взірцеві гасла*? Адже ж для більшості наших архівістів це як *китайська грамота*, бо на теренах нашої архівної справи начебто не існує таких понять – в усякому разі ні у нашому Законі, ні у Правилах, ні у Т-

стандарті, ні у словнику “Архівістика”, ні у підручнику “Архівознавство”, ні у ПАО навіть згадки про них немає. Але якщо ми з українського перекладу ISAD(G) виокремимо та систематизуємо усі терміни та понятійні визначення в частині, що стосується цього базового поняття, та долучимо до цього ще й роз’яснення самого перекладача у власній передмові, то отримаємо таку картину: *archival authority records* =

- *гасла до індексів* (В.14)
 - гасло індексове – це точки доступу – *access point* (переклад терміну у словнику), відповідно
 - найменування “CPF’s” – індексове гасло (передмова до перекладу); водночас
 - гасло відсильне – це *посилання*, які пов’язують *archival authority records* (словник);
 - *зразкові архівні гасла для “CPF’s”* (В.14), архівні гасла, *взірцеві для “CPF’s”* (передмова до перекладу),
 - використання яких при *каталогізації та індексації* має суворо регламентуватися, і такому унормуванню присвячений ISAAR(CPF) (передмова до перекладу), бо
 - цей стандарт містить правила *формування гасел* (В.14);
 - *загальнопринципові зразкові взірцеві гасла* (В.14), які
 - наводяться за стандартизованою формою відповідно до *міжнародних або національних приписів* згідно з *принципами ISAAR(CPF)* (3.2.1);
 - *авторитетний контроль*, оскільки
 - існуюча практика його впровадження в нашу термінологію цього словосполучення є хибною, а сам термін – *недоладним і абсолютно неточним, не має точного українського відповідника*, тому що походить від англійського слова “*Authority*”, яке має багато значень, у тому числі й “*авторитет*”, але у даному випадку йдеться про “*джерело*”, але його можна перекласти як
 - “*система логічного чи адміністративного підпорядкування*”, що характерно для *певних документів*, і
 - польські колеги вживають у цьому випадку термін “*взірцеві гасла*” (передмова до перекладу);
 - *документні гасла* (В.14), що
 - тісно пов’язані з елементами ISAD(G) і цей зв’язок ілюструє глосарій ISAD(G) та додаток А-2 до ISAD(G) (передмова до перекладу), де вони визначаються як
 - *архівні системно підпорядковані документи* відповідно до ISAAR(CPF) (додаток А-2), що

II. Теорія і методика архівознавства

відображають *основні документи* згідно з ISAAR (CPF) (В. 8),

- важливі для пошуку (В. 14),
- складаються з *специфічних елементів*, які можна включати до Зони контексту архівного описання (3.2.2),
- ґрунтуються на елементах *опису* (В. 14), тобто *стандартизованого архівного описання* відповідно до ISAD(G) (додаток А-2), і елементи цього архівного описання є *дескриптивними гаслами* (В. 14),
- фіксують взаємозв'язки між утворювачами і одиницями описування (В. 8);
- *гасла для архівних документів, які описують "CPF's"*,

· оскільки ISAAR(CPF) містить правила формування гасел для архівних документів, які описують "CPF's" (В. 14).

Так що ж тоді таке *archival authority records*?

Як бачимо, запозичення польського відповідника "*взірцеві гасла*" / "*архівні зразкові гасла*" для перекладу англійського терміну "*archival authority records*" не гармонізується із терміносистемою ISAD(G)/ ISAAR(CPF), є не менш "*недоладним і неточним*", ніж "*авторитетний контроль*", і спричинює певний *понятійний хаос*, оскільки не є адекватним обсягу і змісту позначуваного поняття. То які ж понятійні межі має цей термін і яким може бути відповідник до нього?

В російських перекладах вживається практично на праві нормативного відповідник "*архівна авторитетна інформація*". Знову ж таки, але ж і архівне описання є "архівною інформацією", і оскільки таке описання надається користувачеві, санкціоновано виставляється у "публічну вітрину" і тим самим вже слугує об'єктом *публічного договору*²⁰, то і воно є *авторитетним* продуктом архіву (див. *Авторитетний контроль*). То якою саме архівною інформацією є "*archival authority records*"? Я надаремно навела вище таку детальну аналітичну таблицю, оскільки усі ці визначення, *узяті до розгляду сукупно*, все ж таки підводять нас до загального розуміння "авторитетних документів" як *специфічного виду логічної підсистеми ДА, зрощеного з базовим описанням*.

Звертаючись до лекції пані Сібіль, акцентуємо усі визначальні для розуміння цього поняття моменти. Архівні авторитетні документи – це результат (продукт) архівного описування: "*описання осіб (інституцій, персон, родин), що асоціюються із створенням та зберіганням архівів*" (ISAAR (CPF), 1.1). Отже, *це вторинна архівна інформація*. Ця інформація містить ідентифікаційні відомості та "короткі адміністративно-історичні чи

біографічні нотатки" про об'єкти описування, якими є особи контексту. Отже, це *контекстова інформація*.

Базове ідентифікаційне описання цілісно репрезентує кожний архівний фонд (документальний комплекс), але саме по собі воно не дає змоги управляти представленою дескриптивною інформацією у межах всього архівного ресурсу, тобто мати змогу *оперувати актуальними взаємозв'язками між усіма архівними описаннями і, відповідно, міждокументними зв'язками, для вирішення тих чи інших функціональних завдань архіву*. Це завдання виконують автономні інформаційно-пошуково-контрольні бази даних логічної підсистеми ДА через виявлення, відмежоване уведення (фіксування), зберігання та представлення тих спільних інформаційних характеристик об'єктів архівного зберігання, які є основними для реєстрації, регуляції, контролю того чи іншого взаємозв'язку та функціонального користування ним. Оце є *поле авторитетного контролю*. А оці *окремі інформаційні характеристики* об'єкта описування, що подаються відповідно до записів в архівних документах, облікових документах архіву чи за іншими авторитетними джерелами, за достовірність подання (відтворення, передання) яких архів *авторитетно* відповідає і *заголовне найменування* яких співвідноситься з певними *предметно-логічними поняттями, уніфіковано позначеними* у застосовуваних в архівній практиці *нормативних словниках* (рубрикаторах тощо), визначаються як "*архівні авторитетні дані* (документи, відомості, записи)".

"Утворювачі документів завжди були *наріжним каменем* архівного описання, і завжди були *основною точкою доступу* до нього"²¹, фонд є комплексним історичним джерелом – отже, його утворювачі є і основною відправною точкою у процесі пошуку, з'єднання, реконструкції "*постраждалих*" (розпорошених, пошкоджених, втрачених) фондів. Таким чином, виникає потреба у контролюванні взаємозв'язку "*утворювач – фонд*". Контекст фондів – головна передумова об'єктивної інтерпретації інформації, історія – процес "інституційно-персоніфікований", особи та інституції переплітаються поміж собою, по-різному відображають дійсність у документах і по-різному відображаються самі у різних документах, характер відображення залежить від інтересів, світоглядної позиції, ступеня розвитку, обізнаності утворювачів документів, їх взаємовідносин та кола їх оточення / спілкування тощо. Виникає потреба у контролюванні зв'язків "*утворювач – інші особи контексту фонду*", "*особа контексту фонду – особи кон-*

II. Теорія і методика архівознавства

тексту інших фондів, архівного ресурсу в цілому”, “особи контексту – архівний ресурс (весь архівний масив)”, “особи контексту – інші інформаційні ресурси”. Оперування такими зв’язками передбачає контроль за усіма найменуваннями “CPF’s” з метою їх ідентифікації та контроль за кодovими ідентифікаторами утворених ними чи іншим чином пов’язаних з ними архівних та інших інформаційних ресурсів.

Здавалося б, для контролю таких зв’язків достатньо зазначити і поєднати їх полюси – усі найменування осіб та пошукові дані документів (бібліотечних видань, музейних предметів тощо) – от і готова “індексова база”, де найменування “CPF’s” дійсно будуть “індексовими гаслами”, а гаслами відсильними – система посилань між варіантними (змінними) найменуваннями. Але ж, оскільки повне описання утворювачів, а інформація про інших “CPF’s” є важливим компонентом кожного архівного описання, оскільки для *усього архівного ресурсу кожна особа контексту набуває статусу утворювача*, остільки в межах *ідентифікаційного описання усього цього ресурсу описання кожної такої особи стає спільним дескриптивним елементом генетичної підсистеми ДА*. Відтак, за правилами багаторівневого описування ця *спільна контекстова інформація має вилучатися з архівних описань фондів і виноситися на надфондові рівні* – стає “самостійним чинником, що вимагає відмежованого описання із зазначенням зв’язків з документами та” усіма їх “CPF’s” і подання “в автономному від описання вимірі як самостійної даності”. Таким автономним виміром стає “відокремлений *archival authority record*, що пов’язує архівні описання з архівним матеріалом” як *елемент логічної підсистеми ДА і водночас сам стає складовою архівних описань*. “Це модель, на якій ґрунтується ISAAR(CPF). Вона передбачає, що інформація про контекст створення документів має описуватися в системі *авторитетних файлів*”.

Як елемент *логічної* підсистеми ДА, *archival authority record на осіб контексту* містить такі уніфіковані елементи, вміст яких продубльовано з архівного описання (з базового описання фонду і/або самого авторитетного *record*): *найменування “CPF’s”* (іменний, установ *показчик*), пов’язаних з ними *місць* (географічний/ адміністративно-територіальний /маєтковий), виконуваних ними *функцій/* роду їх діяльності (функціонально-галузевий) та різноманітні інші, а також відомостей про *наявність та номінал* (хронологію, загальний вміст тощо) пов’язаних з ними *документів* (іменний, з історії установ *каталоги*, потенційно

інші²²). Як елемент *генетичної* підсистеми ДА, *archival authority record на осіб контексту* є *надфондовим рівнем* ідентифікаційного описання архівного ресурсу, що містить спільну контекстову інформацію. Відповідно, в описаннях фондів залишається лише *відмінна, релевантна фонду контекстова інформація*, що акцентовано наголошує специфіку взаємозв’язків “CPF’s” – *документи* – “CPF’s” саме для того чи іншого документального комплексу (*друге та четверте правило* багаторівневого описування).

Безумовно, інші *archival authority records*, як і бібліотечні, можуть охоплювати і назви, і номінал/жанр²³, і тематику документів тощо. Але авторитетні *records на осіб контексту*, як бачимо, істотно відрізняються від бібліотечних, і ця відмінність детермінується все тим же принципом *поваги до фондів, принципом походження*, який детермінує і збереження природного порядку фондів та їх ієрархічного цілісного описання – головну відмінність архівного від бібліотечного описання.

Безумовно, обидві форми *authority records* “потребують підтримання через створення стандартизованих точок доступу в описаннях. Найменування утворювача одиниці описування є однією з найвагоміших таких точок доступу”. Перша версія ISAAR(CPF) дійсно більше фокусувалася “на назві предмета” (офіційній чи контрольованій формі найменування), а взаємозв’язки регламентувалися через уведення посилань “дивись, дивись також” всередині заголовків осіб, і саме це, вочевидь, і дало підстави для співвіднесення *authority records з “архівними гаслами”* та ототожнення понять “точки доступу” і “гасла індексові”. Друга ж редакція “робить наголос на самому предметі”, даючи його описання та описання його зв’язків. Відповідно, сукупна інформація *authority record* аж ніяк не може вважатися лише гаслом до індексу чи архівним гаслом. Взагалі поняття “*архівне гасло*”, узятє безвідносно до пов’язаного з ним терміноблоку, набуває рис якоїсь *химерної абстракції*, і як таке навіть не може розглядатися у будь-якій *нормативній площині*. Окрім того, ISAAR(CPF) “не встановлює будь-яких специфічних правил створення офіційних форм найменувань, він адресує до національних агенцій”, викладає загальні принципи, і тому його норми аж ніяк не можуть кваліфікуватися як “зразкові”, “взірцеві”, оскільки ці слова, уведені до тексту нормативного документа, несуть елемент *модальності, обов’язковості* до застосування.

То як же все-таки ми назвемо українською *archival authority records*? Чи можемо ми вилучити слово “*archival*” або не дати його буквального пе-

II. Теорія і методика архівознавства

рекладу? Ні, не можемо, бо для осіб контексту це специфічно *архівний* компонент. Чи можемо ми вилучити слово “*authority*” або не дати його оригінальної назви? Ні, не можемо, бо в межах міжнародних дескриптивних процесів це слово є *кореневим* терміноелементом. Відповідно, ми не тільки не можемо його вилучити, ми маємо *інкорпорувати* весь пов’язаний терміноблок у *оригінальному варіанті*: авторитетний контроль, запис, файл тощо.

Чи можемо ми вилучити слово “*record*” або не дати його буквального перекладу? Основний семантичний зміст поняття – документована інформація, документ, запис, документовані відомості, дані. З яким синонімічним рядом сполучаються “*records*” саме як *авторитетні records* в офіційних текстах МРА, у практиці англійських країн? Таким рядом є: *authority entries (headings)* – авторитетні записи (заголовки), як бачимо, якщо це 1) заголовки, то це *складова* усього авторитетного описання на одну особу; якщо це 2) *entry*, узяті автономно і цілісно, то це *описова стаття*, сукупне описання однієї особи (див. Стаття), і з такої точки зору це є *вторинний архівний документ*, сукупність яких складає *архівний довідник*. 3) *mentions* у поєднанні з *record* – документи-згадування, документовані означення аспектів зв’язку; це окремі характеристики, ті ж записи, складова описання; 4) *authority data* – авторитетні дані, відомості; елементи та вміст “авторитетного” описання. Найширше застосування з акцентом на спільному користуванні. З огляду на те, що за номіналом *authority records* є вторинними архівними документами, але для нас не є традиційним застосувати термін “документ” у такому значенні, а за характером змісту є відомостями, даними про особу, що виокремлюються для мобільного оперування ними, і насамперед для спільного користування, беручи до уваги, що спільним значенням і *record*, і *data* є слово “дані”, я вважаю найкращим варіантом перекладу цього терміну саме “*авторитетні дані*”. Окрім того, важливе і правильне вживання *прийменника* у термінологічних конструкціях з цим терміном, щоб запобігти довільній їх інтерпретації в частині зв’язку між *функціональним призначенням цієї вторинної архівної інформації та описуваними об’єктами*. Авторитетні дані описують “*CPF’s*”, але не безпосередньо для них самих²⁴, оскільки створюються для будь-якого користувача (внутрішнього і зовнішнього), тому не можна вживати “авторитетні дані для інституцій, осіб, родин”, – ми можемо послуговуватися виключно прийменниками “*про*” чи “*на*”. Беручи ж до уваги персоно-інституційний ідентифікую-

чий характер цих даних, я вважаю за краще вживати прийменник “на”: “авторитетні дані *на* осіб контексту”.

Отже, модель ISAAR(CPF) – відмежоване і сполучене описання утворювачів і архівного матеріалу в межах архівної дескриптивної системи, поєднання осіб контексту поміж собою, з архівними описаннями та документами, а також з іншими інформаційними ресурсами. Архівні авторитетні дані – специфічний вид ДА, що є надфондовим рівнем контекстової складової ідентифікаційного описання та спеціальним кумулятивним пошуковим засобом до нього.

Перша версія ISAD(G) не торкалася цих питань, але зона контексту регламентувалася і там. У передмові до українського перекладу ISAD(G) цей момент викладено нечітко, і читач може дійти висновку, що перша версія ISAD(G) регламентувала тільки описання безпосередньо документів і не торкалася питань описування утворювачів, і саме це стимулювало роботу над ISAAR(CPF).

4.5. Заголовок утворювача/осіб контексту (*headings of creators*). Загалом це ідентифікуючий елемент авторитетних даних, що містить найменування особи. Але може вживатися і як позначення будь-якого предметного поняття, що виступає як елемент описання особи (рубрика).

4.6. Відмежоване уведення та зберігання контекстової інформації (*separate capture and maintenance of contextual information*). Додаткове виділення (окреме схоплення, окреме узяття), виокремлене подання/уведення контекстової інформації та таке ж окреме, роздільне, відмежоване зберігання цієї виділеної інформації в мережах в системі авторитетних файлів з відповідною підтримкою в актуальному стані. Що стосується наведених в ISAAR(CPF) переваг такої методики, то тут треба дати деякі пояснення:

· *Пов’язування описання особи контексту з розрізненими описаннями архівних матеріалів цього ж джерела, що зберігаються у цьому ж сховищі (*linking a description of a creating entity to several descriptions of archival materials from the same creator held by the same repository*).* В одному архіві можуть зберігатися фонди одного й того ж утворювача, якщо: 1) ці фонди є *частинами одного первісного фонду (документаційного чи колекції)*, що належать різним власникам: або ж державі/громаді (і перебувають на постійному зберіганні) та приватному власнику – юридичній/фізичній особі (і зберігаються на праві депозиту), або ж тільки приватним власникам; 2) утворювач для одного фонду є фондоутворювачем/ утворювачем підфонду, а для іншого – утворювачем фон-

II. Теорія і методика архівознавства

дового долучення, групи справ чи автором окремих документів; 3) утворювачами у всіх випадках є утворювачі нижчих фондів рівнів. Що стосується інших осіб контексту, то варіантів таких випадків може бути дуже багато. Відповідно, стане непотрібним повторення адміністративної/біографічної історії у кожному такому описанні – подібно до того, як ми не повторюємо історичну довідку у кожному описі, якщо таких описів у фонді декілька, а відомості, викладені у довідці, не потребують ніяких уточнень. Але інформація, що має особливе значення для того чи іншого документального комплексу (релевантна), подається у базовому описанні і не деталізується у надфондовому авторитетному.

· **Пов'язування описань самих утворювачів з описаннями документів цих утворювачів, що зберігаються у різних сховищах (*linking descriptions of creators to descriptions of records from the same creator(s) held by several repositories*).** Власне, той же самий аспект, з одним уточненням: в різних архівних установах можуть зберігатися фонди одного фондоутворювача, якщо це частини одного первісного фонду, що був розпорочений внаслідок волевиявлення свого власника чи за інших обставин²⁵.

· **Ефективне виконання авторитетними файлами певних функцій, що у межах архівного описання не можуть бути забезпечені належно (*certain functions which cannot be done well within archival descriptions can be efficiently done in authority files*).** Це може стосуватися будь-якого контрольного процесу, скажімо, покажчики з варіантними записами імен можуть застосовуватися з метою запобігання помилок фондування. Скажімо, свого часу в ЦДАМЛМ відсутність ось таких даних призвела до створення трьох фондів одного утворювача: за метричним ім'ям Шварц Г. В. та двома псевдонімами Григорій Бостуніч, маркіз Поза. А для пошуку чи ідентифікації такі бази даних необхідні як повітря, це ми можемо бачити зараз на проблематиці реконструкції документального масиву Кам'янець-Подільського, у тому числі ресистематизації вцілілої частини.

· **Спільне користування авторитетними даними (*sharing of authority data*).** Український переклад ISAD(G) подає як виділення *дефініційних гасел* (п. В-5). Подеколи перекладають як “поширення (розповсюдження) даних для користувачів” або як “виокремлення авторитетних даних” (українська версія ISAD(G)). Як на мене, то це звужений переклад, оскільки під цим поняттям має розумітись уведення авторитетних даних до сфери спільного користування в інтегрованих інформа-

ційних системах, призначених як для внутрішнього службового користування, так і для забезпечення публічного доступу, тобто *здіяння авторитетних даних як спільного ресурсу – в цьому ж архіві, між групою/системою архівів, між архівами, бібліотеками, музеями, науковими закладами тощо*. Безумовно, що виокремлення даних є передумовою такого здійснення, а їх поширення для публічного споживання (чи службове використання для забезпечення будь-якої форми доступу) – кінцевою метою.

5. Новий підхід до архівного описування

5.1. Принципи і завдання архівного описування, викладені у Декларації МРА щодо принципів архівного описування (*Statement of Principles Regarding Archival Description*, 1992), – це платформа для ISAD(G)/ ISAAR(CPF) і це загальне теоретичне підґрунтя ПАО. Підсумовуючи усе викладене в попередніх частинах, спробуємо зробити *прикінцеві висновки* і визначити, *як саме реалізуються в практичних процесах* проголошені МРА принципи і завдання архівного описування. Базовий загально визнаний теоретичний принцип – **принцип поваги до фондів** детермінує:

· **поле архівного описання (*scope of archival description*)** обмежується вимогами *того* життєвого циклу документів, що починається *після* завершення їх *архівної* організації. *Діловодне та архівне описування* переслідують різну мету і детермінуються різними потребами. Діловодне описування *створює умови* для встановлення *інтелектуального контролю*, необхідного для *подальшого* продукування *достовірного, автентичного, повного та доступного* архівного описання (Декларація, ISAD(G), п. В-2, В-3);

· **фонд** є найбільшою, найпоширенішою та всеохоплюючою *одиницею архівного описування*. Довідковий апарат має *відтворювати природну організацію* фондів. Базовим описуванням є *описування фондів та їх частин як цілісної сукупності* – від загального до окремого. (Декларація, вступ, словник, вміст правил багаторівневого описування ISAD(G), Орієнтири МРА для ДА)

· **архівне описування** є створенням *нового уявлення* про одиницю описування та її складові частини абощо шляхом *виявлення, аналізування, організації* та документування інформації, потрібної для *ідентифікації, управління, визначення місцезнаходження та пояснення архівних матеріалів, а також контексту та документних систем, що їх утворили* (ISAD(G), словник)

Звідси чотири головні завдання: створення *послідовних, доцільних і самопояснювальних опи-*

II. Теорія і методика архівознавства

сань; полегшення *пошуку і отримання* та *обміну* інформацією про архівний матеріал; надання змоги *спільного користування авторитетними даними*; *уможливити інтеграцію описань документів*, що зберігаються в різних архівосховищах, *в єдину систему*.

Отже, *головна функція архівного описування* – забезпечити користування документами як *ретроспективними*, а не як *оперативними* ресурсами. *Діловодне описання* відповідає *вимогам функціональної діяльності утворювача і в жодному разі не повинно підміняти собою архівне описання*, яке відтворює організаційні одиниці вже з інших позицій – як носіїв ретроспективної інформації. Зв'язок між первісним та архівним середовищем передається через контекстову інформацію, Зону споріднених документів та збереження органічного порядку описуваних документів під час їх архівного групування. *Принцип наступності діловодства і архівної справи* – принцип *континуїтету* – в частині описування відповідно має бути *обмежено* через поступову відмову від *номенклатурного методу* архівного описування та *реальне утвердження методу аналізу і синтезу* як *основного методу* архівного описування (Див. *Архівний опис*).

Фонд є *органічним документальним джерелом*, документна інформація якого не може бути адекватно інтерпретована у фрагментарному прочитанні. *Організація документів в архіві є початковим етапом відтворення контексту і цілісного змісту через організаційне збереження усіх документних зв'язків*. Базове описування ґрунтується на зрощенні структурної та дескриптивної ієрархії. *Принцип нерозривного поєднання організації документів та їх описування і сполучення результатів цих процесів у забезпеченні інтелектуального доступу* має розглядатись як *загальний методологічний та практичний інструмент у створенні генетичної системи ДА*. Упровадження *фондової системи* як основної системи організації для всіх класів документів та вироблення *єдиної методики їх описування і обліку* має увійти в пріоритетне коло завдань архівних установ та їх верхнього управлінського і наукового ешелону.

Архівне ідентифікаційне описування виконує *внутрішні і зовнішні функції*, *формуючи і представляючи фонди як комплексне документальне джерело, генеруючи нове знання* (нове уявлення) про них та забезпечуючи їх фізичну збереженість через подання *усіх ідентифікаційних, контекстових, змістовних, формальних та правових відомостей про них*, а також відомостей про *споріднені* з ними інформаційні (у тому числі архівні)

ресурси. Таким чином, потребує *вилучення* з нашої теоретичної і нормативної бази застарілих штампів щодо “довідників про склад і зміст”, “створення описання *тільки на основі первинної документної інформації*” тощо та *перегляду* усіх положень в частині визначення *видів архівного описування* на основі створення чіткої *концепції і моделі ДА* в нових “дігитальних” умовах.

Повноцінний доступ до архівного ресурсу неможливий без створення логічної підсистеми ДА. Нові технологічні умови дозволяють значно оптимізувати і модернізувати цей процес через реальне утвердження *принципу одноразового створення і багатоаспектного використання вторинної архівної інформації*. Ключ до цього – *максимальна увага* до якості базового описання та окреслення *функціонального поля* авторитетних даних і наступне поєднання підсистем через *стандартизоване архівне описання*.

5.2. Модель ДА потенційна. Принцип одноразового створення і багатоаспектного використання вторинної інформації. Наша традиційна модель ДА ґрунтується на розмежованому описанні ієрархічно пов'язаних документальних груп. Момент сполучення реалізовувався через принципи комплексності та всебічності ДА. Така будова була детермінована умовами і потребами свого часу. Укладаючи довідники в електронній формі та впроваджуючи нові технології, ми загалом не змінюємо абрис цієї моделі. Головним нашим завданням зараз є створення повноцінного і неподільного описання фонду в цілому від “самого верху до самого низу”, а вже на базі цієї інформації ми будемо будь-які інші довідники. Розмежоване подання ієрархії дескриптивних описань на рівнях ДА можливе лише тоді, коли модель ДА буде повністю охоплювати усе багаторівневе описання фонду і кожний дескриптивний рівень буде повністю охоплюватися відповідним видом довідника “за походженням”, а усі логічно-тематичні зв'язки між фондами та документами на рівні архіву/архівів буде представлено у підсистемі “каталожно-покажчикових” довідників.

Наочною ілюстрацією є представлена мною нижче модель фонду особового походження з схвищ ЦДАМЛМ України. Я обрала такий складний фонд, щоб показати на прикладі наповнення загальних елементів описання для УД-фондів та інших фондів у “нетрадиційних” випадках, а також взаємозв'язок між двома системами ДА та орієнтир для створення профільних баз даних за спеціалізацією кожного архіву. Думаю, видно тут і відмінності у наповненні загальних елементів для описуваних класифікаційних груп. Я розмістила

II. Теорія і методика архівознавства

усі описання у точній відповідності із схемою систематизації. Безумовно, ми можемо варіювати порядок ієрархії. Скажімо, у межах нової технологічної моделі ДА я вбачаю це так: рівень фонду подається в путівнику по фондах із посиланням до біографічного запису, який зберігається окремо, рівень опису – у реєстрі описів, рівні розділів представляють собою кожен сумарне описання всіх своїх груп і оці суми подаються ієрархічно в окремому довіднику системи, або ж представляються як верхні описання в описові (як довіднику), а “необтяжені” описання справ складають свій рівень інформаційної системи або ж подаються після верхніх в описові. Тут я не проілюструвала модель структурованого заголовка справи, оскільки це більш показово для управлінської документації, але думаю, у нас буде нагода окремо розглянути це питання. Такі “внутрішні описи” документів справи могли б складати свій рівень і без затратного інверсійного редагування дублюватися для системи каталогів. Практика Мосгорархіву свідчить, що це може робитися автоматично одночасно з описуванням, якщо елементи описання документа в базовому описанні та реквізити (елементи) каталожного описання співпадатимуть.

5.3. Комплексне історичне джерело. Утвердження нового підходу до архівного описування та реалізація його завдань на ґрунті впровадження стандартизованого архівного описування визначає кінцеву мету інформатизації архівної справи – перетворення нашої архівної спадщини (archival heritage) з архівного ресурсу у сукупний і цілісний *Архівний фонд, загальнонаціональну джерельну базу* через трансформацію документальних груп у повноцінне та доступне для будь-якого користувача комплексне історичне джерело. Маю амбітні сподівання, що цей термін увійде до нашого практичного життя як усталена даність, і ми не тільки запозичуватимемо іншомовні терміни, а й збагатимо терміносистему інших країн нашим “*комплексним історичним джерелом*” – *wealth available complex historical testimony*.

¹ Автор цього коментаря є співрозробником ПАО (керівник – Н. М. Христова), співавтором відповідного розділу з описування і ДА (разом з Н. М. Христовою), дотичних розділів з формування НАФ, організації, обліку документів та співредактором *Основних правил*, а також членом колективу розробників термінологічного стандарту

² Я маю на увазі виключно *достовірність вторинної архівної інформації, її відповідність реальним характеристикам об'єкта описування*. Безумовно, архів не відповідає за достовірність (об'єктивність, адекватність) своєї первинної інформації – відомостей, що містяться безпосередньо в *документній інформації об'єктів описування*

³ Наочною ілюстрацією є стале вживання терміну у значенні “НДА” нашим російським колегою Станіславом Єреєвим, див. наступний матеріал

⁴ Див. також лекцію пані Сібіль, приклад застосування ISAAR(CPF) у системі *Національний реєстр архівів* (Велика Британія)

⁵ Ст. 397, 398 Цивільного кодексу України. Усі питання, пов'язані з *правом власності та речовими правами* на архівні документи, детально розглядаються мною у першому розділі посібника “*Робота з документами особового походження в архівах України*”, який перебуває на етапі остаточного редагування

⁶ В *Правилах* редактори вимушено замінюють це базове поняття на умовне “облікова одиниця” з огляду на те, що “справа” КФФД та НТД, не маючи свого термінологічного позначення, ідентифікується загальним обліковим терміном – “одиницею обліку”. Детальніше див. *Драгомірова Л.* Оптиміальна модель організації документів Національного архівного фонду: методологія визначення і технологія створення // *Студії з арх. справи та документознавства*. – 2004. – № 11. – С. 111–133.

⁷ Російською – “содержательные”, не слід плутати із поняттям “змістовий/смысловий”

⁸ Розмежування йде тільки на рівнях архівної системи – основні облікові документи архівної установи як центру зберігання та базові облікові документи архіву та Держкомархіву як суб'єктів управління. У межах всієї архівної системи усі види цих облікових документів розглядаються як основні, забезпечуючи усі аспекти функціонального облікового контролю

⁹ Оскільки інвентарний опис у нас виступає рівнем організаційного розподілу і кваліфікується як організаційна група, реєстр описів набуває подвійної функції: облік описів як архівних довідників та облікова ідентифікація описів як організаційних одиниць

¹⁰ У тому числі і облікового підкомплексу, оскільки в межах аркуша чи картки фонду ієрархічне сполучення є надто поверховим

¹¹ Тобто міжархівні путівники по фондах чи групах фондів одного архіву за ознакою територіального походження. Не слід плутати з основними путівниками – просто *фондовими* (у тому числі й фондовими каталогами) наших “територіальних” архівів – регіональних та місцевих

¹² Щодо реєстру описів див. прим. 11

¹³ Скажімо, так має бути, але зазвичай маємо те, що маємо

¹⁴ Сам термін “фонд” та наведений принцип вийшли з класичної країни архівів – Франції

¹⁵ Хоча все ж слід сказати про розуміння цього поняття В. І. Веретенниковим: роль нашого підфонду до певної міри він покладав на поняття “діловодний фонд”, розуміючи під цим також будь-яку цілісну групу (фондове долучення) одного утворювача, а свій “підфонд” пропонував для позначення структурного підрозділу “нескладного утворювача”. Безумовно, на той час це було в нагоді, однак схема не була гнучкою і термін не прижився. Див. також *Хрестоматія з архівознавства / Держкомархів. УНДІАСД*. – К., 2003. – С. 15–21.

¹⁶ Це загальна біда і наших посібників. Упроваджуючи будь-які методичні приписи, посібники не тільки акумулюють практику, вони й випереджають її, але автори, як правило, намагаються проілюструвати нові вимоги реальними прикладами з практики, де цих вимог ще не дотримуються у тому обсязі, який вимагається посібником. Відповідно, розробники ПАО врахували це і приклади або подаються з відповідними корективами, або є віртуальними

II. Теорія і методика архівознавства

¹⁷ Основні схеми архівних класифікацій я детально розглядаю у своєму посібнику для ДОП (див. прим. 5), див. також *Оптимальна модель ...* (прим. 6)

¹⁸ Правила укладання назв фондів для ДОП я детально розглядаю у посібнику для ДОП

¹⁹ Я називаю так, як воно було і має бути, і не беру до уваги нещодавні зміни. Головне, щоб читач зрозумів, про які архіви йдеться – про ті, для яких передусім написано *Правила*

²⁰ Ст. 633 Цивільного кодексу України

²¹ Надалі у цій дефініційній статті у лапках наводяться цитати з лекції Клер Сібіль

²² Скажімо, БД з україніки, некрополю, проілюстровані мною у моделі описання фонду Богомазова

²³ Особливо це стосується творчих документів, і це досить чітко проілюстровано на прикладі описання фонду Богомазова (ідентифікація рукописів і картин)

²⁴ Безумовно, усі “CPF’s”, якщо вони “живі і здорові”, можуть бути теж такими користувачами

²⁵ Див. прим. 5

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК ДО ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО АПАРАТУ

автор	3.7
авторитетний контроль	1.9, 4.4
авторитетні дані	1.14, 4.4, 4.6
адміністративний контроль	1.9
анотований реєстр описів	2.3, 2.4
анотовані переліки УД	2.3
архів	1.1
архівна авторитетна інформація	4.4
архівна вторинна інформація	1.14, 4.4
архівна інформація	1.14, 4.4
архівна історія	3.22
архівна одиниця	2.4, 2.12, 2.13
архівна первинна інформація	1.14
архівна установа	1.1
архівне описання	1.12, 5.1
архівне описування	1.12, 2.3, 5.1
архівний довідник	1.15, 1.16
архівний документ	1.3, 2.4, 2.12, 3.10
архівний контроль	1.9
архівний опис	2.5, 2.13
архівний фонд	2.7
архівний шифр	3.11
архівні авторитетні дані на осіб контексту	1.14, 4.4, 4.6
архівні гасла	4.4
архівні матеріали	1.2
архівні системно підпорядковані документи	4.4
архівні утримання	1.18
архівосховище	1.1, 1.18
атрибути елементів описання	3.1, 3.3
багаторівневе описання	1.12, 2.4, 2.15
багаторівневе описування	1.12, 2.4, 2.15
базове ідентифікаційне описування	2.5, 3.1, 4.4
бібліографія одиниці описування	3.37
вертикаль структури ДА	2.3
взірцеві гасла	4.4
види архівного описування	2.3
визначення строків зберігання	3.27
вилучення для знищення	3.27
від загального до окремого	2.3, 2.15
відмежоване уведення та зберігання контекстової інформації	4.4, 4.6
власник документів	1.18
вміст/кількісні показники	3.17

II. Теорія і методика архівознавства

внесення і вилучення з НАФ	3.27
внутрішні рівні	3.8
внутрішня структура фондів	2.13
володілець документів	1.18
вторинна інформація	1.14, 4.4
вторинний генетичний комплекс	2.7
гасло індексове	3.12, 4.2, 4.4
генетична підсистема ДА	2.3, 3.1, 4.4
генетичне походження	1.4
горизонталь структури ДА	2.3
граничне датування	3.16
графічна система запису інформації	3.31
грошова оцінка документів	3.27
група документів	3.10
датування	3.16
дескриптивні гасла	4.4
джерело походження	1.4
джерело комплектування	3.23
джерело надходження (придбання/передавання/переміщення)	3.23
діловодний порядок	2.1
довідка, посилання	3.11
довідковий апарат	1.15, 3.11, 3.33
довідковий код, довідкові дані	3.11
додаткові елементи описання	3.5
джерело	2.5
документ	1.3
документаційний фонд	1.3, 1.10
документи для централізованого обліку	2.3
документи особового походження	1.8
документна первинна та вторинна інформація	1.14
документні гасла	4.4
домінуючі дати	3.16
експертиза цінності	3.27
електронний документ (архів)	1.21
елемент описання	3.2, 3.3
елемент(и) даних	3.3
елементи контексту в моделях стандартів	3.8, 4.4
етнічне походження	1.4
ефективне виконання авторитетними файлами певних функцій, що у межах архівного описання не можуть бути забезпечені належно	4.6
забезпечення збереженості	1.18
загальні елементи описання	3.1
заголовний елемент	3.12
заголовок одиниці описування	3.12, 3.20
заголовок осіб контексту	4.5
заголовок утворювача	4.5
заголовок утворювача/осіб контексту	3.12, 3.20
зауваги щодо публікації	3.37
зберігання документів	1.18
змістовий стандарт	1.22
змістовна відповідність [багаторівневе описання]	2.15
змістовна відповідність одиниці описування	3.26, 4.4, 4.6
змістовні підсистеми ДА	2.3, 3.1

II. Теорія і методика архівознавства

знакова система	3.31
зовнішні ознаки	3.13, 3.18
Зона дескриптивного контролю	3.39
Зона змісту і структури	3.24
Зона ідентифікації/ідентифікаційного підтвердження	3.9, 3.8
Зона історичної інформації/ контексту	3.8, 3.19,
зона описання	3.2
Зона приміток	3.38
Зона споріднених матеріалів	3.34
Зона умов доступу та використання	3.29
зразкові архівні гасла	4.4
ідентифікаційне описування	2.3, 3.1, 4.4
ідентифікація елементів описання/інформації	3.4
ідентифікація рівнів описання	2.14, 3.10, 3.11
інвентарний опис	1.16, 2.3, 2.5
індекс	4.2
індексове гасло	3.12, 4.2, 4.4
індивідуалізація елементів описання/інформації	3.4
інституційне походження	1.4
інституційний (фонд тощо)	1.6
інституція	1.6
інтелектуальний контроль	1.9
інформаційно-пошукова підсистема ДА	2.3, 3.1
історична довідка	2.4, 2.15, 3.33
каталоги	4.4
кількісні показники	3.17
класи і види архівних документів – загальні і відмінні елементи описання	3.1
класифікація документів	1.11, 3.25
кодова ідентифікація внутріописових рівнів	2.14, 3.11
колекціонер	3.7
колекція	2.6, 2.7
комплекс	3.10
комплексне історичне джерело	5.3
контакт з документами	1.19
контекст	1.13, 3.8, 4.4
контекстова інформація	1.13, 3.8, 4.4
контроль	1.9
копії документів	3.36
крайні дати	3.16
логічна підсистема ДА	2.3, 3.1, 4.4
манускрипт	1.20
машиночитаний (документ, архів)	1.21
межі фонду	3.16
меморіальний порядок	2.1
метод аналізу і синтезу як метод архівного описування	1.12, 5.1
методи описування	1.12, 5.1
методичні документи для описування	3.40
місцезнаходження копій	3.36
модель ДА потенційна	5.2
модель ДА традиційна	2.3
надфондовий рівень описання	4.4
надходження	3.23
найменування утворювача(ів)	3.8, 3.12, 3.20

II. Теорія і методика архівознавства

науково-технічне опрацювання	1.11, 2.5, 3.1, 5.1
наявність та місцезнаходження копій	3.36
неописані документи	2.5
неповторювання інформації на підпорядкованому рівні	2.15, 4.4, 4.6
нефондові системи	3.1, 3.10
номенклатурний метод архівного описування	2.5, 5.1
нормативне положення/стаття для елемента описання	3.6
нормативні (методичні) документи для описування	3.40
носії інформації	2.12, 3.18
об'єднані архівні фонди	2.6, 2.8
облік документів	1.9, 2.3
облікова одиниця	2.2, 2.12
облікове описування	2.3, 3.1
обліковий номер	3.11
обліково-контрольна підсистема ДА	2.3, 3.1
обов'язкові елементи описання	3.5
одиниця описання	1.12
одиниця зберігання	2.11, 2.12, 3.10
одиниця обліку	2.2, 2.11, 2.12, 3.10
одиниця описування	1.12, 2.4
опис	1.12, 1.16, 2.3, 2.5, 2.13, 2.14
опис як організаційна одиниця	2.14, 3.10
описання	1.12, 1.16
описання осіб контексту у підсистемах ДА	3.8, 4.4
описова стаття архівного довідника	3.6, 4.4
описовий	1.12
описувальний	1.12
описування	1.12
описування архівного матеріалу	1.13
описування утворювачів	1.13
оприлюднення документів одиниці описування	3.37
організаційна одиниця	2.2
організаційний розподіл	1.11, 2.2
організація документів	1.11, 3.25, 5.1
органічний порядок	2.1
основні облікові документи	2.3
основні організаційні групи	2.4
основні рівні описання	2.4
особи контексту	3.7
особистісне походження	1.4
особові фонди	1.8
очікувані надходження	3.28
параграф	3.10
первинна інформація	1.14
первинне описання	2.5
первинний опис	2.5
перевідна таблиця шифрів	2.15
передавання	3.23
передмова до фонду/опису	2.4, 2.15, 3.33
перелік документів із строками зберігання	3.27
переліки ОЦ	2.3
переміщення	3.23
перероблені описи	3.33

II. Теорія і методика архівознавства

персональні папери, архіви	1.8, 2.6
підгрупа документів	3.10
підзони описання	3.3
підпараграф	3.10
підпідпідрозділ	3.10
підпідрозділ опису	2.13, 3.10
підпідсерії	2.4, 2.13
підпідфонди	2.4, 2.13
підпорядкована адміністративна одиниця	2.8
підрозділ опису	2.13, 3.10
підрубрика	3.10
підсерії	2.4, 2.10, 2.13
підсистеми ДА	2.3, 3.1
підстави експертизи	3.27
підсумковий запис	2.15
підфонд	2.4, 2.8, 2.13, 3.10
пов'язування описання особи контексту з описаннями архівних матеріалів, що зберігаються у цьому ж сховищі та в інших архівних установах	4.6
повага до фондів	1.5, 4.4, 5.1
пов'язані одиниці описування	3.35
поєднання дескриптивних рівнів	2.15
поєднання дескриптивних рівнів	2.15
показчик	4.2, 4.4
політика децентралізації	1.4
поповнення	3.28
посилання	3.11
постійне зберігання	1.18
потенційна релевантність одиниці описування	3.26
походження документів	1.4, 2.5, 3.7
пошук і віднайдення/ виявлення/ отримання інформації/ документів	1.17
пошуковий засіб	1.15, 3.33
пошукові дані	3.11
правила багаторівневого описування	2.15, 4.4
правило для елемента описання	3.6
правовий доступ	3.30
правовий статус документів	3.30
предметне ідентифікаційне описування	2.4, 2.15
презентаційне описування	2.3
приватні архівні зібрання	1.8
приватні папери, архіви	1.8, 2.6
придбавання	3.23
приклади до ПАО	2.13
принцип континуїтету	5.1
принцип наступності діловодства і архівної справи	5.1
принцип одноразового створення і багатоаспектного використання вторинної інформації	5.1, 5.2
принцип походження документів	1.4, 1.5, 4.4, 5.1
принцип сполучення дескриптивної та структурної ієрархії фондів	2.15
принципи багаторівневого описування	2.15
принципи і завдання архівного описування	5.1
природа документа	3.15
природна/ органічна організація	2.1, 5.1
проміжні рівні описання	2.4

просте описування	2.4, 2.15
регламентуючі/нормативні (методичні) документи	3.40
реєстр описів	2.3
рівень описування	1.12
рівень описання	1.12, 2.4, 2.13, 2.14, 3.10
рівень опису	2.4, 2.15, 3.10
рівень організації	2.2, 2.13, 2.14
рівень підфонду	3.10
рівень фонду	2.4, 2.15
річ в собі	2.5
робота/контакт з документами	1.19
родинний фонд	1.7, 2.6
родовий фонд	1.7, 2.6
розділ опису	2.13, 3.10
рубрика	3.10, 4.3
рукопис	1.20
рукописний документ	1.20
серії	2.4, 2.9, 2.13
система облікових документів	2.3
система організації	1.11, 3.25
систематизація	1.11, 3.25
службовий документ	1.3
спеціальне описування	2.3, 3.1
співвіднесення принципів і ознак розподілу	2.13
співвіднесення рівнів організації та описання	2.13, 3.10
спільне користування авторитетними даними	4.6
спільний контекст	3.8
спільний контекстовий ресурс	3.8
споріднені документи	3.34
справа	2.4, 2.11, 2.12, 3.10
стан збереженості	1.18
стаття для елемента описання	3.6
страховий фонд	3.36
строк зберігання	3.27
структура описання	3.2
структурний підрозділ	2.8
структурований заголовок справи	2.4
сумарне описування фонду	2.15
сфера застосування ПАО	3.1
територіальне походження	1.4
термінологічна ідентифікація внутріописових рівнів	2.14
термінологічна ідентифікація рівнів описання/організації	3.10
технічні вимоги	3.32
титул	2.15
топографічні відомості	3.11
точки доступу	4.1, 4.2, 4.4
упорядкування документів	1.11
управління документацією	1.9
утворювач документів	1.4, 3.7
утилізація	3.27
утримання документів	1.18
утримувач документів	1.18
фамільний фонд	1.7

II. Теорія і методика архівознавства

фізико-технічний стан	3.18
фізичні характеристики	3.18
фонд	2.4, 2.6, 2.7
фонд користування	3.36
фонди	2.2, 2.4, 2.6
фонди особового походження	1.8, 2.4, 2.7
фондові моделі	2.13
фондові системи	1.4, 2.1, 3.1
фондоутворювач	1.4
форма документа	3.14
формування документаційного фонду	1.10, 3.16
формування справ	1.10
функції архівного описування	1.12, 2.3, 5.1
функціональне поле архівного описання: підсистеми ДА	3.1, 3.8, 5.1
функціональні підсистеми ДА	2.3, 3.1
хронологічне походження	1.4
хронологічні межі фонду	3.16
централізований облік	2.3
центральний фондний каталог	2.3
ціле-частина	2.3, 2.15
цінний документ	3.27
цінність документа	3.27
частина фонду	3.10
чинник походження	1.4, 3.7
юридична особа	1.6
юридичний статус документів	3.30

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК ОСНОВНИХ АНГЛОМОВНИХ ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ

access point	4.1, 4.2
accruals	3.28
accumulation	1.10
acquisition	3.23
administrative control	1.9
administrative information	2.3
agency	1.6
Allied Materials Area	3.34
appraisal	3.27
archival authority records	1.14, 4.4, 4.6
archival control	1.9
archival description	1.12, 5.1
archival holding	1.18
archival institutions	1.1
archival material	1.2
archival quality	1.18
archive	1.1
archive depository	1.1
area of description	3.2
arrangement	1.11, 3.25
authority control	1.9
authority data	4.4, 4.6
authority entries	4.4

II. Теорія і методика архівознавства

authority records	1.14, 4.4, 4.6
certain functions which cannot be done well within archival descriptions can be efficiently done in authority files	4.6
classification	1.11
collection	2.7
collective record group	2.8
Conditions of Access and Use Area	3.29
Content and Structure Area	3.24
content standard	1.22
context	1.13
Context Area	3.19
contextual information	1.13
conventions for description	3.40
copies	3.36
corporate bodies	1.6
correspondence between organic levels of arrangement that structure the fonds and levels of description	2.15
CPF's (corporate bodies, persons and families)	3.7
creating entity(es)	1.4
creator	1.4
custodial history	3.22
custody	1.18
data	1.14
data elements	3.3
date (s) of accumulation	1.10, 3.16
describing	1.12
describing archival materials	1.13
describing creators	1.13
description	1.12
Description Control Area	3.39
descriptive	1.12
descriptive information	1.14
descriptive list	1.16
destruction	3.27
document	1.3
electronic record	1.21
elements of description	3.3
elements of information	3.3
entities (corporate bodies, persons and families)	3.7
entry [for data element]	3.6
essential elements for international exchange	3.5
evaluation	3.27
existence and location of copies	3.36
extent	3.17
families/family	1.7
file	2.11, 2.13
file level	3.10
filing	1.10
finding aid(s)	1.15, 3.33
fonds	2.6, 2.13
form	3.14
formal title	3.12
from the general to the specific	2.15

II. Теорія і методика архівознавства

function division	2.8
genetic(al) [provenance]	1.4
handling	1.19
header	3.12, 3.20
heading	3.12, 3.20, 4.3
headings of creators	4.5
head-line	3.12, 3.20
hold (holding)	1.18
identification	3.4
Identity Statement Area	3.9
immediate source of acquisition or transfer	3.23
index (index terms)	4.2
individual [provenance]	1.4
individualization	3.4
institution	1.6
institutional	1.6
institutional [provenance]	1.4
intellectual control	1.9
internal structure of the fonds	2.13
inventory	1.16, 2.5
item	1.3, 2.12, 2.13
item-level description, item level	3.10
keeping	1.18
legal status	3.30
level of arrangement	2.2
level of description	2.4
linking a description of a creating entity to several descriptions of archival materials from the same creator held by the same repository	4.6
linking descriptions of creators to descriptions of records from the same creator(s) held by several repositories	4.6
linking of description levels	2.15
location of copies	3.36
machine-readable	1.21
manuscript	1.20
medium	3.18
multi-level description	2.15
name of creator(s)	3.12, 3.20
nature	3.15
non-repetition of information at a lower level of description	2.15, 4.4, 4.6
Note Area	3.38
opys	1.16
order	1.11
organically structuring	2.1
original compiling	1.10
origination	1.4
owner	1.18
permanent preservation	1.18
personal papers/ archives	1.8, 2.6, 2.7, 2.8
physical characteristics	3.18
physical shape	3.13
potential relevance	3.26
preservation	1.18
principles of multi-level description	2.15, 4.4, 4.6

private papers/ archives	1.8, 2.6, 2.7, 2.8
provenance	1.4
provenance entity(es)	1.4
provenance source	1.4
publication notes	3.37
record	1.3
record groups	1.3
record-keeping activity	1.18
records management	1.9
records schedule	3.27
reference	1.15, 3.11
reference code	3.11
reference number	3.11
related units of description	3.35
relevance of information to the level of description	2.15, 4.4, 4.6
repository	1.1
research	1.17
respect des fonds	1.5, 5.1
retention period	3.27
retrieval	1.17
rule for element of description	3.6
rules or conventions for description	3.40
scheduling information	3.27
scope of archival description	5.1
scripts	3.31
search	1.17
separate capture and maintenance of contextual information	4.4, 4.6
series	2.9, 2.13
sharing of authority data	4.6
Statement of Principles Regarding Archival Description	5.1
storage	1.18
storage unit	2.11
storing [to store]	1.18
sub-areas of description	3.3
sub-fonds	2.8, 2.13
subordinate administrative unit	2.8
sub-series	2.10, 2.13
supplied title	3.12
system of arrangement	1.11, 3.25
technical requirements	3.32
title	3.12, 3.20
transfer	3.23
unit of description	2.4
utilization	3.27
valuable	3.27
valuation	3.27
value	3.27
wealth available complex historical testimony	5.3

II. Теорія і методика архівознавства

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ БАГАТОРІВНЕВОГО БД-ОПИСАННЯ ФОНДУ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ

генетична підсистема ДА;
презентаційне описування: базове ідентифікаційне;
золотий фонд нації; УД-комплекс; диференційований підхід

Її ãøèð³èàò³y ðíí ãó: Мистецтво. Образотворче мистецтво. Авангард. Кубофутуризм. Теорія мистецтва / живопис. Художня освіта: початкова, середня, вища. Домінуючий період: 1913–1930. Укладаємо в загальний історичний контекст

Назви елементів описання (перший стовпчик таблиці) зазначаються скорочено. Три зірочки або коса лінія – специфікація загального елемента описання. Курсив із зірочкою – позначення точок доступу (access points за ISAD(G) / ISAAR(CPF); Controlled Access Heading за EAD, індексове гасло за українським перекладом 2001 р.). Літерно-цифровий індекс – поле авторитетного контролю (елементи базового описання для формування системи авторитетних даних).

Потенційне поле авторитетного контролю (тільки загальний абрис)¹:

А – контекст: АА – ідентифікація осіб контексту; АБ – описання осіб контексту (історія);

АВ – описання зв'язку між особами контексту; АГ – описання зв'язку між особами контексту і документами; АД – сполучення осіб контексту з документами; 1 – утворювач; 2 – автор; 3 – інші особи контексту. Шифри і дати долучаються

Б – Україніка: БА – унікальний комплекс НАФ (склад, критерії віднесення тощо); ББ – зарубіжна Україніка (міграція документів, реальні місця зберігання, потенційні місця зберігання); БВ – забуті імена (у тому числі або репресовані – словом, лоботомія пам'яті); БГ – український некрополь; БД – інші народи в документах НАФ (будь-який аспект)

В – специфіка документних форм та мови / запису інформації: різноманітні

Г – носії інформації: ГА – клас, ГБ – стан збереженості; ГВ – різноманітні інші,

Д – використання НАФ: за тематикою досліджень, за особами, за формами тощо;

Є – за специфікацією фонду (відповідно до профільних баз даних)

а також за прийнятими схемами систематизації документної інформації: предметне (у тому числі предметно-логічне, предметно-тематичне, предметно-структурне тощо) заголовне поняття (найменування)

Рівень	Фонд
Шифр	UA 804 Україна ***ЦДАМЛМ *** 360
Загол. ² АА1Є	*Богомазов Олександр Костянтинович (1880–1930), *** український *** художник, *** теоретик мистецтва і *** художній педагог
Дата(и)	1898–2002
Вміст	268 описаних справ *** + 17 неописаних документів *** текстові / графічні / фотодокументи *** паперовий носій [ГА]
Ім'я ³	Богомазов О. К.
Біографія АД1 АБ1 АА2 / 3 АВ1–2 / 3 АВ2 / 3–1 АВ2–3 Є	<p>Î . Ê. Áí ãí ãç ã – ãèãðí èé çèðáç ãüèèé çðáí çé èé, è³ãð *українського і російського *авангарду, один із засновників національного *кубофутуризму. Видатний теоретик мистецтва, педагог-новатор. Ще за життя його було визнано “українським Пікассо”</p> <p>14(27) ãððáç ü 1880 (çà çí øè è ãáí èè è – 1882) – í ãðí ãèãü ã *с. Ямпіль (за іншими даними – у *м. Суджів) Харківської губернії (нині Сумська область). У ранньому віці залишився без матері; 1896–1902 – навчання в *Херсонському земському сільськогосподарському училищі;</p> <p>1902 – вступ до *Київського художнього училища всупереч волі батька, розрив з батьком;</p> <p>1905 – виключення з училища за участь у студентському страйку;</p> <p>1905–1907 – навчання у *приватній студії *проф. С. І. Світославського, Київ. Праця в *приватних майстернях *Ф. Рерберга та *К. Юона, Москва;</p> <p>1908 – поновлення навчання в Київському художньому училищі;</p> <p>1908–1910 – захоплення *імпресіонізмом, зближення з художниками *О. О. Екстер, *Д. Д. Бурлюком, *М. І. Ларіоновим, участь в етапній *виставці “Ланка”, Київ. Робота для *газети “Киевская мысль”;</p> <p>16 травня 1911 – закінчення Київського художнього училища;</p>

II. Теорія і методика архівознавства

	<p>1911–1915 – подорож до *Фінляндії [БД] у якості кореспондента газети “Киевская мысль”, вплив *скандинавського модерну, робота у *київських періодичних виданнях. *Викладання креслення і *малювання у *школі для глухонімих, Київ;</p> <p>1913 – одруження з *В. В. Монастирською. Організація *“Кільця” – гуртка представників кубо-футуристичного напрямку. Організація етапної *виставки “Кільця”. Висока оцінка критикою, у тому числі визнання робіт “Святий куток” та “Сінний ринок у Києві” шедеврами світового мистецтва;</p> <p>1914 – написання у *Боярці (під Києвом) праці “Живопись и элементы” – першої частини фундаментального трактату “Дослід елементів образотворчого мистецтва”. Розпад “Кільця”. Вплив на творчість технічного прогресу;</p> <p>1915–1917 – переїзд на *Кавказ [БД] з метою художнього самовдосконалення. Педагогічна праця у *Герюсах (тепер Горіс), Нагорний Карабах [БД]. Важкі матеріальні умови. Робота над “Мыслями об искусстве” – другою частиною трактату; [ББ].</p> <p>1917 – повернення до Києва, народження доньки – *Я. О. Іваннікової;</p> <p>1917–1918 – викладання художніх дисциплін у *Золотоніському комерційному училищі, *Київській художньо-ремісничій школі-майстерні друкарських вправ, *Боярській вищій початковій школі;</p> <p>9 червня 1918 – виступ на *з’їзді діячів українського мистецтва з етапною доповіддю “Основні задачі розвитку мистецтва живопису на Україні”;</p> <p>1919–1920 – один із засновників *“Кустарного товариства” і *Першої артлі художників, перший секретар *Професійної спілки художників у Києві. Робота у *Всеукраїнському комітеті образотворчого мистецтва на посаді завідуючого відділом художньої освіти: розроблення положень про *реформу художньої освіти на всіх рівнях, виступ з програмною доповіддю “Про реформу художньої освіти” на *з’їзді художників-педагогів (15 липня 1919 р.). Керівництво *оформленням революційних свят. Участь в роботі *агітаційно-санітарного поїзда в складі 12-ої армії (відповідальний художник). *Викладання художніх дисциплін у *Будаївській залізничній чотирикласній школі (Боярка);</p> <p>1920–1922 – малювання *плакатів, *ілюстрування дитячих книжок;</p> <p>1922–1930 – викладання художніх дисциплін в *Київському інституті пластичних мистецтв (з 1924 р. – Київський художній інститут) на педагогічному (музейний відділ), малярському, профосівському факультетах;</p> <p>вересень 1922 – обрання професором станкового живопису;</p> <p>з 1923 – загострення туберкульозного процесу;</p> <p>3 червня 1930 – помер у Києві. Похований на *Лук’янівському кладовищі, Київ; [БГ].</p> <p>Після смерті фондоутворювача його родина – 13-річна донька, дружина, перед тим скорочена з роботи, та її немічна мати – залишається фактично без засобів до існування. Водночас за ухвалою жалобних зборів щойно створеного громадського комітету по вшануванню пам’яті Богомазова усі пожертви на “вінки” передаються на будівництво літака “За владу Рад” та на культурну роботу в колгоспі за місцем народження художника. Крім того, [ББ] вже через декілька місяців твори Богомазова у складі колекції зразкових творів художників СРСР були вивезені до *Венеції (1930) і пізніше – до *Цюриху (1931). Довгий час по тому ім’я митця було практично викреслене з історії вітчизняного мистецтва, і тільки в лютому 1966 р. була організована невеличка персональна виставка у Київському Будинку літераторів. Справжнє ж визнання в Україні творчість Богомазова здобула лише в 1990-х-2000-х роках. Між тим і досі в наукових розвідках про життя і творчість Богомазова існує чимало неточностей і “білих плям” [БВ].</p>
<p>Архівна історія АА3 АБ2 / 3 АВ1–3 АВ2–3 АД2 / 3</p>	<p>Початково зібрані самим О.К. Богомазовим, під час окупації Києва армією генерала Денікіна (1919) та деяка частина текстових документів була втрачена. Після смерті О. К. Богомазова весь архів повністю дбайливо зберегла і доповнила його дружина *Ванда Вітольдівна Богомазова, під час окупації Києва нацистською Німеччиною (1942) вивезла документи власноручно на саях у небезпечне місце. В 1970-х роках основний масив передала до ЦДАМЛІМ. Решта архіву залишилась на зберіганні в родині у складі приватного архівного зібрання *Ярослави Олександрівни Іваннікової (дочки) та *Тетяни Михайлівни Попової (онуки) і була поповнена документами про О. К. Богомазова, частину з яких в 1990-х Т. М. Попова передала до ЦДАМЛІМ.</p>

II. Теорія і методика архівознавства

	***Документи, що надійшли від В. В. Богомазової, первісно були внесені до здавальних описів № № 1–4 (131 справа), під час науково-технічного опрацювання описи було перероблено, документи згруповано у межах одного опису № 1. Документи, що надійшли від Т. М. Попової, описані за первинним циклом і перебувають на проміжному зберіганні до завершення періоду накопичення
Джерело	В. В. Богомазова / частково купівля / частково дарування. *** Т. М. Попова / дарування / акти приймання-передавання ⁴ / від 16.12.1997 № 123, від 11.04.1998 № 44, від 08.12.1998 № 173, від 31.01.2000 № 27, від 06.02.2003 № 6
Зміст	Фонд досить повний і дає чітке уявлення про всі аспекти багатопланової творчої особистості фондоутворювача. До опису № 1 внесено ту частину фонду, що була утворена (зібрана) безпосередньо фондоутворювачем або його дружиною. *** На проміжному зберіганні перебувають документи, що стосуються дослідження творчості і вшанування пам'яті художника в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.: автореферати дисертацій, статті, каталоги виставок, запрошення на мистецькі заходи тощо
Експерт.	Фонд в цілому має розглядатися як комплекс унікальних документів [БА]
Поповн.	Можливі поодинокі надходження документів про Богомазова від Т. М. Попової. Передавання до архіву тієї частини приватного архівного зібрання Я. О. Іваннікової та Т. М. Попової, що була зібрана безпосередньо самим Богомазовим, у близькому майбутньому не очікується
Правов. доступ	До окремих листів з інформацією конфіденційного характеру (опис № 1) доступ закрито для всіх осіб за вимогою родини фондоутворювача (заява Т. М. Попової від 24.11.1997); ***до документів, що перебувають на проміжному зберіганні, – надається у виключних випадках з дозволу директора архіву; ***до решти документів – відкритий доступ (на загальних засадах) ***Підстава / Закон України “Про Національний архівний фонд і архівні установи”
Копіюв.	Відтворення (репродуціювання) можливе виключно у наукових цілях / рукописів і листів – з дозволу родини / інших документів – з дозволу директора архіву. ***Документи, що підлягають віднесенню до категорії унікальних, для копіювання не надаються
Стан	Загальний стан задовільний
ДА	Опис № 1. *** До рукописів і листів є машинописні копії (чернеткових і фрагментарних – з реконструкцією тексту) з примітками і коментарями археографічного характеру. *** Огляд фонду: Л. О. Скрицька. Фонд О. К. Богомазова у ЦДАМЛМ України // АУ. – 1997. – № 1–6. – С. 73–84.
Ориг.	Оригінали текстових документів, представлених у копіях, переважно знищені у періоди окупації Києва армією генерала Денікіна (1919) та нацистською Німеччиною (1942)
Копії	Машинописні копії рукописів і листів Богомазова зберігаються у ЦДАМЛМ у справах з оригіналами, а також (разом з копіями деяких біографічних документів) у приватному архівному зібранні Я. О. Іваннікової та Т. М. Попової
Спорідн. [ББ]	Приватне архівне зібрання Я. О. Іваннікової та Т. М. Попової. *** Окремі живописні і графічні роботи зберігаються в музеях України, Російської Федерації, Великої Британії, Італії, Німеччини, США, Швейцарії, Японії, а також в приватних колекціях іноземних громадян та українських колекціонерів, зокрема: *А. Абрамяна, *Д. Аксельбанта, *С. Григор'янца, *В. Дудакова, *О. Парніса, *Т. Рубінштейн, *А. Шлепякова (*Москва); *І. Бронштейна, *І. Езраха, *Є. та А. Чудновських (*Санкт-Петербург); І. Ганжі, Д. Гнатюка, Д. Горбачова, Г. Івакіна, Б. Свешнікова (Київ). *** Фотодокументи, що стосуються мистецьких творів Богомазова, зберігаються в *бібліотеці факультету живопису Техаського університету, Остін, США. *** Ряд живописних полотен і дошки для ліногравюр зберігаються в музейному сховищі у складі музейного фонду ЦДАМЛМ; газети з карикатурами художника та каталоги виставок його творів зберігаються у НДБ у складі бібліотечного фонду ЦДАМЛМ
Опри люднен. [Д]	Опублікована *перша частина трактату під назвою “Живопис і елементи” дослідником А. Наковим французькою (1991, Франція) та онукою Т. М. Поповою і правнуком О. А. Поповим українською і англійською (1996, Київ, видавництво “Задумливий страус”, при фінансовій підтримці міжнародного фонду “Відродження”). *** В архіві готується до видання документальний збірник “О. Богомазов. Концептуальна єдність життя й творчості”, де буде представлена значна частина

II. Теорія і методика архівознавства

	<p>текстових документів. *** Більша частина графіки Богомазова із сховищ архіву практично не експонувалася. Живопис Богомазова з музейного фонду та окремі графічні роботи представлені в постійній експозиції архіву. Окремі документи експонувалися в Києві під час проведення <i>*міжнародного Круглого столу архівів літератури й мистецтва в 1972 році</i> (виставка із сховищ ЦДАМЛМ, 12 графічних робіт) та <i>*творчої зустрічі "О. Богомазов. Я починаю бунт..."</i> в 1997 році (у приміщенні Державної історичної бібліотеки України, спільно з ЦДАМЛМ та Національним художнім музеєм; були представлені альбоми малюнків, окремі акварелі, біографічні документи та фотографії). Окремі акварелі експонувалися також на <i>*персональних виставках художника у Києві в 1991 ("Олександр Богомазов. 1880–1930", ДМУОМ, тепер Національний художній музей)</i> та <i>*1996 ("Київ Олександра Богомазова", Музей Андріївського узвозу)</i> роках. Каталоги виставок зберігаються в НДБ архіву у складі бібліотечного фонду, внесені в додаток 1 до опису. *** В 1970-х-1990-х роках документи використовувалися або згадувалися в <i>*статтях українських дослідників</i>, зокрема <i>*Д. О. Горбачова, *Е. Димшиця, *І. С. Диченка, *А. М. Макарова, *О. К. Федорука</i>. З 1990-х років фонд почав активно досліджуватися вітчизняними та <i>*іноземними вченими</i>, зокрема <i>*Я. Мудрак (США), *А. Наковим (Франція)</i>. *** Творчі документи комплексно проаналізовано і досліджено у <i>*дисертаціях: *Канішина Н. М. *Художньо-естетичні засади українського авангардного мистецтва першої половини ХХ століття: Автореферат дис. ... канд. філософських наук / КДУ ім. Т. Г. Шевченка. – К., 1999; *Кацуба О. Д. *Кубофутуризми в Україні. О. Богомазов: теорія та практика (створення нових стильових форм живопису): Автореферат дис. ... канд. мистецтвознавства. / НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К., 1999. *** Документна інформація використана при створенні <i>*документально-ігрового фільму</i> про фондоутворювача під назвою <i>*"Знак Божої іскри"</i> (реж. <i>*І. Недужко</i>, Національна кінематека України, Київнаукфільм, 2001) *** Документ фонду став підставою для ідентифікації могили фондоутворювача (див. розділ 360–1–7)</i></p>
Джерела інформації	Консультанти: Дмитро Омелянович Горбачов / доктор мистецтвознавства / професор / викладач Київської художньої академії ***Тетяна Михайлівна Попова *** Ярослава Олександрівна Іваннікова ***У деяких варіантах рукописних автобіографій (оп.1, спр.214) рік народження виправлено на 1882. Суджі як вірогідне місце народження зазначається додатково – зі слів Я. О. Іваннікової
Нормат.	[ПАО]
Укладач	с. н. с. УНДІАСД Л. О. Драгомірова (Скрицька) *** додаткові відомості та редагування
Дати	03.01. – 10.03.2005
Рівень	Опис [Серія]
Шифр ⁵	360–1 ***колишні 1–4
Дата(и)	1898–1974 *** домінуючі 1905–1933, 1964–1974
Вміст	268 спр. = / 819 док. / 2785 арк.*** переважно текстові / графічні
Джерело	В. В. Богомазова / куплено / переважна частина творчих документів і епістолярії фондоутворювача / протоколи / ЕОК від 15.03.1970 № 2 / ЕПК від 01.03.1974 № 1, від 22.07.1976 № 12 / подаровано / решта / дарчі акти / від 13.08.1971 № 1080, від 05.02.1974 № 1428
Сист.	Сформовано 9 розділів [підсерій] за тематично-функціональною ознакою
Зміст	Творчі документи (2 розділи), приватне листування (2 розділи), біографічні документи Богомазова; документи, зібрані ним для своїх робіт та з тем, що його цікавили; документи про нього, зображувальні документи та документи членів його родини
Експерт. [БА]	Під час розгляду питання про приймання документів на постійне зберігання архів офіційно звертався до мистецтвознавців І. С. Диченка, Д. О. Горбачова, Ю. О. Івакіна, Б. М. Піаніди, Д. О. Юр'єва з проханням зробити експертну оцінку пропонованих до придбання документів. Експертні висновки зберігаються в складі фонду (спр.240, авторизовані машинописи). ***В 1996 році у фонді проводилося виявлення ОЦ. ***До категорії ОЦ віднесено / 208 справ / усі творчі документи Богомазова / його листи до В. В. Богомазової (Монастирської) / окремі біографічні документи / фотографії ***протокол ЕПК / від 05.11.1996 № 15 *** Ці документи підлягають віднесенню до категорії УД

II. Теорія і методика архівознавства

ДА	Іменний покажчик ***Додатки до опису на / друковані видання / музейні предмети / надійшли у складі фонду *** Перевідна таблиця шифрів
Прим.	Колишні архівні шифри внесених до опису документів наводяться в перевідній таблиці шифрів і в описових статтях справ не зазначаються. В описових статтях справ 1–201, 211, 216, 218, 235, 245–247, віднесених до категорії ОЦ, гриф цінності не зазначається, оскільки категорія цінності має бути змінена. У разі необхідності додаткового обґрунтування основні критерії відбору зазначаються в описових статтях відповідних груп
Джерела інформації	Дати документів, назви окремих мистецьких творів та біографічні відомості встановлено в результаті аналізу документів фонду, передусім листування Богомазова з дружиною, автобіографій, трудових і послужних списків, анкет, а також розрізаних чорнових нотаток творчого та біографічного характеру
Укладач	пров. арх., відповідальна за облік ЦДАМЛМ / Л. О. Скрицька *** науково-технічне опрацювання
Дати	16.09. – 05.11.1996
Рівень	Розділ [Підсерія]
Шифр ⁶	1
Загол.	Мистецькі твори Богомазова О. К.
Дата(и)	Початок ХХ ст. – 1930
Вміст	155 спр. = / 310 док. / 495 арк. *** графічні
Сист.	Згруповано у підрозділи [підпідсерії] за належністю до живопису або до видів графіки (спосіб утворення і функціональне призначення). Сам Богомазов не віддавав перевагу якомусь одному виду мистецтва, був однаково відомий і як живописець, і як графік. Винесення підрозділу “Пилярі” на перше місце розділу обумовлено виключно тим, що саме ці твори мають неперевершену кольорову гаму і знаменують собою етапний, поворотний, можливо, вирішальний момент у творчих пошуках Богомазова
Зміст	Підготовчі документи до живописного циклу про пилярів, різножанрова станкова графіка, ліногравюри, книжкова графіка, журнально-газетна графіка, плакатна графіка
Мова [В]	Текст всіх авторських поміток – російською
Стан	Окремі малюнки і альбоми потребують реставрації
Ориг.	Окремі роботи періоду “Кільця” та карикатури зберігаються у вигляді фотографій та вирізок з періодичних видань. Місцезнаходження оригіналів цих творів – див. каталог “Олександр Богомазов” (К., 1991)
Прим.	В описових статтях справ з оригіналами зазначаються розміри кожного твору в сантиметрах (по аркушу малюнка)
Рівень	Підрозділ [Підпідсерія]
Шифр	1.1
Загол.	Живопис. Підготовчі документи до циклу живописних полотен “Пилярі”
Дата(и)	1926–1930
Вміст	26 спр = / 47 док. / 47 арк. *** 4 ескізи, 7 етюдів, 26 начерків
Сист.	Згруповано у підпідрозділи за ознакою віднесення до одного твору. В межах підпідрозділів справи сформовано за етапами роботи художника над твором і систематизовано за хронологією
Зміст	Цикл складається з трьох картин. Документи до кожної картини: загальний план, прорисовка окремих постатей (етюди з натури), положення рук і ніг робітників в процесі праці, деталі колод, заднього плану тощо. Переважно великоформатні. Більшість виконана олівцем і вуглиною, є 2 акварелі. Майже на всіх роботах є авторські помітки олівцем щодо композиції та кольорової гами
Спорідн. [ББ]	У цьому ж опису: альбом з начерками і малюнками, деякі стосуються “Пилярів” (спр. 125); записи Богомазова про працю над картинами (спр. 169). *** Безпосередньо живописні полотна (перша і друга картини) зберігаються в <i>Національному художньому музеї (Київ)</i> . *** Акварелі до триптиху зберігаються також в <i>*Нью-Йорку, США: *музей Соломона Гугенхейма (3 док.), *музей Сучасного мистецтва (3 док.)</i>

II. Теорія і методика архівознавства

Прим.	У заголовку кожного підпідрозділу зазначаються усі назви картини (спочатку загальноусталені, а потім маловідомі авторські), до якої стосуються малюнки, а в заголовках справ – назви, умовно надані за змістом зображеного на самих малюнках
Джерела інформації [Є]	В мистецтвознавстві існують розбіжності як у <i>*назвах самих полотен</i> та їх <i>*датуванні</i> , так і в питаннях <i>*ідентифікації третьої картини</i> . Перша (пилярі ще не працюють, вони тільки готують своє знаряддя до праці) і друга (власне процес праці, розпил колод) картини експонуються в НХІ під однією назвою “Пилярі”. Перше полотно відомо також під назвами “Пилярі на відпочинку”, “Правлять пили”, “Правка пил”; друге – “Праця пильщиків”, “Праця пилярів”, “Робота пилярів”. Третю картину або не згадують зовсім, або подеколи ототожнюють з картиною “Тирсоноси”. В робочих блокнотах Богомазова за 1928–1929 рр. зазначаються такі авторські назви картин: першої – “Правка пил”; другої – “Праця пильщиків” (початковий варіант російською “Распилка бревен”); третьої – “Накат стовбура на козли”. Тут же є відомості і щодо датування. Перша картина створювалася в 1926–1927 рр. і була подана на I Всеукраїнську виставку “10 років Жовтня” на початку 1928 р.; друга – впродовж 1928–1929 рр. і експонувалася на II Всеукраїнській виставці 1929 р.; третя мала експонуватися на III Всеукраїнській виставці. В блокнотах міститься також конспективний аналіз і оцінка власних творів самим Богомазовим, де однозначно зазначається, що третя картина була задумана як антагоніст “Тирсоносців” (авторська назва); зміст зображуваного – підняття робітниками колоди для розпилювання. Найімовірніше, що через передчасну смерть художника третє полотно завершено не було і існує лише у вигляді ескізів і етюдів
Рівень	Підпідрозділ [Підпідсерія]
Шифр	1.1.2
Загол.	<i>*“Пилярі” = *<i>“Праця пильщиків”</i></i> [БА]
Дата(и)	[1928–1929]
Вміст	10 спр = / 21 док. / 21 арк.
Рівень	Справа [Файл]
Шифр ⁷	12
Загол.	Дальня фігура середнього ряду*** Етюд [БА]
Дата(и)	[1928–1929]
Вміст	1 док. / 1 арк.
Носій ⁸	Пап. ***олів. ***вуглина ***26,3 x 44,9 ***На звороті квітковий орнамент і напис “Природа” ***ВФ [ГВ]
Рівень	Підрозділ [Підпідсерія]
Шифр	1.2
Загол.	Різножанрові графічні роботи
Дата(и)	Початок ХХ ст. – 1930
Вміст	116 спр. ***у тому числі оригіналів – 5 альбомів з малюнками і 110 окремих графічних робіт: 50 акварелей, 25 робіт тушшю, 6 вуглиною, 5 сангіною, 24 олівцем [Є]
Сист.	Традиційний жанровий поділ в межах підрозділу відхилено і усі справи розміщено у простій хронологічній послідовності. Мета – найкраще відобразити еволюцію творчості фондоутворювача, оскільки його творчі пошуки велися не в межах жанру, а послідовно в межах творчого стилю, напрямку, течії. Відповідно до принципу <i>диференційованого підходу</i> справи з оригіналами сформовано переважно з одного малюнка. Справи з репродукціями та фотографіями картин, враховуючи їх невелику кількість, розміщено в межах року після справ з оригіналами
Зміст [Є]	Автопортрети, портрети, пейзажі, жанрові сцени, орнаментальні композиції тощо. Представлено усі періоди творчості: графіка раннього періоду 1905–1910 рр. (37 док., переважно акварелі), переломних 1912–1913 рр. та пожовтневого періоду – оригіналами; “фінляндський період” – переважно репродукціями та вирізками з газети “Киевская мысль” [БД]; період “Кільця” – репродукціями та фотографіями робіт, є декілька оригіналів

II. Теорія і методика архівознавства

Прим. [Є]	Переважає більшість робіт підписана і датована автором, але без зазначення назви. В процесі упорядкування кожний малюнок ідентифіковано із зазначенням назви: авторської (що є на малюнку або згадується автором в інших документах фонду), загально визнаної (для варіантів малюнків, відомих під цією назвою широкому загалу) або умовної, наданої укладачем за змістом зображуваного. Авторські назви подаються в лапках, а надані укладачем – без лапок. В заголовках справ з альбомами спочатку розкривається зміст, а потім зазначається спосіб брошурування: “альбом”. Фотографії з окремих робіт періоду “Кільця” зроблено безпосередньо на виставці (1913)
Рівень	Справа [Файл]
Шифр	33
Загол.	<i>*Страсний четвер</i> [Є] [БА]
Дата(и)	1906
Вміст	1 док. / 1 арк.
Носій	Пап. ***акв. ***15 x 11
Рівень	Розділ [Підсерія]
Шифр	2
Загол.	Рукописи Богомазова О. К.
Дата(и)	1908–1930
Вміст	44 спр. = / 183 док. / 1301 арк. ***40 – графічних
Сист.	Сформовано 5 підрозділів [підпідсерій] за тематично-функціональною ознакою: наукові дослідження, статті і нотатки науково-теоретичного характеру, документи педагогічної діяльності, літературні твори і щоденники. Таке групування дає чітке й послідовне уявлення про Богомазова як: теоретика мистецтва, педагога-новатора та романтика-філософа. З метою збереження інформаційної цілісності до текстових документів, що стосуються педагогічної діяльності фондоутворювача, приєднано графіку, що ілюструє учбовий процес. Робочий блокнот з різноматематичними записами, у тому числі конспектами лекцій, віднесено до підрозділу “Статті” відповідно до принципу пріоритету вагомійшої інформації. Такою інформацією є відомості про перебіг роботи над “Пілярами” (див. описання підрозділу 1.1). У підрозділі “Педагогічна діяльність” зроблено відповідне посилання
Мова [В]	Документів, датованих до 1923, – російська
Стан	Рукописи трактату збереглися добре. Більша частина рукописного тексту решти документів погано читана (олівець); папір низької фактури, обгорточний, з розривами, пошарпаний
Прим. [Є]	Друга частина трактату, статті (більша частина), нотатки та документи педагогічної діяльності представлені у чорновому фрагментарному вигляді – без завершених варіантів. Відтворені як єдиний послідовний і зв’язний текст пров. архівістом Л. О. Скрицькою. Машинописи з реконструйованими текстами зберігаються у відповідних справах і доступні для користування
Рівень	Підрозділ [Підпідсерія]
Шифр	2.1
Загол.	“Дослід елементів образотворчого мистецтва” *** Трактат
Дата(и)	1914–1916, 1925
Вміст	4 спр. / 16 зошитів
Експерт. [БА]	Основні положення трактату набагато випередили наукову думку свого часу і залишаються актуальними й для сьогодення
Спорідн. [Є]	У цьому ж опису: макет обкладинки до книги “Живопись и ... элементы” (спр. 141); листування з дружиною про перебіг роботи над книгою “Мысли об искусстве” (спр. 200, арк. 32; спр. 201 повністю; спр. 207, арк. 24; спр. 208); біографічні документи (спр. 211, 214) та лист В. В. Богомазової до ЦДАМЛМ (від 01.02.1972, вх. 75, справа фонду) з відомостями про <i>*авторську назву і зміст трактату</i> ; нотатки про мистецтво, змістовно і тематично поєднані з текстом трактату (спр. 161, 163–166)

II. Теорія і методика архівознавства

Оприлюднен. [Д] [Є]	Перша частина активно досліджувалася науковцями, але мовою оригіналу не публікувалася і розповсюджувалася у машинописних списках. Наявність другої частини в цілому не відома в наукових колах, текст не досліджувався взагалі
Прим. [Є]	Теоретичні розробки, ідентифіковані укладачем як частини однієї великої праці З метою повної ідентифікації текстів до заголовка підрозділу уведено назву, під якою вся праця розглядалася в КХІ в 1927 р.; до заголовків справ – усі зазначені в документах опису авторські назви описуваної частини і трактату в цілому.
Джерела інформації [Є]	Підставою для <i>*ідентифікації праць</i> є документи фонду. У зошитах з трактатом, написаним 1914 р. у Боярці, авторська назва відсутня. Текст вважався цілісною завершеною самостійною працею і був відомий під різними назвами, найпоширенішими з яких були “Елементи живопису” (“Элементы живописи”) та “Мистецтво живопису”. Зараз закріпилася назва “Живопис та елементи”, під якою текст був опублікований. Вочевидь ця назва взята з макету обкладинки самого Богомазова до праці, під якою він мав намір її публікувати у 1914 р. Але надалі художник продовжував роботу над цією працею, зазначаючи в усіх автобіографіях, анкетах і послужних списках, що вона – плід усього його життя, і що в 1914 р. була написана тільки перша частина. В зазначених документах художник дає своїй праці такі назви: “Исследование элементов живописи”, “Исследование элементов изобразительного искусства”. Під назвою “Дослід елементів образотворчого мистецтва” 2 березня 1927 р. Малярською предметовою комісією КХІ ця праця була ухвалена як підручник, але за браком паперу так і не була видрукувана. Показово, що фрагмент праці під авторською назвою “Елементи образотворчого мистецтва”, датований 1925 р. (автограф), є дослівним перекладом українською частини вступу російськомовного тексту 1914 р. Це дає підстави вважати текст 1914 р. завершеним біловим варіантом першої частини всієї великої праці, цілком придатним для дослідження і публікування. Вірогідним продовженням тексту 1914 р. можна вважати рукопис під авторською робочою назвою “Мысли об искусстве” (чорновий фрагментарний варіант), що спростовує поширену думку про те, що над проблемою кольору Богомазов почав активно працювати лише у другій половині 1920-х років. <i>*Датування</i> з великим відсотком ймовірності (аналіз листів, див. вище): зошити № 1–3 – в Києві до серпня 1915; зошит № 4 – серпень 1915, Київ; зошит № 5 – серпень 1915, Київ – листопад 1915, Герюси; зошит № 6 – листопад 1915, лютий-березень 1916, Герюси; зошит № 7 – листопад 1915, лютий-квітень 1916, Герюси; зошит № 9 – березень 1916, Герюси. На обкладинці зошита № 8 авторська назва відсутня; безпосередньо стосуються праці лише вкладені в нього арк. 78–84., в цілому ж зошит містить чернеткові записи фінансово-господарчого характеру щодо виставки “Кільця”. На підставі аналізу листів Богомазова (спр. 201, арк. 34, 35, 47–49, 51, 52) можна дійти висновку, що за змістом до тематики його праці в цей період найбільш близькими є сформовані двома справами текстові сегменти під авторською назвою “Отдельные заметки по искусству” та наданою укладачем назвою мовою оригіналу “О значении и смысловом соединении элементов в искусстве Живописи”, занотовані на окремих аркушах з тисненням, ідентичних аркушам, з яких зшито зошит № 7. Але, виходячи з того, що зміст окремих положень цих нотаток є надзвичайно близьким і до тексту 1914 р., і до інших фрагментарних записів 1913–1914 рр., їх віднесено до підрозділу “Статті і нотатки науково-теоретичного характеру”. Завершеного варіанту рукопису “Мыслей об искусстве” та текстів інших частин трактату пізнішого датування немає. Вірогідно, вони були знищені або загублені в 1942 р.
Рівень	Справа [Файл]
Шифр	157
Загол. [Є][БА]	<i>*“Мысли об искусстве”= *[[“Исследование элементов живописи”, *[[“Исследование элементов изобразительного искусства”, *[[“Елементи образотворчого мистецтва”]]]]**[Част. 2]</i> <i>***Розд. 1–4</i>
Дата(и)	[до вересня] 1915 *** Київ
Вміст	1 док. / 68 арк.
Носій	Автограф ***Зошити / 4
Зміст [Є]	Про головні <i>*кольори палітри</i> , кількість і якість <i>*світла</i> , зміну форми, <i>*еволюцію</i> в розумінні <i>кольору</i>

II. Теорія і методика архівознавства

Спорідн.	спр. 160, 165
Рівень	Справа [Файл]
Шифр	158
Загол.	Те саме*** Розд. 5–9 [Є] [БА] [ББ]
Дата(и)	[серпень 1915 – березень 1916] ***Київ / Герюси
Вміст	97 арк.
Носій	Автограф ***Зошити / 5
Зміст [Є] АГЗ	Про стадії <i>*розвитку портрета, *символи предметів</i> , розвиток <i>*пластичної думки, *площину картини</i> та <i>*форму</i> як відображення суми знань / арк. 85–91 – чернеткові записи, що стосуються <i>виставки “Кільця”</i> (1913 р., Київ): підрахунки витрат на оренду, охорону і освітлення приміщення, на обладнання, рекламу, проведення фотозйомок, продаж квитків тощо; реєстрація проданих каталогів, художніх робіт, альбомів, а також грошових сум, що мають бути видані членам гуртка
Спорідн.	спр. 165, 166
Рівень	Підрозділ [Підпідсерія]
Шифр	2.3
Загол.	Педагогічна діяльність
Дата(и)	[1913]–1930 / домінуючі 1919, 1923–1929
Вміст	23 спр ***73 текстових і ***40 графічних док.
Сист. [БА]	Виділено 4 підпідрозділи: методологічні розробки, лекційний матеріал, наглядовий ілюстративний матеріал, робота з дипломниками. Такий розподіл обумовлено тим, що кожна з названих груп є самостійною історико-науковою цінністю. В межах підпідрозділів справи сформовано за номінально-тематичною ознакою і систематизовано за хронологією
Зміст [Є]	Теоретичні положення, практичні конкретні пропозиції і плани по реформі художньої освіти на всіх рівнях (загальна школа, художня школа, вища художня школа); лекції, навчальні плани і програми з основних художніх дисциплін; студентська практика, теми дипломних робіт і рецензії на них, графічні вправи тощо
Експерт. [БА] [Є] АБЗ АВ1–3	Документи по <i>*реформі художньої освіти</i> сам Богомазов вважав своєю науковою працею. Низка положень є актуальною і сьогодні для практичного застосування. Були видрукувані окремою брошурою для <i>*з'їзду художників-педагогів</i> 1919 р. Завершені варіанти знищено під час наступу денікінців <i>*Київський художній інститут</i> у 1920-х роках за методикою викладання значно випереджав західну школу. Архів інституту було майже повністю знищено під час Другої світової війни, – отже, фрагментарний матеріал підпідрозділу “Лекції” набуває особливої ваги як в аспекті дослідження новаторства самого Богомазова (застосування <i>*принципів соціологічного обґрунтування</i>), так і вивчення <i>*історії і методики художньої педагогіки</i> в цілому <i>*Ескізна учбова графіка</i> дає змогу наочного демонстрування послідовності дій та етапного технічного вирішення графічних завдань художника щодо <i>*передавання форми, руху, світла, простору тощо</i> . На виставці “10 років Жовтня” окремий зал було надано для експонування шкільних робіт, у тому числі по класу проф. Богомазова. Ці роботи здобули високу оцінку в пресі (спр. 233)
Спорідн.	У цьому ж опису: конспекти лекцій (фрагменти) – спр. 169
Рівень	Підпідрозділ [Підпідпідсерія]
Шифр	2.3.1
Загол.	Методологія і методика викладання художніх дисциплін
Вміст	10 спр. = / 37 док. / 119 арк.
Рівень	Справа [Файл]
Шифр	176

II. Теорія і методика архівознавства

Загол.	[Про реорганізацію навчання в художніх школах і училищах] ***Доповідь ***Чорновий і біловий варіанти [Є] [БА]
Дата(и)	[травень] 1919
Вміст	3 док. / 12 арк.
Носій	Автограф
Зміст	Додається: примірний план викладання малювання в чотирирічному художньому учбовому закладі ***Автограф
Рівень	Підпідрозділ [Підпідсерія]
Шифр	2.3.2
Загол.	Лекції з графічних мистецтв та станкового живопису
Дата(и)	1916–1929
Вміст	5 спр.
Рівень	Справа [Файл]
Шифр	183
Загол. [Є] [БА]	[Ідеологічний і формальний моменти в створенні картини. Знак картини. Практичний рисунок. Композиція. Декоративний портрет. Елементи просторових площин. Напрямки в мистецтві]
Дата(и)	1927–1929
Вміст	2 док. / 45 арк.
Носій	Автограф ***Блокноти / окремі аркуші
Рівень	Підрозділ [Підпідсерія]
Шифр	2.4
Загол.	Літературні вправи
Дата(и)	1908–1916
Вміст	4 спр.
Зміст	Вірші, вірші у прозі, етюди, притчі. Тематика – духовні пошуки Бога-Творця, осмислення найсуттєвіших проблем буття, ролі митця у суспільстві; проблема життєвого вибору
Експерт. [БА]	Розкривають процес формування світогляду фондоутворювача. Простежуються мотиви “Живої етики” Є. *Реріх. Потребують дослідження і публікації A3 AB 1–3
Спорідн.	спр. 197, 198 – щоденникові записи
Рівень	Справа [Файл]
Шифр	195
Загол. [БА]	“Маленький человек”, “Рассказ одного товарища”, “Рассказ служителя” ***Літературні етюди *** “Разрушитель”, “Танцы смерти”, “Тени”, “Хочу царем быть над Вселенной...” ***Вірші
Дата(и)	28 січня 1910 – 27 січня 1911
Вміст	7 док. / 62 арк.
Носій	Автограф ***Зошити / 3
Зміст	Перемежаються записами особистого характеру
Рівень	Підрозділ [Підпідсерія]
Шифр	2.5
Загол.	Щоденники і записники
Дата(и)	1910–[1913], 1926–1929
Вміст	3 спр.
Зміст	Записи особистого характеру і службові записники
Рівень	Справа [Файл]
Шифр	197

II. Теорія і методика архівознавства

Загол.	Щоденникові записи про розвиток взаємин з * <i>Монастирською В. В.</i> [БА] АБ2 АВ1–2 АГ2
Дата(и)	[травень] 1910 – червень 1912
Вміст	1 док. / 69 арк.
Носій	Автограф ***У зошиті із студентськими конспектами
Рівень	Справа [Файл]
Шифр	198
Загол.	[Записки о сокровенном: красоте, мире духовном и таинстве человеческой любви] ***З невідправлених листів до * <i>Монастирської В. В.</i> [БА] АБ2 АВ1–2 АГ2
Дата(и)	5 червня 1910–[1913]
Вміст	10 док. / 25 арк.
Прим.	3 метою збереження емоційного змісту умовна назва надається мовою оригіналу
Рівень	Розділ [Підсерія]
Шифр	3
Загол.	Листи Богомазова О. К. до окремих осіб
Дата(и)	1910–[1924] *** домінуючі 1910–1916
Вміст	5 спр. = / 36 док. / 99 арк.
Сист.	Традиційна: за адресатами і хронологією. Листи до Монастирської (Богомазової) сформовано двома справами: дошлюбний і подружній період
Експерт. [БА] [Є] [БД]	Листи до Монастирської (Богомазової) мають унікальну цінність в аспекті комплексного дослідження життя і творчості фондоутворювача. Об'ємні, змістовні, демонструють мистецьке володіння Богомазова епістолярним стилем, розкривають найтонші нюанси його духовного стану, естетичного сприйняття дійсності, творчих пошуків і задумів. Містять цілісні викладки наукового характеру, а також яскраві деталі його власного та оточуючого побутового життя, особливо в періоди перебування в Фінляндії і на Кавказі
Мова[В]	Російська
Фізич. доступ	Фізичний стан задовільний. ***Важко читаються: писано дрібно, густим почерком, без міжрядкових інтервалів
Прим.	У заголовках зазначено місце написання
Рівень	Справа [Файл]
Шифр	200
Загол.	Богомазової В. В. / (уродж. Монастирської) ***Київ / Фінляндія АВ1–2 АГ2 [БА] [БД]
Дата(и)	17 квітня 1910 – [1914]
Вміст	6 док. / 32 арк.
Носій	Додається: до листів з Фінляндії – зшиток з чернетковими варіантами ***олівець
Зміст [Є]	арк. 2, 19 – враження про відвідини Третяковської галереї з оцінкою творчості * <i>Врубеля М. О.</i>
Рівень	Справа [Файл]
Шифр	201
Загол.	Те саме ***Герюси / * <i>Золотоноша</i> АВ1–2 АГ2 [БА] [БД]
Дата(и)	17 листопада 1915 – 21 березня 1917
Вміст	27 док. / 62 арк.
Правов. доступ	Закрито: *** оригінали документів – арк. 5, 8, 22, 24, 33, 45 *** маш. копії – арк. 29, 30, 34, 53, 56, 69, 88 *** КІ
Спорідн.	спр. 157, 158, 207, 208
Рівень	Розділ [Підсерія]
Шифр	5

II. Теорія і методика архівознавства

Загол.	Документи до біографії Богомазова О. К.
Дата(и)	1898–1930
Вміст	18 спр. = / 139 док. / 228 арк.
Сист.	Окремими підрозділами виділено особові документи фондоутворювача та документи його службової і творчої діяльності. Внутрішня Сист. – за хронологією. Окремою справою в кінці розділу вміщено документи про перебіг хвороби фондоутворювача
Зміст [БА] АБІ	Практично повністю відображають зовнішній бік життя художника. Короткі автобіографії (варіанти) містять відомості про освіту, роботу, наукові праці, участь у конкурсах, виставках тощо. У розширеному варіанті ці ж відомості містяться в трудовому і послужному списках та анкетах. Усі дані про освіту і роботу підтверджуються низкою окремих документів (дипломів, членських квитків, посвідчень, довідок тощо). Серед документів, що відображають організаційний бік службово-творчої діяльності, окремої уваги заслуговують: оригінал колективного листа групи художників “Кільця” до редакції газети “Киевская старина” (1914), таблиці по оплаті робіт з організації виставки “Кільця” та розписів до революційних свят
Мова[В]	Датованих до 1920 – російська
Стан	Більшість довідок пожовтневого періоду потребує реставрації [ГБ]
Рівень	Підрозділ [Підпідсерія]
Шифр	5.1
Загол.	Особові документи АБІ
Дата(и)	1898–1930
Вміст	6 спр. = / 23 док. / 63 арк.
Рівень	Справа [Файл]
Шифр	212
Загол.	Документи про навчання в <i>Херсонському земському</i> (свідоцтво, атестат, диплом, посвідка) та <i>Київському художньому (диплом) училищах</i> та посвідка про закінчення 1-го циклу українознавства
Дата(и)	6 травня 1928 ***копії 22 червня 1902 – [до 1917]
Вміст	7 док. / 9 арк.
Носій	Копії (про навчання в училищах) / офіційно засвідчені ***оригінал
Рівень	Справа [Файл]
Шифр	216
Загол.	<i>*Свідоцтво про смерть</i> [БА] [БГ]
Дата(и)	3 червня 1930
Вміст	1 док. / 1 арк.
Носій	Простий клаптик паперу ***17 x 11,5
Зміст	Лікарський висновок з констатацією факту смерті – у довільній формі, за підписом лікаря
Стан	Паперова основа зношена, потребує реставрації [ГБ]
Рівень	Розділ [Підсерія]
Шифр	7
Загол.	Документи про Богомазова О. К.
Дата(и)	1914–1916, 1928–1933, 1964–1974
Вміст	13 спр. = / 43 док. / 81 арк.
Сист. АБІ [БВ]	Нетрадиційна: без поділу на нижчі групи всі справи систематизовано за хронологією. Мета – дати змогу досліднику чітко і відразу охопити всю схему етапів “визнання” і “забуття” імені митця в історії радянського мистецтвознавства: прижиттєве визнання до і після 1917 (критичні огляди і статті); “вшанування пам’яті” після смерті (некролог, документи про поховання); “забуття” – лакуна в документальному масиві; неспіливе “відродження” 1960–1970-х (книга відгуків на виставку 1966 року в Києві, статті в періодиці)

II. Теорія і методика архівознавства

Джерела інформації [БА] АБ1 [БГ] [Д]	У довіднику Л. А. Проценко “Лук’янівське кладовище у Києві” *місце поховання фондоутворювача зазначено неточно. Реєстраційні документи самого кладовища за цей період втрачені. Для *ідентифікації могили на Лук’янівському кладовищі (дільниця, лінія) був використаний документ фонду – квиток Лук’янівського кладовища, датований 1933 р. (спр. 235). За ініціативою родини документ було передано на експертизу до Інституту судових експертиз (графологічна, прочитання згаслого тексту). Копія акта експертизи зберігається в справі фонду, оригінал – в приватному архівному зібранні Я. О. Іваннікової та Т. М. Попової
Рівень	Справа [Файл]
Шифр	234
Загол.	“Пам’яті професора Богомазова” ***Некролог за підписом *Волянського Ів. АА3, АВ1–3, АГ3
Дата(и)	4 червня 1930
Вміст	1 док. / 2 арк.
Носій	газ. “Пролетарська правда”
Зміст АБ1 [БВ]	Під некрологом вміщено оголошення про те, що офіційні і приватні “пожертви на вінки” будуть передані на будівництво літака “За владу Рад” та на культуроботу в колгоспі за місцем народження Богомазова
Рівень	Розділ [Підсерія]
Шифр	8
Загол.	Зображувальні документи
Дата(и)	1898–1918
Вміст	8 спр.
Зміст АА2 / 3 АВ1–2–3 АГ2 / 3	Фотографії фондоутворювача (5 док., оригінали), його портрет роботи *П. С. Наумова, [БА] а також зібрані фондоутворювачем репродукції і фотографії (роботи інших художників, види Києва та Герюс). [БД] Серед фотографій Богомазова – 3 індивідуальні (1898, 1915, 1918) і 2 групові (з *О. Грищенко та *В. О. Денисовим, 1906)
Рівень	Справа [Файл]
Шифр	247
Загол.	Портрет Богомазова О. К. роботи *Наумова П. С. [БА] АГ2 [БД]
Дата(и)	[1917–1918]
Вміст	1 док. / 1 арк.
Носій	Пап. ***сангіна ***туш
Автор ⁹ Історія [БД] АБ2 [Зміст]	Наумов Павло Семенович *** (псевд. Заступець), ***український ***художник АА2 Народився 18(30) липня 1884 р. в с. Козацьке Чернігівської губернії. Помер 1 лютого 1942 р. у Ленінграді (тепер Санкт-Петербург, Росія). Художню освіту здобув у Києві (рисувальна школа Мурашка М. та художнє училище, 1899–1904) і Петербурзі (Академія мистецтв, 1904–1911). Працював у жанрах політичної карикатури та станкового живопису. Викладав художні дисципліни у студії проф. Світославського С. С. (Київ, 1906), школі Товариства заохочування мистецтв (Петербург, 1911–1916) та Всеросійській Академії Мистецтв (1921–1942)
Рівень	Розділ [Підсерія]
Шифр	9
Загол.	Документи родини Богомазова О. К.
Дата(и)	1907–1947
Вміст	13 спр.
Сист.	Окремими підрозділами згруповано документи дружини і дочки. Внутрішня Сист. – за схемою особового фонду
Рівень	Підрозділ [Підпідсерія]
Шифр	9.1

II. Теорія і методика архівознавства

Загол.	Документи Богомазової В. В.
Дата(и)	1907–1947
Вміст	10 спр.
Ім'я	Богомазова (уродж. Монастирська) Ванда Вітольдівна, українська художниця АА1
Біографія ¹⁰ АБ1 АВ1–1	Дружина фондоутворювача, київська художниця, член гуртка “Кільце”. Походить з родини польських інтелігентів. Народилася [на початку 1890-х], померла в Києві в 1980 р. Для Богомазова була найвірнішою соратницею, найоб'єктивнішим критиком, найближчим другом і великим єдиним коханням його життя
Зміст АГ1	Щоденникові записи, вірші, романтичні новели, есе, репродукція роботи “Маріонетки” (1914); листи дочці; листи від родичів, друзів і знайомих; біографічні та майново-господарські документи
Експерт. [БА]	Особливої ваги в контексті дослідження становлення особистості фондоутворювача набувають записки в 5-и зошитах під назвою “Моему любимому жениху голос сердца моего посылаю. Когда его не было со мной, когда он снова со мной” (1907–1913)

Наведене описання не є винятком за своїм змістом, це лише систематизоване викладення тих описань, яких так багато продукують наші архівісти. Наша розумова потенція – це наш скарб. Я знаю, про що кажу: бачила такі описи на власні очі, я можу назвати цілий список укладачів таких описань – моїх колег-архівістів практично з усіх наших центральних та регіональних архівів. Зараз складний час, але ми його переживемо, ми опануємо технологічний інструмент і сповна використаємо усі його переваги. Ще раз подивіться на цю модель і скажіть тепер: *то коли архівний документ стає історичним джерелом і чи може окремих документ взагалі сповна перебирати на себе цю роль?* Хіба оцей комплекс, закомплектований архівістом, облікований архівістом, збережений архівістом, представлений архівістом у такому вигляді відповідно до своїх документних зв'язків та структури, і наданий користувачеві і в “тілесній формі” теж архівістом – хіба це не *комплексне історичне джерело* і хіба це не *наш професійний продукт*? А коли весь наш НАФ буде представлено ось так повно: у контексті історії, ось такими джерелами та пронизано усіма взаємозв'язками між ними – то хіба ж тоді хтось скаже, що то не *загальнонаціональна джерельна база*? То буде найвище втілення наших мрій, і я твердо переконана, що реальна дійсність перевершить усі наші сподівання.

¹ Послідовно на всіх рівнях відмежовуються відповідні дані, я надалі не повторюю, я зазначаю тільки ключові моменти, не наводячи повну деталізацію – це тільки ілюстра-

тивний начерк

² Я тут відхожу від ПАО з тим, щоб проілюструвати можливий варіант узгодження з ISAAR(CPF)

³ Те саме

⁴ Я подаю за даними архіву, але відповідно до вимог Правил має бути і договір дарування, оскільки сам акт є лише фіксацією факту надходження подарованого майна, і не є підставою для його відчуження

⁵ В межах інформаційної системи архіву, для міжнародного обміну повно: UA 804 Україна ***ЦДАМЛМ *** 360–1. Складові частини шифру я зазначаю через дефіс

⁶ У межах опису чи іншого довідника, де дається сумарне описання внутріписових рівнів, як на мене, достатньо зазначити номер описуваної групи за схемою класифікації опису – в даному разі буде просто 1, для підрозділу – 1.1, для нижчих груп – 2.3.4. тощо. У межах інформаційної системи архіву, якщо якийсь рівень подається окремо, достатньо дати шифр фонду, опису та описуваної групи: тут буде 360–1–1, для підрозділу 360–1–1.1 і так далі. Я обираю той варіант, який розглядаю у коментарі, якщо ж подавати за ПАО, то буде 360–1/1–155. Я вже зазначала у коментарі, що останній варіант для внутрішнього користування можна не застосовувати. Втім, побачимо на практиці

⁷ Доцільно було б в електронній версії подавати для нижчих рівнів і топографічні відомості. Це значно спростило б пошук

⁸ Я застосовую прийняті зараз і на момент описування скорочення

⁹ Неспецифікований приклад ідентифікації та описання осіб контексту – не утворювачів, передусім авторів, для ISAAR(CPF). Ще раз нагадую: норми у ПАО в цій частині суміщено, приклад з Христофором Кроном, як і цей, може подаватися в базовому описанні як анотація в складі розширеного заголовка чи у змісті

¹⁰ Для ISAAR(CPF) подається посилання до майбутнього збірника про Богомазова (детальніші відомості про родину Монастирських)

Клер Сібіль

МІЖНАРОДНІ ДЕСКРИПТИВНІ СТАНДАРТИ ISAD(G) ТА ISAAR(CPF) У ФОРМУВАННІ ЗАГАЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ*

Одним з найвагоміших показників продуктивності роботи Міжнародної Ради Архівів (МРА), представлених на віденському конгресі МРА у серпні 2004 р., було оприлюднення другої версії одного з двох розроблених МРА дескриптивних стандартів – International Standard Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families, у скороченні – ISAAR(CPF). Другим таким стандартом є International Standard for Archival Description (General), у скороченні – ISAD(G), перша версія якого, що побачила світ 1994 р., була переглянута у 2000 р.

Отже, дескриптивні стандарти МРА¹:

- Міжнародний стандарт архівного описування (загальний) ISAD(G): перша версія – 1994, перегляд – 2000;

- Міжнародний стандарт архівних авторитетних даних на інституції, окремих осіб та родини ISAAR(CPF): перша версія – 1996, перегляд – 2004;

- доступні на веб-сторінці МРА (<http://www.ica.org>).

Отримавши зараз нову версію ISAAR(CPF), маємо нагоду обговорення обох зазначених стандартів у всіх взаємопов'язаних аспектах, і передусім щодо сфер їх застосування та механізму впровадження. Наша бесіда *предметно стосуватиметься*:

- роботи Комітету МРА з архівних стандартів;
- ISAD(G) та ISAAR(CPF): принципи і структура;
- що саме дають нам стандарти?

Навіщо розробляються архівні стандарти?

Робота комітету МРА з архівних стандартів (ICA/CDS)

Архівісти і стандарти. На відміну від бібліотек, які вже на досить ранніх етапах свого становлення були змушені застосовувати стандарти задля запобігання каталогізації видань одного тиражу безліч разів у різних сховищах, та ще й за різними методиками, *рух архівістів до запровад-*

ження стандартів архівного описування був набагато повільнішим і значно менш злагодженим у досягненні взаємопогодженого розуміння. Висунення самої ідеї стандартизованого описання викликало багато скептичних оцінок з боку архівного загалу – як на міжнародному, так і на національних рівнях, – і передусім щодо власне потреби у такому розробленні:

- хоча усі архівісти декларують безумовне дотримання теорії *поваги до фонду*, існує *стільки різних шляхів реалізації цієї теорії у практиці описування*, що їх неможливо навіть достеменно виявити і назвати;

- багато архівістів були упевнені в тому, що, оскільки усі архіви² є унікальними, остільки й описання цих комплексів є унікальним, а відтак – неможливо досягти значних успіхів у стандартизації методології архівного описування взагалі.

Однак протягом 10–15 років по тому, попри усі сумніви, швидко зростала тенденція щодо сприйняття і визнання архівістами необхідності впровадження дескриптивних стандартів, а *перехід до автоматизованого описування та роботи в електронних мережах стали головними рушійними чинниками їх розроблення та удосконалення.*

Для чого нам потрібні стандарти? Дескриптивні стандарти:

- сприяють *синхронізації практичних методик в архівних установах*, і тим значно полегшують для користувача ведення досліджень, що потребують міжархівного пошуку³ в умовах існуючого розмаїття систем описування;

- розглядаються вже як *необхідний інструмент робочих процесів для електронних мереж*, де інформація є спільним ресурсом чи об'єктом обміну між розподіленими комп'ютерами чи різними робочими місцями.

Архівні напрацювання. Під впливом досвіду бібліотек перші спроби в напрямку стандартизування зробили в 1980-х рр. англосаксонські країни. Архівісти Канади, Сполучених Штатів та Об'єднаного Королівства розвинули досить активну діяльність у дослідженні проблематики дескриптивних стандартів. Так, 1986 р. Бюро канадських архівістів публікує звіт та рекомендації робочої групи з стандартів архівного описання^{*}, де

^{*} *Toward Descriptive Standards: report and recommendations of the Canadian working group on archival descriptive standards*, Ottawa, Bureau of Canadian Archivists, 1985.

¹ За матеріалами лекції на міжнародному семінарі “Стандарти архівного описання”, Москва, 7–12 лютого 2005: *Claire Sibille*. Directorate of Archives of France. The descriptive standards of the International Council on Archives: ISAD(G) and ISAAR(CPF). Moscow – Seminar on archival description (2005, 7th-12th February)

Переклад з англійської, компонування тексту та кінцеві примітки Лариси Драгомірової. Друкується з дозволу автора.

II. Теорія і методика архівознавства

розглядається спрямованість і наповнення майбутніх правил описування для різних типів⁴ архівних матеріалів – *Правил архівного описування (RAD)*^{*}, перше видання яких вийшло 1990, а доопрацьована версія – 2003 р. .

МРА і стандартизування. Йдучи подібним шляхом, МРА у жовтні 1988 р. запрошує експертів з архівного описування на зустріч до Оттави. Ця група прийняла дев'ять засадничих резолюцій, в яких, окрім інших питань, йшлося про те, що розроблення, впровадження і підтримка дескриптивних стандартів мають розглядатися як пріоритети під час визначення стратегії МРА на наступний період.

У грудні 1989 р.⁵ відбулася підготовча зустріч членів новоутвореної комісії МРА з розроблення дескриптивних стандартів (ICA Ad Hoc Commission for the Development of Descriptive Standards)⁶, до складу якої увійшли архівісти Британії, Канади, США, Німеччини, Франції, Швеції, Португалії та Малайзії⁷.

Члени комісії були однастайні в тому, що першочерговим завданням має бути вироблення базисних принципових положень на зразок “Паризьких принципів”, впроваджених бібліотечною спільнотою 1961 р. за підтримки Міжнародної федерації бібліотечних агенцій та інституцій (International Federation of Library Agencies and Institutions, IFLA).

Декларація МРА щодо принципів архівного описування (Statement of Principles Regarding Archival Description)⁸ була оприлюднена як документ МРА і офіційно схвалена 1992 р. на засіданні⁹ в Монреалі^{**}.

Декларація принципів спрямовувалась на “визначення принципових засад розроблення стандартів архівного описування, придатних для міжнародного застосування” і окреслювала **чотири завдання** для архівних дескриптивних стандартів:

- забезпечити створення **послідовних, доцільних**¹⁰ та **самопояснювальних описань**;
- полегшити **пошук і отримання** та **обмін** інформацією про архівний матеріал;
- надати змогу **спільного користування авторитетними даними**¹¹;
- уможливити **інтеграцію описань документів**, що зберігаються в різних архівосховищах¹², **в єдину систему**.

^{*} Rules for Archival Description, Ottawa, Bureau of Canadian Archivists, 1990 (revised version – August 2003).

^{**} Toward International Descriptive Standards for Archive: papers presented at the ICA Invitational Meeting of Experts on Descriptive Standards, Ottawa 4–7 October 1988, K. G. Saur, Munich, 1993.

У *Декларації принципів* наголошувалось на тому, що “архівні дескриптивні стандарти мають ґрунтуватися на **загально визнаних теоретичних принципах**”, і, хоча й визнавалося, що

· “елементи інформації про архівний матеріал **здійсяються на кожному етапі управління документами**¹³”, але

· **призначення і наповнення описання** розглядалось як таке, що **підпорядковується завданням “формального циклу, [що має місце] після завершення організації¹⁴ архівного матеріалу та визначення одиниць чи інституцій, осіб та родин, що описуватимуться”**¹⁵

Фонди визнавалися **загальнопоширеною найбільшою¹⁶ одиницею описування** і визначалися як “сукупність документів, незалежно від форми чи носія, органічно утворених і/або зібраних та використаних приватною особою, родиною чи інституцією для особистих справ чи здійснення інституційної діяльності”. Оскільки “**описання як таке від схематичного задуму до публічного представлення¹⁷ здійснюється послідовно від загального до окремого [...], будь-яке описання фондів має представити фонд як ціле, перш ніж подавати будь-яку з його частин**”.

І як заключне, стверджувалася **необхідність пов'язування інформації, що безпосередньо описує архівний матеріал, з інформацією про його походження** з метою прояснення **контексту фондів**.

Виходячи з цих принципів, спеціальна комісія, яка 1996 р. на Міжнародному конгресі архівів у Перкіні набула статусу постійного комітету МРА, зробила зведення загальних правил архівного описування.

ISAD(G), Загальний міжнародний стандарт архівного описування

Визначення елементів описання

Автоматичне оброблення даних вимагає структурування інформації. Для початку комітет прийняв рішення щодо виявлення та виокремлення¹⁸ елементів, що могли б, комбінуючись, утворювати описання будь-якого архівного об'єкта. У цій площині комітет мав визначитися з тим, які ж елементи були дійсно корисними для архівного описання. Першим кроком експертів МРА у розробленні ISAD(G) стало проведення порівняльного аналізу трьох основних англо-американських змістових стандартів на архівні дані: американського *Архіву, персональні папери та рукописи (APPM)*¹⁹, канадських *Правил архівного описування (RAD)* та британського *Посібника з архівного описування (MAD)*²⁰. Виявилось, що в усіх трьох

II. Теорія і методика архівознавства

регламентовано 20 елементів²¹, що фактично пере-кривають одне одного. Якщо для якогось з цих особливих елементів усі три стандарти загалом узгоджувалися у правилах, то комітет просто пристосовував для регламентування цього елемента мову викладення одного з існуючих стандартів.

Як і можна було передбачити щодо міжнародного стандарту, де намагаються уніфікувати практику, крокуючи через національні кордони, **ISAD(G) уникає певного рівня специфічності, показового для національних стандартів**. Інакше кажучи, *ви не зможете знайти в ISAD(G) правил створення індексів, тому що індексів означення є недоречними в архівному описанні*: вони слугують лишень точками доступу до описання архівного матеріалу.

І нарешті, комітету хотілось би більш чітко визначитися з тим, *чи підлягають унормуванню деякі дуже схожі положення, і якщо ні, то які саме*. Приміром²²:

- дата (и) створення документів;
- дата (и), що позначають період накопичення документів²³ в процесі здійснення професійної діяльності чи ведення позаслужбових справ.

У першій редакції ISAD(G) ці норми розмежовувались, у другій – усі елементи з датами об'єднано (укладач описання має сам обрати варіант подання хронологічної характеристики).

ISAD(G) також є **загальним керманічем**²⁴ щодо **конструювання найголовніших елементів**, які у всьому світі закладаються до систем, розроблених для описування архівного матеріалу. Ці елементи:

- призначаються для “широкого застосування в описуванні архівів, незалежно від природи чи вмісту²⁵ одиниці описування” і, відповідно,
- *не прив'язуються до якогось одного виду довідкового апарату чи іншого дескриптивного формату*.

ISAD(G) визначає **26 елементів**, організованих у межах **7 великих зон**, що складають найбільш інформативну частину стандарту: зони ідентифікаційного підтвердження, контексту, змісту та структури, умов доступу і користування, споріднених матеріалів, приміток і дескриптивного контролю.

Зона ідентифікаційного підтвердження²⁶ є обов'язковою для будь-якого описання (на будь-якому рівні), призначається для ідентифікаційного підтвердження і містить інформацію, що є найвагомішою для встановлення тотожності описуваної архівної одиниці та дозволяє її подальше віднайдення. Поза цим, зона ідентифікаційного підтвердження слугує користувачам, надаючи засоби для швидкої ідентифікації доречних матеріалів. Ця зо-

на має п'ять²⁷ підзон²⁸: **довідковий код** (наданий виключно цій одиниці описування ідентифікатор – з метою інформаційного обміну на міжнародному рівні); оригінальний чи задовільно укладений архівістом **заголовок** одиниці описування; **дата** створення і/або накопичення²⁹ матеріалу в одиниці описування; **рівень описання** для ідентифікації рівня організації одиниці описування (фонди, підфонди, серії, підсерії, справи, документи³⁰); **вміст** (кількість, об'єм, розмір) та **носії** одиниці описування.

Зона контексту уводиться з тим, щоб завважити інформацію, необхідну для встановлення усіх “позалаштункових” чинників, що визначають характер відображення дійсності³¹, контексту походження, історії зберігання, безпосереднього джерела придбання чи передавання/переміщення описуваного об'єкту. Ця зона має чотири підзони: **найменування** утворювача(ів), (якщо воно не зазначено у заголовку)³²; **адміністративна/біографічна історія** (ув'язати матеріал з контекстом і полегшити його розуміння); **архівна історія** (забезпечити інформацію про історію одиниці описування, що має сприяти її теперішній структурі та організації³³); безпосереднє **джерело придбання** чи передавання/переміщення.

Зона змісту і структури призначається для запису всієї іншої інформації, яка вимагається для встановлення інтелектуального контролю за матеріалами з метою надання змоги користувачеві виявити необхідні йому матеріали. Ця зона містить такі підзони: **склад і зміст** (мета цієї підзони – коротко викласти сутність змісту або специфічного характеру інформації матеріалів з тим, щоб надати змогу користувачеві зробити висновок щодо ймовірної відповідності цих матеріалів його запитам); інформація про **експертизу цінності, знищення та нормативні підстави** (особливо якщо ці заходи можуть вплинути на тлумачення архівного матеріалу); **поповнення** (вказати на очікувані додаткові надходження до одиниці описування); **система організації** (це: внутрішня структура, порядок і/або система класифікації одиниці описування³⁴)³⁵.

Зона умов доступу і користування містить **умови, що регулюють доступ** (інформація про правовий статус³⁶ чи інші приписи, що обмежують доступ до одиниці описування або впливають на нього) та **відтворення** (будь-які приписи щодо відтворення, як-от: авторське право); відомості про **мову/знакову систему**³⁷, застосовані в документах одиниці описування; **фізичні характеристики**³⁸ і **технічні вимоги**, що можуть вплинути на користування одиницею описування; будь-які ін-

II. Теорія і методика архівознавства

ші³⁹ *пошукові засоби*, що можуть бути в розпорядженні архівосховища⁴⁰ і стосуються організації⁴¹ та змісту описуваних матеріалів.

Зона споріднених матеріалів⁴² призначається для подання довідкової інформації про архівні та бібліотечні матеріали (за можливості – із зазначенням матеріалів, що зберігаються в інших архівосховищах⁴³) чи музейні предмети тощо⁴⁴, котрі тісно пов'язані з описуваними матеріалами. Ця зона містить чотири підзони: *місцезнаходження оригіналів, наявність копій*⁴⁵, *пов'язані одиниці описування* та зауваги щодо *публікації*⁴⁶.

Зона приміток містить тільки один елемент, призначений для запису *вагомої інформації, що не узгоджується з наповненням інших елементів і тому не може бути подана в жодному іншому місці*.

І останнє – **зона дескриптивного контролю**⁴⁷. Містить *зауваги архівіста*, вказівку на *правила* чи інші регулюючі (нормативні) документи⁴⁸ та *дату (и) описування* – з метою роз'яснення, як саме описання укладалось, коли і ким.

Правила застосування положень про елементи описання⁴⁹. Кожна стаття, що містить положення для окремого елемента описання, складається з: *назви* елемента описання, який регулюється відповідним правилом; формулювання *мети* для цього елемента; *настанов* щодо наповнення цього елемента належною до нього інформацією (правило) та *прикладів*, що ілюструють застосування правила. Параграфи пронумеровано, але ці номери не повинні застосовуватися як позначення елементів описання.

Усі 26 елементів, охоплювані ISAD(G), є придатними для застосування, але тільки декотрі з них розглядаються як *невід'ємна складова* у разі міжнародного обміну дескриптивною інформацією⁵⁰: *довідковий код, заголовок, утворювач, вміст* одиниці описування та *рівень описання*.

“Склад архівного описання, до якого, окрім загальнообов'язкових, вводяться інші елементи інформації, варіюватиметься відповідно до природи одиниці описування” (ISAD(G), 1.13)⁵¹.

Загальне уявлення про багаторівневе описування

Комітет МРА не зупинився на цьому. Виявлення дескриптивних елементів призвело до визнання того, що:

- один і той же вид інформації може бути застосовано до різних рівнів організації масиву архівних документів та утворюючих його частин – інакше кажучи,

- інформацію можна організувати на *ієрархічних рівнях*, що дозволяє представити в описанні

огляди фондів як ціле, рухоме до більш деталізованих оглядів своїх частин.

Дескриптивні елементи, придатні для рівня фондів, можуть повторюватися на рівнях тих чи інших складових фонду, і *інформація подається від одного рівня до іншого у порядку ієрархічного успадкування*. Така методика описування називається *багаторівневим описуванням*⁵².

Комітет МРА також визнав необхідність *органічного структурування документаційних груп в процесі їх архівної організації та переміstit цю ієрархічну структуру до довідкового апарату, що відображає, як описувані матеріали розподілялися по менших одиницях: приміром, документаційні групи – по серіях.*

ISAD(G) подає **модель ієрархічної рівневої організації фондів та їх складових**. Фонди можуть поділятися на:

- **підфонди** – *сукупність взаємопов'язаних документів у межах фонду, що зазвичай складається з документів підпорядкованої утворювачеві адміністративної одиниці чи з документів функціонального підрозділу організації-утворювача*⁵³;

- **серії** – “комплекс документів, що утворюються в результаті однакових процесів під час їх органічного накопичення чи формування справ⁵⁴, в цілому є схожими за зовнішніми ознаками та інформаційним змістом і позначаються узагальнено характерним для них заголовком⁵⁵; (наприклад: накладні, серії журналів відвідування, журналів реєстрації вихідних документів⁵⁶)”*

- **підсерії** – серії можуть поділятися на підсерії, якщо *фізичний характер серій обумовлює це*;

- **справи** – “упорядкована одиниця(и) документів, згрупованих разом або утворювачем для здійснення поточної діяльності, або в процесі архівної організації, оскільки вони стосуються одного предмету або теми, роду діяльності, справи чи заходу” (ISAD(G), словник термінів у визначеннях, вжитих для загальних правил);

- **архівні одиниці/документи**⁵⁷ – базова матеріальна одиниця, якою послуговуються під час безпосереднього контакту з архівами, розміщення, утримування їх у сховищах, пошуку та видавання з сховищ, як от: лист, меморандум, доповідь, фотографія, звукозапис.

Зазначені рівні і самі можуть поділятися на необмежену кількість *проміжних рівнів* відповідно до складності внутрішньої структури фондів.

Рівні архівного описання. ISAD(G) ґрунтується на співвідношенні між вищевизначеними ор-

* Cook (Michael) and Proster (Margaret), *Manuel of Archival Description*, Aldershot, Gower, 3rd Edition, 2003. (MAD 3).

II. Теорія і методика архівознавства

ганічними організаційними рівнями, що утворюють структуру фондів, та рівнями описання: *кожний дескриптивний рівень відповідає організаційному*. Частина фондів можуть описуватися *відокремлено* з використанням відповідних елементів ISAD(G). *Цілісне поєднання укладених таким чином описань, сполучаючись з ієрархічною структурою, представляє фонди та їх складові*⁵⁸.

Багаторівневе описування здійснюється з дотриманням *також* таких **принципів**⁵⁹:

- описання переходять від *загального до специфічного* – описання значних внутріфондових сукупностей, документаційних груп чи серій *має передувати будь-яким спробам описування на поодиначному/ подокументному*⁶⁰ рівні, і цей принцип є проявом на практиці принципу *поваги до фондів*;

- інформація має бути *змістовно відповідною рівню описання* – подавайте лише ту інформацію, що властива описуваному рівню⁶¹;

- рівневі описання мають *сполучатись поміж собою* – поєднуйте кожне описання з наступною вищою одиницею описування так, *щоб описуваний рівень став зрозумілим*⁶²;

уникнення повторювання інформації – *не повторюйте на нижчому рівні інформацію, вже подану на вищому рівні*⁶³.

Приклад подання спільної та релевантної інформації⁶⁴

Приклад подання спільної та релевантної інформації ⁶⁴			
як треба	D/19/3	Щоденники	1901–1907
		1	1901
		2	1902
		3	1903
		4	1904
і як не треба	D/19/3/ D/19/3/1 D/19/3/2 D/19/3/3 D/19/3/4	Щоденники Щоденники Щоденники Щоденники Щоденники	1901–1907 1901 1902 1903 1904

Параграфи, де йдеться про багаторівневе описування, дуже стислі, але без них неможливо застосовувати стандарт взагалі.

Від першої до другої версії. Між 1997 та 2000 роками було здійснено перегляд ISAD(G) і на липень 2000 р. друга редакція була поширена для Міжнародного конгресу архівів у Севільї. На сьогодні ця версія розглядається як *рекомендаційне джерело щодо методичного забезпечення національних стандартів*, розроблених зараз⁶⁵ в деяких країнах у відмінних поміж собою архівних середовищах, і передусім у зв'язку із впро-

вадженням спільних проектів он-лайнного архівного описання.

Інші супровідні стандарти

ISAD(G) – змістовий стандарт. Це означає, що він не містить вихідних форматів, або інших якихось способів представлення поданих у ньому елементів, – скажімо, в описах, каталогах, переліках тощо. ISAD(G) “застосовується у поєднанні з існуючими національними стандартами або слугує підґрунтям для розроблення національних стандартів” (ISAD(G), В. 1).

Окрім ISAD(G), є також більш специфічні дескриптивні стандарти.

APPM⁶⁶, англо-американський загальнонормативний посібник з описування архівних утримань⁶⁷ для каталогізування, що здебільшого застосовується у Сполучених Штатах, нещодавно було переглянуто. Зараз він має назву *Архівне описування: змістовий стандарт* (Describing Archival: a Content Standard, **DACS**). “На відміну від APPM, що був змістовим стандартом, спеціально призначеним для створення документних каталогів, DACS може застосовуватися для будь-якого виду та/або рівня описання архівного чи рукописного матеріалу” (DACS, передмова), тому DACS відходить від моделі, представленої англо-американськими правилами каталогізування (Anglo-American Cataloguing Rules, AACR), з метою відображення саме *архівного підходу до описування*. DACS ґрунтується на загальноновизначених архівних принципах (принцип *поваги до фондів* є базисом архівної організації та описування ...) і поділяється на три частини: *Описування архівних матеріалів, Описування утворювачів та Форми найменувань*.

MAD⁶⁸ – британський посібник для створення стандартизованого архівного довідкового апарату. Він однаково охоплює як форму, так і зміст пошукових засобів. У розділах вміщено спеціальні форми для заголовків актових документів (виключно британська форма), літературних та кореспонденції⁶⁹, фотографій, картографічних архівів, архітектурних та інших планів; звукових, фільмових та відеоархівів, а також машиночитаних⁷⁰ архівів. ISAD(G) набув широкого визнання та застосування у середовищі британських архівістів, і норми MAD 3 увібрали більшість його правил або співвідносяться з ними.

RAD⁷¹, канадська біблія дескриптивних стандартів, щойно були переглянуті. Частина I скеровується на забезпечення подання інформації, що безпосередньо характеризує описуваний матеріал як такий, а частина II – на виявлення та встановлення точок доступу, під якими цей описуваний матеріал представляється. RAD ґрунтуються на

II. Теорія і методика архівознавства

традиційних архівних принципах і їх застосування має бути результативним для описання архівних матеріалів на різних рівнях, приміром, фондових, серійних, файлових та документних/одиночних⁷ рівнях.

ISAAR(CPF), Міжнародний стандарт архівних авторитетних даних на інституції, окремих осіб та родини

Важливість відтворення контексту – повага до фондів та описання утворювачів документів

ISAAR(CPF), другий стандарт МРА, було розроблено з метою *документального підтвердження зв'язків між документами та середовищем їх побутування*⁷³ і *полегшення доступу до документів та їх розуміння*. Цілком ймовірно, що **ISAAR (CPF) перевершив ISAD(G) і став дійсно поворотним моментом для теорії і практики архівного описування**.

Чим є джерело походження? Утворювачі документів завжди були *наріжним каменем* архівного описання, і завжди були *основною точкою доступу* до нього. Джерело походження є тим первісним і головним “посадовцем”, що *заступає архівіста* у виконанні функцій архівного інтелектуального контролю та описування. Документи є “інформацією, що створюється або отримується організаціями чи окремими особами у процесі виконання їх законних обов'язків, бізнесової діяльності чи ведення справ і зберігається ними як доказове свідчення та відомості” (ISO 15489, Records Management).

Що таке контекстове описання? Описування архівів передбачає насамперед подання *інформації про їх утворювачів та історичний контекст їх утворення*. Однак, за традицією, контекстова інформація інкорпорувалася безпосередньо до описання матеріалів, і короткі адміністративно-історичні чи біографічні нотатки про утворювачів *не завжди подавалися в автономному від описання вимірі як самостійна даність*. Навіть ISAD(G) закріплює це: зона контексту містить адміністративну/біографічну історію утворювача.

Тим не менше, *інформація про утворювача архівного матеріалу має також акцентовано виділятися і фіксуватися у відокремленому архівному авторитетному документі, що пов'язує описання (одне чи декілька) з архівним матеріалом*. Це модель, на якій ґрунтується ISAAR (CPF). Вона передбачає, що інформація про контекст створення документів має описуватися в системі авторитетних файлів, [також описуватися в системі ...що функціонує поза, не в межах]а не в архівному описанні цих документів⁷⁴.

Відмежоване уведення та зберігання контекстової інформації. “Є багато аргументів на користь того, що відмежоване уведення та зберігання [...] контекстової інформації є життєво важливим компонентом архівного описання. Ця практика дає змогу поєднання описань джерела походження документів з описанням документів того ж самого утворювача (ів), що можуть утримуватися в інших архівосховищах, і описаннями інших ресурсів, таких як бібліотечні чи музейні матеріали, що мають стосунок до того чинника, про який йдеться” (ISAAR(CPF), 1.5).

“Якщо цілий ряд сховищ утримує документи одного джерела, то для цих сховищ спільне користування контекстовою інформацією чи поєднання її з своїм джерелом зможе значно полегшитися, якщо означена інформація була зафіксована і зберігається – у певному сенсі – у стандартизований спосіб⁷⁵. Така стандартизація набуває міжнародної ваги, коли спільне задіяння чи пов'язування контекстової інформації перетинає (а це ймовірно) національні кордони. Багатонаціональний характер процесів документоутримання, притаманний як минулому, так і сьогоденню, спонукає до міжнародної стандартизації, котра підтримуватиме обмін контекстовою інформацією” (ISAAR (CPF), 1.6).

Отже, відмежоване уведення та зберігання контекстової інформації має багато **переваг**:

- спроможність⁷⁶ *пов'язувати описання будь-якої інституції/окремої особи(родини), що має стосунок до походження документів, з розрізненими описаннями архівних матеріалів цього ж джерела, що зберігаються у цьому ж сховищі,*
- *зробить непотрібним повторення адміністративної/біографічної історії у кожному такому описанні, оскільки вона буде надлишковою. До того ж,*
- *ця практика дасть змогу пов'язувати описання самих утворювачів з описаннями документів цих утворювачів, що зберігаються у різних сховищах⁷⁷. І наостанку –*
- *певні функції, що у межах архівного описання не можуть бути забезпечені належно, ефективно виконуються авторитетними файлами, наприклад, зберігання запису з варіантними чи пов'язаними найменуваннями.*

Основні аспекти наступності між двома версіями ISAAR(CPF)

Не дивлячись на те, що стандарт у другій версії зазнав досить вагомих змін, **зв'язки наступності між двома його редакціями мають глибинний характер**, і об'єктивним підтвердженням цього є те, що:

II. Теорія і методика архівознавства

· ISAAR(CPF) надає змогу авторитетного контролю за найменуваннями утворювачів та

· дає нам модель відмежованого і пов'язаного описання утворювачів та архівного матеріалу для представлення складних і багатовимірних зв'язків між архівами і документами⁷⁸ та їх утворювачами.

Як міжнародний стандарт, ISAAR(CPF):

· не встановлює будь-яких специфічних правил створення офіційних форм найменувань –

· він просто адресує до національних або міжнародних правил чи конвенцій, а

· національні агенції послугуватимуться вже існуючими правилами або ж розроблятимуть нові.

Як інструмент полегшення доступу до архівних дескриптивних систем та пошуку в них, пропонується ISAAR(CPF) модель має подібність з авторитетним контролем авторських найменувань у бібліотечних каталогах. “Архівні авторитетні дані схожі з бібліотечними авторитетними даними, оскільки як перша, так і друга форми авторитетних даних рівною мірою потребують підтримання через створення стандартизованих точок доступу в описаннях. Найменування утворювача одиниці описування є однією з найвагоміших таких точок доступу” (ISAAR(CPF), 1.7).

Архівні авторитетні дані. Однак архівні авторитетні дані відрізняються від бібліотечних загалом тим, що обмежуються найменуваннями, які певним чином асоціюються із створенням архівного матеріалу, і не містять зазначення актуальної тематики, форми, жанру, функцій чи уніфікованих заголовків. Більш важливо, що архівні авторитетні дані забезпечують значно ширші за обсягами інформаційні потреби, зокрема описання інституцій/осіб(родин), пов'язаних з походженням, чи документування взаємозв'язків. Ці додаткові потреби є логічним наслідком важливості документування контексту в архівних дескриптивних системах. Як такі, архівні авторитетні дані підтримують значно більше інформації, як от: *адміністративна чи персональна історія утворювача, документальне підтвердження взаємозв'язків між особами* (інституціями/персонами чи родинами), що певним чином поєднуються з створенням описуваного архівного матеріалу, та *між цими особами і створеними ними документами*.

Архівні авторитетні дані не просто документують контекстову інформацію, вони також забезпечують засоби стандартизування точок доступу та запитуваної контекстової інформації⁷⁹.

І нарешті, друга редакція, як і перша, виходить з того, що *дескриптивна інформація може організовуватися і представлятися у різноманітних*

формах. Численні форми найменування однієї інституції/персони (родини) передбачаються саме з тим, щоб ми повсякчас мали можливість працювати з усіма змінами найменування цієї особи.

Найістотніші відмінності другої версії ISAAR(CPF)

Хоча друга версія є послідовно наступною щодо першої у базових принципах, тим не менше вона містить багато змістовно нових статей. **Одним з факторів, що спонукали до істотного перегляду стандарту, була ініціатива щодо впровадження XML DTD⁸⁰ для управління контекстовою інформацією – Кодований архівний контекст⁸¹ (Encoded Archival Context),** робота над яким розпочалася одночасно з переробленням ISAAR(CPF).

Авторитетний контроль. Порівняно з першою версією поле авторитетного контролю у другій версії ISAAR(CPF) не збільшилося, але відрізняється у *змістовних акцентах*: тоді як метою першої редакції було регламентування передусім стандартизованих заголовків для утворювачів, друга редакція фокусується на описанні осіб⁸², встановлюючи *правила “описання осіб (інституцій, персон, родин), що асоціюються із створенням та зберіганням архівів”* (ISAAR(CPF), 1.1). Іншими словами, друга редакція радше робить наголос на “предметі” (реальній особі), аніж на “назві предмета” (офіційній чи контрольованій формі найменування). Відповідно, *дескриптивні елементи було повністю переформовано.*

ISAAR(CPF) – друга редакція

Друга редакція стандарту визначає 27 елементів, організованих у межах 4 зон: ідентифікації, описання, зв'язків, контролю.

Зона ідентифікації подає елементи, що є *виключним ідентифікатором особи* (інституції, персони, родини) відповідно до національних та міжнародних стандартів. Зона ідентифікації *також* містить:

- вид *особи* (скажімо, Інституція);
- офіційну форму (и) найменування;
- паралельні форми найменування;
- стандартизовані форми найменування відповідно до інших дескриптивних правил (як AACR-2);
- інші форми найменування;
- виключні ідентифікатори для інституцій.

Вміщення до архівних авторитетних даних “стандартизованих форм найменування відповідно до інших правил”, скажімо, правил бібліографічного каталогізування, має полегшити спільне застосування авторитетних даних у різних професійних середовищах” (ISAAR(CPF), 5.1.4).

II. Теорія і методика архівознавства

Зона описання. У зоні описання елементи було переформовано і розміщено *незалежно від виду особи*, до якої їх може бути віднесено. Інформація може подаватися як *біографічна, інституційна чи родинна історія у формі довільно викладеного тексту та/або структурованого тексту, специфікованого по дев'яти⁸³ елементах і/або із зазначенням зв'язків з іншими релевантними ресурсами⁸⁴*. Усі елементи мають містити *граничне датування⁸⁵*. До зони описання вміщено документи, що є визначальними для описання утворювачів:

- дати існування;
- історія;
- місця;
- правовий статус (для інституцій);
- функції, рід занять і діяльності;
- мандат/джерела повноважень;
- внутрішня структура/генеалогія;
- загальний контекст (соціальний, культурний, політичний, у тому числі національність, віросповідання тощо).

Зона взаємозв'язків. На відміну від першої версії, де взаємозв'язки регламентувалися загалом *всередині авторитетного запису* (заголовка) через уведення посилань “*дивись*” та “*дивись також*”⁸⁶, друга редакція унормовує спеціальну зону взаємозв'язків, метою якої є відображення актуальних взаємозв'язків даного утворювача з іншими *особами*. Змістовно відповідна інформація записується як *довільний текст оповідного описання і/або як структурований текст, специфікований за елементами*:

- найменування/ідентифікатор пов'язаної особи;
- категорія взаємозв'язків;
- описання взаємозв'язку.

Усі взаємозв'язки мають вміщати *граничне датування*. Уведення зони взаємозв'язків між різними особами дає змогу створення інструмента для забезпечення систем, що не обмежуються управлінням взаємозв'язком фонди-утворювачі, але й можуть представляти комплексні взаємозв'язки поміж різними *особами*. Окрім управління взаємозв'язками, тут є й дещо інший аспект: ISAAR (CPF) передбачає уможливлення спільного застосування архівних авторитетних даних у ширшому масштабі через зазначення зв'язків між архівними та іншими дескриптивними системами.

Зона контролю. Контрольна зона (у попередньому варіанті – Зона приміток) була удосконалена через уведення вимоги подання інформації про джерела, використані для укладання авторитетних записів, їх утворювача(ів) та статус. Ця зона містить такі елементи:

- ідентифікатор авторитетних даних;
- ідентифікатор інституції;
- застосовані правила і/або угоди;
- статус авторитетних даних;
- рівень деталізації авторитетних даних;
- дати створення, перегляду чи вилучення авторитетних даних;
- мови та знакова система авторитетних даних;
- джерела;
- записи щодо зберігання інформації.

Пов'язування CPF's⁸⁷ з архівними матеріалами та іншими ресурсами. І нарешті, розділ 6 містить настанови щодо пов'язування осіб з архівними матеріалами та іншими ресурсами. З одного боку, цей розділ підтверджує *модель розмежованого і сполученого описання утворювачів і архівного матеріалу в межах архівної дескриптивної системи*, а з другого – пропонує шлях *поєднання архівних авторитетних даних* з виявленими у *бібліотечних каталогах, музейних дескриптивних системах чи на веб-сторінках іншими інформаційними ресурсами*, що *стосуються цих даних*⁸⁸. Розділ 6 визначає, яка саме інформація подається для окреслення зв'язків з архівними описаннями, бібліографічними та іншими релевантними ресурсами:

- заголовки та ідентифікатори доречних ресурсів;
- типи доречних ресурсів;
- природа зв'язків;
- датування доречних ресурсів і/або взаємозв'язків.

Висновок. Підводячи ризик, робимо висновок: ISAAR (CPF) пропонує шляхи забезпечення *відображення зв'язків між особами*, слугує дороговказом²⁴ для *поєднання авторитетних даних з архівним описанням та іншими інформаційними ресурсами та сприяє поширенню авторитетних даних між різними галузями для спільного застосування*.

Приклади впровадження ISAAR (CPF)

Національний реєстр архівів (The National Register of Archives, NRA) слугує ресурсом для тих, що шукають інформацію з Британської історії за природою і місцезнаходженням пов'язаних з нею документів. База даних проіндексована, містить понад 43 тисячі неопублікованих каталогів та внесених до списків рукописних колекцій. Індeksi можуть шукатися за цілим рядом ознак – по найменуванню персони, родинному (родовому) найменуванню, найменуванню інституції чи назві певного місця – або ж за їх поєднанням, але, поки що, – не за предметною (тематичною) ознакою,

II. Теорія і методика архівознавства

оскільки точки доступу визначено *тільки* для утворювачів. Саме таким чином пошук по роду Спенсерів-Черчілль виявляє 27 згадувань в індек-

сах NRA, що указують на поймаєні колекції ряду різних сховищ, в яких поняття “Спенсер-Черчілль” розглядається як коренева.

Національний реєстр архівів⁹⁰	
Містить інформацію щодо природи і місцезнаходження рукописів та історичних документів, що стосуються Британської історії	
<i>Пошук реєстру по:</i>	
Найменування інституції	комбінований індекс Бізнес та індекс Організації
Найменування особи	комбінований індекс Персоналії та індекс Щоденники і Папери
Найменування родини	
Місце назва	список комерційних фірм, організацій та інших інституцій
<i>Межі користування</i>	(авторське право) Таємність
<i>Національний архів</i>	[поштова і електронна адреса, код]
<i>Деталі (часткове)</i>	Див. Місця і/або Маєтки
GB/NNAF/ F10792	
Спенсер-Черчілль рід, герцоги Мальборо	27 документів занотованих:
<i>сховище</i>	Бленхеймський палац
<i>довідкові дані⁹¹</i>	[за каталогом NRA]
<i>склад</i>	[крайні дати, місце, родина (особа), тематика, номінал]
інші довідки та посилання	Родини принципалів та маєтності [посилання на довідник]
<i>сховище</i>	Британська бібліотека (колекція манускриптів)
<i>довідкові дані</i>	[довідковий код (шифр) документів]
<i>склад</i>	[крайні дати, місце, номінал]
<i>інші довідки та посилання</i>	Родини принципалів та маєтності [посилання на довідник]
<i>сховище</i>	Оксфордський університет
<i>довідкові дані</i>	[за каталогом NRA та довідковий код (шифр) документів]
<i>склад</i>	[крайні дати, місце, номінал]
інші довідки та посилання	Родини принципалів та маєтності [посилання на довідник]

Брайт Спакс (Bright Sparcs) – система, розроблена австралійським науковим і технологічним центром культурної спадщини (the Australian Science and Technology Heritage Centre), – є навіть більш придатною для вміщення інформації про не-архівні ресурси. База даних охоплює понад 4 ти-

сячі біографій тих осіб, що відіграли певну роль у різних галузях науки, техніки та медицини Австралії. Біографії однаково добре сполучаються як з описаннями архівних матеріалів, утворених цими особами або пов’язаних з ними, так і з іншими інформаційними ресурсами.

Брайт Спакс	
Службові, професійні обов’язки [покажчик за професіями – Function list]	
Рубрика Персоналія, найменування ⁹² [подається в межах кожної відповідної рубрики після зазначення її назви]	Капіталіст, Картограф, Хімік-аналітик тощо Маківрайт, Томас (1835–1900), член парламенту і капіталіст Бемфорд, Антоні Джеральд (Тоні) (1927–2003), картограф, географ, топограф Макечран, Джон Фрезер, хімік-лаборант та ветеринарний інспектор Стейджер, Карл Теодор (-1888), хімік-лаборант та музейний хранитель Фрейсіне , Луї-Клод де Сулс де (1779–1842), картограф-топограф і дослідник землі

II. Теорія і методика архівознавства

Біографічний запис	
<p><i>Найменування</i></p> <p>Записи, що стосуються [рубрика] описання</p> <p>Пов'язані записи для дивись</p> <p>Записи, що стосуються</p>	<p>Фрейсіне, Луї-Клод де Сулс де (1779–1842) [Freycinet, Louis-Claude de Soulces de]</p> <p>Архівні/культурної спадщини джерела Опубліковані джерела</p> <p>Картограф-топограф і дослідник землі Народився: 8 серпня 1779 Франція Помер: 18 серпня 1842 Луї-Клод де Сулс де Фрейсіне у 1800–04 брав участь в експедиції, надісланій з Франції до Австралії для завершення картографічного обстеження та ведення інших наукових досліджень. Здійснивав плавання на борту “Натураліста”. У 1817 разом з Дюперреєм досліджував земний магнетизм.</p> <p>Фрейсіне, Луї-Клод де Сулс де</p> <p>Фрейсіне, Луї Генріх де Сулс де (1777–1840)</p> <p style="text-align: center;">Архівні/культурної спадщини джерела</p> <p>Біографічний запис Опубліковані джерела</p>
<i>Мітчелл і Діксон, бібліотечна колекція рукописів, державна бібліотека Нового Південного Уельсу</i>	
<p>Заголовок [Title]</p> <p><i>Довідкові дані</i>⁹⁴</p> <p><i>Крайні дати</i></p> <p><i>Описання</i></p> <p>Доступ</p>	<p>Луїс-Клайд Десолсіс де Фрейсінет⁹³ – документи [Louis-Claude Desaulces de Freycinet]</p> <p>B1282–96</p> <p>1817–1820</p> <p>Копії документів з Національного архіву Франції, що стосуються по-дорожі Фрейсінета до Тихого океану в 1817–1820 [B1282–96]</p> <p>доступний довідковий апарат</p>
<i>Державна бібліотека Вікторії, колекція манускриптів Австралії</i>	
<p>Заголовок</p> <p>Довідкові дані</p> <p>Крайні дати</p> <p>Описання</p> <p>Доступ</p> <p>Публікувалося</p> <p>Оригінали публікувалися</p> <p>Приймаються</p> <p>будь-які:</p> <p>Укладено</p> <p>укладач</p>	<p>Луїс-Клайд Десолсіс де Фрейсінет – документи [Louis-Claude Desaulces de Freycinet]</p> <p>[Boxs 165/8]</p> <p>1800–1816</p> <p>Переклад невідомого автора частини вступу до другого тому “<i>Boyage de decouvertes aus Terres Australes...</i>” Ф. Перона та Л. Фрейсінета с1816 [Boxs 165/8]</p> <p>доступний довідковий апарат</p> <p>[назва установи, що публікувала, роки публікування, адреса в Веб]</p> <p>[те саме]</p> <p>коментарі, питання, корективи, доповнення</p> <p>5 січня 2005 р.</p> <p>[адреса в Веб]</p>
Опубліковані джерела	
<p>Записи, що стосуються</p>	<p>Біографічний запис Архівні/культурної спадщини джерела</p>
<i>Фрейсіне, Луї-Клод де Сулс де (1779–1842)</i>	
<p>Наступні записи узяті з</p> <p>Книжкові розділи</p>	<p>[зазначається енциклопедичне видання, вихідні дані]</p> <p>[автори, заголовки розділів, назва та інші вихідні дані книги]</p>

II. Теорія і методика архівознавства

Біографічний запис	
Найменування Записи, що стосуються [рубрика] описання	Фрейсіне, Луї Генріх де Сулс де (1777–1840) Архівні/культурної спадщини джерела Опубліковані джерела Флотський офіцер Народився: 31 грудня 1777 Франція Помер: 21 березня 1840 Луї Генріх де Сулс де Фрейсіне, старший брат Луї-Клода де Сулса де Фрейсіне, у 1800–04 разом з експедицією Бодіна здійснив плавання до Тихого океану на борту “Географа” у чині прем’єр-майора
Пов’язані записи для дивись	Фрейсіне, Луї Генріх де Сулс де Фрейсіне, Луї-Клод де Сулс де (1779–1842)

Siasfi (інформаційна система Державного архіву Флоренції, Італія) – он-лайнний *путівник по архіву*, що ґрунтується на моделі виокремленого і сполученого описання архівного матеріалу. Ця комплексна інформаційна система вміщує описання значної кількості *реалій* (фондів та серій, утворювачів, державних утворень⁹⁵ тощо). Це означає,

що *відображення контексту документів розуміється значно ширше, ніж надання довідкових відомостей тільки по історії утворювача та структурі документів*. У цій системі ви знайдете *нариси щодо кожного політико-становчого етапу в історії Флорентіни, Тоскани та Італії в цілому, у межах якого діяли інституції-утворювачі*.

Siasfi	
Утворювач	
Зона ідентифікації	Найменування утворювача Крайні дати існування Політико-становчий контекст: Республіка Флорентіна [посилання до рубрики] Комплексний архівний продукт: записи детально [посилання до рубрики, крайні дати документів]
Зона описання	Історична довідка [довільний текст, конкретизація, датування] Зв’язки підпорядкування: посилання [найменування інституції]
Зона контрольного описання	Документальні джерела: посилання [до описань документів, заголовки, пошукові дані]
Документи	
Зона ідентифікації	Рівень описання: серія Крайні дати документів Довідковий апарат [дані по реєстрах] Назва фонду Найменування утворювача [серії], крайні дати існування
Зона описання	Сукупне описання: склад і зміст, анотування окремих документів із зазначенням пошукових даних і дат
Зона архівної історії	Детальна довідка з історії формування та зберігання, довільний текст

URL, Національний архів Австралії, база даних по колекціям (the collection database of the National Archives of Australia), де авторитетні документи мають особливо важливе значення для пошуку публічних⁹⁶ документів. Вона містить опи-

сання 80 тисяч серій, 2,5 мільйонів архівних документів та деталізацію по 9 тисячах утворювачів та сховищ. Особливістю цієї системи є контрольований *словник з управлінських функцій*⁹⁷, що забезпечує *завдання ідентифікації як державних*

II. Теорія і методика архівознавства

агенцій, так і створюваних ними документів, а це зараз має перебувати у колі уваги усіх національних архівів, перед якими постала проблема масштабного зростання потоків документованої інформації у публічному⁹⁸ секторі.

Адреси в Інтернеті:

- NRA доступний – <http://www.nra.national-archives.gov.uk/nra/>
- Bright Sparcs надає довідки – <http://www.asap.unimelb.edu.au/bsparcshome.htm>
- Siasfi можна переглядати – <http://www.archivodistato.firenze.it/>
- URL – <http://www.naa.gov.au/>

А як щодо функцій?

За своїм власним правом функції є *самостійними чинниками, що вимагають відмежованого описання із зазначенням зв'язків з документами та їх утворювачами*. Функції не є аспектами життя утворювачів документів, і навпаки – інституції часто є тільки епізодами у житті функції⁹⁹.

До того ж, описання функцій та видів діяльності може розкривати контекст документів, а відтак – може показувати, як саме ці документи використовувались на стадії їх активного життєвого циклу. *Описання функцій та видів діяльності має використовуватись як довідково-пошуковий засіб разом з описаннями, відповідними ISAD(G), та авторитетними файлами за ISAAR(CPF)*.

Майбуття? Секція стандартів та передового досвіду MPA (The ICA Section of Standards and Best

Practices, ICA/SPS) також зробила пропозицію щодо *розроблення впродовж наступних чотирьох років третього міжнародного стандарту з описування функцій та діяльності осіб* (інституцій/персон/родин), *що асоціюються з утворенням та зберіганням тих чи інших архівів*.

Проект GASHE – Портал до архівів вищої освіти Шотландії (The Gateway to Archives of Scottish Higher Education) – є вже розробленою **Моделлю Функції** (а Function Model). Метою Моделі Функції є забезпечення систематизованого довідника з функцій та видів діяльності, що здійснюються вищими навчальними закладами (Higher Education Institutions, HEI). Дескриптивні елементи організовано у 7 інформаційних зон:

- зона ідентифікаційного підтвердження подає найвагомішу для ідентифікації одиниці описування інформацію – найменування інституції-утворювача документів; слово (назва) або фраза, що описує виконувану функцію; кінцеві підфункції та датування здійснюваної функції/діяльності;
- зона контексту містить інформацію про те, як, коли і ким виконувалася/здійснювалася функція/діяльність;
- зона споріднених матеріалів представляє інформацію про поєднані з функцією/діяльністю документи;
- зона приміток містить інформацію про утворення і зберігання описання; інші межі описуваної функції/діяльності та нотатки архівіста.

GASHE	
Приклад описання діяльності (фрагмент)	
Зона ідентифікаційного підтвердження	
Інституція: Функції: Підфункції: Діяльність: Дата (и) здійснення діяльності	Школа Мистецтв та Інститут Уотта Валідація, Сертифікація Набір, Відбір і Зарахування студентів Реєстрація 1821 – с.1885
Зона контексту	
Виконавець діяльності:	бібліотекар, секретар (містер Брайсон 1821?)
Історія діяльності:	Розпочалася у 1821 р. з наміру створення книги із списком імен, що мала б забезпечити реєстрацію прийнятих до числа студентів. Для оплати навчання в класах було випущено і оплачено класні білети. Це були не бібліотечні картки, вони більш нагадували картки про зарахування до навчального закладу [матрикули]...

II. Теорія і методика архівознавства

Заголовок функції	Підфункція	Діяльність	Примітки GASHE	Примітки TFPL
Валідація Сертифікація	Набір, Відбір і Зарахування студентів	Приймання внесків Управління справами	Процес набору, відбору і зарахування студентів до всіх курсів студіювання чи дослідництва	Нічого [none]
Валідація Сертифікація	Набір, Відбір і Зарахування студентів	Ресстрація	Подеколи znana як матрикуляція, це процес запису студентів до навчання	Процес ресстрації нових студентів. Охоплює визначення плати за кваліфікаціями, створення студентських документів, координування порядку надходження студентських внесків

Що дають нам стандарти?

Опублікування стандартів МРА стало великою подією для архівного співтовариства, але деякими архівістами обидва стандарти було сприйнято скептично або й з байдужістю. Можливо, такий скептицизм було викликано саме формою “нормативного інтегрізму”. Так що ж стандарти нам дають?

“Стандартами прагнуть змінити все”

Найпершою критикою, висловленою на адресу членів Комітету МРА, було те, що вони буцімто мали намір змінити роботу архівіста та увели свої новації саме з тим, щоб задовольнити оце прагнення до новаторства. Така реакція є цілком природною, оскільки у всіх сферах діяльності професіонали з недовірою ставляться до технократичних нововведень, результатом яких, як правило, є ускладнення систем, що до цього функціонували досить добре.

Насправді ж стандарти *не змінюють базові принципи архівної науки* – вони тільки *стверджують їх непохитність*. ISAD(G) ґрунтується на двох принципах: ієрархічна організація інформації (принцип багаторівневого описування) та ідентифікація й індивідуалізація різноманітної релевантної інформації, що вимагається для описання архівної одиниці.

Ієрархія рівнів описання виходить з типології довідкового апарату, що усталено склався в країнах з розвинутою архівною наукою. МРА окреслив типологію довідкового апарату у документі “*Орієнтири щодо підготування та представлення довідкового апарату*” (Orientations for the preparation and presentation of finding aids). *Ідентифікація, індивідуалізація та забезпечення*

системного пошуку інформації є серцевиною процесу архівного описування.

“Стандарти – річ непотрібна”

Якщо б стандарти обмежувалися тільки ствердженням фундаментальних архівних принципів, то цього було б замало. Нові технології детермінують потребу і в нових стандартах, а стандарти МРА саме й дають архівному товариству методологію структурування інформації.

Кінцевою метою ISAD(G) та ISAAR(CPF) є *уможливлення взаємооперабельності систем як на архівному і міжархівному, так і на міжгалузевому рівнях*¹⁰⁰. Як стандарт, **ISAD(G)** не може становити винятку, і є подібним до **ISAAR(CPF)** в тому, що це – **тільки перший крок** в процесах полегшення віднайдення та обміну інформацією про архівний матеріал. **Стандарти МРА мають бути доукомплектовані**¹⁰¹ форматами комунікації даних та моделлю, що визначатиме, як саме мати справу з пошуком, отриманням та пов’язуванням даних між різними локальними системами.

ISAD(G) та EAD¹⁰². Щодо архівних описань, то для ISAD(G) вже є модель даних та комунікативний формат у DTD EAD – стандарт “**Кодоване архівне описання**”. EAD являє собою стандартизований набір семантичних і синтаксичних правил кодування архівного описання у SGML або XML для доступу, пошуку та обміну даними у Web-орієнтованих системах. Первісно розроблений у Сполучених Штатах для полегшення доступу та пошуку за традиційним архівним довідковим апаратом у Всесвітньому Павутинні, DTD EAD зараз використовується для обміну через Web різнорідними¹⁰³ (різновидовими) багаторівневими архівними описаннями.

II. Теорія і методика архівознавства

ISAAR(CPF) та EAC. Стандарт EAC – *Кодований архівний контекст* (Encoded Archival Context) – розроблювався у тандемі з другою версією ISAAR(CPF). EAC дає нам засіб забезпечення онлайнового обміну стандартизованими машиночитаними ISAAR-сумісними описаннями утворювачів документів. *Паралель ISAAR(CPF) – EAC має бути такою ж, як EAD – ISAD(G).*

“Стандарти релевантні тільки технологічному середовищу”

Дійсно, стандарти були створені для того, щоб працювати оптимально у цифровому середовищі. Водночас фундаментальні принципи, на яких вони ґрунтуються – відтворення контексту утворення документів, ієрархічна структура описання, ідентифікація дескриптивних елементів – є дієвими для будь-якого середовища, в якому можуть працювати архівісти. *Технологія є тільки робочим інструментом, але цей інструмент спрацьовує тільки за наявності якісно структурованого та однорідного довідкового апарату.* Якісно структурований та організований відповідно до багаторівневого описання довідковий апарат легко конвертуватиметься у XML/ EAD, і навпаки – електронні файли, створені без жорсткого дотримання правил, будуть несумісними з дескриптивними стандартами. Але все ж таки у будь-якому середовищі, навіть і не в цифровому, а впровадження стандартів – річ можлива і необхідна для кращого пошуку і отримання описань, тільки у традиційному варіанті це буде у більш довші строки, аніж у технологічному.

Застосування ISAD(G) та ISAAR(CPF) є нагально необхідним для переважної частини архівів. Окремі сесії МРА у Відні засвідчили, що базові принципи ISAD(G) та ISAAR(CPF), такі як багаторівневе описування та використання виокремлених, але пов'язаних описань архівного матеріалу і чинників його створення, спрацьовують і на практично-прикладному рівні. Демонстровані системи наочно проілюстрували, як впровадження дескриптивних стандартів може поліпшити розуміння користувачем контексту архівного фонду.

“Архівісти все більше і більше впевнюються в тому, що нові технології здатні змінити вигляд будь-яких описань. Створення архівних описань

* Vitali (Stefano), “The second edition of ISAAR(CPF) and authority control in systems for archival descriptive systems”. [Віталі (Стефано). “Друга редакція ISAAR(CPF) та авторитетний контроль в системах для архівних дескриптивних систем”]. Доступний на: http://www.unifi.it/universita/biblioteche/ac/relazioni/vitali_eng.pdf

у цифровому середовищі – це не те ж саме, що на папері. Засіб істотно впливає на структуру і зміст інформації і визначає шляхи організації відомостей та шляхи їх отримання”⁸

¹ Пояснення до перекладу базових термінів і понять стандартів див. у попередньому матеріалі: Драгомірова Л. Моделі ISAD(G)/ISAAR(CPF) і Правила архівного описування...

² У значенні цілісних документальних груп, що є об'єктом зберігання в архівах і як такі визнаються усі неповторюваними (унікальними) за складом і змістом

³ “cross-institutional research” – дослідницький пошук на рівні системи архівних установ (archival institutions)

⁴ Авторська редакція, за контекстом – усі рівні класифікаційного розподілу, *типологічного для організації архівних документів: від вищого (класу) до нижчого (підвиду, різновиду)*

⁵ Спеціальна комісія з розроблення стандартів описування. Підгрупа, що розробила першу версію ISAD (G), була створена на першому пленарному засіданні комісії у жовтні 1990 (Німеччина, Гер-Гранцхаузен)

⁶ У скороченні англійською ICA/DDC

⁷ Членами комісії також були представники Іспанії (1990-1992, Педро Гонзалес) та Австралії (з 1992, Кріс Херлі)

⁸ Поширеним є переклад з назвою “заява”. Оскільки документ має статус офіційної заяви МРА з проголошенням принципових засад, ми вводимо більш відповідну назву “декларація”. У перекладі українською без зазначення номінального виду документу було опубліковано у збірнику “Україніка”, див.: *Принципи архівного опису: затв. спец. комісією з станд. опису та Секретаріатом комісії МРА з стандартів опису в січні і лютому 1992* // Національна архівна інформаційна система “Архівна та рукописна україніка” і комп'ютеризація архівної справи в Україні. – Вип. 1. Інформатизація архівної справи в Україні: Сучасний стан та перспективи: Зб. наук. праць. – К., 1996. – С. 260–271.

Застереження: йдеться про принципи описування, а не опису

⁹ Подано за авторським текстом – йдеться про XII Міжнародний конгрес архівів; попередньо відбулося обговорення на нараді у Німеччині. Попередній проект ISAD(G) було офіційно схвалено на пленарному засіданні комісії у Мадриді (січень 1992), першу версію в остаточному варіанті – у Стокгольмі (січень 1993)

¹⁰ Описань, що якісно відповідають вимогам архівної практики; в українському перекладі ISAD(G) подається як “повноцінних описань” (п. В-5)

¹¹ “the sharing of authority data”; в українському перекладі ISAD(G) – *виділити дефініційні гасла* (п. В-5)

¹² В різних архівах чи архівних сховищах інших закладів (repositories)

¹³ “the management of the documents” – як варіант терміну “records management”

¹⁴ “after the archival material has been arranged” – після того, як документи повністю організовано (у тому числі і систематизовано в межах фонду) вже як архівні групи

¹⁵ Буквально – Декларація обмежувала поле описання завданнями офіційного процесу... (it [Декларація принципів] limited the scope of description for the purposes of the “formal process [that occurs] after the archival material has been arranged and the units or entities to be described have been determined”). Тобто архівне описання має відповідати вимогам ко-

II. Теорія і методика архівознавства

ристування документами як ретроспективними ресурсами, а не вимогам користування ними за їх первісною функцією

¹⁶ “the broadest unit of description”, фонди вживається як загальне термінологічне позначення цієї одиниці

¹⁷ “description proceeds and is laid out and displayed” – весь процес: від визначення структури (схеми систематизації) до уведення до сфери безперешкодного (публічного) доступу через представлення в довідковому апараті

¹⁸ Буквально – вирішив ідентифікувати та індивідуалізувати (decided to identify and individualize)

¹⁹ Настанови з каталогізації для архівів, історичних товариств та [рукописних відділів] бібліотек: Archives, Personal Papers and Manuscripts: A Cataloguing Manuel for Archival Repositories, Historical Societies and Manuscript Libraries. – 2d ed. – Chicago, 1989. Були переглянуті, розглядаються автором нижче

²⁰ MAD-2 – друга редакція посібника Майкла Кука: Cook M. A Manuel of Archival Description. – London, 1989. Було втретє перевидано у 2003 році, див. авторське посилання та текстову анотацію (далі)

²¹ “data elements” – тут у значенні: елемент описання та регламентуючий його текст

²² Усі такі випадки розглядаються у попередньому матеріалі, див. прим. 1

²³ Йдеться про період формування одиниці описування

²⁴ “provides general guidance” – здійснює загальний провід, забезпечує загальне керування, подає загальні настанови

²⁵ Кількісні показники (extent)

²⁶ В українських перекладі ISAD(G) та стандарті – Зона ідентифікації

²⁷ Український стандарт визначає не п’ять, а шість підзон у цій зоні та змінює їх структурний порядок: рівень описання, код, заголовки, дати, кількість та носій

²⁸ “sub-areas” – йдеться про елементи описання

²⁹ “date of accumulation” – період формування одиниці описування

³⁰ Визначення понять “підфонд”, “серія”, “підсерія”, “справа”, “документ” розглядаються автором нижче. Щодо співвіднесення з українською практикою див. попередній матеріал (прим. 1)

³¹ “the background” – тло відомостей

³² ISAD(G) такого застереження не містить, але український стандарт наголошує на цьому

³³ Для нашої практики, безумовно, це сприймається як тотожність, але зміст, тим не менше, зрозумілий

³⁴ Це слід розуміти як “класифікація, покладена в основу організаційного розподілу”

³⁵ Елемент систематизації український стандарт виносить на перше місце

³⁶ В результаті злиття норм мета та зміст правила виявилися неузгоджені поміж собою. Маємо читати як “інформація про законодавче регламентування та інші приписи”

³⁷ “scripts” – в українському перекладі ISAD(G), українському стандарті та Основних правилах подається як “графічна система”

³⁸ Тільки ті, що впливають на доступ, усі інші – це Зона ідентифікації

³⁹ Інші, окрім оцього самого описання, яке укладається

⁴⁰ “repository” – будь-якого закладу, що зберігає документи

⁴¹ В українському стандарті “про склад і зміст”, в українському перекладі ISAD(G) – “вміст і склад”

⁴² За українським перекладом ISAD(G) – додаткових матеріалів

⁴³ В ISAD(G) викладено нечітко

⁴⁴ Деталізація, відсутня у тексті ISAD(G)

⁴⁵ Безумовно, йдеться і про наявність, і про місцезнаходження – як оригіналів, так і копій

⁴⁶ “publication notes”; в українському стандарті – “Опрулювання документів одиниці описування” із ширшим предметним наповненням

⁴⁷ В українському стандарті – “Зона авторської інформації”

⁴⁸ “rules or conventions”, український переклад ISAD(G) подає як “правила чи умови”

⁴⁹ Зазвичай у перекладах ISAD(G) цей сукупний запис подають як “правило”

⁵⁰ Ці елементи є обов’язковими для кожного рівня описання у будь-яких випадках

⁵¹ Автор цитує ISAD(G); поданий тут переклад відрізняється від тексту українського перекладу 2001 р.

⁵² Але це ще не методика багаторівневого описування, це тільки концептуальний підхід до неї

⁵³ Доповнюючи ISAD(G) в частині документів офіційного походження, автор водночас звужує його межі, випускаючи документи особового походження

⁵⁴ Тобто нагромадження документів у діловодстві (за нашими вимогами – формування справ відповідно до номенклатури) та формування справ вже для архівного зберігання

⁵⁵ Таке визначення є більш чітким, ніж подане у словнику ISAD(G)

⁵⁶ Поняття “out-letter” в українській терміносистемі має офіційний відповідник “вихідний документ”. З огляду на це цитоване “out letters books” ми подаємо як відповідне нашому “журнали реєстрації вихідних документів”. Номінально-видове найменування “attendance registers” (документи для запису, реєстрації відвідування) загалом може відповідати декільком нашим, скажімо “журнал реєстрації виходу на роботу”, “журнал відвідування занять”, “списки відвідувачів” тощо. Без відповідного контексту ми подаємо лише одне з можливих значень

⁵⁷ Автор акцентує цю одиницю як окремий матеріальний об’єкт, ISAD(G) – як змістовно неподільну. Поняття “item” охоплює обидва аспекти – документ як інформація та носій – і може співвідноситися також з одиницею зберігання

⁵⁸ ISAD(G) регламентує це положення дещо розпливчато (пп. В. 7., В. 8., 1.1)

⁵⁹ Ці норми радше слід розглядати як основні (загальні) методичні вимоги

⁶⁰ “item-level description” – описання на рівні архівної одиниці, див. прим. 57

⁶¹ Певним чином ця та остання норма (принципи) перебиваються, це видно з наведеного прикладу

⁶² У перекладах ISAD(G) (п. 2.3) це розуміється як вимога ідентифікації рівня описання

⁶³ Виключно в контексті багаторівневого описання

⁶⁴ Автор розглядає суміщено другий та четвертий принцип. З наведеного ним прикладу ясно, що релевантними є специфічні характеристики – відмінні складові шифрів та дати, уся спільна інформація – загальні складові шифрів та заголовки – виносяться на вищий рівень. Безумовно, загальні характеристики не є релевантними, але саме поняття “інформація, релевантна описуваному рівню” є, звичайно, значно ширшим

⁶⁵ Автор не мав інформації про розроблення такого стандарту в Україні. Як приклади практичного застосування наводилися фрагменти описань архівів Франції (Рубе), Швей-

II. Теорія і методика архівознавства

царії (Женева) та доступ до архівів в електронних мережах Об'єднаного Королівства на прикладі особового фонду англійського філософа Джорджа Едварда Мура

⁶⁶ Див. прим. 19

⁶⁷ “archival holding” – об'єкти утримання (володіння)

⁶⁸ Див. прим. 20, повна назва третьої редакції вже наводилася вище в авторському посиланні

⁶⁹ “letters and correspondence”. Загалом поняття “кореспонденція” вживається у широкому значенні і охоплює і листування; “letters” зазвичай вживається у значенні “листи” (передусім приватного характеру), але може позначати сукупно усі “літературні твори”, у тому числі епістолярію. Оскільки тут два номінали вжито разом, ми подаємо їх у широкому значенні

⁷⁰ “machine-readable archives”

⁷¹ Див. першу частину цієї лекції – *Архівні напрацювання*

⁷² Рівень справи (файла) та архівної одиниці (фізичного об'єкта чи змістовного документа)

⁷³ “record-keeping activity” – діяльністю щодо їх утримання

⁷⁴ У квадратних дужках зазначено той зміст, який автор хотів вкласти, оскільки не може йтися про те, що контекстова інформація має бути зовсім вилучена з архівного описання. Безумовно, що в самому описанні авторитетні дані не подаються

⁷⁵ “[information] has been maintained in a standardized manner” – і фіксується, і зберігається (утримується та підтримується в актуальному стані) стандартизованим способом, тобто через здійснення процесу засобами (російською – *посредством*) стандартизування

⁷⁶ В оригіналі – “the ability”. На наш погляд, тут однаково йдеться як про інтелектуальне вміння чи технологічну здатність, так і про правові підстави (офіційно визнані і нормативно закріплені вимоги). Ми подаємо все це одним поняттям “спроможність”

⁷⁷ Тобто в різних установах (центрах зберігання)

⁷⁸ Тобто між архівними комплексами і належними до них документами, між архівними і документаційними фондами (групами)

⁷⁹ Тут автор знову цитує *n.1.6 ISAAAR(CPF)*, поданий вище – щодо полегшення виокремлення та обміну контекстовою інформацією, у тому числі на міжнародному рівні, для сховищ, що зберігають документи одного утворювача/автора

⁸⁰ XML – розширювана мова eXtensible Markup Language, підмножина мови SGML; XML DTD – модель документа в форматі XML. Див. наступний матеріал: *Єремєєв С. Г.* Кодоване архівне описання

⁸¹ Йдеться про технологічний стандарт на створення довідників з контекстової інформації в електронній формі.

⁸² Поняття “особа” ми вводимо як *узагальнене позначення суб'єктів авторитетних даних*, а в *текстових сегментах* з метою уникнення суміщення – допускаємо заміну поняття “окрема особа” (фізична особа) на “персона”

⁸³ Подаємо за авторським текстом, хоча у переліку вміщено тільки вісім позицій

⁸⁴ Змістовно відповідними об'єктами архівної, бібліотечної і музейної справ

⁸⁵ Із зазначенням крайніх дат по кожній інформаційній характеристиці

⁸⁶ І саме такий приклад наведено в ISAD (G) та його українському перекладі

⁸⁷ Авторське узагальнене позначення суб'єктів авторитетних даних – інституцій/персон/родин

⁸⁸ Тут маємо зробити уточнення: *безпосередньо інформаційними ресурсами є тільки вторинна дескриптивна інформація*, що описує пов'язані об'єкти за спільними ознаками – контекстом походження. А ось *самі описувані об'єкти* вже можуть бути як *інформаційними ресурсами* – архівними чи бібліотечними (виданнями) документами, – так і *музейними предметами*, що *однаково можуть зберігатися* як в архівних, так і в бібліотечних, а також в музейних установах

⁸⁹ В оригіналі – “provides guidance [on linking authority records to archival description and other information resources]”. Власне, це буквально – забезпечує дороговказну нитку (російською – “водителство”) по пов'язуванню ...

⁹⁰ Приклади наводилися окремо у формі слайдової презентації, ми подаємо їх у тексті, але скорочено та у відповідній адаптованій формі

⁹¹ Позначається терміном “reference”

⁹² Звернімо увагу на форму подання прізвищ і дат (без дати, неповна дата)

⁹³ Звернімо увагу на варіантне написання прізвища

⁹⁴ Позначається терміном “reference”

⁹⁵ Скажімо, республіка Флорентіна, що фігурує у прикладах

⁹⁶ Документи з відкритим (необмеженим) доступом, загальнодоступні, громадські

⁹⁷ “government functions” – *функції державних органів*

⁹⁸ Це загальнонародний сектор та сектор певної громади, тобто – *державний/комунальний сектор*

⁹⁹ Власне, тут можна вступити у дискусію, оскільки функції певним чином визначають “життя” установ і навіть їх “народження”, що ж до приватних осіб, то професійні (службові) чи громадські обов'язки істотним чином впливають на їх життя, хоча людина і вільна у своєму виборі. Але, безумовно, *функції, узяті до розгляду як регулюючий інструмент суспільного життя, є самостійною даністю, що реалізується через діяльність соціальних одиниць*. Як така даність функція може бути *предметом історичного дослідження* і – що важливо для архівів – одним з *основних чинників у питаннях експертизи цінності документів* та визначенні *форм взаємовідносин з утворювачами* у здійсненні архівом своїх контрольних повноважень. З такої точки зору функція дійсно потребує створення окремої бази даних.

¹⁰⁰ “to enable inter-operability across systems and domains”

¹⁰¹ Доповнені, застосовуватися разом (*must be complemented also*)

¹⁰² Див. наступний матеріал: *Єремєєв С. Г.* Кодоване архівне описання

¹⁰³ Різновидовими (heterogeneous)

II. Теорія і методика архівознавства

Історія створення EAD⁵

У середині 1980-х рр. у США було створено родину стандартів *MARC* (Machine-Readable Cataloging, машиночитана каталогізація) для представлення бібліографічної інформації, у тому числі інформації з архівних довідників, у придатній для уведення до EOM формі. Формат *MARC*, первісно створений для стандартизування бібліотечного описання та обміну даними, був пристосований і для архівного описання – *MARC AMC* (MARC for Archives and Manuscripts). Перевагою цього стандарту була можливість інкорпорувати інформацію про архівні фонди до бібліографічних інформаційних систем (у форматі *MARC* були представлені інтегровані до єдиних інформаційних систем архівні та бібліотечні описання на об'єкти, що зберігалися в наукових центрах), *недоліком* – *неможливість представлення ієрархічно організованих відомостей з архівних описів*.

1993 р. у Бібліотеці Каліфорнійського Університету в Берклі група дослідників під керівництвом Даніеля Пітті (Daniel Pitti) розпочала роботу над проектом створення стандарту на архівний НДА⁶ в електронній формі з акцентуванням на функціонуванні стандарту у рамках глобальної комп'ютерної мережі.

В процесі створення моделі НДА вивчалась структура архівних довідників, переважно описів одиниць зберігання і обліку (inventories and registers). З метою обрання синтаксису для розроблюваного стандарту було досліджено звичайний текст (ASCII-кодування), мову HTML, формати *MARC* та мову *SGML*. Остання і була обрана з огляду на достатню гнучкість та здатність моделювання ієрархічної структури.

У березні 1995 р. було створено перший варіант моделі НДА, що отримала назву *DTD* Проект архівного НДА Берклі (Berkeley Finding Aid Project *DTD*), у скороченні – *BEAP DTD* або *FIND AID DTD*. Близько 200 архівних довідників з 15 архівних установ було переведено у цей формат і представлено на експертизу групі експертів, до складу якої увійшло 50 працівників архівів та рукописних відділів бібліотек США. У квітні на конференції під назвою “Конференція про архівний НДА”⁷ ця група визнала *SGML* як платформу для розроблюваного стандарту.

Модель даних архівного довідника було поділено на дві частини: перша містила інформацію про довідник і за аналогією з *TEI* отримала назву Заголовок (Header), друга подавала описання одиниці архівної класифікації (наприклад, одиниці зберігання), і у свою чергу поділялася на ієрархічно організоване описання та додаткову, опосе-

редковану інформацію до нього (наприклад, бібліографія друкованих праць). Усі елементи описання було поділено на “*описові*” (descriptive) з попередньо визначеним і регламентованим розміщенням та “*загальні*” (generic), що можуть з'явитися у будь-якому місці тексту – як правило, всередині описових елементів. Зокрема, елементи, що позначали одиниці архівної класифікації⁸, було замінено елементом, позначаючим, що описуваний об'єкт є структурною частиною вищерозміщеного об'єкта, а найменування класифікаційної одиниці було вирішено задавати за допомогою атрибута нового елемента. Це дозволило уникнути *невідповідності у принципах класифікації* між розроблюваною моделлю НДА та усталеною практикою інших країн. Було також погоджено, що у випадках істотної подібності розроблюваного елемента до елемента стандарту *TEI* назва та специфікація (за доцільності) цього елемента береться з *TEI*. Новий стандарт отримав назву “*Кодоване архівне описання*” (Encoded Archival Description), у скороченні – *EAD*.

Звернімо увагу на те, що *особливо актуальним було питання участі широкого загалу архівістів та користувачів в розробленні EAD*, тому до складу Робочої групи з *EAD*, утвореної в рамках щорічного з'їзду Товариства американських архівістів у серпні 1995 р., нарівні з членами команди Берклі увійшли спеціалісти університетів та Бібліотеки конгресу США, а також Бібліотечного он-лайнного комп'ютерного центру та архівної служби Великої Британії⁹. Робоча група взяла на себе зобов'язання щодо *розроблення означення типу документа EAD DTD та супроводу до нього, довідника з синтаксису EAD та методичних рекомендацій із застосування EAD в архівах*. Паралельно Товариство американських архівістів звернулося до відповідного підрозділу Бібліотеки конгресу США з проханням *перебрати на себе повноваження офіційного органу, відповідального за статус EAD*.

Чергову редакцію специфікації *EAD DTD* була вироблена після обговорення на наступному з'їзді архівістів та опубліковано на web-сайті у вересні 1996 р., у жовтні там же публікується бета-версія довідника з синтаксису *EAD*, а у грудні цього ж року з'являється остаточний варіант методичних рекомендацій. Після цього Робоча група прийняла ухвалу *протягом року не вносити до зазначених документів жодних змін, щоб надати змогу користувачам досконало вивчити усі переваги і недоліки стандарту*. Увага групи та інших зацікавлених осіб зосередилася на *активній пропаганді стандарту через проведення відповідних навчаль-*

II. Теорія і методика архівознавства

них та наукових заходів. Починаючи з червня 1997 р., було проведено понад 20 семінарів у США, Канаді, Великій Британії та Австралії, у яких взяло участь понад 400 архівних і бібліотечних фахівців та спеціалістів з інформаційних технологій. З вересня 1997 р. такі семінари проводилися Товариством американських архівістів у рамках курсів підвищення кваліфікації, члени Робочої групи організували також низку навчальних заходів у своїх “Альма-матер”. Тема EAD стала предметом широкого обговорення на регіональних архівознавчих конференціях. На веб-сайтах було організовано доступ до архівного НДА у форматі EAD, продовжувалось обговорення стандарту у системі електронної пошти. Окрім того, питанням EAD було присвячено два номери щоквартального періодичного видання “Американський архівіст” за 1997 р.

У червні 1997 р. Робоча група оголосила початок кампанії з приймання пропозицій щодо змін і доповнень до бета-версії EAD DTD. За підсумками кампанії Товариство американських архівістів у жовтні – листопаді 1997 р. у Вашингтоні організувало конференцію, на якій було розглянуто пропозиції користувачів (близько 50 пропозицій щодо змін) та архівних установ США, Канади, Великої Британії та Швеції (окрім США, стосувалися загалом взаємоузгодження EAD з іншими дескриптивними стандартами – MARC AMC, ISAD(G) та канадськими правилами RAD). Оцінюючи пропозиції, Робоча група виходила з таких критеріїв: можливість універсального застосування; обумовлений пропонованою зміною обсяг робіт з ретроспективної конверсії; можливість здійснення зміни більш ефективним способом. У січні 1998 р. результати розгляду пропозицій було опубліковано у Web у вигляді переліку змін і доповнень до бета-версії EAD DTD. Було також прийнято до уваги висловлене учасниками конференції побажання стосовно того, щоб *остаточна версія EAD DTD була сумісна із стандартом XML*, що перебував на початковій стадії розроблення.

Остаточна версія першої редакції EAD, сумісна з XML, побачила світ у серпні 1998 р., під час наступного з’їзду Товариства американських архівістів. До складу документації увійшли означення типу документа та довідник з синтаксису. Методичні рекомендації щодо застосування EAD було опубліковано пізніше, у 1999 р., під спільним грифом Товариства американських архівістів та Бібліотеки конгресу.

Друга редакція стандарту, де додано інструмент формалізації, побачила світ 2002 р.

Довідник з синтаксису EAD: загальний огляд, принципи, структура моделі архівного довідника

Довідник з синтаксису EAD має таку структуру: Вступ (Introduction); Описання принципів, на яких ґрунтується EAD (EAD Design Principles); Огляд структури моделі архівного довідника, втіленого у стандарті (Overview of EAD Structure); Описання синтаксичних правил, за якими побудовано описання елементів, атрибутів та сутностей, що увійшли до EAD DTD (Tag Library Conventions); Словник атрибутів (EAD Attributes) та Словник елементів (EAD Elements).

Вступ. Подається визначення стандарту та описання структури довідника. EAD визначається як зведення правил структурування інформації, що міститься в архівному НДА. Структурування має забезпечити пошук та виведення інформації, а також обмін інформацією у програмно та апаратно незалежній формі. Правила написано у синтаксисі метамови SGML і подано як специфікацію типу документа – DTD.

Принципи стандарту об’єднано у такі групи:

· *терміни та визначення* (Definitions and Parameters)¹⁰:

· основним об’єктом стандарту є архівний опис, але його структура дозволяє кодувати й інші види НДА;

· описові статті архівних описів можуть бути необмеженої довжини;

· стандарт призначено для описання архівних документів з різними носіями;

· стандарт дозволяє не тільки створювати НДА, але й конвертувати як традиційний, так і електронний НДА, але в іншому форматі;

· *загальні принципи* (General Principles):

· інформація архівного НДА описує архівні документи, дозволяє вести їх облік та організувати доступ користувачів до них – відповідно, вона не є об’єктом дослідження і розглядається як засіб доступу до об’єкту дослідження¹¹;

· модель архівного НДА складається з достатньої кількості елементів, але кількість обов’язкових елементів зведено до мінімуму з огляду на матеріальні можливості установи – укладача описання;

· стандарт не формулює вимог до заповнення елементів описової інформації, оскільки для цього слугують методичні документи, у тому числі ISAD(G);

· структура стандарту не тільки повністю зберігає функціональність традиційних архівних описів, але й розширює її, надаючи змогу здійснення таких операцій (що можуть бути за-

II. Теорія і методика архівознавства

стосовані до кожного елементу EAD) як: описування, облік, перегляд інформації в ієрархії рівнів описання, індексування тексту довідника, виведення інформації у відповідному форматі на друк і на дисплей;

- передбачене зберігання даних у програмно та апаратно незалежному форматі дозволяє здійснювати обмін між архівними установами та уможливує міграцію даних у разі зміни програмно-апаратних засобів;

- користувачі повинні мати достатнє уявлення про основи SGML та принципи будови НДА;

- *особливості будови (Structural Features)*:

- синтаксис засновано на синтаксисі стандарту SGML у вигляді EAD DTD;

- за необхідності подаються посилання на профільні стандарти – Методичні рекомендації із застосування TEI, формати родини MARC та Міжнародний стандарт на архівні авторитетні дані ISAAR(CPF)¹²;

- склад EAD: означення типу документа EAD DTD у синтаксисі SGML, довідник з синтаксису EAD DTD та методичні рекомендації;

- для позначення рівнів описання з метою забезпечення сумісності з термінологією інших країн обрано нейтральні терміни “ціле”(unit) та “частина”(component);

- *підтримка стандарту в актуальному стані (Control and Maintenance)*:

- нагляд здійснюватиметься спеціальною організацією у співробітництві з архівною спільнотою різних країн, а також через консультації з представниками інших професійних товариств.

Структура моделі архівного довідника є ієрархічною. На верхівці ієрархічного дерева знаходиться батьківський елемент, який означає, що подана нижче інформація представлена у форматі EAD. На наступному рівні інформація поділяється на два логічні рівні¹³:

- *інформація про архівний довідник*, яка містить два елементи верхнього рівня:

- *заголовок (EAD Header)* – обов’язковий елемент;

- *альтернативний заголовок/примітки (Front Matter)*¹⁴ – необов’язковий;

- *інформація про архівні документи (Archival Description)*, містить:

- власне *архівне описання*, структура цього *загального елемента* відтворює ієрархічну структуру об’єкта описування – одиниці архівної класифікації (фонд, опис, одиниця зберігання, документ)¹⁵ і дозволяє здійснювати описання відповідно до принципів “від загального до часткового” та неповторюваності інформації на підпорядкованому рівні. Для кожного рівня описання подається набір обов’язкових та необов’язкових елементів, об’єднаних у *групу описової ідентифікації (Description Identification)*;

- *групу загальних елементів (generic elements)*, вмістом яких є інформація, що найбільш часто використовується для пошуку і на основі якої будуються покажчики – іменні, географічні, установ тощо; ці елементи можуть подаватися у *будь-якому місці описання*, зустрічатися у вільному тексті (скажімо, історичної довідки чи анотації), а також можуть спеціально виокремлюватися у складі *групи “точки доступу”(Controlled Access Heading)*¹⁶;

- *зв’язкові елементи (linking elements)*, що використовуються для створення посилань як всередині архівного довідника, так і за його межами.

Елементи та атрибути: склад, властивості

Елементи про архівний довідник. Заголовок. Будова аналогічна однойменному елементу TEI, складається з чотирьох нижчих елементів, порядок розміщення яких регламентовано з метою оптимізації автоматизованого оброблення. Обов’язковість елементів виключає можливість появи “безіменних” версій довідника:

EAD Identifier	Код	унікальний номер (наданий тільки цьому довіднику)
File Description	Описання файла	автор, спонсор, назва, вихідні дані довідника та примітки
Profile Description	Описання профілю	мова та версія довідника у форматі EAD
Revision Description	Описання змін і доповнень	зміни і доповнення, внесені до тексту довідника

Альтернативний заголовок/Примітки. Елемент призначається для відображення специфіки

побудови титульних аркушів довідників, містить текстографічну інформацію, як от: логотип архів-

II. Теорія і методика архівознавства

ної установи, присвяти, подяки, ілюстрації. Інформація міститься у тих же елементах, що входять до складу елемента “Заголовок”.

Обов’язкові елементи описової ідентифікації¹⁷. У сукупності утворюють достатнє для розуміння описання:

Container	Контейнер	детальні топографічні відомості
Origination	Походження	інформація про фондоутворювача
Physical Description	Фізичне описання	об’єм (обсяг, розмір) і носії інформації
Physical Location	Місце зберігання	загальні топографічні відомості
Repository	Архівна установа	установа, що забезпечує доступ
Date of the Unit	Дати документів	крайні дати документів
Identification of the Unit	Архівний шифр	номер об’єкта описування відповідно до прийнятої класифікації документів
Title of the Unit	Заголовок об’єкта описування	заголовок об’єкта описування

Необов’язкові елементи описової ідентифікації. Подаються за необхідності та можливості.

Розміщення не регламентовано:

Abstract	Анотація	коротке описання складу і змісту документів
General Note	Примітки	примітки
Digital Archival Object	Цифровий архівний об’єкт	оцифрована копія архівного документа
Administration Information	Службова інформація	інформація про доступність документів
Biography or History	Історія фондоутворювача	історична довідка
Scope and Content	Склад і зміст	описання складу і змісту документів
Organization	Організація	інформація про рух документів
Arrangement	Систематизація документів	схема систематизації документів
Adjunct Descriptive Data	Додаткові описові відомості	супутня інформація, скажімо, про додатковий НДА чи фондові долучення
Other Descriptive Data	Інші описові відомості	наявна інформація, що змістовно не стосується жодного з елементів EAD (скажімо, щодо конвертування традиційних довідників)

Точки доступу. Завдяки спеціальним атрибутам ці елементи можна експортувати у формати MARC для авторитетних даних (MARC for Authorities). Є також можливість зазначити джерело

авторитетних даних, приміром: Зібрання предметних рубрик Бібліотеки Конгресу. До таких елементів у EAD належать:

Personal Name	Іменний покажчик ¹⁸
Corporate Name	Покажчик установ та організацій
Family Name	Генеалогічний покажчик
Geographic Name	Географічний покажчик
Occupation	Види діяльності (занять)
Functions	Функції установ та організацій
Form and Genre Terms	Види документів та носії інформації
Subject	Предметна рубрика
Title	Заголовок

II. Теорія і методика архівознавства

Зв'язкові елементи. 15 елементів, виконують функції встановлення гіперпосилань у межах тексту довідника, а також встановлення зв'язків між текстом довідника та мультимедійною інформацією чи зовнішніми ресурсами. Ідея посилань, реалізована в EAD, полягає у тому, що кожне посилання має *чотири параметри, у кожного з яких є два або три значення*:

- *напрямість*¹⁹ *посилання* (Destination Location) відносно поточного документа, яким є архівний довідник у форматі EAD; посилання може бути внутрішнім або зовнішнім;

- *вимірність посилання* (Extent) – посилання може бути *однонапрямним* (характеристики: джерело посилання створюється за допомогою зв'язкового елемента, для кожного такого елемента є тільки одне цільове призначення, одне посилання забезпечує навігацію від джерела до цільового призначення) або *розширеним*;

- *місцезнаходження джерела посилання* (Source Location) – передбачає можливість створення посилань між документами, недоступними для редагування; цей вид посилань недостатньо пророблено і поширено, умовою їх застосування буде поширення та наявність відповідного програмного забезпечення;

- *зміст* (Contents) – описання сутнісного змісту посилання за допомогою приміток.

Зв'язкові елементи дозволяють пов'язати інформацію різного типу: архівні довідники, Інтернет-ресурси, оцифровані копії архівних документів. Відповідно, ці елементи розширюють функціональність архівних довідників і мають велике значення для входження архівів до Інтернету як середовища функціонування архівної інформації.

Атрибути елементів. Під атрибутами розуміються властивості, що уточнюють значення даного елемента. Наприклад, у елемента *Дати документів* (Date of the Unit) є атрибут *Тип* (Type), значенням якого може бути: “не раніше чим”, “не пізніше за”, “період” тощо.

Особливе місце серед атрибутів посідає атрибут *Рівень описання* (Level), у специфікації якого є вісім значень. Перші три – *Колекція*, *Фонд*, *Документальний комплекс* (Collection, Fond, Recordgroup) – з точки зору архівного обліку²⁰ аналогічні за значенням терміну “фонд”; значення *Серії* (Series) та *Підгрупи* (Subgroup) аналогічні терміну “опис”, значення *Підсерії* (Subseries) визначає розділ опису, а значення *Справа* (File) та *Архівний документ* (Item) – відповідно одиницю зберігання та документ. Окрім цих вісьмох, є ще значення *Інший рівень* (Other level), що дозволяє увести до обігу інший термін, а це має істотне значення для

застосування стандарту в країнах, що мають відмінності у класифікації архівних документів.

Аналогічний механізм із значенням *Інше* реалізовано в атрибуті *Джерело* (Source), що використовується з елементами групи *Точки доступу* для зазначення словника нормативної лексики, застосованого для заповнення відповідного елемента (скажімо, той же приклад: зібрання предметних рубрик Бібліотеки конгресу). Специфікація цього атрибута містить 17 значень для словників американо-канадського походження, але є ще два значення: *Місцевий* (Local) – для словника у межах конкретної архівної установи та *Інший*, про який вже йшлося вище.

У *Методичних рекомендаціях* детально висвітлено як теоретичні питання застосування EAD – концепції метамов SGML і XML та їх застосування в галузі архівної справи, – так і практичні: створення архівних довідників “крок за кроком”.

Роль і місце EAD в архівних процесах

Роль EAD в уніфікації архівного описання надзвичайно велика. По-перше, він *увібрав в себе принципи, на яких ґрунтується міжнародний стандарт ISAD(G), має таблицю відповідності між своїми елементами (полями) та елементами ISAD(G), дозволяє здійснювати багаторівневе описування в автоматизованому режимі і може розглядатися як комп'ютерний відповідник ISAD(G)*. По-друге, він *сумісний з стандартами Інтернет*, і це надзвичайно приваблює до нього архівні установи, що впроваджують нові технології.

Безумовно, на специфіці EAD відбилосся те, що його розробники є представниками американо-канадської школи архівознавства та відповідної практики, однак це не може бути підставою для обмеженого його застосування, оскільки є *механізм уведення інших методичних документів і правил, усталених для тієї чи іншої країни*.

З точки зору автоматизованих технологій **EAD є універсальним форматом**: може слугувати *форматом зберігання інформації* та використовуватися як *комунікативний формат*, що дозволяє здійснювати так звану міграцію даних у разі зміни програмного забезпечення чи просто проводити взаємообмін інформацією. Стандарт має такі властивості як: *незалежність від апаратного і програмного забезпечення, необмеженість об'єму зберігаємої інформації, можливість зберігання разом з текстами описань документів ще й їх оцифровані копії*.

На нашу думку, в сучасних умовах **стандарт EAD є найбільш перспективним для впровад-**

II. Теорія і методика архівознавства

ження автоматизованих технологій в сфері архівного описування. Сучасний рівень методичного розроблення питань архівного описування передбачає наявність саме такого стандарту, де було б однаковою мірою враховано як вимоги архівної практики до описання, так і технологічні умови функціонування електронної інформації у сучасному світі. Такі питання як полімовність архівних довідників, їх оформлення і публікація, обмін даними між різними інформаційними системами, з появою EAD вирішуються набагато легше. І знову ж таки, **жоден альтернативний формат – ні MARC, ні локальні формати (як “Архівний фонд”) тощо – не мають такого гнучкого механізму, здатного відтворити ієрархію рівнів описання архівних довідників.**

Наше архівне товариство тільки вступає на шлях стандартизованого архівного описування. Найперше – **усвідомити необхідність цієї проблеми, “опікнутися” нею**, адже комп’ютеризацією обліку ця проблема не обмежується. Окрім теоретико-методичного пророблення, у нас є два шляхи уніфікації: створення типової програми або стандартизування даних. Недоліком першого шляху є необхідність доопрацювання програмного забезпечення. У другому випадку отримуємо колосальні переваги, але архівам потрібні кошти для створення своїх програм. Стандарт EAD міг би слугувати основою для створення електронного НДА в країнах СНД¹.

¹ Усі англійські терміни (дослівно), їх відповідники та визначення (у дослівному перекладі) подаються в авторському варіанті

² Термін “розмітка” (markup), що історично застосовувався у сфері машинопису та поліграфії для позначення службових поміток у тексті, з впровадженням до цих галузей автоматизованих технологій став позначати службові символи, що вставляються комп’ютерною програмою до тексту документа з метою його оформлення чи інших операцій. У подальшому під цим терміном ми розумітимемо набір спеціальних міток (tag), що вставляються до тексту з метою автоматизованого оброблення документа. Використання такого набору закріплюється угодою та, як правило, оформлюється відповідним документом (стандартом, правилами тощо). Подається за авторським коментарем

³ *element (s), attribute (s), entity (ies)*

⁴ У значенні “комплект” (*set*)

⁵ Детальнішу інформацію щодо розроблення першої редакції EAD див. у *Thibodeau S. G.* та ін. *Development of the Encoded Archival Description*. – 1998. Опубліковано на web-сайті структурного підрозділу з мережних технологій та форматів машиночитаної каталогізації (Network Development and MARC Standards Office) Бібліотеки Конгресу США. У лютому 2005 р. стаття знаходилась у Web за адресою: <http://lcweb.log.gov/ead/eadback.html>. Подається за авторським посиланням

⁶ Науково-довідковий апарат, відповідно до “Основных правил работы государственных архивов Российской

Федерации” (М., 2002) визначається як “структурована сукупність елементів описань документів (вторинної документної інформації), представлених у різних видах архівних довідників, баз даних, що призначаються для пошуку документів та документної інформації” (п. 7.3.1). Звернімо увагу на сталу авторську паралель: НДА – *Finding Aids*

⁷ “Finding Aids Conference”, була організована за підтримки Бібліотеки Каліфорнійського Університету в Берклі та Комісії по збереженню історичного минулого (Commission on Preservation and Access). Подається за авторською редакцією

⁸ Йдеться про *організаційні одиниці*

⁹ *Online Library Computer Center* (автор вживає російське “сетевой”, пропонується українськими лінгвістами прикметник “мережний” нам видається не дуже вдалим) та *Public Records Office*

¹⁰ На нашу думку, переклад автора не зовсім точний: це радше основні ознаки (властивості) та постійні величини у межах поставлених завдань. Власне, не потребує перекладу і може бути передано цими ж іншомовними словами – Дефініції та Параметри

¹¹ Йдеться про вторинну архівну інформацію з точки зору її означення як *об’єкту стандартизування, безвідносно до якісних ознак її вмісту*. Інтелектуальний процес створення вторинної архівної інформації, безумовно, є *архівістським дослідженням* одиниці описування, як і *змістовний результат описування* – архівне описання – є об’єктом *інтелектуального споживання* праці архівіста будь-яким “зовнішнім користувачем”, у тому числі дослідником, відповідно, є об’єктом дослідницького вивчення

¹² Звернімо увагу: тут автор перекладає базовий термін ISAAR(CPF) як “архівні авторитетні дані”, однак надалі вживає “архівна авторитетна інформація”, посилаючись на термінологію ISAAR(CPF)

¹³ Логічних – тобто не позначених формально у вигляді символів розмітки, а теоретично виведених. Подається за авторським поясненням

¹⁴ Оскільки сам автор для перекладу терміну *Front Matter* вживає два варіанти – Альтернативний заголовок, Примітки, – ми подаємо їх разом, щоб акцентувати ознаку відмінності, і зняти двозначність “альтернативи”: *той або інший* замість *той + можливо інший*

¹⁵ Подається за авторським викладенням. Нагадуємо: йдеться не про одиницю класифікації, а про організаційну одиницю архівного масиву

¹⁶ В англійській традиції ці елементи поймаються як “точки доступу” (*access points*) і що саме така назва вжита у міжнародних стандартах, зокрема ISAAR(CPF). Відповідно, термін *Controlled Access Heading* подається не за буквальним перекладом (заголовки, що забезпечують доступ), а згідно міжнародної термінології. Викладено за авторським поясненням

¹⁷ Переклад термінів подається за авторською редакцією; наша думка не завжди збігається з авторською

¹⁸ Подається в авторському трактуванні. На нашу думку, це тільки *елемент* покажчика чи *іншого* виду довідкового апарату

¹⁹ Загальна семантика – направленість (спрямованість)

²⁰ Облік тільки фіксує процеси, це порівняння має розглядатися з точки зору співвіднесення рівнів за градацією розподілу

²¹ Щодо програмного комплексу “Архівний фонд”, то, на думку автора, він має бути забезпечений механізмом експорту даних до EAD з розробленням відповідної специфікації

Наталія Московченко, Ірина Мага

ДО ПИТАННЯ РЕКОНСТРУКЦІЇ СКЛАДУ АРХІВНИХ ФОНДІВ, ВТРАЧЕНИХ ПІД ЧАС ПОЖЕЖІ В КОЛИШНЬОМУ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОМУ МІСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ

10 квітня 2003 р. в м. Кам'янці-Подільському Хмельницької області сталася гуманітарна катастрофа, що призвела до величезних втрат документів Національного архівного фонду України (НАФ України). Вогнем пожежі і водою під час гасіння її було пошкоджено значну кількість історичних документів, які зберігалися в архівосховищах Кам'янець-Подільського міського архіву. За попередніми підрахунками, обсяг назавжди втраченої частини цих фондів сягає близько 70 відсотків.

Загалом, у 101 225 справах 5-ти найцінніших фондів Кам'янець-Подільського міського архіву до пожежі зберігалися документи з історії Поділля від 1793 р. – часу входження цього регіону України до складу Російської імперії і до Української революції 1917–1921 рр. На території Поділля проживали представники різних національностей (українці, поляки, росіяни, євреї, німці, чехи та ін.), тому документи втрачених фондів мають значення не тільки для історії України, але й для народів інших країн. Передусім це стосується Польщі, адже в архівних документах відобразилися складні етнічні, політичні, економічні та культурні процеси, пов'язані з інтеграцією до складу Російської імперії української території, що раніше входила до Речі Посполитої. Втрачені документи містили відомості про шляхту етнічно польського походження, про учасників польських повстань 1830–1831 рр. та 1863–1864 рр. тощо.

Постраждали також документи з цінними історичними свідцтвами про міське життя у Кам'янці-Подільському від кінця XVIII ст., таємні політичні організації на теренах губернії, життя єврейських громад Поділля та ін. Велике значення мав архівний фонд Подільського військового губернатора, в якому зберігалися укази російських імператорів, циркуляри Військової колегії, оригінали листів царя Олександра I, російських полководців М. І. Кутузова, П. А. Багратіона, відомості про проведення дворянських виборів, організацію рекрутських наборів тощо.

Нині перед істориками, архівістами та джерелознавцями постало нагальне завдання реконструкції інформаційного потенціалу втрачених документів як складової частини архівної спадщини українського народу. Відновлення складу архівних фондів у першу чергу є джерелознавчим завданням, яке слід вирішувати паралельно у двох ключових напрямках. До першого відноситься віднов-

лення властивостей і зовнішніх ознак пошкоджених документів, тобто реставрація. Другий напрям реконструкції складається з двох основних етапів. Перший – теоретичний, пов'язаний з пошуком і виявленням інформації в контексті втрачених документів зазначених вище фондів. Другий етап – власне реальна реконструкція за одержаними копіями з виявлених документів, які містять пряму чи дотичну інформацію щодо відомостей пошкоджених та втрачених документів.

Над вирішенням завдань першого напряму (ідентифікація документів, вивчення зовнішніх і внутрішніх ознак документів, визначення фондової приналежності, власне реставрація тощо) вже розпочато роботу в Державному архіві Хмельницької області. На сьогодні ідентифіковано 2140 од. зб., з них виявилися не пошкодженими лише 153 од. зб.

Розроблення принципів і методів реконструкції втрачених архівних документів, що зберігалися в колишньому Кам'янець-Подільському міському архіві – мета другого ключового напряму в роботі по відновленню пошкоджених та втрачених документів.

У цілому, проблема реконструкції складу втрачених архівних фондів, не є новою. Незважаючи на те, що до вирішення її відомі архівісти та історики бралися ще з другої половини ХХ ст., історіографія дослідження цього питання є незначною. Одним з перших перспективи гіпотетичної реконструкції складу втрачених фондів висвітлив В. М. Автократов¹. Згодом, шляхами пошуків втрачених документів займалися й українські історики та архівісти². Найближче до вирішення питання реконструкції складу фондів саме Кам'янець-Подільського міського архіву підійшла В. С. Шандра. У своїй праці авторка відзначила, що часткове відновлення інформації із документів втрачених фондів, незважаючи на його проблематичність, все ж таки можливе. Характерною ознакою названих праць є те, що їхні автори розглядають реконструкцію як спосіб посилення репрезентативності досліджуваної ними джерельної бази, а не як самостійну проблему (вироблення її загальних принципів і способів). Нещодавно в Російській Федерації колектив архівістів завершив тривалу реконструкцію Російського зарубіжного історичного архіву в Празі. Відсутність методик виявлення документів у процесі його рекон-

II. Теорія і методика архівознавства

трукції, на думку її учасників, була головною вагою у їхній праці³.

Отже, безперечно нагальною є потреба у підготовці відповідних методик з вироблення спільних підходів до принципів і методів щодо пошуку шляхів реконструкції складу архівних фондів взагалі, зокрема втрачених під час пожежі в колишньому Кам'янець-Подільському міському архіві.

Вивчення проблеми відновлення пошкоджених і шляхів пошуку втрачених документів також пов'язане з наданням методичної допомоги архівістам та іншим фахівцям, які будуть залучатися до роботи з реконструкції складу архівних фондів, адже вона може проводитися паралельно з ретавраційними роботами.

Мета даної публікації полягає у виокремленні в межах реконструкції складу архівних фондів колишнього Кам'янець-Подільського міського архіву двох етапів (теоретичного і практичного), а також визначенні шляхів реального відновлення в контексті теоретичних напрямів пошуку джерел, запропонованих для реконструкції якомога більшої кількості ланок інформаційного потенціалу втраченого складу фондів.

Нами визначено такі загальні напрями пошуку інформації: 1) використання ресурсів страхового фонду; 2) опрацювання науково-довідкової, планово-звітної та статистично-облікової документації (відкритої для дослідників та призначеної для внутрішнього користування) колишнього Кам'янець-Подільського міського архіву, центральних та обласних архівів; 3) виявлення та опрацювання потенційних джерел реконструкції в архівних фондах державних установ України та поза її межами; особливої уваги заслуговують документи, що відклалися в результаті діяльності центральних та регіональних державних установ, службові документи державних і громадських діячів, військово-службовців та інших осіб, життя і діяльність яких були пов'язані з Поділлям та Кам'янцем-Подільським, документи біографічного характеру, епістолярій тощо; 4) цілеспрямований перегляд опублікованих документів, зокрема збірників законів; 5) виявлення і опрацювання документів, що відклалися в приватних архівних зібраннях; 6) пошук наукових досліджень, підготовлених на базі документів нині пошкоджених і втрачених або з відомостями, які мають опосередковане відношення до втрачених фондів; 7) аналіз спогадів та мемуарів; 8) опрацювання літератури науково-популярного та публіцистичного характеру.

Зупинимось докладніше на особливостях і перспективах реалізації запропонованих напрямів реконструкції.

Фонди, які зазнали втрат внаслідок пожежі, склалися із документів, створених у результаті діяльності важливих державних установ регіонального рівня: губернського у селянських справах присутствія, казенної палати, подільських військового і цивільного губернаторів та Кам'янець-Подільської міської управи. В результаті пожежі втрачено 99,5% документів ф. 678 (Подільський військовий губернатор), збереглися лише окремі фрагменти із них. Значних пошкоджень та втрат зазнали документи ф. 112 (Подільське губернське у селянських справах присутствіє), ф. 228 (Канцелярія Подільського губернатора) та 249 (Кам'янець-Подільська міська управа). Через віддаленість від джерела пожежі найменше постраждав ф. 226 – Подільська казенна палата.

Нині, з 101225 од. зб., які постраждали від пожежі, страховий фонд створено лише на 8654 од. зб., що становить 8,5 % від загальної їх кількості. А саме: ф. 112 (страхові копії є на 2935 од. зб.), ф. 228 (5130 од. зб.), ф. 249 (589 од. зб.). Зовсім відсутні страхові копії на документи найбільшого за обсягом ф. 226 та інших фондів.

Отже, перший напрямок реконструкції складу архівних фондів ми вбачаємо у використанні документів страхового фонду колишнього Кам'янець-Подільського міського архіву. У зв'язку з реальною ситуацією вцілілим страховим копіям, згідно з вимогами державних стандартів, необхідно надати статус особливо цінних архівних документів, ініціювати Держкомархівом України або Державним архівом Хмельницької області створення копій документів шляхом копіювання страхового фонду⁴. Організація заходів по створенню та визначенню типу нових страхових копій має здійснюватися у порядку, встановленому Держкомархівом України. У рамках компетенції Державного архіву Хмельницької області слід запланувати і розпочати роботу по підготовці і створенню покажчика (довідника) на документи вцілілих страхових копій. Більш перспективно відразу створювати електронний варіант довідника, оскільки стане можливим його подальше поповнення інформацією, виявленою з інших напрямів реконструкції.

Другий напрям реконструкції має декілька складових і пов'язаний з використанням інформації: а) науково-довідкового апарату (описи, справи фондів, аркуші фондів, анотовані реєстри описів, огляди, путівники, фондові та тематичні міжфондові покажчики, тощо) тих центральних і обласних державних архівів, в яких зберігаються документи, предметно пов'язані з втраченими, особливо географічно наближених до території ко-

II. Теорія і методика архівознавства

лишньої Подільської губернії⁵; б) планово-звітної документації (книги реєстрації надходжень і передач документів, плани і звіти окремих фахівців та архівів про виконану роботу тощо); в) відомостей, які можна отримати з довідок соціально-правового характеру і генеалогічних запитів, наданих громадянам та установам на основі документів Кам'янець-Подільського міського архіву.

За дорученням Держкомархіву України виявлення можливої інформації документів втрачених під час пожежі в Кам'янці-Подільському необхідно включити в плани роботи Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (далі ЦДАК України), державних архівів Хмельницької, Київської, Вінницької та інших областей. Інформація, отримана зі згаданих джерел, покликана окреслити перспективи щодо географії виявлення документів, які можуть потенційно репрезентувати тотожну або подібну інформацію складу втрачених документів, а також прискорити виявлення необхідної інформації в інших архівних установах або приватних архівних зібраннях. З теоретичними результатами робіт другого напрямку пов'язані цілеспрямовані і реальні пошуки інформації в інших архівних установах.

Відомості, що містилася у документах втрачених фондів, об'єднує адміністративна спрямованість діяльності установ-фондоутворювачів та їхнє місце у владній структурі Російської імперії. Важливу роль у ретроспективному відтворенні інформації втрачених фондів колишнього Кам'янець-Подільського міського архіву матимуть документи державних установ та відомості з особових і родинних фондів, перед усім військових і цивільних губернаторів Подільської губернії та інших відомих громадських і державних діячів.

У такому контексті третій напрямок реконструкції пов'язується з безпосереднім використанням інформаційного ресурсу документів, що знаходяться на постійному зберіганні в українських архівах та поза її межами. Вагома інформаційна база щодо документів втрачених фондів зберігається в ЦДАК України. Документи, в яких відобразилася історія Подільської губернії XIX ст., є у фонді Канцелярії київського, подільського і волинського генерал-губернатора⁶. Оскільки місцева влада перекладала відповідальність за прийняття рішень з багатьох управлінських питань на вищу регіональну установу, генерал-губернатор отримував від подільських установ значний обсяг інформації про розвиток Поділля. Документи зазначеного фонду також розкривають складність управління губернією, через перебування раніше її територій у складі інших держав⁷.

Цінні документи містить ф. 1342 Управління подільського і волинського тимчасового військового губернатора за 1830–1831 рр. Цьому військовому губернатору підпорядковувались канцелярії цивільних губернаторів. Він був уповноважений наглядати за формуванням і діяльністю поліцейської служби у губерніях, забезпечувати військові частини транспортом, провіантом, які постачало місцеве населення тощо. Повноваження і функції управління відбилися в його структурі (“військово-судна”, поліцейська, таємна, господарська, іноземна та казначейська частини). Документи цього фонду мають також непересічне значення для реконструкції втрачених фондів Кам'янець-Подільського міського архіву.

Необхідну для реконструкції інформацію можна виявити в документах й інших фондах ЦДАК України, а саме: ф. 533 Київський військовий губернатор за 1798–1832 рр.; ф. 1343 Малоросійський військовий губернатор за 1801–1836 рр.; ф. 1410 Подільська губернська комісія по ліквідації боргів конфіскованих маєтків учасників польського повстання за 1833–1836 рр.; ф. 481 Центральна комісія по ревізії діяльності дворянських депутатських зібрань при київському, подільському і волинському генерал-губернаторстві за 1836–1844 рр.; ф. 301 Подільське губернське жандармське управління (об'єднаний архівний фонд) за 1833–1917 рр.; ф. 1336 Малоросійське губернське правління за 1795–1821 рр. та ін.⁸. У цих фондах зберігаються укази Сенату та розпорядчі документи вищих органів влади, звітну документацію підлеглих інституцій, відомості про життя та соціальний склад населення Подільської губернії.

Значний обсяг інформації можна відновити за документами державних архівів Вінницької, Одеської, Кіровоградської областей. Адже їхні території колись повністю або частково входили до складу Подільської губернії.

Укази Сенату, постанови, накази, обіжники Ради Міністрів, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства землеробства, Головного управління землевпорядкування і землеробства, Подільського губернського правління, Міністерства фінансів, документи Подільського губернського у селянських справах присутствія, повітових комісій по виборах до Державної думи з поданням докладних відомостей про новообраних осіб; обіжники, накази, постанови, розпорядження подільського губернатора, губернського правління, казенної палати, губернського магістрату про збір податків, рекрутські та інші повинності, військові поселення, відомості про поземельний устрій сільських чиншовиків в Подільській губернії, продаж та

II. Теорія і методика архівознавства

оренду казенних земель та інші зберігаються у фондах Держархіву Вінницької області. Це фонди – волосних правлінь та управ Бердичівського, Брацлавського, Вінницького, Гайсинського, Липовецького, Літинського, Могилів-Подільського, Новоушицького, Ольгопільського та Ямпільського повітів за 1861–1920 рр. (понад 70 фондів); мирових посередників Вінницького, Гайсинського, Липовецького та Літинського повітів за 1861–1917 рр. (11 фондів); Брацлавського, Вінницького, Гайсинського, Липовецького, Літинського, Махнівського, Могилів-Подільського, Ольгопільського та Ямпільського повітових у чиншових справах присутствій за 1806–1918 рр. (9 фондів); повітових землевпорядних комісій за 1906–1917 рр. (2 фонди), городових магістратів за 1791–1861 рр. (5 фондів); Брацлавського, Вінницького, Літинського, Могилів-Подільського і Ямпільського податкових інспекторів за 1885–1918 рр. (5 фондів) та Вінницького, Липовецького, Літинського, Могилів-Подільського, Ольгопільського та Ямпільського повітових казначейств за 1795–1920 рр. (4 фонди) тощо⁹.

Серед документів фондів магістрату і ратуші Державного архіву Кіровоградської області зберігаються копії указів Олександра I¹⁰. Необхідну для реконструкції інформацію можуть містити документи таких фондів Державного архіву Одеської області: Управління новоросійського і бесарабського генерал-губернатора за 1803–1874 рр., Управління тимчасового одеського генерал-губернатора за 1879–1889 рр., Канцелярія одеського градоначальника за 1802–1837, 1848–1854, 1856–1917 рр., Канцелярія одеського військового губернатора за 1837–1848, 1854–1856, Одеська повітова земська управа за 1866–1920 рр. та ін.¹¹

Достатній інформаційний потенціал, необхідний для відновлення складу фондів колишнього Кам'янець-Подільського міського архіву, можна почерпнути з документів фондів тих обласних архівів, території які межували з Подільською губернією, а саме: Волинського, Київського, Житомирського, Херсонського. Серед них найбільший блок інформації є у документах Державного архіву Київської області. У документах фондів Київського губернського прокурора за 1790–1880 рр. наявна інформація про поширення законів Російської імперії на території, що раніше входила до складу Польщі. У документах фондів Київської казенної палати за 1782–1919 рр., Київського губернського казначейства за 1865–1919 рр. та чотирьох фондів повітових казначейств за 1782–1919 рр. відклалися укази Сенату, циркуляри і розпорядження Міністерства фінансів, департаменту державних казначейств, казенної палати¹².

У фондах Володимирського, Ковельського та Луцького міських магістратів за 1796–1862 рр. (3 фонди) та Олицької ратуші за 1799–1861 рр. Державного архіву Волинської області збереглися циркуляри київського військового, подільського та волинського генерал-губернатора¹³. У Держархіві Житомирської області у фондах Канцелярії Волинського губернатора за 1799–1915 рр., Волинського губернського по земським і міським справам присутствія за 1904–1917 рр., Волинського губернського по селянським справам присутствія за 1861–1919 рр., Волинського губернського правління за 1796–1919 рр., десяти фондах волосних правлінь за 1840–1916 рр., Волинського губернського розпорядчого комітету за 1874–1919 рр., Волинського приказу громадської опіки за 1814–1904 рр., трьох фондах міських магістратів за 1800–1861 рр., Житомирської міської управи за 1877–1919 рр., трьох фондах дворянських опік за 1819–1917 рр., Волинського головного суду за 1796–1831 рр., двох фондах Волинської палати цивільного і кримінального суду за 1831–1871 рр. та інших наявні укази Сенату, постанови, розпорядження циркуляри Міністерства внутрішніх справ, Міністерства державного майна, Військового міністерства, Головного управління землевлаштування і землеволодіння, циркуляри київського, подільського і волинського генерал-губернатора¹⁴. У фонді Херсонського губернського правління за 1804–1920 рр. (Державний архів Херсонської області) є доповідні записки, рапорти, листування з Подільським губернським правлінням, поліцмейстерами, попечительним комітетом іноземних поселенців¹⁵.

У контексті сутності посади генерал-губернатора (а саме: наявність його політичної влади в окремих регіонах, подвійне підпорядкування (імператору і міністерствам) та його контроль за місцевими органами влади, зокрема за губернаторами¹⁶), непересічного значення набувають документи особових фондів генерал-губернаторів та губернаторів. Так, в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського зберігається особовий фонд О. М. Ігнат'єва, подільського губернатора¹⁷.

Із найскладніших і найважливіших питань губернатори й генерал-губернатори як представники місцевої влади, підпорядкованої імператорові, мали зносини безпосередньо з монархом та вищими установами (зокрема міністерствами), а тому їхні звіти, огляди і доповідні записки осідали у Канцелярії його імператорської величності, Комітеті міністрів і Раді міністрів, Державній раді, Особливому присутствію Сенату. Тож документи

II. Теорія і методика архівознавства

про діяльність Подільської казенної палати, Подільського губернського в селянських справах присутствія, Кам'янець-Подільської міської управи необхідно відновлювати, використовуючи фонди Сенату, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства юстиції, Міністерства народної освіти, Міністерства фінансів, Синоду, особові та родинні фонди подільських губернаторів, що є в центральних архівах Російської Федерації.

У Російському державному архіві давніх актів (Москва) зберігаються звіти військових і цивільних губернаторів та віце-губернаторів про стан губернії і намісництва, у т. ч. волинського, кам'янець-подільського й подільського губернаторів. Цінні джерела матеріал містить фонд Канцелярія статс-секретарів, який акумулявав донесення вищих посадових осіб імперії, зокрема намісників, військових та цивільних губернаторів, віце-губернаторів Подільської губернії за 1748–1809 рр. У документах фонду Кабінет Павла I за 1775–1801 рр. відклалися донесення цареві та Кабінету його імператорської величності кам'янець-подільських губернаторів А. А. Беклешова, І. В. Гудовича, П. Н. Янова про стан справ у губернії. У документах фонду Канцелярія головного директора межевого корпусу і управління межевою частиною Міністерства юстиції за 1895–1918 рр. містяться відомості про організацію межевих робіт у Волинській та Подільській губерніях. Також збереглися плани приватних будівель у Кам'янець-Подільському, Балтському, Брацлавському, Вінницькому, Гайсинському, Летичівському, Літинському, Могилівському, Проскурівському, Ямпільському повітах Подільської губернії за 1874–1912 рр.¹⁸

Проекти багатьох законів та “височайших” подань виходили з канцелярій військових і цивільних губернаторів та генерал-губернаторів, які, як правило, були відомими російськими державними і військовими діячами. Документи їхніх особових та родових фондів також містять багато цінної інформації для реконструкції втрачених фондів. У Російській національній бібліотеці (С.-Петербург) зберігаються особові архівні фонди Д. Г. Бібікова – київського військового, волинського і подільського генерал-губернатора, В. В. Валя – подільського губернатора та родинний фонд Гудовичів (І. В. Гудович – обіймав посаду кам'янець-подільського військового губернатора). У Державному історичному музеї (Москва) містяться особові фонди Д. Г. Бібікова, О. Д. Гурьєва – київського військового, волинського і подільського генерал-губернатора. У Російському державному архіві давніх актів (Москва) є родові фонди Бахметєвих, Васильчикових і Гурьєвих, які містять

документи подільського військового губернатора О. М. Бахметєєва, київських військових, волинських і подільських генерал-губернаторів І. І. Васильчикова та О. Д. Гурьєва. У Російському державному історичному архіві (С.-Петербург) зберігаються родовий фонд Васильчикових, у т. ч. й документи І. І. Васильчикова та особовий фонд О. М. Дондукова-Корсакова – київського, подільського і волинського генерал-губернатора. У Державному архіві Російської Федерації (Москва) сформовано особовий фонд В. В. Валя та родинний фонд Левашових (В. В. Левашов – київський військовий, подільський і волинський генерал-губернатор). У Російській державній бібліотеці (Москва) наявний родинний фонд Гудовичів¹⁹.

Для реконструкції втрачених і пошкоджених фондів можна використати також інформаційний потенціал польських архівів та Центрального архіву історії єврейського народу при Єрусалимському університеті. До останньої установи ймовірно надсилалися копії документів Кам'янець-Подільського міського архіву у зв'язку з виконанням генеалогічних запитів тощо.

Копії документів фондів колишнього Кам'янець-Подільського міського архіву можуть зберігатися в архівних підрозділах наукових та навчальних закладів. Зокрема, частину втраченої інформації ф. 249 (Кам'янець-Подільської міської управи) можна віднайти у документах фондів Національного історико-культурного заповідника “Кам'янець” (м. Кам'янець-Подільський, вул. П'ятницька, 9).

Інформацію про виявлені документи в архівних установах та підрозділах доцільно спочатку згрупувати в електронному вигляді за принципом фондової приналежності втрачених документів. Слід також варто розробити чітку структуру інтегрованого міжнародного довідника (покажчика) віднайдених документів, на початку якого подати опис документів втрачених фондів. Опис виявленої інформації про документи повинен мати чітку структуру (схему) і включати такі складові: відношення до втраченого документа (пряме чи опосередковане), місце/місця знаходження виявленого документа (країна, назва архівної установи), назва, дата, вид виявленого документа, його зміст (коротка анотація), відомості про можливе використання виявленого документа в збірниках документів, літературі, тощо. В цілому, враховуючи тривалість реконструкції та, зокрема, підготовчої роботи з укладання і підготовки до друку наукових видань такого типу, доцільно забезпечити вільний доступ до електронного варіанта довідника не тільки вузькому колу спеціалістів, а й широкому науковому загалу. Перспективним було б поєднан-

II. Теорія і методика архівознавства

ня електронної бази виявлених документів з електронним описом документів, які збереглися у страхових копіях. Створена електронна база спростить здійснення контролю за динамікою виконання завдань на теоретичному та практичному етапах реконструкції втрачених і пошкоджених фондів.

Підготовка та публікація довідника виявлених документів за уніфікованою структурою з науково-довідковим апаратом є кінцевою метою теоретичного етапу реконструкції, який дасть змогу здійснити реальне відновлення документів шляхом копіювання та створення банку (фондів) копій втрачених документів. Реконструкцію можна починати відразу після виявлення перших ланок втраченого корпусу джерел.

На етапі практичної реконструкції на основі НАФ України, виготовлення копій та вибір носіїв ініціюється Держкомархівом України згідно з ст. 3, 5, 6 та 24 Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про Національний архівний фонд та архівні установи” (2001 р.). Використання електронних носіїв інформації на цьому та подальших етапах реконструкції можливе, на наш погляд, у тих випадках, коли це не позначиться на якості створених копій (не виключена ймовірність навмисної підробки або випадкового пошкодження) і будуть вжиті запобіжні заходи щодо їх несанкціонованого використання²⁰ при створенні електронного банку копій документів. Прерогатива вибору носіїв копій має базуватися на конкретних знаннях про історичну цінність та фізичний стан копійованих документів, узгоджуватися з думкою вчених-фахівців з питань збереженості документів тощо.

Правова база щодо відновлення втрачених джерел у вигляді копій за рахунок документів, що належать до Архівного фонду Російської Федерації вимагає детального опрацювання²¹. Зважаючи на те, що йдеться про реконструкцію фондів державних установ регіонального рівня, які можна класифікувати як “спільну архівну спадщину”²² та керуючись ст. 5, 24 та 40 Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про Національний архівний фонд та архівні установи”, ст. 24, 26, 28 та 30 Федерального Закону “Об архивном деле в Российской Федерации” (2004 р.), Протоколом про спільні проекти між Державним комітетом архівів України та Федеральною архівною службою Росії на 2003–2005 рр. (2002 р.) можна ставити вирішення цього питання на рівень двосторонніх міжнародних угод.

Четвертий напрям реконструкції – використання документів приватних архівних зібрань, в яких могли б відкритися копії документів із фондів Кам’янець-Подільського міського архіву. Зокрема,

втрачену інформацію ф. 249 Кам’янець-Подільської міської управи частково можна відтворити за документами приватної колекції архітектора О. Пластицької*. На основі ст. 5, 11, 13, 14 та 36 Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про Національний архівний фонд та архівні установи” необхідно звернутися до власників подібних приватних архівних зібрань або осіб різних країн, які отримали генеалогічні відомості та довідки соціально-правового характеру за документами Кам’янець-Подільського міського архіву, з проханням про надання автентичних копій документів.

Ресурси приватних архівних зібрань, безперечно, відкривають можливість заповнити окремі прогалини в реконструкції. Водночас, проблема виявлення, отримання та використання інформаційного потенціалу документів із приватних архівних зібрань ускладнена через брак реальних (моральних і матеріальних) стимулів, підкріплених нормативно-правовими актами, щодо активної співпраці їхніх власників з державними архівними установами. Відомості про те, які документи з втрачених фондів зберігаються не в державних архівах, також повинні увійти до довідника з реконструкції втрачених фондів окремим розділом.

Отже, відновлення втраченого складу фондів пов’язується з страховими копіями, копіями документів, виявлених здебільшого в державних архівах та приватних архівних зібраннях України та зарубіжжя. В результаті цих робіт має бути створена електронна база відновлених документів, а в перспективі, на її основі – друкований довідник (показчик) реконструйованих фондів. Реальна (фізична) реконструкція буде проводитися після визначення Держкомархівом України носіїв копій.

П’ятим напрямом відновлення втрачених документів Кам’янець-Подільського міського архіву є вивчення і опрацювання опублікованих джерел, в яких міститься необхідний для пошуку інформаційний потенціал. Виняткове значення мають збірники законів “Полное собрание законов Российской империи”, “Российское законодательство в X–XX вв.” (1984–1994) та ін. Ці видання набувають ролі першоджерел, а відтак інформація, що може бути почерпнута із них з метою реконструкції втрачених фондів, повинна увійти до спеціального покажчика опублікованих джерел щодо реконструкції складу втрачених фондів Кам’янець-

* Інформацію надано Качковським О. Б. та Михайловою С. Р. Рукопис. Зауваження до “Методичних рекомендацій з реконструкції складу архівних фондів, втрачених під час пожежі в Кам’янець-Подільському міському державному архіві”.

II. Теорія і методика архівознавства

Подільського міського архіву, який також необхідно включити до довідника з реконструкції втрачених фондів.

Використання спеціальної наукової літератури (монографій, статей, опублікованих у фахових періодичних виданнях та матеріалів наукових конференцій, підготовлених колись безпосередньо на базі документів Кам'янець-Подільського міського архіву, довідників тощо²³ – репрезентують шостий напрям реконструкції. Слід зауважити, що порівнюючи з працями про не втрачені документи фондів²⁴, які зберігалися в Кам'янець-Подільському міському архіві, література з відомостями про втрачені фонди досить обмежена²⁵. Тому доцільно розширити коло історіографічних джерел, зосередивши увагу на сучасних фахових періодичних виданнях з джерелознавчої та краєзнавчої проблематики як в українських так і закордонних, зокрема польських. У ситуації, що склалася, історіографічні дослідження у майбутньому зможуть виступити в ролі джерела. Окрім з'ясування кола дослідників, які колись працювали в Кам'янець-Подільському міському архіві, необхідно розробити систему морального та матеріального заохочення щодо їхньої подальшої співпраці у справі реконструкції складу втрачених фондів. Актуалізація наданих ними копій документів, особливо окремих частини документу (цитати, виписки чи нотатки з документів втрачених фондів) можлива тільки після встановлення достовірності.

Дослідження, в яких використовувалися документи втрачених фондів Кам'янець-Подільського міського архіву, складуть основу бібліографічного покажчика праць, який матиме науково-практичне значення.

Сьомий напрям реконструкції передбачає виявлення інформації про втрачені документи у спогадах та мемуарах. Ми усвідомлюємо складність та специфіку пошуку і використання її, але відмовлятися від цього не слід. До восьмого напрямку реконструкції складу втрачених фондів Кам'янець-Подільського міського архіву відносимо публіцистичну та науково-популярну літературу. Не перебільшуючи значення та обсяги можливого виявлення джерел інформації в останніх двох напрямках, припускаємо, що й вони мають право на існування, оскільки можуть допомогти намітити нові перспективи реконструкції.

Зведений довідник (покажчик) з відомостями про опубліковані копії втрачених документів та бібліографічний покажчик праць, в яких використано документи втрачених фондів Кам'янець-Подільського міського архіву або міститься дотична інформація до втраченого корпусу джерел – резуль-

тат теоретичної реконструкції за останніми напрямками. Опрацювання складових вказаних вище напрямів має проводитися паралельно з формуванням та внесенням доповнень до електронної бази виявлених архівних документів.

Отже, результат запропонованих напрямів реконструкції – відновлення інформаційних ресурсів, які знаходилися у документах фондів, втрачених під час пожежі в колишньому Кам'янець-Подільському міському архіві. Кінцевою метою роботи по реконструкції втрачених фондів (в контексті поданих у цій розробці основних складових напрямів реконструкції) є підготовка на базі міжнародного архівно-біо-бібліографічного покажчика єдиного інтегрованого довідника (спочатку електронного, а згодом друкованого), який стане основою для подальшого створення банку копій документів, а відтак реального відновлення складу архівних фондів, втрачених під час пожежі в колишньому Кам'янець-Подільському міському архіві.

¹ Автократов В. Н. О некоторых путях восстановления состава и содержания утраченных архивных фондов (на примере фонда Военного приказа) // Исторический архив. – 1961. – № 6. – С. 150–165.

² Яковенко Н. М. До питання про реконструкцію складу Київських судово-адміністративних архівів кінця XVI – першої половини початку XVII ст // Арх. України. – 1990. – № 5. – С. 18–23; Шандра В. С. Від культури архівної справи до державної політики в архівній справі: шляхи реконструкції втрачених фондів // Арх. України. – 2003. – № 1–3. – С. 42–47.

³ Додонов Б. Ф., Копьолова О. Н., Павлова Т. Ф., Петрушева Л. И. Русский заграничный исторический архив реконструирован // Отечественные архивы. – 2000. – № 6. – С. 42.

⁴ Підставою для таких дій є ст. 13 Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про Національний архівний фонд і архівні установи” 2001 р.

⁵ Наприклад: Національний архівний фонд України. Засоби інтелектуального доступу до документів: Короткий довідник. – К., 2002. – С. 123–124; Анотовані реєстри описів фондів Кам'янець-Подільського міського архіву, пошкоджених внаслідок пожежі // Арх. України. – 2003. – № 1–3. – С. 5–38; Держархів Хмельницької обл.: Анотований реєстр описів. Т. 1. Фонди колишнього Кам'янець-Подільського міського архіву періоду до 1917 р / Держкомархів України. Держархів Хмельницької обл.; Авт.-упоряд.: О. Качковський (кер.), Ю. Руденко, Є. Франкевич – К., 2003. – 390 с. та ін.

⁶ ЦДІАК України, ф. 442, 657 описів, 234664 справ.

⁷ Шандра В. С. Від культури архівної справи до державної політики в архівній справі: шляхи реконструкції втрачених фондів // Арх. України. – 2003. – № 1–3. – С. 43.

⁸ ЦДІАК України, ф. 335 Канцелярія одеського тимчасового генерал-губернатора за 1905–1908 рр.; ф. 356 Канцелярія миколаївського військового губернатора за 1850–1900 рр.

⁹ Вінницький обласний державний архів. Путівник / Упоряд.: А. Г. Бабенко, С. Я. Вініковецький, В. П. Воловик. – Вінниця: Книжково-газетне вид-во, 1960. – С. 3–42.

¹⁰ Кіровоградський обласний державний архів. Путівник. – К.: Наук. думка, 1966. – С. 16.

II. Теорія і методика архівознавства

¹¹ Государственный архив Одесской области. Путеводитель. – О.: Одесское книжное изд-во, 1961. – С. 11–22, 30–31, 35.

¹² Государственный архив Киевской области. Путеводитель / Сост.: Ю. Ф. Борщ, В. С. Левин, А. И. Милова, Ф. М. Радомысльская, Ю. П. Хонинева. – К.: Изд-во Политической литературы Украины, 1965. – С. 3–112.

¹³ Волинський обласний державний архів в місті Луцьку. Путівник / Редкол.: П. В. Кашевський, А. А. Кондратюк, М. Р. Миць. – Л.: Вид-во “Каменярь”, 1964. – С. 3–72.

¹⁴ Житомирский областной государственный архив и его филиал в городе Бердичеве. Путеводитель / Ред. кол.: Пилькевич С. Д., Отливанова Л. П., Шмин Д. В., Шехтман Е. З. – Житомир: Житомирское областное издательство, 1961. – С. 3–105.

¹⁵ Державний архів Херсонської області. Путівник / Упоряд.: В. Баранюк, В. Боровик, Л. Виноградова, А. Карпова (відп. ред.), Ю. Коник та ін. – К., 2003. – С. 7–65.

¹⁶ Шандра В. С. Малоросійське генерал-губернаторство 1802–1856: функції, структура, архів. – К., 2001. – С. 40–60.

¹⁷ Личные архивные фонды в государственных хранилищах СССР. Указатель. – Т. 1. А-М. – М., 1962. – С. 289; Особові архівні фонди Інституту рукопису. Путівник. – К., 2002. – С. 193.

¹⁸⁰ Центральный государственный архив древних актов СССР: В 4 т./ Сост.: Ю. М. Эскин, М. В. Бабич, Е. Ф. Желуховцева. – М.: Главрхив СССР, 1992. – Т. 2. – С. 26, 30, 176, 195.

¹⁹ Личные архивные фонды в государственных хранилищах СССР. Указатель. – Т. 1. А-М. – М., 1962. – С. 67, 83, 128, 214, 216, 244, 289, 392; Архивы России. Москва и Санкт-Петербург: Справочник-обозрение и библиографический указатель. – М.: “Археографический центр”, 1997. – 1070 с.

²⁰ Див.: Матяш І. Б. Архів у техногенному суспільстві: загрози і шляхи подолання // Студії з арх. справи та документознавства. – 2004. – Т. 11. – С. 139.

²¹ Новохатський К., Скрицька Л. Концепція забезпечення національних інтересів України в архівній справ. Проект // Студії з арх. справи та документознавства. – 2002. – Т. 38. – С. 65, 67, 73–74.

²² Боряк Г. Національна архівна спадщина України та державний реєстр “Архівна Україніка”: Архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи. – К., 1995. – С. 159–179; Скрицька Л. Патріція Кеннеді Грімсед про проблему возз’єднання української архівної спадщини. Від перекладача-референта // Студії з арх. справи та документознавства. – 2003. – Т. 10. – С. 24, 27.

²³ Майков П. М. Второе отделение собственной его императорского величества канцелярии 1826–1882: Исторический очерк. – СПб., 1906. – 615 с.; Майков П. М. Алфавитный указатель к 2-му полному собранию законов Российской империи (с 1825 по 1881 гг.). – М., 1911. – 615 с.; Государственность России: Государственные и церковные учреждения, сословные органы и органы местного самоуправления. – Словарь-справочник. Кн. 1–4. – М.: Наука, 1996–2001 та ін.

²⁴ Див. праці: Борисевич С. Документи держархіву Хмельницької області як джерело дослідження історії державного українського університету у м. Кам’янець-Подільському // Духовна і науково-педагогічна діяльність І. І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження: Наук. доп. другої Всеукр. наук.-теорет. конф. (18–19 лют. 1997 р.). – К., 1997. – С. 130–135; Опис фонду Р-582 – Кам’янець-Подільський державний український університет (КПМДА) // Ляхоцький В. Тільки книжка принесе волю українському народові...: Книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2000. – С. 602–615; Скочалис І. Архіви унійної церкви на Поділлі XVIII століття: спроба реконструкції // Український археографічний щорічник. – Вип. 8/9. – К.; Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2004. – С. 105–111; Карбовський О. В., Климишина З. М. Історія південно-східних районів Волинської губернії (1793–1918) (за матеріалами фондів Волинської губернії в Кам’янець-Подільському міському державному архіві) // Сангушківські читання: Зб. наук. праць першої Всеукр. конф. (24–25 січ. 2003 р., м. Славути) / Ін-т гуманітарних і соціальних наук Національного ун-ту “Львівська політехніка” та ін. – Л., 2004. – С. 143–147; Machynia M. Osiemnastowieczne akta dotyczące historii wojskowości Rzeczypospolitej w Krakowie, na Litwie i Ukrainie // Miscellanea Historico-Archivistica. – Warszawa, 2001. – Т. XIII. – С. 3–13 (автором опрацьовані фонди Подільського дворянського депутатського зібрання (ф. 230) та Подільського губернського правління (ф. 227)).

²⁵ Мамалига А. І. Фонд “Подільське губернське в селянських справах присутствіє” як джерело до вивчення аграрно-капіталістичної еволюції поміщицьких і селянських господарств Поділля в пореформений період (1861–1900 рр.) // Арх. України. – 1973. – № 5. – С. 78–81; Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор: Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863) / Наук. ред. В. Шандра, Н. Яковенко; пер. з фр. З. Борисюк. – К.: ІНТЕЛ. – 1996. – 415 с.; Він же. Битва за землю в Україні. 1863–1914: Поляки в соцієтнічних конфліктах / Пер. з фр. З. Борисюк. – К.: Критика, 1998. – 334 с.

Леся Кисельова

ДЕЯКІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ХАРАКТЕРИСТИК ЕЛЕКТРОННИХ ДОКУМЕНТІВ

У XXI ст. інформаційно-комунікаційні технології стануть провідним чинником, що істотно впливатиме на розвиток суспільства. Багато країн уже усвідомили ті переваги, які надає їхній розвиток та поширення. Нині в Україні є відчутною потреба унормувати нові відносини, що виникають у зв'язку з бурхливим розвитком комп'ютерних технологій. Уже набули чинності прийняті 22 травня 2003 р. закони України “Про електронні документи та електронний документообіг” та “Про електронний цифровий підпис”, прийнято низку підзаконних нормативних актів.

Правові основи для застосування електронних документів у цивільних відносинах уперше закладено новим Цивільним кодексом України, що набрав чинності з 1 січня 2004 р. згідно з ст. 207 “Вимоги до письмової форми правочину”: “правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо воля сторін виражена за допомогою телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку”. Під час здійснення правочинів допускається застосування електронно-цифрового підпису. По суті, Цивільний кодекс України прирівнює електронні документи до паперових і допускає засвідчення їх електронним підписом.

Визначення електронного документа подано у ст. 5 “Електронний документ” Закону України “Про електронні документи та електронний документообіг”: “документ, інформація в якому зафіксована у формі електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа”. У законодавчих актах, прийнятих в окремих країнах, дається дещо інше визначення електронного документа. Наприклад, у Законі Республіки Білорусь “Про електронний документ” від 10 січня 2000 р. (ст. 1 “Основні поняття”), вказано, що електронний документ – це “інформація, зафіксована на машинному носії, та яка відповідає вимогам, встановленим законом”. Законом Республіки Казахстан від 7 січня 2003 р. “Про електронний документ та електронний цифровий підпис” (ст. 1 “Основні поняття, що використовуються в даному Законі”) його визначено так: це “документ, в якому інформація, зафіксована у електронно-цифровій формі та засвідчена електронним підписом”. У Законі Республіки Узбекистан від 29 квітня 2004 р. “Про електронний документообіг” (ст. 5 “Електронний документ”) – ним є “інформація, що зафіксована в електронній формі, підтверджена електронним цифровим підписом та має інші реквізити

електронного документа, що дозволяють його ідентифікувати”.

Законом України “Про електронні документи та електронний документообіг” не передбачено склад обов'язкових реквізитів електронного документа. Хоча, на нашу думку, вони повинні містити всі ті обов'язкові реквізити, що й їхні паперові аналоги. У пункті 2 ст. 5 “Електронний документ” цього Закону сказано, що “склад та порядок розміщення обов'язкових реквізитів електронних документів визначається законодавством.” Але ж такої вказівки недостатньо, бо у такому випадку постає питання, що ж таке електронний документ і чим він відрізняється від звичайного електронного повідомлення. Адже однією з властивостей документа* є наявність у ньому реквізитів, що відкриває можливість ідентифікувати його, тобто встановити джерело походження, авторство. Відсутність ідентифікуючих реквізитів в електронному документі й неможливість встановити джерело його походження, позбавляє його статусу документа. Визначення його структури й обов'язкових реквізитів є особливо актуальним у середовищі електронного документообігу, де електронні повідомлення вже можуть не мати звичної структури й реквізитів паперового документа у зв'язку з необхідністю їхньої автоматизованої обробки. Це питання, наприклад, позитивно вирішено у Законі Республіки Білорусь “Про електронний документ”, де в ст. 7 “Структура електронного документа” зазначено, що “електронний документ складається з двох невід'ємних частин – загальної та особливої. Загальна частина електронного документа складається з інформації, що становить зміст документа та інформації про адресата. А особливо частина складається із одного або декількох електронних цифрових підписів”.

Дискусійним залишається питання *оригіналу електронного документа*. Оригіналом його вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, в тому числі з електронним підписом автора. Пункт 2 ст. 7 “Оригінал електронного документа” Закону України “Про електронні документи та електронний документообіг” передбачає, що “у разі надсилання електронного документа кільком адресатам або його зберігання на кількох електронних носіях інформації кожний з електронних примірників

* Тут і далі йдеться про офіційний документ.

II. Теорія і методика архівознавства

вважається оригіналом електронного документа”. У згаданих вище нормативних актах різних держав містяться аналогічні положення. Так, Законом Республіки Таджикистан від 10 травня 2002 р. “Про електронний документ” передбачено, що “усі примірники електронного документа, зафіксовані на носії й ідентичні один одному є оригіналами й мають однакову юридичну силу”. Звідси бачимо, що електронний документ може мати декілька оригіналів, що суперечить самому поняттю “оригінал”. Постає питання чи правильно з’ясовані суть та властивості електронного документа? Все ж таки оригінал електронного документа може бути лише один, але у зв’язку з легкістю копіювання можна створити яку завгодно кількість абсолютно ідентичних його аналогів. У результаті та реалізація, що першою виконає функції документа буде визнана оригіналом електронного документа, а всі інші будуть також вважатися виконаними, тому що наділені всіма властивостями оригінала, який вже не має юридичної сили. Найпростіше це можна проілюструвати на прикладі фінансової сфери, де повторне направлення одного й того ж електронного документа буде означати багатократне списання грошових засобів. Звичайно оригінал електронного документа може існувати в множинній кількості реалізацій ідентичних одна іншій, але електронні інформаційні системи повинні передбачати процедуру ідентифікації оригіналу електронного документа за будь-якою з існуючих реалізацій.

Згідно з пунктом 3 ст. 8 Закону України “Про електронні документи та електронний документообіг” електронний документ не може використовуватися як оригінал, коли йдеться про: свідоцтво про право на спадщину; документ, який відповідно до законодавства може бути створений лише в одному оригінальному примірнику, крім існування центрального сховища оригіналів електронних документів; інші випадки передбачені законом. У такому разі оригінал документа має бути поданий у паперовій формі. За загальним правилом, встановленим ст. 7 цього Закону, якщо автором створюються ідентичні за документною інформацією і реквізитами електронний документ і документ з паперовим носієм, кожен з документів є оригіналом і має однакову юридичну чинність. Законом передбачено також можливість нотаріального засвідчення електронних документів (але поки що такий порядок законодавчо не врегульовано). При цьому однією з основних вимог до оригіналу є наявність можливості перевірити його цілісність, а одним із способів забезпечення цього – застосування електронно-цифрового підпису (ЕЦП).

Юридична чинність і доказовість електронному документу надається за допомогою так званого *електронного підпису*. Згідно з ст. 6 Закону України “Про електронні документи та електронний документообіг” електронний підпис є обов’язковим реквізитом електронного документа, що використовується для ідентифікації автора чи особи, яка підписала документ. Пункт 2 ст. 6 “Електронний підпис” містить таке положення: “накладанням електронного підпису завершується створення електронного документа”. Отже, законодавець визначив момент, з якого електронний документ набуває юридичної сили – з моменту накладання електронного підпису. У Федеральному Законі Російської Федерації від 10 січня 2002 р. “Про електронний цифровий підпис” (ст. 3 “Основні поняття, що використовуються в даному Федеральному законі”) поняття електронного цифрового підпису визначається як “реквізит електронного документа, призначений для захисту даного електронного документа від підробки, отриманий в результаті криптографічного зображення інформації з використанням закритого ключа електронного підпису й такий, що відкриває можливість ідентифікувати володільця сертифіката ключа підпису, а також встановити відсутність викривлення в електронному документі”. Законом Республіки Таджикистан від 10 травня 2002 р. “Про електронний документ” (ст. 1 “Основні поняття”) визначено, що електронний цифровий підпис – це “набір символів, що виробляються засобами електронного цифрового підпису та є невід’ємною частиною електронного документа”.

Кожне з поданих визначень, розкриваючи поняття електронного підпису, виділило його різні риси. Звідси випливає, що у визначенні електронного цифрового підпису мають знайти відображення такі його основні характеристики: він є невід’ємною частиною електронного документа; унікально пов’язаний з особою, яка підписує, надає можливість її ідентифікувати; дає можливість встановити, що він створений з використанням закритого ключа, відповідає відкритому ключу; містить положення про сертифікацію ключа підпису та посилання на установи, які мають право його видати.

Під електронним підписом, у принципі, може матися на увазі будь-який спосіб підписання електронного документа, зокрема графічне зображення рукописного підпису та звичайних паролів. Проте в Законі України “Про електронний цифровий підпис” наголошується на регулюванні відносин, пов’язаних з використанням одного різновиду електронного підпису – електронного цифрового під-

II. Теорія і методика архівознавства

пису. Його особливість полягає у тому, що він ґрунтується на алгоритмах криптографічного захисту інформації. ЕЦП накладається за допомогою особистого ключа – спеціального коду, відомого тільки особі, яка підписала документ. Якщо цей код повідомити програмі, то відповідно до криптографічного алгоритму вона сформує унікальне контрольне значення і додасть його до документа, тобто підпише електронний документ унікальним ЕЦП власника даного особистого ключа. Дійсність ЕЦП перевіряється за допомогою відкритого ключа – коду перевірки, доступного решті суб'єктів електронного документообігу. Цей код унеможливає підробку ЕЦП автора електронного документа, але надає можливість перевірити його справжність. Отримавши цей код, програма, використовуючи вже згаданий алгоритм, звірить його з отриманим разом з документом ЕЦП автора. Якщо ці контрольні значення зійдуться, підпис вважатиметься справжнім, а отриманий документ – цілісним. Відкритий ключ має бути сертифікований центром сертифікації ключів.

Застосування будь-яких інших видів електронного підпису допускається на договірних засадах. Поза такими договірними відносинами (для інших суб'єктів) інші види електронного підпису будуть практично позбавлені юридичної чинності й доказовості. Інакше кажучи, такі електронні підписи матимуть якусь значущість тільки для сторін конкретного договору, в межах якого вони застосовуються. Зауважимо, що Закон передбачає також використання електронного аналога печатки підприємства – ЕЦП підприємства.

Щоб підвищити ступінь довіри суб'єктів правовідносин до системи ЕЦП і зменшити ймовірність підробки таких підписів, Законом України “Про електронний цифровий підпис” передбачено два ступені захисту: сертифікацію відкритих ключів спеціальними організаціями (центрами сертифікації ключів) та посилені сертифікати ключів. Центром сертифікації ключів може стати будь-який суб'єкт підприємництва – юридична чи фізична особа (ст. 8), а посилені сертифікати ключів зможуть видавати тільки акредитовані центри сертифікації ключів (ст. 9). Акредитація означатиме довіру з боку держави даному центру сертифікації ключів, тому державні органи визнаватимуть тільки посилені сертифікати ключів.

Визначення такого поняття, як *електронний документообіг*, знаходимо у ст. 9 Закону України “Про електронні документи та електронний документообіг”: сукупність процесів створення, обробки, відправлення, передачі, отримання, зберігання, використання і знищення електронних до-

кументів, які виконуються із застосуванням перевірки цілісності і в разі потреби з підтвердженням факту отримання таких документів.

Порядок електронного документообігу визначається його суб'єктами: державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності згідно з законодавством. Утім, загальні правила організації електронного документообігу встановлено Законом України “Про електронні документи та електронний документообіг”. Це означає, що державні органи всіх рівнів будуть встановлювати правила електронного документообігу між собою та з юридичними особами всіх форм власності, а документообіг між юридичними особами буде здійснюватися в порядку, визначеному за домовленістю сторін. І все це – з дотриманням вимог законодавства.

Передача електронних документів здійснюється автором таких документів чи посередником з використанням інформаційних і телекомунікаційних засобів (наприклад, за допомогою електронної пошти) чи шляхом відправлення електронних носіїв, на яких записані документи (дискети, компакт-диски тощо) поштою.

Зберігання електронних документів має здійснюватися на електронних носіях і забезпечувати можливість перевірки цілісності цих документів у будь-який момент. Що ж стосується строку зберігання електронних документів, то він має бути не менший від строку, встановленого законодавством для зберігання відповідних документів з паперовим носієм.

Врегулювати відповідні відносини щодо *засвідчення наявності електронного документа* покликана постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку засвідчення наявності електронного документа (електронних даних) на визначений момент часу”. Нагадаємо, що послуги, які мають отримати громадяни через вебсайти державних органів, повинні бути інтегровані в єдиний інформаційно-аналітичний урядовий портал. Щоб взаємодія державних органів і громадян через Інтернет в онлайн-режимі була двосторонньою, потрібно напрацювати низку підзаконних актів, що регулюватимуть використання електронного документа і, зокрема, електронного підпису.

Згідно з Порядком послуги засвідчення наявності електронного документа (електронних даних) на визначений момент часу здійснюються шляхом додавання до нього оцінки часу і містять у собі: реєстрацію звертань, на підставі яких формується оцінка часу; формування оцінки часу за

II. Теорія і методика архівознавства

допомогою особистого ключа центра сертифікації; передачу користувачеві послуги фіксування часу сформованої оцінки часу; реєстрацію і збереження оцінки часу, переданої користувачеві послуги фіксування часу. У процесі фіксування часу оцінка часу додається або логічно поєднується з електронними даними таким чином, щоб була виключена можливість вносити в них зміни зі збереженням оцінки часу після надання послуги фіксування часу.

Послуги фіксування часу мають надавати акредитовані центри сертифікації ключів або центри сертифікації ключів.

Щодо самої процедури засвідчення, яка визнається Порядком, то вона майже не відрізняється від накладання звичайного ЦЕП. Фактично центр сертифікації ключів просто накладає ще один підпис, цього разу від свого імені і з використанням свого сертифіката. При цьому до документа додається позначка часу, яка стає його невід'ємною частиною.

Метою постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку засвідчення наявності електронного документа (електронних даних) на певний момент часу" є визначення суб'єктів правових відносин у сфері послуг електронного цифрового підпису, які згідно з Законом України "Про електронний цифровий підпис" мають право надавати послугу засвідчення наявності електронного документа на певний момент часу. Необхідність засвідчення наявності електронного доку-

мента виникає як при накладанні на електронний документ цифрового підпису, так і поза межами цієї процедури, наприклад для фіксування моменту переміщення електронного документа, для визначення часу оприлюднення у електронній мережі версії електронних даних (комп'ютерних програм), у системі захисту авторських прав тощо. Це перший прийнятий підзаконний акт із пакета нормативних документів, спрямованих на розроблення механізму реалізації законів України "Про електронний цифровий підпис" та "Про електронні документи та електронний документообіг".

Однак засвідчення в часі ЕЦП не є обов'язковою процедурою (принаймні поки що). У ст. 3 Закону України "Про електронний цифровий підпис" сформульовано вимоги до ЕЦП, виконання яких дозволяє прирівняти електронний підпис до звичайного. Засвідчення наявності підпису на будь-який момент часу не входить до переліку цих вимог. Таким чином, Закон не містить положення, на основі якого можна було б оскаржити "незасвідчений" ЕЦП.

Прийняття згаданих нормативно-правових актів, предметом регулювання яких є процеси електронного документообігу, дасть можливість створити сприятливі умови в сфері застосування сучасних інформаційних технологій, стимулювати в Україні розвиток ринку та інфраструктури послуг, що надають за допомогою засобів інформатизації.

Петро Марченко

ПРОЕКТ КОНЦЕПЦІЇ АРХІВНОГО ЗБЕРІГАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКУМЕНТІВ

Архівне зберігання електронних документів передбачає забезпечення збереженості документів та усіх форм доступу до них (фізичного, правового та інтелектуального).

Проект підготовлено в контексті реалізації заходів щодо впровадження закону України "Про електронні документи та електронний документообіг", закону України "Про електронний цифровий підпис" а також підзаконних нормативно-правових актів до цих законів.

Необхідно зазначити, що технологія архівного зберігання електронних документів, яка визначена в законі України "Про електронні документи та електронний документообіг" (стаття 13 "Зберігання електронних документів та архіви електронних документів": "У разі неможливості зберігання електронних документів на електронних носіях інформації протягом строку, встановленого законодавством відповідних документів на папері,

суб'єкти електронного документообігу повинні вживати заходів щодо дублювання документів на кількох електронних носіях інформації та здійснювати їх періодичне копіювання...") не відповідає рівню, що є рішенням проблеми архівного зберігання. Зазначені дублювання та копіювання не можуть забезпечити відтворення цих записів через 50 або навіть через 10 років. З початком впровадження вищезгаданих законодавчих актів уже через 2 роки електронні документи можуть надходити зі служб діловодства до архівних підрозділів, тому нагальним є вирішення проблеми архівного зберігання електронних документів.

1. Мета концепції

Мета концепції – визначення стратегії архівного зберігання електронних документів, яка забезпечить збереженість (цілісність та автентичність), постійну визначеність (кодове позначення місця зберігання електронного документа) та доступ ко-

II. Теорія і методика архівознавства

ристувачів за допомогою програмно-технічних засобів (обслуговуючі програми, прикладні програми, операційні системи та апаратні засоби необхідні для їх функціонування).

Концепція базується на узагальненні світового досвіду щодо теорії та практики архівного зберігання електронних документів¹. Виходячи з цього досвіду можна стверджувати, що визначення такої стратегії архівного зберігання електронних документів зводиться до визначення моделі архівного ЕД та моделі процесу його довготривалого зберігання за умов змін програмно-технічних засобів інформаційної системи.

2. Сутність, формати та носії ЕД

2.1. Сутність ЕД

Розвиток інформаційних технологій та Інтернету ініціювали дискусії та дослідження щодо сутності ЕД, його відмінностей та особливостей порівняно з документом з паперовим носієм. Деякі американські архівісти² вважають, що:

- ЕД або комбінація ЕД, створювані фізичними або юридичними особами, є доказом дій або взаємодії та містить інформацію про зміст дій та взаємодії. ЕД характеризується змістом, контекстом та структурою. Зміст ЕД – це текстові та графічні частини, що складають документ. Контекст ЕД – інформація про зв'язки задокументованої інформації з фізичними або юридичними особами та з іншими документами. Структура ЕД – технічна характеристика ЕД (формат файла, носій інформації тощо);

- ЕД визначається своїми метаданими (анг. – *metadata*³ означає дані, що пов'язані або стосуються інших даних, підготовлені для передачі, зберігання і оброблення ЕОМ), які містять інформацію про його соціальну визначеність та розумінням змісту, контексту, структури. Метадані мають мати елементи юридичних, ділових, організаційних, процедурних доказів цілісності ЕД та його автентичності для авторів, користувачів та дослідників;

- метадані є обов'язковим елементом процесу зберігання ЕД.

Як об'єкт архівного зберігання електронні документи характеризується такими ознаками:

- електронні документи є програмно-технічно залежними продуктами;

- електронні документи мають широкий спектр інформаційного відображення (текстові, графічні, електронні таблиці, бази даних, мультимедійні);

- форма електронних документів може бути відокремлена від змісту, а зміст документів може бути фрагментованим (бази даних), тобто фізично документ може зберігатися в декількох різних файлах;

- електронні документи можуть мати посилання, які не контролюються авторами, наприклад, використання Інтернет-файлів або файлів корпоративних баз даних, які мають короткий діапазон життєвого циклу;

- електронні документи зберігають на фізичних носіях інформації (магнітні, оптичні пристрої), що не можуть гарантувати довготривале збереження інформації (процес розмагнічування, механічне ушкодження, фізичне та моральне старіння програмно-технічних засобів).

2.2. Формати ЕД

Формати створюваних ЕД характеризуються тим, що мають відкриту або закрити специфікацію, рівень стандарту, або просто характеризуються обсягом розповсюдження та використання⁴.

Поширені такі формати електронних документів⁵:

- формати відкритого тексту: в діловодстві для створення ЕД широко використовуються формати програм Microsoft (Word, Excel), які характеризуються тим, що мають закрити специфікацію. В зв'язку з тим, що це не прийнятно в аспекті архівного зберігання ЕД, для архівів рекомендується використовувати формат відкритої специфікації – PDF фірми Adobe Systems Inc., який визначений ISO (The International Organization for Standardization) як стандарт (ISO/DS 19005-1) довготривалого зберігання електронних документів (до 50 років). Для більшості прикладних програм для створення ЕД можлива конвертація до формату PDF, який відтворює ЕД (текст і графіку).

· формати графічних зображень:

- *TIFF (Tag Image File Format)*: графічний формат, який рекомендується як стандарт високої якості зображень для широкого застосування і довготривалого зберігання графічних зображень;

- *GIF (Graphics Interchange Format)*: графічний формат рекомендований для передавання зображення каналами зв'язку, не рекомендується як формат довготривалого зберігання зображень;

- *JPEG (Joint Photographic Experts Group)*: графічний формат з ущільненням інформації з мінімальними її втратами, широко використовується в Інтернет, в діловодстві, ЕД в цьому форматі надходять і до архіву;

- *інші формати (pict, bmp тощо)* використовують в специфічних додатках і не рекомендовані для довготривалого зберігання зображень;

- **формат структурованого тексту** (текстові документи, які мають графічні та аудіо включення,

II. Теорія і методика архівознавства

Интернет-посилання тощо): поширено використання формату *SGML (Standard Markup Generalized Language)*. Цей формат структурованих документів має можливість подетального відкриття документа в зв'язку з чим зручний для довготривалого зберігання документів в архівах.

Архівісти та дослідники покладають великі надії на донедавна представлений формат *XML (Extensible Markup Language)*, прийнятий для створення та зберігання структурованих ієрархічних даних незалежно від характеристик програмно-технічних засобів. Формат створено W3C (World Wide Web Consortium)⁶.

Вибір формату ЕД здійснюється з урахуванням забезпечення наступних вимог:

- доступність (пошук та візуалізація), неможлива конвертація у формат з ущільненням інформації, який вирішує питання розміщення і не забезпечує надійного доступу;
- довговічність (впевненість тому, що формат в який конвертується ЕД буде підтримуватись розробником достатній час без ризику втрати доступу);
- точність (впевненість в тому, що формат, в який конвертується ЕД, забезпечує точне відтворення даних);
- гнучкість (забезпечення достатньо зручного рівня у використанні ЕД: можливість копіювання, передавання комунікаційними каналами).

2.3. Носії інформації

Носії інформації для запису ЕД класифіковано таким чином⁷:

- CD-WORM, CD-ROM, CD-R носії: найбільш придатні для архівного зберігання електронних документів. Мають відносно значну ємність інформації для запису, захищені від випадкового стирання, досить широко використовуються і виготовляються (виробники обіцяють для своєї продукції термін безпечного зберігання інформації 100 і більше років). На практиці рекомендовано перезапис інформації на CD кожні 10 років при забезпеченні належних умов зберігання (інколи спостерігається руйнація алюмінієвої основи). Орієнтовна вартість зберігання інформації від 5 до 10 \$/GB;

- Hard Disk Drive (HDD): основний засіб зберігання інформації в комп'ютері, висока швидкодія, ємність понад 100 GB. Записана на HDD інформація може бути випадково модифікована або стерта. Рекомендований для доступу до ЕД в режимі "on-line" та зберігання ЕД з резервним копіюванням на інших носіях. Орієнтовна вартість зберігання інформації від 15 до 35 \$/GB;

- LTO, DLT, SuperDLT – cassettes: порівняно з CD, записана інформація може бути випадково

модифікована або стерта, але зручні при опрацюванні великої за об'ємом інформації в декілька десятків GB (виробники, які мають відому торгову марку, визначають для магнітних носіїв діапазон життєвого циклу від 10 до 20 років в залежності від типу). Орієнтовна вартість зберігання інформації близько 3 \$/GB при використанні автоматичної бібліотеки носіїв;

- DVD (Digital Versatile Disk): оптичний диск, має такі ж переваги як і CD і більше, оскільки може зберігати до 17 GB інформації і набувають широкого вжитку. Орієнтовна вартість зберігання інформації близько 15 \$/GB;

- ZIP-drive: носії за об'ємом в 100-250 MB інформації, не мають промислового стандарту і можливі у використанні за відсутності інших засобів;

- 1.44 MB floppy disk: найменш придатний для архівного зберігання: мала ємність, висока вразливість, приймаються тільки за погодженням з архівом.

Вибір носія інформації здійснюється з урахуванням наступних характеристик:

- довговічність (залежить від технологічного рівня виробника, часу та умов зберігання до використання). Реальний діапазон життєвого циклу є прогнозованою величиною;

- швидкодія доступу (важливий фактор у створенні інформаційного ресурсу, вирішенні проблеми резервного та страхового копіювання);

- ємність носія (визначається в залежності від призначення та перспективного використання його ємності);

- універсальність (визначається можливістю зберігати ЕД різних форматів, наприклад, floppy disk є непридатним для зберігання графічних файлів, CD або DVD можуть зберігати текстові, графічні, аудіо, відео файли);

- мобільність (зручність перенесення інформації у просторі);

- компактність (співвідношення розмірів до об'єму інформації);

- ціна (визначається призначенням: створення ЕД, приймання та розповсюдження ЕД, зберігання ЕД).

3. Аналіз проблеми архівного зберігання ЕД

Архівне або довічне (тобто як можна більш тривале) зберігання ЕД є однією з проблем інформаційної спільноти, важливість якої визначається все більшим проникненням інформаційних технологій в життя людини. Chen S.S.⁸ характеризує проблему довготривалого зберігання ЕД як "критичну, накопичувану слабкість інформаційного суспільства". Відзначається, що проблема архівного зберігання є як технічною так і організаційною

II. Теорія і методика архівознавства

проблемою. Технічна проблема полягає в досить короткому життєвому циклі програмно-технічних засобів створення ЕД та носіїв інформації для їх зберігання (моральне та фізичне старіння). Організаційна проблема полягає в тому, що не завжди архівісти мають вплив на вирішення питань законодавчого та фінансового забезпечення організації створення та функціонування ЕД.

Міжнародна Рада Архівів (ІСА), Комітет електронних документів 1997 р. визначив основні принципи довготривалого зберігання ЕД в архівах⁹. Відповідно до цих рекомендацій архів повинен:

- дослідити життєвий цикл електронних систем, що створюють та зберігають архівні ЕД;
- упевнюватись, що ЕД, які створюють і зберігають, є автентичними і цілісними;
- здійснювати експертизу та контролювати процеси зберігання архівних ЕД;
- об'єднати вимоги до зберігання та користування ними, забезпечивши їх доступність.

Автентичність/цілісність архівного ЕД – одне з вузлових питань. Загроза втрати автентичності/цілісності ЕД зумовлена здатністю редагування програмними засобами а, також необхідністю в конвертуванні та міграції документів (переміщення ЕД в наступне покоління програмно-технічних засобів).

В електронній публікації¹⁰ автентичність визначена як доказ того:

- що ЕД відповідає зазначеному;
- що ЕД, створений або надісланий зазначеним автором або організацією, що створили його;
- що зазначений час відповідає часу створення або надсилання.

Цілісність ЕД визначена як доказ того, що документ повний та не підлягав неавторизованим змінам.

Для забезпечення автентичності/цілісності ЕД створювані метадані мають містити відомості про криптографічні перетворення документа (електронний цифровий підпис або значення хеш-функції для документа), а також інформацію, що автори мають визначені повноваження створення та передавання ЕД до архіву. У процесі здійснення процедур з ЕД електронний цифровий підпис або значення хеш-функції мають бути підтверджені.

До визначених стратегій вирішення проблеми архівного зберігання ЕД слід віднести¹¹:

- стратегію консервації: базується на збиранні та зберіганні морально застарілих програмно-технічних засобів, що дозволяють відображати ЕД в конфігурації, в якій він був створений;
- стратегію емуляції – розроблення програм, які відтворюють дії морально застарілого програмного

забезпечення так, що будуть отримані результати так само як і в конфігурації програмно-технічного забезпечення, в якому було створено ЕД;

- стратегію міграції – періодичне перенесення ЕД з існуючого в наступне покоління програмно-технічних засобів.

Перша стратегія є не досить практичною: технічні засоби та програмне забезпечення виробляється та виготовляється незалежними виробниками, тому у разі припинення виробництва, відновлення працездатності обладнання потребує значних фінансових ресурсів.

Друга стратегія – емуляції, потребує зберігання значного обсягу документації стосовно програмно-технічних морально застарілих засобів, що дозволить в майбутніх поколіннях здійснити конвертацію або розробку програмного забезпечення для відтворення і подальшого зберігання оригіналів ЕД. Ця стратегія досить обтяжлива, а тому також потребує великих витрат.

Періодична міграція електронних документів із покоління в покоління програмно-технічних засобів є одним з перспективних рішень проблеми довготривалого зберігання ЕД. Успішне використання цієї стратегії залежить від метаданих, пов'язаних з електронним документом, що містять історію міграції документа і забезпечує розуміння середовища, в якому було створено ЕД.

Стратегія міграції з інкапсуляцією (метод об'єднання метаданих і змісту ЕД) притягує увагу архівістів, наприклад Австралії¹², як можливість перенести початок традиційного життєвого циклу для ЕД на момент до його створення, або водночас зі створенням, так звана концепція “records continuity”. Це, на думку дослідників, створює усі умови для успішного вирішення проблеми довготривалого зберігання ЕД. Ця стратегія передбачає включення до метаданих певної частини архівного описування і передавання до архіву ЕД у вигляді інкапсульованого інформаційного об'єкта.

4. Огляд зарубіжних проектів та ініціатив щодо вирішення проблеми архівного зберігання ЕД

Основні зарубіжні проекти та ініціативи щодо вирішення проблеми архівного зберігання ЕД виконані у співпраці асоціацій бібліотекарів, архівістів та керуючих документацією.

Архівісти та керуючі документацією на початку концентрували свою увагу на створенні ЕД в автоматизованих системах діловодства. Одним з найперших таких досліджень був Пітсбургський проект “РІТТ”¹³. Результатом цього проекту було розроблення прийнятних функціональних вимог до систем діловодства. Головною вимогою було те,

II. Теорія і методика архівознавства

що системи мають забезпечувати приймання, використання та, як можливо у більш продовженому часі, здатність відтворення ЕД. В проєкті була запропонована базова модель метаданих ЕД для ділових зв'язків (Business Acceptable Communications), яка включає унікальний ідентифікатор документа та назву ресурсу для його відкриття, умови користування ЕД, структуру ЕД, функції перевірки документа під час користування ним. Метадані документа мали нести всю необхідну інформацію, що дозволяла користування документом в умовах, коли комп'ютерна система або інформаційний стандарт, за яким його було створено, вже відсутні. Специфікація метаданих була прийнята до міжнародного стандарту архівного описування ISAD(G) (General International Standard Archival Description)¹⁴. Значний внесок у вирішення зазначеної проблеми отримав проєкт PANDORA (Preserving and Accessing Networked Documentary Resources of Australia), розроблений співробітниками Національної бібліотеки Австралії¹⁵. У ньому була запропонована модель (діаграма) зв'язків та відповідних метаданих для інформаційних об'єктів, що також важливо для функціонування ЕД.

Інший значний проєкт, реалізований в Австралії, це проєкт – “Стратегія електронних документів штату Вікторія” або VERS (Victorian Electronic Records Strategy), що базується на стратегії інкапсуляції ЕД (the VERS Encapsulated Object) з використанням формату XML (Extensible Markup Language). Специфікації цього проєкту визначені як чинний стандарт діловодства і передавання ЕД до архіву PROV (Public Record Office of Victoria)¹⁶. Структура розроблених метаданих ЕД орієнтована на підтримку міжсистемного взаємозв'язку розробленого у відомому проєкті “Dublin Core (Дублінське ядро)”¹⁷, який не великим, простим набором даних дозволяє опис та пошук в широкому розмаїтті інформаційних Інтернет-ресурсів.

Заслугує на увагу проєкт OAIS (Open Archival Information System – Відкритий проєкт архівної інформаційної системи)¹⁸, виконаний за ініціативою ISO Консультативним комітетом систем космічних даних CCSDS, у складі якого представники десятих країн.

Проєкт визначив загальну структуру архівних інформаційних систем. Слово у назві “відкритий” означає його відкритість в аспекті використання, адже він запропонований як базова модель у контексті вимог архівістів, тобто наявності довготривалого зберігання електронних даних за умови змін технологій, носіїв інформації, форматів даних, складу користувачів.

Еталонна модель OAIS :

- пропонує функціональну та інформаційну модель довготривалого зберігання і доступу до електронних даних;
- надає концепцію, що дозволяє усім не архівним організаціям бути активними учасниками в процесі зберігання документів;
- описує структуру архіву (термінологія, архітектура засобів, експлуатація) для існуючих та майбутніх архівів;
- слугує підставою для порівняльного аналізу та дискусій з питань функціональної та інформаційної моделей довготривалого зберігання електронних даних;
- пропонує специфікації функцій прийому, доступу, адміністрування та зберігання електронних даних.

Еталонна модель OAIS включає чотири відокремлених інформаційних об'єкти:

- зміст (Content Information – CI), тобто змістова інформація ЕД, що потребує зберігання;
- інформація стосовно зберігання (Preservation Description Information – PDI), тобто інформація по зберіганню змістовної інформації на протязі невизначено довгого періоду;
- інформація щодо формування пакету (Packaging Information – PI), тобто інформація, що об'єднує усі складові в один на носіїві інформації;
- описова інформація (Discriptive Information – DI) – це інформація, що дозволяє визначитись з розпізнаванням та доступом до інформації.

PDI в свою чергу складається з чотирьох блоків: довідковий (дозволяє класифікувати, ідентифікувати інформацію), контексту (зв'язки з середовищем створення), документування (історія створення), захисту інформації (все, що стосується електронного цифрового підпису).

Шляхом інкапсуляції змістовної частини (CI) створюються інформаційні об'єкти за призначенням:

- об'єкт передавання від сфери його створення до архіву (Submission Information Package – SIP);
- об'єкт, що знаходиться на архівному зберіганні (Archival storage Information Package – AIP);
- об'єкт розповсюдження (Dissemination Information Package – DIP).

SIP, AIP, DIP складають необхідну структуру метаданих, з них AIP є найбільш важливою, що за якістю відповідає усім вимогам необхідним для вирішення зберігання на протязі тривалого або невизначено довгого проміжку часу.

1998 р. у Великобританії консорціум “The Consortium of University Research Libraries (Консорціум університетських дослідницьких бібліотек)”

II. Теорія і методика архівознавства

разом з організацією UKOLN (The UK Office for Library and Information Networking) приступили і виконали протягом трьох років в співробітництві з Національним архівом PRO (Public Records Office) проект типового зразку електронного архіву CEDARS (the CURL Exemplars in Digital Archives)¹⁹.

У даному проекті значну увагу приділено метаданим ЕД у вирішенні проблеми довготривалого збереження з використанням стратегій емуляції та міграції. Важливим є також вирішення питання створення самих метаданих, їх збереження та управління метаданими.

5. Визначення моделі архівного електронного документа

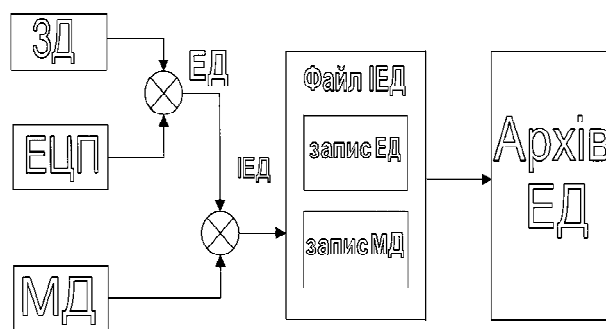
При визначенні моделі архівного електронного документа було взято до уваги наступне:

- архівний ЕД є інформаційним об'єктом (інформація та дії, що з нею пов'язані);
- метадані ЕД є обов'язковим елементом ЕД як інформаційного об'єкту (метадані містять інформацію про ЕД як інформаційний об'єкт);
- архівний ЕД як об'єкт національного інформаційного ресурсу має бути уніфікованим, тобто мати стандартний вигляд незалежно від того хто його створював і з якою метою.

Для цього архівісти мають бути впевнені, що створювані ЕД в автоматизованих системах діловодства мають необхідні метадані для їх архівного, тобто невизначено довготривалого зберігання. Це означає, що на етапі концепції ЕД в автоматизованих системах діловодства авторам уже потрібно визначитись з стратегією їх довготривалого зберігання. Як вище згадувалось, в так званій концепції довготривалого зберігання ЕД "non continuity", така необхідність визначена тим, що тільки автор документа володіє повною і необхідною інформацією для створення таких метаданих. Це також можна аргументувати і необхідністю міграції ЕД в нове покоління автоматизованої системи діловодства.

З практики електронного документообігу Австралії для вирішення питання об'єднання метаданих ЕД та змісту ЕД бажана інкапсуляція. Інкапсульований ЕД забезпечить ортогональність (незалежність) усіх напрямів та дій, що пов'язані з різними характеристиками фондоутворювачів, платформ програмно-технічних засобів, їх конфігурацій (один ПК або корпоративна мережа), носіїв інформації, комунікаційних засобів.

Таким чином, з урахуванням вищевикладеного, модель архівного електронного документа має такий вигляд (мал. 1).

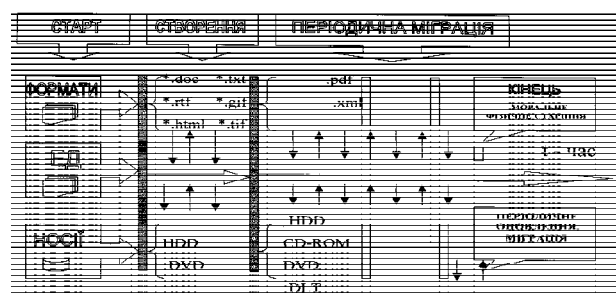
ЗД – зміст документа;
 ЕЦП – електронно-цифровий підпис;
 МД – метадані ЕД;
 ІЕД – інкапсульований ЕД.

Мал. 1. Модель архівного електронного документа

6. Модель процесу архівного зберігання ЕД

Модель архівного зберігання ЕД базується на вищезгаданих стратегіях міграції з емуляцією за потребою як найбільш прийнятних з огляду на собівартість процесу. Сутність моделі може бути проілюстрована на прикладі спрощеного представлення життєвого циклу ЕД в такому процесі (мал.2). На малюнку вісь часу розподіляє основні процеси життєвого циклу ЕД (навколо осі зображена можлива міграція електронних документів за ознаками формату та носія інформації, що пов'язана із зміною програмно-технічних засобів).

Основні акценти процесу – створення та утримання метаданих ЕД методом інкапсуляції. Метадані ЕД – запорука тощо, що документ буде визначений, автентичний і може бути збережений за стратегіями емуляції, міграції. Як приклад створення специфікації метаданих (СМД) може бути приклад створення специфікації Дублінського ядра у форматі XML. Така СМД може бути модифікована і доповнена необхідною інформацією стосовно ЕЦП та носіїв інформації, характеристиками програмно-технічних засобів. Бажано таку специфікацію підкріпити нормативно-методичними матеріалами.

Мал. 2. Модель архівного зберігання ЕД

II. Теорія і методика архівознавства

Інкапсуляція ЕД, як згадувалось вище, надає ряд переваг: існуючий опис (класифікація, доступ) на стадії створення – гарантія самозбереження ЕД, оскільки інкапсульований з необхідною інформацією зміст документа є визначений та доступний. Крім того, цей принцип є основним в концепції архівної інформаційної системи проекту OAIS, який є стандартом ISO.

Основою керування процесом зберігання є оцінювання і контроль усіх факторів, що впливають на такі функції інформаційної системи як доступ та використання. Оцінювання і визначення періодів міграції ЕД, їх розташування на носіях інформації в інтересах споживачів інформації, собівартості процесу – запорука успішного вирішення проблеми. Методи оцінювання і визначення періодів мають формуватися як діловодами так і архівістами за набутим досвідом. Для апробації і напрацювання таких рішень бажаним є реалізація пілотних проектів інформаційних систем документообігу та архіву ЕД. Ці проекти дозволять також визначити конфігурації програмно-технічних засобів, що задовольняють вимогам архівного зберігання ЕД.

Висновок щодо реалізації концепції

Реалізація концепції може відбуватися за умови прийняття державної програми впровадження електронних документів та електронного документообігу та вирішення питань фінансування пілотного проекту (експериментальної моделі) архіву електронних документів. Це зумовить можливість вирішення таких питань:

- апробація стратегії архівного зберігання, форматів ЕД, носіїв інформації (формулювання функціональних вимог до автоматизованих систем діловодства та архіву електронних документів: специфікацій метаданих, форматів, інтерфейсів, протоколів тощо);

- розроблення специфікації метаданих архівного ЕД (базисом для розроблення специфікації метаданих можуть слугувати елементи відомих розробок метаданих таких як Dublin Core, ISAD(G), VERS, OAIS;

- розроблення архітектури програмно-технічних засобів для реалізації архіву ЕД, що відповідає стандарту ISO 14721: 2003 (...- Open archival information system -...) з доопрацюванням тих частин, що стосуються доступу (Інтранет – та Інтернет-мережа).

¹ *Марченко П.* Шляхи вирішення проблеми зберігання електронних документів в архіві (аналіз Інтернет-ресурсів) // Студії з арх. справи та документознавства. – К., 2004. – Т. 12. – С. 81–85.

² *Bearman D. and Trant J.* “A Report from Archives Community” // URL: <http://www.asis.org/Bulletin/98/Bearman.html>

³ *Bearman D.* “Research issues in metadata. Working Meeting on Electronic Records Research, Pittsburgh” // URL: <http://www.sis.pitt.edu/~cerar/s4-db.htm>

⁴ *Lawrence G. W., Kehoe W. R. & others.* “Risk Management of Digital Information: a file format investigation” // URL: <http://www.clir.org/pubs/abstract/pub93abst.html>

⁵ URL: <http://www.pro.gov.uk/TheNationalArchivesRecordsManagement/file-creation.html>

⁶ “Основи XML” // URL: <http://www.microsoft.com/rus>

⁷ URL: <http://www.pro.gov.uk/TheNationalArchivesRecordsManagement/storageofsemi-currentrecords.html>; http://www.naa.gov.au/recordkeeping/apend_a.html

⁸ *Day M.* “Integrated Metadata Schema Registries” // URL: <http://www.ukoln.ac.uk/metadata/htm>

⁹ International Council on Archives / Committee on Electronic Records: Guide for Managing Electronic Records from an Archival Perspective, ISA Studies, Paris, 1997 // URL: http://www.ica.org/biblio/cer/guide_eng.html

¹⁰ *Dr. Laura Millar.* “Authenticity of Electronic Records: a Report prepared for UNESCO and International Council of Archives” // URL: http://ica.org/biblio/cds/Study13_2Erev.pdf

¹¹ NARA, 18-th Preservation Annual // URL: <http://www.archives.gov/nara/thebodeau.htm>

¹² *O. Shea G.* “Keeping electronics records: issues and strategies” // URL: <http://www.netpac.com/provenance/vol1/no2/features/erecs1a.htm>

¹³ *James Williams, Richard J. Cox, David Bearman.* “Functional Requirements for Evidence in Recordkeeping”, University of Pittsburgh, School of Information Sciences // URL: <http://www.lis.pitt.edu/~nhprc/>

¹⁴ *Tony Gill, Anne Gilliland-Swetland and Murtha Baca.* “Introduction to Metadata”, Los Angeles, Calif.: Getty Information Institute, 2000 // URL: http://www.getty.edu/gri/standard/intrometadata/3_crosswalks/index.htm

¹⁵ National Library of Australia, Request for Tender for the provision of a Digital Collection Management System. Attachment 2 – Logical data model. 23 August 1999 // URL: <http://www.nla.gov.au/dsp/rft/index.html>

¹⁶ PROS 99/007. Standard for the management of electronic records, v. 1.2 // URL: <http://www.prov.vic.gov.au/vers/standards/pros9907.htm>

¹⁷ Dublin Core Metadata Initiative – <http://www.dublincore.org/usage/terms/dc/current-elements/>

¹⁸ CCSDS 650.0-B-1. (2002). Reference model for an Open Archival Information System (OAIS). The Consultative Committee for Space Data Systems // URL: <http://www.classic.ccsds.org/documents/pdf/CCSDS-650.0-B-1.pdf>

¹⁹ URL: <http://www.leeds.ac.uk/cedars/>

Розділ III

ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ГАЛУЗІ ЗНАТЬ

Михайло Федоренко

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ РАДИ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ 1870–1871 рр. ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ПЕРЕДУМОВ СТВОРЕННЯ ЦЕРКОВНО-ІСТОРИЧНОГО І АРХЕОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА

Формування і розвиток Київської церковно-історичної школи другої половини XIX – початку XX ст. нерозривно пов'язані з діяльністю Церковно-історичного і археологічного товариства (ЦІАТ) при Київській духовній академії (КДА). Цим товариством, за період його існування з 1872 до 1920 рр., створено перший у Російській імперії Церковно-археологічний музей (ЦАМ) з унікальними колекціями. Ним приділялася значна увага теоретичним розробкам у сфері церковної історії, археології і богослов'я. Незважаючи на вагомий внесок товариства у розвиток української історичної науки, дослідження його діяльності в радянський період майже не проводилося. В кращому випадку про нього згадували як про наукову установу, що займала консервативну позицію і не мала серйозного впливу на розвиток історичної думки¹.

Нині ставлення до наукового спадку ЦІАТ докорінно змінилось. У працях низки дослідників розглянуто як окремі аспекти його діяльності, так і історія в цілому. Зокрема, В. Ульяновський, С. Сохань, М. Бухальська приділили увагу вивченню наукової спадщини в галузі церковної археології і біографій членів ЦІАТ – викладачів КДА². Його історію досліджували С. Заремба, І. Карсим, К. Крайний і М. Федоренко³. Історію зібрань ЦАМ, зокрема рукописів, висвітлено у працях Л. Шаріпової і М. Федоренка⁴.

Однак, у вказаних працях не ставилося питання про системне вивчення всього джерельного комплексу з історії ЦІАТ. В основному дослідники обмежувались загальним оглядом використаних джерел. Окремі аспекти розробки названого комплексу частково відображено в раніше опублікованих нами статтях⁵.

Мета даної публікації полягає в аналізі протоколів Ради КДА від 19 травня і 25 вересня 1870 р. та 19 листопада 1871 р. Якраз у них відобразилися

процес виникнення ідеї про створення при академії музею і товариства та її еволюція. Вони зберігаються у фонді Київської духовної академії (ЦДІАК України, ф. 711); копії їх надруковано у журналі “Труды Киевской духовной академии”.

Першим із запропонованих до розгляду джерел, в якому віддзеркалився процес виникнення товариства і музею, є справа, що містить журнал засідання Ради КДА за 1870 р.⁶ У ньому є протоколи засідань за 1870 р. на 389 аркушах. Безпосередньо до питання виникнення товариства стосуються два протоколи від 19 травня і 25 вересня 1870 р. Перший протокол містить у собі копію відношення Російського археологічного товариства від 24 квітня 1870 р. за № 67. Оформлений він згідно з правилами ведення офіційної, внутрішньої документації КДА. На його першому аркуші у верхньому лівому куті проставлено номер 128, а в центрі зазначено дату засідання Ради – 19 травня 1872 р. У засіданні Ради взяли участь 16 осіб: ректор академії архимандрит Філарет, її інспектор архимандрит Сильвестер, професори І. Малишевський, В. Певницький, П. Лашкар'єв, О. Воронов, С. Сольський, Д. Подгурський, Ф. Петровський, Д. Поспехов та ін. На ньому було заслухано 8 питань, кожне з яких розглядалося окремо. Наприкінці протоколу є постанова і підписи присутніх. На його 127-му аркуші вказано посаду і прізвище секретаря Ради К. Думитрашкова⁷. Інформацію, що стосується виникнення товариства, подано у процесі розгляду 6 питання: “VI. Слушали отношение Императорского Русского археологического общества от 24 апреля за № 67...”. Текст відношення містить у собі повідомлення Раді КДА про намір Російського археологічного товариства організувати у зимку 1871 р. II археологічний з'їзд на честь 25 річниці існування товариства. У ньому також є прохання командирувати від академії

III. Джерелознавчі галузі знань

одного депутата в попередній комітет з організації з'їзду та списків питань і пропозицій, які було б доцільно розглянути на ньому. У відношенні названо ім'я голови Російського археологічного товариства великого князя Костянтина Миколайовича (Романова), наведено назву його першого статуту – “Статут археологического нумизматического общества”, затвердженого 1846 р., згадано I археологічний з'їзд у Москві 1869 р. Крім того, тут зроблено посилання на лист міністра народної освіти від 28 березня 1870 р. за № 3203, в якому йшлося про те, що імператор 20 березня 1870 р. дозволив проведення II археологічного з'їзду в С.-Петербурзі, викладено програму цього з'їзду, а також інформацію щодо початку роботи попереднього комітету з його організації 16 листопада 1870 р.⁸

У результаті обговорення вказаного вище відношення Рада КДА постановила “поручить профессорам П. Лашкарёву, Ф. Терновскому, А. Воронову войти в соображение по предмету предложения Императорского Русского археологического общества и предоставитъ отчетъ в Совет академии”⁹.

Таким чином, протокол засідання Ради КДА від 19 травня 1870 р. є джерелом для вивчення організації й діяльності II археологічного з'їзду в С.-Петербурзі та участі в ньому викладачів академії. У той же час він проливає світло на створення при КДА ЦІАТ і ЦАМа. Якраз постанова Ради академії, у відповідь на відношення Російського археологічного товариства, викликала доповідну записку названих вище її професорів з ідеєю утворення при ній ЦАМа, а в подальшому і товариства. У протоколі вказано посади, імена і прізвища членів Ради, які ухвалили дану постанову і взяли на себе її виконання, що зрештою зробило їх причетними до відкриття при академії товариства і музею. Протокол засідання Ради КДА від 19 травня 1870 р. є оригіналом. Відношення Російського археологічного товариства – копія, оригінал виявити не вдалося. Текст протоколу опубліковано у журналі “ТКДА” за 1870 р.¹⁰ Зміст рукописного оригіналу і його передруку збігається.

Другий протокол, від 25 вересня 1870 р., як і вище проаналізований документ, є оригінальним рукописним джерелом. Його обсяг 9 аркушів. Оформлення цього протоколу ідентично попередньому і всім іншим протоколам, які містяться в справі. На 260 аркуші у нижньому правому куті є підпис секретаря Ради академії К. Думитрашкова. На початку протоколу в лівому верхньому куті зазначено номер 295¹¹. Згідно з ним на засіданні Ради були присутні 14 членів, через хворобу був відсутній

професор М. Зайцев. Всього заслухано було 5 питань. Історії виникнення ЦІАТ і ЦАМа при КДА стосується розгляд третього питання. Рада заслухала “представление экстраординарных профессоров П. Лашкарёва, А. Воронова и Ф. Терновского”. Їхнє подання з'явилося як результат виконання ними постанови Ради по 6-му питанню, розглянутому на засіданні від 19 травня 1870 р. Його текст є копією, переписаною в канцелярії академії з оригіналу, що не зберігся. У ньому професори радили Раді КДА запропонувати попередньому комітету II археологічного з'їзду в С.-Петербурзі розглянути питання про утворення при духовних академіях церковно-археологічних музеїв.

Структура тексту подання така. Спочатку йде посилання на постанову Ради від 19 травня 1870 р. щодо відношення Російського археологічного товариства. Далі вказано на труднощі, з якими стикаються духовні академії після запровадження викладання церковної археології як окремого предмета. Зокрема йшлося про брак наочних засобів, а особливо про відсутність церковно-археологічних музеїв. Наявні в той час багаті церковно-археологічні зібрання були рідкістю і знаходилися тільки в Москві і С.-Петербурзі. Склад інших не відповідав навчальній програмі з церковної археології в духовних академіях. Виходячи з цього автори подання пропонували заснувати при духовних академіях церковно-археологічні музеї.

Вони подали інформацію про наявність у церковних і монастирських ризницях начиння, що вийшло з богослужбового вжитку, і ставлення до нього священників, згадали про варварське знищення пам'яток церковної старовини, запропонували можливі варіанти переміщення їх в передбачувані церковно-археологічні музеї.

Наприкінці подання протокол містить довідку з посиланням на постанову Ради академії від 19 травня 1870 р. і постанову з розглянутого питання. В постанові говорилося про надіслання до Російського археологічного товариства пропозиції професорів П. Лашкарёва, О. Воронова і П. Терновського, а також повідомлення, що в попередній комітет з організації II археологічного з'їзду свого представника академія, зважаючи на навчальний час, направити не може¹². Текст протоколу надруковано у журналі “ТКДА” за 1870 р. Рукописний оригінал і його передрук збігаються¹³.

Під час розгляду протоколу засідання Ради КДА від 25 вересня 1870 р. постало питання щодо безпосереднього авторства подання. Незважаючи на те, що його текст містить прізвища трьох авторів, професорів П. Лашкарёва, О. Воронова і П. Терновського, слід висловити сумнів з приводу скла-

III. Джерелознавчі галузі знань

дання його всіма ними. В його основі лежать такі факти. По-перше, зміст тексту джерела багато в чому збігається зі змістом і спрямованістю наукових доповідей Ф. Буслаєва і П. Казанського на Першому археологічному з'їзді в Москві. Саме ними висунуто ідею про організацію при духовних семінаріях церковно-археологічних музеїв. Ці доповіді слухав П. Лашкар'єв як його делегат від академії. Ні О. Воронов, ні П. Терновський на з'їзді не були присутні. Праці Першого археологічного з'їзду в Москві видано тільки в 1871 р. Тому О. Воронов і П. Терновський в 1870 р. могли ознайомитися з текстами зазначених доповідей, хіба що зі слів П. Лашкар'єва. По-друге із трьох прізвищ першим завжди йде прізвище П. Лашкар'єва, що вказує на його лідерство в даній групі. Крім того, подальша ініціатива у питаннях розробки документів, пов'язаних з утворенням при КДА товариства і музею, належить П. Лашкар'єву. Отже, можна зробити припущення, що автором тексту подання до Ради був П. Лашкар'єв, а О. Воронов і В. Терновський виступали в ролі консультантів.

Наступним джерелом для вивчення передумов створення при КДА ЦІАТ і ЦАМа є протокол засідання Ради від 19 листопада 1871 р. До нього додано копію пропозиції професора П. Лашкар'єва, яка містить загальний проект положень про церковно-археологічні музеї і церковно-археологічні комісії при академії. Дані цього положення було покладено в основу проекту, а в подальшому і статуту ЦІАТ і ЦАМа при академії, повторюючись в усіх трьох його редакціях.

Протокол засідання Ради від 19 листопада 1871 р. зберігається в справі ЦДІАК України (ф. 711, оп. 3, спр. 888). Справа містить журнал засідання Ради КДА за 1871 р. на 611 аркушах. Протокол є чистовим оригіналом. Його оформлення є аналогічним описаним вище. У верхньому лівому куті першого аркуша протоколу проставлено номер 432. У засіданні взяли участь 11 членів Ради на чолі з ректором академії архімандритом Філаретом. Усього заслухано 7 питань¹⁴. Пропозиція П. Лашкар'єва міститься у викладі розгляду 7 питань засідання. У ній він звернув увагу Ради на запропоновані до обговорення майбутнім П археологічним з'їздом питання з охорони язичницьких і християнських старожитностей. При цьому автор послався на полеміку з цього приводу на Першому археологічному з'їзді в Москві і на протокол засідання Ради академії від 25 вересня 1870 р., пропозицію про утворення ЦАМів при духовних академіях. П. Лашкар'єв згадав § 170 статуту духовних академії, що дозволяє засновувати при них товариства¹⁵. Далі професор запропонував поло-

ження про організацію ЦАМів. На його думку, музеї повинні зосереджувати оригінальні пам'ятки або їхні копії з різних галузей церковної археології. Це можуть бути пам'ятки мови і письма, тобто різні рукописи і стародруки, образотворчі пам'ятки, пов'язані як з церковною обрядовістю, так і з її історією. При цьому передбачалося включити до складу музеїв історичні пам'ятки цивільної історії, якщо вони пов'язані з історією церкви і служать кращому розумінню релігійного побуту стародавніх народів. Виходячи з цього, П. Лашкар'єв запропонував у передбачуваних музеях створити такі відділи: а) рукопису і різного роду рукописних актів; б) стародруків і гравюр; в) архітектури церковної у фрагментах або знімках; г) живопису і скульптури; д) різного церковного начиння¹⁶. Він також детально визначив засоби придбання експонатів для ЦАМа і джерела даних придбань.

Музеї, на його думку, повинні утворюватися після прийняття на збереження значущих речей церковних ризниць. Їх передбачалося здобувати для музею через пожертвування, обмін або шляхом купівлі. Через пожертвування мали одержуватися предмети, що вже вийшли з ужитку. Купівля передбачалася у випадку неможливості пожертвування або ж бажання власника дану річ продати. Придбання особливо шанованих місцевих святинь не передбачалося. У даному випадку музеї повинні були обмежуватися придбанням точних копій. Придбання експонатів планувалося від приватних осіб і через пошук за встановленими законом правилами. Це стосувалося зокрема, археологічних розкопок. Дане положення мало ширше тлумачення подання П. Лашкар'єва, О. Воронова і П. Терновського до Ради академії від 25 вересня 1870 р. Якщо в попередньому документі говорилося лише про наявність у церковних і монастирських ризницях цінних для науки речей, а також про умови їхнього збереження, то в новому документі детально розглядалися засоби їхнього вилучення у фонди передбачуваного музею і виділялися три способи їхнього придбання. Уперше серед джерел придбання експонатів для музеїв названі приватні особи. Це було обумовлено тим, що значна кількість різних предметів, пов'язаних з історією церкви, у той час зосередилася в приватних колекціях. Про це згадувалося ще в доповідях на I археологічному з'їзді в Москві. Саме приватні колекції, згодом, стануть золотим фондом ЦАМа при КДА¹⁷.

Ще один пункт пропозицій П. Лашкар'єва стосується безпосередньо органу, який би опікувався створенням музею. Ним, на його думку, повинна стати археологічна комісія. Необхідність створення її він пояснив так. По-перше, археологічна ко-

III. Джерелознавчі галузі знань

місія потрібна для опису і по можливості розміщення церковних старожитностей у фондах музею. По-друге, вона необхідна для здійснення охорони пам'яток церковної історії¹⁸. При цьому П. Лашкар'юв знову посилався на § 170, що дозволяв створювати при духовних академіях різного роду наукові товариства. Комісія мала перебувати під контролем єпархіального преосвященного і головуванням ректора академії. Обов'язковість заступництва митрополита обумовлювалося тим, що без його дозволу жодна церква і жоден монастир не передали б музею навіть незначну річ, незважаючи на те, що вона вийшла з ужитку. Аналогічною була й роль ректора академії, за яким стояв авторитет очолюваного ним навчального закладу, в якому навчалися діти багатьох сільських священиків, чії церкви могли цікавити музей і комісію. Сам преосвящений своїм розпорядженням повинний був призначати частину членів комісії з місцевого духовенства на постійній основі. Інша її частина призначалася ним же з викладачів академії. Цих членів комісії П. Лашкар'юв запропонував іменувати дійсними. Вони мали оглядати церкви і монастирі як за особистим вибором, так і за розпорядженням комісії, з поданням докладних письмових звітів. Крім того, їм передбачалося відправлятися в наукові відрядження і взагалі належало виконувати всі доручення комісії, пов'язані з її науковою діяльністю¹⁹. До складу комісії повинні були входити і члени-кореспонденти, які обиралися комісією і затверджувалися преосвященним із осіб, що виявили бажання сприяти комісії, оглядати церкви і монастирі та повідомляти про виявлені при цьому речі, які можуть зацікавити музей.

Виходячи зі звітів дійсних членів і членів-кореспондентів, комісія мала вступати в стосунки з відомствами, у розпорядженні яких знаходились пам'ятки церковної історії, вживати заходи забезпечення належної охорони або придбання їх для музею. Звіти членів комісії, протоколи її засідань та щоденні звіти про її діяльність і стан музею передбачалося друкувати в академічному журналі²⁰.

Після тексту пропозиції П. Лашкар'юва протокол засідання Ради від 19 листопада 1871 р. містить довідку. У ній подано посилання на § 170 і § 171 статуту духовних академії, що дозволяють засновувати при них наукові товариства з затвердженням їхніх статутів Синодом. За довідкою йде текст постанови, в якій професорам П. Лашкар'юву, О. Воронову і П. Терновському доручено скласти проект статуту музею і церковно-археологічної комісії при КДА з наступним поданням його Си-

ноту для затвердження. А П. Лашкар'юву, як депутату від академії на II археологічний з'їзд, окремо запропоновано скористатися результатами обговорення заходів щодо охорони християнських пам'яток для складання проекту статуту²¹.

Пропозиція П. Лашкар'юва Раді академії від 19 листопада 1871 р. є одним з найважливіших джерел при вивченні процесу виникнення ЦІАТ і ЦАМ при КДА. Вона лягла в основу проекту статуту досліджуваних установ.

Рукописний оригінал протоколу засідання Ради від 19 листопада 1871 р. дублюється друкованою копією в журналі "ТКДА" за 1872 р.²² Якщо протокол засідання Ради має колективного походження, то безпосередньо пропозиція Раді П. Лашкар'юва подана в ньому, є джерелом особового походження. Факт його одноособового авторства її важливий тим, що відкриває можливість встановити, хто ж насправді з трьох професорів П. Лашкар'юв, О. Воронов або П. Терновський є автором проекту статуту й самого товариства і музею, а хто виступав у ролі консультанта-співавтора.

Отже, всі названі вище протоколи засідань Ради КДА є важливими джерелами для вивчення передумов утворення ЦІАТ при академії. Інформація, наявна в них, дає можливість в хронологічній послідовності відновити всі етапи виникнення і еволюції ідеї створення при КДА музею і товариства (спочатку у вигляді комісії). Завдяки їй можна з'ясувати не лише те, хто із членів Ради брав участь у обговоренні даного проекту, а й ступінь їхньої участі. Особливо це стосується професора П. Лашкар'юва як головного автора і розробника ідеї.

¹ Степанский А. Д. К истории научно-исторических обществ в дореволюционной России // Археологический ежегодник. 1974. – М., 1975. – С. 38–55.

² Ульяновський В. "Третя складова" історико-церковної школи КДА: (замість післямови) // Просемінарій: Медієвістика. Історія церкви, науки і культури. – К., 1997. – С. 134–144; *Він же*. Церковно-археологічний музей при КДА: Борьба идей – Петров и Дмитриевский // Проблемы славяноведения. Вып. 4. – Брянск, 2002. – С. 121–146; *Він же*. Академік Микола Іванович Петров // Члени-засновники НАН України. – К., 1998. – С. 92–129; Бухальська М. Микола Іванович Петров і Київська духовна академія // Київська старовина. – 2002. – № 5. – С. 135–141; Сохань С. Роль М. І. Петрова у створенні Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії // Библиотечное дело и краеведение: Сб. науч. трудов. – К.; Симф., 2002. – Вып. 4. – С. 72–77.

³ Заремба С. З. Церковно-історичне та археологічне товариство в Києві // Київська старовина. – 1995, № 1. – С. 82–89; *Він же*. Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність. – К., 1995. – С. 102–122; Карсим І. А. Розвиток церковної археології та музейництва в Україні у другій половині XIX – початку XX ст. / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – К., 2003. –

III. Джерелознавчі галузі знань

С. 1–16; *Крайній К. К.* Київське Церковно-історичне та археологічне товариство 1872–1920 рр. // Лаврський альманах: Зб. наук. праць. Вип. 4. Спецвип. 1. – К., 2001. – С. 5–97; *Федоренко М. О.* Церковно-історичне і археологічне товариство при Київській духовній академії // Україна: Вчора, сьогодні, завтра: Зб. наук. праць. – К., 1999. – С. 210–214.

⁴ *Шаріпова Л. В.* З історії рукописного зібрання Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії // Рукописна та книжкова спадщина України. Вип. 1. – К., 1993. – С. 123–133; *Федоренко М. О.* Діяльність Церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії зі створення фондів рукописів та стародруків Церковно-археологічного музею 1874–1877 рр. // Студії з арх. справи та документознавства. – К., 2001. – Т. 7. – С. 34–36.

⁵ *Федоренко М.* Писемні джерела з історії Церковно-історичного та археологічного товариства при Київській духовній академії // Студії з арх. справи та документознавства. – К., 2003. – Т. 9. – С. 88–90; *Він же.* Джерела вивчення науко-дослідної та археографічної діяльності Церковно-історичного і археологічного товариства при Київській духовній академії // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Чис. 10. У 2-х част. – 2003. – Част. 2. – С. 68–82.

⁶ ЦДІАК України, ф. 711, оп. 3, спр. 773, арк. 1–389.

⁷ Там само, арк. 117–128.

⁸ Там само, арк. 125 зв.–127.

⁹ Там само, арк. 127.

¹⁰ Труды Киевской духовной академии. – 1870. – Т. 3. – С. 7–18.

¹¹ ЦДІАК України, ф. 711, оп. 3, спр. 773, арк. 255–263.

¹² Там само, арк. 256–260.

¹³ Труды Киевской духовной академии. – 1870. – Т. 4. – С. 37–42.

¹⁴ ЦДІАК України, ф. 711, оп. 3, спр. 888, арк. 464–479.

¹⁵ Там само, арк. 475 зв.

¹⁶ Там само, арк. 476.

¹⁷ Там само, арк. 476–476 зв.

¹⁸ Там само, арк. 477.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само, арк. 477–478.

²¹ Там само, арк. 478–479.

²² Труды Киевской духовной академии. – 1872. – Т. 2. – С. 12–16.

Ігор Шихненко

ФОНД ГРУШЕВСЬКИХ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ АРХІВНОЇ ТА БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917–1920 рр.

Важливим джерелом для вивчення історії становлення архівної справи в період Української революції 1917–1920 рр. є документи родинного фонду Грушевських, що зберігається в Центральному державному історичному архіві України, м. Київ. Він містить понад 100 справ, в документах яких йдеться про життя і діяльність відомого історика, джерелознавця, архівіста, першого голови Бібліотечно-архівного відділу Олександра Сергієвича Грушевського (1877–1942).

У радянській історіографії найвідоміших представників родини Грушевських характеризували як “буржуазних націоналістів”¹, а їхня наукова спадщина, відповідно, була не бажаним об’єктом для дослідження.

Після проголошення незалежності України в 1991 р. і початку розбудови демократичного суспільства ставлення українських дослідників до неї докорінно змінилося. З 1992 р. по 2004 р. з’явилася велика кількість праць, присвячених діяльності М. Грушевського, його брата Олександра та доньки Катерини: В. Заруби², Т. Щербань³, Р. Пирога⁴, В. Качкана⁵, В. Пристайка і Ю. Шаповала⁶, О. Юркової⁷, Л. Гісцової⁸, І. Матяш⁹, Л. Приходько¹⁰ та ін. Більшість цих досліджень написано на основі значних джерельних матеріалів, насамперед архівних документів із фонду Грушевських. Проте, аналіз історичної літератури показав, що досі немає жодної спеціальної праці, присвяченої

документам фонду відомої родини як джерелу вивчення історії становлення української архівної та бібліотечної справи в добу національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. Тому автор у даній статті подає огляд і характеристику основних видів документів фонду, які висвітлюють порушену тему, та визначає безпосередній внесок О. Грушевського у розвиток архівної галузі.

Комплекс архівних джерел фонду, що стосується О. Грушевського, умовно можна розділити на такі види: урядові звернення, положення, звіти, проекти архівних реформ, статuti, протоколи засідань комісій, листування вченого з різними науковими установами та рукописи його статей.

Так, урядові звернення і постанови розкривають умови й обставини, в яких відбувалося становлення вітчизняної архівної галузі в добу національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. Культурно-відбудовчі процеси, які охопили Україну з початком революційних подій у березні 1917 р., поставили перед українськими державними діячами питання збереження історичної спадщини свого народу, зокрема, архівних документів, що залишилися від старої влади та мали важливе політичне і наукове значення, оскільки відобразили дії російських колонізаторів на українських землях. Це стосувалося, насамперед, архівних фондів колишніх жандармських установ і охоронних відділів. До розбору й організації їхнього

III. Джерелознавчі галузі знань

зберігання були залучені громадські та культурні діячі. В Києві цією справою за дорученням місцевого виконавчого комітету займався відомий український вчений С. Єфремов. Під його безпосереднім наглядом архіви Київського ГЖУ і охоронного відділу було перевезено до приміщення Судової палати, співробітники якої розібрали і впорядкували документи вказаних установ. Упродовж наступних років документам колишніх місцевих жандармських архівів неодноразово загрожувала небезпека знищення, але їх все ж вдалося зберегти¹¹. Подібні комітети створювалися також і в інших містах України, зокрема в Полтаві, Чернігові та Одесі. Характеризуючи їхню діяльність, слід зазначити, що вони не набули вагомого значення, а їхні співробітники не тільки не володіли методами наукової розробки історичних документів, але навіть елементарно не знали архівну справу. Тому, вже в другій половині 1917 р. перед українськими науковими та громадськими діячами постало питання вдосконалення системи охорони пам'яток минулого. Восени того ж року при Генеральному секретаріаті справ освітніх Центральної Ради створено першу державну установу, яка керувала архівною справою в Україні – Бібліотечно-архівний відділ. У постанові, копія якої збереглася у фонді Грушевських, зазначено, що створення даного відділу мало на меті розвивати вітчизняну бібліотечну й архівну справу та сприяти їхньому вдосконаленню. Відділ очолив О. Грушевський¹².

У штаті Бібліотечно-архівного відділу спочатку працювали чотири особи: О. Грушевський, О. Грушевська, В. Модзалевський та О. Баранович. Пізніше до роботи в архівній секції відділу було залучено М. Василенка, С. Глушка, В. Щербаківського та інших вчених.

Головним завданням першого в Україні державного органу управління бібліотечною і архівною справою визначалося збереження історико-культурної спадщини. У бібліотечній сфері великі зусилля його працівників спрямовувалися на підтримку районних бібліотек і поповнення їх книжками. З цією метою, при відділі передбачалося створити спеціальний книжковий фонд, який мав займатися виявленням стародруків, реєстрацією нових видань і впорядкуванням наукової бібліографії. Важливим завданням відділу було також заснування Української національної бібліотеки.

В архівній сфері діяльність Бібліотечно-архівного відділу була спрямована на проведення галузевої реформи, розроблення структури мережі установ архівної служби, концепції Національного та районного архівів тощо.

Незважаючи на всі політичні та соціально-економічні труднощі, відділ розпочав і конкретну діяльність. Аналіз архівних документів фонду Грушевських, зокрема епістолярію, показав, що його працівники встановили контакти з Чернігівською, Полтавською і Таврійською архівними комісіями, з місцевими відділами товариства “Просвіта”, виявляли в приватних осіб цінні джерела і передавали їх на державне зберігання. Через тимчасову неможливість концентрації історичних документів в архівосховищах склалися спеціальні інвентарні описи їх. Для виявлення загальної картини стану архівної справи в Україні проводилося анкетування архівів. Розроблена співробітниками відділу анкета передбачала збір первинної інформації про стан місцевих архівів, що відкривало можливість визначити подальші перспективи розвитку архівної справи.

При Бібліотечно-архівному відділі було засновано також археографічну та бібліографічну комісії, які займалися описом і публікацією історичних джерел. Її працівники наприкінці 1917 р. підготували до видання спеціальний археографічний часопис “Пам'ятки”, але через складні політичні умови вихід його в світ був утруднений. Організація при відділі архівного та бібліографічного гуртків передбачала підготовку майбутніх фахівців з архівної і бібліотечної справи. У подальшому вони, за задумом О. Грушевського, мали перетворитися в науково-дослідні установи¹³.

У січні 1918 р. військове міністерство розпорядилося передати до Бібліотечно-архівного відділу “Музей-архів війни і революції 1914–1917 рр.” – для спільної участі в організації військово-історичного архіву “Південно-західного фронту Союзу міст”. Аналіз листування О. Грушевського з директором “Музею-архіву” О. Благодіром показав, що було розроблено план виявлення, опрацювання і передачі військових документів до відділу. Місцем концентрації військово-історичних документів, – за задумом О. Грушевського й О. Благодіра, мала стати канцелярія штабу Південно-Західного Фронту в Житомирі. Згідно з цим розпорядженням до неї передавалися військові накази, звіти про санітарний стан українських військ, картографічні роботи та інші документи¹⁴. Відповідальність за зберігання їх покладалася на військових командирів усіх рангів.

У квітні 1918 р. з ініціативи О. Грушевського відбулося два засідання “Комісії по виробленню проекту створення Центрального архіву і порядку передавання до нього документів колишніх губернських і повітових інституцій Міністерства внутрішніх справ”. У фонді Грушевських зберег-

III. Джерелознавчі галузі знань

лися її протоколи, в яких вона “визначила в головних рисах свої думки стосовно організації центральних і крайових архівів на території України...”¹⁵. На жаль, комісія пропрацювала не довго, її через певні політичні обставин було ліквідовано.

Після приходу до влади гетьмана П. Скоропадського і проголошення ним 29 квітня 1918 р. Української Держави Бібліотечно-архівний відділ залишився у підпорядкуванні Головного управління у справах мистецтв і національної культури Міністерства народної освіти (ГУСМНК), змінивши дещо назву та керівництво. В постанові ГУСМНК, зокрема, зазначалося, що Архівно-бібліотечний відділ є аполітичною, позапартійною науково-культурною установою, зорієнтованою лише на національну ідею¹⁶. Очолив його відомий історик В. Модзалевський. О. Грушевський залишився керівником бібліотечної секції. У програмних постановках відділу того часу повідомлялося, що його головним завданням є матеріальна та фінансова підтримка районних архівів і бібліотек, проведення архівної реформи, скликання з'їзду бібліотекарів, утворення Української національної бібліотеки¹⁷.

Слід зазначити, що ще в квітні 1918 р. за розпорядженням МНО була створена спеціальна комісія, яка займалася підготовкою проекту про передавання Україні її колишніх державних архівів під час підписання мирного договору з Росією. Архівну секцію даної комісії очолив О. Грушевський. У фонді Грушевських збереглася копія листа вченого до голови комісії, у якому він виклав основні принципи та порядок повернення історичних документів на Україну¹⁸.

Вагомий внесок О. Грушевський зробив у розроблення проектів архівної реформи, Волинської архівної комісії і статуту Українського національного архіву. Реформа в галузі архівної справи, як зазначалося в проекті, була спрямована передусім на запровадження державної власності на документи, створення Українського національного архіву з підпорядкованими йому губернськими архівами та губернськими архівними комісіями. В ході здійснення цієї реформи, передбачалося створити мережу архівних установ і забезпечити планомірне керівництво їхньою науковою діяльністю¹⁹. Важливим кроком до реального втілення вказаних задумів було створення Волинської архівної комісії та архіву при ній у м. Острозі. Активну участь у цьому брав також О. Грушевський. Серед документів фонду Грушевських, які повідомляють про наукову діяльність вченого у цей час, збереглася доповідна записка голови

ГУСМНК і копія законопроекту створення Волинської архівної комісії. Аналіз цих документів показав, що створення даної установи й архіву при ній мало велике значення. Волинь, зокрема м. Острог, зазначалося у доповідній записці голови ГУСМНК, який ще в XVI ст. був найвидатнішим центром українського культурно-просвітнього життя, має велику кількість відомчих і приватних архівів. Їхні історичні документи вимагають пильної уваги та захисту з боку держави²⁰.

Беручи участь в розробленні статуту Українського національного архіву, учений наполягав на тому, щоб це була державна установа, яка зберігатиме історичні документи, активно використовуватиме архівну інформацію і складатиме науковий апарат до документів. Цей архів мав поділятися на п'ять відділів: сучасний, старих справ (матеріали до XIX ст.), Київський архів давніх актів, обласний і церковний²¹.

Аналіз документів фонду Грушевських також показав, що в 1918–1919 рр. О. Грушевський брав участь у розробленні статуту і концепції Українського археологічного інституту (УАІ). Слід зазначити, що створення цього закладу передбачалося проектом архівної реформи. УАІ, зазначалося в статуті, має своїм завданням готувати майбутніх фахівців з архівознавства, археології, бібліотечної справи та ін. Передбачалося, що ВНЗ складатиметься з архівного, археологічного та етнографічного відділів, курс навчання в ньому був двохрічний²².

Восени 1918 р. О. Грушевський подав на розгляд голови ГУСМНК П. Дорошенка проект УАІ. Питання про його створення неодноразово обговорювалося на численних засіданнях відповідної комісії, про що свідчить низка протоколів²³. Проте керівництво МНО підтримало проект створення іншого закладу – Київського археологічного інституту (КАІ). Це викликало протест з боку вченого та його однодумців. У його проекті інститут називався саме “українським архівно-археологічним”, що вказувало на національний характер ВНЗ й архівний профіль як пріоритетний, проти чого виступили прихильники КАІ. Головними завданнями інституту визначалися: поширення систематичних відомостей з української історії, архівознавства та археології, а також розроблення цих дисциплін на всіх землях, заселених українцями. Основними предметами викладання в ньому були: історія України, архівознавство, археологія, спеціальні історичні дисципліни, бібліотекознавство, музеєзнавство тощо. Крім читання лекцій, передбачалося проведення наукових екскурсій і практичних занять²⁴.

III. Джерелознавчі галузі знань

Вагомий внесок О. Грушевський зробив у справу заснування Української національної бібліотеки. З 1918 р. по 1919 р. вчений входив до Тимчасового комітету по створенню цієї установи. Він був одним з розробників її статуту. У фонді Грушевських збереглося кілька протоколів засідань комітету та рукописів статей історика на захист бібліотеки як осередку національної науки та культури. У статтях “Українська національна бібліотека” і “Завдання Української національної бібліотеки” вчений зокрема зазначав, що вона повинна бути гордістю держави та показником її наукового й культурного розвитку. Тому, за його глибоким переконанням, національну бібліотеку “має очолювати людина, для якої близькі і дорогі інтереси вітчизняної культури та яка задовольнить інтелектуальні потреби української інтелігенції”²⁵.

О. Грушевський зазначав, що Українську національну бібліотеку передбачалося створити на зразок Французької національної бібліотеки у Парижі або Британського Музею у Лондоні. Вона мала концентрувати відповідну літературу та рукописні матеріали, необхідні для вивчення багатогранного культурного життя України, з метою порівняння його із західною і східною культурами. З цією метою, писав О. Грушевський, передбачалося збирати книги та документи з усього світу²⁶.

Характеризуючи роботу Тимчасового комітету, вчений зазначав, що питання створення Української національної бібліотеки не було розв’язано до кінця, оскільки цьому перешкождали напружені взаємини між його членами, зокрема викликані неоднаковим ставленням щодо національного питання. О. Грушевський вважав його діяльність не ефективною. “За період своєї роботи, він, – за словами вченого, – спромігся скласти лише статут штатів бібліотеки та створити комісію для купівлі книжок, виділивши грошові кошти у розмірі 500 000 крб. Внаслідок цього були придбані лише 5 невеликих скринь архівних матеріалів Київського губернського жандармського управління і приватні бібліотеки В. Антоновича, В. Іконникова та Б. Грінченка”²⁷.

Отже, дослідження документів родинного фонду Грушевських показало, що вони мають велике значення для вивчення історії становлення архівної і бібліотечної справи в Україні в добу національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. Своєю невтомною працею в цій галузі О. Грушевський

вписав своє ім’я в історію поряд з іменами таких архівістів того часу, як В. Модзалевський, В. Міяковський, О. Баранович, В. Романовський та ін.

¹ Історія української літературної критики: Дожовтневий період / Відповід. ред. П. М. Федченко. – К.: Наук. думка, 1988. – С. 307.

² Заруба В. Розгром і знищення Київської школи істориків М. Грушевського // Український історик. – 1991–1992. – Т. 28–29. – С. 147–168.

³ Щербань Т. О. Фундатори Українського наукового товариства. – К.: Вид-во т-ва “Знання” України, 1992. – 48 с.

⁴ Пиріг Р. Я. Життя Михайла Грушевського: останнє десятиліття (1924–1934) – К., 1993. – 198 с.

⁵ Качкан В. А. З родоvodu Грушевських. Олександр Грушевський – історик, етнограф, літературознавець // Українське народознавство в іменах. Навч. посібник: У двох частинах. – К.: Либідь, 1995. – Ч. 2. – С. 160–171.

⁶ Пристайко В., Шаповал Ю. М. Грушевський і ГПУ-НКВД. Трагічне десятиліття: 1924–1934. – К.: Україна, 1996. – 335 с.

⁷ Юркова О. Фундатор історичної географії України // Історичний календар. – К., 1996. – Вип. 3. – С. 247.

⁸ Гісцова Л. З. До історії фонду Грушевських // Арх. України. – 1996. – № 1–3. – С. 6–18.

⁹ Матяш І. Б. Він ніколи не був ні шовіністом, ні націоналістом, а тільки українцем... Життєва драма О. Грушевського // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2000. – № 2–4 (13–15). – С. 252–264; *Вона ж.* Олександр Грушевський як діяч архівної справи / Особа в українській архівістиці: Біографічні нариси. – К., 2001. – С. 22–29; *Вона ж.* “Бажаю всього найкращого і спокою і радості” (Листи Катерини Грушевської до Олександра та Ольги Грушевських) // Пам’ятки. – 2003. – Т. 4. – С. 198–209.

¹⁰ Приходько Л. Олександр Грушевський – дослідник історії України // Студії з арх. справи та документознавства. – К., 2004. – Т. 11. – С. 238–246.

¹¹ Чайковський А., Щербак М. За законом і над законом. З історії адміністративних органів і поліцейсько-жандармської системи в Україні (IX – початок XX ст.). – К.: Вид-во “Україна”, 1996. – С. 128.

¹² ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 1054, арк. 21.

¹³ Там само, спр. 1075, арк. 6.

¹⁴ Там само, спр. 1056, арк. 36–39.

¹⁵ Там само, спр. 1052, арк. 41.

¹⁶ Там само, спр. 1056, арк. 70.

¹⁷ Там само, арк. 71.

¹⁸ Там само, арк. 69.

¹⁹ Там само, арк. 80–82.

²⁰ Там само, арк. 74–75.

²¹ Там само, арк. 123–133.

²² Там само, спр. 1068, арк. 439.

²³ Там само, арк. 426–430.

²⁴ Там само, спр. 1057, арк. 21–24.

²⁵ Там само, спр. 1073, арк. 55–58.

²⁶ Там само.

²⁷ Там само.

Розділ IV

ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО: ІСТОРІЯ, ТЕОРІЯ, ПРАКТИКА

Юрій Палеха

СЛУЖБА ДІЛОВОДСТВА ЯК ОБ'ЄКТ КЕРУВАННЯ В УСТАНОВІ

Процес забезпечення виконання управлінських рішень за сучасних умов має ґрунтуватися на досконало побудованій системі організаційно-правових розпоряджень та взаємовідносин в колективі, які визначають як засоби, так і цілі, що їх потрібно досягти в результаті здійснення поставлених завдань. Тому актуальною сьогодні постає необхідність наукового обґрунтування структури й змісту роботи апарату управління установи, чисельного і якісного складу працівників його підрозділів, а також підстав формування того чи іншого підрозділу, виходячи з функціональних обов'язків та прав усіх учасників управлінського процесу. Належне здійснення зазначених заходів можливе за допомогою створення й дотримання відповідного рівня культури організації і насамперед – культури діяльності служби діловодства, яка має бути взірцем технології менеджменту. Для розуміння поняття “культура служби діловодства” зупинимось спочатку на визначенні поняття “культура організації”.

Культура організації – специфічне поєднання відносин, цінностей, норм, звичок, традицій, форм поведінки й ритуалів у ній¹. Культура організації – це комплекс найбільш усталених уявлень і цінностей, символів і зразків поведінки, які поділяють усі її члени. Це означає, що в установі працівники мають спільний погляд на те, чим є установа, яке місце вона посідає в оточуючому середовищі, які її зобов'язання перед споживачами². Знання теорії організаційної (корпоративної) культури відповідно до зростаючих вимог інформатизації суспільства – є вирішальним фактором побудови й ефективної діяльності служби діловодства.

Культура служби діловодства – це сукупність положень, прийомів і правил виконання завдань працівниками служби діловодства щодо документального забезпечення управління через досконало побудову її діяльності. Служба діловодства

призначена давати відповідь на запитання, що ставить перед нею керівництво установи відносно якості документального забезпечення управлінських операцій у всіх її підрозділах.

Сучасний рівень менеджменту характеризується тим, що прийняття рішень як головне завдання управління реалізується в умовах повної або часткової невизначеності, активної, досить часто агресивної, протидії конкуруючих сторін. За цих умов на служби діловодства покладаються завдання не тільки і не стільки створення документації та забезпечення її руху, а головним чином інформаційна підтримка всіх управлінських рішень на підставі досконалої організації їх документального забезпечення.

Культуру служби діловодства – серцевини організації, яка забезпечує і відображає її діяльність, треба розглядати як потужний інструмент, що дає змогу через процеси управління документацією орієнтувати всі інші підрозділи та окремих осіб на спільні цілі, мобілізувати ініціативу співробітників, виховуючи в них почуття єдності і відданості своєму підприємству, поліпшувати процеси ділової комунікації й коригувати організаційну поведінку всіх її членів.

Складовою культури служби діловодства є її організаційні цінності, серед яких основними мають бути кінцева мета (через досконале документальне забезпечення управління та надання необхідної управлінської інформації), кадрова політика (добір, розміщення, виховання та навчання персоналу), економічна ефективність (рентабельність, прибуток), мотивація та організація праці (визначення мотивів діяльності, дотримання технологічної і трудової дисципліни), організація соціальної сфери (відпочинок, лікування, харчування тощо), взаємовідносини (довгочасні стосунки як зі сторонніми партнерами, так і з співробітниками).

IV. Документознавство: історія, теорія, практика

ками інших відділів), особиста відданість організації (соціалізація, контактність). Зазначені цінності мають бути спрямовані на задоволення потреб всієї організації і визнаватися більшістю її членів.

Конкретна служба діловодства може мати свої модифікації цінностей, які в певній установі характеризуються найважливішими принципами. Здатність колективу служби діловодства створювати власні цінності, об'єднуючи зусилля всіх працівників установи, є одним з найголовніших джерел успіху.

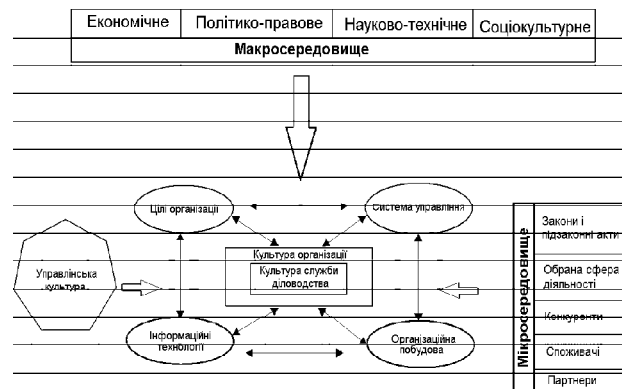
Формування цінностей або параметрів (наприклад, впровадження електронної канцелярії чи комплексної системи управління документаційним забезпеченням) має за мету створення в оточуючому середовищі і серед співробітників імідж підрозділу, яке високоякісно виконує всі надані завдання. Від того наскільки працівники служби діловодства кооперуються між собою, яка в них спільна мета, якими каналами здійснюється комунікація, як контролюється виконання завдань залежить гармонізація колективних та індивідуальних інтересів працівників, культура всієї установи, тобто її корпоративна культура.

Характеризуючи адміністративно-правове забезпечення діяльності тієї чи іншої установи, культуру її служби діловодства необхідно будувати на основі відповідної моделі, яка б функціонувала за певними принципами залежно від впливу зовнішньо-адаптаційних та внутрішньо-інтеграційних чинників, цілей організації, системи управління, рівня інформаційних технологій та організаційної побудови.

До зовнішньо-адаптаційних чинників можна віднести глобалізацію ринку, торговий баланс країни, динаміку ВВП, технічні нововведення, рівень державного контролю за якістю товарів, жорсткість конкуренції, правовий захист господарських об'єктів, лібералізацію цін, політичну ситуацію в країні та різні соціокультурні фактори. Чинники внутрішнього середовища можуть викликати зміни в основній структурі і системі управління організацією, у її цілях, завданнях, в управлінських процесах та інформаційних технологіях, в організаційній поведінці персоналу, виборі засобів комунікації, розподілі статусів, характері взаємовідносин, рівні відкритості, ідеології тощо.

Примірна модель культури організації служби діловодства в установі наведена на мал. 1.

Організаційна побудова служби діловодства залежить від успішності розв'язання таких проблем, як дотримання виконання передумов у її створенні, ефективного функціонування та дотримання певних принципів діяльності.

Мал. 1. Модель культури служби діловодства

Передумови створення служби діловодства

Збільшення кількості документної інформації в управлінській діяльності призводить до актуальності створення служби діловодства в установі, підприємстві чи об'єднанні. Значущість цієї служби зумовлене комп'ютеризацією традиційних діловодних операцій в управлінському процесі (25–30%) і значним їх впливом на ефективність і продуктивність всієї управлінської діяльності. Для великих і середніх установ це має бути організаційно відокремлений структурний підрозділ установи, призначенням якого є виконання закінченого технологічного циклу роботи з документами та інформаційна підтримка менеджменту.

Завданням служби діловодства установи має бути вчасне опрацювання і передання на різні її рівні документної інформації, необхідної для здійснення управлінських функцій. На практиці ефективність управління установою безпосередньо залежить від чіткості роботи служби діловодства, яка має забезпечити оперативність опрацювання і надання документів, достовірність інформації, включеної в них, стійкість системи приймання і передавання документації, організацію її пошуку, зберігання і подальшого використання. Вона включає також питання регламентації і умов функціонування органу та його працівників.

Культура служби діловодства, якість її роботи з урахуванням сучасних вимог, специфіки того чи іншого конкретного виробництва та його комп'ютеризації певною мірою має визначатися тим, наскільки при її формуванні виконані такі заходи, як застосування системного підходу, оптимальне поєднання централізації управління і самостійної діяльності первинних підрозділів служби, визначення функцій, обов'язків, прав та відповідальності керівника служби та його підлеглих, а також пристосування діяльності служби діловодства до

роботи інших підрозділів установи. Розглянемо їх дещо детальніше.

Застосування системного підходу означає врахування всіх факторів, що впливають на об'єкт і визначають структуру та функції підрозділів служби діловодства. Факторами, які визначають організаційну побудову служби діловодства, є її основні функції, обсяг робіт, що виконує кожна з них, а також розмір установи, тобто кількість її структурних підрозділів, їх територіальне розміщення, загальна кількість працівників, кількість рівнів прийняття рішень, норми управління, прийнята система документування й організації роботи з документами, рівень механізації і автоматизації документаційних процесів тощо.

Оптимальне поєднання централізації управління і самостійної діяльності його первинних підрозділів. Роль служби діловодства як самостійного підрозділу полягає у забезпеченні всіх підрозділів установи необхідною документацією й управління нею. Цей підрозділ повинен також здійснювати моніторинг інформації, опрацювання, копіювання, тиражування та розсилання документів. На нього покладається й розроблення окремих форм та бланків документів, які функціонуватимуть в установі.

Максимальне скорочення часу проходження документації від вищого керівництва до безпосереднього виконавця, удосконалення організації праці служби діловодства може здійснюватися у таких напрямках: забезпечення відповідною комп'ютерною технікою всіх працівників установи для роботи з електронними документами, встановлення необхідних засобів оргтехніки, впровадження автоматизованої електронної канцелярії та електронного архіву, організації навчання власного персоналу.

Визначення функцій, обов'язків, прав та відповідальності. Керівник служби діловодства зобов'язаний організувати попередній розгляд документів, перевіряти правильність вихідної кореспонденції або доручити це своїм підлеглим; оформляти виписки і копії протоколів; організувати приймання, облік і опрацювання вхідної і вихідної кореспонденції; здійснювати безпосередній контроль за виконанням розпоряджень вищого керівництва у межах компетенції, оформляти і видавати довідки; відповідати за роботу архіву установи. Керівник служби діловодства повинен нести відповідальність за: неякісне і несвоєчасне виконання завдань, покладених на його службу; невідповідність даних, які подаються керівнику установи; достовірність звітів і довідок, що надаються його підлеглими.

До функцій керівника служби діловодства має також входити швидке реагування на можливі зміни як ззовні, так і всередині установи, оперативне вирішення питань щодо впровадження електронного документування та документообігу, передавання документів на зберігання у кожному конкретному випадку, а також надання чітких повноважень співробітнику служби, який володіє найбільшою кількістю інформації з того чи іншого питання автоматизації діловодства.

Пристосування діяльності служби діловодства до роботи інших підрозділів. За характером своєї діяльності керівник служби діловодства повинен тісно взаємодіяти: з керівником установи; з керівниками структурних підрозділів з питань роботи з документами, контролю і перевірки їх виконання, а також підготовки і подання керівництву; з юридичною службою щодо з'ясування правових питань підготовки документів; з центром впровадження інформаційних технологій щодо організації електронного діловодства; зі службами матеріально-технічного постачання з питань забезпечення служб організації необхідними засобами оргтехніки, бланками документів тощо.

Основи функціонування служби діловодства

Одним із завдань щодо підвищення рівня культури служби діловодства є організація раціональної діяльності цього органу, від чіткої роботи якого залежить ефективність діяльності установи в цілому. Раціональне функціонування служби діловодства не можливе без вирішення таких завдань: визначення статусу служби в структурі організації, укомплектування служби висококваліфікованими документознавцями, розроблення єдиного пакету нормативних документів, створення умов досконалої організації діловодства. Розглянемо їх більш детально.

Визначення статусу служби в структурі організації. Як показує практика, залежно від рівня управління можливе створення й діяльність таких служб діловодства:

– управління справами (у вищих та центральних органах державної влади). До складу управління справами може включатися канцелярія, інспекція при міністрові (керівникові відомства), секретаріат, відділ раціоналізації діловодства, відділ листів (скарг) та архівний відділ, зокрема, в апараті Верховної Ради України цими питаннями опікується Головне управління документального забезпечення;

– загальний відділ (у виконавчих комітетах рад і в органах управління громадських організацій). До складу загального відділу включаються під-

Функції підрозділів служби діловодства

Назва підрозділу служби	Функції
Експедиція	Прийом, сортування, розподіл та доставка кореспонденції в структурні підрозділи; кількісний облік документів; відправка кореспонденції адресатам; сканування вхідних та внутрішніх документів
Відділ обліку і реєстрації кореспонденції	Облік і реєстрація вхідних, вихідних і внутрішніх документів; довідково-інформаційний пошук інформації; перевірка правильності складання і оформлення вихідних і внутрішніх документів, нанесення штрих-коду на електронний документ
Група контролю	Контроль за виконанням документів; перевірка термінів виконання підрозділами доручень керівництва, інформування його про хід виконання документів і доручень; аналіз виконавчої дисципліни в підрозділах установи і підготовка відповідного аналізу їх роботи; моніторинг вхідної та внутрішньої інформації
Група (відділ) листів	Прийом і облік пропозицій, заяв і скарг громадян; підготовка і передача на розгляд керівництву пропозицій; передача документів на виконання у підрозділи і контроль за термінами їх виконання; повідомлення заявників про результати розгляду пропозицій, заяв чи скарг, формування відповідних справ та передача їх в архів, аналіз і узагальнення результатів цієї роботи
Копіювально-розмножувальне бюро	Копіювання і розмноження документів
Архівний відділ	Прийом, облік, зберігання і використання справ; методична допомога в оформленні справ, які підлягають передаванню до архіву; контроль за дотриманням належного формування, зберігання і використання справ у структурних підрозділах; підготовка справ до передачі на постійне зберігання
Помічники і секретарі керівника та його заступників	Попередній розгляд кореспонденції, що надходить; організація документального обслуговування засідань
Протокольна група	Підготовка за вказівками керівництва нормативно-розпорядчих та інформаційних документів та їх погодження з зацікавленими службами

розділи з обліку і реєстрації документів, група контролю, протокольна частина, копіювально-розмножувальне бюро та архів;

– канцелярія (у комітетах, організаціях, промислових об'єднаннях, науково-дослідних, проектних, конструкторських організаціях і обчислювальних центрах, в апараті управління виробничих об'єднань і підприємств).

Канцелярія є найбільш раціональною організаційною формою побудови служби діловодства і може діяти на правах окремого підрозділу. Очолює канцелярію начальник, який підпорядковується безпосередньо керівнику установи.

Укомплектованість служби висококваліфікованими документознавцями. Під час укомплектування служби діловодства кадрами необхідно враховувати, що назва посади того чи іншого працівника обов'язково повинна відповідати функціональним обов'язкам, характеру і видам робіт, які він виконуватиме. За характером роботи працівники служби діловодства можуть бути поділені на:

– керівників – керівник управління документального забезпечення, керівник управління справами, завідувач загального (документального) відділу, начальник канцелярії, директор архіву, завідувач секретаріату, начальник секретаріату, на-

чальник відділу ділових комунікацій, начальник протокольного відділу, сектора, частини;

– спеціалістів – помічник міністра, архівіст, референт, методист, редактор, помічник заступника міністра чи голови комітету, інспектор, секретар міністра чи керівника відомства;

– технічних виконавців – коректор, експедитор, діловод, оператор ПК, стенографістка першої і другої категорії, секретар-стенографістка, оператор диктофонної групи, верстальник.

Розроблення єдиного пакета нормативних документів. До пакета мають входити закони України, інші нормативно-правові акти, державні стандарти, інструкції, документи, які визначають питання роботи з інформацією, процеси створення документів, порядок руху, контроль за їхнім виконанням, формування справ, їхнє зберігання, а також переданням до архіву установи. Функціонування служби діловодства мусить визначатися також наявністю необхідних документів щодо організації її діяльності, а саме: законів та підзаконних актів, розпоряджень та відповідних наказів вищих органів, положень про функціонування діловодної служби, посадових інструкцій співробітників тощо.

До пакета нормативних документів має також входити національний стандарт, гармонізований з міжнародним стандартом ISO 15489: 2001, де описано процеси, методи і процедури, яких слід дотримуватися, щоб досягти належної організації роботи з документами. Його можна використовувати й як інструмент для узгодження вітчизняних норм ведення документів та формування відповідного регуляторного режиму. Це, в свою чергу, сприятиме підвищенню рівня досконалості документів, змушуючи працівників установи діяти за єдиними правилами.

Створення умов досконалої організації діловодства. Щоб забезпечити якісну й оперативну роботу з документною інформацією, бездоганне створення і оформлення документів, раціоналізацію та комп'ютеризацію документообігу, в кожній установі слід чітко визначити функціональні обов'язки всіх співробітників, діяльність яких пов'язана з опрацюванням та обігом службових документів, встановити реальні терміни виконання ними певних видів документів, строки зберігання згідно з переліками. У вирішенні цих проблем головну роль має відігравати саме служба діловодства.

Завданнями служби діловодства має бути: встановлення єдиного порядку роботи з документами в установі та підвідомчій мережі, досконале документообігне забезпечення діяльності всіх підрозділів, керування документообігом забезпеченням

на основі впровадження нових систем комп'ютеризації та автоматизованої технології роботи з документами, скорочення їхньої кількості, впровадження комплексної системи управління діловодним процесом.

Відповідно до цих завдань служба діловодства повинна: розробляти інструкції з діловодства для всієї підвідомчої мережі, складати номенклатуру справ установи і типові номенклатури для окремих підрозділів; організувати за дорученням керівництва підготовку проектів документів, забезпечувати документообіг й організаційно-технічне обслуговування роботи колегіальних органів; організувати роботу з пропозиціями, заявами і скаргами громадян; забезпечувати виготовлення, копіювання та тиражування документів; здійснювати уніфікацію систем документації, вживати заходи щодо скорочення кількості та різновидів документів; контролювати якість підготовки, оформлення та своєчасного виконання документів в установі, забезпечити скорочення строків проходження і виконання документів, узагальнювати і аналізувати дані про результати цієї роботи.

Основні принципи діяльності служби діловодства

Культура діяльності служб діловодства означає дотримання таких основних принципів, що характеризують ефективність її діяльності. До таких принципів відносяться принцип єдності розпоряджень і персональної відповідальності, принцип діапазону контролю, принцип чіткого розмежування функцій, принцип пропорційності, а також принцип гнучкості та економічності. Розглянемо їх більш детально.

Принцип єдності розпоряджень і персональної відповідальності. Цей принцип виключає подвійне підпорядкування і можливість отримання непогоджених розпоряджень від вищого керівництва. Ефективне забезпечення управлінської діяльності передбачає чітку регламентацію меж і напрямів діяльності служби діловодства. Це має бути зафіксовано у положенні про службу діловодства, яке б вміщувало основні завдання та функції, права та обов'язки членів підрозділу, їх службові обов'язки за посадовими інструкціями. Розроблене й затверджене положення має забезпечувати дотримання відповідного рівня культури діловодства в усіх підрозділах установи. Керівник служби діловодства, беручи на себе певні обов'язки з керування колективом і документообігними ресурсами, повинен вміти давати відповідні розпорядження і відповідати за їхнє виконання. Серед можливих численних пропозицій щодо впровадження нових інформаційних технологій в діловодство, ке-

IV. Документознавство: історія, теорія, практика

рівнику служби діловодства необхідно вміти оперативно порадитись, визначитись і прийняти єдине правильне рішення, успішність якого ніхто не повинен ставити під сумнів, та персонально відповідати за його реалізацію.

Принцип діапазону контролю. Під час застосування цього принципу слід правильно визначити кількість підлеглих, якою можна ефективно керувати. Зазначена норма має бути обґрунтованою не тільки економічно, а й психологічно. Оскільки психофізичні межі керованості не встановлені, норму керованості треба визначити на основі аналізу характеру і змісту різних видів управлінських процесів і узагальнення практичного досвіду. При цьому як критерій діапазону контролю тут може застосовуватись економічний показник – максимальна ефективність роботи працівників служби при дотриманні її керівником регламенту робочого дня.

Принцип чіткого розмежування функцій. Кожен співробітник служби діловодства повинен мати чітко визначені функції, які не торкаються роботи інших працівників. Взаємозв'язок функцій окремих працівників служби діловодства та її побудова проявляються в цьому випадку у департаментизації, тобто у визначенні необхідності формування потрібної кількості структурних частин: групи обліку, контролю, відділу скарг, групи моніторингу інформації, архівної служби тощо.

Принцип пропорційності (раціональне співвідношення повноважень, обов'язків та відповідальності фахівців кожного рівня управління). На кожного працівника служби діловодства має бути розроблена та затверджена у встановленому порядку посадова інструкція з зазначенням його повноважень, обов'язків та відповідальності.

Посадові інструкції мають відповідати вимогам раціональної структури управління і відображувати об'єктивні вимоги до рівня знань і кваліфікації працівників. На кожного працівника служби діловодства бажано покласти стільки прав та обов'яз-

ків, скільки він спроможний виконати протягом встановленого часу. На відміну від технічних служб у службі діловодства слід досягати не максимальної, а раціональної упорядкованості системи документального забезпечення управління.

Принцип гнучкості та економічності. Служба діловодства повинна адекватно з найменшими втратами реагувати на зміни внутрішнього середовища й швидко адаптуватися до можливості змін ззовні.

Наступним кроком в організації діяльності служби діловодства після поділу праці і розмежування робіт за групами має стати вертикальна та горизонтальна координація робіт. Основним засобом координації повинна бути структура інстанцій: керівник служби діловодства координує роботу своїх працівників, які звітують перед ним, а він, у свою чергу, перед вищим керівником. При цьому кожен керівник одночасно залежить від роботи своїх підлеглих. Якщо вертикальне координування пов'язане з контактами кожного працівника з тим, хто перебуває вище або нижче на ієрархічних щаблях, то горизонтальна координація залежить від контактів між людьми одного і того ж рівня. Тут може відбуватися взаємне коригування, можуть створюватися формальні спеціальні групи і комісії з координування діяльності через ринок інформаційних послуг, неформальні групи.

Низький рівень культури установи взагалі і, насамперед, рівень культури її служби діловодства характеризують відсутність єдиного порядку та системи роботи з документацією в структурних підрозділах, наявність зайвих дублюючих форм документів, неорганізований документообіг, багаторазова реєстрація, документів, нерегулярний контроль за виконанням завдань тощо.

¹ Виханский Н. М., Наумов А. И. Менеджмент. Учебное пособие. – М., 2001. – С. 55.

² Палеха Ю. І. Ключі до успіху. Організаційна та управлінська культури. – К.: Європейський ун-тет, 2001. – С. 89.

Віра Солодова

ДОКУМЕНТ ЯК ЕКСПОНАТ МУЗЕЮ (за документами Одеського історико-краєзнавчого музею)

Найважливішою складовою музеїв є документи. Документ із музейної колекції має зовсім інше навантаження або значення, ніж в архівному зібранні. Документи, що зберігаються в музеї, особливо ті, що подані в експозиції, призначено для відвідувачів. Останні, як правило, не є фахівцями, тому документ подається для них як експонат. Тут

спрацьовує одна з найважливіших соціальних функцій “храму муз” – емоційний вплив експоната на глядача. У зв'язку з цим вступають в дію закони побудови експозиції, які передбачають певні вимоги до документа: збереженість, читабельність, аттрактивність, привабливість. Остання вимога іноді буває основною, оскільки демонстрація по-

гано збереженого документа, шрифт або почерк якого не читаються, заважають його повноцінному сприйняттю.

Для того, щоб музейні предмети могли “сказати” щось актуальне і потрібне сучасній людині, вони повинні взаємодіяти. Внутрішня логіка експозиції має забезпечувати взаємодію музейних предметів. У ній завжди вираженими вважаються об’єкти експонати – предмети побуту та декоративно-прикладного мистецтва. Документ же відноситься до площинних експонатів. До подібних експонатів відносяться твори живопису і графіки, але вони самі по собі видовищні і це автоматично знімає проблему в їхньому показі. Документ же буде сприйматись відвідувачем, якщо він буде якимось незвичайно оформлений.

Виняток серед документів становлять ті, що мають меморіальний характер, тобто пов’язані з іменами відомих людей: державних діячів, видатних воєначальників, священнослужителів, адміністраторів краю, діячів культури та науки.

Фонди Одеського історико-краєзнавчого музею налічують 120 тис. од. зб., з них документи – 15 тис. Тому спинимось тільки на найцінніших і цікавих документах, що подані в діючій експозиції, обмежившись хронологічними рамками кінця XVIII – початку XX ст.

Знаменною подією у російсько-турецькій війні кінця XVIII ст. був штурм турецької фортеці Хаджибей, на місці якої в 1794 р. заснували Одесу. Цю операцію здійснив в ніч з 13 на 14 вересня 1789 р. передовий загін генерал-майора Йосипа Де Рібаса, що входив до складу корпусу, очолюваного генерал-поручиком І. Гудовічем. При штурмі фортеці відзначилися не тільки російські піхотинці, а й чорноморські козаки під проводом А. Головатого.

Через декілька годин після штурму фортеці Й. Де Рібас надіслав лист-донесення про взяття її начальнику канцелярії князя Г. Потьомкіна В. Попову. Цей лист, а також інші документи, підписані генерал-фельдмаршалом Г. Потьомкіним, генерал-аншефом О. Суворовим, відносяться до унікальних експонатів музейного зібрання. Їх подано в експозиційному розділі “Заснування Одеси”. Лист Де Рібаса розмістили на барабані серед зразків озброєння російської і турецької армій кінця XVIII ст.

У названому вище розділі експозиції знаходиться й інший, не менше важливий документ – трактат про вічну дружбу між Катериною II і Кримським ханом Сагіб-Гіреєм від 20 січня 1773 р.¹ Це – один з проміжних договорів, що сприяли захопленню Криму Російською імперією. Відвідувачі музею зупиняються біля нього. По-перше, трактат при-

вертає своїми розмірами – 197 x 62 см, по-друге, його написано каліграфічним почерком, а по краях прикрашено рослинним орнаментом бронзового кольору. Він своїм інформаційним полем може домінувати над будь-якими експонатами, тому його розташовано дещо далі від них.

Дещо простим, порівняно з попереднім документом є Указ імператора Олександра I від 16 квітня 1817 р. про надання Одесі статусу порто-франко² (з франц. – вільна гавань), що забезпечувало ввезення і зберігання імпортованих товарів без обкладання митом. Його подано в експозиції “Економічний розвиток Одеси XIX століття”. Розмір документа – 27 x 18 см (приблизно, формат А4), текст друкований. Він настільки простий, що незважаючи на його унікальність, без додаткового оформлення не може добре сприйматися. Тому наукові працівники, які оформляли комплекс “Порто-франко” помістили Указ в оточенні ефективніших експонатів: рідкісний ранній вид Одеси з моря (1821), виконаний італійським художником А. Манцоні; план межі порто-франко і проект межового рову (1819) архітектора Ж.-В. Гайюї³; проект шлагбауму митної застави (1823)⁴ архітектора Дж. Фраполлі та ескізи лавки і будки десятика (1817)⁵ архітектора І. Круга.

Цікаві експонати про перших адміністраторів краю. Іван Микитович Інзов (1768–1845) керував Новоросійським краєм з 17 липня 1822 р. по 7 травня 1823 р. Водночас він був головою Опікунського комітету про іноземних поселенців Півдня Російської держави. Обіймаючи цю посаду 27 років, І. Інзов здобув величезну любов і пошану зарубіжних колоністів. Комплекс про нього доповнюють експонати, пов’язані з його військовою діяльністю: нагородна зброя і грамота французького короля Людовика XVIII про нагородження орденом Почесного легіону від 27 лютого 1815 року з досить рідкісним формулюванням – “за гуманне ставлення до військовополонених”⁶. Їх помістили у вітрину, виконану у вигляді прямокутної бронзової рами, дно якої оббили зсередини зеленим сукном. Завдяки цьому було створено чудовий фон для позолоченої шпаги і пергаменту грамоти.

Грамоти, похвальні листи, атестати, свідоцтва, укази, дипломи відразу оформляли барвисто. Тому вони не вимагають додаткового декору. Навпаки, їх використовують для пожвавлення площинних одноманітних документів.

На початку XX ст. в Одесі виходило у світ 60 найменувань періодичних видань на декількох мовах, з них 18 вдалося розмістити в експозиційному розділі “Суспільно-політичне життя Одеси XIX – початку XX ст.” в комплексі “Преса”. Він цілком

IV. Документознавство: історія, теорія, практика

складається з газет і журналів. Художники і конструктори багато зробили, щоб дана експозиція вийшла об'ємною за рахунок розміщення тих же газет і журналів на різних рівнях, глибині і висоті. В центрі цього комплексу на першому плані виділяється Свідощтво К. В. Безбабнова 1902 р.⁷, яке підтверджує, що він є дійсним членом Федоровського товариства взаємної підтримки службовців у друкарнях, літографіях м. Одеси. Не тільки він є яскравою плямою експозиції, а й його викладачі і колишні випускники Одеської малювальної школи, на базі якої в 1899 р. створили Одеське художнє училище. Ім'я Кіріака Костянтиновича Костанді (1852–1921) – видатного українського художника є невіддільним від Одеської малювальної школи і Товариства південноросійських художників, головою якого він був з 1902 по 1921 р. Тому природно, що головним експонатом серед документів про художників Одеси XIX–XX ст. диплом К. Костанді став логічним завершенням.

Преса завжди жваво реагувала на виставки, які влаштовували члени Товариства південноросійських художників нагородження бронзовою медаллю за його картину “Рання весна” на виставці у Франції в 1900 р.⁸

Музейна цінність документа не вичерпується його художньою цінністю, адже він може володіти ширшою палітрою значимості – історичної, естетичної, меморіальної, комунікативної, наукової. Вивчення музейних предметів якраз і покликане виявити й оцінити весь комплекс інформації про них, для того, щоб найдоцільніше включити їх в науковий обіг. В ході джерелознавчого аналізу музейних предметів здобуваються нові відомості, які потім використовуються профільною наукою для повнішого розуміння процесів, явищ і закономірностей, що вивчаються нею.

Доля звела працівників Одеського історико-краєзнавчого музею у 1997 р. з Наталією Сергіївною Шульгіною, дитинство і юність якої пройшли в сім'ї внучки скульптора Луїджі Іоріні – автора скульптурних фігур, що прикрашають фасад будівлі Старої біржі (сучасна будівля Одеського міськвиконкому). Луїджі (Людвіг) Іоріні (1822–1911), професор Міланської академії мистецтв, приїхав до Одеси 1869 р. на запрошення Віце-президента Одеського товариства витончених мистецтв Франца Моранді для викладання скульптури і залишився тут назавжди. Н. С. Шульгіна передала частину родинних раритетів музею, а ті з них, якими вона особливо дорожила, було передано музейним фотографом. Перед об'єктивом його фотоапарата опинився і невеликий акварельний учнівський портрет майбутнього скульптора.

Цей знімок був у рамці під склом, відблиски якого заважали фотографу репродукувати зображення. Під час демонтажу рамки випав складений удвічі пожовтілий листок паперу. Коли його розгорнули, то з'ясували, що це був оригінал телеграми 1899 р. від Великого князя Володимира Олександровича, президента Одеського товариства витончених мистецтв. Текст її простий і короткий: “Дуже радий вітати з нагоди тридцятиріччя Вашої діяльності на користь Одеської малювальної школи. Дякую Вам за працю”. Отже, таким чином ми одержали оригінал телеграми, текст якої було уже надруковано в одному з щорічних звітів, що видавалися Товариством. Складні післяреволюційні роки примусили рідних Іоріні заховати такий “небезпечний” звичайний телеграфний бланк з наклеєними вузькими паперовими стрічками-словами. Виявилось, що вони страхували таким чином не тільки своє життя, а й зберегли унікальний документ для нащадків. Під вітальним текстом телеграми, рукою Луїджі Іоріні написано відповідь князю: “Глибоко зворушений Високою увагою до моєї скромної діяльності в Одеській малювальній школі. Дякую від глибини душі. Скульптор Іоріні”⁹.

Документи, що надійшли в музей, відкрили можливість створити в експозиції “Архітектура Одеси” комплекс про скульптора Л. Іоріні. Тут, крім названої вище телеграми, подано вітальний адрес, піднесений йому учнями 1894 р. у зв'язку з 25-річчям художньо-педагогічної діяльності в Одеській малювальній школі¹⁰.

Не з меншою цікавістю сприймається візитка скульптора з текстом на французькій мові: “Louis Iorini sculpteur. Rue Preobrajenskaja №12”¹¹. Здавалося б, звичайний прямокутник з напівкартону. Проте на ньому олівцем зроблено написи, які прочитати можна тільки за допомогою збільшувального скла і які є розширеним перекладом на російську мову тексту візитної картки: “Людвіг Доминикиевич Иорини. Профессор скульптуры. Одесса, Преображенская, 12. Писал Соломон Рухомовский без лупы 15 января 1903 г. Преподаватель скульптурного отделения художественного училища Одесского общества изящных искусств. Читает мелкие буквы трудно, но писать их еще труднее”.

С. Рухомовський був одним з кращих учнів Л. Іоріні, про що свідчать його випускні оцінки¹², а також публікація в газеті “Одеські новини” К. Чуковського. Журналіста, який відвідав виставку учнівських робіт в місцевій малювальній школі в травні 1903 р., вразили “глибоким знанням людської душі” скульптурні роботи 17-річного хлопця¹³.

Прізвище Рухомовського мало відношення до однієї з найскандальніших історій, пов'язаних з підробкою золотої тіари скіфського царя Сайтафарна. Це сталося в 1896 р. І. Рухомовський, батько юного скульптора, будучи талановитим ювеліром і гравером, виготовив у своїй майстерні, що знаходилася на Успенській вулиці в Одесі, тіару, яку Лувр придбав як античну старожитність. Кошти на її покупку було виділено з державного бюджету, після проведення спеціальної експертизи найбільшими ученими Франції. Тільки зізнання самого автора допомогло встановити істину. Не зважаючи на це, тіару-підробку визнали за гідний експонат Луврського музею і перемістили її з античного відділу у відділ сучасного мистецтва¹⁴. Так маленька візитка Л. Іоріні об'єднала стільки імен, пов'язаних з Одесою.

Деякі документи за своїм зовнішнім інформаційним полем (тут йдеться про атрибутивні ознаки – матеріал, розмір, форма, колір) не сприймаються і самі по собі не привертають увагу відвідувачів. Тоді відомості про їхню історію побутування, про людей і події, пов'язані з ними, про їхнє меморіальне значення можна передати через ети-

кетаж або розповідь екскурсовода. Перераховані відомості про той чи інший експонат здатні розбудити у відвідувачів музею уяву, викликати асоціативні зв'язки. Багатьом документам музейних фондів притаманна одночасно аттрактивність й асоціативність. Наявність у них цих особливостей дає можливість використовувати їх у музейних експозиціях для глибокого емоційного впливу на відвідувачів.

¹ Одеський історико-краєзнавчий музей, інв. № Д-640.

² Там само, інв. № Д-14.

³ Там само, інв. № К-27, 603.

⁴ Там само, інв. № К-12.

⁵ Там само, інв. № К-21.

⁶ Там само, інв. № Д-5620.

⁷ Там само, інв. № Д-13885.

⁸ Там само, інв. № Д-946.

⁹ Там само, інв. № Д-14186.

¹⁰ Там само, інв. № Д-14185.

¹¹ Там само, інв. № Д-15537.

¹² Держархів Одеської обл., ф. 368, оп. 1, спр. 985, арк. 1, 1 зв.

¹³ Чуковский К. Рухомовский – младший // Одесские новости. – 1903. – 20 мая.

¹⁴ Плеская-Зебольд Э. Г. Одесские немцы. 1803–1920. – О., 1999. – С. 281–282.

Володимир Федосов

О РАЗВИТИИ ДОКУМЕНТОВЕДЕНИЯ В БЕЛАРУСИ

Происходящие в Беларуси процессы, связанные с провозглашением суверенитета республики, реорганизацией органов управления, а также возникновением структур негосударственных форм собственности, оказали существенное влияние на работу с документами.

Эволюция документа, систем делопроизводства и документационного обеспечения управления происходит в конкретных исторических условиях и определяется ими. Именно поэтому требуются глубокие исследования белорусских историков, особенно историков-исследователей государственных учреждений, документоведов для определения связи реформ делопроизводства с реформами управления и их соответствия социально-экономическим и политическим условиям того или иного периода истории Беларуси.

В настоящее время в стране создано новое архивное законодательство, учитывающее современные условия и перспективы на будущее. На его основе предъявляются единые требования к работе делопроизводственных и архивных служб предприятий, учреждений, организаций независимо от форм собственности.

Рассматривая документ на разных носителях как главное средство информации, получаемой в процессе развития науки и практической деятельности людей, следует указать на недостаточную теоретическую разработку вопросов о взаимосвязи реформ государственного управления и делопроизводства, о роли государственного регулирования документальной среды, терминологических проблем документа, его эволюции под влиянием социальных и технических факторов.

Исследования белорусских авторов в области документоведения активизировались после создания в декабре 1991 г. по распоряжению Совмина Республики Беларусь Белорусского научно-исследовательского центра документоведения и ретроинформации, впоследствии преобразованного в Белорусский научно-исследовательский центр документоведения, археографии и архивного дела, далее – в Белорусский научно-исследовательский институт документоведения и архивного дела (БелНИИДАД).

Основы правового статуса документов, в том числе и негосударственных органов, отражены в законе Республики Беларусь “О Национальном

IV. Документознаўство: історыя, тэорыя, практыка

архивном фонде и архивах Республики Беларусь”, принятом Верховным Советом Беларуси 6 октября 1994 г., Положении о Национальном архивном фонде (НАФ), утвержденном Указом Президента страны от 20 сентября 1996 г. № 373.

В соответствии с задачами, возлагаемыми на Комитет по архивам и делопроизводству при Совете Министров Республики Беларусь (Белкомархив) и БелНИИДАД, совместными усилиями были разработаны нормативные правовые документы и методические разработки по документационному обеспечению. Одним из них является Примерная инструкция по делопроизводству в министерствах, госкомитетах и других центральных органах управления, учреждениях, организациях и на предприятиях Республики Беларусь (Мн., 1995). В нее включены как разделы, определяющие общие принципы ведения делопроизводства, так и разделы, регламентирующие работу архивов. На основании ее разрабатываются типовые инструкции о ведении делопроизводства в конкретной организации. В настоящее время эта Примерная инструкция перерабатывается с учетом принятого в январе 2002 г. Закона Республики Беларусь “О нормативных правовых актах Республики Беларусь”.

С целью совершенствования документационного обеспечения управленческой деятельности разрабатываются государственные стандарты, определяющие общие правила и требования для достижения оптимальной степени упорядочения в оформлении документов, а сама стандартизация выступает основным направлением совершенствования документации. В настоящее время в государстве на организационно-распорядительные документы оформляются в соответствии со стандартом Республики Беларусь (СТБ) 6.38-95 “Унифицированные системы документации Республики Беларусь. Система организационно-распорядительной документации. Требования к оформлению документов”. Он определяет состав реквизитов организационно-распорядительных документов, правила их оформления, место расположения на них реквизитов, требования к изготовлению бланков.

В настоящее время указанный стандарт приводится в соответствие с Указом Президента Республики Беларусь от 28 июня 2000 г. № 357 “Об упорядочении изготовления и использования бланков документов с изображением Государственного герба Республики Беларусь” и Постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 31 июля 2000 г. № 1172 “О порядке изготовления и использования бланков документов с изображением Государственного герба Республики Бе-

ларусь”, с требованиями национальных стандартов других государств, с уровнем развития науки и техники. Проект нового стандарта сейчас находится в стадии согласования.

СТБ 6.38–95 как самостоятельный документ входит в “Унифицированную систему организационно-распорядительной документации” (УСОРД), утвержденную председателем Государственного комитета по архивам и делопроизводству Республики Беларусь 28 декабря 1999 г. Основной целью разработки УСОРД является создание взаимосвязанных комплексов документов, обеспечивающих организационно-распорядительную и кадровую деятельность организаций и предприятий государственной и негосударственной форм собственности. Унифицированные формы документов по кадрам в основном ориентированы на оформление трудовой деятельности служащих, однако не исключается применение этих форм для других категорий работников.

Важнейшим нормативным и методическим документом, регламентирующим архивоведческие аспекты делопроизводства, а также деятельность ведомственных архивов и архивов негосударственных организаций являются Основные правила работы архивов центральных и местных органов государственной власти и управления, учреждений, организаций и предприятий Республики Беларусь (утвержденные Решением коллегии Государственного комитета по архивам и делопроизводству от 30 апреля 1997 г. № 5). В них сформулированы требования к порядку составления, согласования и утверждения номенклатуры дел организации, установлены критерии определения ценности документов и порядок проведения экспертизы ценности документов в делопроизводстве и архивах организации, сформулированы требования к оформлению дел, определен порядок их передачи в архив организации и на государственное хранение, порядок уничтожения документов и дел временного хранения с истекшими сроками хранения. Они устанавливают требования к помещению архива, регламентируют порядок использования документов, поступивших на хранение в архив организации.

Основными нормативными документами при определении сроков хранения и отборе документов на государственное хранение или уничтожение являются перечни документов с указанием сроков хранения. В настоящее время в республике действует утвержденный постановлением Государственного комитета по архивам и делопроизводству от 6 августа 2001 г. № 38 (зарегистрированный в Национальном реестре правовых актов 16 августа

2002 г. рэг. № 8/6616) “Перечень типовых документов органов государственной власти и управления, учреждений, организаций и предприятий республики Беларусь по организации системы управления, ценообразованию, финансам, страхованию, управлению государственным имуществом, приватизации, внешнеэкономическим связям с указанием сроков хранения” (далее – Перечень).

Перечнем руководствуются работники государственных и ведомственных архивов. В нем определены сроки хранения документов как для организаций, передающих их в госархивы, так и для организаций, из которых они не поступают на государственное хранение. Нормы Перечня обязательны к исполнению как в государственных, так и в негосударственных организациях независимо от их формы собственности и отраслевой принадлежности, а также видов носителей документов, образующихся в делопроизводстве.

При разработке Перечня типовых документов учитывались издаваемые в республике акты законодательства, такие, например, как Закон “О мерах по предотвращению доходов, полученных незаконным путем” от 19 июля 2000 г., Закон “О налогах и сборах, взимаемых в бюджет Республики Беларусь” от 20 декабря 1991 г. (с изменениями и дополнениями, принятыми в 1999 г.) и др.

Перечень построен по функциональному принципу и включает шесть разделов. Вместе с тем введение в действие ч. I нового Типового перечня не отменяет действие всех статей Перечня типовых документов, образующихся в деятельности госкомитетов, министерств, ведомств и других учреждений, организаций, предприятий с указанием сроков хранения, утвержденного начальником Главного архивного управления при Совете Министров СССР 15 августа 1988 г., который применяется в части, не противоречащей новому типовому перечню. В настоящее время в институте идет разработка ч. II Перечня типовых документов со сроками хранения.

Срок хранения документов, отражающих специфические функции организаций (присущие определенной отраслевой или ведомственной системе), определяются в соответствующих ведомственных перечнях.

Работа с заявлениями, жалобами и предложениями граждан (для обозначения всех этих видов документов используется термин “обращения граждан”) регламентируется Законом от 6 июня 1996 г. “Об обращениях граждан”, Положением о порядке ведения делопроизводства по обращениям граждан (утвержденным постановлением Кабинета Министров от 1 октября 1996 г. № 643) и Методи-

ческими рекомендациями о порядке ведения делопроизводства в государственных органах, органах общественных объединений, учреждениях, организациях, на предприятиях по обращениям граждан (утвержденным приказом Министра образования и науки от 11 декабря 1996 г. № 11).

В январе 2000 г. в республике принят Закон “Об электронном документе”, который отражает прежде всего юридическую точку зрения, поскольку направлен на “правовые основы применения электронных документов”.

Раньше, в 1999 г., принята новая редакция Закона “О Национальном архивном фонде и архивах в Республике Беларусь” (далее – Закон), а Указом Президента от 4 октября 2002 г. № 513 в целях совершенствования законодательства об архивном деле внесены изменения и дополнения в “Положение о Национальном архивном фонде Республики Беларусь”. Закон регулирует общественные отношения по установлению организационно-правовых и экономических основ накопления, учета, хранения и использования документов Национального архивного фонда.

Сотрудники института и Белкомархива проводят документоведческие исследования, главным образом прикладного характера. Но в это же время творческим коллективом института было подготовлено научное издание “Высшие органы государственной власти и центрального управления Белорусской ССР (1965–1991)” в 3 ч., подготовлен к изданию сборник “Высшие органы государственной власти и центрального управления Белорусской ССР (1944–1964)” в 2 ч. Планом работы института предусмотрено издание аналогичного сборника периода 1999–2001 г. Кроме того, сотрудники БелНИИДАД разрабатывали научную терминологию по документоведению и делопроизводству. Одним из результатов этого явилось издание книги “Делопроизводство и документоведение: Краткий словарь современной терминологии” (Мн., БелНИИДАД, 2001), которая вышла на 2-х языках – белорусском и русском языках.

В 2000 г. институт совместно с Госкомархивом и Академией управления при Президенте РБ, а также с российскими коллегами провел в Минске международную конференцию “Документация в информационном обществе: Роль и значение документа в управленческом процессе”, на которой были подведены итоги развития документоведения в республике в 90-е годы и обозначены перспективы объединения усилий ученых и практиков по координации систем документации и документооборота, унификации и оптимизации всех компонентов работы с документами в управленческом

IV. Документознаўство: історыя, тэорыя, практыка

апарате. Неабходна адзначыць, што разробкамі ў абласці дакументаведання займаўся невялікае колькасць даследчыкаў. У бліжэйшыя гады падрыхтоўка спецыялістаў-дакументаведоў гістарычнага профіля несумнянна ўлучыцца. Гэтаму будзе садзействаваць створанае ў 2002 г. пры гістарычным факультэце БГУ аддзяленне “Дакументаведання і дакументацыйнае забеспячэнне ўпраўлення”, а таксама адкрытая пры БелНІІДАД у 1999 г. аспірантура, у якой асноўнае ўважанне ўдзяляецца падрыхтоўцы кадраў па спецыяльнасці – 05.25.02 – дакументалістыка, дакументаведання і архіваведання (гістарычныя навукі). У 1999 г. ў Саўеце па абароне кандыдацкіх дысертацый пры БелНІІДАД адбылася першая абарона дысертацыі па гісторыі дэлепрадукцыі. Спраўднікі БелНІІДАД рэгулярна прымаюць удзел у рабоце міжнародных навучна-практычных канферэнцый па дакументацыйнаму забеспячэнню ўпраўлення, праводзімых кожны год у г. Маскве.

Вопрасам саўрашчаўвання ўпраўлення ў дзяржаўных органах, у тым ліку і яго дакументацыйнаму забеспячэнню, быў прысвечаны Рэспубліканскі семінар для кіраўнікоў і спецыялістаў цэнтральных органаў дзяржаўнага ўпраўлення, адбыўшыся 24 лістапада 2004 г. Ён праводзіўся ў адпаведнасці з мерапрыямствамі па аптымізацыі дакументаабоўрата і саўрашчаўванню дэлепрадукцыі з існаўаннем савре́нных інфармацыйных тэхналогій, утвордженными Прэмыер-міністрам краіны 10 апреля 2004 г.

У працэсе яго работы адзначалася, што рашенне рэспубліканскімі органами дзяржаўнага ўпраўлення задач па дакументацыйнаму забеспячэнню, у тым ліку электроннаму дакументаабоўрату, дастаткова поўна забеспячана нарматыўнымі прававымі дакументамі, разробанымі Камітэтам па архівам і дэлепрадукцыі пры Саўеце Міністраў Рэспублікі Беларусь. У тое жа час рэспубліканскія органы дзяржаўнага ўпраўлення разробалі адпаведныя інструкцыі ў асноўным для цэнтральнага апарата. Прыкладныя (тыповыя) інструкцыі па дэлепрадукцыі для груп арганізацый, блізкіх па роду дзейнасці, як правіла, адсутвуюць. Падобнае сведчыць аб тым, што ў цяперашняе час яшчэ адсутвуюць комплексны, сістэмны падыход да саўрашчаўвання гэтай староны дзейнасці ў адрасе ў цэлым.

Вопросы дакументацыйнага забеспячэння самым тесным чынам звязаны з тэхналогіяй ДАУ. У гэтай звязі асабога ўважанія заслуужывае праблема саўрашчаўвання дакументаабоўрата. У існаўанне

Указа Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь ад 24.09.2001 г. № 516 аб саўрашчаўванні па саўрашчаўванні з 2001 г. аб’ёма дакументаабоўрата ў два разы рэспубліканскімі органами дзяржаўнага ўпраўлення праведана значыцельная работа па ўлучаўванні арганізацыі работы з дакументамі і аптымізацыі служэбнай перапіскі. Праводзімыя мерапрыямства па саўрашчаўванні дакументаабоўрата дастаткова забеспячаны разробанымі нарматыўнымі прававымі актамі. У 2002 г. ў архіўнай адрасе разробаны Рэкамендацыі па саўрашчаўванню і саўрашчаўванні дакументаабоўрата ў органах дзяржаўнага ўпраўлення, Перечень асноўных вправоў па саўрашчаўванні дакументаабоўрата, рэкамендуемых да кожнаму разгляданню на колегіях і рабочых саўрашчаўваннях кіраўнікоў рэспубліканскіх органаў дзяржаўнага ўпраўлення.

У цяперашняе час дэлепрадукцыя атрыла новы вяток развіцця – арганізацыі ўвядуць сістэмы электроннага дэлепрадукцыі. У рамках Дзяржаўнага праграмы “Электронная Беларусь” Беларускі навучна-даследчыцкі цэнтр электроннага дакументацыі разробалі тыповыя праектныя рашення ўзаемадзейнасці існаўанчых у органах дзяржаўнага ўпраўлення аўтаматызаваных сістэм дакументаабоўрата. Пры наяўнасці ў арганізацыі сертыфіцыраваных сродкаў вырабаткі электроннага дыфравой падпісы электронны дакументаабоўрат дазволіць значыцельна паскорыць праходжанне працэдуры саўрашчаўвання праектаў дакументаў, тым самым саўрашчаўванні бумажны дакументаабоўрат. Аднак электронны дакументаабоўрат ні ў коім случае не замяніць бумажны дакумент. Сусветная практыка паказывае, што дакументы пастаяннага тэрміна захоўвання саўрашчаўванна застаўваць для дзяржаўнага захоўвання ў традыцыйным чыне.

Забеспячэнне саўрашчаўвання трыбаўванняў заканадаўства па архіўнаму дэле і вяденню дэлепрадукцыі прызвана Дзяржаўная інспекцыя архіваў і дэлепрадукцыі Рэспублікі Беларусь (Госархіўнаадрас). Яна дзействуе на аснове Положэння, утвордженнага пастаўнаўаннем Саўета Міністраў Рэспублікі Беларусь ад 22 дэкабра 1998 г. № 1947. У яго саўрашчаўванні ўваходзіць галоўны дзяржаўны інспектар, дзяржаўныя інспектары архіваў і дэлепрадукцыі ў адрасях, дзяржаўны інспектар г. Мінска, ащественныя інспектары – найбольш кваліфіцыраваныя супраўднікі дзяржаўных архіваў. Разробана нарматыўна-метадічэскую адрасе дзейнасці органаў Госархіўнаадраса.

Таким образом, проблемы документов, документной информации, документирования деятельности организаций и управления документацией являются очень важными и актуальными. В настоящее время они актуализируются ускоренным развитием новых информационных технологий, все более широкой информатизацией общества.

ПЕРЕЧЕНЬ НОРМАТИВНЫХ ПРАВОВЫХ ДОКУМЕНТОВ И МЕТОДИЧЕСКИХ РАЗРАБОТОК ПО ДОКУМЕНТАЦИОННОМУ ОБЕСПЕЧЕНИЮ, ПОДГОТОВЛЕННЫХ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

1. Примерная инструкция по делопроизводству в министерствах, госкомитетах и других центральных органах управления, учреждениях, организациях и на предприятиях Республики Беларусь. – Мн., 1995.

Инструкция определяет основные принципы ведения делопроизводства в Республике Беларусь, устанавливает порядок приема, учета, подготовки, оформления, контроля исполнения, хранения и обработки документов и др.

Инструкция утверждена приказом председателя Комитета по архивам и делопроизводству Республики Беларусь 23.05.1995 № 13 и внесена в реестр государственной регистрации нормативных актов 30.05.1995 № 908/12.

2. Альбом форм организационно-распорядительных документов. – Мн., 1999.

Содержит макеты и образцы основных распорядительных, организационных, справочно-информационных документов и документов по личному составу. Является приложением к инструкции по делопроизводству.

3. Стандарт Республики Беларусь (СТБ) 6.38–95 “Унифицированные системы документации. Система организационно-распорядительной документации. Требования к оформлению документов”. – Мн., 1996.

Стандарт устанавливает основные требования к оформлению организационно-распорядительных документов: составу и оформлению реквизитов, бланкам и текстам документов и др.

4. Методические указания по применению СТБ 6.38-95.

Указания определяют порядок применения и внедрения стандарта и всесторонне раскрывают его основные положения.

Методические указания утверждены приказом председателя Комитета по архивам и делопроизводству Республики Беларусь 03.04.1996 № 14.

5. Основные правила работы архивов центральных и местных органов государственной власти

и управления, учреждений, организаций и предприятий Республики Беларусь.

Правила являются основным нормативным документом, регламентирующим деятельность архивов каждой организации, предприятия и учреждения, независимо от форм собственности.

Правила утверждены решением коллегии Государственного комитета по архивам и делопроизводству Республики Беларусь 30.04.1997 № 5, зарегистрированы в Национальном реестре правовых актов Республики Беларусь 24.08.2001 № 8/6918.

6. Унифицированная система организационно-распорядительной документации (УСОПД). Унифицированные формы, методические материалы по применению классификатора унифицированных форм.

Рекомендуется для использования в органах государственного управления, учреждениях, на предприятиях, в организациях, в том числе в организациях негосударственной формы собственности. Способствует оперативному решению управленческих задач, снижению трудовых и материальных затрат на работу с документами, повышению качества организационно-распорядительной документации и сокращению объема документооборота. Включает формы документов по созданию, реорганизации, ликвидации организации, распорядительной деятельности, приему на работу, переводу, увольнению с работы, оформлению отпусков и т. д.

Утверждены председателем Государственного комитета по архивам и делопроизводству Республики Беларусь 28.12.1999.

7. Перечень типовых документов органов государственной власти и управления, учреждений, организаций и предприятий Республики Беларусь по организации системы управления, ценообразованию, финансам, страхованию, управлению государственным имуществом, приватизации, внешнеэкономическим связям с указанием сроков хранения.

Перечень является основным нормативно-правовым актом, определяющим сроки хранения документов, образующихся в деятельности всех юридических лиц по направлениям, заявленным в названии перечня. Перечнем надлежит руководствоваться работникам государственных и ведомственных архивов, служб документационного обеспечения управления при подготовке схем классификации документов, номенклатур дел, разработке ведомственных перечней документов, проведении экспертизы ценности документов для отбора их на хранение или для выделения к уничтожению, формированию и списанию дел, комп-

IV. Документознавство: історія, теорія, практика

лектованню архивов, переробці описей дел архивних фондів. Норми переліку обов'язателі до виконання як в державних, так і в недержавних організаціях.

Перелік затверджено постановою Державного комітету по архівам і делопроизводству Республіки Білорусь 06.08.2001 № 38. Зареєстровано в Національному реєстрі правових актів Республіки Білорусь 17.09.2001 № 8/6616.

8. Інструкція про порядок формування, ведення і зберігання особистих дел працівників.

Інструкція встановлює порядок формування, ведення і зберігання особистих дел працівників в державних органах, закладах, організаціях Республіки Білорусь всіх форм власності. Призначена для працівників служб документального забезпечення управління, відділів кадрів, архівів.

Затверджено постановою Комітету по архівам і делопроизводству при Раді Міністрів Республіки Білорусь 26.03.2004 № 2. Зареєстровано в Національному реєстрі правових актів Республіки Білорусь 19.04.2004 № 8/10795.

9. Правила роботи з науково-технічною документацією в закладах, організаціях і на підприємствах Республіки Білорусь.

Це нормативний документ, який встановлює порядок обліку, зберігання, використання, експертизи цінності і передачі науково-технічної документації на державне зберігання.

Затверджено постановою Комітету по архівам і делопроизводству при Раді Міністрів Республіки Білорусь 06.11.2003 № 38. Зареєстровано в Національному реєстрі правових актів Республіки Білорусь 14.01.2004 № 8/10325.

10. Рекомендації по вдосконаленню і скороченню документообігу в закладах, організаціях і на підприємствах Республіки Білорусь.

Рекомендації призначені для служб документального забезпечення управління, секретарей і спеціалістів в області документального забезпечення управління.

Павел П'єтшик

МІЖНАРОДНІ КУРСИ ДЛЯ ВИКЛАДАЧІВ КЕРУВАННЯ ДОКУМЕНТАЦІЄЮ: ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

У сучасному світі усвідомлення необхідності правильного керування документацією зростає з кожним днем і стає одним із пріоритетних завдань діяльності не лише державної та самоврядної адміністрації, але й різних організацій, товариств, спілок, передусім у сфері бізнесу, як на місцевому, так і на міжнародному рівнях. Проте рівень керу-

вання документацією та рішення, що приймаються в цій сфері, є дуже різними і залежать не лише від чинних у певній країні нормативних документів, а й від характеру організації та рівня кваліфікації її працівників. Вироблення єдиної методології (або принаймні спільних головних положень) у сфері керування документацією є необхідним, тим біль-

ше, якщо рекомендації затверджені Центральною експертно-методичною комісією Комітету по архівам і делопроизводству при Раді Міністрів Республіки Білорусь (протокол засідання від 24.04.2004 № 1).

11. Рекомендації по складанню і застосуванню типової номенклатури дел районних і міських виконавчих комітетів.

Рекомендації призначені для працівників відділів по архівам і делопроизводству обласних, служб документального забезпечення, управління районних (міських) виконкомів (управління делами, канцеляріями, секретарь прийомної і др.).

Рекомендації затверджені наказом голови Комітету по архівам і делопроизводству при Раді Міністрів Республіки Білорусь 31.07.2003 № 31.

12. Рекомендації по документальному забезпеченню місцевих виконавчих і розпорядчих органів Республіки Білорусь.

В рекомендаціях відображені основні етапи організації делопроизводства в управлінському апараті, всі стадії документообігу в виконкомі (адміністрації), розглядаються завдання і функції служб документального забезпечення управління, визначається порядок прийому, обліку, підготовки, оформлення, контролю виконання, зберігання і обробки документів, в тому числі передачі їх в архів.

Призначені для працівників служб документального забезпечення управління (управління делами, загальний відділ, відділ листів і організації прийому громадян, секретаріат, керівник канцелярії, протокольна частина, група контролю і др.).

Рекомендації затверджені Центральною експертно-методичною комісією Комітету по архівам і делопроизводству при Раді Міністрів Республіки Білорусь (протокол засідання від 08.08.2004 № 1).

ше, що певне унормування буде обов'язковим, коли до широкого вжитку увійдуть електронні системи керування документацією.

Потреба проведення навчання в цій сфері є безсумнівною. Однак, дискусійним залишається, безперечно, питання організації такого навчання як на міжнародному, так і на місцевому рівнях. Хто повинен відповідати за навчання, якою має бути його тематика, з ким потрібно співпрацювати та, звичайно, звідки брати кошти? Слід рішуче розмежувати навчання на міжнародному та місцевому рівнях, тому що різним є цільове призначення такого навчання та різні організації за нього відповідають. Треба прийняти певну модель розвитку, згідно з якою учасниками міжнародного навчання повинні бути переважно представники національних архівів, які в подальшому разом з науковими осередками, професійними товариствами архівістів та керуючих документацією, поширюватимуть знання на місцевому рівні.

Головним організатором міжнародного навчання для викладачів (лідерів) у сфері керування документацією, без сумніву, повинна стати Міжнародна рада архівів (МРА) та діючий в її структурах Комітет професійної підготовки (КПТ). МРА на засіданні Генерального комітету на XV Міжнародному конгресі архівів у Відні в серпні 2004 р. визнала одним з пріоритетів своєї діяльності питання якісної професійної підготовки архівістів та керуючих документацією в усіх країнах. КПТ, згідно зі своїм мандатом, відповідає за поширення та впровадження професійного та технічного навчання в усіх сферах, а також за підтримку обміну поглядами та досвідом. План роботи КПТ на 2004–2008 рр. передбачає організацію робочих груп для:

- розвитку системи архівної освіти;
- розвитку моделі професійної компетентності;
- навчання викладачів;
- онлайн-навчання;
- навчання користувачів архівів.

Одним із заходів, здійснених у цій сфері, став семінар, що відбувся в Хельсінкі у листопаді 2004 р. Його було присвячено обґрунтуванню головних засад організації майбутніх міжнародних курсів для викладачів у сфері керування документацією. Зустріч організували EURIBICA, Комітет професійної підготовки МРА та Національний архів Фінляндії. У ній взяли участь фахівці з європейських країн: Великої Британії, Голландії, Швеції, Франції, Фінляндії, Італії, Німеччини, Польщі, а також представниця Вест-Індійського університету з Барбадосу. Рішення цього семінару мають стати основою для діяльності робочої групи, завданням якої є опрацювання плану та головних положень

майбутніх курсів. Сам КПТ неспроможний комплексно опрацювати їх. Необхідні партнери, які зможуть взяти участь у цьому проекті. Це нелегке питання. Щоб знайти на нього відповідь, необхідно добре орієнтуватись серед потенційних партнерів.

Поза сумнівом, суттєву допомогу можуть надати учасники DLM EEIG (Dokument Lifecycle Management European Economic Interest Group), у межах якої діє і Науковий комітет, і Робоча група, присвячена курсам. Наступним партнером, якого слід взяти до уваги, є ARMA International. Це товариство, створене у 1956 р., об'єднує понад 10 000 членів з США, Канади та близько 30 інших країн світу, серед яких є архівісти, керуючі документацією, бібліотекарі, юристи, фахівці ІТ, консультанти та тренери. Воно має великий досвід діяльності у сфері, що нас цікавить, активно співпрацює з МРА. Значний досвід підготовки фахівців у сфері керування документацією мають також деякі національні архіви, наприклад Національний архів Великої Британії або національні архіви скандинавських країн. Зрештою, не треба забувати про передові європейські архівні школи – в Марбурзі (Німеччина) та в Амстердамі (Голландія).

Слід також виявити партнерів, які б фінансово підтримали ці заходи. Основні витрати пов'язані з наймом відповідних приміщень для проведення курсів та гонорарами для викладачів. Учасники курсів могли б самі оплачувати своє перебування під час навчання. На нашу думку, пошук засобів фінансування необхідно розпочати з перевірки можливості використання фондів Європейської комісії, зокрема фонду 6-ої рамкової програми Європейського союзу в галузі досліджень, технологічного розвитку, що підтримує створення Європейського дослідницького простору та інновації (2002–2006 рр.). Тематика цієї програми у пункті “Централізація та інтеграція досліджень Європейської спільноти” містить такі дослідницькі програми як: “Технології інформаційного суспільства” та “Громадяни та керування в суспільстві, побудованому на знанні”. 1994 р. Європейська комісія прийняла програму “Леонардо да Вінчі”, метою якої є впровадження політики Європейської спільноти у сфері професійної освіти шляхом промоції “Європи знань” та підтримки політики постійного навчання. Зараз триває друга фаза програми, розрахована на 2000–2006 рр. Головним положенням програми є пропаганда заходів, спрямованих на покращення якості систем професійного навчання та підготовки, пристосування системи освіти для потреб ринку праці. Вона створює умови для міжнародної співпраці у галузі підвищення якості, стимулювання інноваційності та

IV. Документознавство: історія, теорія, практика

промоції європейського виміру в системах професійного навчання й підготовки. У співфінансуванні могли б також брати участь такі організації, як ARMA International та DLM EEIG. Не слід забувати про виробників програм електронного документообігу, котрі в обмін на можливість презентації свого продукту, можуть стати фінансовими партнерами курсів.

Як уже згадувалося вище, міжнародні курси мають організовуватися для тих, хто пізніше проведитиме курси на місцевому рівні. Отже, які найважливіші проблеми слід обговорити під час навчання на цих курсах?

Насамперед треба докладно визначити поняття та сферу "Керування документацією". У межах цієї проблеми слід обговорити:

- роль канцелярії та архіву в організації (установі);
- паперові та електронні системи керування документацією (ERMS);
- потреби, переваги, проблеми та нові виклики для архівістів, що є наслідком впровадження в організаціях ERMS.

Наступним питанням є ознайомлення зі специфікацією MoReq (Model Requirements for Management of Electronic Records), її головними положеннями та поняттями, пов'язаними з нею, зокрема:

- як виникла специфікація;
- структура специфікації;
- базові поняття та словник.

Далі слід обговорити такі проблеми:

- схеми класифікації та оцінювання;
- вимоги: до доступу (права) та зберігання, пошуку, типів документів, строків зберігання/передавання/відбору, безпеки, а також функціональні (зокрема, workflow) та інших питань (правове регулювання, стандарти);
- метадані (з поясненням їх функцій та зв'язків з вимогами).

Курси можуть завершувати практичні вправи з текстом та демонстрація прикладів реальних систем з особливою увагою на зв'язки з MoReq (тут знайшлося б місце для виробників таких систем, які б погодились брати участь у фінансуванні курсів). На нашу думку, не повинно залишатися поза увагою обговорення проблем, пов'язаних зі створенням, впровадженням та експлуатацією ERMS в організаціях, реалізованих на основі презентації досвіду та практичних занять.

Як уже згадувалося вище, міжнародні курси мають призначатися головним чином для представників національних архівів (у тому числі тих, які на території даної країни формально не відповідають за керування документацією) та представ-

ників різних осередків, що здійснюють навчання у сфері керування документацією. Прийняття такого рішення стане найкращою гарантією того, що результати навчання на міжнародних курсах стануть надбанням на національному (локальному) рівні. Для того, щоб міжнародні курси стали доцільними та могли бути визнані потрібними, знання, які там набувають слухачі, повинні поширюватися на всі зацікавлені інституції на національному рівні, передусім на:

- національні (державні) архіви;
- інші публічні архіви, навіть з приватного сектора;
- університети;
- архівні школи нижчого ступеня;
- інші осередки підготовки архівістів та керуючих документацією.

Державні архіви разом з академічними осередками підготовки архівістів та керуючих документацією, співпрацюючи з товариствами архівістів, повинні виробити програму навчання, яку потім буде впроваджено на всіх ступенях навчання керування документацією: у найширшому обсязі (на університетському рівні) та в необхідному обсязі (відповідні модифікації або необхідний мінімум) на середньому рівні та в рамках професійного підвищення кваліфікації. Найкращим стимулом для впровадження цього проекту на національному рівні буде, ймовірно, поширення міжнародних рішень, а отже створення робочої групи зі спеціалістів (доцільно, щоб у її складі були особи, які вже пройшли навчання на міжнародному рівні) для опрацювання відповідної програми курсів. На початковому етапі проекту особливу увагу слід присвятити професійним курсам та курсам з підвищення кваліфікації, призначених для осіб, що вже працюють та відповідають за створення, обіг та зберігання документації, як в публічній адміністрації, так і в приватному секторі. Такі курси допоможуть відразу набути або розширити знання з питань методології, прийнятої у сфері керування документацією. У подальшому цю методологію буде перенесено до адміністрації та бізнесу через відповідно підготовлені кадри, які поступово приходять на роботу до організацій (установ).

Проблема керування документацією у більшості країн (не лише Європи) є настільки новою, що не повинно виникнути надмірних труднощів у виробленні спільної методології, принаймні її найважливіших положень, що мають бути спільними для всіх країн. Перший крок вже зроблено, але подальші дії залежать від схвалення проекту МРА та підготовки детальних планів курсів.

Переклад Ростислава Романовського

Розділ V

ІСТОРІЯ УСТАНОВ, ТОВАРИСТВ І ОБ'ЄДНАНЬ

Ірина Матяш

РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА СПІЛКИ АРХІВІСТІВ УКРАЇНИ

Спілка архівістів України, створена на початку 1990-х рр., покликана сприяти розвитку архівної справи в Україні та задоволенню й захисту законних соціальних, наукових, економічних, творчих, вікових, національно-культурних та інших спільних інтересів працівників архівних установ. З перших років існування САУ підтримує тісні творчі контакти із об'єднаннями істориків-архівістів Російської Федерації, Білорусі, Польщі, Угорщини, Канади і відкрита для взаємовигідного спілкування, розроблення спільних проектів. Особливо важливий розвиток міжнародного співробітництва у межах компетенції професійних спілок архівістів для удосконалення концепції діяльності САУ. Двосторонні взаємовигідні контакти уможливають обмін досвідом у сфері архівної справи, розроблення спільних проектів, дають підґрунтя для наукових досліджень, зрештою сприяють кращому розумінню проблем партнерів і колег. Відтак рішення останнього позачергового з'їзду САУ (2004 р.) торкалися необхідності поглиблення міжнародного співробітництва Спілки архівістів України, поновлення угод про співпрацю з зарубіжними професійними спілками, укладених у попередні роки, розроблення спільних наукових проектів.

Ділові, творчі й дружні стосунки склалися, зокрема, між архівістами України та Угорщини. Їх становленню сприяли зусилля колишньої харківської архівістки О. М. Курганової та участь українських науковців і архівістів (К. Є. Новохатського, М. В. Делегана, В. В. Резнікової, Е. А. Петренко, І. Б. Матяш, М. Г. Палієнко, Н. М. Христової) починаючи з другої половини 1990-х рр. у щорічних зібраннях Спілки угорських архівістів¹. Вони, як правило, відбуваються щоразу в іншому місті й мають три обов'язкові складові: наукову конференцію, організаційне зібрання Спілки, культурну програму. Водночас зібрання угорських архівістів мають консолідує значення й сприяють розвитку міжнародного співробітництва, оскільки тут

збираються представники професійних спілок багатьох країн (Польщі, Румунії, Естонії, Німеччини, Словаччини та ін.). Обговорення виступів представників САУ на таких імпрезах засвідчило, що досвід роботи українських архівістів у галузі архівної освіти, реставрації архівних документів, організації архівної справи має інтерес для угорських колег.

Активний внесок у розвиток українсько-угорського прикордонного співробітництва в 1990-х рр. зробив директор Державного архіву Закарпатської області к. і. н. М. В. Делеган. Проведення на базі архіву засідань двосторонньої українсько-угорської комісії з питань повернення переміщених культурних цінностей, передання копій документів до 1526 р., що зберігалися в Державному архіві Закарпатської області, до Національного архіву Угорщини, участь закарпатських науковців М. В. Делегана та Є. Є. Стойки у конференції церковних архівістів Угорщини в Ниредьгазі (26–27 серпня 1997 р.), видання першого у практиці українсько-угорського архівного співробітництва спільного двомовного видання опису № 1 фонду 10 “Наджупан Бережанської жупи”, зміцнення ділових контактів між Державним архівом Закарпатської області та Ниредьгазьким архівом значно активізували обмін інформацією в галузі архівної справи, науково-дослідну й публікаторську роботу архівістів, сприяли зміцненню довіри та добросусідства між народами².

Поглибленню українсько-угорських наукових контактів у галузі архівістики сприяла участь представниці міністерства культури Угорщини Радойки Горянац у Міжнародній науковій конференції “Архіви та краєзнавство: шляхи інтеграції” (Трускавець–Дрогобич, 17–19 квітня 2003 р.) та Генерального директора Спілки архівістів Угорщини доктора Ласло Сьогі у Міжнародній науковій конференції “Сучасний стан та перспективи розвитку українського документознавства” (Київ,

2–3 грудня 2004 р.). Публікації д-ра Сьогі Ласло у наукових виданнях Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства репрезентували українському читачеві окремі аспекти організації роботи університетських архівів³³.

Тривала професійна й наукові співпраця САУ зі Спілкою архівістів Угорщини помітно активізувалися в 2004–2005 рр. Офіційна зустріч Голови державного комітету архівів України, проф. Г. В. Боряка, Першого заступника Голови САУ, проф. І. Б. Матяш, директора Державного архіву Закарпатської області, к. і. н. М. В. Делегана з директором Національного архіву Угорщини проф. Лайошем Гечені, генеральним директором Спілки архівістів Угорщини Сьогі Ласло та іншими угорськими діячами архівної справи в Будапешті у червні 2004 р. підготувала піддрук підписаного 25 серпня 2004 р. у Відні Протоколу про спільні проекти Державного комітету архівів України та Національного архіву Угорщини. Результатом цієї зустрічі стала й участь САУ в спеціальному колоквіумі архівів Центральної Європи, ініційованому др. Сьогі Ласло, під час XV Міжнародного конгресу архівів “Архіви, пам’ять і знання” (Відень, 2004).

У засіданні, присвяченому ознайомленню зі структурою та завданнями архівних служб, унікальними фондами, проблемами та завданнями архівів різних країн, взяли участь представники товариств і об'єднань архівістів з Австрії, Греції, Німеччини, Латвії, Польщі, Румунії, України, Угорщини, Чехії, Словаччини. Учасники зібрання зацікавлено зустріли виступ проф. І. Б. Матяш, в якому висвітлювалися питання організації архівної справи в Україні⁴.

Наступним кроком у розвитку співпраці професійних спілок архівістів України та Угорщини став приїзд делегації українських архівістів у складі Першого заступника Голови САУ, директора УНДІАСД, д. і. н., проф. Ірини Матяш (керівник), заступника Голови САУ, директора Державного архіву Рівненської обл. Миколи Григорука, членів правління САУ: к. і. н., директора Державного архіву м. Києва Віри Купченко, к. і. н., директора Державного архіву Закарпатської обл. Михайла Делеган, директора Державного архіву Харківської області Євгена Ріяко та к. філол. н., директора Державного архіву Чернівецької області Дмитра Жмундуляка до Будапешта 28 березня – 5 квітня 2005 р.

Згідно з попередньою домовленістю між керівництвом Спілки архівістів України та Спілки архівістів Угорщини, а також рішенням Пленуму САУ

про поновлення міжнародних угод, укладених САУ в попередні роки мета поїздки полягала у вивченні досвіду роботи угорських архівів та підписанні угоди про співпрацю між професійними організаціями архівістів двох країн.

Спілка архівістів Угорщини забезпечила цікаву наукову й фахову програму для українських колег. 29 березня Голова Спілки архівістів Угорщини, доктор Ласло Сьогі ознайомив гостей з фондами архіву та бібліотеки Будапештського університету, які працюють за його керівництвом. Увагу привернула повнота і стан збереженості фондів відділу стародруків, де зберігається 10 000 примірників стародрукованих книг XVI ст., 12000 прим. – XVII ст., 42000 прим. – VIII ст. Співробітники бібліотеки ведуть оцифрування книг передусім XVI ст., репрезентуючи фонди бібліотеки в мережі Інтернет. А читачі мають змогу ознайомитися з “перлинами” фондів університетських бібліотеки і архіву, відвідавши виставки у великому читальному залі. Наприкінці березня тут було розгорнуто виставку унікальних середньовічних грамот (королівських, комітатських, міських).

30 березня українські архівісти знайомилися з роботою Національного архіву Угорщини. Надзвичайно цікавим було не лише відвідання архівосховищ та виставкового залу, але й ознайомлення з унікальною спорудою архіву. Приміщення Національного архіву Угорщини в Будаїській фортеці – перша в Угорщині спеціальна архівна споруда, зведена впродовж 1913–1923 рр. за проектом відомого архітектора, професора Політехнічного інституту Шаму Пецу з врахуванням планів державного архіваріуса Дюли Паулера, який впродовж всього життя мріяв про будівництво архіву. Задум виник ще 1874 року, під час реорганізації Державного архіву Угорщини, який було переміщено з Братіслави, де він первісно розташовувався з 1756 р., до жіночого монастиря в Будаїському замку. Довготривале через Першу світову війну будівництво завершилося певною мірою завдяки зусиллям міністра культури Куно Клебелсберга. Він не лише всіляко сприяв будівництву, але й розробив концепцію внутрішнього оздоблення будівлі. В 1923 р. під керівництвом директора Деже Чанки архів було розташовано в спеціально збудованому приміщенні. Нині тут зберігаються документи (до 1945 р.), що відклялися в діяльності органів державної влади та управління, значних підприємств і товариств, а також родинні архіви, латинською, німецькою, угорською та іншими європейськими мовами. Найціннішу частину зібрання складає зібрання середньовічних документів (близько 100000 од.), найстаріший серед

яких – видана в 1109 р. грамота про створення жіночого монастиря у Веспремвільдє. А приміщенні архіву біля Віденських Ворот Будайської фортеці зберігається багата колекція географічних карт і планів. Документи надаються для роботи дослідникам в оригіналах, а також у спеціально виготовлених у лабораторії архіву мікрофільмах, чи фото- і ксерокопіях. Документи після 1945 р. зберігаються в інших приміщеннях архіву, зокрема в новій будівлі в Обуді, зведеній 1996 р. Українські архівісти мали змогу познайомитися з цим приміщенням, оглянути архівосховища, читальні зали, робочі кабінети архівістів.

Не менш цікавим було знайомство з новим приміщенням Міського архіву м. Будапешта на вулиці Тева. Тут не лише створено найсучасніші умови для роботи архівістів та зберігання архівних документів, але й обладнано зручний читальний зал на 56 місць для дослідників, допоміжну бібліотеку на 30 000 примірників, доступ до мережі Інтернет, конференц-зал. У приміщенні функціонує сучасна лабораторія та видавничий відділ. У ході бесіди з керівництвом архіву було досягнуто домовленості про відвідання делегацією архіву Ужгорода з метою ознайомлення з роботою Державного архіву Закарпатської області.

31 березня – 1 квітня відбулося виїзне засідання до м. Самботхей, де вивчався досвід роботи обласного архіву, який зберігає архівні документи від XII ст., та районного архіву м. Кьосігі, а також монастирського архіву, де зберігаються, крім документів, першодруки Біблії.

4 квітня в приміщенні Посольства України в Угорській республіці в присутності Надзвичайного і Повноважного Посла України в Угорській республіці Юрія Мушки відбулося підписан-

ня Угоди про співробітництво між Спілкою архівістів України та Спілкою архівістів Угорщини. Угода передбачає поглиблення співпраці між професійними спілками, сприяння у вивченні україніки в угорських архівах та хунгаріки в українських архівах, щорічний обмін делегаціями архівістів, підготовку спільного архівного довідника про документи, пов'язані з історією Угорщини, які зберігаються в Державному архіві Закарпатської області, а також проведення спільних наукових конференцій з питань архівної справи, археографії, джерелознавства та ін. Керівник Спілки угорських архівістів др. Ласло Сьогі передав представникам України копії архівних документів, які відображають процес створення українських кафедр в Будапешті в 1918–1919 рр. Підписана угода відкриває новий етап у розвитку українсько-угорських контактів у галузі архівної справи.

У червні 2005 р. планується відвідання делегацією угорських архівістів України та проведення у вересні 2005 р. спільної науково-практичної конференції в м. Ужгород на базі Державного архіву Закарпатської обл.

¹ І.М. “Архівні дні”-99 в Угорщині // Архівіст: “Вісник САУ”. – 1999. – Вип. 1 (4). – С. 28–29.

² *Делеган Михайло*. Україна та Угорщина: поглиблення співпраці // Студії з арх. справи та документознавства. – 1998. – Т. 3. – С. 188–192.

³ *Сьогі Ласло*. Університетська архівістика та історія архівних фондів угорських вищих шкіл // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий зб. наук. праць. – Вип. 7: Архівна наука та наука в архівах. – К., 2005. – С. 35–39.

⁴ *Матяш Ірина*. XV Міжнародний конгрес архівів “Архіви, пам'ять і знання” // Студії з арх. справи та документознавства. – 2004. – Т. 12. – С. 240.

Алла Киридон

СТАН ЗБЕРЕЖЕННЯ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ ЛІКВІДОВАНИХ РЕЛІГІЙНИХ ГРОМАД (кінець 1920-х – початок 1930-х рр.)

Процеси демократизації суспільства, державотворення, становлення нової системи ціннісних орієнтацій поживали, нормалізували розвиток релігійно-церковного життя в Україні, що, в свою чергу, викликало потребу осмислення взаємин церкви і держави на окремих історичних етапах. Різні аспекти державно-церковних відносин 20–30-х рр. ХХ ст. на українських землях розглядалися С. Білоконем¹, Б. Боцюрківом², В. Єленським³, А. Зінченком⁴, О. Ігнатушею⁵, А. Киридон⁶, В. Пашенком⁷, А. Пилявцем⁸ та ін.

Усі дослідники названої вище проблеми одно-стайно вказують на малу кількість фондів релі-

гійних організацій у державних архівах України. Серед причин цього можна назвати чинники об'єктивного і суб'єктивного характеру, зокрема: особливості періоду та відповідної політики партійно-державних органів щодо релігії та церкви, обмеження правоздатності релігійних організацій згідно з законом “Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви”, брак можливостей у самих релігійних об'єднань створювати церковні архіви, низький культурно-освітній рівень суспільства та ін.

У даній статті маємо намір проаналізувати стан збереження архівних документів ліквідованих ре-

лігійних громад наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. та з'ясувати ставлення до цього різних державних інституцій. На нашу думку, реалізація поставленого завдання дасть можливість глибше усвідомити не лише ситуацію з формуванням фондів документів релігійних організацій та концентрацією їх у державних архівах України, а й з'ясувати окремі аспекти тогочасних державно-церковних взаємин. У цьому дослідженні вперше залучено до наукового обігу документи Центрального архівного управління (ЦАУ) при Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітеті.

Наприкінці 20-х рр. XX ст. політика радянської влади в релігійному питанні спрямовувалася в руслі концепції “загострення класової боротьби у міру будівництва соціалізму в СРСР”. Це обумовило висновок про те, що “церковники та сектанти не тільки шалено посилюють свою контрреволюційну роботу, але й переходять на нові нелегальні форми роботи”⁹.

У партійних документах посилюються вимоги адміністративного обмеження релігійної активності. 6 червня 1928 р. Оргбюро ЦК КП(б)У затвердило резолюцію по доповіді “Про релігійний рух та антирелігійну пропаганду”¹⁰. Вона оцінила соціально-політичну позицію релігійних інституцій і визнання ними радянської влади як різновид соціальної мімікрії та вимагала поставити в центр антирелігійної роботи пропаганду, “котра б безпосередньо викривала сучасну політику релігійних організацій, її класову сутність та їхню роль гальма в соціалістичному будівництві”. Власне, більшовики висували нагальне завдання – викоринити релігійність.

Набагато гострішої спрямованості проблема набрала на початку 1929 р. – надіслана з Москви директива за підписом Л. Кагановича оголосила релігійні організації єдиною контрреволюційною силою, що зберігає вплив на маси, з тих, які ще залишились в країні¹¹. Керівні органи влади санкціонують масові закриття церков, руйнування храмів, через що низка релігійних центрів вимушено припинила діяльність.

Після закриття релігійних установ архівні документи мали надходити до окружного архівосховища. Подолання цього шляху призводило до численних втрат та пошкодження їх. Типовим можна вважати приклад, наведений у доповідній записці Артемівського окружного архівного управління. 31 жовтня 1929 р. у м. Артемівську було закрито Троїцький собор, Благовіщенську церкву та дві єврейських синагоги. Їхні документи впродовж двох днів листопада за допомогою жінок-безвірниць було перевезено до окрархівосховища. У вказаній

записці зазначалося: “Завдяки стихійності здійснення зазначеної великої (мається на увазі масштабної – *А. К.*) події, не можна запевняти, що всі архівні матеріали зліквідованих релігійних общин цілком збереглися, постільки їх було робочими бригадами доставлено до авто-пожежного гаражу в хаотичному стані”¹². До “поверхового впорядкування” цих документів Окрархуправління через відповідні організації залучило на добровільних засадах 5 жінок-безвірниць та двох “партшкольців” (слухачів партшкіл – *А. К.*)¹³. Ця робота тривала 12–14 листопада, “на що витрачено 100 чол. годин”. Ці та наступні підрахунки дещо дивують: переймались не характером документів чи належною організацією збереження їх, а “людино-годинами”, “лінійними метрами”, “пудами” отриманих документів. Тобто, перед нами постає формування типового виконавця, можливо навіть відповідального, що стає характерною рисою радянського періоду, починаючи з 20-х років XX ст.

Далі у записці подано загальну характеристику привезених архівних документів ліквідованих релігійних громад за “лінійними розмірами”:

а) церковні архіви: богослужбні книги (серед них мається до 10-ти євангелій), періодичні видання та діловодні справи – 60, 64 лін. метр, з них до 3-х лін. метрів розпорошеного листування та зокрема діловодного роздрібу до 3-х пудів. Серед діловодних справ, починаючи з доби XIX сторіччя і до останніх років маються такі діловодні справи: “благочиння, уездн. отд. Епарх. уч. совета, пед. совета. Бахм. (Бахмацького – *А. К.*) духов. уч-ща”, останнього епарх. управління та ін.

б) Єврейських книг 57,38 лін. метрів, в т. ч. ріжної розсипи мається до 3,5 лін. метрів.

Загальна кількість діловодних справ та релігійної літератури складає до 118,02 лін. метр¹⁴.

Крім того, у ній повідомлялося, що до окрарху надійшло 77 суваїв Тори, і тут же, немов поміж іншим, зазначалось: “За наведеними довідками, світки Тори в свій час заготовлювалося (так у док. – *А. К.*) рукописним способом на телячій шкірі”. Як простежимо за наступними документами, ця довідка була не випадковою.

Ще один красномовний факт із документа: “Де кілька Євангелій та світків Тори, під час розподілу релігійного майна (! – *А. К.*), було здано до музею безвірників”¹⁵. Хто санкціонував цей розподіл? Що ділили? На якій підставі? Як бачимо, частина документів зазнавала пошкоджень при перевезенні, частина розбазарювалась, частина здавалась в утиль, а долю решти не завжди вирішували професіонали. Так, на засіданні президії Артемівського окрвиконкому за клопотанням окрарху та окр-

інспектури наросвіти було затверджено тимчасову науково-експертну комісію для розгляду й систематизації архівних документів закритих синагог м. Артемівська у складі голови (представник Окрархуправління), трьох вчителів, двох робітників і службовця¹⁶.

У лютому 1930 р. ЦАУ надіслало до Артемівського окрархівуправління повідомлення, у якому вказувалось, що “світки Тори не відносяться до архівних матеріалів і їх належить передати Інституту єврейської культури”. Але ж глянемо на логіку завідувача Окрарху, який писав: “На місцях Держторг ці матеріали скуповує для передачі Київському антикварному музею. Щоб запобігти зайвих витрат по справі пересилки 77 світків Тори до Інституту єврейської культури, просимо дати пояснення, чи можна їх продати Держторгу і гроші витратити на впорядкування архівних матеріалів, що знаходяться в архівосховищі”. А далі – ось навіть знадобилась і додана довідка про виготовлення світків Тори – “чи можна відпустити декілька примірників Тори місцевим організаціям на виріб піонерських барабанів” (?! – А. К.)¹⁷. Зазначимо, що ЦАУ однозначно наполягало все ж передати сувої до Інституту єврейської культури¹⁸. Подив викликає своєрідна метаморфоза, яка відбулась у свідомості. Можна говорити про загальний низький рівень розвитку культури, про брак кадрів, а фахівців – тим більше. Все це так. Але ж Російська імперія одним із стержнів свого існування мала релігійність населення. Щодо долі документів закритих синагог пояснення можна було б знайти у зневажливому ставленні православ'я до іновірців у царській Росії, що трансформувалось і в подальшій практиці. Проте, як же тоді пояснити абсолютну байдужість до закритих православних храмів? Вочевидь, не лише більшовики винні у ситуації, що склалась у взаєминах церкви і держави. Атеїстичні настрої в суспільстві зародилися задовго до появи більшовизму, який лише каталізував ці процеси.

Звісно, особливо слід наголосити на тому факті, що велику роль відігравав людський фактор, а саме: хто очолював відповідні структури, компетентність, рівень освіти тощо. З цього погляду привертає увагу документ Волинського окружного архівного управління за підписом заступника його завідувача Гальтмана та ученого архівіста, професора В. Гнатюка¹⁹, в якому порушено питання про необхідність видання спеціальних розпоряджень вищих органів влади щодо збереження документів установ, що відходили в історію “у зв'язку з реконструкційною політикою”. Учений архівіст, професор Володимир Якович Гнатюк отримав ос-

віту в Петроградському історико-філологічному та комерційному інститутах²⁰. Ще у листопаді 1928 р. він подав завідувачеві Волинського окрарху доповідну записку про необхідність організації Історико-археографічного кабінету (за прикладом Кабінету архівознавства, створеного Централізованим архівом РСФРР), який розпочав діяльність на початку 1930 р.²¹. Одним із завдань цього краєзнавчого товариства було забезпечення збереження та активного використання архівних документів.

Стиль, характер, аргументація і виклад матеріалу у документі Волинського окрарху є свідченням справжнього вболівання за справу архівного будівництва. У доповідній записці на ім'я ЦАУ УСРР повідомлялось, що адміністративні органи на місцях, незважаючи на існуюче архівне законодавство, не враховують практичної та історичної ваги архівів. Як один із типових прикладів цього наводився факт ліквідації майна закритої автокефальної церкви в Житомирі. До організованої міжвідомчої ліквідаційної комісії не був запрошений представник окрарху, а коли інструктор-інспектор “настирливо опісля розпитувався в адмінвідділі, де дівся архів церкви, то дехто з відповідальних робітників адмінвідділу навіть обурився, що окрарх цікавиться такою установою, як ліквідована церква, і, нарешті, дано відповідь, що документальний матеріал, окрім метричних записів, передано до утильзбору”²². Окрарх усе ж домігся постійного представництва в комісії по ліквідації іншої закритої церкви. Автори документа з боєм констатують: “Коли не легко встежити в Житомирі за такими справами, то на районах може статися вакханалія: масове знищення документів нашої епохи, що належать як культовим установам, так і сучасним земгромадам, існуванням яких за колективізації приходить край”²³. Тому дописувачі закінчили звернення до ЦАУ порушенням клопотання: “...Оскільки це стосується всієї України, то чи не доцільно було б провести спеціальне розпорядження від ВУЦВК з тією метою, щоб воно свіжим і обов'язковим нагадуванням стояло перед діячами, які близько стоятимуть коло справ ліквідації”²⁴.

ЦАУ при ВУЦВК надіслало обіжник від 7 березня 1930 р. за № 2/87 “Про збереження архівних матеріалів ліквідованих організацій релігійних культів”, в якому зазначалося: “В сучасний момент на терені всіх округ УСРР ліквідується багато організацій різних релігійних культів, а помешкання, що їх вони посідали, передаються для культурно-освітніх потреб. Отже, архіви, що залишаються від вищезазначених організацій, опиняються в безнадзорному стані”²⁵. Далі в ньому підкреслюва-

лося: “Беручи на увагу те, що значна частина архівів організацій релігійних культів має науково-історичне значення, особливо за старі часи (напр., по церквах є матеріал XVIII і навіть XVII ст.), ЦАУ пропонує Вам вжити таких заходів до збереження вищезазначених архівів:

1. Зараз же з'ясувати в адмінвідділі ОВК, які саме реліг. організації ліквідовані в окрузі та запропонувати відповідній сільраді чи райвиконкому архіви та друковані видання таких організацій в повному складі надіслати до окрарху, склавши на місці про це відповідного акту.

2. Встановити тісний зв'язок з адмінвідділом для одержання від нього завчасних повідомлень про релігійні організації, що перебуватимуть у стадії ліквідації.

3. Завчасно пропонувати органам місцевої влади архіви та друковані видання ліквідованих організацій релігійних культів пересилати до окрарху”²⁶.

Через відсутність приміщень для архівів релігійних організацій, оскільки “до сучасних своїх архівосховищ окрархи концентруватимуть архівні матеріали державних та громадських установ, організацій та підприємств”, ЦАУ пропонував “поставити на президії ОВК та міськради питання про відведення однієї з зачинених у місті церкв... спеціально для концентрації та переховування архівів релігійних організацій”²⁷.

З метою прискорення та покращання роботи з перевірки виконання завдань накопичення матеріалів ліквідованих релігійних організацій Округове управління архівами рекомендувало (обіжник від 17 березня 1930 р.) залучати до роботи так званих “архівних кореспондентів (архкорів)”²⁸.

На підставі розпоряджень Укрцентрархіву від 7 і 17 березня 1930 р. окрвиконкоми підготували відповідні обіжники до райвиконкомів. Зокрема, обіжник Київського окрвиконкому від 5 квітня (з грифом “оголошенню не підлягає”), підкреслюючи “велике культурно-історичне й довідкове значення” архівів організацій різних релігійних культів, пропонував: “терміново звернути увагу сільрад... району на те, що всі писані й друковані матеріали, книги, пляни, газети, журнали й т. п. церковів, церковних і інших релігійних об'єднань місцеві органи влади повинні пересилати до окрарху.

Знищення будь-яких матеріалів суворо забороняється”²⁹.

Треба віддати належне працівникам ЦАУ, котрі розуміли важливість збереження церковних архівів. Проте поява вище цитованого обіжника була зумовлена ще однією, на перший погляд побічною, причиною, а саме: паперовою кризою в країні. 28

грудня 1928 р. вийшла постанова Народного комісаріату робітничо-селянської інспекції СРСР (ще раніше, 26 грудня – розпорядження ЦАУ № 36) про термінове вилучення з архівів діючих установ і підприємств документів, які не мають довідкового або науково-історичного значення.

Якщо в центральних архівних установах працювали кваліфіковані фахівці, які вболівали за справу і мали відповідну компетенцію, то на місцях – здебільшого малопідготовлені кадри, котрі зате, як правило, відзначалися сумлінним виконанням поставлених завдань. Так, показовою (за твердженням керівництва ЦАУ³⁰) є доповідна записка від 3 січня 1929 р., яка надійшла від Прилуцького округового архівного управління³¹. В ній вносилося “пропозиція вилучити такі (передбачені постановою Народного комісаріату РСІ – А. К.) матеріали з архівів церков і тим самим віддалити вилучення, що вимагається в терміновому порядку, матеріалів другої із архівних частин дієвих установ”³².

З подальшого аналізу документа постає реальний образ людини-функціонера, для якої розпорядження вищестоящих керівних органів є підставою для сліпої самовідданої праці на виконання завдання за будь-яку ціну, в ім'я світлого майбутнього. Таких людей з'явилося чимало за перше десятиріччя більшовицької влади.

Далі в постанові Наркомату РСІ СРСР повідомлялося, що зібрані окрархом дані внаслідок обстеження церковних архівів та анкетного опитування, проведеного 1925 р. в Полтавській губернії, свідчать, що “при церквах Прилуччини зберігається ще понад 500 пудів архматеріалів”. Вочевидь, оскільки бачимо слово “ще”, йдеться про документи, які залишилися після проведеного вилучення. Вражає й рівень “розуміння” значущості архівних збережень, обсяг яких виражено в пудах. У переліку документів, які потрапили в цифру “понад 500 пудів”, значилися укази царські та консисторські за різні роки, прибутково-видаткові книги, сповідні, клірові, листування з консисторією і благочинними, передшлюбні свідоцтва тощо. Крім того, йшлося про наявність майже в кожній церкві бібліотеки, книги яких, на думку автора доповідної записки, “в більшості своїй за змістом можна розглядати як паперову макулатуру”, так само як і журнали “Полтавские епархиальные ведомости”, “Церковные ведомости” та ін. Оскільки, мовляв, “комплект таких журналів в окрарху вже є”, доцільно “відібрати ще один комплект, а решту з іншими надіслати до котла”³³. Дописувач навіть підрахував вірогідну кількість “утилю”: “В окрузі 211 церков, коли рахувати в кожній по 10 пудів ма-

теріалів вкупі з книжками, це складає 2110 пудів. Відібравши для окрарху, скажемо, пудів 100, решту понад 2000 пудів можна утилізувати". Далі йшов конкретний план роботи Окрарху по реалізації цієї пропозиції³⁴. ЦАУ УСРР у відповіді Прилуцькому архівному відомству, до його честі, заборонив утилізувати документи, оскільки "серед матеріалів релігійних установ є видання, які мають значну науково-історичну вагу і які безумовно треба зберегти"³⁵. Аналогічний запит про утилізацію документів церковних парафій (близько 45 пудів), котрі були виявлені при обстеженні архівної частини Барішівського районного виконкому, надійшов до ЦАУ з Коростенського окрарху³⁶.

У зв'язку з масовістю таких звернень ЦАУ попрохала співробітників Центрального історичного архіву у Києві вивчити питання про характер церковних друкованих матеріалів і скласти списки на періодичні видання, згідно з якими можна було б приступати до утилізації³⁷. 29 березня 1929 р. було скликано нараду представників наукових установ Києва для з'ясування питання: "що з поміж книг, які трапляються в церквах і церковних архівах, мусить бути, безумовно, збережене, що повинно бути збережене в певній кількості, а що може бути знищене без всякої втрати для науки"³⁸.

На основі детального обговорення складеного реєстру нарада запропонувала розділити всі видання на певні групи, керуючись при цьому "чи то їх науково-історичною вартістю, чи цінністю їх для історії філософсько-релігійної мисли, чи зібраним в інших краєзнавчим матеріалом, або як продукцією місцевого друкарства та мови". Відповідно було виділено п'ять груп друкованих періодичних³⁹ і шість груп неперіодичних видань⁴⁰, які належало зберегти. Нарада склала також реєстр видань, котрі "не належали до масового зберігання"⁴¹.

Серед перших п'яти до I групи включили періодичні видання – органи духовних академій: Київської ("Труды Киевской духовной академии"), Московської ("Богословский вестник"), Петербурзької ("Христианское чтение" з "Церковным вестником") і Казанської ("Православный собеседник"). Сюди ж занесли також "Православное обозрение" (Москва), "Вера и разум" (Харків), "Чтения в Об-ве любителей духовного просвещения" (Москва). Названі видання визнали такими, в яких містилися історично-релігійні та релігійно-філософські праці.

До II групи ввійшли видання з краєзнавчими матеріалами: "Губернские ведомости", "Епархиальные ведомости", часописи "Православная Подолия", "Известия Черниговской епархии", "Вера

и жизнь" (Чернігів); річні єпархіяльні календарі, довідники і покажчики, видання церковно-археологічних комітетів і товариств – "Труды", "Чтения", "Сборники" Київського, Подільського, Полтавського та інших місцевих комітетів; "Руководство для сельских пастырей".

III група включала видання офіційно-довідкового змісту: "Церковно-общественный вестник" і "Церковные ведомости".

IV групу становили "Русский паломник" і "Миссионерское обозрение", які містили матеріали біографічного характеру, мали цікавий з точки зору архітектури ілюстративний компонент, а також подавали відомості з історії сектанства.

Видання, які виходили в Україні до 1917 р., а також україномовний друк об'єднали в V групу: "Почаевский листок", "Русский инок" та інші, серед яких були популярні, релігійно-моральні, антиалкогольного та релігійно-патріотичного спрямування примірники.

Неперіодичні видання мали здебільшого релігійно-богословський зміст, проте містили важливі довідково-статистичні матеріали.

До першої групи цих видань було зараховано історично-статистичні описи єпархій: єпархіяльні довідники та описи церков, монастирів, ікон.

У другу групу включили видання українською мовою місцевого друку і місцевих авторів.

Містична література початку XIX століття входила в третю групу.

До четвертої групи ввійшли праці з історії Церкви, написані Філаретом, Амвросієм, Макарієм та іншими видатними священодіячами.

П'ята група об'єднала видання "Житій" і "Творений св. Отцев", а також перевидання старих текстів з огляду на їхню літературно-лінгвістичну цінність.

Шосту групу склали книги церковнослов'янського письма, серед яких були стародруки з гравюрами, дереворитами тощо, а також новіші видання, які внаслідок їх масового нищення в роки революції стали раритетом.

Як це не парадоксально, але до впорядкування архівних документів релігійних установ ЦАУ спонукала й Всеукраїнська Рада спілок безвірників (ВУРСБ), маючи на меті провести "низку робіт науково-дослідного характеру, в тому числі й роботу по дослідженню історії церкви на Україні". У листі до Центрархіву від 28 січня 1929 р. голова Ради Д. Ігнатюк зазначив: "По відомостях, які мають у нас, архівні матеріали, що відносяться до даної галузі, в сучасний мент по українських архівних філіях не упорядковані і перебувають в такому стані, що використання їх зв'язано з вели-

чезними утрудненнями⁷⁴². Тому ВУРСБ просила при складанні планів роботи Центрархіву та філій “по можливості намітити низку міроприємств, щодо впорядкування бувших консисторських і монастирських архівів, а також архівів інших установ, робота яких відбивала церковно-релігійне життя в минулому”. Насамперед передбачалося впорядкувати архівосховища Київщини і Чернігівщини “від 1820 року до останніх часів”⁷⁴³.

Усвідомлюючи загрозливість ситуації і переймаючись станом збереження архівних документів, ЦАУ Української СРР звернулося до ЦАУ СРСР з проханням “прискорити розв'язання питання в Наркомторзі й НК РСІ Радянського Союзу щодо зменшення вимог до архівів як бази сировини для паперової промисловості”⁷⁴⁴.

Питання “Про вилучення з архівів матеріалів, що не мають науково-історичного значення, та передачу їх на паперові фабрики” обговорювалося на засіданні Секретаріату ВУЦВК 1 січня 1930 р. Результатом цього стала відповідна постанова, в якій зазначалося: “а) визнати за необхідне, щоб всі директиви НК торгівлі та інших центральних установ щодо архівної справи було обов'язково погоджено з ЦАУ; б) встановити, що вилучення з архівів непотрібних матеріалів повинно провадитись так, щоб ні в якому разі не було зачеплено матеріяли, що мають науково-історичну вагу і особливо матеріяли з історії революційного руху та Радянської влади;... г) надіслати до окрвиконкомів, райвиконкомів і сільрад спеціального обіжника від Секретаріату ВУЦВК щодо захисту цінних з науково-історичного боку матеріалів від нищення у зв'язку з паперовою кризою⁴⁵... Відповідного обіжника було видано 21 січня 1930 р.⁴⁶

ЦАУ також звернулося до Наркомату внутрішніх справ (НКВС) УСРР з проханням “по можливості в найближчому часі видати розпорядження всім окрадмінвідділам про необхідність всі церковні матеріяли, що до них надходять, передавати до окружних архівних управлінь”⁷⁴⁷. Дивним чином майже одночасно з'являються два обіжники різних установ, які цілком відрізняються за змістом. Один – згадуваний документ ЦАУ від 7 березня 1930 р.: “Про збереження архівних матеріалів ліквідованих організацій релігійних культів”, другий – обіжник НКВС (з грифом “таємно”) від 6 березня того ж року до всіх завадмінвідділів: “Про реалізацію культмайна з закриваємих молитовень”. Один з пунктів останнього передбачав завдання: “Культові речі, а саме: ікони, іконостаси тощо, що не мають історичної цінності, з закритих молитовень передавати до відповідних сховищ і якщо їх не можна використати для будь-яких по-

треб – знищувати (спалювати, але ж цю роботу проводити так, щоб це не ображало почуття віруючих)”⁷⁴⁸. Більшого цинізму годі уявити! Між тим, у додатку до обіжника НКВС (під грифом “таємно”) адмініуправління цього наркомату, за погодженням з ЦАУ, встановлювало порядок:

“1. Увесь архів та друковані матеріяли – книжки закритих молитовних будинок належить до передачі у повному складі виключно до округових архівних управлінь.

2. Потрібні для музеїв та бібліотек НКО речі, що мають мистецьке значіння, або як експонати, а також речі, потрібні для Держторгу, музеї, книгозбірні та Держторг одержуватимуть безпосередньо від окрархівів.

3. Усі окрадмінвідділи мусять своєчасно попереджувати окрархів про молитовні будинки, що перебуватимуть в стадії ліквідації.

4. Передавати архіви та друковані видання заготовчим органам як макулатуру на місцях і не через окрархи – категорично забороняється”⁷⁴⁹.

Нагальна потреба організації збереження архівів установ, що ліквідувалися, змусувала звертатися до цього питання ще і ще. Обіжник “До всіх окрархів та Головархіву АМСРР (Автономна Республіка Молдавія – А. К.)” від 9 квітня 1930 р. в додаток до обіжника ЦАУ про концентрацію церковних фондів пропонував зі сконцентрованих в архівосховищах документів релігійних громад (діловодство і друковані документи) виокремити й передати на потреби паперової промисловості всі справи, які не мають науково-історичного й практичного значення. Зокрема, пропонувалося передати: розносні книги, довідки про смерть, шлюбні документи, книги запису про виконання церковних треб⁵⁰. Решта документів церковних фондів залишалися на збереженні. З друкованих видань на утилізацію відокремлювалися “трафаретні видання”, а саме: Євангелія, Часослови, Псалтирі, Акафісти до різних святих, церковні стихірі, ноти для церковного хору, “Чтения для народа” та інші. Із перелічених груп по п'ять примірників кожного зразка залишалися на зберігання в окрархіві. Щодо періодичних видань на кшталт “Вера и разум”, “Миссионерское обозрение”, “Епархиальные ведомости”, “Воскресное чтение” та інших – передбачалося вкомплектувати архівні фонди десятьма примірниками кожного, решту дозволялося утилізувати.

ЦАУ особливо наголошувало: “При відокремленні на утилізацію матеріалів з церковних архівів... залишити всі без винятку друковані матеріяли, видані до 1820 року так звані “стародруки”, а також залишити всі матеріяли з діловодства до 1871 року й з 1917 року до ліквідації релігійної

громади⁵¹". Документ однозначно забороняв утилізацію рукописних книг, а також рекомендував "уважно придивляйтесь до старих Євангелій тому, що в палітурки іноді бувають вложені грамоти".

На всі документи, призначені для утилізації, мав складатися реєстр, який надсилався до ЦАУ для розгляду та затвердження. На друковані видання робилися окремі списки із зазначенням назви, року видання книги і кількості її примірників (іноді вказувалася вага!), які надсилалися також на затвердження. Обіжник категорично застерігав: "Передавати на утилізацію матеріали із церковних фондів без дозволу ЦАУ забороняється"⁵².

Лист ЦАУ від 9 червня 1930 р. стосувався умов зберігання і утилізації лише друкованих видань. Він суттєво відрізнявся від змісту попереднього документа. У ньому зазначалося: "В додаток до обіжника № 01/5 з 9.04.1930 р. ЦАУ УСРР пропонує негайно сконцентрувати в архівосховищах окрархів фонди ліквідованих релігійних громад і зараз же приступити до розбори друкованих видань"⁵³. Передбачалося "всі цінні з науково-історичного боку видання" залишити для бібліотек окрархів. З останніх видань, зазначених у названому обіжнику, по одному примірнику кожного мали залишитися для округових бібліотеки і музею, на решту – "як то Євангелія, часослови, акафісти, ноти, періодичні видання "Вера и Разум", "Миссионерское обозрение" і т. ін." складалися реєстри, котрі надсилалися для затвердження до ЦАУ. Після затвердження їх останньою інстанцією видання дозволялося "передавати за нарядами окрархів окружним філіям Держторгу". Якщо в попередньому документі йшлося про утилізацію, то даний обіжник указував: "Передавати друковані видання з фондів релігійних громад "Утильзбору" не можна"⁵⁴.

Особливу увагу зверталось на Євангелія: "Увага: Євангелія також відокремлюються і по одному примірнику залишаються в окрарсі, решта Євангелій передаються Держторгу (Євангелія і інші друковані матеріали, що їх видано за кордоном, залишаються для дальшого переховування).

Євангелія в художніх орнаментах тимчасово залишаються і про кількість їх повідомляється ЦАУ"⁵⁵. Крім того, застерігалось, що виокремлювати друковані видання можна тільки починаючи з 1820 р., раніше видані книжки мали зберігатися в Окрархах.

Після дотримання всіх вищезазначених умов друковані видання могли передаватися Держторгу на підставі складених "приймально-здаточних актів", у яких зазначалася вага матеріалів. Документи надсилалися в ЦАУ.

Аналіз цих документів, які з'явилися з двомісячним проміжком (9 квітня і 9 червня 1930 р.), породжує запитання: що змінилося за цей час, що вплинуло на перегляд підходів керівництва до долі архівної спадщини церков? Можливо, відповідь на нього допомогла б дати інформація про переговори, які ЦАУ провело після появи квітневого обіжника з Всеукраїнською державною торговельною конторою експорту та імпорту (згадуваний вище Держторг) УСРР. Йшлося про закупівлю останнім духовних видань з фондів релігійних громад, що, очевидно, ініціювало зацікавлене в цьому Центральне архівне управління. У договорі, підписаному 27 червня 1930 р., обумовлювалися ціни на друковані видання, котрі ЦАУ здавало: "за Євангелія – по 77 крб. за тону, за всі інші видання – по 77 крб. за тону"⁵⁶.

Копію договору про передачу друкованих видань з фондів ліквідованих релігійних громад, складеного між ЦАУ і Держкомторгом УСРР, було надіслано всім окрархам та крайархам із вказівкою, що передавати Держторгу можна лише матеріали, вказані в обіжниках від 9 квітня і 9 червня, а "всі інші матеріали з фондів релігійних громад, а також з фондів дієвих установ і з архівосховищ Окрархів передаються виключно Укр-утильзбору"⁵⁷.

Таким чином, нами здійснено спробу встановити, які реальні факти ілюструють твердження науковців про незадовільне збереження документів фондів релігійних установ на початку 1930-х років. Зокрема, можемо констатувати, що попри проголошену тезу про загострення класової боротьби в процесі будівництва соціалізму і загальну установку партійно-державного керівництва на закриття церков і руйнування храмів, повного знищення архівних фондів релігійних громад удалося уникнути. У той час ЦАУ переймалося їхнім належним збереженням. Отже, мала місце навіть певна відторгненість діяльності архівів від суспільних процесів, їхня "позапалітичність". Водночас загальні тенденції становлення і зміцнення тоталітарної бюрократичної суспільної системи формували типових виконавців-гвинтиків, коли партійні рішення спонукали працівників на якнайшвидше втілення комуністичних ідей на місцях. Це призводило до прагнення штурмом реалізувати заплановане. Певним чином це позначилося й на стосунках держави з релігійними організаціями, котрі розглядалися як контрреволюційні утворення. Тож завдання останнім посиленої організаційної й ідейної шкоди розглядалось як критерій результативності роботи партійних і державних структур на місцях. Разом із тим бюрократичний

механізм більшовицької влади не міг функціонувати без чіткого регламенту проходження справи через усі належні щаблі ієрархії. У справі збереження архівної спадщини церков і монастирів політичну роль відіграла позиція Центрального архівного управління Української СРР.

Характер проаналізованих у статті документів дає підстави стверджувати, що принаймні до 1931 р. ЦАУ вдавалося домогтися хоча б часткового порятунку церковних документів від знищення і їхньої концентрації в окрархівах.

Частина архівних документів ліквідованих релігійних установ збереглася завдяки залученню архівними установами до спільної праці працівників наукових закладів. Про це свідчить підготовка реєстру релігійних видань та класифікація їх, що створювало належні засади для дій архівістів, акцентувало увагу на особливій цінності низки з них.

На характер зберігання архівних документів узагалі, фондів ліквідованих релігійних громад зокрема, впливала загальна економічна (скажімо, гострий брак паперу) і політична (кінець непу і перехід до командно-адміністративної тоталітарної системи) ситуація в країні на початку 30-х рр. минулого століття, а також матеріально-фінансові труднощі, у цілому бідність. Особовий склад місцевих державних архівних установ був неоднорідний за рівнем компетенції, кваліфікацією, навичками, що зумовило строкатий стан збереження документів і книг у різних регіонах.

Попри все, у той час завдяки зусиллям ЦАУ, окремих працівників архівів на місцях і діячів науки вдалося домогтися передачі певної частини архівів релігійних установ, котрі ліквідовувалися, до архівних сховищ. Складнішим є питання про подальшу долю їхніх документів, оскільки після рубіжного для існування архівів 1931 р. запанувала теза про “документи як зброю в класовій боротьбі”. Однак ця проблема потребує окремого висвітлення і висвітлення.

¹ Білокін С. НКВС і УАПЦ (з історії судових процесів у 30-х рр.) // Церква і національне відродження. – К.: Ін-т національних відносин і політології АН України, 1993. – С. 102–112; *Він же*: Православні єпархії України. 1917–1941 // Історико-географічні дослідження на Україні: 36. наук. праць. – К., 1992. – С. 102–124; *Він же*: Розгром Київського єпархіального управління 1923 р. // Київ. старовина. – 1999. – № 1. – С. 89–106 та ін.

² Боцюрків Б. Знищення Української Православної Церкви в Радянському Союзі у 1929–1936 роках // Сучасність. – 1990. – № 11. – С. 80–91; *Він же*: Інституційна релігія і національність у Радянському Союзі // Сучасність. – 1985. – Ч. 7–8. – С. 110–133; *Він же*: Головні тенденції та етапи радянської релігійної політики // Ювілейний збірник Україн-

ської Вільної Академії наук в Канаді. – Вінніпег; Манітоба: Видання УВАН, 1976. – С. 139–153 та ін.

³ Єленський В. С. Державно-церковні взаємини на Україні (1917–1990 рр.). – К., 1991. – 72 с.

⁴ Зінченко А. Благовістя національного духу / Українська Церква на Поділлі в першій третині ХХ ст. – К.: Освіта, 1993. – 256 с.; *Він же*: Визволитися вірою: Життя і діяння митрополита Василя Липківського. – К.: Дніпро, 1997. – 420 с.; *Він же*: Чи була відокремлена Церква від держави у 20-і роки // Укр. істор. журнал. – 1992. – № 1. – С. 104–114 та ін.

⁵ Ігнатуша О. М. До питання про становище православних конфесій на Півдні України в 20-30-х рр. ХХ ст. (соціально-політичний аспект) // Наукові праці іст. ф-ту Зап. держ. ун-ту. – Вип. ІХ. – Запоріжжя: ЗДУ, 2000. – С. 98–122; *Він же*. Православні Церкви в Україні у 20-х рр. ХХ ст. та взаємини між ними // Український церковно-визвольний рух і утворення Української Автокефальної православної Церкви. – К.: Логос, 1997. – С. 121–138 та ін.

⁶ Киридон А. М. Еволюція політики радянської влади щодо релігії і церкви в умовах тоталітаризму // Історичний журнал. – 2004. – № 6–7; Пащенко В., Киридон А. Більшовицька держава і православна церква в Україні. 1917–1930-ті роки. – Полтава: б. в., 2004. – 335 с. та ін.

⁷ Пащенко В. О. Держава і православ'я в Україні: 20–30-ті роки ХХ ст. – К.: б. в., 1993. – 188 с.; *Він же*: Православ'я в новітній історії України. – Ч. І. – Полтава: б. в., 1997. – 354 с.; *Він же*: Свобода совісті в Україні: Міфи і факти 20–30-х років. – К.: б. в., 1994. – 249 с. та ін.

⁸ Пилявець Л. Автокефалія православної церкви на Україні // Людина і світ. – 1990. – № 5. – С. 16–29; *Він же*. Хрещениця ДПУ. З історії Діяльно-Христової церкви // Людина і світ. – 1992. – № 5–6. – С. 16–28; *Він же*: Взаємовідносини між православними церквами в Україні в умовах становлення тоталітаризму // Церква і національне відродження. – К.: Ін-т націон. відносин і політології АН України, 1993. – С. 78–89.

⁹ Очередные задачи антирелигиозного воспитания. Тезисы Союза воинствующих безбожников на осенних конференциях просвещенцев-безбожников. 1930 г. Цит. за: Єленський В. С. Державно-церковні взаємини – С. 11–12.

¹⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 7, спр. 91, арк. 122.

¹¹ Єленський В. С. Державно-церковні взаємини... – С. 13.

¹² ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 112, арк. 49.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само, арк. 49–49 зв.

¹⁵ Там само, арк. 49 зв.

¹⁶ Там само, арк. 24.

¹⁷ Там само, арк. 27.

¹⁸ Там само, арк. 28.

¹⁹ Там само, спр. 1082., арк. 21, 21зв., 22.

²⁰ Верба І., Кондратюк Р., Костриця М. Гнатюк Володимир Якович // Українські архівісти: Біобібліогр. довідник. Вип. Перший (XIX ст. – 1930-ті роки). – К., 1999. – С. 88–89.

²¹ Матяш І. Архівна наука і освіта в Україні 1920–1930-х років. – К., 2000. – С. 206–207.

²² ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1082, арк. 21–21зв.

²³ Там само, арк. 21зв.

²⁴ Там само, арк. 22.

²⁵ Там само, арк. 19.

²⁶ Там само.

²⁷ Там само.

²⁸ Там само, арк. 26.

²⁹ Там само, ф. 1, оп. 6, спр. 210, арк. 36.

³⁰ Там само, ф. 14, оп. 1, спр. 914, арк. 3.

³¹ Там само, арк. 1–2.

³² Там само, арк. 1.

³³ Там само.

³⁴ Там само, арк. 2.

³⁵ Там само, арк. 3.

³⁶ Там само, арк. 17.

³⁷ Там само, спр. 1083, арк. 61.

³⁸ Там само, арк. 58.

³⁹ Там само, арк. 58–58 зв.

⁴⁰ Там само, арк. 58 зв.–59.

⁴¹ Там само, арк. 60.

⁴² Там само, спр. 914, арк. 23.

⁴³ Там само.

⁴⁴ Там само, спр. 1083, арк. 2.

⁴⁵ Там само, спр. 1082. – Арк. 6.

⁴⁶ Там само, арк. 12–12 зв.

⁴⁷ Там само, спр. 914, арк. 16.

⁴⁸ Там само, спр. 1080, арк. 13.

⁴⁹ Там само, арк. 81.

⁵⁰ Там само, спр. 1079, арк. 31.

⁵¹ Там само.

⁵² Там само, спр. 1083., арк. 55.

⁵³ Там само.

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Там само.

⁵⁶ Там само, спр. 1082, арк. 62.

⁵⁷ Там само, арк. 63.

Олександр Маєрін

ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ІМЕНІ М. С. ГРУШЕВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Свідоме руйнування історичної пам'яті українського народу завжди супроводжувалось нищенням й фальшуванням джерел, переслідуванням національно свідомих учених, нав'язуванням антинаукової методології історичних досліджень. Утиски й погроми в науковому і культурному середовищі ускладнювали систематичні розшуки, опрацювання і публікації джерел, розв'язування складних теоретичних і тонких прикладних проблем широкого кола наукових дисциплін джерелознавчого циклу, підготовку високоосвічених і кваліфікованих спеціалістів.

Разом із тим, за будь-яких режимів, розуміння необхідності створення джерельної бази для розвитку всіх дисциплін гуманітарного циклу об'єктивно ставило на порядок денний питання про виявлення, наукове опрацювання та публікацію писемних джерел. Проте ані в Російській імперії, ані за часів Радянського Союзу не можна було розвивати незалежне наукове українознавство¹.

Належним чином оцінюючи вагомий доробок попередників, Інститут української археології та джерелознавства імені М. С. Грушевського Національної Академії наук України, Київської археологічної комісії (1843), Археологічної комісії Наукового товариства імені Шевченка (1895), Археологічної комісії Всеукраїнської Академії наук (1919), Археологічної комісії Центрального архівного управління (1929), інших наукових, навчальних, культурно-освітніх осередків середини XIX – 20-х років XX ст., слід особливо відзначити роль і місце академічної науки у розвитку власне української археології та джерелознавства. Показовим є те, що вже під час обговорення законопроекту про заснування Української Академії наук у 1918 р. було порушено питання про Археологічну комісію².

Оскільки на той час Археологічна комісія була автономною установою, яка перебувала у віданні Головного управління мистецтв і національної культури, Академія запропонувала “Постанови про ...конструкції Археологічної комісії як установи, що повинна обслуговувати й інтереси Академії наук...”³. А у вересні 1918 р. Д. І. Багалій доповів про необхідність заснування АК при Академії наук⁴. Проте лише у травні 1919 р. керівником Комісії для видання пам'яток мови, письменства й історії (Археологічної комісії) обрано професора Ф. П. Сушицького (головою її тимчасово призначено академіка Д. І. Багалія)⁵. 1921 р. створено Археологічну комісію ВУАН. Вона розгорнула енергійну діяльність і наприкінці 20-х років видала три томи “Українського археологічного щорічника” (Київ, 1928–1930 рр.), а також окремі збірники історичних джерел. Проте, з відомих причин, уже з початку 30-х років археологічна робота її працівників звелася до виконання суто ідеологічних завдань.

Нетривалий період відносно вільного розвитку української археологічної науки та джерелознавства 20-х років минулого століття завершився повним згортанням напрямків, що не відповідали офіційній більшовицькій ідеології.

У післявоєнний період важливе значення для розвитку української археології мала проведена у Києві в 1968 р. Третя республіканська конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін, на якій було визначено її найважливіші завдання⁶.

Нагальні проблеми виявлення, вивчення, наукового опрацювання й публікації писемних пам'яток історії та культури українського народу, творчої спадщини видатних політичних і культурних дія-

чів минулого та різноманітних писемних джерел, які стосувалися багатьох видатних подій багатовікової вітчизняної історії спричинилися до того, що, у жовтні 1987 р. Президія АН України своїм рішенням відновила діяльність Археографічної комісії. Наступного 1988 р. відбулася Республіканська археографічна нарада, на якій розглядалися ключові питання розвитку академічної археографії⁷.

Зважаючи на потреби часу, на базі Археографічної комісії АН згідно з Постановою Президії АН УРСР № 213 від 10 липня 1990 р. створено Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.

Широкого розмаху археографічні та джерелознавчі дослідження набули після утворення незалежної Української держави.

На інститут покладено завдання систематичного і цілеспрямованого виявлення, опрацювання і публікації документів і пам'яток писемної історико-культурної спадщини, тобто створення своєрідної фундаментальної джерельної енциклопедії українського народу, координацію та науково-методичне керівництво археографічною діяльністю інших наукових, освітніх, культурологічних установ в Україні, розробку теоретико-методичних проблем сучасної археографії та джерелознавства. У матеріалах до Всеукраїнської наради "Українська археографія сьогодні: проблеми і перспективи" було сформульовано основні завдання установи та конкретні напрямки її діяльності. Об'єктом досліджень визначено "... всю багатоаспектну писемну спадщину, яка зберігається в архівах, бібліотеках, музеях і охоплює всі сфери розвитку української культури та науки, всі види і типи документів, будь-коли складених на території України, а за її межами – про Україну, або складених українцями, які зробили вагомий внесок у розвиток світової культури"⁸.

З урахуванням визначених напрямів досліджень було сформовано відповідну структуру інституту. У його складі функціонують 6 наукових відділів, Львівське відділення, Запорізький, Харківський, Чернігівський осередки та творчі групи в Острозі, Сімферополі, Полтаві, Херсоні, які працюють на громадських засадах. Інститут і підлеглі йому установи очолює відомий учений, заслужений діяч науки і техніки України, член-кореспондент НАН України П. Сохань. Нині тут плідно працюють відомі фахівці в галузі історії України, археографії та джерелознавства: член-кореспондент НАНУ В. Наулко, доктори історичних наук Я. Дашкевич, Ю. Мицик, Н. Миронець, В. Брехуненко, В. Кравченко, А. Бойко, Н. Нікітенко, В. Потульницький, кандидати історичних наук

І. Бутич, О. Тодійчук, І. Гирич, Я. Федорук, І. Преловська та ін.

За 13 років інститут безпосередньо та у співпраці з Держкомітетом архівів та іншими науковими інституціями України підготував і видав у 25 серіях понад 400 різнопланових видань, що містять нову інформацію про писемні джерела та історіографічну спадщину з усіх періодів української історії – від княжої і козацької доби до сьогодення. Вони становлять міцний фундамент для подальших досліджень не тільки в галузі історії, а й в інших гуманітарних науках. Це видання літописних та інших писемних пам'яток, збірників документів, науково-інформаційних праць, збірників статей, монографій, методичних розробок.

Серед публікацій інституту слід відзначити: одинадцятитомна "Історія України-Руси" М. Грушевського, Щоденники М. Грушевського, А. Любченка, О. Кістяківського та інших видатних діячів України; "Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: збірник документів"; перевидання в Україні спільно з НТШ ім. Т. Шевченка в Європі Енциклопедії Українознавства; "Альбоми" Де ля Фліза, "Требник" Петра Могили, Литовська (Волинська) метрика, Описи Харківського та Київського намісництв, Описи Лівобережної України. Серед найважливіших унікальних багатотомних видань, підготовку якого координує нині Інститут, є "Архів Коша Нової Запорозької Січі" у 30-ти томах. Крім того, до проблем історії козацтва безпосереднє відношення має низка виданих козацьких реєстрів, літописів, хронік, мемуарів і щоденників, публікацій епістолярію, різних довідково-інформаційних видань. Слід відзначити такі опубліковані унікальні пам'ятки історії і культури України – "Реєстр Війська Запорозького 1649 року" (К., 1995); "Опис України" Боплана (К., 1990), "Ділова документація Гетьманщини XVIII ст." (К., 1993), "Хроніка з літописців стародавніх" Феодосія Софоновича (К., 1992). Вагомими є збірник досліджень "Боплан і Україна", виданий Львівським відділенням Інституту під керівництвом Я. Дашкевича, а також перевидання малодоступного для українських вчених дослідження Теодора Мацьківа "Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах" (Полтава, 1995) та ін.

Винятково важливе значення має започаткування інститутом серійного багатотомного видання "Документи українських гетьманів та полковників. Український дипломатарій XVI–XVIII ст.". Уже побачили світ томи – "Універсали Богдана Хмельницького" (К., 1998), "Універсали Івана Мазепи" (К.; Л., 2002), "Універсали від Івана Виговського до Івана Самойловича" (К.; Л., 2004), під-

готовлені І. Бутичем. Готуються до друку 20-томні видання творів М. Драгоманова та Д. Яворницького (2004 р. вийшов 1-й том праць останнього). 2002 р. на виконання державного замовлення надруковано перший, а в 2003-му – другий том 50-томного зібрання творів видатного вченого-історика і політичного діяча, першого Президента України М. Грушевського⁹, а також узагальнюючі праці з історії України – монографії, збірники статей, брошури, підручники і навчальні посібники. Зокрема, за результатами всеукраїнського рейтингу 2003 р. “Книжка року” у номінації “Минушина” збірник статей “Переяславська Рада 1654 р.” визнано переможцем.

Крім профільного “Українського археографічного щорічника”, Інститут з 1996 р. видає “Наукові записки молодих вчених та аспірантів” (вийшло 9 випусків). Він також є співзасновником низки періодичних видань археографічного та джерелознавчого характеру: “Архіви України”, “Пам’ятки України”, “Пам’ять століть”, “Сіверянський літопис”, “Знак”, “Схід-Захід”, “Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету”, “Південна Україна ХХ століття” та ін.

Великого значення в діяльності інституту надається підготовці високопрофесійних археографів та джерелознавців. За час його існування на інститутській спеціалізованій раді захистили 34 особи докторські і 90 – кандидатські дисертації, 32 з них – власні науковці. Серйозним успіхом у роботі установи слід вважати створення регіональних відгалужень: Львівське відділення на чолі зі знаним вченим Я. Дашкевичем, осередки в Харкові, Чернігові, Запоріжжі, Херсоні, які очолюють відомі в Україні фахівці – В. Кравченко, О. Коваленко, А. Бойко, Є. Сінкевич та ін. Інститут співпрацює з творчими групами в Полтаві, Сімферополі, Острозі, Луцьку, які діють на громадських засадах.

Від початку діяльності інститут встановив творчі зв’язки з зарубіжними спорідненими установами, організаціями та окремими вченими, зокрема, з Фондом катедр українознавства при Гарвардському університеті (США), який надав конче необхідні оргтехніку та обладнання; підписано й реалізуються угоди про співпрацю зі Східноєвропейським дослідним інститутом ім. Вячеслава Липинського (Філадельфія, США), Центром досліджень історії України ім. Петра Яцика при Канадському інституті українських студій, видавництвом “Літопис УПА” (Канада), Науко-

вим товариством ім. Шевченка в Європі (Сарсель, Франція) та ін.

Констатуючи певні досягнення установи у відродженні історичної пам’яті українського народу, водночас слід відзначити, що це лише початок великої справи. Пріоритетне значення і надалі матиме публікація всієї наукової спадщини академіка М. Грушевського, яка складатиме 50–60 томів, а також творів М. Драгоманова і Д. Яворницького, що складатимуть приблизно по 20 томів. Серед першочергових надзавдань залишатиметься також підготовка та публікація основного масиву джерел з історії українського козацтва XVII–XVIII ст., передусім “Архіву Коша Нової Запорозької Січі” (у 30 томах) та корпусу універсалів і листів українських гетьманів – “Українського дипломатарія” (у 20 томах).

Визначені пріоритети не виключають подальше опрацювання теоретичних проблем археографії та джерелознавства, реалізацію інших дослідних програм і видавничих проєктів, які мають велике значення для вітчизняної науки. Важливою умовою подальшої плідної діяльності інституту є тісна співпраця з Державним Комітетом архівів України, спорідненими архівними і науковими установами, зокрема, з Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства.

¹ *Пріцак О.* Мій шлях історика // Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. – К.; Кембрідж, 1991. – С. 76.

² Протоколи засідань Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук. Журнал № 10. 10 августа 1918 г. // Історія Академії наук України 1918–1923. Док. і матеріали. – К., 1993. – С. 48.

³ Протоколи засідань Комісії ... Журнал № 16. 17 августа 1918 г. // Там само. – С. 51–52.

⁴ Протоколи засідань Комісії ... Журнал № 20. 12 сентября 1918 г. // Там само. – С. 66–67.

⁵ Перший піврік існування Української Академії наук та начерк її праці до кінця 1919 р. Травень 1919 р. // Там само. – С. 199.

⁶ Див.: *Бутич І. Л.* Назрілі питання української радянської археографії // Третя республіканська конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. – К., 1968. – С. 214.

⁷ Див.: *Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку.* – К., 1988.

⁸ *Сохань П.* Вступне слово // Матеріали до розробки концепції діяльності Інституту української археографії. До Всеукраїнської наради “Українська археографія сьогодні: проблеми і перспективи” (Київ, 16–18 груд. 1992 р.). – К., 1992. – С. 4.

⁹ *Він же.* Українська археографія та джерелознавство: здобутки, проблеми, перспективи // Пам’ять століть. – 2001. – № 2 (28). – С. 19.

Сергій Зворський

ПИТАННЯ ПІДГОТОВКИ НАУКОВИХ КАДРІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ В АРХІВНІЙ ГАЛУЗІ В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ ВЧЕНОЇ РАДИ В УНДІАСД

Динамічний розвиток та конкурентоспроможність будь-якої сфери суспільного буття – промислової, аграрної, гуманітарної, політичної тощо – багато в чому визначаються наявністю висококваліфікованих кадрів та всебічного наукового забезпечення. Не є винятком й архівна галузь, перед якою з часу здобуття Україною незалежності постали принципово нові й складні проблеми, які заслугоували невідкладного розв'язання. Серед пріоритетних завдань архівного будівництва в державі в умовах кардинальних суспільно-політичних та економічних трансформацій одним з ключових стало створення власної системи повноцінної професійної підготовки кадрів архівістів та науково-дослідної бази галузі, остаточне подолання наслідків монополізму чи надмірної централізації у цьому питанні в умовах колишньої союзної імперії. І ці важливі загальнодержавні завдання загалом вирішуються послідовно й виважено.

До 1991 р. більшість українських архівістів здобували фахову освіту в Росії, передусім у Московському державному історико-архівному інституті (МДІАІ), а в Україні, починаючи з 1944 р., діяла тільки одна кафедра архівознавства – на історичному факультеті Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. За нашими підрахунками, серед 215 українських архівістів 1970–1990-х років, відомості про яких включено до біобібліографічного довідника “Українські архівісти”¹, чверть (56 осіб) є випускниками МДІАІ чи закінчили в ньому річні курси підвищення кваліфікації, Київський університет закінчили 50 осіб. Нині архівістів, крім названого університету, в різних регіонах України готують ще п'ять університетів і одна академія. Як правило, крім спеціальності архівіста, сучасні студенти набувають ще одну спеціальність, здебільшого документознавця. Таким чином, у кількісному відношенні гостроту питання підготовки спеціалістів з вищою профільною освітою для вітчизняних архівних установ нині майже знято. Те, що молоді спеціалісти неохоче йдуть працювати в архівні установи, пояснюється, передусім, низькою оплатою їхньої праці, втім, ця гостра проблема, яка теж потребує вирішення, виходить за рамки теми нашої статті, але початок дискусії у цьому вже покладено у часописі “Архіви України”² та у виступі І. Б. Матяш на міжнародній конференції “Архіви – складова інформаційних ресурсів суспільства”³. Нині значна увага при-

діляється якісному, змістовному аспекту фахової підготовки архівістів. Суттєво оновлено й наближено до потреб практики навчально-методичну базу ВНЗ, колективами авторитетних українських вчених і практиків підготовлено й видано низку ґрунтовних підручників і посібників⁴, які здобули високу оцінку з боку фахівців. Зокрема, підручник “Архівознавство”, що вже витримав два видання, на міжнародному книжковому форумі у Львові було визнано кращим українським підручником року для ВНЗ. Однак, попри успіхи в підготовці спеціалістів-архівістів, все ж, на нашу думку, слід було б створити в Україні окремий спеціалізований ВНЗ для підготовки архівістів і документознавців, на зразок МДІАІ, сконцентрувавши в ньому найкращі науково-педагогічні кадри. Потенціал для створення його в нашій державі є.

Винятково важливе значення для підвищення фахового рівня архівістів мало створення в 1994 р. в системі Держкомархіву України галузевої науково-дослідної установи – УНДІАСД, співробітники якого упродовж десяти років діяльності інституту своїми конкретними напрацюваннями – теоретико-методологічними концепціями, численними розробками, прикладними дослідженнями, нормативно-методичними документами, різноманітними заходами по підвищенню кваліфікації архівістів тощо – сприяли утвердженню науково обґрунтованих теоретичних, правових, організаційних і методичних засад в управлінні й функціонуванні архівної галузі держави.

Одним із пріоритетних напрямів діяльності інституту є розробка науково-теоретичних та практичних засад вдосконалення архівної освіти та підвищення післядипломної фахової кваліфікації архівістів. Так, за участю провідних працівників УНДІАСД 1998 р. було розроблено проект концепції підготовки та післядипломної освіти кадрів для архівних установ України⁵, чимало з положень якої вже втілюються в життя.

Зростання ролі архівів у країні, суттєве ускладнення їхнього функціонування як наукових, інформаційних установ в умовах інформатизації і гуманітаризації суспільства викликало необхідність підготовки для архівної галузі кадрів вищої кваліфікації, тобто з науковими ступенями. З урахуванням цієї суспільної потреби та з метою довгострокової стабільної цільової підготовки кадрів вищої кваліфікації в УНДІАСД з 2003 р. діє аспірантура

без відриву від виробництва, до якої за результатами вступних іспитів вже зараховано декілька аспірантів. Середній вік їх становить 28–30 років – тобто найпродуктивніший для повноцінної наукової діяльності. Для працівників системи Держкомархіву України навчання в аспірантурі інституту є безкоштовним. Це, безумовно, стимулює підготовку наукових кадрів із середовища перспективних молодих архівістів, які мають здібності і нахил до дослідницької, аналітичної діяльності.

Ще одним вагомим кроком у реалізації важливого завдання забезпечення вітчизняної архівної галузі кадрами вищої кваліфікації стало започаткування з 21 травня 2003 р. в УНДІАСД діяльності спеціалізованої вченої ради К. 26.864.01 з правом приймати до розгляду та проводити захисти дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за двома спеціальностями: 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни; 07.00.10 – документознавство, архівознавство. Створення її можна розцінювати як суспільне визнання сформованої в стінах інституту наукової школи, теоретичного й практичного доробку фахівців, що працюють в УНДІАСД.

Слід зазначити, що спеціальність 07.00.10 є новою у переліку наукових спеціальностей, встановлених ВАК України, а спеціалізована вчена рада К. 26.864.01 першою в Україні отримала право на проведення захисту дисертацій за цією спеціальністю. До її складу входять 15 осіб – 8 докторів історичних наук і 7 кандидатів наук, які працюють в УНДІАСД, Держкомархіві України, Інституті історії України НАН України, Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, ВНЗ Києва, Рівного, Чернігова. Спеціалізовану вчену раду очолює директор УНДІАСД д. і. н., проф. І. Б. Матяш, заступником голови спецради є завідувач відділу документознавства інституту д. і. н., проф. С. Г. Кулешов, а вченим секретарем – завідувач його сектора науково-довідкового апарату та обліку фондів к. і. н. С. Л. Зворський. Слід відзначити активну участь в атестації дисертантів, наукову вимогливість й принциповість усіх членів спецради.

Незважаючи на те, що спеціалізована вчена рада в УНДІАСД функціонує лише півтора року, її діяльність вже здобула позитивну оцінку з боку архівістів, документознавців, наукової громадськості. Її відкриття і успішну роботу голова Державного комітету архівів України Г. В. Боряк охарактеризував як один з вагомих здобутків архівної галузі України за останній час⁶. Спецрада діє на засадах демократизму, гласності, неухильного дотримання вимог Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань – головного

нормативного документа державного регулювання процесу атестації наукових кадрів вищої кваліфікації, затвердженого Кабінетом Міністрів України, інших нормативних документів, встановлених ВАК України. Її діяльність регулярно висвітлюється у фахових виданнях. Так, упродовж 2004 р. про це опубліковано три інформаційно-аналітичні статті⁷.

Попри порівняно короткий термін діяльності спеціалізованої вченої ради в УНДІАСД, уже можна підсумувати певні результати її. Після завершення організаційного, підготовчого етапу в діяльності спецради, який тривав декілька місяців, та прийому до розгляду й експертизи перших дисертаційних робіт з грудня 2003 р. по січень 2005 р. у спецраді відбувся захист 11 дисертацій: 10 дисертацій захищено за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни і тільки одну – за спеціальністю 07.00.10 – документознавство, архівознавство. Така “диспропорція”, безумовно, є збігом обставин і тимчасовою, оскільки, по-перше, між запровадженням нової спеціальності та першими захистами дисертацій по ній має пройти певний час, по-друге, до розгляду в спецраді вже прийнято ще 6 дисертаційних праць зі спеціальності 07.00.10. Крім того, на нашу думку, те чи інше “штучне” регулювання захисту тем дисертацій під певну спеціальність задля якоїсь “пропорційності” в науці взагалі неможливе, а при волонтаристському підході просто шкідливе. Так само не піддається регулюванню й процес надходження “самопливом” заяв про прийом дисертацій на розгляд до спеціалізованої вченої ради, адже не допускаються до захисту лише ті дисертації, що не відповідають профілю ради та паспортам спеціальностей, за якими спецрада має право проводити захисти, або ті, що є незрілими з наукової точки зору.

Спеціалізована вчена рада в УНДІАСД покликана у тісній взаємодії з аспірантурою інституту виконувати функцію атестаційного органу у справі підготовки кадрів вищої кваліфікації передусім для архівної галузі України. Як же виконується це завдання? Проаналізуємо названі вище цифрові показники. З 11 дисертантів, які вже захистили свої праці у спецраді, четверо працюють у системі Держкомархіву України, ще двоє пропрацювали в цій системі по декілька років і продовжують тісно співпрацювати з архівними установами. Одна дисертантка після захисту перейшла працювати до системи Держкомархіву України. Решта (четверо) є викладачами спеціальних історичних дисциплін у ВНЗ. Якщо до створення спецради в УНДІАСД в державних архівах Автономної Республіки Крим та 24 областей України працювали лише три кандидати історичних

наук, то за 2004 рік, після захисту дисертацій у спецраді К. 26.864.01, кількість осіб з науковими ступенями в цих установах зростає удвічі. У штаті УНДІАСД додалося ще два кандидати історичних наук. Безперечно, в найближчі місяці наведені цифрові показники зміняться в бік збільшення, адже до кінця травня 2005 р., коли закінчиться термін діяльності спецради, в ній має відбутися захист ще декількох дисертацій, авторами яких є архівісти, документознавці, наукові працівники УНДІАСД. Приклад архівістів, які успішно захистили кандидатські дисертації в спецраді К. 26.864.01, вже став вагомим мотиваційним поштовхом до проведення дисертаційних досліджень ще декількома працівниками архівних установ як у статусі пошуковців, так і аспірантів УНДІАСД.

Таким чином, є підстави стверджувати, що спеціалізована вчена рада в УНДІАСД своє основне призначення, а саме – функцію органу державної атестації результатів наукової праці задля формування і поповнення наукового і науково-педагогічного кадрового потенціалу вищої кваліфікації передусім для архівної і документознавчої сфер України, суспільний попит на який є досить високим, виконує успішно. Нині у кожному четвертому державному архіві України директором або заступником директора працює людина з вченим ступенем. Цього, звичайно, замало, зважаючи на складність завдань, які доводиться виконувати архівним установам, однак у перспективі стан з кадрами має змінитися на краще.

Важливим, на наш погляд, фактором активізації підготовки кадрів вищої кваліфікації є плідне співробітництво УНДІАСД з іншими науковими установами України, передусім ВНЗ, як київськими (напр., з Європейським університетом, НаУКМА, Київським національним університетом імені Тараса Шевченка), так і інших міст – Харкова, Рівного, Дрогобича, Черкас, Чернігова. Взаємини з ними здійснюються на підставі угод про співпрацю, якими передбачено спільне проведення наукових досліджень та наукових форумів, обмін досвідом роботи, апробації нових наукових розробок, курсів лекцій, підготовка навчальних програм і посібників, підвищення кваліфікації архівістів та документознавців, їхня наукова атестація, запрошення перспективних випускників до наукової роботи тощо. Активна взаємодія різних наукових шкіл на засадах взаємної принциповості й вимогливості в рамках тріади “спеціальні кафедри ВНЗ і провідні наукові установи – аспірантура УНДІАСД – спеціалізована вчена рада УНДІАСД” сприяє встановленню прогалів в архівознавстві, визначенню перспективної проблематики досліджень, якісній оцінці дисертаційних робіт тощо.

У діяльності спецради К. 26.864.01 є, звичайно, певні труднощі. Так, досить обмеженим є визначене нормативними документами ВАК України коло провідних установ для наукової експертизи дисертацій за спеціальністю 07.00.10 – документознавство, архівознавство (сім, не рахуючи УНДІАСД). Для кваліфікованого опонування нових дисертацій за цією спеціальністю в спецраді в першій половині 2005 р. бажане залучення відповідних фахівців, між тим в Україні за спеціальністю 07.00.10 захистилася поки що тільки В. П. Купченко, директор Державного архіву м. Києва. Така ситуація є цілком об'єктивною й відображає реальний стан наявного в Україні наукового потенціалу для експертизи дисертацій саме з документознавства та архівознавства.

Завдяки тому, що нині в УНДІАСД є достатня кількість докторів і кандидатів історичних наук, він отримав дозвіл приймати іспити кандидатського мінімуму з історії України. Однак іспити з філософії та іноземних мов аспірантам УНДІАСД та пошукувачам необхідно складати в інших наукових установах на підставі відповідних клопотань керівництва інституту. В перспективі можна сподіватися на суттєве зростання конкурсу при вступі в аспірантуру УНДІАСД, а відтак і залучення до дисертаційних досліджень найздібніших пошукувачів наукового ступеня із архівістів і документознавців.

З об'єктивних причин поки що нереалізованим залишається право спеціалізованої вченої ради присвоювати за підсумками атестації вчене звання старшого наукового співробітника.

Пріоритетними завданнями спеціалізованої вченої ради в УНДІАСД є збереження атмосфери вимогливості й об'єктивності (свого роду наукового патріотизму), яка встановилася у ній з перших днів її праці, при проведенні наукових атестацій кадрів вищої кваліфікації, підготовці необхідних документів в ВАК України для подовження діяльності ради на новий термін.

¹ 1. Українські архівісти: Біобібліогр. довідник. У 3-х вип. Вип. 3. 1970–1990-ті роки / Держкомархів України. УНДІАСД; Упоряд. Л. М. Федорова. – К., 2003. – 284 с.

² 2. *Маковська Н. В.* Професійна архівна освіта в Україні: моделі, імідж, перспективи // Арх. України. – 2002. – № 1–3. – С. 46–54.

³ 3. *Матяш І. Б.* Сучасні проблеми архівної освіти в Україні // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. – К., 2002. – Вип. 5. – С. 134–141.

⁴ 4. Архівістика: Термінологічний словник / Голов. арх. упр. при Кабінеті Міністрів України. УНДІАСД; Авт.-упоряд.: К. Є. Новохатський (кер. авт. кол.) та ін. – К., 1998. – 106 с.; Архівознавство: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Редкол.: Я. С. Калакура (гол. ред.) та ін. – К., 1998. – 314 с.; Архівознавство: Підруч. для студ. іст. ф-тів вищ. навч. закладів України / За заг. ред. Я. С. Калакури та І. Б. Матяш. – 2-ге вид.,

випр. і доп. – К., 2002. – 356 с.; Нариси історії архівної справи в Україні / Держкомархів України. УДНДІАСД; За заг. ред. І. Б. Матяш та К. І. Климової. – К., 2002. – 612 с.; Хрестоматія з архівознавства: Навч. посіб. для студ. іст. спец. вищ. навч. закладів / Держкомархів України. УДНДІАСД; Упоряд.: Г. В. Боряк, І. Б. Матяш, Р. Я. Пиріг. – К., 2003. – 408 с.

⁵ Концепція підготовки та післядипломної освіти кадрів для архівних установ України (проект) / І. Матяш, Я. Калакура, В. Лозицький, К. Селіверстова // Студії з арх. справи та документознавства. – 1998. – Т. 3. – С. 17–24.

⁶ Боряк Г. Архіви України. В серці суспільства чи на маргінесі суспільних потреб? // Арх. України. – 2004. – № 1–2. – С. 25.

⁷ Зворський С. Л. Перший рік діяльності спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій в УНДІАСД // Студії з арх. справи та документознавства. – 2004. – Т. 11. – С. 273–275; *Він же*. Діє нова спеціалізована вчена рада по захисту кандидатських дисертацій (в УНДІАСД) // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2004. – № 2. – С. 85–87; *Він же*. У спеціалізованій вченій раді УНДІАСД // Студії з арх. справи та документознавства. – 2004. – Т. 12. – С. 248–250.

Людмила Гурбова

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЛЬ ТАВРІЙСЬКОЇ ВЧЕНОЇ АРХІВНОЇ КОМІСІЇ У ФОРМУВАННІ СКЛАДУ ФОНДІВ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ В АВТОНОМНІЙ РЕСПУБЛІЦІ КРИМ

Вивчення кримських архівів на етапі їхнього створення було розпочато Таврійською вченою архівною комісією (ТВАК), що діяла в Криму впродовж 1887–1931 рр. (з 1923 р. – під назвою Таврійське товариство історії-археології і етнографії – ТТІАЕ), задовго до офіційного створення в травні 1919 р. Центрального архіву Криму. Ідея централізованого зберігання документів кримських архівів належала членам комісії, тому не дивно, що вони стали першими науковими співробітниками Кримцентрархіву (проф. Б. Д. Греков – завідувач, проф. Г. Н. Вернадський – архіваріус, доцент А. І. Маркевич – старший архіваріус і правитель справ, приват-доцент Н. Л. Ернст – архіваріус)¹.

Ім'я Арсенія Івановича Маркевича (1895–1942) нерозривно пов'язане зі створенням та діяльністю ТВАК і Кримцентрархіву. Упродовж 18 років (1891–1908) він був управляючим справами і редактором “Вістей” ТВАК, з 1908 по 1930 р. – головою ТВАК-ТТІАЕ, а в травні 1919 р. став старшим архіваріусом і управляючим справами Кримцентрархіву. І якщо раніше роль членів ТВАК полягала в дослідженні документальних джерел із кримської історії і публікації на основі вивчення їх статей, монографій у “Вістях” ТВАК (усього було видано 57 томів “Вістей” ТВАК), то зі створенням Кримського центрального архіву вони тимчасово припиняють дослідницьку діяльність і всі сили віддають запобіганню масовій загибелі архівів, що знаходилися в різних відомствах, приватних архівах і формуванню фондів Кримцентрархіву.

А. Маркевич першим дослідив документи, що стосуються Східної (Кримської) війни (1853–1856 рр.), і опублікував свої дослідження у “Вістях” ТВАК у № 37 за 1905 р. Ц – огляд фонду “Канцелярія Таврійського губернатора”, який й понині активно використовується. Першими фондами, що надійшли до Центрального архіву Криму

у травні-червні 1919 р. були фонди Дворянських депутатських зборів та Сімферопольського поліцейського повітового управління². Опис фонду Дворянських депутатських зборів проводив А. Маркевич.

Згідно з даними доповідної записки Кримського обласного архівного управління до Ради Народних Комісарів Кримської РСР в травні місяці 1921 р. “усі архіви колишніх присутствених місць були узяті Кримархівом на облік з оголошенням установам, при яких архіви зберігалися, про те, що архіви є недоторканими і ніякому розбазарюванню не підлягають під відповідальністю тих установ, при яких вони зберігаються”³.

До травня 1921 р. у Кримцентрархіві було зібрано 23 фонди⁴: Таврійських депутатських зборів, Дворянської опіки, Сирітського суду, Духовної консисторії; Міністерства народної освіти колишнього Краєвого уряду, Сімферопольського поліцейського повітового управління, Духовної семінарії, міністерства внутрішніх справ колишнього Краєвого уряду, Губернського правління, Соціалістичної Республіки Тавриди, Сімферопольської казенної чоловічої гімназії, Мандрівноприймального будинку Таранова-Білозірова, Таврійської вченої архівної комісії, Канцелярії Таврійського губернатора, Таврійського губернського управління (1919 р.); частина архіву колишньої казенної палати; Управління державним майном; Сімферопольської ремісничої управи; частина архіву Таврійської контрольної палати; Дирекція народних училищ; Ради училища; частина архіву Губернської земської управи; Сімферопольського вищого початкового училища. Вони й у даний час є об'єктом пильного вивчення істориками, краєзнавцями, правознавцями, архівістами, працівниками музеїв та ін.

У 1921 р. академік В. І. Вернадський, оцінюючи створення архіву, писав: “Музей і архів ще

знаходяться у стадії створення і їхнє майбутнє не ясне. Проте вони зараз мають значення вже тому, що рятують багато науково-цінного, що гине при міжусобній війні. Здається всі великі архіви установ, – суспільних і державних, Криму врятовані в цьому новому архіві”⁵.

Повертаючись до діяльності членів ТВАК і аналізуючи їхні публікації у його “Вістях”, помічаємо, що джерела, вказані в їхніх працях, – це документи фондів установ, які склали перші надходження до Кримцентрархіву і нині віднесені до особливо цінних фондів Державного архіву в Автономній Республіці Крим. По суті, ТВАК упродовж усієї своєї діяльності проводила експертизу цінності документів ще в процесі створення їх у відомствах і водночас використовувала їх у працях, опублікованих у “Вістях” та інших виданнях.

Отже, основа фондів Державного архіву в АРК закладена у важкі роки боротьби різних політичних сил на півострові. Вони були базою всіх досліджень з історії Криму за 200-літній період. Нині з використанням їх проводяться дослідження з 48 тем дисертаційних робіт, з яких п’ять – докторські.

Можна розрізнити декілька напрямів, досліджень з використанням документальної бази архіву – науково-пізнавальний, освітній, політичний і прагматичний, але все ж таки вони мають здебільшого науково-пізнавальний характер і якоюсь мірою красназнавчий. Головна мета їх – відобразити в історичній ретроспективі особу, суспільство, державу за допомогою нової, раніше невідомої або недоступної раніше інформації.

Зацікавленість у певній ретроспективній інформації виникає у зв’язку з сучасними процесами у сфері управління, економіки, в політичному житті суспільства.

90-і роки ХХ ст. для Криму – час відновлення його автономії в державі Україна, повернення депортованих народів, реабілітації і відновлення прав громадян репресованих у 20-50-і роки, віддання належної пам’яті жертвам, полеглим у роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр., відродження храмів різних конфесій. Особливого значення в наші дні набули видання з історії народів Кримського півострова і колишньої Таврійської губернії, підготовлені на підставі документів, які зберігаються у фондах Держархіву в АРК. Так, в останні роки вийшли науково-популярні видання “Греки в історії Криму”, “Німці в Криму” та ін.

Характерною рисою нових видань є публікація в них документів повністю або частково для підтвердження положень досліджуваної теми. Раніше підбірки документів і окремі з них з коментарями публікували архіви. Нині автори публіка-

цій – дослідники фондів архівів – прагнуть не тільки донести до читачів текст документа, а й опублікувати документ у цілому з усіма властивими йому атрибутами: підпис, копійність, оригінал, авторство і т. д.

У науковому виданні “Таврійські татарські дивізіони бешлейського війська (1784–1796). Документи і матеріали” (1999) для публікації використані документи з історії військової служби кримських татарів фонду Таврійського обласного правління. До наукового обігу введено близько 200 документів Цей збірник є єдиним базовим опублікованим джерелом з історії бешлейського війська.

Значні за обсягом дослідження проведено з історії кримськотатарської освіти. Джерелом виданих праць (монографія “На службі правді і освіті”, 2000; наукове видання “Нариси історії кримськотатарської народної освіти”) стали фонди: “Таврійське губернське правління”, “Канцелярія Таврійського губернатора”, “Таврійські губернські дворянські депутатські збори”, “Бахчисарайська міська управа”, “Сімферопольська чоловіча гімназія”, “Маєток “Ореанда”, “Таврійська губернська креслярня”, “Таврійське губернське жандармське управління”, “Дирекція народних вчилищ Таврійської губернії”. “Сімферопольська татарська вчительська семінарія”, “Інспекція народних училищ Сімферопольського повіту”. Дослідження документальних джерел дали змогу авторам вказаних праць дати найоб’єктивнішу картину з питань кримськотатарської народної освіти.

На початку 1990-х рр. спостерігався справжній бум у дослідженні архівних документів з історії створення і діяльності установ, організацій, підприємств не тільки радянського періоду, а й дореволюційного (до 1917 р.). Історія всім відомого виробничого об’єднання “Масандра” починалася у ІХХ ст. До 100-річчя заснування Головного Масандрівського підвалу 1894–1994 рр. і 60-річчя заснування комбінату “Масандра” (1936–1996 рр.) вийшло перероблене і доповнене видання “Сонячна “Масандра”, в якому використано документи для написання статті й підготовки підбірки документів із фондів “Лівадійсько-масандрівське управління”, “Маєток “Лівадія”, “Маєток “Ореанда” за 1830–1920 рр. і фондів приватних маєтків⁶.

Наприкінці 80-х років минулого сторіччя, напередодні відновлення Кримської автономії, особливий інтерес виник до вивчення документів, їх опублікування і використання в окремих виданнях, статтях, періодичній пресі, збірки документів з історії створення і функціонуванні Кримської АРСР 1921–1945 рр. Так, на основі архівних до-

V. Історія установ, товариств і об'єднань

кументів виданої книги “Крим багатонаціональний”, “Кримська АРСР, 1921–1945 рр.” (1990) та ін. Джерела, що стосуються історії Кримської АРСР, активно досліджуються і в даний час. Про це свідчить тематика досліджень у 2004 р. – “Курортне будівництво в Криму 1920–1945 рр.”, “Історія товариства з вивчення Криму”, “Історія податкових органів Кримської АРСР”, “Національна культурна політика у Кримській АРСР в 20–40 роки”, “Правовий статус Кримської АРСР (1921–1945 рр.) і Автономної Республіки Крим 1991р.” та ін. Розглядаючи актуальність досліджених тем, можна виділити серед них ті, які вивчаються впродовж десятиліть і не бувають вичерпаними. Одна з них – це тема Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Останніми найзначнішими виданнями можна назвати “Книгу Пам’яті” (в 8-ми томах), “Книгу скорботи”, в яких архівні документи і довідкові матеріали наочно свідчать про внесок кримчан в перемогу над загарбниками, про їхні жертви для її досягнення. Слід відзначити особливість підготовки названих видань: праця колективна – робочої групи, замовлення – державне, а ініціатива досліджень – суспільних організацій.

Висвітлюючи події періоду Великої Вітчизняної війни, дослідники все частіше звертаються до документів, які раніше були з тих чи інших причин

недоступними або ж неактуальними для досліджень. На основі документів розкрита тема Холокоста – геноциду євреїв Криму під час нацистської окупації України (1941–1944 рр.) – в збірниках документів: “Передайте дітям нашим про нашу долю” (2001); “Холокост в Криму” (2002) – з серії “Українська бібліотека Холокоста”.

Великим проектом є дослідження архівних документів для підготовки праць в серії “Реабілітовані історією”. У її рамках вже видано книгу “Політичні репресії в Криму у 20–40-і роки” (2003). Тема репресій у 20–50-і роки знайшла віддзеркалення в опублікованих підбірках документів “Політичні процеси в Кримській АРСР”, “Розкуркулення в Криму”. Популяризації архівних документів із Державного архіву в АРК сприяють газети, історико-краєзнавчий і літературно-філософський журнал “Кримський архів”, заснований у 1994 р.

¹ Держархів в Автономній Республіці Крим, ф. Р-2235, оп. 1, спр. 25, арк. 13.

² Там само, ф. Р-2295, оп. 1, спр. 25, арк. 12–13.

³ Там само, ф. Р-652, оп. 1, спр. 116, арк. 35.

⁴ Там само, ф. Р-652, оп. 1, спр. 116, арк. 36.

⁵ Філімонов С. Б. Д. Греков – професор Таврійського університету // Історико-публіцистичний альманах “Москва-Крим”. – 2001. – Вип. 3. – С. 166.

⁶ “Сонячна Масандра”. – Масандра, 1996.

Михаил Ларин

**ВСЕРОССИЙСКИЙ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ
ДОКУМЕНТОВЕДЕНИЯ И АРХИВНОГО ДЕЛА**

В марте 1966 г. в системе Главного архивного управления при Совете Министров СССР создан Всесоюзный научно-исследовательский институт документоведения и архивного дела. Он был призван осуществлять научно-исследовательскую работу в сфере архивного дела и документоведения и выработать на основе полученных научных результатов методические рекомендации по организации архивного дела и делопроизводства по всей стране. Для этого в нем были созданы соответствующие научные подразделения, в которых работало около 250 сотрудников.

На ВНИИДАД также возлагались задачи практического внедрения полученных результатов НИР, а также информационные функции. В связи с этим в его структуре был создан Отраслевой центр научно-технической информации (ОЦНТИ).

После распада СССР и образования Российской Федерации все функции по управлению архивным делом в новом государстве были переданы специально созданному органу – Росархиву. В его структуру, вместе с другими федеральными архивными учреждениями, вошел и ВНИИДАД, получивший в 1991 г. название “Всероссийский научно-исследовательский институт документоведения и архивного дела”.

В настоящее время Институт входит в систему Федерального архивного агентства. В соответствии с Уставом основными целями учреждения являются проведение фундаментальных и прикладных научных исследований в области документоведения и архивного дела, разработка и совершенствование научно-методического, информационного обеспечения деятельности организаций, подготовка научных кадров, повышение квалификации работников архивов и служб делопроизводства.

Институт является разработчиком основных методических документов, правил, инструкций, стандартов, типовых перечней по архивному делу и делопроизводству. Он издает методическую литературу, проводит ежегодную Международную научно-практическую конференцию “Документация в информационном обществе” и раз в три года научную конференцию “Архивоведение и источниковедение: проблемы взаимодействия”.

Структура Института состоит из 3 научных отделов, обслуживающих подразделений и специализированных подразделений.

К научным подразделениям относятся:

– отдел архивоведения, в который входят: сектор государственного учета и научно-справочного аппарата; сектор комплектования и экспертизы ценности документов; сектор археографии и использования документов; сектор научно-технической и электронной документации;

– отдел документоведения;

– отдел экономического и технологического обеспечения архивного дела, в который входят: сектор экономики архивного дела, лаборатория обеспечения сохранности документов, лаборатория автоматизированных архивных технологий.

В обслуживающие подразделения входят: административно-управленческое подразделение с бухгалтерией; служба электронных ресурсов. Специализированные подразделения составляют: Отраслевой центр научно-технической информации по документоведению и архивному делу; Отраслевой центр повышения квалификации; отдел консалтинга; аспирантура.

Институт возглавляет директор, который имеет двух заместителей по научной работе и заместителя по общим вопросам. Научно-методические вопросы обсуждает Ученый совет Института, в который входят авторитетные ученые и специалисты из федеральных архивов, высших учебных заведений, ВНИИДАД и Росархива.

В настоящее время в ВНИИДАД работает 130 сотрудников, примерно половина из них имеет ученые степени и звания. Он имеет юридический статус государственного учреждения и финансируется из федерального бюджета через Росархив.

В Институте с 1980 г. действует диссертационный совет (К 316.001.01). Защиты кандидатских диссертаций по историческим наукам проводятся по двум специальностям: 05.25.02 – документалистика, документоведение, архивоведение; 07.00.09 – историография, источниковедение и методы исторического исследования.

Евгений Старостин

АРХИВЫ РОССИИ
(краткий исторический очерк)

Архивы на территории России в своем развитии прошли тот же путь, что и в Западной Европе. Их история уходит в 1 тыс. до н. э. Памятники письменности (глиняные таблички, записи на камнях, досках и т.п.) обнаружены в античных городах северного Причерноморья, Закавказья. Архивы Древней Руси, возникнув с появлением славянской письменности (X в.), продолжительное время находились вместе с казною в сокровищницах князей и крупных феодалов-вотчинников. С принятием христианства в церквах и монастырях вместе с предметами культа стали хранить рукописные книги, грамоты и другие ценные документы. Софийский Собор и Киево-Печерская лавра в Киеве и др. располагали значительными документальными комплексами. Византийские церковнослужители принесли на Русь традиции делопроизводства, сложившиеся в Восточной Римской империи. Русские летописцы охотно использовали хронологические записи, житийные сказания, поучения, послания, грамоты и т. д. при составлении летописных сводов. В городах-республиках (Новгороде, Пскове и др.) формируются так называемые городские архивы. Ценные собрания откладываются в домах родовитой знати (собрания псковских посадников Дойниковичей). Огромный ущерб архивам, библиотекам и всей письменной культуре нанесло татаро-монгольское нашествие. Возникший в XVI в. Царский архив ("Хранила царские") наряду с документами по внутренней и внешней политике вобрал в себя бумаги смоленских, черниговских, ярославских, тверских и других князей. Великая смута начала XVII в. и гибель династии "рюриковичей" привела к раздроблению великокняжеского архива Московской Руси. В складывающемся Московском государстве наблюдался процесс образования ведомственных архивов, присущий странам Европы. В каждом отдельном приказе (Посольском, Разрядном, Поместном, Тайных дел и т. д.) откладывался свой комплекс документов. Наиболее важные для Московского государства документы стали помещать в архив Посольского приказа, ставший главным политическим архивом страны. Богатые собрания старых документов продолжали хранить архивы церквей и монастырей (Троице-Сергиевский, Кирилло-Белозерский, Соловецкий и др.). Процесс образования архивохранилищ при центральных и местных учреждениях, совершенствование делопроизводства и рост доку-

ментооборота, развитие книгопечатания, приведшие к разделению архивных и библиотечных материалов, завершили период так называемого "практического архивоведения" и открыли период "методического архивоведения".

Реформы Петра I ускорили процесс создания ведомственных исторических архивов. Начиная с 1717 г. вместо приказов создаются коллегии, в каждой из которых появляется должность архивариуса. В оборот впервые вводится слово "архив". Архивы, отделившись от канцелярий, оформляются в самостоятельные структурные подразделения. Те из них, которые обладали наиболее старыми документами, вошли в разряд исторических: Московский архив Коллегии иностранных дел, Разрядно-Сенатский архив, Петербургский и Московский государственные архивы старых дел, Поместно-вотчинный архив, Межевой архив и др. Министерская реформа начала XIX в. не изменила ведомственный принцип организации архивного дела. Каждое учреждение, центральное или местное, стремилось обзавестись своим хранилищем. Общегосударственное значение получили – Государственный архив МИД (Госархив Российской империи 1834), Московский архив Министерства юстиции (1852). В 1852 г. были высочайше утверждены три местных исторических архива Виленский, Витебский и Киевский. Правительство Российской империи не раз пыталось реформировать складывающуюся ведомственную структуру архивов (проекты Г. А. Розенкампа, Н. В. Калачева, Д. Я. Самоквасова, Губернских ученых архивных комиссий). К началу XX в. Россия вплотную подошла к созданию отрасли государственного управления архивным делом. Подготовка кадров для госархивов осуществлялась в Петроградском и Московском археологических институтах. В конце XIX в. появляются первые учебные пособия (Д. Я. Самоквасов, А. П. Воронов и др.). Российские архивы вступили в период "научного архивоведения".

В годы революции и гражданской войны в России возникла огромная масса беспризорных архивов. Задачу спасения их взял на себя Союз российских архивных деятелей (председатель А. С. Лаппо-Данилевский). После издания декрета от 1 июня 1918 г. "О реорганизации и централизации архивного дела в РСФСР" процесс концентрации документов в центральных и местных ар-

вивах прийняв лавинний характер. Архиви правительственных учреждений ликвидировались как ведомственные хранилища и находящиеся в них документы составили единый Государственный архивный фонд, для заведования, которым создавалось Главное управление архивным делом при Наркомпросе РФ (заведующий – Д. Б. Рязанов, с 1920 г. – М. Н. Покровский). Последующее законодательство расширяло границы ГАФ и, соответственно, функции указанного управления. В 1938 г. последнее передано в ведение НВД (позже МВД СССР). В 1960 г. ГАУ МВД СССР преобразовано в ГАУ при Совете Министров СССР. На архивный главк было возложено руководство центральными архивами и архивными управлениями и отделами союзных республик, центральными государственными архивами союзных и автономных республик, архивами краев, областей и округов, городскими архивами с постоянным составом документов. Архивы с переменным составом (районные и городские) оставались в ведении исполкомов районных и городских советов. Система партийных архивов возглавляемая Центральным партийным архивом при ИМЭЛ ЦК КПСС. Информация из документов архивов для исследователей строго дозировалась.

Сложившаяся в 60-е годы прошлого века структура архивной системы в стране включала 13 центральных государственных архивов, находившихся под непосредственным управлением ГАУ при СМ СССР. Документы по внешней политике были сосредоточены в двух архивах МИД: Архив внешней политики России (АВПР) и Архив внешней политики СССР (АВП СССР). Министерство обороны также располагалось двумя хранилищами с документами – военного (1941–1945) и послевоенного периодов. Ценные исторические источники хранили отделы рукописей центральных библиотек и музеев. Отдельные архивные системы имели КПСС и АН СССР. Кадры архивистов для архивов с 1931 г. готовил Московский государственный историко-архивный институт. С 1956 г. архивная служба СССР стала полноправным членом Международного совета архивов. Развитие отраслевой науки сконцентрировано во Всероссийском научно-исследовательском институте документоведения и архивного дела (ВНИИДАД).

Перестройка (1985–1991) ослабила идеологический контроль КПСС над архивами. В научной и периодической печати появилось множество статей с критикой так называемого догматического коммунизма. Однако решающие изменения произошли в августе 1991 г. после публикации указов Президента и Правительства РФ о передаче в веде-

ние архивных органов РСФСР партийных архивов и документов Комитета государственной безопасности. Роскомархиву было поручено принять от ГАУ при СМ СССР всю материально-техническую и финансово-экономическую базу и подведомственные ему учреждения, что означало ликвидацию последнего. Сеть центральных и местных архивов, хранивших документы партийного фонда, стала составной частью Архивного фонда РФ. Материалы Политбюро ЦК КПСС поступили в Президентский архив РФ (основан в 1992 г.). “Основы законодательства РФ об Архивном фонде РФ и архивах” от 7 июля 1993 г., “Положение об Архивном фонде РФ и ГАС России” от 17 марта 1994 г. и “Положение о Государственной архивной службе России” (Росархив), подвели правовую базу под существующую схему архивного дела в стране. Положение и Постановление правительства РФ соответственно о Федеральной архивной службе России (1998) и о федеральных государственных архивах (1999) законодательно оформили место и роль службы в системе федеральных учреждений РФ и уточнили структуру, статус, функции федеральных архивов. В связи с тем, что отдельные статьи существовавших законодательных актов были несовершенными руководство Федеральной архивной службы РФ инициировало в 2002–2003 гг. подготовку принятия проекта федерального закона “Об архивном деле Российской Федерации”. Настоящим законом ФАС РФ “регулируются отношения по организации хранения, комплектования, учета, использования Архивного фонда РФ”, а также и других документов, независимо от форм собственности и владения. Нормы, сформулированные в 32 статьях закона, приближают архивы России к западноевропейским стандартам. Однако, в определении “собственника архивных документов” закон не вводит понятие “публичные (общественные) бумаги” (т. е. принадлежащие всем гражданам), оставая собственником – “государство, муниципальное образование, юридическое или физическое лицо”. В нем не четко прописаны условия допуска к архивным документам, создаваемыми всеми без исключения правительственными, общественными и частными учреждениями, фирмами, лицами и поступивших на государственное хранение. Документы Архивохранилищ различных специальных и секретных государственных служб государства, Архива Президента РФ и т. п. мало доступны для историков новейшего времени.

На начало XXI в. система государственных архивов и органов управления ими состоит из:

Федеральной архивной службы России (название с августа 1996), осуществляющая государст-

венную политику, руководство и управление архивами на территории Российской Федерации (руководитель чл.-кор. АН РФ В. П. Козлов), 15 центральных федеральных архивов (Государственный архив РФ (ГАРФ), Российский государственный архив древних актов (РГАДА), Российский государственный исторический архив (РГИА), Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА), Российский государственный архив Военно-Морского Флота (РГАВМФ), Российский государственный архив экономики (РГАЭ), Российский государственный архив литературы и искусства (РГАЛИ), Российский государственный военный архив (РГВА), Российский государственный исторический архив Дальнего Востока (РГИА ДВ), Российский государственный научно-технический архив (РГНТА с филиалом в Самаре), Российский государственный архив фонодокументов (РГАФД), Российский государственный архив кинофотодокументов (РГАКФД), Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ), Российский государственный архив новейшей истории (РГАНИ), Центр хранения страхового фонда (ЦХСФ), “Особый архив” (бывший Центр хранения историко-документальных коллекций (ЦХИДК), существовавший с 1946 г., вошел в состав РГВА). Развитие отраслевой науки продолжает осуществлять ВНИИДАД (директор М. В. Ларин). В рамках РФ действуют также архивные органы 89 субъектов РФ, 203 государственных

архива и центры хранения современной документации (бывшие партийные архивы) и 2427 муниципальных архивных учреждений, находящихся в подчинении органов местного самоуправления. Значительный объем исторической документации продолжает храниться в ведомственных архивах, в отраслевых государственных фондах, рукописных отделах библиотек и музеев. Всего Архивный фонд РФ хранит свыше 460 млн. ед. хр. Архивы общественных организаций (Русской Православной Церкви, политических партий и объединений, частных банков и фирм и т. п.) находятся в процессе создания.

Лит.: Самковасов Д. Я. Архивное дело в России. – М., 1902. – Кн. 1–2; Черепнин Л. В. Русские феодальные архивы XIV–XV вв. – М.; Л., 1948–1951. – Ч. 1–2; Маяковский И. Л. Очерки по истории архивного дела в СССР. – М., 1960; Макасов В. В. История и организация архивного дела в СССР (1917–1945). – М., 1969; Самошенко В. Н. История архивного дела в дореволюционной России. – М., 1989; Он же. Исторические архивы Москвы и Петербурга (XVIII – нач. XX вв.). – М., 1990; Старостин Е. В. История России в зарубежных архивах. – М., 1994; Хорхордина Т. И. История Отечества и архивы. – М., 1994; Архивы России. Москва и Санкт-Петербург. Справочник-обозрение и библиографический указатель. – М., 1997; Козлов В. П. Российское архивное дело. – М., 1999. Старостин Е. В. Архивы России. Методологические аспекты архивоведческого знания. – М., 2001; Алексеева Е. В., Афанасьева Л. П., Бузова Е. М. Архивоведение. Учебник. – М., 2002; Козлов В. П. Теоретические основы археографии с позиции современности. Материалы дискуссии. – М., 2003.

Александр Безбородов

ИСТОРИКО-АРХИВНЫЙ ИНСТИТУТ РОССИЙСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ГУМАНИТАРНОГО УНИВЕРСИТЕТА

ИАИ, как и РГГУ в целом, образован 27 марта 1991 г. на базе Московского государственного историко-архивного института (МГИАИ). МГИАИ открыт согласно Постановления ЦИК СССР и СНК СССР 3 сентября 1930 г. как Институт архивоведения при Центральном архивном управлении Союза ССР (ЦАУ СССР). Это постановление было принято на основании ходатайства заведующего ЦАУ СССР М. Н. Покровского в Президиум ЦИК Советского Союза. 1 апреля 1931 г. в вузе начались учебные занятия. 20 апреля 1933 г. Его переименовал в Историко-архивный институт.

ИАИ создавался в бурную эпоху преодоления “буржуазного влияния” в советской системе образования и был нацелен на подготовку работников, связанных с идеологической деятельностью как сущностным процессом “культурной революции” в стране. Вуз, в частности, готовил руководителей-организаторов архивного дела, архивис-

тов-редакторов, публикаторов и архивистов по агитационно-массовой работе, научных работников для Института Маркса-Энгельса-Ленина и др.

В 1938 г. вместе со всей структурой Главного архивного управления ИАИ вошел в систему учреждений НКВД/МВД СССР, где находился до 1947 г. Это был единственный в его истории случай, когда ИАИ не входил в отраслевую систему управления высшим образованием. В первые недели Великой Отечественной войны он был предан забвению властями, практически закрыт. По существу его спасла лишь самоотверженность ряда членов научно-педагогического коллектива, оказавшихся способными к самоорганизации в военное время.

Послевоенные годы отмечены в вузе активной научно-педагогической и студенческой жизнью, хотя и его не миновало “закручивание гаек” в области идеологии. В 1950-е – первой половине

1960-х годов в нем создаются циклы архивоведческих и исторических дисциплин, которые могли бы определить учебную и научную стратегию вуза на длительный период времени. Однако изменение политического климата в стране не позволило сделать это. Демократизация общественно-политической жизни, порожденная импульсами XX съезда КПСС, вскоре завершилась. Вместе с тем, влияние его решений по десталинизации государственных и общественных структур распространилось за пределы СССР. В 1968 г. Пражская весна в ЧССР усилила консервативные тенденции во внутривнутриполитическом курсе советского руководства. Некоторые члены коллектива МГИАИ оказались среди тех, кто остро публично реагировал на чехословацкие события. В ответ власти “укрепили” руководство вуза, которое теперь, черпая административное вдохновение в недалеком советском прошлом, решительно принялось приводить институтскую жизнь в соответствие с новой идеологически жесткой линией КПСС. Возросла негативная роль первичной парторганизации. Из Института были уволены, вынужденно ушли или подверглись притеснениям многие профессора и преподаватели.

Научный и учебный потенциал вуза понес потери. Частично его удалось восстановить во второй половине 1970-х – первой половине 1980-х годов, когда духовно-нравственная атмосфера в нем улучшилась после прихода нового ректора.

Совсем иное академическое и общественно-политическое лицо ИАИ обрел на волне перестройки второй половины 1980-х годов: учебному процессу стали присущи большая академическая свобода для студентов; прозрачность границ между отдельными научно-образовательными программами; их разнообразие и полидисциплинарность; рост профессиональной состоятельности с созданными в рамках образованного РГГУ новыми структурами (факультетами, учебно-научными центрами, институтами и др.); значительное расширение его международных контактов.

К уже имевшимся связям с Украиной, Беларусью, Польшей ИАИ добавил надежное партнерское сотрудничество по академической линии с вузами США, Германии, Франции, Канады, Австралии, Швеции. Институт принят в качестве коллективного члена в Международный совет архивов, участвует в Болонском процессе.

В это же время возросла политическая ангажированность ИАИ. МГИАИ, а затем и созданный на его базе РГГУ приобрели в СССР/РФ и за их пределами репутацию “либерального” вуза. Активная включенность в политические процессы наложила соответствующий отпечаток на со-

держание учебного процесса: идеологически крен стал все определеннее делаться в сторону чисто западных духовных и образовательных ценностей.

Все же вузу в наибольшей мере удалось сохранить и развить оригинальные подходы в образовании и науке, сочетая их с современными инновационными технологиями, осваиваемыми коллективом, отдельными структурами Университета.

Современный Историко-архивный институт осуществляет образовательную деятельность по всем формам обучения в составе 5 факультетов: архивного дела; документоведения; истории, политологии и права; технотронных архивов и документов; “Архивной школы”. Названные факультеты объединяют 20 кафедр и учебно-научных центров. Они готовят специалистов по 8 специальностям и целому ряду специализаций. Ежегодный выпуск их составляет более 200 человек. Согласно принятой в 2002 г. Концепции развития Историко-архивного института РГГУ, образовательная стратегия его направлена на подготовку профессионалов, способных к самостоятельной творческой активности в наиболее востребованных обществом и государством сферах деятельности.

За годы существования вуза в нем сложились хорошо известные в РФ и за ее пределами научно-педагогические школы: источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин; истории; архивоведения; документоведения. Входящие в них ученые только в 1990 – 2000-е годы опубликовали сотни научных статей, десятки монографий, учебных пособий и общероссийских учебников, реализовали немало других научно-образовательных проектов. ИАИ осуществляет тесную научно-педагогическую кооперацию с профессурой РАН, МГУ имени М. В. Ломоносова, Федерального архивного агентства и др.

К блестящей плеяде ученых, в разные годы работавших в ИАИ, относятся А. И. Андреев, С. Б. Веселовский, М. С. Вишневский, Ю. В. Готье, В. З. Дробижев, Н. П. Ерошкин, А. А. Зимин, В. Е. Иллерицкий, В. В. Кабанов, Е. И. Каменцева, В. Б. Кобрин, И. Ф. Колесников, Т. П. Коржихина, В. К. Лукомский, Е. А. Луцкий, В. В. Макасов, К. Г. Митяев, И. Л. Маяковский, А. Т. Николаева, П. П. Смирнов, А. Н. Сперанский, А. Л. Станиславский, Н. В. Устюгов, Л. В. Черепнин, А. В. Чернов, М. Н. Черноморский, В. К. Яцунский.

В настоящее время в нем плодотворно работают ведущие ученые страны в области истории, историко-архивоведения, документоведения: Т. Г. Архипова, Н. И. Басовская, М. В. Бибииков, Е. М. Бурова, Ф. А. Гедрович, Л. М. Дробижева, Е. Ю. Зубкова, С. С. Илизаров, А. Б. Каменский,

И. В. Карапетянц, С. В. Карпенко, С. М. Каштанов, В. П. Козлов (до 2002 г.), В. Ф. Козлов, Т. В. Кузнецова, А. П. Логунов, В. М. Магидов, О. М. Медушевская, В. В. Минаев, М. П. Мохначева, В. А. Муравьев, Л. Н. Простоволосова (до 1994 г.), М. Ф. Румянцева, А. С. Сенин, Е. В. Старостин, А. Д. Степанский, Т. И. Хорхордина, В. Л. Шейнис, В. В. Шелохаев, С. О. Шмидт, А. Л. Юрганов.

Лит.: Хорхордина Т. И. Корни и крона. – М., 1997. Хорхордина Т. И. Историко-архивный институт РГГУ. 70 лет. – М., 2001. Безбородов А. Б., Хорхордина Т. И. Историко-архивный институт: прошлое и настоящее // Вестник архивиста. – 2001. – № 1. – С. 117–127. Казаков Р. Б., Румянцева М. Ф. Научно-педагогическая школа источниковедения Историко-архивного института / Отв. ред. В. А. Муравьев. – М., 2001. Концепция развития Историко-архивного института РГГУ / Отв. ред. А. Б. Безбородов. – М., 2002. Безбородов А. Б. От уникальности к универсальности // Вестник архивиста. – 2004. – № 2. – С. 127–140.

Анатoлий Чернобаев

ЖУРНАЛ “ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ”

Первое периодическое издание, получившее название “Исторический архив”, вышло в свет в 1919 г. Журнал возник в то время, когда государственную архивную службу возглавил выдающийся организатор и ученый Д. Б. Рязанов. На заседании Совета Главного управления архивным делом (ГУАД) РСФСР, состоявшемся 18 июня 1918 г., он поддержал инициативу видных петроградских историков и архивистов Я. Л. Барскова, Н. В. Голицына, В. Г. Дружинина, А. С. Лаппо-Данилевского, С. Ф. Платонова и др. по учреждению нового журнала. Программу и структуру “Исторического архива” разработал приглашенный на должность его редактора профессор Петроградского университета А. Э. Нольде. Кроме него в состав редакции вошли А. Е. Пресняков, И. И. Яковкин, помощник редактора и А. А. Пазухин, секретарь редакции. В первом отделе журнала предполагалось печатать декреты и распоряжения правительства по архивному делу, а также нормативно-методические документы ГУАД, во втором – статьи по архивной тематике, в третьем – научные статьи по истории. Большое внимание решили уделять хронике архивной жизни, дабы “тщательно отмечать все ценное в развитии архивного дела”.

В декабре 1918 г. первый номер “Исторического архива” был подготовлен к изданию, однако в условиях гражданской войны и экономической разрухи он вышел в свет лишь в сентябре 1919 г. Его открывал напечатанный в официальном отделе декрет СНК РСФСР от 1 июня 1918 г. о реорганизации и централизации архивного дела. Значительную часть журнала составили статьи по исторической проблематике и материалы, относящиеся к архивоведению, архивоуправлению и археографии, авторами которых были М. А. Дьяконов, А. С. Лаппо-Данилевский, С. Ф. Платонов и др. Первый номер вызвал неоднозначную реакцию в обществе. 25 декабря 1919 г. управляющий архивом Министерства народного просвещения

А. С. Николаев на совещании ведущих петроградских архивистов довел до сведения собравшихся негативную оценку, данную журналу Д. Б. Рязановым. Дальнейшее издание его было прекращено.

В 1921 г. редакция бывшего “Исторического архива” совместно с ГУАД, которое с сентября 1920 г. возглавил М. Н. Покровский, издали первый (и единственный) выпуск “Сборника материалов и статей”. Его основу составили материалы неизданного второго номера журнала. В сборнике опубликованы статьи Ю. С. Гессена, Л. Г. Дейча, В. И. Пичеты и др., а в разделе “Из записной книжки архивиста” помещены документы, подготовленные к печати С. Н. Валком, Б. И. Николаевским, С. А. Пионтковским. В связи с прекращением издания “Исторического архива” по инициативе М. Н. Покровского и под его руководством стал выходить журнал “Красный архив” (1922–1941), осуществлявший “идеологически выдержанную” публикацию документов Государственного архивного фонда.

В середине 1930-х годов наметился определенный прогресс в издании архивных документов. К этому времени были разработаны научные рекомендации по публикации исторических источников XVI–XVII вв. (авторы Б. Д. Греков, В. Г. Гейман, Р. Б. Мюллер, К. Н. Сербина, Н. С. Чаев) и XIX – начала XX вв. (автор А. А. Шилов). В составе созданного в 1936 г. Института истории АН СССР был организован археографический сектор, приступивший к изданию периодических сборников, получивших название “Исторический архив”. До Великой Отечественной войны вышло три его номера; в 1949 г. – номер четвертый; последний, десятый номер сборника, издано в 1954 г. Ответственным редактором № 1–9 “Исторического архива” являлся Б. Д. Греков, № 10 – А. А. Новосельский. К сотрудничеству в них были привлечены видные историки – А. С. Нифонтов, Л. Н. Пушкин, М. Н. Тихомиров, Л. В. Черепнин и др.

Первый том сборника “Исторический архив”, вышедший осенью 1936 г., был насыщен материалами, которые в полной мере характеризовали новое издание. В нем опубликованы документы по истории восстаний Степана Разина и Ивана Болотникова, описания путешествий иностранцев в Россию, материалы по истории холопства в Восточной Сибири в XVII в., статьи Н. Г. Чернышевского 1858 г. по крестьянскому вопросу. Среди материалов, опубликованных в его последующих томах, – “Ливонская правда” (XIII в.), источники по истории феодального землевладения и хозяйства, документы о развитии горной промышленности, о монополистических объединениях накануне Первой мировой войны.

В начале 1950-х годов, после смерти И. В. Сталина, в общественно-политической жизни страны происходят заметные изменения. Научная общественность неоднократно обращалась в ЦК КПСС с просьбой разрешить издавать журнал “Исторический архив”, который бы регулярно и планомерно публиковал исторические источники. 15 мая 1954 г. Секретариат ЦК КПСС поддержал эту инициативу. В принятом постановлении указывались периодичность и объем “Исторического архива” – 6 номеров в год, объемом 15 п. л. Главным редактором его был утвержден директор Фундаментальной библиотеки общественных наук В. И. Шунков (в мае 1960 г. его сменил Д. А. Чугаев, работавший с 1956 г. заведующим сектором публикации источников по истории советского общества Института истории АН СССР). В состав редколлегии вошли: И. Н. Земсков, В. В. Максаков, Б. И. Мусатов, Н. А. Ивницкий, А. Л. Сидоров, И. С. Назин, Т. В. Шепелева, А. А. Новосельский. Заместителем главного редактора стал Н. А. Ивницкий, а ответственным секретарем – Б. Г. Литвак. В дальнейшем состав редколлегии изменялся. В разное время в нее входили Г. А. Белов (начальник Главного архивного управления при Совете Министров СССР), профессора Н. Ф. Бельчиков, С. Н. Валк, А. А. Зимин, сотрудники различных ведомств Г. С. Калашников, Н. В. Матковский, В. П. Якубовский и др. Соучредителями журнала были Институт истории АН СССР, Главное архивное управление при СМ СССР и Институт Маркса-Энгельса-Ленина-Сталина при ЦК КПСС, в руках которого и находились реальные рычаги управления данным изданием.

“Исторический архив” стал не только крупным публикаторским центром. Он, в известной мере, помещая передовые статьи, определял направление научно-публикаторской деятельности в стране. В первом номере журнала за 1956 г. была опубликована передовая “Шире развернуть публикации документов по истории советского общества”.

Ее автор Н. А. Ивницкий призвал направить основные усилия на издание новых источников преимущественно по этой проблематике, на разработку актуальных теоретических вопросов археологии и источниковедения. Примечательно, что вскоре появились “Правила издания документов советского периода” (М., 1960), составленные А. И. Логиновой и Н. В. Михайловой.

В мае 1961 г. под предлогом устранения дублирования тематики в журналах по истории и сокращения расходов по их содержанию Секретариат ЦК КПСС принял постановление с констатирующей формулировкой – “предрешишь вопрос о прекращении с января 1962 года издания журналов “Исторические науки”, “Исторический архив”, “Вестник истории мировой культуры”. В защиту “Исторического архива” выступили руководители научных и архивных учреждений, общественные организации, ветераны “ленинской гвардии”. С учетом их обращений ЦК КПСС счел возможным продолжить его издание. Однако уже вскоре был найден новый повод для закрытия “неудобного” журнала. В мае 1962 г. вышел в свет второй номер “Исторического архива”. В нем было опубликовано переписку К. С. Станиславского и В. И. Немировича-Данченко за 1902–1917 гг. со вступительной статьей журналиста С. С. Подольского, прошедшего 20 лет в сталинских лагерях. Эта публикация, отражавшая творческое кредо двух выдающихся деятелей культуры, каждый из которых видел свой путь развития Художественного театра, вызвала резкую критику группы артистов МХАТ. Их статьи, появившиеся в разных газетах в один и тот же день, носили явно заказной характер и были направлены на удушение журнала. 4 ноября отдел пропаганды и агитации ЦК подготовил записку и проект постановления Секретариата ЦК КПСС “Об ошибке журнала “Исторический архив”. В них указывалось на “безответственность” и “серьезную ошибку” редколлегии журнала и в связи с тем предлагалось принять действенные меры по улучшению его содержания. Однако на заседании Секретариата председательствовавший секретарь ЦК КПСС Ф. Р. Козлов вместо обсуждения подготовленного вопроса неожиданно заявил, что предлагает “вопрос по существу не обсуждать, а журнал закрыть”. В результате с 1 января 1963 г. “Исторический архив” прекратил свое существование.

В 1955–1962 гг. на страницах “Исторического архива” было напечатано 347 подборок документов, хронологически охватывающих период с XV

до середини ХХ в. Среди них источники по социально-экономической и политической истории России, внешней и финансовой политике, истории культуры, а также по всеобщей истории.

В 1991 г. с инициативой воссоздания журнала выступил Р. Г. Пихоя (руководитель в то время российской архивной службы). Концепцию его издания разработал А. А. Чернобаев, которому был предложен пост главного редактора. Учредителями “нового” “Исторического архива” стали Комитет по делам архивов при Правительстве Российской Федерации и издательство “ЛИТ”. Первый (“пилотный”) номер журнала вышел в свет в конце 1992 г. В дальнейшем его периодичность составила 6 номеров в год. В связи с финансовыми затруднениями в 1995–1998 гг. № 5–6 выходили двоякими.

В состав редакционного совета “Исторического архива” входили Б. В. Ананьич, Н. Н. Болховитинов, О. В. Волобуев, В. П. Козлов (председатель редсовета с 1997 г.), С. В. Мироненко, Р. Г. Пихоя (председатель редсовета в 1992–1996 гг.), Н. Н. Покровский, А. Н. Сахаров, А. Д. Степанский, А. А. Чернобаев, А. О. Чубарьян, С. О. Шмидт и др.; в нем были представлены также зарубежные ученые – Дж. Биллингтон (США), Ф. Каленберг (Германия), Э. Кросс (Великобритания), Ч. Палм (США) и др. Редколлегия журнала: В. Ю. Афиани, С. Ф. Козлов, В. В. Корнев, С. В. Попов, Ю. В. Сигачев.

Основную задачу журнала редсовет и редакция видели в том, чтобы познакомить читателей с неизвестными ранее источниками по узловым проблемам отечественной истории как древней, так и новейшей. Отдельным направлением освещения должна была стать история российского зарубежья. Не ограничиваясь рамками истории России, предполагалась также публикация наиболее интересных источников по истории и культуре других стран из российских и зарубежных архивов. При подготовке исторических источников к изданию редакция исходила из следующих критериев: во-первых, принимать к публикации лишь неизданные ранее документы; во-вторых, публиковать их текст полностью, без купюр, руководствуясь существующими правилами издания исторических документов; в-третьих, при отборе материалов учи-

тывать их научную и общественную актуальность, не допуская в то же время политизации журнала.

С 1999 г. учредителями журнала являются Федеральная архивная служба России, Автономная некоммерческая организация “Издательство “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН) и Общество с ограниченной ответственностью “История-сервис”. Состав редсовета обновился – наряду с прежними членами, в него вошли В. С. Мясников, А. К. Сорокин и В. В. Шелохаев. В состав редакциивошли: В. Ю. Афиани (заместитель главного редактора; с 2004 г. – член редсовета), О. И. Горелов (заместитель главного редактора), Г. И. Науменко (ответственный секретарь), М. И. Одинцов, А. Н. Свалов, Ю. В. Сигачев.

Постоянными рубриками журнала являются “Архив вождей”, “Россия на переломе”, “Великая Отечественная”, “Внешняя политика”, “Россия в космосе”, “Государство и церковь”, “Русское зарубежье”, “Век девятнадцатый”, “Из глубины веков”, “Архивная россыпь”, “Критика и библиография” и др. Изданы страноведческие номера (“Россия и Великобритания”, “Россия и Франция”, “Россия и Германия”, “Россия и Украина”) и региональные тематические номера (“Нижегородский край в истории России”, “К 300-летию Санкт-Петербурга”).

За истекшие годы на страницах “Исторического архива” опубликован обширный комплекс документов из фондов российских архивов, а также из фондов и коллекций зарубежных архивов, рукописных отделов библиотек и музеев. В научный оборот введено свыше 1000 печатных листов ценных источников. Журнал стал заметным археографическим и историографическим явлением.

Лит.: Седельников В. О. Журнал “Исторический архив” и возникновение советской архивной периодики // Археографический ежегодник за 1979 г. – М., 1981. – С. 106–121. Судьба журнала “Исторический архив” в 1955–1962 гг. / Автор вступит. статьи В. Д. Есаков. Публ. Е. Д. Орехова // Исторический архив. – 1992. – № 1. – С. 194–215. Степанский А. Д. Новый “Исторический архив” и проблемы истории журнальной археографии // Археографический ежегодник за 2000 г. – М., 2001. – С. 22–31. Свалов А. Н. Новый “Исторический архив” // Отечественная история. – 2002. – № 4. – С. 145–150. Крылов В. В., Чернобаев А. А. “Исторический архив”: прошлое и настоящее // Исторический архив: 1919–2001 гг. Указатель опубликованных материалов. – М., 2002. – С. 5–16.

Розділ VI

ОГЛЯДИ АРХІВНИХ ФОНДІВ

Володимир Ковальчук

ВИДИ ДОКУМЕНТІВ МЕРЕЖІ ОУН (б) І ЗАПІЛЛЯ УПА НА ВОЛИНІ ТА ПОЛІССІ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Важливе значення для джерелознавчих студій руху опору на українських землях¹, зокрема діяльності ОУН (б) у роки Другої світової війни, має детальне вивчення характеру джерельної бази. Письмові джерела з історії ОУН (б) (автентичні повстанські, німецькі, радянські, польські документи) є носіями досить специфічної інформації, а тому вони почали широко вводитися до наукового обігу тільки у 90-х роках ХХ ст., причому часто лише як аргумент у ідеологічній полеміці². Дослідження таких документів як історичного джерела, зокрема тих, що склали систему документообігу в ОУН (б), як це часто буває у схожих випадках, здійснюється після того, як з багатьма з них історики вже мали нагоду познайомитися. Ані всебічну систематизацію та класифікацію документів, ані встановлення ступеня інформативності та об'єктивності кожного їхнього виду, ані уніфікацію способів написання назв документів поки що не проведено, хоча і зроблено певні спроби у цьому напрямі. Якраз вирішення цих проблем сприятиме розширенню дослідницьких горизонтів, стане черговим кроком до впорядкування комплексу джерел, а це сприятиме формулюванню істориками об'єктивніших висновків про роль і значення діяльності ОУН (б) для української історії.

Вивчаючи неавторські позначки на “трофейних” документах, здобутих на Волині та Поліссі, вдалося встановити, які радянські військово-політичні формування і коли саме вилучали документи ОУН (б). Для радянського партизанського з'єднання М. Наумова піковим став січень–лютий 1944 р., Я. Шкрябача – січень 1944 р., О. Федорова – січень–березень 1944 р., В. Бегми – 1944 р., загону ім. Хрущова Рівненського партизанського з'єднання № 2 “За Родину” і Київського партизанського загону – лютий 1944 р., учасників першої української партизанської дивізії ім. С. Ковпака – січень та жовтень 1944 р.³ Щодо відділів контррозвідки СМЕРШ корпусів та дивізій Першого Ук-

раїнського фронту і розвідки навчальних рот дивізій та полків, внутрішніх військ НКВС і НКДБ, то для встановлення пікових етапів у виявленні ними “трофейних” документів бракує інформації. У цілому, як показали архівні студії, особливо значний відсоток збережених документів датований другою половиною 1943 – першою половиною 1944 рр.

Результати аналізу радянських документів дають підстави твердити, що найбільшу увагу власне документальним “трофеям”, зважаючи на специфіку своєї роботи, приділяли працівники НКВС–НКДБ. Так, начальники ТВ НКДБ Ковельської залізниці В. Кочетков і тамтешнього першого відділу Новіков у лютому 1945 р. повідомляли для М. Хрущова, що внаслідок проведених оперативно-чекістських операцій захоплено “різні оперативні документи УПА”, зокрема плани і звітність господарчого про заготівлі одягу та продуктів на 20 аркушах, присуди трибуналу за справами на учасників “банд”, декілька примірників постанов Третього надзвичайного з'їзду ОУН (б), велику кількість націоналістичної літератури, листівок та антирадянських лозунгів та іншу “ділову переписку організаторів УПА”, а також підроблені радянські документи: паспорти, військові, комсомольські, партійні та профспілкові квитки, трудові, розрахункові, “червоні” і речові книжки, водійські посвідчення, свідоцтва про звільнення від служби в армії, картки кандидата, гербові та військові печатки, різні особисті документи та довідки (всього – 608 документів і печаток)⁴. Згадуючи про ОУН (б) на Волині, на накази, інструкції та листи цієї організації посилався начальник оперативно-чекістської групи партизанського з'єднання С. Ковпака І. Юркін⁵.

Учасники радянського партизанського руху у своїх спогадах⁶ схилилися до спрощень, а також часто подавали недостовірні назви деяких видів документів ОУН (б). Наприклад, партизани з'єднання

М. Наумова у 1944 р. поблизу річки Случ на Волині знайшли понад 1700 “інструкцій, директив, наказів, оперативних зведень, орієнтировок, методичних розробок, брошур, листів, звітів”⁷, а у містечку Торговиця, яке знаходиться за 20 км на південь від Луцька, виявили “силу-силенну різних документів УПА”⁸. У Дубровицькому районі на Рівненщині мішки з паперами, які виявилися “бандерівськими документами”, захопило партизанське з’єднання Я. Шкрябача. Це сталося у січні 1944 р.⁹

На відміну від працівників НКВС–НКДБ, радянські публіцисти, чий судження були цілком доступними для громадськості, описували документальну спадщину ОУН (б) побіжно, не маючи змоги (адже перешкоджали об’єктивні обставини!) повноцінно її дослідити. Так, С. Шепітько твердив про якісь “звіти, помережені голубим чорнилом”, віднайдені у криївці неподалік Богущівських хуторів¹⁰. У колективній праці за редакцією М. Івасюти йшла мова про мобілізаційні списки населення¹¹.

До поля зору сучасних українських дослідників також потрапляють деякі види документальної спадщини ОУН (б) – інструкції, накази, звіти, щоденники, листівки, пропагандистські видання. Наприклад, І. Патриляк одні назви документів ОУН (б) та УПА (такі як акт) бере у лапки і пише з великої літери, а, згадуючи назви інших (накази, звіти, листи), у лапки їх не бере, вид документа “запотребування” переінакшує на “замовлення”¹². Ю. Романишин зарахував до “лістівків” накази, інструкції, звернення, відозви ГК УПА, твердив про “загальні інформативні матеріали”¹³. Частина авторів відносить усі види документації ОУН (б) до “грипсів”, не уточнюючи при цьому, що мається на увазі узагальнена назва підпільних і повстанських документів, а не їхній вид. Уніфікацію правил написання назв кожного з видів перелічених документів досі не здійснено.

Комплекс документів ОУН (б) і Запілля УПА¹⁴ доцільно класифікувати на розпорядчі, звітні, внутрішньогалузеві, агітаційно-пропагандистські документи та епістолярій¹⁵. До першої групи слід віднести документи загального характеру – інструкції, звіти, формуляри, накази, зарядження, розпорядження, узгодження, повідомлення та призначення. Основою кожного із вказаних видів документів є чітко визначена наказова (регулятивна) частина. Наведемо приклади із них по порядку. Так, тимчасова інструкція для пропагандистів (коменданта чи політичного референта невстановленого району надрайону ВО “Богун”) “Гарника” про організацію пропагандистської мережі, завдання для її працівників рівня підрайонів і ста-

ниць, а також роботу дільничних, артільних і юнацьких виховних пропагандистів з’явилася 6 грудня 1943 р.¹⁶ Взірєць звіту (політичного референта Камінь-Каширського надрайону ВО “Турів”) “Миколи” вийшов 19 липня 1943 р.¹⁷. Формуляр складання списків сільського чоловічого населення віком від 18 до 35 і від 35 до 50 років та жіночого населення віком від 18 до 30 років, зроблений організаційно-мобілізаційним референтом ВО (“Заграва”) “Тарасом”, побачив світ у вересні 1943 р.¹⁸ Наказ про взяття на облік місцевих працівників Запілля від 19 листопада 1943 р. видав керівник господарського відділу (Рівненського) надрайону № 3/3 (ВО “Богун”) “Харко”¹⁹. Зарядження № 9 про збір працівниками місцевої адміністрації продовольства і ведення діловодства у цій сфері підготував (суспільно-політичний референт Сарненського надрайону “Лісова Пісня” ВО “Заграва”) “Павло” 4 листопада 1943 р.²⁰ Розпорядження господарського референта невідомої військової округи ПЗУЗ про організацію виробництва промислових товарів у різних місцях округи з’явилася 20 вересня 1943 р.²¹ Єдине з виявлених нами узгоджень, датоване 22 серпня 1943 р., до наказу коменданта ВО (“Заграва”) було складено комендантом надрайону (“Долина” ВО “Заграва”) “Вороном” з приводу зменшення штатів зв’язку, створення місцевих боївок, збирання зброї і оподаткування громадян²². Повідомлення заготівельного підреферента Рівненського надрайону № 3/3 (ВО “Богун”) “Лебеда” для “Шведа” про відпуск нафти на вимогу командира “Енея” і “Корнія” вийшло 19 листопада 1943 р.²³ Командир господарського відділу Костопільського надрайону “Долина” (ВО “Заграва”) “Байда” 9 жовтня 1943 р. для “Хмари” видав “призначення” шефом місцевого бухгалтерського підвідділу²⁴. Територіальне походження, а інколи й адресат та дата, у розпорядчих документах чітко не зазначалися. У них наведено тільки псевдоніми авторів, а їхню конкретну організаційну приналежність доводиться встановлювати.

Звітні документи (друга група) склалися з чіткою періодичністю (постійною або циклічною) і майже всі спрямовувалися працівниками мережі ОУН (б) до “ділових зверхників”, тобто працівників вищих щаблів. Серед них переважають інформації, вістки, повідомлення, огляди подій, відомості з терену, списки, реєстри, відомості, щоденники. Наприклад, інформацію № 85 про українсько-польське протистояння у с. Балашівка і польській колонії Поталиця склав 1 січня 1943 р. невстановлений працівник терену “Скеля” (Костопільського надрайону “Долина” ВО “Заг-

VI. Огляди архівних фондів

рава”) “Безрідній”²⁵. Вістки з Корецької округи невідомого автора з’явилися орієнтовно влітку (1943 р.)²⁶. Від повідомлень розпорядчого характеру слід відрізняти звітні повідомлення про випадки, видані в ОУН (б) до вересня 1943 р. В одному з них йшлося про події у Володимирсько-Горохівській окрузі за період від 1 до 8 серпня 1943 р.²⁷ Як правило, інформації узагальнювали огляди подій. Наприклад, огляд подій № 9, які сталися у терені ВО (“Богун”) від 10 до 20 листопада 1943 р., автор нерозбірливого підпису підготував 25 листопада 1943 р.²⁸ Подібно склалися відомості з терену. Так, відомості з терену референт СБ Столинського надрайону “Гало” (ВО “Заграва”) “Грибок” уклад 12 листопада 1943 р.²⁹

Для обліку працівників різних структур ОУН (б), їхньої зброї, населення готувалися списки. Одним з них є список чоловічого населення району № 9 “Озеро” (Острозького району Здолбунівського надрайону ВО “Богун”). Ні його автора, ні точної дати складання встановити не вдалося³⁰. Прикладом реєстру є складений працівником організаційно-мобілізаційної референтури району № 20 (Рівненського надрайону ВО “Богун”) “Прометеєм” документ від 29 грудня 1943 р. для обліку старшин, які працювали у цій референтурі³¹. Працівники господарських референтур обліковувалися у відомостях. Так, відомість (господарського референта району № 20 Рівненського надрайону ВО “Богун”) “Гліба” про працівників господарських відділів у районі і підрайонах підготовлено 29 листопада 1943 р.³² Отже, звітами дуже часто займалися, крім комендантів, референти – СБ, організаційно-мобілізаційні, господарські.

Досі мало що відомо про такий вид звітних документів як щоденники (“денники”). Твердження коменданта Столинського надрайону “Гало” ВО “Заграва” “Шепеля” переконує, що ведення щоденників було обов’язковим, принаймні, для комендантів надрайонів³³. Яскравим прикладом цього є три таких документи, складені комендантом Костопільського надрайону (і району?) ВО “Заграва” “Вороном”, датовані 3 серпня – 3 листопада, 6 серпня – 26 жовтня, 28 вересня – 6 жовтня 1943 р.³⁴ До щоденників за структурою подібні хроніки³⁵. Як свідчить у інструкція Головної Команди УПА, складена у вересні 1943 р., хроніки повинні були вести в усіх військових відділах УПА³⁶. Інакше кажучи, це була складова загальнообов’язкової документації цих відділів.

Група внутрішньогалузевої документації – протоколи, прохання, чеки-вимоги, поквітування, запотребування, зведені відомості, плани заготівель, норми видачі, посвідки, проекти – регулювала

вужче коло питань і у межах певної організаційної ділянки (наприклад, суспільно-політичної референтури району “Замок” Сарненського надрайону ВО “Заграва”). Референтури СБ добре репрезентують протоколи. Так, протокол допиту (“зіння”) втікача з радянського партизанського загону ім. М. Хрущова П. Козленка 30 березня 1944 р. завірив працівник СБ невідомого терену “Парфен”³⁷. Серед внутрішньогалузевих документів найбільше таких, які стосувалися діяльності господарських референтур, складів, підпільних підприємств тощо. Наприклад, господарський референт Рівненського надрайону (ВО “Богун”) “Харко” і підреферент заготівель надрайону “Лебедь” 19 листопада 1943 р. у “проханні” намагалися встановити порядок подання запотребувань на ім’я заготівельного підреферента³⁸. Особа, якій була необхідна та чи інша продукція, зверталася до представника певної господарської структури із чеком-вимогою чи запотребуванням. Наприклад, тереновий невідомого відділу УПА у недатованому чеку-вимозі № 22 клопотався про виділення для відділу через місцевого господарчого “Вечірнього” продуктів та сіна³⁹. 6 січня 1944 р. заступник командира відділу УПА “Рибак” “Дуб” подав такий документ до м’ясного складу господарчого Запілля невідомого терену ПЗУЗ⁴⁰. У відповідь надавалися замовлені продукти, речі, назва яких зазначалася у поквітуванні. Зокрема, у поквітуванні заступника господарського референта куща № 1 невідомого терену ПЗУЗ від 29 березня 1944 р. “Грушки” йшлося про виділення представникові відділу особливого призначення (ВОП) групи УПА “Заграва” “Зозулі” хліба, м’яса⁴¹. Через 10 днів господарчий того чи іншого терену ОУН (б) складав зведену відомість, куди вносив інформацію про видані зі складу продукти, майно.

Норми продовольства, яке мали заготовити господарські референти районів, встановлювалися у планах, підписаних господарниками надрайонів. Так, зведену відомість про видані для відділу УПА “Погром” речі за період з 11 до 20 листопада 1943 р. склав господарчий “Чуприна”⁴². Кількість майна, яке слід було заготовити господарським референтам районів, визначалася планами заготівель, які розробляли господарники надрайонів. Наприклад, план заготівлі найпотрібніших предметів, складений 30 жовтня 1943 р. (працівниками господарського відділу Рівненського надрайону ВО “Богун”) “Юрком” і “Лебедем”, встановлював норми заготівель для усіх районів надрайону на період до завершення 1943 р.⁴³

Найвні у архівах посвідки належать до діловодства комендатур і УЧХ. Так, якщо завідувач

санітарного пункту “Долина” УЧХ “Прявофен” 5 січня 1944 р. видав козакові “Гориню” посвідку про відпустку⁴⁴, то командир Запілля Олицького району (ВО “Турів”) “Мирон” 10 березня 1944 р. склав документ з такою назвою для чотогого УПА “Жука”⁴⁵. Збереглися проекти організації управ. Зокрема, такий документ про створення управи у м. Бережниця на Рівненщині невідомий автор склав 10 жовтня 1943 р.⁴⁶

До четвертої групи слід віднести агітаційно-пропагандистські матеріали: вишколи, програми відзначень свят, реферати, вказівки для промов, промови, комунікати, листівки, брошури тощо. В українських архівах ці документи часто зберігаються разом з підпільними газетами, журналами, оскільки останні також видавалися з метою пропаганди. Як правило, тексти вишколів та програми свят, підготовлені невідомими авторами, поширювалися в ОУН (б) і УПА. Виявлено тексти вишколів – військового, географічного, ідеологічного, організаційного, політичного, конспіративного, світоглядного і популярного⁴⁷. Можливо, вишколи готував політичний відділ при Головній Команді УПА для навчання стрільців УПА і учасників ОУН (б).

Дуже детально розроблено програми відзначення свят, зокрема роковин 22 січня і 30 червня, тобто Акту Злуки УНР і ЗУНР, укладеного 1919 р. і дня проголошення Української держави у 1941 р.⁴⁸ Працівники референтур, принаймні юнацької, висвітлювали актуальні історичні та суспільно-політичні проблеми у рефератах, з якими виступали на “сходинах” (зборах). Так, наболілій тематиці українсько-польського протистояння на Волині свій реферат 16 жовтня 1943 р. присвятила працівниця мережі юнацтва нестановленого терену ПЗУЗ, названа псевдонімом “Катя”⁴⁹. У Турійському і Шацькому районах (ВО “Турів”) дівчата писали реферати на такі теми: “Значіння творів Шевченка у відродженні української нації”, “Значення Чорного моря у розвитку Української Держави”, у Маневіцькому і Матіївському районах – “Походи Святослава Завойовника і їхнє значення”, “Причини упадку Київської держави”, а в Голобському та Седлищанському районах – “Передхристиянські часи на Україні”, “Значення християнства в розвитку Київської держави”⁵⁰. Набули поширення і вказівки до промов, які мали виголошувати повстанські пропагандисти⁵¹.

Показові випадки протиправної поведінки учасників ОУН (б) фіксувалися у комунікатах, які готувалися по лінії СБ і широко популяризувалися. Там же встановлювалася міра покарання за вчинення протиправних діянь⁵².

Через листівки пропагандисти ОУН (б) і УПА намагалися привернути на свій бік різні соціальні верстви українського населення, вони спеціально зверталися до жителів українських регіонів, національних меншостей, учасників військово-політичних формувань. Так, Домбровський Ілько-Лейба (член ОУН (б) з листопада 1941 р.) завдяки чудовому знанню історії підготував низку листівок із закликами до узбецького, таджицького, вірменського, азербайджанського та інших народів СРСР. Він же у серпні 1943 р. написав брошуру “Як московський царизм підкорив народи”⁵³.

П’яту групу складають листи, якими учасники ОУН (б) і УПА обмінювалися між собою. Вони менш тенденційні, порівнюючи з іншими організаційними документами. Адже їх не треба було зберігати, оприлюднювати серед широкого кола осіб, копіювати, обліковувати і таке інше. Автори листів часто висловлювали доволі несподівані цікаві оціночні судження. Так, “Корній” (М. Кравчук)⁵⁴, який працював у розвідувально-інформаційному відділі референтури СБ ВО [“Богун”]⁵⁵, у листі до референта СБ “Зенона” попросив заарештувати якогось Федора Темнюка за його провокації щодо УПА. М. Кравчук встановив, що той займався контрпропагандою і 6 жовтня 1943 р. висловився про членів УПА таким чином: “вони всі смаркачі, діти, нищать ляхів, розкидають лютючки, через що можуть палити наші села та знищити нас усіх”⁵⁶. Подальше вивчення епістолярної спадщини членів ОУН (б) і УПА ускладнено через малу кількість збережених листів, порівнюючи з іншими групами документів.

Отже, нами виокремлено понад 35 видів документів, що становили самодостатню систему документообігу між різнорівневими складовими частинами мережі ОУН (б) та Запілля УПА на теренах Волині й Полісся у роки Великої Вітчизняної війни. Особливо значний відсоток документації датований другою половиною 1943 р. – першою половиною 1944 р. Комплекс розглянутих документів логічно поділяти на розпорядчу, звітну, внутрішньогалузеву, агітаційно-пропагандистську та епістолярну складові. Якщо документи першої групи були обов’язковими для виконання, а другої – обов’язково складалися працівниками організаційних клітин, то внутрішньогалузеві документи відображали буденну діяльність певної референтури чи коменданта. Документи четвертої групи мали ідеологічне забарвлення і адресувалися не тільки членам ОУН (б), а й цивільному населенню. Листи дають змогу встановити особисті якості авторів та адресатів, вони позбавлені офіційних штампів і писалися у довільній формі.

VI. Огляди архівних фондів

Якщо більшість звітних і внутрішньогалузевих документів склалися згідно зі встановленою періодичністю, то накази, агітаційно-пропагандистські матеріали і листи готувалися виключно у разі потреби. Як показало дослідження документів з усіх п'яти груп, найбільший інформаційний потенціал мають звіти, тоді як першість за об'єктивністю належить листам. Практика показує, що назви різних видів документів найзручніше передавати без лапок і з маленької літери – наказ, звіт, комунікат і т. д.

¹ У загальних рисах актуальність цієї проблематики окреслив Я. Калакура. Див: *Калакура Я.* Джерела вивчення історії українського руху опору // *Тези доп. Всеукр. наук.-метод. конф. "Українознавство у технічному вузі: методологія, методика, перспективи"*. – К., 1994. – С. 43–44.

² Дослідники з різних мотивів, а найчастіше будучи заручниками тієї чи іншої кон'юнктурної ситуації, часто публікують неповні тексти документів, навмисне позбавлені "незручних" місць. На дану проблему справедливо вказав Я. Грицак. Див: *Jaroslav Hrycak.* Stosunki ukraińsko-żydowskie w postradzieckiej historiografii ukraińskiej. – Krakow, 2000. – С. 109 (цитата за: *А. Портнов.* Інтелектуальні пастки добрих намірів / *Критика*. – 2004. – № 6. – С. 15–16). І справді, це є притаманним, наприклад, для праць В. Косика (Україна та Німеччина у Другій світовій війні. – Л., 1993) та В. Масловського (Обвиняєт земля. – Организация украинских националистов: документы и материалы. – М.: Универсум, 1991).

³ *Ковальчук В.* Виявлення організаційних документів ОУН і запілля УПА на ПЗУЗ в 1943 – на поч. 1944 рр. // *Український історичний збірник*. – 2004. – Вип. 6. – С. 355–367.

⁴ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1700, арк. 26–27.

⁵ *Юркін І.* У нас – особливе завдання / *Радян. Волинь*. – 1973. – 18 трав. – С. 3; *Він же.* У нас – особливе завдання (продовження) / *Там само*. – 19 трав. – С. 4.

⁶ Членам ОУН (б) рекомендувалося також писати спогади. Зокрема, про це йдеться в інструкції про написання спогадів, репортажів, письмове переповідання окремих фактів, епізодів з боротьби ОУН і УПА, складеній орієнтовно 1947 р. (Держархів СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 29, арк. 280–281).

⁷ Підтверджені про існування директив, оперативних зведень та орієнтировок віднайти не вдалося. Див.: *Наумов М.* Західний рейд. – К., 1969. – С. 142–143.

⁸ Там само. – С. 162.

⁹ *Шкрябач Я.* Дорога в Молдавію. – Кишинев, 1958. – С. 320, 321, 323.

¹⁰ Вони знаходяться неподалік села Богушівка Млинівського району Рівненської області. Див.: *Шенітько Є.* Поводирі смерті / *Червоний прапор*. – 1989. – 2 верес. – С. 3.

¹¹ *Правду не здолати* / *Відповідальний ред. М. Івасюта* – Л., 1974. – С. 63.

¹² *Патриляк І.* Старшинські й підстаршинські школи УПА в 1943–1944 рр. (закінчення) // *Визвольний шлях*. – 2004. – № 4. – С. 79–89.

¹³ *Романишин Ю.* Пропагандивна діяльність ОУН–УПА 40–50-х рр. ХХ ст. як факт історії боротьби за незалежність України / *Збірник праць науково-дослідницького центру періодики*. – 2001. – Вип. 9. – С. 227.

¹⁴ Про градацію мережі ОУН (б) на ПЗУЗ (поділ на організаційні клітини, у кожній з яких діяли комендант і рефе-

ренти) див.: *Марчук І.* Методика вивчення архівних джерел з історії ОУН та УПА на Волині: з досвіду дослідника // *Арх. України*. – 2004. – № 1–2. – С. 148–150. У нашій статті під "Запіллям УПА" розуміється етап у розвитку мережі ОУН (б) на ПЗУЗ, що у часовому вимірі обмежений жовтнем 1943 р. – липнем 1944 р.

¹⁵ Перші спроби класифікувати документи ОУН (б) і Запілля УПА Волині і Полісся за 1942–1945 рр. уже здійснено. Див.: *Ковальчук В.* Діловодство та архівна справа в УПА на північно-західних українських землях в 1943 – на поч. 1944 рр. // *Наукові записки. Зб. праць молодих вчених та аспірантів*. – К.: Хмельницький, 2002. – Том 8 (Ч. II). – С. 178–187; *Він же:* Виявлення організаційних документів ОУН і запілля УПА на ПЗУЗ в 1943 р. – на поч. 1944 р. // *Український історичний збірник*. – 2004. – Вип. 6. – С. 355–367.

¹⁶ Держархів Рівненської обл., ф. Р-30, оп. 2, спр. арк. 20–20 зв.

¹⁷ Там само, спр. 357, арк. 9.

¹⁸ ЦДАГО України, ф. 57, оп. 4, спр. 353, арк. 56.

¹⁹ Держархів Рівненської обл., ф. Р-30, оп. 2, спр. 108 а, арк. 24.

²⁰ Там само, спр. 109, арк. 75.

²¹ Там само, спр. 108а, арк. 1–2.

²² Там само, спр. 34, арк. 20–21.

²³ Там само, спр. 108а, арк. 25.

²⁴ ЦДАВО України, ф. 3838, оп. 1, спр. 53, арк. 18.

²⁵ Там само, спр. 59, арк. 124.

²⁶ Там само, спр. 130, арк. 5.

²⁷ Там само, спр. 118, арк. 25–27.

²⁸ Держархів Рівненської обл., ф. Р-30, оп. 2, спр. 33, арк. 217–221.

²⁹ Там само, спр. 63, арк. 24–24 а.

³⁰ ЦДАВО України, ф. 3838, оп. 1, спр. 105, арк. 15–22.

³¹ Держархів Рівненської обл., ф. Р-30, оп. 2, спр. 60, арк. 10.

³² Там само, оп. 3, спр. 3, арк. 2–3.

³³ Там само, ф. Р-30, оп. 2, спр. 37, арк. 53.

³⁴ ЦДАГО України, ф. 57, оп. 4, спр. 366, арк. 48–58 зв.; Там само, арк. 29–42 зв.; Там само, арк. 26–28 зв. Разом з цим, у середовищі ОУН (б) і УПА набуло поширення

ведення особистих щоденників. Так, у лютому 1943 р. – травні 1944 р. "для себе" вів особистий "зошит до писання" невідомий повстанець родом зі Степанського району на Рівненщині. Див.: ЦДАВО України, ф. 3836, оп. 1, спр. 61, арк. 449–454. За підходом до складання він нагадує опублікований аналогічний щоденник курсанта старшинської школи УПА "Олені" Івана Захаркова ("Артема"), записи у якому робилися від 18 лип. до 15 листоп. 1944 р. Див.: Щоденник курсанта старшинської школи УПА "Олені" // *Визвольний шлях*. – 2004. – № 3. – С. 65–78. Невідомо яким, особистим чи організаційним, був щоденник, складений "активним оунівцем" Володимиром Ткачуком і вилучений управлінням НКДБ у Рівненській області. У ньому, зокрема, є записи за січень 1944 р. Див.: Без авт. "Герои" исторические и современные / *Коммунист*. – 1999. – № 33. – С. 3. Відомості із аналогічного за структурою щоденника для написання спогадів використав учасник сотні УПА "Громенка" хорунжий І. Йовик ("Соколенко"). Див.: *Йовик І. (Соколенко).* Нескорена армія. Із щоденника хорунжого УПА. – К., 1995. – 320 с.

Цікаво, що деякі опоненти українських повстанців, зокрема учасники радянських партизанських з'єднань, також вели щоденники двох видів: для організаційної звітності та осо-

бистий. Так, зберігся особистий щоденник комісара одного з таких з'єднань С. Руднева, який промовисто свідчить про розуміння ним реального значення ОУН (б) і УПА. Документ був переданий невідомим для Платона Воронька у 1944 р. Водночас Руднев вів офіційний щоденник, про який нагадала, очевидно, якимось наближена до ОУН (м), Г. Наконечна у неопублікованому післявоєнному матеріалі “Що я знаю про “Щоденник” Руднева”. Цей документ з Архіву ОУН у м. Києві був люб'язно наданий для ознайомлення дослідником Ю. Черченком.

³⁵ ЦДАГО України, ф. 57, оп. 4, спр. 361, арк. 67–81. На титульній сторінці цього документа простим олівцем написано “Хроніка”. Над цією назвою слово “хроніка” продубльовано, але вже російською мовою і синім, а не сірим хімічним олівцем. Останнє може свідчити про вилучення документа у повстанців радянським партизанським з'єднанням.

³⁶ Літопис УПА. Нова серія. Волинь і Полісся: УПА та Запілля. 1943–1944: Док. і матеріали / За ред. П. Соханя і С. Штендери. – К.; Торонто, 1999. – Т. 2. – С. 58.

³⁷ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 239, арк. 1.

³⁸ Держархів Рівненської обл., ф. Р-30, оп. 2, спр. 108 а, арк. 27.

³⁹ ЦДАГО України, ф. 57, оп. 4, спр. 363, арк. 68.

⁴⁰ Держархів Волинської обл., ф. Р-1021, оп. 1, спр. 6, арк. 55.

⁴¹ ЦДАВО України, ф. 3967, оп. 1, спр. 39, арк. 24.

⁴² ЦДАГО України, ф. 57, оп. 4, спр. 363, арк. 46.

⁴³ Держархів Рівненської обл., ф. Р-30, оп. 2, спр. 108 а, арк. 10–11.

⁴⁴ Там само, спр. 35, арк. 89.

⁴⁵ ЦДАВО України, ф. 3838, оп. 1, спр. 83, арк. 12.

⁴⁶ Держархів Рівненської обл., ф. Р-30, оп. 2, спр. 109, арк. 10.

⁴⁷ ЦДАВО України, ф. 3837, оп. 1, спр. 8, арк. 70; ЦДАГО України, ф. 57, оп. 4, спр. 381, арк. 24–79; Там само, арк. 80–98; Там само, спр. 383, арк. 33–66; Там само, арк. 244–276; ЦДАВО України, ф. 3967, оп. 1, спр. 46, арк. 8; Там само, спр. 49, арк. 1–14; ЦДАГО України, ф. 57, оп. 4, спр. 342, арк. 97–99.

⁴⁸ ЦДАГО України, ф. 57, оп. 4, спр. 342, арк. 81а–84; Там само, арк. 51–57.

⁴⁹ Держархів Волинської обл., ф. Р-1021, оп. 1, спр. 6, арк. 25–26 зв.

⁵⁰ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 279, арк. 32.

⁵¹ ЦДАГО України, ф. 57, оп. 4, спр. 342, арк. 108.

⁵² Там само, спр. 358, арк. 49; Там само, арк. 50.

⁵³ *Марчук І.* Пропагандивні видання ОУН та УПА на Волині в 1943–1945 рр. (газети, журнали, листівки) // *Визвольний шлях.* – 2004. – № 6. – С. 105.

⁵⁴ Літопис УПА. Нова серія. Волинь і Полісся: УПА та Запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / За ред. П. Соханя і С. Штендери. – К.; Торонто, 1999. – Т. 2. – С. 424.

⁵⁵ Там само, С. 421.

⁵⁶ ЦДАВО України, ф. 3837, оп. 1, спр. 2, арк. 33.

Микола Старовойтов

ДО ПРОБЛЕМИ КОМПЛЕКТУВАННЯ ТА УПОРЯДКУВАННЯ ФОНДІВ В АРХІВНИХ УСТАНОВАХ ЛУГАНЩИНИ У 1940-х роках

Події сьогодення, свідками і по суті учасниками яких ми є, природно спонукають до багатопланової роботи по виявленню і збору документів, упорядкуванню архівних справ, створенню нових фондів. Вона має проводитися на рівні місцевих архівів, з використанням досвіду архівістів минулого, зокрема набутків у післявоєнні 1944–1946 рр. працівників архівів Ворошиловградської (нині Луганської) області.

З початком Великої Вітчизняної війни документи з Ворошиловградського обласного та Старобільського історичного архівів було евакуйовано до міста Актюбінська в Казахстані. Це були фонди наукового і довідкового значення (близько 185 860 справ)¹. Однак більшість справ не змогли вивезти.

Ворошиловградська область перебувала під німецькою окупацією з липня 1942 р. по березень 1943 р. За цей час було знищено велику кількість документів, що залишилися в архівних установах. Відразу після визволення області розпочалося відновлення архівних установ і відтворення їхніх фондів. Цей процес здійснювався згідно з певними нормативними актами, зокрема, Постановою Раднаркому УРСР № 1119 від 31 серпня 1944 р., на-

казами МВС СРСР № 051 від 15 березня 1944 р., МВС УРСР № 172 від 30 вересня 1944 р. Водночас з'явилася спеціальна постанова Ворошиловградської обласної Ради депутатів трудящих № 790 від 27 листопада 1944 р. У ній містилися настанови щодо передачі документів, які зберігалися на підприємствах і в організаціях, документів органів окупаційної влади міським і районним архівам. Вона закріпила за архівними органами приміщення, які належали їм до початку війни. Надавалася матеріальна допомога архівам для проведення роботи по відновленню і упорядкуванню документів наявних фондів².

Спираючись на вказані вище нормативні документи архівні установи Ворошиловградської області розробили заходи щодо відновлення і оформлення нових фондів, справ, описів, зокрема план відновлювальних робіт склав відділ державних архівів УНКВС по області. Про напрями та форми його виконання свідчать акти про шкоду, завдану нацистськими окупантами та звіти про відтворення фондів архівів 1944–1945 рр.

Про хід впровадження настанов вказаних нормативних актів, розроблених місцевих заходів про напрями та форми відновлювальних робіт йдеться

VI. Огляди архівних фондів

у документах справ 2604 і 2705 14-го фонду ЦДАВО України. Серед них є дві групи документів. По-перше, це – акти про збитки, завдані німецькими окупантами 37 архівам Ворошиловградської області (обласний державний архів, 5 міських і 31 районний архів). У них вказано, що в цих архівах під час нацистської окупації було знищено 3390 фондів, 876340 одиниць зберігання та 2100 книг і часописів із фондів архівних бібліотек. У втрачених документах відображалися події з 1811 р. по 1942 р.³

Типовим є “опис справ Успенського районного архіву Ворошиловградської області, знищених німецько-фашистськими військами”. У ньому подано перелік знищених фондів, в яких містилися документи за 1920–1930 рр., а саме: Успенського ветеринарного технікуму (187 справ), Каменської сільради (9 справ), колгоспу “Партдонбасу” (62 справи), Одлובівського коксохімічного заводу (22 справи), радгоспу “Шістнадцятий партз’їзд” (54 справи), радгоспу ім. Ворошилова (97 справ), Успенської сільради (20 справ), Лотугінського заводу (700 справ), Ілліринської сільради (300 справ)⁴. У них відображалися аспекти історичного, господарського, довідкового характеру, здобутки багатолітнього управлінського досвіду на теренах Успенського мікрорегіону.

По друге – це “Звіт про роботу Ворошиловградського обласного архіву УНКВС Української РСР за 1944 рік” та “Опис упорядкованих фондів за 1944 рік в обласному держархіві”.

Вказані вище документи містяться у справі 2604 під назвою “Наблюдательное дело по архивным органам Ворошиловградской области. Отчеты отдела госархивов и облгосархива и заключения по ним за 1944 год. Начато 5.1.1945 г. Окончено 2.2.1945 г.”

У звіті виділено три розділи: відомості про розміщення архіву; наявність і стан наявних документів; виконання основних показників річного плану. Упродовж 1944 р. в обласному архіві кількість фондів зросла з 205 до 586, а кількість заінвентаризованих справ з 1747 до 53805. Водночас 50114 ще не було заінвентаризовано⁵.

Детальнішим за даними і змістом є “Звіт відділу держархівів УНКВС по Ворошиловградській області про виконану роботу за 1944 р.”, у якому виділено 14 розділів:

1. Основні організаційні заходи, здійснені відділом державних архівів УНКВС у 1944 р.;
2. Заходи щодо забезпечення зберігання документів державного архівного фонду УРСР;
3. Наукова і технічна робота по приведенню у порядок розпорощених документів;

4. Робота по укомплектуванню державних архівів;
5. Робота по обліку документів;
6. Розробка і використання документів в оперативних цілях;
7. Використання документів у військових і господарських цілях;
8. Науково-видавнича робота;
9. Науково-методична робота;
10. Інвентаризація та перевірка роботи державних архівів;
11. Керівництво відомчими архівами;
12. Політична робота;
13. Стан кадрів і заходи щодо комплектування їх;
14. Матеріально-відновлювана робота і участь у громадському житті.

У звіті відділу державних архівів НКВС по Ворошиловградській області про роботу в 1944 р. подано перелік документів, сконцентрованих у міських і районних архівах: листівки, накази місцевих органів окупаційних властей, газети, що ними видавалися, фотонегативи, фотографії, листи німецьких солдат і офіцерів. Тут же відзначено, що зібрані документи складаються із наказів військових і цивільних окупаційних установ, листування різноманітного характеру, списків робітників і службовців підприємств, установ, організацій, районних і сільських управ, списки працівників поліції, старост, акти про звірства, вчинені окупантами над мирним населенням.

У вказаному вище документі вже повідомлялося, що зібрані:

- а) певні документи про боротьбу Червоної Армії та населення проти фашистських загарбників;
- б) 974 спогади, написаних учнями з теми “Що я пережив під час окупації”, списки установ, що існували в період німецької окупації, та їхніх керівників.

Звіт про роботу відділу держархівів по Ворошиловградській області і облдержархіву за 1944 р., як свідчить лист Управління держархівами НКВС УРСР по від 21 лютого 1945 р., було прийнято з певними зауваженнями⁶. По-перше, констатовалося, що робота по використанню документальних матеріалів у народно-господарських і військових цілях в архіві, вочевидь, не провадилась, оскільки це у звіті зовсім не відображено. При цьому вказано, що у відповідний його розділ неправильно включено науково-дослідницьку роботу та приклади про використання матеріалів в оперативних цілях органами НКВС. По-друге, відзначено, що неправильно складено таблицю про керівництво роботою відомчих архівів. По-третє,

вказано, що треба уточнити цифру сконцентрованих у 1944 р. в облдержархіві документів і скільки з них періоду Великої Вітчизняної війни, бо у звіті (форма № 1, 2 і додаток № 2) є протиріччя.

У Ворошиловградському облдержархіві було опрацьовано і підшито комплекти газет, які видавалися німецькою владою у період тимчасової окупації у 1942–1943 рр., часопис “Нове життя”, що друкувався у Ворошиловграді та Первомайську, “Ранок” (Der morgen) – у Попасному. Характерно, що вказані газети передруковували матеріали із часописів “Нова Україна” (Житомир), “Ковельські вісті” (Січеслав), “Нова Україна” (Полтава), “Український голос” (Луцьк), “Вінницькі вісті” (Вінниця), “Український вісник” (Київ) та ін. Отже, ознайомлення з газетами Ворошиловградщини (Луганщини) може дати уявлення й про інші друковані органи України того часу, дії німецько-фашистських окупантів на українських теренах де їхня пропагандистська машина діяла як одне ціле⁷.

У 1944–1945 рр. реконструювалися фонди і відповідні справи також у партійному архіві обласної організації КПУ. Це в основному відбувалося шляхом зняття копій з документів, які зберігалися у фондах архіву при Інституті марксизму-ленінізму у Москві та архіві при ЦК Компартії України.

Водночас в обласному партійному архіві, як і в обласному державному архіві, комплектувалися нові справи, в яких зосереджувалися документи про діяльність підпільних, партійних і комсомольських організацій на території Ворошиловградщини (Луганщини) під час її окупації фашистськими військами. Це, зокрема – ф. 179, оп. 4, спр. 4, 24, 585, 1408. На їхній основі Ворошиловградський облдержархів видав “Хронологічний довідник про окупацію німецько-фашистськими загарбниками і визволення частинами Червоної Армії населених пунктів Ворошиловградської області, 1941–1943 рр.”

Документи про боротьбу жителів Ворошиловградщини (Луганщини) містяться не тільки в державному архіві області, а й у ЦДАВО України (ф. 14, оп. 1, спр. 2604, 2705), у ЦДАГО України (ф. 1, оп. 14, спр. 106, 176).

Вказані вище документи відкривають можливість описати події, які відбувалися на Ворошиловградщині (Луганщині) з червня 1941 р. по березень 1943 р.

Широко відомо про героїчну боротьбу у Красnodоні підпільної комсомольської організації “Мо-

лода гвардія”, учасники якої О. Кошовий, І. Земнухов, У. Громова, Л. Шевцова, С. Тюленін були удостоєні звання Героя Радянського Союзу. Про боротьбу героїв-краснодонців документи зосереджено у 585 справі (ф. 179, оп. 3) Державного архіву Луганської області. Їх широко використовували дослідники з проблем боротьби українського народу проти нацистських загарбників. Підпільна молодіжна група діяла також у Лисичанську. Документи про неї зберігаються у спр. 1408, (ф. 179, оп. 3) держархіву Луганської області.

Багатоплановою і надзвичайно складною була робота по оформленню відповідних фондів, справ після включення до обласного державного архіву документів відповідних структур обласного партійного архіву. Відомо, що у вказаних архівах існували фонди, справи з ідентичними назвами. Це вимагало уважного порівняння документів при їхній обробці, при цьому, при нумерації для фондів і справ партійних архівів було надано окремі індекси.

В сучасних умовах надзвичайно важливим є завдання оформлення та упорядкування масивів документів, які, згідно з існуючими правилами, надходять в архіви. Це вимагає уточнення переліків документів, які у заздалегідь встановлений термін повинні здавати відповідні підприємства, заклади, організації. Особливо заслуговують уточнення переліки документів органів місцевого самоврядування, осередків політичних партій, громадських організацій, які необхідно здати в архів у відповідні строки. Невідкладного вирішення вимагає порядок надходження в облдержархів часописів та інших друкованих засобів інформації, видавцями яких є державні органи, наукові установи, політичні партії та громадські організації. Нарешті, надзвичайно важливим є розв’язання проблеми розширення складу працівників архіву, підвищення їхньої кваліфікації у відповідних навчальних закладах.

¹ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 2604.

² Там само, спр. 2705, арк. 53 (“Обобщенные сведения об ущербе, нанесенном немецко-фашистскими войсками 30 архивам Ворошиловградской области Украинской ССР”).

³ Там само, арк. 1–54.

⁴ Там само, спр. 2604, арк. 10–17.

⁵ Там само, арк. 25.

⁶ Держархів Луганської обл., ф. 179, оп. 3, спр. 1405.

⁷ Див.: Родін І. А., Родина Л. В. Периодика 1942–1943 гг.: вопросы истории и краеведения // Вісник Східно-українського національного університету ім. В. Даля. – 2004. – № 9 (79). – С. 204–211.

Розділ VII ПЕРСОНАЛІЇ

Руслан Пиріг

ІДЕЯ ФЕДЕРАЛІЗМУ В ДЕРЖАВНИЦЬКІЙ КОНЦЕПЦІЇ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Бурхливий перебіг суспільно-політичних подій в Україні осені-зими 2004 р. гостро актуалізував в українському політикумі проблему федералізму, вивівши її з площини суто наукового вжитку та надавши виразних ознак жупела руйнування конституційних засад унітарної держави.

Питання федералізму в українському державотворенні не є новим. Його історичний аспект упродовж минулого століття залишався одним з найбільш спірних в українській історико-політологічній думці, служив розподільчою смугою між представниками народницького та державницького напрямів. У сучасній вітчизняній історіографії ця тема також позначена високим індексом дискусійності. Тільки розгляду федералістських поглядів М. Грушевського прямо чи опосередковано в останнє десятиріччя, за нашими підрахунками, присвятили праці близько 50 українських істориків, політологів, правознавців та представників інших галузей знань¹.

Ці дослідження при всьому розкиді їх висновків можна з властивою для такої класифікації долею умовності розділити на кілька груп. Спочатку необхідно вказати на спільну рису: майже всі вчені визнають наявність у М. Грушевського автономістсько-федералістських поглядів. Проте одні вважають, що він сповідував їх усе життя. Другі констатують перехід його на державно-самостійницькі позиції з ухвалою IV Універсалу. Треті доводять, що обидва постулати – федералізму та самостійності не є антагоністичними і можуть співіснувати в державотворчій концепції М. Грушевського. І нарешті, ще частина дослідників вважає, що М. Грушевський був істориком самостійницького напрямку, а відтак федералістські погляди були тактичними кроками, пропагандистськими прийомами, спробами сподобатися більшовикам перед поверненням в УСРР тощо.

Все це свідчить про те, що тема не вичерпана, має простір для нових студій і дискусій, а відтак

й залишається актуальною. По-перше, тому, що йдеться про провідну постать української революції, завдяки чийм ідейно-теоретичним напрацюванням і політико-практичним заходам була відновлена українська державність ХХ ст. По-друге, вивчення ідейно-політичних поглядів М. Грушевського необхідне для розуміння глибинних причин поразки української революції, порівняльного аналізу різних форм національної державності тієї доби. По-третє, дане питання нерозривно пов'язане з неоднозначною кваліфікацією якостей М. Грушевського як політика на фоні одноставного визнання його наукових заслуг. По-четверте, це важливо й у контексті сучасного національного державотворення, адже чимало тодішніх проблем досить чітко проявляються в сучасному українському суспільстві. Зокрема, й згадана вище проблема федералізму.

Головним завданням даної публікації є пошук відповіді на запитання: де криється причина таких розходжень в оцінці поглядів М. Грушевського на форми української державності ХХ ст.? А в кінцевому підсумку – отримати уявлення про глибину і стійкість його федералістських переконань.

Відразу зауважимо, що всі дослідники цієї проблеми фактично послуговуються однією й тією ж джерельною, фактологічною базою – публіцистичними, рідше науковими працями, епістолярієм М. Грушевського. Різниця полягає лише у відборі аргументів та їх інтерпретації.

Витоки федералістських поглядів М. Грушевського більшість учених вбачають у впливі на нього ідейних попередників М. Костомарова, П. Куліша, М. Драгоманова, В. Антоновича. Ця теза підкріплюється цитуванням однозначних визнань самого М. Грушевського про належність до народницького напрямку української історіографії. Важливим чинником утвердження його федералістичних переконань дослідники називають зміну політичної ситуації в Росії після революції 1905 р.

Представники першої групи вчених наголошують, як зокрема Б. Гудь, що М. Грушевський “виготовивши свій ідеал федеративної перебудови Росії, від нього і не зміг відійти”². В. Колесник цілком обгрунтовано стверджує, що М. Грушевський після розриву стосунків з більшовицькою Росією “знову повертається до ідеї федеративного об’єднання України з іншими державами”³. Аналогічної точки зору дотримуються й В. Окаринський, Г. Петришин, Д. Мейс⁴.

Друга група дослідників визнає певну еволюцію автономістсько-федералістських поглядів М. Грушевського у бік державної самостійності. Ухвала IV Універсалу, проголошення УНР “самостійною, ні від кого незалежною вільною суверенною державою українського народу” й служить для них свідченням того, що М. Грушевський після початку 1918 р. – перейшов на позиції незалежної держави. Так, зокрема вважають О. Кучик, В. Бойко, С. Трохимчук⁵. А. О. Гомотюк стверджує, що й до проголошення IV Універсалу М. Грушевський розглядав самостійність України як стратегічну мету⁶.

Така схема виглядала б цілком переконливою, якщо абстрагуватися від двох обставин: перша – геополітична ситуація та умови ухвалення IV Універсалу; друга – активне відстоювання ідей федералізму М. Грушевським у наступні роки.

Третя група авторів намагається довести, що федералізм і самостійність у поглядах М. Грушевського на державне будівництво в постцаристській Росії не носять антагоністичного характеру. Так, А. Пащук наголошує, що М. Грушевський “вірив, що самостійність і незалежність України можна утвердити у “федеративній формі”. І. Гірич також вважає, що для М. Грушевського федерація народів демократичної Росії була формою реалізації незалежної української держави. На думку О. Копиленка, саме М. Грушевському належить ідея самостійності України в рамках оновленої федерації⁷.

Більш детально слід зупинитися на розгляді аргументів тієї частини дослідників, які вважають, що федералістські погляди іманентно не властиві М. Грушевському. А їх прояви були випадковістю, ситуативними діями, нав’язливою ідеєю тощо.

На нашу думку, такі підходи пояснюються побоюванням кинути тінь негачії на світлий образ видатного українського історика і громадсько-політичного діяча. Адже визнання його федералістичних конструкцій державного будівництва буде означати автоматичне обмеження його реноме як державника-самостійника. Тому й робляться спроби довести, що він, хоч і був учнем В. Антоновича, але належав до самостійницького, а не народни-

цького напрямку української історіографії. Так, Я. Дашкевич доводить, що М. Грушевський, сповідуючи державницькі погляди просто маскувався під народника, щоб не образити вчителя. Публіцистичні праці М. Грушевського з відстоюванням федералістичних поглядів автор вважає “агітаційно-пропагандистським виступом”, “примітивною заідеологізованістю”, “вугальгаторським способом показати себе соціалістом-революціонером”, які у нього особисто викликають “почуття збентеження або навіть сорому”⁸.

Врешті-решт, Я. Дашкевич визнає, що не може пояснити “страшний контраст”, “страшну суперечність” між М. Грушевським – істориком і політиком. Він переконаний, що федералізм для того був “якоюсь справді нав’язливою ідеєю”⁹. Я. Федорук вважає, що такі публіцистичні праці М. Грушевського, як “Чергові завдання партії соціалістів-революціонерів”, не слід сприймати всерйоз, оскільки написана в надії, що “її оцінять більшовицькі чинники в Україні”¹⁰. А. Процик стверджує, що Грушевський спритно використовував ідею федерації як щит, щоб приховувати рішучі кроки у напрямі здобуття суверенітету”¹¹.

Отже, зусилля цієї групи дослідників виразно спрямовані на доведення того, що федералістські погляди були чимось випадковим, інсургентним, не властивим світогляду М. Грушевського.

При цьому не береться до уваги та обставина, що в добу Центральної Ради автономістсько-федералістська концепція державного будівництва була абсолютно домінуючою в українському політикумі. Її дотримувалися не тільки М. Грушевський, а майже всі провідні українські діячі, політичні партії, громадські організації.

Центральна Рада вживала енергійних заходів, щоб створити на базі колишньої Російської імперії федеративний союз демократичних республік. За її ініціативою в Києві відбувся з’їзд народів Росії (вересень 1917 р.). Його основна постанова мала промовисту назву “Про федеративний устрій Російської держави”. Була обрана Рада народів, яку очолив М. Грушевський¹². УЦР перебрала на себе роль фактичного центру боротьби за перебудову Росії на федеративних засадах.

Як відомо, жовтневий переворот в Росії, динамічний розвиток міжнародної ситуації, експансія більшовицької влади щодо України, привели до проголошення IV Універсалом незалежності УНР. Проте й у цьому історичному документі міститься підтвердження того, що УЦР й М. Грушевський не відмовляються від ідеї федеративного устрою. Саме Українським Установчим зборам “належатиме рішати про федеративний зв’язок з народ-

VII. Персоналії

ними республіками бувшої Російської держави”¹³ – наголошується в IV Універсалі.

Українсько-більшовицька війна переконала М. Грушевського у неможливості у тогочасних умовах федеруватися з “червоною” чи “білою” Росією. Про це він емоційно пише у своїх публіцистичних статтях “На переломі”, “Кінець московської орієнтації” та ін.¹⁴

Але це зовсім не означає його відмови від ідеї федералізму як такої. Він відразу ж починає пошук іншої можливої моделі федеративного союзу за участю України. З’являються його статті “Наша західна орієнтація”, “Чорноморська орієнтація”, “Нові перспективи”. Зокрема, в останній він підкреслює: “Не вважаю як перед тим, так і тепер, самотнього державного відокремлення за політичний ідеал. Я був і зістаюся і далі федералістом”¹⁵. Він заявляє про світову федерацію як кінцеву мету. А першим конкретним кроком до неї могла б стати федерація країн, зв’язаних географічно, економічно й культурно – кооперація “народів Чорного моря”¹⁶.

Сукупний аналіз творчої спадщини М. Грушевського періоду еміграції 1919–1924 рр. переконливо доводить, що він як і раніше обстоював ідеї федералізму. Зокрема, у виданій 1919 р. у Празі французькою мовою програмі УПСР (центристської течії), одним з основних положень було входження суверенної України разом з іншими радянськими соціалістичними республіками до федеративної держави.

У публіцистичних працях та листуванні М. Грушевський висловлює віру в перемогу світової революції, кваліфікує себе як соціаліста і демократа, прихильника диктатури трудового народу та радянської форми влади. Він знову повертається до ідеї можливої федерації України та інших радянських республік з Великоросією¹⁷.

Восени 1919 р. у листі до ЦК УПСР М. Грушевський детально перелічує принципові умови такого союзу. Найважливішою з них є “признання України і цих республік як самостійних держав”¹⁸.

Отже суверенітет, самостійність виступають головним критерієм утворення федеративних об’єднань.

У лютому 1920 р. I конференція закордонної делегації УПСР, очолюваної М. Грушевським, висловилася за вступ уряду УНР в договірні відносини з Радянською Росією. Йшлося про укладення воєнної конвенції та економічного договору¹⁹.

У липні 1920 р. М. Грушевський звертається з листом безпосередньо до ЦК КП(б)У. Він викладає умови можливого співробітництва УПСР з більшовицькою владою. Один з розділів послання має

характерний заголовок “Федерація і незалежність України”. У ньому наголошується, що “українські радянські партії ставляться дуже прихильно до ідеї федерації соціалістичних республік, але вони вважають хибним і шкідливим прагнення розглядати Україну як область, яка має бути пов’язана з Росією більш тісно, ніж будь-які інші соціалістичні республіки, що не входять до складу Росії”. М. Грушевський визнає помилковою декларовану у лютому 1920 р. федерацію республік України і Росії, наголошує, що ці спроби втримати Україну, навіть у замаскованій формі в становищі провінції або колонії Росії будуть тільки жити гасло “Україна для українців”²⁰.

Публіцистична та організаторська діяльність М. Грушевського в еміграції була спрямована на згуртування представників соцпартій східноєвропейських республік з метою утворення в майбутньому їх федерації. Він бере активну участь у виданні спільного інформаційного журналу “L’Europe Orientale” (Східна Європа) і навіть намагався закласти у Женеві щось на зразок політичного представництва колишніх підросійських народів²¹.

Журнал “Борітеся-поборете” – друкований орган Закордонної делегації УПСР протягом 1920–1921 рр. вмістив низку статей М. Грушевського. В руслі досліджуваної проблеми найбільш цікавою нам видається публікація “УПСР та її завдання”. Цей досить розлогий матеріал є спробою аргументації основних програмних положень партії, витоків ідеології, місця в тогочасному соціалістичному русі, ставлення до політичної ситуації в УСРР тощо. Природно, що тут М. Грушевський виступає водночас як історик і як політик. Гносеологічні корені УПСР він виводить з традицій народників, які “ніколи не були прихильниками незалежності в ходячій, вульгарним розумінню цього слова. Мати власну армію, митну сторожу, поліцію, в’язниці й шибениці – се ніколи не захоплювало українських народників”. Він наголошує, що в тих реальних умовах українські політичні партії були змушені з нерішучістю і ваганнями, але піти на проголошення самостійності України, хоч гасло самостійності можна було забезпечити й у федеративній формі²².

М. Грушевський підкреслює, що гасло самостійної України перетворилося не тільки на девіз боротьби проти Радянської Росії, але й в значній мірі й проти соціалізму та послідовного демократизму. Вихід з цієї ситуації вбачався у створення федерації соціалістичних республік Європи. При цьому він необхідною умовою вважає, що “Українська Радянська Республіка і Російська Радянська ввійдуть обидві, як рівнорядні члени, в склад Сві-

тової Європейської Федерації”. Далі він ще раз наголошує: “В відносинах до Росії українська республіка мусить бути самостійною і незалежною: вони можуть об’єднатися тільки в вищій організації, як дві рівнорядні одиниці”²³.

Отже, після 1918 р. в державотворчій концепції М. Грушевського домінує думка про можливість забезпечення самостійності України у певній федералістичній державній конструкції: російській, європейській, всесвітній. У його термінологічному арсеналі побутують як цілком сполучні поняття “суверенна, незалежна держава”, і “федерація”.

На наш погляд, нинішні дослідники власне тлумачення терміну “федерація” ототожнюють з тогочасним розумінням М. Грушевським цього поняття. Тому семантичний зміст дефініцій “незалежна держава” і “федерація” у синтезі сприймається як несумісний і навіть контраверсійний.

На щастя, М. Грушевський з цього приводу залишив нам розлогі міркування: “Федерація, інакше союзна держава (федеративний союз латині) означає об’єднання в одній державі кількох держав”. Крім, цієї загальної формули він подає й конкретні уявлення по місце України у такій федерації, наводить перелік функцій і повноважень, делегованих союзній державі²⁴.

Враховуючи обставину, що неодмінними умовами входження республік до такого державного утворення М. Грушевський вважав самостійність, добровільність, рівні умови усіх суб’єктів, можна цілком стверджувати про конфедеративну модель утворюваного державного союзу.

Для М. Грушевського це була форма збереження традиційних економічних, культурних, політичних зв’язків між новими державами після розпаду імперії. Така конфедерація створювалася для досягнення певних цілей і уявлялася спільнотою недовготривалою. Для М. Грушевського ця тимчасовість витікала з віри в перемогу світової революції, а після цього утворення світової федерації незалежних держав.

Першим на таку можливу конотацію терміну “федералізм” звернув увагу О. Пріцак. Він писав, що в уявленнях М. Грушевського про державу “політичні інституції повинні спиратися на принципи автономізму та федералізму (властиво, конфедералізму)”²⁵.

Саме конфедеративна конструкція майбутньої держави в сучасному розумінні й пропонувалася М. Грушевським під визначенням “федерація”. У лоно таких поглядів цілком укладаються вимоги самостійності і рівноправності України як суб’єкта союзної держави. А слідом за цим знаходять наукове пояснення властиві М. Грушевському са-

мостійницькі і федералістські погляди у сфері державного будівництва як зовсім не антагоністичні. Вони також не повинні розглядатися як статичні і незмінні, оскільки пройшли суттєву еволюцію від автономії до світової федерації, яка нічим іншим як слабоцентралізованою конфедерацією бути не могла.

Питання про федералістичні погляди М. Грушевського має розглядатися в контексті комплексного вивчення його світоглядних переконань. Зокрема, соціалістичної ментальності, віри у всесвітню революцію, радянську форму народоправства тощо.

Саме ці теоретико-ідеологічні компоненти формували його політичне кредо після поразки Центральної Ради. Вони ж визначально впливали на партійно-політичну діяльність, публіцистичну творчість та болісний пошук компромісу з більшовицькою владою.

На наш погляд, Я. Грицак має цілковиту рацію, стверджуючи, що Грушевський в “глибині своїй завжди залишався федералістом. Це було вираженням певної системи його політичної ідеології”²⁶. М. Грушевський у статті, присвяченій О. Лазаревському писав: “великі історики України були її великими ідеологами, давали напрям і тон не тільки історичній, але й громадській і політичній свідомості суспільства”²⁷. Цю оцінку можна цілком поширити й на самого М. Грушевського як видатного ідеолога і адепта українського національного відродження.

¹ Найповніше ця тема знайшла відбиття в матеріалах наукових конференцій, присвячених М. С. Грушевському: Михайло Грушевський і Львівська історична школа: Матеріали наук. конф. Львів, 24–25 жовт. 1994 р. – Нью-Йорк; Л., 1995. – 256 с.; Михайло Грушевський і Західна Україна: Доп. і повідм. наук. конф. Львів, 26–28 жовт. 1994 р. – Л., 1995. – 352 с.; Михайло Грушевський – погляд із сьогодення: Наукові записки ТДПІ Серія: історія. Вип. V. (За матеріалами міжнар. наук. конференції). – Тернопіль, 1997. – 280 с.; Михайло Грушевський і сучасність: Матеріали міжнар. наук. конференції. – К., 1998. – 85 с.; Михайло Грушевський і українська історична наука: Матеріали наук. конф. Львів, 24–25 жовт. 1994 р., Харків, 25 серп. 1996 р., Львів, 29 верес. 1996 р. – Л., 1999. – 375 с.

² Михайло Грушевський і українська історична наука... – С. 330.

³ Колесник В. Проблеми української державності в творчості М. Грушевського // Михайло Грушевський і сучасність... – С. 21.

⁴ Окаринський В. Ставлення М. Грушевського до ідеї самостійності України // Михайло Грушевський – погляд із сьогодення... – С. 51; Петришин Г. Проблема самоутворення нації в державотворчій концепції М. Грушевського // Там само. – С. 12; Мейс Д. Михайло Грушевський: Якої України ми хочемо // Українська державність у XX столітті. Історико-політологічний аналіз. – К., 1996. – С. 24–25.

VII. Персоналії

⁵ *Кучик О.* Генезис геополітичних орієнтацій М. Грушевського від федераліста до самостійника // Михайло Грушевський і Західна Україна... – С. 339; *Бойко В.* Михайло Грушевський – видатний історик, перший президент // Михайло Грушевський – погляд із сьогодення... – С. 48; *Трохимчук С.* Сучасні геополітичні реалії України в світлі історико-географічного вчення М. Грушевського // Михайло Грушевський і Західна Україна... – С. 336.

⁶ *Гомотюк О.* Михайло Грушевський – провідник і ідеолог української національно-демократичної революції // Михайло Грушевський – погляд із сьогодення... – С. 32.

⁷ *Пауцук А.* Михайло Грушевський і державотворення в Україні // Михайло Грушевський і Західна Україна... – С. 260–261; *Гирич І. М.* Грушевський і С. Єфремов на тлі суспільно-політичного життя кінця XIX – 20-х років XX століття // Український історик. – 1996. – № 1–4 (128–131). – С. 184; *Копиленко О.* “Українська ідея” М. Грушевського: Історія і сучасність. – К., 1991. – С. 127.

⁸ *Дашкевич Я.* Михайло Грушевський – історик народницького чи державницького напрямку? // Михайло Грушевський і українська історична наука... – С. 69, 70, 75.

⁹ Там само. – С. 343.

¹⁰ Там само. – С. 302.

¹¹ *Процик А.* Михайло Грушевський в оцінці російських лібералів // Український історик. – 2002. – № 1–4 (152–155). – С. 294.

¹² *Бойко О., Панькова С.* З’їзд народів Росії 1917 р. // Довідник з історії України. – К., 2002. – С. 261–262.

¹³ *Грушевський М.* На порозі нової України. Статті і джерельні матеріали. Нью-Йорк; Л.; К.; Торонто; Мюнхен, 1992. – С. 218.

¹⁴ Там само. – С. 5–13.

¹⁵ Там само. – С. 26.

¹⁶ Там само.

¹⁷ *Жуковський А.* Політична і публіцистична діяльність М. С. Грушевського на еміграції: 1919–1924 рр. // Український історичний журнал. – 2002. – № 1. – С. 100.

¹⁸ *Курас І.* Етнополітика: історія і сучасність. – К., 1999. – С. 541.

¹⁹ Резолюції партійних конференцій УПСР за кордоном // Борітеся-поборете. – 1920. – № 1. – С. 55–57.

²⁰ Великий Українець: Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. – К., 1992. – С. 273.

²¹ *Жуковський А.* Політична і публіцистична діяльність М. С. Грушевського... – С. 101.

²² УПСР та її завдання // Борітеся-поборете. – 1920. – № 1. – С. 46–47.

²³ Там само. – С. 49–50.

²⁴ *Грушевський М.* Якої ми хочемо автономії і федерації // Великий Українець. – С. 125, 130.

²⁵ *Прицак О.* Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. – К.; Кембрідж, 1991. – С. 33–34.

²⁶ Михайло Грушевський і українська історична наука... – С. 351.

²⁷ *Грушевський М.* Кілька слів про його наукову спадщину та її дослідження. В двадцять п’яти роковини смерті Ол. М. Лазаревського // Україна. – 1927. – Кн. 4 (23). – С. 17.

Марина Палієнко

“БУВ ВІРНИЙ ПЕТЛЮРІ, Є І ЗАЛИШАЮСЯ...”

(діяльність Івана Рудичева на посаді директора Української бібліотеки імені Симона Петлюри у Парижі)

Життя та діяльність Івана Опанасовича Рудичева – довголітнього директора Української бібліотеки імені Симона Петлюри ще й до сьогодні мало відоме широкому колу українських істориків, архівістів та бібліотекознавців. Його подвижницька праця із збирання та збереження безцінних матеріалів – свідчень героїчної боротьби українського народу доби Української революції, і особливо документів, пов’язаних з життям та діяльністю Голови Директорії УНР і Головного Отамана Військ УНР С. Петлюри потребує нині докладного висвітлення сучасними дослідниками історії української еміграції. До цього часу поодинокі згадки про І. Рудичева містилися лише в статтях відомого історика, довголітнього голови Наукового товариства ім. Шевченка у Сарселі академіка Аркадія Жуковського¹, в монографії колишнього директора бібліотеки Василя Михальчука² та у статті Патриції Кеннеді Грімстед про долю колекції Української бібліотеки ім. Симона Петлюри під час Другої світової війни³. Слід також відзначити наукову вартість ще однієї публікації, що була виголошена

як доповідь на міжнародній науковій конференції у Львові в 1995 р.⁴

Дана публікація ставить за мету дослідження діяльності І. Рудичева на посаді директора Української бібліотеки ім. Симона Петлюри у Парижі, визначення його внеску в організацію збирання та збереження документального та книжкового зібрання одного з найбільших культурних осередків української еміграції у Франції міжвоєнного періоду. Джерельну основу праці складають матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) та Центрального державного архіву громадських об’єднань України (ЦДАГО України)⁵. Фонд 4362 (Українська бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі (1929–1941 рр.) ЦДАВО України сформовано головним чином з документів, які мають безпосереднє відношення до І. Рудичева – це джерела особового походження (його щоденник, спогади, нотатки, фотографії), а також укладені ним довідки про діяльність бібліотеки та опис її фондів). Особливу цінність становлять рукописні спо-

гади І. Рудичева “Як це було”⁶, що були написані ним у Берліні у липні 1941 р., і які проливають світло на останні місяці існування бібліотеки у Парижі, висвітлюють процес її опечатування та вивезення нацистами у січні 1941 р.

Серед документів фонду значну вартість являють також два описи бібліотеки, які по пам’яті склав І. Рудичів під час свого перебування у Берліні: перший – “Опис Української бібліотеки ім. Симона Петлюри в Парижі, складений після вивозу Бібліотеки”⁷ (датується 26 серпня 1941 р.), другий – “Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Опис її, складений бібліотекарем І. Рудичевим, після опечатування її німцями в жовтні (22) 1940 р. представниками німецької окупаційної влади”⁸ (датується 1 жовтня 1941 р.). Ці документи є надзвичайно цінним джерелом, яке дозволяє не тільки відтворити ледь не поденну роботу І. Рудичева у бібліотеці, але й з’ясувати його особисте ставлення до політики німецької окупаційної влади щодо бібліотечних установ та зібраних в них культурних цінностей різних народів.

Важливі джерела для реконструкції діяльності І. Рудичева зберігаються у фонді 269 (Колекція документів “Український музей у Празі”) ЦДАГО України. Особливу цінність для вивчення даної проблеми являє група документів “Українська бібліотека ім. С. Петлюри в Парижі” (оп. 1, спр. 495–499), де представлені протоколи засідань Ради Бібліотеки за 1933–1941 рр., звіти, інформаційні повідомлення та доповіді про діяльність Бібліотеки, рекламно-інформаційні проспекти, офіційне листування дирекції Бібліотеки з українськими емігрантськими установами та громадськими діячами. Значний інтерес становить алфавітний каталог книжкових зібрань Бібліотеки з українки, датований серпнем 1940 р. За нашими підрахунками до нього внесено 1634 книжки за рубриками: історія України (778 од.), релігія, філософія, мораль, виховання (331 од.), українська література і мова (229 од.), красне письменство (239 од.), сільське господарство (67 од.)⁹.

Цінна інформація з історії Бібліотеки початку 1940-х рр. міститься в листуванні І. Рудичева з багатьма діячами української політичної еміграції – Ольгою Петлюрою, В’ячеславом Прокоповичем, Іларіоном Косенком, генералом Олександром Удовиченком, Євгеном Бачинським, Степаном Сірополком, Євгеном Вировим, Андрієм Жуком та ін. Окремі дані про журналістсько-публіцистичну діяльність І. Рудичева можна почерпнути з фонду 3537 (Редакція українського тижневого часопису “Тризуб” в Парижі) ЦДАВО України та редакційних матеріалів згаданого журналу (за 1925–1938 рр.) з фонду 269 ЦДАГО України.

Переходячи до аналізу життєвого шляху І. Рудичева доцільно зупинитися на ранніх сторінках його біографії, коли власне й відбувалось формування його світогляду, становлення як українського громадського та культурного діяча, активного учасника українського національно-визвольного руху. Іван Опанасович Рудичів народився 28 травня 1881 р. у старовинному козацькому містечку Кишеньки (за іншими даними – у с. Іванівка) Кобеляцького повіту Полтавської губернії у родині священника. У 1890 р. він вступив до Полтавського духовного училища, по закінченню чотирьох класів якого його було переведено до Полтавської духовної семінарії. У 1898 р. І. Рудичів став одним із засновників української семінарської громади, члени якої виступали за надання можливості семінаристам продовжувати навчання у вищих учбових закладах Російської імперії, пропонували ввести до навчального плану семінарії українознавчі дисципліни тощо. Саме під час навчання у семінарії Рудичів зблизився із Симоном Петлюрою, повагу та любов до якого він проніс у своєму серці через усе життя.

У 1900 р. на основі цієї громади виник місцевий осередок щойно заснованої Революційної української партії (РУП). За активну участь у діяльності семінарської громади Рудичева було виключено у 1902 р. з п’ятого класу семінарії. Однак, попри переслідування царської влади, він продовжував активну політичну діяльність, зокрема, взяв участь у з’їзді РУП, що відбувся у серпні 1903 р. Є підстави стверджувати, що Рудичів був автором кількох партійних відозв, переховував у себе літературу національно-патріотичного змісту, перевозив заборонені видання РУП в різні регіони Полтавщини, провадив серед населення активну пропаганду ідей РУП.

У жовтні 1903 р. Рудичів був арештований та відправлений до полтавської в’язниці, де відбув кількомісячне ув’язнення. Після звільнення виїхав на Кубань, до Катеринодару, де деякий час працював в адвокатській конторі, одночасно співробітничав у низці місцевих періодичних видань, а також брав активну участь в організації таємної друкарні. У 1906 р. він спільно з Бідновим, Дяконовим та Масловим виступив співзасновником часопису “Добра порада”. Однак після виходу третього числа це видання було заборонено, а Рудичів був вимушений повернутися до Полтави, де продовжив свою журналістську діяльність у тижневику “Рідний край”. Прагнучи здобути вищу освіту, він того ж року вступив до правничого факультету Казанського університету, по закінченні якого працював в канцелярії гірничого інституту в Катеринославі¹⁰.

VII. Персоналії

Буремні події періоду визвольних змагань українського народу Рудичів зустрів у Києві, де, перебуваючи з квітня 1918 р., працював у Вищому корпусному військовому суді. Подальша доля Рудичева тісно переплелася з долею тисяч відданих українській національній ідеї патріотів, які змушені були разом з урядовими установами Директорії та військовими частинами Армії УНР вийти за межі України та опинитися на становищі спочатку політичних біженців, а згодом емігрантів. Варшава–Берлін–Прага–Париж. Таким був шлях Рудичева-емігранта. І саме з Парижем пов'язаний останній і, мабуть, найбільш яскравий етап у біографії Рудичева, осяяний його подвижницькою працею в Українській бібліотеці ім. Симона Петлюри.

Опинившись у Франції, на теренах якої перебувала значна кількість українських емігрантів, І. Рудичів з головою включився в роботу національних громадсько-політичних осередків. Після трагічної загибелі С. Петлюри він одним з перших підтримав ініціативу В. Прокоповича про заснування української бібліотеки в Парижі, яка мала стати “найкращим пам'ятником” Головному Отаманові. Відтак вже у червні 1926 р. Комітет вшанування пам'яті С. Петлюри в Парижі ухвалив рішення про створення бібліотеки та музею, де було б зібрано усе, що торкалося життя та діяльності Голови Директорії. І. Рудичів увійшов до складу Підготовчого комітету, який розмістився в одній з кімнат дешевого паризького готелю. Тут для бібліотечної праці було відведено куточок, де, за свідченням І. Рудичева, “притулилися перша шафа та невеличкий столик”¹¹.

Наприкінці 1927 р. Бібліотека, чи “власне бібліотечна шафа на шість незаповнених полиць”, переїхала разом із редакцією “Тризубу” до нового помешкання за адресою 42, rue Denfert Rocherau. Сюди ж була перевезена обстановка з кімнати С. Петлюри, для якої було відведено окрему меморіальну кімнату. У січні 1929 р. Бібліотека знов переїхала у нове помешкання (11, Square de Port Royal), де зайняла три окремі кімнати, в яких розташувалися власне книгозбірня, читальний зал та музей – Кімната пам'яті Симона Петлюри¹². 24 травня 1929 р. французькою владою було офіційно затверджено статут “Товариства Українська Бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі”, після чого вона відкрилась для відвідувачів. Раду бібліотеки очолив відомий громадсько-політичний та культурний діяч В'ячеслав Прокопович, а першим директором (і водночас – бібліотекарем) був обраний Іван Рудичів.

Без перебільшення можна стверджувати, що саме завдяки енергії та надзвичайній працездатності

Івана Опанасовича фонди бібліотеки постійно поповнювалися цінними документами, пов'язаними з життям та діяльністю С. Петлюри, книгами, комплектами українських та зарубіжних періодичних видань та різними музейними експонатами. За відсутністю на сьогоднішній день інвентарного опису документальної колекції бібліотеки міжвоєнного періоду значний інтерес становлять інформаційні повідомлення про діяльність бібліотеки, які щомісяця упродовж понад десяти років вміщував на сторінках часопису “Тризуб” І. Рудичів. У ЦДАВО України зберігаються дев'ять його зошитів із вирізками з “Тризубу” за 1929–1940 рр., за якими нам вдалося встановити дати та джерела цілої низки цінних надходжень до архівного та музейного відділів бібліотеки, серед яких: рукописи, епістолярій, світлини та посмертна маска С. Петлюри, архів Судової комісії в справі процесу Шварцбарда, документи з часів перебування вояків Армії УНР у таборах для інтернованих у Польщі, матеріали Української автокефальної православної парафії в Парижі, архів Гуртка імені М. Драгоманова у Болгарії за 1924–1928 рр., ноти “Жалібного маршу” з автографом М. В. Лисенка, листування Бориса та Гліба Лазаревських, численні фотографії, портрети, печатки, карти, уніформи та ін.

Про цінність та різноманітність матеріалів, зібраних у бібліотеці, свідчить один з листів І. Рудичева від 16 грудня 1940 р., в якому він відзначав, що “наша Бібліотека не є проста бібліотека. Це щось багато складніше, як бібліотека Тургенєвська, хоч ця складається з 150 000 томів, а наша лише з 12–13 000. Наша дуже многообразна. Тут і Музей, і старі архіви, і документи з Визвольної Боротьби, і матеріали з життя еміграції, і альбоми, і ноти, і пам'ятки. Не кажучи про різні, передані нам в депозит чужі речі, за які на нас лежить відповідальність”¹³. Однак з початком Другої світової війни колекцію бібліотеки спіткала доля, подібна до багатьох інших документальних, книжкових та мистецьких зібрань на окупованих нацистською Німеччиною територіях.

На початку червня 1940 р., коли члени екзильного уряду УНР терміново покинули столицю Франції, Рудичів залишився при бібліотеці задля забезпечення збереженості її фондів. Вперше нацисти побували у бібліотеці 22 липня 1940 р. і близько однієї години спілкувалися з Рудичевим, розпитуючи його про українських діячів різних політичних спрямувань. Після цих відвідань бібліотека деякий час мала можливість працювати у майже звичайному режимі, а Рудичів навіть продовжував роботу з каталогізації її фондів. Однак, з по-

чатком серпня почав вчашати до бібліотеки, за свідченнями Рудичева, високий, худорлявий блондин, який називав себе професором Hotte¹⁴. Офіційно метою відвідань останнього було дослідження аграрного питання в Україні, разом з тим він виявляв неабияке зацікавлення музейними експонатами та збірками світлин українських політиків та військовиків, що викликало занепокоєння у Рудичева. І ці побоювання насправді мали під собою реальний ґрунт.

22 жовтня 1940 р. Українська бібліотека ім. Симона Петлюри була опечатана нацистами, а 13 грудня офіційно проголошена “unter deutsche Schutz” (“під німецькою протекцією”). 20–21 січня 1941 р. бібліотека та її архівне зібрання були конфісковані, а згодом вивезені німцями до Берліна¹⁵. Описуючи події тих днів, Рудичів відзначав, що йому було дозволено залишити при собі особисті папери та листування; німці також не вивезли діловодство за останній рік, книгу протоколів, статут та кошториси бібліотеки¹⁶.

Рудичів дуже тяжко переживав вивезення бібліотечної колекції, якою він опікувався понад десять років і яку цінував понад усе в своєму злиденному емігрантському житті. З болем у серці він описував у спогадах кінець того страшного в історії бібліотеки дня, коли її було вивезено нацистами:

“П’ять годин. Темніє.

Зачиняю вікно, даю світ і починаю наскоро замітати в хатах.

Замів. Пробіг по хатах. Спиняюся коло стін. Розглядаюся й пригадую, що де висіло, що де лежало. Ще так недавно. Сльози течуть. Хочеться плакати голосно, голосно, як дитина. Пригадую слова Прокоповича: “Без смерті – нема воскресіння”. Може й так. Але ж забрано без ніякого порозуміння, нічого не сказано, ніякого паперу не дано. Чому? Нащо? Яким правом? Яка доля чекає Бібліотеку? Нічого не знати. А як будуть везти, може бомба впаде, все знищиться, все. 12 років праці... не возстановимі речі. Музей... Жертви усіх українців. Скільки праці всіх... Де те все? Нема, нема. Все “unter deutsche Schutz”¹⁷.

Розуміючи, що тільки Рудичів може надати необхідну інформацію про фонди бібліотеки та сприяти упорядкуванню й використанню її матеріалів, нацисти наполягали на тому, щоб він виїхав до Берліна для продовження своєї роботи в якості бібліотекаря. Рудичів сприймав ці пропозиції, що висловлювалися у достатньо жорсткій формі, досить неоднозначно – з одного боку, його серце боліло за долю бібліотеки, його хвилювало питання про збереження цілісності її колекції і він мріяв,

що німці в решті-решт передадуть її українцям, але з іншого боку, він дуже не хотів співробітничати з нацистами і тому постійно в розмові з їх представниками посилався на поганий стан свого здоров’я та проблеми із зором. Про свої переживання він писав у спогадах: “Мені не раз і не два доводилося писати, запитувати поради, що робити, чи їхати, чи ні. Майже всі відповідали й казали, що мушу їхати. Але видно було, що ніхто не хоче бути відповідальним за рішення. “Твоє життя зв’язано з Бібліотекою”. “Мусиш, хоч побачиш, що з нею станеться. Треба ж, щоб був свідок”. “А може вона буде передана кимсь на Україну” [...] А в мене була думка не їхати”¹⁸. Одного дня після гарячої дискусії з М. Шумицьким він навіть сформулював свої думки у 12 пунктах під назвою “Чому – ні?”, які зводилися до наступного: Рудичів не знаходив у собі моральної сили працювати в бібліотеці під керівництвом нацистів, які силою її вивезли; він висловлював побоювання, що бібліотеку позбавлять імені Симона Петлюри; його хвилювало також ставлення до цього української громадськості та жертводавців; нарешті він посилався на свій вік та стан здоров’я – “очі дуже слабкі для праці” та “я старий і маю право на спокій”.

Вагаючись прийняти остаточне рішення, він звертався за порадами до провідних діячів унерівської еміграції, і в першу чергу до дружини покійного Головного Отамана Ольги Петлюри. Важливе значення для Рудичева у цій ситуації мав лист Ольги Петлюри від 21 лютого 1941 р., в якому вона зокрема писала: “Вельмишановний Іване Опанасовичу! Ваш біль відчуваю. Не допоможуть і не потішать тут люди, хоч би й дуже того хтіли [...]”

У Вашій відмові їхати рішає звичайно Ваш внутрішній голос. Але як трохи зблідне гіркість та терпкість, візьме в гору резон над почуттям, треба буде дати відповідь на питання: а чи не слід використати всяку можливість, щоб і далі бути близько до б[ібліоте]ки? Укр[аїнські] доробки тиняються по світу, як і українці. Потім над сим спокійніше подумаєте. А що до інтриг – то де ж того добра нема? Ви наперед про се знаєте, нічому не здивуєтеся. Се вже багато.

Очі примусили б мати поміч, а того Ви їх там може б ліпше підлікували. Словом, багато за і проти. Потім остаточо вирішите. Із всіх тих, що біля б[ібліоте]ки стояли, Ви один могли б поїхати”¹⁹.

Вірогідно цей лист вплинув на позицію Рудичева, і він, вболіваючи за долю конфіскованих зібрань бібліотеки, прийняв рішення виїхати до Берліну. 13 червня 1941 р. Рудичів прибув до столиці Третього Рейху, де його повідомили про те, що для бібліотеки не виділено відповідного приміщення,

VII. Персоналії

тому її фонди зберігатимуться не розпакованими. Натомість нацисти доручили Рудичеву скласти історичну довідку про діяльність бібліотеки та подати опис її основних фондів. “Не думаю, щоб хутко стали влаштовувати б[ібліоте]ку, – заспокоювала його Ольга Петлюра у листі від 11 липня 1941 р. – Тай хто зараз буде сим клопотатися? Се нічого, сим не лякайтеся. Ось я боюся, що Вам дали тему для писання. Ви ж свої очі превтомите сією працею до останнього”²⁰.

Одним з постійних кореспондентів Рудичева під час його перебування у Берліні був Євген Бачинський, який мешкав тоді у Женеві. В одному з своїх листів від 19 липня 1941 р. Бачинський відзначав: “Нарешті одержали від Вас листа так довго жданого! Слава Богові, що нарешті Ваше положення так-сяк вияснилося, та що розпочинається інстолування Бібліотеки. Вона певно буде приміщена в Укр[аїнському] [науковому] інституті [...] Але чи вона буде захована як цілість? Чи увійде до загальної збірки?”²¹. На початку липня Рудичеву повідомили, що бібліотека можливо буде перевезена до Києва, але цього не сталося через загальний перебіг подій на Східному фронті. Час плинув, але Рудичів так і не мав доступу до бібліотечних фондів, і цей факт його надзвичайно хвилював. “Не давайте заволодіти себе чорним думкам, – писав до нього з Відня Андрій Жук у листі від 16 вересня 1941 р. – Світ, мимо всього, прекрасний, і варто жити, доки Пан Бог тримає при життю”²².

Морально підтримував Рудичева також один з фундаторів бібліотеки та голова її Ради В. Прокопович. Надзвичайно цікавим джерелом для розуміння тогочасної ситуації в українському середовищі на еміграції, духовних переживань її окремих представників, є лист В. Прокоповича до І. Рудичева від 10 січня 1942 р., виявлений автором серед паперів останнього у ЦДАГО України. “З Різдвом здорові були, дорогий наш старий Іване Опанасовичу! – вітав Прокопович Рудичева з різдвяними святами. – На Новий рік! На щастя! На здоров’я! Не сумуйте, не журіться, бо все минеться, одна правда зостанеться! І вона переможе! Словами поета мовлячи: “з журбою радість обнялася”! Я ніколи не поділяв захопленого безмірного оптимізму наших земляків – на се не дозволяв об’єктивний аналіз стану речей, – тому, хоч і гірко зараз, але не маю розчарування. Вітав переможний похід німецького війська на схід. Радів і радію з визволення України з-під незносного ярма московського. Тяжко журюся, що той хрестовий похід стався без участі нашого війська. Адже ми 20 год (років – М. П.) не припиняли боротьби проти червоного гада і доводили конечність війни з Москвою. Гір-

ко, що й сьогодні, як і колись, ми все зостаємося об’єктом, а не суб’єктом у міжнародних відносинах. Не так сталося, як гадалося. Але я завжди був і єсьм певен, що самостійна Україна таки буде, без її відновлення неможливі ні сталий мир, ані рівновага та новий кращій порядок у Європі! (курсив мій – М. П.)”. І продовжував далі: “Тяжко переживав долю бібліотеки – то ж частина мого, як і Вашого життя, життя! Все те гострим болем пройняло серце, але як писав Вам, мене не зломило: без смерті нема воскресіння!”²³.

Ларіон Косенко, який за відсутності Рудичева доглядав за приміщенням бібліотеки у Парижі, у листі від 5 березня 1942 р. таким чином характеризував емігрантське життя у Франції за часи окупаційного режиму: “Говорили багато з В. К. (йдеться про В. К. Прокоповича – М. П.) про всі наші тутешні справи, але власне на цьому все і зупинилося, бо не час і нічого ми зробити не можемо. Найбільш всі тепер турбуються не про справи духовні. А про моркву і картоплю. Аз грішний, оце як приїхав до Парижу, то привіз певно до 40 кіло плодів земних, трохи яєць, трохи сиру і т. п., бо тут нема цього всього”²⁴.

Зі свого боку Рудичів, перебуваючи у Берліні, продовжував піклуватися про поповнення фондів бібліотеки, для чого збирав комплекти українських та зарубіжних періодичних видань. Він також шукав можливості для забезпечення збереження своїх записів, нотаток та епістолярій. У березні 1942 р. Рудичів надіслав з Берліна 5 пакунків з періодикою до Музею визвольної боротьби України (МВБУ) в Празі. У листі до дирекції музею він зазначав, що “долучив також кілька досьє” зі своїх збірок, та висловлював сподівання на те, що, коли Бібліотека ім. С. Петлюри “оживе до нормального життя на Україні”, то музей не відмовиться поділитися з нею своїми дублікатами. Він також повідомляв, що невдовзі надішле матеріали “як для Музею, так і в депозит свій і Бібліотеки ім. С. Петлюри”²⁵.

Дирекція МВБУ з щирим зацікавленням зустріла ініціативу Рудичева, і 15 квітня 1942 р. Степан Сірополко повідомив його, що радо візьме на себе збереження тих матеріалів, однак пропонував не надсилати їх поштою, а передати “через певну особу” – Євгена Вирового²⁶. Важливим підтвердженням того факту, що матеріали Рудичева надійшли до МВБУ у 1942 р. є автографи Рудичева на двох конвертах, які виявлені автором серед матеріалів ЦДАГО України – на першому з них надпис: “Депозит на довший час. Листи до мене в часі 1941. VII–1942. III. Іван Опанасович Рудичів, б[увший] бібліотекар Укр[аїнської] бібліотеки ім. С. Пет-

VII. Персоналії

люри в Парижі. До Музею Визвольної Боротьби у Празі”, на другому: “2-й пакет мого листування з 1941–42 р. І. Рудичів. Мій персональний депозит на довші роки. 18.V.1942”²⁷.

У жовтні 1942 р. І. Рудичів, не маючи жодної можливості впливати на вирішення подальшої долі фондів Бібліотеки, повернувся до Парижа. Подальші події підтвердили найгірші прогнози І. Рудичева – з початком бомбардування західними союзниками Берліну значна кількість нацистських інституцій почала переїжджати зі столиці на схід. Влітку 1943 р. розпочалось і перевезення матеріалів, зібраних різними структурами відомства Розенберга, з Берліна до міста Рацібор (Рагібор) у Сілезії. Можна припустити, що саме звідси матеріали Бібліотеки ім. С. Петлюри разом з іншими військовими трофеями були вивезені Червоною Армією у 1945 р.²⁸

Після звільнення союзниками Парижа І. Рудичів повернувся до старого приміщення бібліотеки та розпочав роботу із пошуку вивезених нацистами книжкових та документальних фондів. Попри незадовільний стан здоров’я, він приступив до відновлення бібліотечного каталогу, працював над упорядкуванням свого приватного архіву, активно листувався з чільними культурними та релігійними діячами української еміграції в Північній Америці. Маловтішними були останні роки життя І. Рудичева, які він провів в Українсько-Грузинському домі для пристарілих людей в Абондані (поблизу Парижа). У цьому притулку він і спочив 28 жовтня 1958 р.²⁹

Згадуючи сьогодні ім’я Івана Опанасовича Рудичева, слід наголосити на тому, що саме завдяки його довголітній жертвній та водночас непримітній праці на посаді директора Української бібліотеки імені Симона Петлюри було закладено міцні підвалини для діяльності цієї авторитетної музейно-бібліотечної установи української еміграції у Франції та загалом в Європі. Його допомога у відновленні каталогів бібліотеки була без перебільшення безцінною, ставши підставою для умотивованого звернення української громади Франції до нового уряду Німеччини щодо компенсації матеріальних втрат та моральних збитків, яке, як відомо, було ним задоволено (Українська бібліотека імені Симона Петлюри отримала значне грошове відшкодування). Відтак І. Рудичева можна вважати одним з фундаторів відносно стабільного повоєнного розвитку бібліотеки, яка й сьогодні залишається важливим українським науковим та культурним центром на європейському континенті.

¹ *Joukovsky Arkady*. The Symon Petliura Ukrainian Library in Paris // *Harvard Ukrainian Studies*. – 1990. – Vol. XIV. – Pp. 218–235. Скорочений український переклад статті див.: *Жуковський Аркадій*. Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі // Український археографічний щорічник. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 439–441.

² *Михальчук В.* Українська бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі: Заснування, розвиток, діяльність (1926–1998). – К., 1999. – 656 с.

³ *Grimsted P. K.* The Odyssey of the Petliura Library and the Records of the Ukrainian National Republic during World War II // *Harvard Ukrainian Studies*. – 1998. – Vol. XXII. – Pp. 181–208.

⁴ *Пустовіт Т., Наконечна Л.* Іван Рудичів – перший директор Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі // Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики: Доп. та повідомл. Міжн. наук. конф. 25–26 серп. 1995 р. – Л., 1996. – С. 375–382.

⁵ Автор статті висловлює щире вдячність директору ЦДАВО України к. і. н. Н. В. Маковській, директору ЦДАГО України к. і. н. В. С. Лозицькому та історико-архівісту, заслуженому працівнику культури України А. В. Кентію за допомогу та поради при опрацюванні даної теми.

⁶ ЦДАВО України, ф. 4362, оп. 1, спр. 3.

⁷ Там само, спр. 4, арк. 1–13.

⁸ Там само, спр. 5, арк. 1–27.

⁹ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 499, арк. 1–98.

¹⁰ Див.: *Пустовіт Т., Наконечна Л.* Іван Рудичів – перший директор... – С. 375–377.

¹¹ *Рудичів І.* Бібліотека імені С. Петлюри в Парижі (Роки 1927–1930) // *Тризуб*. – 1931. – Ч. 16 (26 квіт.). – С. 2–7.

¹² У міжвоєнний період бібліотека останній раз змінила своє місцезнаходження у грудні 1931 р., коли вона переїхала у п’ятикімнатні апартаменти (41, rue de La Tour d’Auvergne), де з 1936 р. одну з кімнат займала також редакція “Тризуб”.

¹³ Цит. за: *Михальчук В.* Українська бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі: Заснування, розвиток, діяльність (1926–1998). – К., 1999. – С. 95. За даними, які наводить П. К. Грімстед, у січні 1940 р. Бібліотека ім. С. Петлюри нараховувала 14 458 томів, а Тургенівська – 120 тис. томів (Див.: *Grimsted P. K.* The Odyssey of the Petliura Library. – P. 185).

¹⁴ ЦДАВО України, ф. 4362, оп. 1, спр. 3, арк. 11.

¹⁵ Там само, арк. 3.

¹⁶ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 495, арк. 72. По всій вірогідності частина цих документів представлена сьогодні у фонді 269 ЦДАГО України серед паперів Української бібліотеки ім. С. Петлюри, які у 1942 р. були передані Рудичевим до Музею визвольної боротьби України, а згодом вже разом з іншими збірками музею перевезені в Україну. Зокрема, справа 495 зазначеного фонду містить рукописи протоколів засідань Ради бібліотеки з жовтня 1933 до січня 1941 рр.; справа 496 – звіти про діяльність бібліотеки; справа 497 – друковані примірники статей та заміток про діяльність бібліотеки, листи до І. Рудичева від Є. Бачинського та Г. Довженка за 1938 р., офіційне листування про одержання помешкання для бібліотеки від паризького муніципалітету (французькою мовою), переліки лекцій та доповідей, що були організовані бібліотекою наприкінці 1920-х та у 1930-х рр. Інша частина цих матеріалів зберігається у фонді 4362 ЦДАВО України – це, зокрема, статут Товариства бібліотеки французькою мовою (спр. 1), грошові звіти бібліотеки за 1927–1940 рр. (спр. 16), проекти бюджетів бібліотеки за 1930–1940 рр. (спр. 17).

VII. Персоналії

¹⁷ ЦДАВО України, ф. 4362, оп. 1, спр. 3, арк. 24.

¹⁸ Там само, арк. 27.

¹⁹ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 172, арк. 1–2.

²⁰ Там само, арк. 12.

²¹ Там само, спр. 171, арк. 13.

²² Там само, арк. 52.

²³ Там само, спр. 171, арк. 77–79.

²⁴ Там само, спр. 171, арк. 105.

²⁵ Там само, оп. 1, спр. 462, арк. 18.

²⁶ Там само, оп. 2, спр. 171, арк. 125.

²⁷ Там само, арк. 149, 150.

²⁸ Про це докладніше див.: *Grimsted P. K.* The Postwar Fate of the Petliura Library and the Records of the Ukrainian National Republic // *Harvard Ukrainian Studies.* – 1997. – Vol. XXI. – Pp. 393–461.

²⁹ Див.: *Пустовіт Т., Наконечна Л.* Іван Рудичів – перший директор... – С. 380–381.

Володимир Ковальчук

РОЛЬ МИКОЛИ БАЛЛІНА У БІБЛІОТЕЧНІЙ ТА КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ХАРКІВСЬКОГО ТОВАРИСТВА ГРАМОТНОСТІ

Ім'я М. П. Балліна – видатного теоретика і практика кооперації – є добре відомим як в Україні, так і за її межами. Про нього, як піонера кооперативного руху в Україні та Росії, писали вчені П. Височанський, С. Бородаєвський, І. Вітанович, В. Марков, А. Меркулов, М. Хейсін, С. Шоломова та ін.¹ Бібліографічне дослідження його спадщини та архіву проводили С. Кіржаєв, Йосло Иман². Однак, дуже коротко писалося про його культурно-просвітню діяльність у галузі бібліотечної справи та розповсюдження ним книжок серед народу. Про це згадувалося тільки у працях Д. І. Багалія, Д. Міллера, И. Баренбаума., Е. Ковальської³. Прагнення М. Балліна створювати бібліотеки для народу, розповсюджувати книги проявлялася усюди, де він працював як державний чиновник. Його внесок в історію бібліотечної справи дуже значний. Про це свідчать документи, що зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського та Державному архіві Харківської області.

М. Баллін народився у м. Санкт-Петербурзі 6 вересня 1829 р. Після закінчення училища правознавства (1842–1849), він залишився працювати у Петербурзі – в департаменті карних справ, у чині колезького секретаря. 1854 р. ознаменувався призначенням його на місце губернського стряпчого у Симбірськ. Проте вже у наступному році Микола Петрович повернувся в столицю для роботи у Міністерстві юстиції.

Бібліотечна діяльність М. Балліна почалася у 1857 р., коли переїхав до Катеринослава, де організував літературне товариство, яке пізніше отримало назву “Пікквікський клуб”. Однією із перших справ його членів було заснування у місті бібліотеки 1 вересня 1859 р. У 1860 р. Його переведено до Костроми на нове місце служби. Там він, разом з однодумцями, також реалізував проект громадської бібліотеки⁴.

У 1861 р. М. Баллін переїхав до Харкова, де отримав посаду товариша голови цивільної палати. Паралельно із державною службою він займався громадською діяльністю, підтримуючи стосунки із видавцями та продавцями книг із багатьох міст Російської Імперії.

Микола Петрович звернув увагу на те, що у місті домінувала столична преса та книжкова торгівля. Тому, прагнучи зменшити ціни на книги, що дало б змогу надати ширші можливості жителям Харкова у задоволенні своїх літературних потреб, він зосередив діяльність на підтримці провінційної літератури та організації місцевої книжної справи: спільно із своєю дружиною Оленою Степанівною відкрив книжковий та нотний магазини, зав'язав тісні стосунки із видавцями та продавцями книг Петербурга та Москви.

Одночасно із відкриттям навесні 1862 р. книгарні Балліна почала працювати публічна бібліотека, заснована з ініціативи сімейства Карп. Оскільки остання знаходилася далеко від центру міста, і не кожен потенційний читач мав змогу регулярно користуватися її фондами, то, за взаємною домовленістю, він організував у своєму магазині особливу шухляду, куди клалися вимоги на книги із бібліотеки. Така співпраця із бібліотекою Карп була тривалою.

У 1868 р. Харківське товариство грамотності, одним із організаторів якого був Микола Петрович, активно використовувало приміщення бібліотеки для організації при ній свого книжкового складу. Згодом М. Баллін відкрив при своєму книжковому магазині власну бібліотеку, доручивши завідування нею К. С. Д'яковій, яка на тривалий час стала його помічницею у бібліотечній та книготорговельній справі. Ця бібліотека була справжнім осередком духовності для прогресивно мислячої харківської інтелігенції, особливо студентської молоді.

Розповідаючи про долю декількох харківських бібліотек, Д. Багалій та Д. Міллер писали: “відкрилися бібліотеки Шейдта на Німецькій вулиці, пані Карп на Дворянській і Балліна на Катеринославській”⁷⁵.

У 1870 р. за пропозицією М. Балліна Харківське товариство грамотності відкрило книжковий склад на пожертвувану для цієї мети суму в 400 крб. У наступному році правління цього товариства передало на організацію складу ще 450 крб., а всього було передано до 1 січня 1875 р. 1765 крб. Склад було відкрито при магазині навчальних посібників пані Карп. Перший рік ним керувала Рада, обрана із жертводавців на книжковий склад, а згодом управління було передано п. Карп. Перші роки діяльність складу розгорталася успішно і підтримувалася різними установами і приватними особами⁶.

Невдовзі правління влаштувало ще один книжковий склад, але вже на зовсім інших засадах. Перший склад був частково комерційним підприємством, розрахованим на отримання прибутку. Новий склад став вийнятковим закладом освітнім і благодійним. Він поповнювався тільки за рахунок пожертвувань; зібрані у ньому книги передавалися до бібліотек шкіл Товариства грамотності головним чином до сільських бібліотек Харківської губ. Так, за допомогою книг цього складу упродовж декількох років поповнювалися бібліотеки в населених пунктах Липцях і Новій-Вололазі. Із нього у 1889 р. було передано в бібліотеку⁷ села Маркове Лебединського повіту Харківської губ. понад 1000 томів. У подальшому пожертвування продовжувалися і Марковська бібліотека отримала у різний час понад 2000 книг. У 1890 р. із складу було відправлено, як виняток, книги для бібліотеки Улалинського місіонерського училища в Бійську і парафіяльної бібліотеки Покровської церкви с. Верхньокалонського Томської губ. У 1891 р., після організації першої Харківської безплатної бібліотеки-читальні їй було передано із складу понад 400 книг. Зрідка книги видавалися окремим особам, здебільшого селянам. Усього книжковий склад за час свого існування роздав близько 5000 томів різним закладам і особам.

У 1892 р. книжковий склад переведено до приміщення першої читальні, де функціонував певний час. У зв'язку з розгортанням діяльності Комітету сільських бібліотек, з його великим книжним складом, існування особливого книжного складу при правлінні товариства грамотності стало зайвим і його було закрито.

24 травня 1894 р. на загальних зборах членів Харківського товариства грамотності проф. В. Я. Да-

нилевський зробив доповідь про необхідність створення при товаристві окремого комітету, завданням якого мало ставляти сприяння по влаштуванню в селищах безплатних бібліотек і народних читалень. У його доповіді підкреслювалося, що “бібліотека, поряд зі школою, є найважливішим засобом для освіти народу, а між тим громадських і приватних безплатних читалень для сільського населення – одиниці”. Про вкрай жалюгідне становище шкільних бібліотек – продовжував він, – свідчать як відгуки учителів, так і звіти земств. Необхідність широкого користування книгами зі сторони сільського населення – визнана. Помітне загальне прагнення до заснування сільських бібліотек, хоча умови їх відкриття, асортимент книг, розмір необхідних на перший випадок витрат і, взагалі, облаштування і організація цих закладів для більшості як окремими особами, так і різними товариствами залишаються маловідомими і тому до здійснення цього задуму або взагалі не приступають, або починають клопотання про дозвіл не в установленому порядку, і проходили довгі роки в подоланні перешкод та складностей для досягнення бажаного результату”⁸.

У 1883 р. М. Баллін влаштувався на посаду помічника бібліотекаря в науковій бібліотеці Харківського університету, книжкові фонди якої знаходилися у занедбаному стані⁹, а всі зусилля її штатних працівників навести в них порядок були марними¹⁰. Про ситуацію, що склалася в ній можна довідатись із “Истории центральной научной библиотеки Харьковского университета (1805–1917)”¹¹. Микола Петрович завжди мав свою думку щодо упорядкування бібліотечної роботи¹², ефективність якої прямо залежала від пристосування бібліотек до інтересів читача¹³. Він був не лише практиком бібліотечної справи, а й займався теоретичними питаннями, зокрема його увагу привертала ідея вдосконалення бібліотечних каталогів¹⁴.

У 1866 р. М. Баллін став одним із фундаторів Харківського споживчого товариства, одного із найперших на теренах не лише України, а й всієї Російської імперії. Відтак він задумав відкрити при ньому кооперативну бібліотеку, яка б дала змогу уникнути тиску і нав'язування програми дій з боку місцевої влади. Однак цензура завжди підозріло ставилася до просвітницьких починань, а тому лише у 1885 р. його мрія про громадську бібліотеку, що працює на кооперативних засадах, нарешті здійснилася. Микола Петрович і його однодумці скликали збори зацікавлених осіб, які уповноважили обране правління розпочати справу відкриття у Харкові громадської бібліотеки, що й було здійснено в найкоротші терміни.

VII. Персоналії

Громадську бібліотеку створено всього десятима засновників. Установчі збори було зібрано наприкінці 1885 р., які обмежилися вибором правління¹⁵. Останнім було орендовано приміщення, в якому восени 1886 р. розпочали свою діяльність бібліотека і кабінет для читання. Книжковий фонд, створений за підтримки ініціаторів справи та жертвам городян, складав близько 5000 прим. Кількість його користувачів уже на початку роботи бібліотеки складала декілька сотень. І це був лише початок діяльності цієї установи. Через певний час М. Баллін у листі до президента Міжнародного кооперативного альянсу із гордістю писав: “...серед харківських установ найкооперативнішою є Харківська громадська бібліотека, яка, хоча й заснована тільки 8 років тому, має понад 3000 абонентів і більше за 4000 відвідувачів”¹⁶. У спогадах сучасників Миколи Петровича щодо тих подій писалося: “Баллін заснував першу публічну бібліотеку у Харкові і перший книжковий магазин. Пам’ятаю його тонку, худорляву фігуру, густе сріблясте волосся, яскраві очі. Він так був мало зрозумілим для обивателів із своїми проектами-фантазіями, що вони його вважали божевільним, яким він зовсім не був. Його помічником і головним працівником у бібліотеці був Ділевський, засланий згодом за участь у харківському бунті”¹⁷.

Далекоглядними планами М. Балліна передбачалося видання власного часопису бібліотеки, заснування при ній палітурної майстерні, книжкового магазину¹⁸ та перекладацького бюро¹⁹. Сучасники запам’ятали його “...вічно працюючим у бібліотеці”²⁰, яка була, по суті, його домівкою і у якій він планував заходи розбудови книжкової справи²¹ та вдосконалення загальнонародної освіти²². Важливим завданням він вважав забезпечення бібліотек корисними книжками, про що й писав у своїх листах до Московської комісії домашніх читань²³.

Серед найближчих планів М. Балліна було заснування ремісничої бібліотеки, а при ній товариства для перекладів та написання книг для ремісників²⁴. Для збору коштів для її створення він навіть передбачав проведення благодійних лекцій²⁵ з метою підвищення рівня народної освіти²⁶.

У 1895 р. М. Баллін у листі до В. Козлова з гордістю писав про справи товариства грамотності і говорив про найближчі плани цієї організації, спрямовані на розбудову бібліотек і читалень²⁷, заснування нових освітніх установ²⁸.

Помер Микола Петрович у Харкові 14 травня 1904 р. Всі свої власні книжки він заповів Харківській громадській бібліотеці, тому що “все життя, довгі десятиліття – все навколо книг, літературної роботи, іноземних книг, бібліотек, книжкової тор-

гівлі”²⁹. Його заслуги у справі поширення освіти визнала влада. У 1905 р. харківський губернатор сповістив правління Харківського товариства грамотності про те, що “міністерство внутрішніх справ визнало можливим присвоїти, утримуваній товариством, народній бібліотеці-читальні, у передмісті міста Харкова, ім’я Миколи Петровича Балліна”³⁰.

¹ *Бородаєвський С. В.* “Історія кооперації”. – Прага: Український громад. видавн. фонд, 1925. – 430 с.; *Вітанович І.* Історія українського кооперативного руху. ТУК: Товариство української кооперації. – Нью-Йорк, 1964. – 624 с.; *Височанський П.* Коротка історія кооперативного руху на Україні. – Х., 1925; *Він же.* Начерк розвитку української споживчої кооперації (дорадянська доба). – Катеринослав, 1925. – Ч. 1. – 180 с.; *Марков В. І.* Пионеры южно-русской кооперации Н. П. Баллин и его сотрудники. – Х.: Изд. обл. союза Потребительного кооператива Юга России, 1919. – 106 с.; *Меркулов А. В.* Исторический очерк потребительной кооперации в России. – М.: Изд. Московского Союза потребительных обществ, 1915. – 108 с.; *Хейсин М. Л.* История кооперации в России. – Ленинград, 1926. – 390 с.; *Шоломова С. Б.* Новое о деятельности Н. П. Баллина на Украине // Кн.: Исследования и материалы, Сб. XLIX (№ 49), – М., 1984. – С. 56–59.

² *Киржаев С. Н., Иман Ёсло.* Николай Петрович Баллин и его архив: Библиографическое исследование о пионере русско-украинского кооперативного движения // Acta slavica japonica. – К., 1994. – Т. 12. – С. 161–180.

³ *Багалей Д. И., Миллер Д. П.* История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655 по 1905-й гг.): В 2-х т. Т. II. – Х., 1912. – 973 с. Репринтное издание 1993 г.; *Баренбаум И. Е.* Штурманы грядущей бури: Н. А. Серно-Соловьевич, Н. П. Баллин, А. А. Черкесов. – М.: Книга, 1987. – 214 с.; *Ковальская Е.* О просветительской деятельности Ковальского Я. И., Баллина Н. П. // Катерга и ссылка: Ист.-револ. вестник / Под ред. И. А. Теодоровича. – М., 1931. – Кн. 4 (77).

⁴ ІР НБУВ, ф. 326, № 4, арк. 12.

⁵ *Багалей Д. И., Миллер Д. П.* История города Харькова за 250 лет. – С. 752.

⁶ Двадцатилетие Харьковского общества распространения в народе грамотности. Типография губернского правления. – Х., 1894. – С. 11.

⁷ Исторический обзор деятельности Харьковского общества распространения в народе грамотности 1869–1909. – М., 1911. – С. 149.

⁸ Там же. – С. 151.

⁹ ІР НБУВ, ф. 326, № 1817, арк. 1.

¹⁰ Учёные общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805–1905 гг.) / Под ред. Д. И. Багаля и И. П. Осипова. – Х., 1911. – С. 37.

¹¹ История центральной научной библиотеки Харьковского университета (1805–1917). – Х., 1992. – С. 12.

¹² ІР НБУВ, ф. 326, № 785, арк. 1.

¹³ *Баренбаум И. Е.* М. П. Баллін // Советское библиотековедение. – М., 1979. – № 5. – С. 93.

¹⁴ *Марков В. И.* Пионеры южно-русской кооперации Н. П. Баллин и его сотрудники... – С. 50.

¹⁵ *Шоломова С. Б.* Новое о деятельности Н. П. Баллина на Украине. Кн. Исследования и материалы, сб. XLIX (№ 49). – М., 1984. – С. 182.

¹⁶ ІР НБУВ, ф. 326, № 1554, арк. 1.

¹⁷ Ковальская Е. О просветительской деятельности Ковальского Я. И., Баллина Н. П. // Каторга и ссылка: Историко-революционный вестник. Кн. 4 (47) / Под ред. Теодоровича И. А. – М., 1931. – С. 139.

¹⁸ Держархів Харківської обл., ф. 200, оп. 1, спр. 161, арк. 42.

¹⁹ Марков В. И. Пионеры южно-русской кооперации Н. П. Баллин и его сотрудники ... – С. 41.

²⁰ Ковальская Е. О просветительской деятельности... – С. 139.

²¹ Перепеча А., Шоломова С. З освітою він був пов'язаний усе життя // Прапор – 1981. – С. 120.

²² ІР НБУВ, ф. 326, № 158, арк. 1.

²³ Там само, № 1545, арк. 1.

²⁴ Там само, № 1030, арк. 1.

²⁵ Харьков и губерния на страницах газеты “Южный край” 1880–1918. Вып. IX: 1880–1886. – Харьков. – 2002.

²⁶ Там само, № 1895, арк. 1.

²⁷ Там само, № 1862, арк. 1.

²⁸ Там само, № 1901, арк. 1.

²⁹ Шоломова С. Б. Новое о деятельности Н. П. Баллина на Украине – С. 183.

³⁰ Держархів Харківської обл., ф. 200, оп. 1, спр. 285, арк. 1.

Ганна Волкотруб

“ПРОШУ СУД ДАТИ МЕНІ МОЖЛИВІСТЬ ПРАЦЮВАТИ ...І СПОКУТУВАТИ СВОЮ ВИНУ”

(за документами слідчої справи Пилипа Клименка)

Зловісного 1938 року Пилип Васильович Клименко (1887–1955) – талановитий вчений-історик, маючи клеймо “націоналіста”, який співпрацював з М. С. Грушевським, був безробітним. 19 травня 1938 р. його вдруге заарештували органи НКВС, звинувативши у злочинах, передбачених ст. ст. 54-8, 54-11 КК УРСР. Вони вбачали в ньому “озлобленого націоналіста”, підозрювали у “проведенні терористичних актів”, а тому ув'язнили в спецкорпусі Київської тюрми¹. Обшук квартири та складання акта про вилучення його особистих речей і документів проводилися без заарештованого. Як свідчить протокол від 19 травня 1938 р., крім вилучених паспорта, диплома університету, військової книжки, дев'яти облігацій четвертого року другої п'ятирічки на суму 440 крб., чотирьох великих срібних монет, однієї папки документів та одного “чемодана” різного листування, у квартирі після обшуку залишилось багато картин та залізна скриня, ключів від якої не виявилось, а у шафі – велика кількість рукописів російською та іноземними мовами².

Під сильним моральним тиском Пилип Васильович у процесі слідства змушений був “відверто” зізнаватися, що з 1919 р. по день арешту входив у склад контрреволюційної української націоналістичної організації, яка підбирала кадри, готувати участь у збройному виступі проти більшовиків, був активним ворогом радянської влади, вів з нею боротьбу упродовж всього її існування. Він також пообіцяв розповісти про діяльність організації, відомих йому її учасників та свою власну роботу. “Діяльність організації, – говорив П. Клименко, – я ділю на три періоди: кам'янецький, київський – часів непу, київський – останніх років. Основними завданнями організації у перший період були створення та впровадження ук-

раїнської шовіністичної ідеології серед студентської молоді Кам'янця-Подільського, підготовка цієї молоді до активної боротьби з радянською владою. Другий період – збирання та розстановка сил організації на науковому фронті і розвиток його на ділянках міста і села. Третій період – безпосередня активна робота, а також збереження залишків розгромлених науково-методичних сил організації. Повторюю, що дав щирісердечні показання і цим самим хоч би в незначній мірі постараюся спокутувати свою провину перед радянською владою”³.

Про Академію наук, в одній з інституцій якої йому довелося працювати у своїй найкращі роки, Пилип Васильович вимушено заявив, що вона була місцем концентрації українських націоналістів і відображала у своїй діяльності інтереси капіталістичних країн, зацікавлених у поваленні радянської влади в Україні. “На кожній ділянці роботи, – свідчив він, – Академія наук та її філії проводили контрреволюційну і підіривну роботу. Пізніше наша група влилася у створену професором Єфремовим підпільну організацію, яка називалась “Спілка визволення України”. Як член СВУ, я продовжував вести контрреволюційну націоналістичну роботу на ідеологічному фронті. Так продовжувалося до розгрому нашої контрреволюційної організації СВУ. Наша організація після арешту Єфремова та інших підсилена розвернула шкідництво на науково-культурному фронті. Працюючи у вузах, я ще з 1918 р. систематично у своїх доповідях, лекціях і семінарах для молоді впроваджував фашистські теорії, направлені на необхідність боротьби з радянською владою, за “самостійну Україну” та насильницьке відторгнення України від Союзу РСР”⁴.

Після розгляду слідчих матеріалів, у тому числі свідчень людей, які знали арештанта (зрозуміло,

VII. Персоналії

що всі ці свідчення були “вирвані” допитами та психологічним тиском), органи прийняли постанову в якій констатовалося: оскільки П. Клименко “являється активним учасником антисоветської української націоналістическої організації, стоявшій на активних методах боротьби с советської властью, как террор, шпионаж, диверсия”, він звинувачується у злочинах, передбачених ст. ст. 54-4, 54-8, 54-9, 54-11 КК УРСР⁵. Через брак доказів його причетності до проведення шпигунської та диверсійної діяльності, раніше висунуті звинувачення за ст. ст. 54-6, 54-9 відмінили, залишивши в силі ст. ст. 54-11, 54-8 КК УРСР⁶.

Оскільки помічник начальника 6 відділення 2 відділу УДБ сержант Краковський 31 грудня 1938 р. зробив висновок, що звинувачені Н. Ю. Мірза-Авак'янц, П. В. Клименко і В. А. Камінський були учасниками антирадянської української націоналістическої організації і “...по ворожій роботі були організаційно пов'язані між собою”, їхні слідчі справи об'єднали в одну справу під № 8177. Справу сфабрикували так майстерно, що троє підсудних змушені були свідчити один проти одного, а також проти знайомих і не знайомих людей. Так, Н. Мірза-Авак'янц показувала: “Клименко П. В. – в минулому професор петлюрівського Кам'янець-Подільського університету, був зв'язаний особисто з Огієнком. Після повернення з еміграції Грушевського М. С. одержує у нього на кафедрі керівну роль. Будучи найближчим співробітником Грушевського, проводив велику контрреволюційну роботу на історичному фронті, написав ряд друкованих праць антирадянського характеру”⁸.

16 травня 1939 р. Військовий трибунал КОВО на закритому засіданні в м. Києві засудив П. Клименка до позбавлення волі у виправно-трудовах таборах строком на шість років з позбавленням у політичних правах на три роки⁹. Заслання він відбував у м. Солікамську.

Виступаючи на суді з останнім словом, Пилип Васильович говорив: “У мене залишилась незакінченою наукова робота, котра може принести суспільству користь, причому частина цієї роботи взята органами НКВС, а частина залишилась у мене на квартирі. Прошу цю роботу передати до відділу рукопису АН. Прошу суд дати мені можливість працювати. Я хочу працювати і спокутувати свою провину”¹⁰. Очевидно, це була “Цехова книга кушнірів м. Кам'янця-Подільського від 1702 до 1779 р.”, робота над якою велася спільно із М. З. Суслопаровим з 1940 р. по 1955 р., а після його смерті – самим М. Суслопаровим до 1965 р. Із цієї книги, написаної польською мовою, свого часу М. Суслопаров під керівництвом Пилипа Ва-

сильовича зробив копію. Збережена цехова книга кам'янець-подільських кушнірів – одна із такого роду пам'яток української історії, яких небагато. Нині книга і матеріали до неї зберігаються у особовому фонді П. Клименка в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського¹¹.

У копії з опису майна зарештованого, який зберігся у особовому фонді П. Клименка, значиться, що у його квартирі виявлено різних книг 1500 прим. Пилип Васильович, відбуваючи заслання в м. Солікамську, 2 серпня 1940 р. написав заяву на ім'я прокурора УРСР, прохаючи його втрутитись у справу із його майном. “19 травня 1938 р., – писав він, – я був у Києві арештований органами НКВС. Обшук у моїй квартирі був проведений після мого арешту, у мою відсутність. Я – історик, науковий співробітник Академії наук УРСР. У мене бібліотека, яка складається з трьох тисяч томів, серед них екземпляри, що мають бібліографічну цінність великого наукового значення. У квартирі було також багато художніх цінностей (картин, малюнків тощо)”¹².

Бібліотека вченого формувалась поступово. Частина книг ним придбано під час навчання в університеті. Багато їх залишив йому ректор І. Огієнко, який, від'їжджаючи влітку 1919 р. із Кам'янця-Хмельницького, залишив свою квартиру та деякі речі. “З Огієнком, ректором петлюрівського університету, колишнім гетьманським міністром, я був у близьких стосунках. Він мені навіть залишив на зберігання частину своїх речей”¹³ – свідчив на допиті Пилип Васильович у 1938 р.

На початку 1936 р. П. Клименка, як свідка у справі М. Зерова, викликали на допит. Під час обшуку в його квартирі виявили книгу М. Зерова “Нове українське письменство” з дарчим надписом “Дорогому Пилипу Васильовичу Клименку від автора. 28.05.1924 р.”, три номери журналу “Україна” німецькою мовою, на яких стояла печатка посольства УНР в Німеччині, твори Г. Косинки, О. Влизька, М. Вороного, Є. Плужника, М. Ірчана, Остапа Вишні, М. Яворського, Г. Епіка, М. Козоріза. На запитання слідчих, де взяв книги “активних ворогів радянської влади” та для чого їх зберігав, Пилип Васильович відповів, що книги залишились після І. Огієнка, квартиру якого займав після втечі останнього з поляками, а зберігав їх та журнали як історичні матеріали. При обшуку у нього вилучено також архівні документи, які згідно з існуючим законодавством слід було здати на державне зберігання. “Ці матеріали, – показував Пилип Васильович, – я придбав у різних крамничках, в утилькрамничках, вони є моєю приватною робочою ко-

лекцією, і тому я не вважав себе зобов'язаним здавати їх на зберігання до державного сховища”¹⁴.

Влітку 1923 р. П. Клименко, переїжджаючи з Кам'янця-Подільського до Києва, вивіз 25 пудів цінних історичних документів, приречених на загибель. Це він зробив на підставі мандату Головного архівного управління та ВУАН для поповнення рукописного відділу Всенародної бібліотеки України¹⁵. Очевидно, не всі документи було здано до бібліотеки, частина з них й досі зберігається в його особовому фонді.

Під час слідства Пилип Васильович, переймаючись долею книг та рукописів праць, неодноразово робив запити щодо свого майна. На них йому кожного разу відповідали, що кімнату його опечатано до кінця розгляду справи, і всі речі знаходяться у повному порядку. Насправді відразу ж після арешту, 21 серпня 1938 р., все його майно вивезли на склад Київпромторгу і, як відзначалося у постанові від 13 вересня 1940 р., оскільки засуджений протягом двох з половиною років жодного разу не надав нікому доручення на його одержання, було прийнято рішення) “ввиду того, что имущество подвергается порче и может прийти в совершенную негодность”), реалізувати його через торговельні організації Київпромторгу, а виручені від реалізації гроші перевести у фінвідділ НКВС УРСР на депозитний рахунок засудженого¹⁶. Про це самого засудженого не повідомили, копії опису йому не надали.

У дорученні на ім'я сестри Марфи Василівни Закревської від 27 липня 1940 р. П. Клименко писав, що доручає їй одержати його майно, яке складається із бібліотеки (історичного змісту книг близько 3000 томів), картин, меблів старовинних, двох книжкових шаф, залізної старовинної скрині, рукописів старовинних і рукописів його творів, одягу, білизни. Сестра написала розписку, що одержала його книги і рукописи у доброму стані¹⁷. Отже, згідно із розпискою, уціліли лише книги і, що особливо важливо, – рукописи. Але в особовому фонді П. В. Клименка в Інституті архівознавства НБУВ збереглися його заяви 1949 р. і 1951 р. до директора музею Українського мистецтва в Києві з проханням купити у нього два портрети роботи І. Сошенка – М. Гулака і О. Навроцького, п'ять рушників, картину “Аскольдова могила” та старовинного кухля¹⁸. Можливо, ці речі були збережені його друзями, і у важкі дні виручені за них гроші врятували його від голодної смерті.

Пилип Васильович не мав сім'ї. Сестра Марфа Василівна, з якою він мешкав разом після повернення із заслання у 1946 р., померла. Єдиною втіхою і розрадою всього життя вченого була його

наукова праця. Бажання працювати науково не залишало його навіть під час відбування заслання в с. Чилики Чиликського району Алма-Атинської області. У 1945 р. він звертався до Є. К. Кисіль (особа не встановлена) з проханням порекомендувати його керівництву Алма-Атинської академії наук для роботи. На що та відповіла, що для зарахування співробітником академії вимагають документи, які підтверджували б науковий ступінь або вчене звання. Зрозуміло, що таких документів засуджений подати не міг і сподівання на дослідницьку роботу не здійснилися.

Перебування десять місяців під слідством та п'ять років виправно-трудоих таборів підірвали здоров'я П. Клименка. 25 червня 1945 р. він подав заяву до лікарської комісії, в якій писав, що хвороба серця, загальний склероз, який особливо вразив кровоносні судини голови, зробили його непрацездатним інвалідом ще у виправно-трудоих таборах. “Освобожденный по актировке в 1943 г. и направленный на жительство в Чилики, – скаржився засланець, – я попал в еще худшие климатические условия, что тяжело действовало на мое здоровье. К этому присоединилась тяжелая малярия, которая в климатических условиях не излечивается. Прошу подвергнуть меня освидетельствованию и дать справку о том, что в климатических условиях Чилики я не только не могу работать, но постоянно болею с угрозой для жизни”¹⁹.

Повернувшись 1945 р. після заслання у с. Козелець, де жила сестра, Пилип Васильович, важко хворий, не маючи ніякого фаху, крім наукового, активно пише статті, рецензії на книги і не полишає надії на опублікування їх. Але жоден журнал, газета не зважувалися друкувати його роботи – звідусіль приходили ввічливі відмови. Так, 1952 р. він надіслав до газети “Деснянська правда” історичну розвідку “Чернігівське міщанство 200 років тому назад”. Із редакції надійшла відмова в публікації її в газеті для масового читача та рекомендація: “...ці статистичні викладки, якщо вони будуть належним чином прокоментовані, можуть зацікавити історичний журнал”.

1953 р. П. Клименко написав велику ґрунтовну рецензію (три зошити) на монографію К. Пажитнова “Проблема ремесленных цехов в законодательстве русского абсолютизма”, яку надіслав у журнал “Вопросы истории”. Редакція відповіла: ваша рецензія не задовольняє редакцію. Таку ж саму відповідь одержав він на надіслану рецензію на книгу Ф. Я. Полянського “Очерки социально-экономической политики цехов в городах Западной Европы XIII–XV вв.”

VII. Персоналії

З 1950 р. по 1952 р. вчений працював над монографією “Доменна висока піч у Чуднові 1773–1793 рр.” Залишається невідомим, чи матеріали до неї було зібрано ним ще до арешту, чи він мав змогу працювати в архівах у 1950–1953 рр. Відомо тільки, що в його особовому фонді збереглися виписки із архівних справ фонду “Черниговские дела” (із Харківського центрального історичного архіву), на підставі яких написано “Історію архіву Чуднівської доменної печі”, та відклались матеріали до історії чорної металургії в Україні (доменна піч і магнатське господарство в м. Чуднові 1779–1793 рр.). У цей же час ним опрацьовувалися справи про ревізію 1763–1764 рр. Генеральної військової канцелярії, матеріали з Генерального слідства Чернігівського полку 1729 р.

Незважаючи на відмови редакцій друкувати, П. Клименко 1954 р. надіслав невелику статтю “Черниговские ремесленные цехи XVIII столетия” до одного з журналів і запропонував: “...якщо вона задовольнить критичні вимоги редакції, то можу дати ще статті про цехових ремісників Києва XV–XIX ст., Кам’янець-Подільського, Правобережної України XIII, XIX ст.” На що одержав негативну відповідь.

Єдиним світлим променем у безрадісному житті історика було листування з литовським вченим А. Янулайтісом щодо книги про Міндовга та праця над цим дослідженням²⁰. Заочне знайомство їх розпочалося ще 1929 р. після ознайомлення А. Янулайтіса із статтю П. Клименка про документи Міндовга. Після цього литовський вчений звернувся до колеги з пропозицією продовжити дослідження епохи Міндовга з метою опублікувати монографію у литовському виданні “Praeitis”. Основну роботу над цим дослідженням П. В. Клименко завершив у серпні 1931 р., а пізніше (до 1935 р.) доповнював її. З виданням книги виникли труднощі, обумовлені політичними обставинами. До того ж перервалися зв’язки через арешт Пилипа Васильовича.

1946 р. між вченими знову відновилося листування. А. Янулайтіс повідомив Пилипа Васильовича, що набір книги останнього був знищений німцями, але, на щастя, зберігся коректурний відтиск, тому є можливість відновити її видання. У січні 1949 р. П. Клименко одержав із м. Каунаса від колеги листівку з повідомленням, що вся його праця перекладена і набрана, крім четвертого розділу (про релігію), який вони хочуть видати окремо, оскільки не встигли перекласти: “Может быть, теперь издаст Литовская академия наук – придется поднять вопрос”. Проте справа все затягувалася і П. Клименко висловив бажання самому зайня-

тись її виданням. На жаль, книга залишилась невиданою. А. Янулайтіс знаходився під наглядом репресивних органів, важко хворів і у травні 1950 р. помер. Текст праці Пилипа Васильовича у перекладі литовською мовою зберігся у Рукописному відділі Бібліотеки Академії наук Литви²¹. Її українського оригіналу в архіво- і книгосховищах України та Литви не виявлено.

Не маючи можливості заробити на прожиття, рідні, яка б підтримала його матеріально, у жовтні 1952 р. П. Клименко звернувся до відділу соцзабезпечення Козелецького району Чернігівської області із такою заявою: “Прошу направити мене в будинок інвалідів, непрацездатний. Нерухомого майна й сім’ї не маю. Маю 65 років від роду”. У задоволенні цього прохання йому відмовили.

У останні роки життя Пилип Васильович вів лише щоденникові записи, записи-спостереження за життям жителів с. Козельця та зрідка листувався із знайомими та родичами. І хоч у листах, у щоденнику немає ні згадок про безвихідь, ні скарг на важке життя, можна уявити, як скрутно жилося цьому самотньому хворому чоловікові, як гнітила його неможливість реалізувати себе, бути корисним суспільству. Всі ці обставини та інші, яких ще не знаємо, спричинили до рішення піти з життя добровільно. Помер П. Клименко 8 липня 1955 р.²²

30 вересня 1958 р. військова колегія Верховного суду припинила справу Н. Ю. Мірзи-Авак’янц, П. В. Клименка, В. А. Камінського за відсутністю складу злочину. У її висновку відзначено, що згідно з проведеним додатковим розслідуванням встановлено, що П. Клименка, Н. Мірза-Авак’янц і В. Камінського засуджено необгрунтовано²³. І хоч у своїх свідченнях 1938 р. Пилип Васильович показував, що всі видані ним наукові праці за останні роки були вилучені як контрреволюційні та заборонені до продажу і розповсюдження, оскільки в них відкрито пропагувалися контрреволюційні ідеї, за тодішніми повідомленнями Державної публічної бібліотеки й Інституту історії АН УРСР виявилось, що всі книги, написані арештованим, знаходилися у відкритому користуванні бібліотек. Працівники Управління державної безпеки НКВС, які так успішно “вскрыли и ликвидировали антисоветскую украинскую националистическую террористическую организацию, ставившую своей задачей свержение советской власти и установление на Украине фашистского строя”, були покарані²⁴.

Для того, щоб вручити П. Клименку довідку про реабілітацію, його потрібно було розшукати. Запити в адресні бюро м. Києва та смт. Бобровиці Чернігівської області результатів не дали²⁵.

VII. Персоналії

Дійсно, серед жителів цих населених пунктів Пилип Васильович значитися не міг, бо на той час його вже не було серед живих.

Життєвий та творчий шлях П. В. Клименка – ще один яскравий приклад того, як цілеспрямовано та жорстоко нищилася українська інтелігенція у 1930-х роках.

¹ Державний галузевий архів Служби безпеки України, спр. 50021 фп., арк. 12.

² Там само, арк. 12 зв.

³ Там само, арк. 135.

⁴ Там само, арк. 152–153.

⁵ Там само, арк. 16.

⁶ Там само, арк. 17.

⁷ Там само, арк. 26.

⁸ Там само, арк. 54.

⁹ Там само, арк. 360–362.

¹⁰ Там само, арк. 358.

¹¹ Особовий фонд не впорядкований і не має номера.

¹² Державний галузевий архів Служби безпеки України, спр. 50021 фп., арк. 358.

¹³ Там само, арк. 137.

¹⁴ Там само, арк. 138.

¹⁵ *Дивний І.* Український історик Пилип Клименко (1887–1955): Документальний біографічний нарис // Наукові записки: Зб. Праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 1. – К., 1996. – С. 368.

¹⁶ Державний галузевий архів Служби безпеки України, спр. 50021 фп., арк. 41.

¹⁷ Там само, арк. 29.

¹⁸ Інститут архівознавства НБУ імені В. І. Вернадського. Особовий фонд П. В. Клименка.

¹⁹ Там само.

²⁰ *Матяш І.* Особа в українській архівістиці: Біографічні нариси / Держкомітет архівів України; УДНДІАСД; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – К., 2001. – С. 75.

²¹ *Кяуна З.* Зв'язки Історичного товариства Литви (1929–1940) і українських істориків // Осягнення історії: Зб. наук. праць на пошану проф. М. П. Ковальського з нагоди 70-річчя. – Острог; Нью-Йорк, 1999. – С. 333–336.

²² *Дивний І.* Український історик Пилип Клименко (1887–1955): Документальний біографічний нарис // Наукові записки: Зб. праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 1. – К., 1996. – С. 378.

²³ Державний галузевий архів Служби безпеки України, спр. 50021 фп., арк. 364.

²⁴ Там само, арк. 390.

²⁵ Там само, арк. 392.

Розділ VIII

АРХИВОЗНАВСТВО ЗА КОРДОНОМ

Михаил Шумейко

ПЕРВЫЙ ЮБИЛЕЙ АРХИВНОГО ЗАКОНА БЕЛАРУСИ (к 10-летию принятия Закона “О Национальном архивном фонде и архивах в Республике Беларусь”)

10 лет действия первого в истории архивного дела Беларуси архивного закона дают основания для некоторых выводов, в частности о жизненности некоторых его положений. Общая характеристика Закона “О Национальном архивном фонде и архивах в Республике Беларусь” уже сделана в учебном пособии по архивоведению¹. Организацию работы по подготовке его проекта и его рассмотрению высшим законодательным органом страны освещено в статье Е. В. Воробьевой². В связи с этим попытаюсь лишь обратить внимание на предысторию принятия закона, а также те его разделы, содержание которых наиболее близки автору по сфере его профессиональных занятий и интересов. (Имеются в виду проблемы архивной реституции, обеспечения равных возможностей доступа пользователей к документам национального архивного фонда, использования документов и др.)

Вначале несколько слов о предыстории закона. Здесь обратимся не только к событиям конца 1990-х годов, предшествовавшим развалу СССР (имеются в виду учреждение “Независимой ассоциации архивистов и историков”, разработка группой преподавателей Московского историко-архивного института, сотрудников ВНИИДАД, юристов инициативного авторского проекта “Закона СССР об архивах и архивном деле” и т. п.), но и к более ранним временам, когда 12 сентября 1922 г. высшим законодательным органом Беларуси было утверждено Положение о Центральном архиве ССРБ. Полностью базировавшееся на установках, до недавнего времени называвшегося “ленинским” (фактическим создателем его был, как теперь стало известно, Д. Б. Рязанов), декрета “О реорганизации и централизации архивного дела в РСФСР” от 1 июня 1918 г., это положение определяло состав, названного “единым” (по существу таковым он никогда не являлся), Государственного архивного фонда Беларуси.

Для своего времени это положение было достаточно прогрессивным документом. Правда, его вторая статья один к одному повторяла принципиальную ошибку третьей статьи декрета (по тексту официального издания), в корне менявшую его сущность. Прочитав полностью данную статью: “Все дела и переписка правительственных учреждений бывшей Российской империи и других бывших государственных образований на территории Белоруссии поступают в единый Государственный архивный фонд Белоруссии за период времени, особо определяемый Централархивом для каждого ведомства по соглашению с ним; дела, не утратившие значения для повседневной деятельности, остаются в помещении данного ведомства, **не поступаая** (выделено мною – *М. Ш.*) в ведение единого Государственного архивного фонда Белоруссии”³.

Если в цитированном выше фрагменте документа лишь декларировалось создание единого Государственного архивного фонда республики, то Положение о ЕГАФ БССР, утвержденное в 1927 г., уже определяло его состав, хотя из него в форме примечаний фактически исключались архивные документы воинских частей и архивы организаций Компартии Беларуси. Следует отметить, что уже в первой статье, определявшей состав ЕГАФ республики, была заложена своеобразная реституционная норма. После того, как под литерами *a – d* были перечислены архивы, составлявшие ЕГАФ Беларуси, в пункте под литерой *e* говорилось: “ЕГАФ БССР состоит из...*e*) архивов, перечисленных под литерами *a – d*, которые находятся за пределами БССР, после того, как они будут возвращены в БССР”⁴.

Утвержденное 15 октября 1930 г. Положение о ЦАУ БССР несмотря на то, что в 1929 г. уже было создано ЦАУ СССР, не только сохранило, но и расширило формулировку состава ГАФ БССР, допол-

нив его: бесхозными, выморочными, конфискованными и другими материалами, имеющими научно-культурную или историческую ценность (например, рукописями, литературными, научными и другими изданиями, частной перепиской, дневниками и т. д.); рукописями литературных, научных и других трудов, а также иллюстрационными материалами, которые по тем или иным причинам было запрещено публиковать; негативами фотоснимков и кинофильмов дореволюционного и послереволюционного периодов; иллюстрационными, печатными, рукописными и прочими материалами, издававшимися специально с агитационно-пропагандистскими целями и др.

Учитывая время утверждения Положения (напомню, что именно в конце 1929 г. в России было инспирировано спецслужбами так называемое “Дело академиков”, или “Дело архивистов”, в Беларуси – аналогичное “Дело о Саюзе вызвалення Беларусі”, на Украине – “Справу про Спілку визволення України”), вызывает некоторое удивление его статья седьмая, регламентировавшая создание при заведующем архивным управлением совета в составе представителей ЦАУ, Института по изучению истории КП(б)Б и революционного движения в Беларуси, Музея революции, Белорусской Академии наук, Центрального бюро краеведения, Белгосуниверситета, Госплана, Наркомпроса, Центрального совета профессиональных союзов Беларуси, Наркомата Рабоче-Крестьянской инспекции, Высшего совета народного хозяйства Беларуси, уполномоченных наркоматов иностранных дел и по военным и морским делам СССР при СНК БССР, Государственного политического управления, редакции газеты “Савецкая Беларусь”, Наркомтруда, Нацкомиссии ЦИК.

По тем же причинам неудивительно наличие в ст. 24 Положения пункта об организации при ЦАОР “секретного архива БССР для хранения архивных материалов секретного характера как послереволюционного, так и дореволюционного периода”.

Вероятно, подобного рода обстоятельство (нет сомнений, что оно имело место и в аналогичном российском документе) было принято во внимание разработчиками как упоминавшегося выше российского инициативного авторского проекта “Закона об архивном деле и архивах”, так и новой редакции белорусского архивного закона. В российском проекте есть специальная статья о недопустимости тайных архивов. В белорусском законе (ст. 11 “Создание архивов”) по этому поводу говорится следующее: “Не допускается создание тайных архивов из документов государственной

части НАФ РБ, а также из документов негосударственной части НАФ РБ, отнесенных в установленном порядке к категории особо ценных, уникальных документов и документальных памятников либо документов, затрагивающих права и законные интересы других физических лиц”.

Последнее упоминание о существовании ГАФ БССР в “законодательных и руководящих” документах встречаем в 1952 г. В Положении же об Архивном управлении при СМ БССР, утвержденном 3 марта 1962 г., уже читаем: “В ведении Архивного управления при СМ БССР находятся документальные материалы ГАФ СССР (выделено мною – *М. Ш.*), хранящиеся в государственных архивах республики”. Принятое в 1980 г. Положение о ГАФ СССР повторило данную норму.

Белорусский архивный закон не только четко определяет структуру Национального архивного фонда страны, но и перечисляет видовой состав входящих в него документов, что, по мнению авторитетных международных экспертов, гарантирует от возможного возникновения дополнительных сложностей в комплектовании государственных архивов научно-техническими и аудиовизуальными документами⁵. Важно отметить также, что статья пятая “Состав НАФ Республики Беларусь” декларирует, что документы НАФ являются составной частью информационного ресурса страны и защищаются законом наряду с другими видами информационного ресурса. Это положение корреспондируется с информационным правом, оформленным в виде соответствующего закона.

Крайне важной представляется ст. 12 (ст. 10 редакции 1999 года) об историческом наследии Республики Беларусь, находящемся за пределами ее территории: “Государство принимает меры к возвращению документов исторического прошлого Республики Беларусь, оказавшихся за пределами ее территории, поощряет и финансирует поиск, учет и возвращение собранных и исторически связанных с Республикой Беларусь документов”. Кому-то данная статья может показаться недостаточно решительной, своего рода “декларацией о намерениях”, однако она полностью соответствует духу и букве подписанного в июле 1992 г. в Москве представителями десяти стран Соглашения, принявшего более точную сравнительно с минской декларацией юридическую формулировку пункта, основанную скорее на происхождении, чем на отношении архивных документов: “Стороны имеют право на возвращение тех фондов, которые образовались на их территории и в разное время оказались за их пределами”⁶.

VIII. Архівознавство за кордоном

Принятое в апреле 1992 г. в Минске предложение группы экспертов, гласившее, что “все государства-участники имеют право на возвращение тех фондов, которые образовались на их территории, **отражают их историю** (выделено мною – М. Ш.) и в разное время оказались за пределами их границ” было признано не соответствующим международным юридическим архивным нормам и оставило много нерешенных вопросов⁷.

Конечно, в этом вопросе можно было бы пойти путем Литвы, одной из первых (еще в феврале 1990 г.) принявшей архивный закон и выдвинувшей, по мнению международных архивных экспертов, “одно из самых противоречивых определений национального архивного наследия, претендующая на все относящиеся к Литве документы, включая и те, что находятся за границей”⁸.

Однако, изучение подготовки подобных документов другими соседями Беларуси свидетельствует, что и они не поддались озабоченности своей общественности относительно решения вопроса об отношении государства к документам о собственной истории, находящимся за рубежом. Показательно в этом отношении мнение одного из разработчиков архивного закона на Украине первого заместителя начальника Комитета архивов республики К. Е. Новохатского. По его мнению, авторы проекта украинского архивного закона не пошли по пути некоторых соседних государств, провозгласивших в своих актах юрисдикцию над документами отечественной истории независимо от их местонахождения и принадлежности. “Более правильным, – отметил он, – было признано указать, что государство проявляет особую заботу о пополнении Национального архивного фонда документами историко-культурного наследия Украины, находящимися за границей, и документами иностранного происхождения, касающимися истории Украины, в приоритетном порядке поддерживает и финансирует их выявление, взятие на учет, возвращение, приобретение или воспроизведение в копиях. А в состав Националь-

ного архивного фонда хранящиеся за рубежом документы могут входить лишь при наличии соответствующего международного соглашения”⁹.

Несколько слов об использовании документов Национального архивного фонда. Конкретизация в законе форм использования его документов имеет позитивное значение. Наряду с традиционными (издание документальных сборников, справочников о составе и содержании, организация выставок и т. п.) в ст. 27 предусмотрены и новые формы использования документов (создание электронных информационных ресурсов на базе архивной информации и предоставление доступа к ним). Это создает предпосылки для активизации научно-публикационной деятельности архивных учреждений с применением новых технологий. И, наконец, упрощение и облегчение доступа пользователей к документам архива, снятие ограничений на использование ряда категорий архивных документов – все это также знамение времени и свидетельство реализации тех предложений, которые еще полтора десятка лет многим казались неосуществимыми.

¹ Шумейко М. Ф., Козак К. И., Селеменев В. Д. Архивоведение Беларуси. Учебное пособие для студентов исторических факультетов вузов в двух частях. Ч. 1: История и организация архивного дела. – Мн., 1997. – С. 209–214.

² Воробьева Е. В. Первый Закон Республики Беларусь по архивному делу // Беларускі археаграфічны штогоднік. – Мн., 2002. – Вып. 3. – С. 69–74.

³ Архивное дело в БССР (1918–1968). Сб. законодательных и руководящих документов. – Мн., 1972. – С. 19.

⁴ Там же. – С. 40–41.

⁵ См.: Ларін Михайл. Порівняльний огляд архівного законодавства країн СНД // Арх. України. – 2004. – № 3. – С. 30.

⁶ Вестник архивиста. – 1992. – № 4 (10). – С. 3.

⁷ Подробнее об этом см.: Гримстед П. К. Зарубежная архивная Россия и Советика // Отечественные архивы. – 1993. – № 1. – С. 21–22.

⁸ См.: “Закон Литовской ССР об архивах” от 13 февраля 1990 г.; Гримстед П. К. Зарубежная архивная... – С. 21–22.

⁹ Новохатский К. Е. Первый архивный закон в Украине (глазами члена авторского коллектива) // Мир источниковедения (сборник в честь С. О. Шмидта). – М.; Пенза, 1994. – С. 302.

Віталій Скалабан

ПОВЕРНЕННЯ ВИВЕЗЕНИХ ДО НІМЕЧЧИНИ БІЛОРУСЬКИХ МУЗЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ

Микола Никандров, співробітник відділу реєстрації культурних цінностей Міністерства культури Російської Федерації у 1997 р., чи не вперше подав відомості про обставини повернення білоруських музейних експонатів із Німеччини. Його доповідь із проблем виявлення вивезених під час

Другої світової війни скарбів на Міжнародній конференції в Мінську, що відбувалася під егідою ЮНЕСКО, стала сенсаційною. Хто бажає переконатися в цьому, може прочитати її у збірнику “Повернення – 4” (Мінськ, 1997). Згідно з твердженням доповідача (правда, без вказівок на дже-

рела), американська окупаційна влада у Німеччині взяла під контроль понад 1500 місць перебування музейних експонатів з Німеччини та інших країн.

Американці знаходили цінності в тайниках, замках, шахтах Баварії та звозили їх до збірних пунктів у Мюнхені, Аффенбасі, Вісбадені, звітти цінності СРСР на підставі спеціальних карток-виимог (декларацій), які засвідчувалися співробітниками Управління репарацій і поставок Радянської військової адміністрації в Німеччині, передавалися на склад “Дерутра” у Берліні. До 24 листопада 1947 р. на склад було передано 2391 скриня з цінностями, які потім завантажили у 18 закритих вагонів та в один відкритий (ним повезли дві бронзові статуї та жерло гармати). Вагони спрямовувалися до міст Пушкіно, Новгород, Київ, а два вагони з 182 скринями – до Мінська.

Вивчення подальшої долі повернутих у СРСР культурних цінностей М. Никандров назвав “особливою проблемою” і наголосив, що докладний інвентарний опис з визначенням вартості кожного експоната проводився “на базі системи культурно-просвітніх установ”, зокрема в Мінську. Документи, що зберігаються в Національному архіві Республіки Білорусь у фонді № 790 “Комітет у справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів БССР”, нарешті дають можливість зняти таємницю з важливої сторінки в історії музейної справи й ширше – культури, з’ясувати шляхи для необхідних пошуків розпорошеної чи прихованої з різних причин спадщини, визначити реальні заходи з її виявлення та використання. У 68 справі вказаного фонду аркушів небагато, всього 30, але всі вони надзвичайно важливі. Вже перший документ, датований 6 листопада 1947 р., переносить нас до тодішнього Берліна, де складено “Акт приймання-передавання музейних цінностей, що повернулися в порядку реституції до Радянського Союзу”. На його початку відзначалося: “На підставі розпорядження Ради Міністрів Союзу РСР 15792-РС від 26 листопада 1947 р. Рада військової адміністрації в Німеччині в особі начальника відділу реституції управління репарацій і поставок РВА в Німеччині тов. Г. Н. Гуляєва начальник відділу культурно-мистецьких цінностей тов. В. Л. Галузіна здала, а Комітет у справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів РСФСР в особі свого уповноваженого тов. Д. Б. Марчукова прийняв у місті Берліні зі складу “Дерутра”, що знаходиться в “Східному порту”, згідно з поскриньковим описом, поданим відділом реституції управління репарацій та поставок (головний додаток до акта) – дві тисячі триста дев’яносто одне

місце (2391) різного розміру з культурно-мистецькими цінностями, що надійшли у порядку реституції з американської зони окупації Німеччини як власність Радянського Союзу”.

Далі в акті зазначалося, що було визнано неможливим проводити в Берліні інвентарний опис сотень тисяч предметів. Тому прийняли таке рішення. При здаванні музейних цінностей пломбувати кожну скриню окремо. Вагони з навантаженими скринями теж опломбувати.

В акті подано відомості, що доповнюють інформацію М. Никандрова, принаймні про 2391 скриню зі складу “Дерутра”. Було розпаковано понад тисячу скринь з метою перевірки “характеру музейного майна, його технічного стану і якості упаковки”, а також зовнішнього вигляду упаковки всіх інших скринь і “окремих місць”. Всі скрині з предметами (фарфор, скло, кераміка), які б’ються, а також скрині з книгами, картинами і меблями були перепаковані, зокрема було виготовлено 350 нових скринь різних параметрів та 650 скринь відремонтовано. Після сортування все прийняте зі складу “Дерутра” музейне майно знаходиться вже в 2021 місці, придатному для відправки в СРСР. В акті відзначено, що грабіжницька практика вивозу цінностей із СРСР в Німеччину призвела до того, що багато музейних експонатів, особливо з тих, що легко б’ються, стали повністю або частково непридатними. Отримано в такому стані від американської окупаційної влади майно залишилось серед інших речей для майбутньої реєстрації.

Інший документ стосується безпосередньо 182 скринь у двох вагонах, що поверталися у Білорусь.

“Акт прийому-здачі музейного майна, що повертається в порядку реституції в Радянський Союз

28 листопада 1947 року
місто Берлін

На підставі розпорядження Ради Міністрів Союзу РСР від 26 листопада 1947 р. № 15732-РС, уповноважений Комітету у справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів РСФСР в особі Д. Б. Марчукова здав, а уповноважений Ради Міністрів БРСР в особі М. Кальницького прийняв культурно-мистецькі цінності зі складу “Дерутра” в місті Берліні 182 (сто вісімдесят дві) скрині, що надійшли в управління репарацій і поставок РВА в Німеччині з американської зони окупації Німеччини як власність Радянського Союзу, згідно з надрукованим на 2 аркушах описом, що додається”.

В акті відзначалося, що після прибуття вагонів на місце призначення, Комітет у справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів БРСР видає розпорядження про призначення спеціальних

VIII. Архівознавство за кордоном

комісії для розпаковування вантажу, складання опису речей та визначення ціни кожного експонату. Копії розпорядження і описів Комітет мав надіслати у Берлін у відділ реституції управління репарації і поставок РВА в Німеччині.

До акта, складеного 28 листопада 1947 р. в Берліні, додається опис скринь і місць, отриманих на складі “Дерутра” Комітетом у справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів РСФСР та переданих “уповноваженому Ради Міністрів БРСР тов. Кальницькому як власність Білоруської РСР для відправки в місто Мінськ”. Опис цікавий тим, що в ньому зафіксовано номери скринь американського обліку та нові номери, від В-1 до В-182, відповідно до кількості скринь.

Що ж повернулося до Білорусі? Що було у скринях? Відповідь на запитання дає передусім довідка “Музейні колекції та зібрання, повернуті з Німеччини Радянською військовою адміністрацією у листопаді 1947 року” за підписом начальника відділу музеїв Комітету у справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів БРСР У. Венюкова:

“1. Колекції (до 100) стародрукованих книг, здебільшого білоруських, старомосковських, староукраїнських, виданих у XVII–XVIII ст. Серед них знаходиться таке рідкісне видання, як перший білоруський лексикон, виданий в Кутейнінському монастирі біля Орші Памвою Берендою, книги, надруковані в Супрасльському монастирі (колишня Гродненська губернія).

2. До 30 рукописних книг, здебільшого XVI–XVIII ст., в основному написані в Білорусі.

3. Коштовна і рідкісна колекція фотознімків з етнографії Білорусі.

4. Велика колекція білоруських етнографічних матеріалів, серед яких особливо цінне зібрання давніх білоруських дерев’яних кошиків, знаряддя праці білорусів, народні музичні інструменти та різні побутові предмети.

5. Значне зібрання образів, серед яких є надзвичайно цінні твори давнього білоруського мистецтва.

6. Зібрання старобілоруської дерев’яної культурної різьби XVII–XVIII ст.

7. З історичного матеріалу становлять цінність цехові прапори, різні цехові вироби (хатне начиння).

8. Прикладне мистецтво представлено меблями, фарфором і бронзою, однак як меблі, так і фарфор одержані у дуже пошкодженому вигляді, більшість поламано, цінні частки відсутні (потрібна реставрація).

9. Із радянського живопису значна колекція сім’ї Радзивілів (понад 50 портретів).

10. Отримана також значна кількість товарів білоруських майстрів, здебільшого 20–30-х років – Філіповича, Суховерхова, Манасзона, Беляницького, Лейтмана та праці старіших майстрів – Пена, Альпяровича, Бразера, Кругера.

11. Церковний посуд, здебільшого XVII–XVIII ст., у дуже пошкодженому вигляді.

12. Археологічні колекції з розкопок на території Білорусі (матеріали Академії наук БССР та Мінського державного історичного музею).

13. Деяка кількість етнографічних матеріалів (кераміка, тканини та інше), а також архівних матеріалів та друкованих видань Української РСР.

14. Колекція стародавньої зброї.

15. Частка мистецьких творів, що належали Державній картинній галереї (Левітан, Башилов та інші).

Завершують справу переклади документів із німецької мови, які виконав старший науковий співробітник Мінського музею П. З. Савачкін. Документи зберігалися в тогочасному Центральному державному архіві Жовтневої революції (тепер Національний архів Республіки Білорусь) у фонді Генерального комісаріату Білорусі. Це – датований 11 листопада 1942 р. акт про передачу Мінським історичним музеєм Православній білоруській Митрополії церковного майна, серед якого церковні книги XVII–XVIII ст., церковний посуд, всього 33 позиції. Акт від 9 листопада 1943 р. свідчить про те, що музей передав церкві 9 книг, у тому числі 8 з них XVIII ст. Також перекладено 5 телеграм 1944 р. про евакуацію Мінського музею в Інстербург (Східна Прусія) та Гохштат (Баварія). Нині добре відомо, що із Гохштата музейні скарби через американські збірні пункти потрапили в Берлін на склад “Дерутра”, а звідти в листопаді 1947 р. повернулися в Мінськ. Що ж чекало їх в рідному місті?

Коли два вагони з білоруськими цінностями було відправлено з Берліна до Мінська – достеменно невідомо. Микола Никандров стверджує, що основні вантажі відправлено з Берліна в СРСР 7 листопада 1947 р. Дата прибуття вагонів до Мінська невідома.

Перше відоме документальне свідчення про долю повернутих коштовностей датоване 8 січня 1947 р. Це розпорядження № 186 Комітету у справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів БССР, підписане головою комітету М. Мінковичем (НАРБ, ф. 790, оп. 1, спр. 44, арк. 243 а). У його першому параграфі говорилося, що “для прийняття, складання предметного опису та оцінки кожного предмета” створюється комісія в складі начальника відділу музеїв Комітету у справах куль-

турно-освітніх установ при Раді Міністрів БРСР Венюкова (голова), головного охоронця фондів Музею історії Великої Вітчизняної війни Дворкіної, членів комісії: заступника директора з наукової роботи того ж музею Шчущького, наукових співробітників Інституту історії АН БРСР Палікарповича і Тарасенка та наукових співробітників Музею історії Великої Вітчизняної війни Абран та Левіної. Дирекція музею повинна була підготувати приміщення для цінностей, “забезпечити надійність збереження і створити у сховищі необхідну для комісії робочу обстановку”.

Комісія працювала сім місяців, 6 липня було підписано акт (НАРБ, ф. 790, оп. 1, спр. 69, арк. 1–1зв.). Усі скрині виявилися в доброму стані. Їх перевезли до сховища Білоруського державного музею історії Великої Вітчизняної війни. Комісія відкрила 74 скрині із 182, розібрала, описала та оцінила кожний предмет і склала опис предметів, який прикладався. Всі предмети, перелічені в описі, були прийняті на збереження Музеєм історії Великої Вітчизняної війни в особі головного охоронця фондів Дворкіної. Далі говорилося, що розподіл описаних культурних цінностей буде відбуватися з фондів музею згідно з довоєнною приналежністю. В останніх із отриманих 108 скринях містилися археологічні матеріали Академії наук БРСР. Але їх не можна було розібрати та описати без археологів, яких у той час бракувало.

Опис експонатів на 228 аркушах складено згідно з вимогами Радянської військової адміністрації в Німеччині. До опису включено 4359 назв предметів здебільшого з довоєнного Білоруського державного музею (БДМ). Добре було б опублікувати опис повністю. Це мало б велике значення для подальшої ідентифікації творів мистецтва. Безперечно, опис має значну цінність, розкриває уцілілі скарби Білоруського державного музею та допомагає ввести їх до наукового та громадського вжитку. Музейні працівники, мистецтвознавці, етнографи, історики знайдуть у ньому багато цікавого.

Постає законне запитання, чому весь цей скарб тривалий час був схований у Музеї історії Великої Вітчизняної війни? Чому не відновлено історичного музею? Залишимо розмірковування над цим нашим нащадкам, але все-таки відзначимо, що постанова № 76 “Про відновлення роботи історичного музею БРСР” була прийнята Радою Народних

Комісарів БРСР ще 4 жовтня 1943 р., але її не виконали. Приховувалися документи при неодноразовій спробі відновити музей. Вціліло в полум’ї війни найголовніше – експонати. Не вистачало тільки приміщення (довоєнний будинок музею було віддано для Дому партійної освіти) і доброї волі.

У 1952 р. Міністерство державного контролю БРСР перевірило стан зберігання музейних цінностей у Білоруському державному Музеї історії Великої Вітчизняної війни. В акті відзначалося, що експонати колишнього “історичного музею в м. Мінську, що поступили до музею у січні, 1947 р., зберігалися на стелажах навалом. Усі експонати покриті пилом” (ф. 690, оп. 9, спр. 732, арк. 7). Ці експонати не внесені в інвентарну книгу, а головний охоронець фондів пояснювала контролерам: “3503 експонати зберігаються у фондах нашого музею по спеціальному опису реєвакуйованих експонатів колишнього історичного музею, та з боку відділу музеїв немає установки вносити їх до інвентарної книги музею... Не складено наукові паспорти тільки на експонати колишнього історичного музею у кількості 3503 одиниць і на маловивчені чи зовсім не вивчені експонати колишнього білоруського музею у Вільні. Робота по складанню паспортів на названі вище категорії експонатів дуже важка, бо більшість експонатів музею невідомі, але цю роботу треба в порядку підготовки до відкриття майбутнього історичного музею виконати (з попереднім відбором спеціальною комісією потрібних предметів)” (арк. 30–32).

У результаті Комітет у справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів БРСР 16 вересня 1952 р. спеціальним розпорядженням № 133 зобов’язав Музей історії Великої Вітчизняної війни вести збір, облік і зберігання музейних цінностей для створення Білоруського державного історичного музею. Тоді ж була заведена спеціальна інвентарна книга “Білоруський державний історичний музей”. Експонати стали позначатися шифром ГИМ, графа, де вказувалося звідки надійшов експонат, не заповнялася, тільки після описання предмета позначався номер із опису 1948 р.

Пізніше експонати із Білоруського державного Музею історії Великої Вітчизняної війни передано до створених у 1957 р. Державного музею БРСР (тепер Національний музей історії та культури Білорусі), мистецькі та інші музеї.

Переклад Андрія Катренко, Вероніки Мокряк

Яцек Крохмаль

ЗМІНИ У ПОЛЬСЬКІЙ АРХІВНІЙ МЕТОДИЦІ

Польська архівістика на початку XXI ст. поставала перед багатьма викликами¹, пов'язаними з необхідністю опрацювання та доступу для користувачів фондів архівів, що зростають швидкими темпами, а також застосування у практичній архівістиці сучасних комп'ютерних та інформаційних технологій. З точки зору архівної методики найважливішим є оновлення традиційних засад опрацювання фондів та пристосування архівної методики до нових технологій – описування фондів за допомогою комп'ютерних баз даних.

Традиційна методика опрацювання архівних зібрань була розроблена в середині XX ст. У виданих в той час методичних посібниках², що постійно вдосконалювались, йшлося про засади виокремлення, опрацювання та описування архівних документів. Наслідком цієї роботи був книжковий опис з великим вступом або інформаційними нотатками, а в окремих випадках з іншими допоміжними покажчиками (осіб, географічним та предметним). Ця методика добре зарекомендувала себе в архівній практиці. Її слабким місцем була велика трудомісткість та мала продуктивність процесу опрацювання архівних документів. Також лише вузьке коло осіб мало можливість користуватись підготовленими таким чином архівними довідниками³.

Внаслідок змін, що відбулись у Польщі в останні роки XX ст., було ліквідовано багато установ та підприємств. У зв'язку з цим до державних архівів потрапила більша ніж звичайно кількість архівних документів. В результаті швидкими темпами почали збільшуватись фонди державних архівів. Наслідком цього процесу стало статистичне зменшення відсотку повністю опрацьованих фондів по відношенню до сукупності фондів державних архівів в Польщі. Це зумовлювалось тим, що кількість документації, яка щороку передавалась до державних архівів, була більшою, ніж кількість архівних документів повністю опрацьованих архівістами. В результаті постійно зростав відсоток неопрацьованих фондів, не зважаючи на те, що в архівах весь час проводилась робота з описування фондів⁴. Також у сфері відповідальності державних архівів знаходиться зараз понад 50 000 лінійних метрів архівних документів, створених 25 років тому, у зв'язку з чим вони повинні бути негайно передані до державних архівів.

Таке швидке збільшення обсягу фондів архівів спричинило необхідність оновлення методичних посібників, що стосуються принципів опрацювання архівних документів. Метою цих змін було не

лише статистичне, але передусім реальне збільшення частки фондів, яка повністю опрацьована у державних архівах, внаслідок чого збільшиться кількість архівних фондів, що відповідатимуть вимогам доступу для користувачів.

Першим етапом заходів з оновлення методичних посібників була зміна методології класифікації архівних фондів. Їх почали поділяти на обліковані та необліковані⁵. Така класифікація змінила поділ на опрацьовані та неопрацьовані фонди, який застосовувався раніше, і за яким користувачам були доступні виключно опрацьовані фонди. Як відомо, така класифікація не відображала дійсний стан дослідження та можливості доступу до архівних документів. Головною ознакою нового поділу є можливість ідентифікації кожної одиниці зберігання.

Найважливішою частиною заходів з оновлення архівної методики стало впровадження "Методичних рекомендацій щодо спрощеного опрацювання фондів державних архівів"⁶. Архіви почали застосовувати їх з 1 січня 2003 р⁶.

Чинником, що уможливив впровадження принципів спрощеного опрацювання, став поділ всіх фондів (зібрань) певного архіву на три групи, умовно названих А1, А2, А3. Такий поділ не мав на меті применшення значення жодної частини фондів архіву, бо всі фонди містять архівні документи, що мають історичну цінність та підлягають довічному зберіганню. Головною метою такого поділу було виокремлення із сукупності фондів архівних документів, щодо яких можна застосувати знижені по відношенню до традиційних методів вимоги опрацювання, тобто мінімальні критерії, яким повинен відповідати архівний фонд, щоб вважатися опрацьованим. Таким чином, значна частина фондів (переважно з групи А3), часто майже автоматично, може бути зарахована до числа повністю опрацьованих фондів. Цей принцип стосується не лише фондів, які знаходились в архіві і чекали на опрацювання, але також нових фондів, що надходять до державного архіву з відомчих архівів.

Отже, поділ фондів на три групи є лише засобом, що дозволяє виділити частину фондів, щодо яких можна застосувати спрощені методи опрацювання. Головною метою змін є прискорення робіт над опрацюванням фондів, і, як наслідок, швидший доступ до них користувачів.

Серед критеріїв, за якими архівні фонди класифікуються на групи А1, А2, А3, особлива увага звернена на хронологічні межі, місце установи

(організації)-фондоутворювача у системі державного та суспільного устрою країни, джерельну цінність документів фонду. Після розгляду цих критеріїв поділ фондів на згадані три групи виглядає так:

До першої групи (A1) включено: 1) всі фонди, нижня хронологічна межа документів яких починається до кінця XVIII ст.; 2) фонди органів державної влади, судочинства, церкви, партій, товариств та ін. центрального рівня, незалежно від часу створення документів.

До другої групи (A2) включено фонди: 1) органів державної влади, судочинства, церкви, партій, товариств та ін. регіонального рівня. Під поняттям “регіональний рівень” слід розуміти адміністративні одиниці рівня вище повіту (напр. воєводство, губернія, республіка, дієцезія, єпархія, сеньйорат, дистрикт, округ, область та ін.); 2) повітових старостів; 3) міст, документи яких створені у XIX та XX ст. (до 1945 р.); 4) міст, що були центрами воєводств та документи яких створені після 1945 р.; 5) підприємств, установ та ін., що мають особливе значення для історії держави; 6) фонди, які відповідають критеріям, визначеним для групи A1, у випадку часткового стану збереження (тобто кількох-або кільканадцяти одиниць зберігання).

До третьої групи (A3) включено фонди: 1) органів громадянського стану та метричні акти; 2) фонди, створені у XIX–XXI ст., що не відповідають критеріям, визначеним для фондів груп A1 та A2.

До архівних фондів, віднесених до окремих груп, буде застосована визначена процедура описування та опрацювання. Спрощена методика опрацювання не буде застосована до фондів, віднесених до групи A1, натомість до фондів з групи A3 процедура спрощеного опрацювання буде застосована в повному обсязі⁷.

Зміни в архівній методиці полягають у можливості застосування принципів спрощеного опрацювання архівного фонду. Отже, архіви мають можливість вибору традиційної або спрощеної методики опрацювання кожного фонду. Більшість архівів позитивно прийняли оновлення архівної методики. Особливо це стосується тих архівів, значна частина фондів яких є неопрацьованою. Спрощені методи опрацювання дозволили їм прискорити опрацювання фондів та надати користувачам повніший доступ до своїх зібрань. Короткий термін чинності спрощених методів опрацювання поки що не дозволяє дати повний аналіз та оцінку наслідків впровадження цих змін до архівної методики.

Як уже згадувалося, принципи спрощеного опрацювання застосовуються при роботі з фондами, що містять писемні документи, створені у XIX –

XXI ст. Фонди, що містять інші види документів, опрацьовуються згідно з методичними рекомендаціями, призначеними для роботи з цим типом документації.

В останні роки особливе значення надається підготовці методичних рекомендацій для опрацювання окремих видів документації. Зокрема, видані методичні рекомендації для опрацювання картографічної документації, підготовлено проекти методичних рекомендацій для опрацювання фотографій, афіш, плакатів тощо. Методичні рекомендації для опрацювання окремих видів документації доповнюють комп’ютерні бази даних, призначені для описування окремих типів документації. Зараз у державних архівах використовують комп’ютерні бази даних для описування писемної, технічної, картографічної документації та документів, створених до кінця XVIII ст. Крім того, завершується робота над підготовкою баз даних для описування фотографій, печаток та афіш.

Мета такого широкого застосування комп’ютерних та інформаційних технологій полягає у створенні в майбутньому інтегрованої системи архівної інформації. Завдяки цій системі виникне мережа зв’язків між окремими базами даних, що уможливить повний доступ не лише до інформації про архівний фонд, але й до кожного опису.

Вже зараз на Інтернет-сторінці Генеральної дирекції державних архівів (www.archiwa.gov.pl) доступні комп’ютерні бази даних, в тому числі найважливіша – Система обліку архівних фондів (SEZAM). Вона містить інформацію про всі фонди та зібрання, що зберігаються у державних архівах (а також інших установах, які надали інформацію про свої фонди). Крім цього, на Інтернет-сторінці ГДДА представлені описи 12 741 архівного фонду, тобто 15% всіх фондів, що зберігаються у польських державних архівах. Кількість архівних описів, оприлюднених у мережі Інтернет, найближчим часом швидко зростатиме. Це стане можливим після видання посібників (зараз завершується їх підготовка) щодо електронної версії архівного опису, передусім електронного списку приймання-передавання. Останнє уможливить передачу з відомчих до державних архівів списків документації в електронній формі. Завдяки стандартам описування вони можуть бути легко та швидко пристосовані до форми архівного опису – підготовленого згідно з рекомендаціями для спрощеного опрацювання фонду. Всі підготовлені таким чином описи будуть доступні у мережі Інтернет.

Описані зміни у польській архівній методиці спрямовані на створення умов, які б дозволили радикально збільшити кількість фондів, доступних

VIII. Архівознавство за кордоном

для користувачів. Велику роль у цьому процесі відіграють сучасні комп'ютерні та інформаційні технології. Завдяки їх впровадженню необмежено зростає коло користувачів інформацією про фонди польських державних архівів. Актуальним викликом залишається збільшення обсягу інформації, доступної користувачам архівів.

*Переклад Ірини Матяш,
Ростислава Романовського*

¹ Див. Archiwa i archiwisści w dobie społeczeństwa informacyjnego. Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich. (Szczecin 12-13 września 2002 r.). T. 1 / Red. D. Nałęcz. – Toruń, 2002; Archiwa polskie wobec wyzwań XXI wieku. Pamiętnik III Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich. (Toruń 2–4 września 1997 r.) / Red. D. Nałęcz. – Radom, 1997. – T. 1; Warszawa, 1998. – T. 2.

² Див. Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w latach 1952–2000 / Wybór i oprac. M. Tarakanowska, E. Rosowska. – Warszawa, 2001.

³ Книжковий опис кожного фонду готувався в 4 примірниках, два з яких були призначені виключно для службового

користування, два інших були доступні для користувачів у читальному залі архіву та у Центрі архівної інформації Генеральної дирекції державних архівів у Варшаві.

⁴ Якщо у 1996 р. повністю опрацьовані фонди склали 54% від загальної кількості фондів архівів, то вже у 2000 р. їх частка зменшилась майже до 50%, незважаючи на те, що у 1997–2000 рр. в архівах було повністю опрацьовано 7370 лінійних метрів архівних документів (*Krochmal J. Zasady uproszczonego opracowania zasobu archiwalnego // Archeion. – 2002. – T. 104. – S. 26–30*).

⁵ Обліковані фонди – це та частина фондів архіву, для якої можлива ідентифікація кожної одиниці зберігання (що входить до складу окремих фондів) на підставі існуючих архівних або облікових довідників. До складу облікованих фондів входять всі повністю опрацьовані фонди та фонди неопрацьовані, що мають архівні (облікові) довідники, які уможливають ідентифікацію одиниць зберігання, що входять до складу фонду. Натомість необліковані фонди включають ту частину фондів архіву, для якої неможлива ідентифікація одиниць зберігання.

⁶ Див. *Archeion. – 2002. – T. 104. – S. 61–67*.

⁷ *Krochmal J. Zasady uproszczonego opracowania zasobu archiwalnego. – S. 39–53*. Скорочена версія статті в перекладі на українську мову буде опублікована у часописі “Архіви України”.

Розділ ІХ

АРХІВНІ ВІДКРИТТЯ

Наталка Лисенко-Єржиківська

ДО ПОТРАКТУВАННЯ ТВОРЧОСТІ КАЗИМИРА ВЕЖИНСЬКОГО

Життєвий і творчий шлях поета, прозаїка, есеїста, театрального критика Kazimierza Wierzyńskiego, котрий походив зі Східної Галичини, ґрунтовно і широко досліджений польськими літературознавцями і критиками. Свідченням цього, зокрема, є підготовлений Аліцією Шалаган розгорнутий довідковий матеріал до дев'ятого тому словника “Współcześni polscy pisarze i badacze literatury” (2004). У статтях і монографіях уже висловлено чимало глибоких міркувань і спостережень щодо багатогранного художнього набутку письменника. Проте поза увагою дослідників залишилася тема творчих й особистих контактів з письменниками-емігрантами і письменниками-галичанами в період міжвоєнного двадцятиліття.

З іншого боку, творчий набуток К. Вежинського досі відомий тільки вузькому колу вітчизняних славістів і філологів. Не презентовано його тексти в “Антології польської поезії” (1979), також не знаходимо їх в авторських антологіях: Д. Павличка “Дзвони зимою” (2000) і В. Гуцаленка “Передзвони польської лютні” (2001). На жаль, не видано книжку перекладів віршів поета, яку підготували до друку Ю. Бедрик і Р. Радишевський.

Прізвище письменника не згадано і в “Українській літературній енциклопедії” (1988). Все ж, низку цікавих спостережень щодо естетичних особливостей поезики К. Вежинського та поезики українських митців, є у працях М. Ільницького. Поодинокі згадки зустрічаємо у монографіях відомих українських славістів Ю. Булаховської та Г. Вервеса.

Все сказане вище дотичне до проблеми загального осягнення набутку польського письменника. Отож, подамо деякі штрихи до його біографії, розкриємо приятельські стосунки з поетом-емігрантом Євгеном Филімовичем Маланюком (1897, Єлисаветград – 1968, Нью-Йорк), проектуючи їх на українську рецепцію.

“Co we mnie jest naprawdę?” – опинившись на еміграції, з допитливістю філософа звертався до

себе Казимир Вежинський у вірші “Słowo”, включеному до одинадцятої книжки “Róża wiatrów” (1942). Розмірковуючи щодо феномена свого поетичного голосу, стверджуючи величність мови, а відтак і слова, яке живило силою натхнення на батьківщині й на чужині, поет писав:

Co tu zostanie po mnie? Słowo
I w głąb wpuszczone me korzenie,
Ziemia niech z nich zagada mową,
Z ziemi powstałem, w nią się zmienię!

Народився поет у Дрогобичі. Він син Felicj z Dunin-Wąsowiczów і Andrzeja Wirstleina, який 1913 р. змінив родинне прізвище на Wierzyński². Тут пройшов перший (1906–1907) рік навчання у гімназії. Незабутнім залишився час, пов'язаний зі Стриєм, де закінчив гімназію (1907–1912). У цьому місті Казимир спізнався зі справжнім товариством ододумців, залюблених у поезію, філософію, музику і спорт. Звідси вибирався на мандри чарівними Карпатами, на театральні імпрези до “столичного” Львова, “do miasta któremu nie można być niewiernym”³. У дні “солодких весен гімназійних” почав писати вірші: “Po dzieciństwie wśród słodkich wiosen gimnazjalnych // Przyjdą pierwsze, najdroższe poetyckie noce...”⁴.

З тринадцяти років К. Вежинський був “пожирачем книжок”. Завдячуючи книгозбірні Товариства народної школи в Стрию, він знайомиться із романом норвежця Кнута Гамсуна “Пан”, повістями італійця Габріеле д’Анунціо, п’єсою Станіслава Висп’яньського “Весілля”, прозою Стефана Жеромського, поезією Яна Каспровича і Леопольда Стаффа. Особливе ставлення його було до творчості Л. Стаффа. Згодом у статті, присвяченій 75-літтю митця, поет свідчив: “Staff był pierwszą moją miłością bez opamiętania, pierwszym zachwytem bez granic, pierwszym zasluchaniem, zapatrzeniem, upojeniem”⁵. Слова метра польської поезії: “...wykuj serce młode” із вірша “Коваль”, упродовж міжвоєнного двадцятиріччя стали крилатими для його покоління.

IX. Архівні відкриття

Стрийським і львівським учителям і приятелям (Wilam Horzyca, Leopold Staff, Artur Rodziński, Franek Freszel та ін.) присвячені сторінки книжки есеїв “Cygańskim wozem. Miasta, ludzie, książki” (Londyn, 1966).

К. Вежинський здобув ґрунтовну гуманітарну освіту, завжди вирізнявся винятковою обізнаністю зі світовим і вітчизняним мистецтвом. Він студіював філософію, літературу та історію в університетах Кракова (1912–1913), Відня (1913–1914), Львова (дуже короткий період 1921 р.).

З початком Першої світової війни К. Вежинський вступив добровольцем до Східного Легіону, згодом потрапив до австрійській армії. Майже два з половиною роки (липень 1915 – 1918 рр.) перебував у російському полоні в м. Рязані. Тут обставини посприяли ознайомленню із поетичними збірками Олександра Блока, Володимира Маяковського, Сергія Єсеніна, Ігоря Северянина, Анни Ахматової, Миколи Гумільова, Бориса Пастернака⁶. У січні 1918 р. він втік з полону до Києва, де й вступив до Польської військової організації. У серпні 1918 р. добрався до Варшави і поринув у літературне життя – познайомився із Юліаном Тувімом, Яном Лехонем, Ярославом Івашкевичем, Антоном Слонімським (згодом, завдяки критикам, їх стали величати – “wielka piątka”), працював у молодіжному літературному журналі “Pro arte et studio” (1916–1919).

“...Młody człowiek w kapeluszu o szerokim rondzie, – пригадував в есе “O Wierzyckim” Ян Лехонь, – zjawia się po raz pierwszy w kawiarni “Pod Pikadorem”, czyta tam swój wiersz i w ten sposób wchodzi do literatury...”⁷. Спільні виступи в названій поетичній кав’ярні (відкрита 29 листопада 1918 р. і проіснувала до березня 1919 р.) дали поштовх до створення поетичної групи “Skamander” та заснування 1920 р. часопису з аналогічною назвою. Літературні побратими-“скамандрити” у молодій польській державі бажали “...wszystkim ludziom odkryć przyjaśnić w poetach...”⁸.

У 1920 р. поету на деякий час довелося залишити Варшаву. Він працював в пресовому бюро пропаганди, редагував, зокрема, в квітні часопис “Ukrainie Słowo” (Рівне), а в травні – “Dziennik Kijowski”, в якому започаткував літературний додаток. Повернувшись до столиці, ввійшов до редакційного колективу журналу “Skamander” (1920–1928, 1935–1939), ядро котрого склали Julian Tuwim, Jan Lechoń, Antoni Słonimski, Jarosław Iwaszkiewicz.

Познайомившись зі змістом названого вище журналу за 1922–1923 рр., український поет Є. Маланюк назвав його “справжнім жовніром

мистецтва і апостолом Аполлона (скоріше – як це не дивно – місіонер Аполлона)”, твердячи: “відвага жовніра в тому, що постає він з любові до мистецтва”⁹.

Дві перші збірки К. Вежинського “Wiosna i wino” (1919), “Wróble na dachu” (1921) засвідчили поетичну екстатичну радість, алогічність і фантастику, забаву і гру. Яскравим прикладом служить вірш “Jestem jak szampan”, в якому ліричний персонаж бравурно зізнається:

Jestem jak szampan lekki, doskonały,
Jak koniak mocny, jak likier soczysty.
Jak miód w szaleństwie słonecznym dostały
I wysokowu jak spirytus czysty...¹⁰

Він оголошує весь світ своїм поетичним королівством – “Królestwo moje na całym jest świecie...”¹¹. Презентуючи себе у вірші “Zielono mam w głowie” вигукує:

...jestem radosną
Wichurą zachwytu i szczęścia poety,
Co zamiast człowiekiem, powinien być wiosną!¹²

Життєлюбство дебютної книжки “Весна і вино” принесло популярність поету. Тексти звучали зі сцени, широко цитувалися його шанувальниками. Уродовж 1921–1923 рр. збірка перевидавалася три рази. Проте, пізніше у спогадах представляючи “власне господарство”, письменник звірявся читачам, що кожний наступний твір сприймається із зовсім іншим відчуттям. На його думку, друга збірка краща від першої. Йшлося про “Wróble na dachu”, де попри епатаж (приміром, вірш “Manifest szalony”), ліричний персонаж запрошує до приязні:

Nie mijaj mnie, nie odchodź, człowieku – przechodniu,

Wyciągnij do mnie rękę i powiedz mi: bracie!¹³

Вірші третьої збірки “Wielka Niedźwiedzica” (1923) пройняті “болем серця”, сумними настроями, роздумами: “...Tak długo życiu mówimy: dlaczego, / Aż raz się śmierci: co ?”¹⁴. Але тут треба враховувати, що під багатьма поезіями стоять дати 1914–1918 рр., тобто вони писалися у важкі воєнні часи. Складний перебіг тогочасних подій ставав підставою ностальгії за отчим домом... І тоді народжувалися ось такі рядки:

Rzuciłbym wszystko i wrócił
Do miasteczka, gdzie się urodził,
Kupowałbym dzieciom ciasteczka
I w pola, w pola bym chodził...¹⁵

Водночас, у цій книжці віднаходимо серйозну авторську заяву: “Nie mam już w sobie żadnych słów, / Które bym rzucił nadaremnie...”¹⁶.

До учасників мистецьких програм “скамандритів” зараховував себе поет і перекладач Leonard Podgorski-Okołów, який працював у варшавському

ІХ. Архівні відкриття

міському управлінні на посаді керівника відділу культури і освіти (1922–1939). Цікавлячись культурною роботою в калішському таборі інтернованих вояків УНА, розташованому за 70 км від Варшави, він восени 1922 р. познайомився з поетом-емігрантом Є. Маланюком і незабаром влаштував йому зустріч із Ю. Тувімом. Наступного року поживавішали контакти між співробітниками “Скамандеру” і таборовим часописом “Веселка”, редактором якого був Євген Филимонович (обмін часописами, відгуки про творчість).

Я. Івашкевича, К. Вежинського, Є. Маланюка пов’язували ще й спогади про Україну, вир подій 1918–1920 рр. у Києві, а також спільні теми для розмов: античність, символізм, модерна література, театр, музика і живопис. Співпадали уподобання – романи К. Гамсуна, поезія А. Рембо, Ш. Бодлера, О. Блока, В. Брюсова та ін. Тоді ж Є. Маланюк написав дві праці про польських колег – статтю “У сусіда” (1923) і огляд “Skamander”, miesięcznik poetycki. 1922–1923 рр. Варшава” (1923), які досі не передруковувалися. У них стисло і влучно охарактеризовано авторів часопису: А. Слоніського, Я. Івашкевича, Ю. Тувіма, Л. Подгорського-Околува, Я. Лехоня, К. Вежинського та ін.

Щоб вказати на елементи гри і алогічності в текстах останнього, український поет звернувся до античного гімну (“зосереджені на покривалі Майї очі...”). Прочитуємо фрагмент (пов’язаний із алюзіями Є. Маланюка) із гімну “К Гермесу” в перекладі В. В. Вересаєва:

Муза! Гермеса восславим, рожденного Майей от Зевса!...

Сын родился у богини – ловкач, изворотливый малый...

Утром, чуть свет, родился он, к полудню играл на кифаре,

К вечеру выкрал коров у метателя стрел, Аполлона...

Утром, едва расцвело, на священные главы Киллены

Снова вернулся Гермес. И на длинном пути никого он

Ни из бессмертных богов, ни из смертно-рожденных не встретил...

Съжившись, в дом сквозь замочную скважину тихо пробрался,

Ветру осеннему или седому подобно туману. Там в колыбельку поспешно улегся Гермес многославный.

Плечи окутав пеленкой, лежал он, как глухой младенец,

В руки простынку схватил и ею играл вокруг коленок.

Лиру же милую слева подмышкой прижал...¹⁷

Далі прочитуємо слова Є. Маланюка із огляду доробку “скамандритів”, саме ті рядки, що стосуються автора “Весни і вина”: “...Приковують до себе зір зосереджені на покривалі Майї очі К. Вежинського, і стає трохи боляче, що поет не здолає протягти зором глибину речей, не хоче подивитися до кінця. І тому завжди між ним і рештою світу – тонкий туман його поезії...”¹⁸.

Пригадаймо, що Гермес (у римлян Меркурій) – меткий, спритний прекрасний син Зевса й Майї (німфа гір), відразу після народження покинув печеру матері й викрав із череди Аполлона 50 корів. Повернувшись – поспішно ліг до колиски, загорнувся у пелюшки, прикинувшись невинним малюком. Коли ж Аполлон змусив Гермеса зізнатися, той, щоб уласкавити осяйного бога, подарував зроблену ним ліру... Так між ними зав’язалася дружба.

Отже, припускаємо, що Є. Маланюк ототожнив К. Вежинського із цим красивим, спритним посланцем і вісником богів. Ймовірно, на таке порівняння могли наштовхнути слова “...I jestem chyba podobny do boga”¹⁹ із вірша “Kapelusz bioreg pod pachę”. Напевно, малася на увазі як зовнішність та статура, так і приховані за іронією й поетичним бешкетництвом (“Dosyc rozsądku! Wiwat trans wariata!”²⁰) – артистизм, мудрість, любов до слова, подорожей, спорту.

Справді, захоплення спортом і тему спорту К. Вежинський шанував! Напередодні ІХ Олімпіади в Амстердамі він редагував газету “Przegląd Sportowy” (1926–1931), вболіваючи за майбутній дружній виступ своїх співвітчизників на світовій спортивній арені (хоча Національний олімпійський комітет створили 1919 р., проте тільки 1924 р. Польща отримала дозвіл взяти участь у змаганнях). Поет також подав на конкурс збірку своїх віршів зі спортивною тематикою “Laure olimpijski” (1927). Між іншим нагадаємо, що тільки на V Олімпійських іграх (Стокгольм, 1912) завдяки старанням П’єра де Кубертена – згідно з античною традицією – поновили і герць митців. (На жаль, останній конкурс мистецтв відбувся 1948 р. на XIV лондонських змаганнях). 1928 р. спортсменка Halina Koprowska (dysk) і К. Weirzynski (poezja) здобули для Польщі перші дві золоті медалі. До слова, ще одну медаль, щоправда бронзову, на XI Олімпіаді (1936, Берлін) за роман “Олімпійський диск” (1933) отримав польський письменник Ян Парандовський²¹ (1895, Львів – 1978, Варшава), творчість якого певний період була пов’язана із галицьким П’ємонтом.

Польська дослідниця літератури ХХ ст. Anna Nasiłowska твердить, що ідея руху як філософія ті-

ла у віршах “Олімпійського лавру” переходить в ідею руху як філософію доби, яку можемо визначити також як ідею суспільного динамізму²². Львівський професор М. Ільницький також цікаво простежив творчий перегук спортивної тематики у статті “Філософія “Бронзових м’язів” (Порівняльна характеристика спортивних віршів Казимира Вежинського і Богдана-Ігоря Антонича)”²³. Своє слово про цю збірку сказав і київський професор В. Моренець: “Футуристичний за духом віталізм Казимира Вежинського (це він першим у Польщі кричав: “Поезію на улицу!”) переродився в класичну оду, в стилізований під античність пеан спортивних ігор”²⁴. Формою спортивних віршів, їхньою архітектонікою цікавилася Тереза Добжинська, про що свідчить згадка поезії “Na przełaj” у книжці “Tekst – styl – poetyka” (Краків, 2003)²⁵. Отож, у збірці, на наш погляд – завдяки спорту щораз відроджуються традиції античності:

Rzut mój w rozwartej zaczyna się dłoni,
Rzut mój się kończy nie wiadomo gdzie,
Dysk, niby dukat połyskliwy, dzwoni
Poza światami, za metami, w mgle...²⁶

Головним елементом восьмої книжки “Gorzki urodzaj” (1933), на думку Krzysztofa Dybciaka, – мотив подорожі; більшість текстів – поетичні реляції з мандрівок світом і Польщею. Але найкращі поезії серед них ті, в яких оспівано природу Прикарпаття²⁷. К. Вежинський зобразив її глибоко психологічно. Критика заговорила про друге народження поета і, за словами Jolanty Dudek, “jednogłośnie przyznawała Wierzyńskiemu niespotykaną zdolność do ciągłej odnowy i przemiany”²⁸. Неординарний погляд на живу природу привернув увагу Є. Маланюка. Він переклав і надрукував в українському кварталнику “Ми” (Варшава, 1934. – Кн. II) вірш “Jałowiec”.

Спочатку процитуємо в оригіналі п’ятирядкову першу строфу:

Jałowiec jest sam sobie pan,
Zasiewa się własną swobodą,
Wiatry po polach go wiodą,
Po wąskiej prowadzą między, –
Obaj z wiatrem oni koledzy...²⁹

Нижче подаємо переклад Є. Маланюка українською мовою цього ж уривку. Тлумачачи чужий текст, поет надав йому свого темпоритму:

Він сам собі пан – ялівець,
Самосійний і самостійний,
Лиш вітер веде його вільний,
Проводить межами пустими,
Бо з вітром вони – побратими...³⁰

У варшавському Літературному музеї ім. А. Міцкевича зберігається збірка поезій Є. Мала-

нюка “Остання весна” (Нью-Йорк, 1959). На її титульній сторінці подибуємо дарчий напис “Казимірові Вежинському. I. П. 59 автор”. Далі приписка такого змісту: “P. S. Jednakowoż jestem ten człowiek, któgen... a Tobie – wstyd. EM. Str. 46”³¹. На жаль, нам поки що не вдалося знайти ключик до трактування її, але допускаємо, що напис може мати жартівливий чи іронічний характер.

На початку 1930-х рр. до читача надійшла книга оповідань К. Вежинського “Granice świata” (1933). Проза художника слова сприймалася з неабияким інтересом як польським, так і українським читачем. Так, Є. Маланюк, листуючись із редактором і співробітником львівського часопису “Дажбог” (1932–1935) Євгеном-Юлієм Пеленським, вів мову про публікацію оповідання “Порядок справ людських”. Він запитував: “...Як справа йде з перекладом новели W.?” А потім порадив: “Майте на увазі, що тим перекладом придбаємо приятеля в талановитій і живій людині. Тільки переклад має бути добрий...”³². У наступному листі від 5 травня 1933 р. висловив надію, що твір буде надрукований: “...Коли Вам дійсно вдалося улаштувати оповідання Вежинського у “Н. Зорі”, то я Вам дуже дякую за це, а він буде на верху блаженства. Він виїздить до Іспанії на три тижні завтра – добре мати власну державу!”³³

Дев’ятий том віршів “Wolność tragiczna” (1936) поет вважав книжкою свого життя. Вірші написані в романтичному ключі, кризь який проглядається неспокій за майбутнє польського народу та возвеличення постаті Ю. Пілсудського – символу традицій незалежності. Серед поезій є “Piosenka Ukraińska”. Тема – протистояння кінний армії С. Будьонного на київському напрямку: “Wiatr hukął po lesie, przez plant kolejowy / Nagle przelatały z piskiem ciężkie sowy, – / Dla fasonu wtedy szło salwami: tr-r-ach! / Trzymali odcinek śród nocy wiosennej, / By toru nie przerwał kon-armją Budienny, – / Teraz już im czuć nie sztuka, nie strach...”³⁴

Критика високо оцінила збірку. Свою точку зору висловив також Є. Маланюк у рецензії “Walka z Chochołem”, підкресливши, що ліричний голос поета є “uosobienie wysiłku energii twórczej, gdzie każde słowo jest zrodzone i gdzie za każde słowo poeta bierze odpowiedzialność etyczną i estetyczną...”³⁵. До речі, ця рецензія розпочиналася роздумами автора щодо романтичного напрямку в літературі взагалі й польській зокрема. Якщо вчитатися у характеристику романтизму дану Є. Маланюком, то виявимо його глибоку обізнаність з даного питання. Цей багаж він здобув передусім в Єлисаветградському реальному училищі, яке мало репутацію одного з найкращих тогочасних подібних за-

ІХ. Архівні відкриття

кладів. Тут належна увага приділялася предметам гуманітарного циклу, про що свідчить написаний Є. Маланюком твір за шостий клас на тему “Значение Жуковского в русской литературе”³⁶. Рецензія українського письменника засвідчила його ґрунтовне знання польського літературного процесу.

Згадаємо тут ще про переклад К. Вежинським для польськомовної збірки “T. Szewczenko Poezje” (Warszawa, 1936) вірша “Огні горять, музика грає”, який, на жаль, маловідомий. Зважаючи на це, подаємо його повністю. Першим – у перекладі Вежинського, а други – мовою оригіналу.

I

Goreją światła, gra muzyka,
Płaczem zanosi się, przenika,
A w młodych oczach ogień, dym
Smugą klejnotów ciepłych wieje,
Swieci się radość i nadzieje
W oczach wesołych. Dobrze im,
Oczom wesołym, dźwiękom tym,
Gdy w tańcu płyną i wesoło
Kołyszą śmiech swój. Tylko ja,
Niby zakłęty, patrzę wkoło
I żal ogarnia mię bez dna
I płaczę. Czemu? Ach, bo szkoda
Ze, jak szaruga, niepogoda,
Minęła młodość, młodość ma³⁷

II

Огні горять, музика грає,
Музика плаче, завиває;
Алмазом добрим, дорогим
Сіяють очі молодії;
Витає радість і надія
В очах веселих, любо їм,
Очам негрішним, молодим.
І всі регочуться, сміються,
І всі танцюють. Тільки я,
Неначе заклятий, дивлюся
І нишком плачу, плачу я.
Чого ж я плачу? Мабуть, шкода,
Що без пригоди, мов негода,
Минула молодість моя³⁸

У рецензії на переклади з Т. Шевченка Є. Маланюк жалкував, що “narotykamie się w tomie “Poezje” tak rzadko” на прізвища Я. Івашкевича й К. Вежинського³⁹.

Слід сказати, що у тридцяті роки ХХ ст. поет-емігрант надзвичайно активно виступав у варшавській і львівській пресі. Перебуваючи на еміграції в США (1949–1968), він підтримував стосунки з автором слів: “Ojczyzna to jest pamięć podskórna / Bezsenny nerw...”⁴⁰.

Письменник К. Вежинський отримав чимало нагород, зокрема він Лауреат Державної премії

(1936), член Польської академії літератури (1938). З вересня 1939 р. він – емігрант: Франція, Португалія, Бразилія, США. 1964 р. переїхав до Європи, помер 13 лютого 1969 р. Дружина перевезла 1978 р. його прах з Лондона до Варшави.

Чужина додала до творчого доробку письменника ностальгічні та медитативні поезії. У збірках “Korzec maku” (1951), “Tkanka ziemi” (1960), “Kufier na plecach” (1964), “Sen maga” (1969) та ін. писав про щоденність, мистецький світ, оточуючу природу. Ні на секунду не забував про отчий край, про високе слово Свобода:

Свобода нам нужна, как нам нужна природа,
Как по утрам рассвет, как звезды среди тьмы,
Как свойство бытия меняются понемногу,
Свобода нам нужна, как нужно Божье Богу,
На то она дана, чтоб людям быть людьми⁴¹.

Матеріали Є. Маланюка, присвячені творчості К. Вежинського і його літературним побратимам, з часу першопублікацій не передруковувалися. Подаємо їх у такій послідовності:

1. *Євген Маланюк*. “SKAMANDER”, miesięcznik poetycki. 1922–23 р.р. Варшава // Веселка. – [Каліш], 1923. – № 9–10. – С. 67.

2. *Євген Маланюк*. У сусіда (Деякі профілі сучасних польських поетів) // Мамай. – [Львів], 1923. – № 1. – С. 35–41.

¹ *Wierzyński K.* Wiersze wybrane / Wyboru dokonał M. Sprusiński. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1974. – S. 109.

² *Sz. A.* Wierzyński Kazimierz. 1894–1969 // Współczesni polscy pisarze i badacze literatury: W 9 t. – T. 9: W–Z / Pod red. J. Czachowskiej, A. Szalagan. – Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN; W-wo Szkolne i Pedagogiczne, 2004. – S. 126.

³ *Wierzyński K.* Cygańskim wozem. Miasta, ludzie, książki. – Londyn: Pol. Fundacja Kult., 1966. – S. 142.

⁴ Цит. за: *Ligeza W.* Tuwima i Wierzyńskiego wiersze o szkole // Skamander: Studia z zagadnień poetyki i socjologii form poetyckich / Red. I. Opackiego. – Katowice: Uniw. Śląskiej, 1978. – S. 177.

⁵ *Wierzyński K.* Cygańskim wozem... – S. 127.

⁶ *Wierzyński K.* Cygańskim wozem... – S. 101–106.

⁷ *Lechoń J.* Portrety, ludzi i zdarzenia / Opr. P. Kądziała. – Warszawa: Więź, 1997. – S. 204.

⁸ *Wierzyński K.* Wiersze wybrane... – S. 65.

⁹ *Маланюк Є.* “Skamander”, miesięcznik poetycki. 1922–23 рр. Варшава // Веселка. – [Каліш], 1923. – № 9–10. – С. 67.

¹⁰ *Wierzyński K.* Wiersze wybrane... – S. 28.

¹¹ *Wierzyński K.* Wiersze wybrane... – S. 28.

¹² *Wierzyński K.* Wiersze wybrane... – S. 27.

¹³ *Dybciak K.* Gry i podróże poetyckie – Kazimierz Wierzyński // Poeci dwudziestolecia międzywojennego / Pod red. I. Maciejewskiej. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1982. – S. 454.

¹⁴ *Wierzyński K.* Wiersze wybrane... – S. 44.

¹⁵ *Wierzyński K.* Wiersze wybrane... – S. 49.

¹⁶ *Wierzyński K.* Wiersze wybrane... – S. 42.

ІХ. Архівні відкриття

- ¹⁷ Античные гимны. К Гермесу / Под ред. А. А. Тахо-Годи. – Москва: Из-во МГУ, 1988. – С. 74, 77.
- ¹⁸ Маланюк Є. “Skamander”... – С. 68.
- ¹⁹ Dybciak K. Gry i podróże poetyckie... – S. 450.
- ²⁰ Wierzyński K. Wiersze wybrane... – S. 37.
- ²¹ Хавин Б. Все об олимпийских играх. – Москва: Физкультура и спорт, 1979. – С. 597–598.
- ²² Nasilowska A. Persona liryczna. – Warszawa: W-wo IBL PAN, 2000. – S. 91–170.
- ²³ Льницький М. Філософія “Бронзових м’язів” (Порівняльна характеристика спортивних віршів Казимежа Вежинського і Богдана-Ігоря Антонича) // Слов’янські літератури. Доповіді. XII Міжнародний з’їзд славістів (Краків, 27 серп. – 2 верес. 1998 р.). – К.: Ін-тут літ-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1998. – С. 39–56.
- ²⁴ Моренець В. Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст.: Україна і Польща. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – С. 230.
- ²⁵ Dobrzyńska T. Tekst – styl – poetyka. – Kraków: W-wo Uniwersytetu, 2003. – S. 149.
- ²⁶ Wierzyński K. Wiersze wybrane... – S. 62.
- ²⁷ Dybciak K. Gry i podróże poetyckie... – S. 470.
- ²⁸ Dudek J. Liryka Kazimierza Wierzyńskiego z lat 1951–1969. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, W-wo PAN, 1975. – S. 9.
- ²⁹ Wierzyński K. Gorzki urodzaj. – Warszawa: J. Mortkowicz, 1933. – S. 33.
- ³⁰ Маланюк Є. Остання весна. – Нью-Йорк: Видання “Вісника”, 1959. – С. 46.
- ³¹ Muzeum Literatury im. A. Mickiewicza w Warszawie. Archiwum: Wierz. 239.
- ³² ЛНБ НАН України ім. В. Стефаника, ф. 232, спр. 76 (Листи Є. Маланюка до Є.-Ю. Пеленського. З Варшави до Львова від 2.III.1933 р.).
- ³³ Там само (Листи Є. Маланюка... від 5.V.1933 р.).
- ³⁴ Wierzyński K. Wolność tragiczna. – Warszawa: W-wo Książnica – Atlas, 1936. – S. 21–22.
- ³⁵ M. E. Walka z Chochołem // Myśl Polska. – [Warszawa], 1936. – № 13. – S. 3.
- ³⁶ Див.: Куценко Л. “Ні, вже ніколи не покаюся, ...” (Євген Маланюк: історія ісходу). – Кіровоград: Вежа, 1997. – С. 53–56.
- ³⁷ Szewczenko T. Poezje / Pod red. P. Zajcewa. – Warszawa: Ukraiński Instytut Naukowy, 1936. – S. 287.
- ³⁸ Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 6 т. – Т. 2: Поезія 1847–1861 / Ред. тому В. С. Бородін. – К.: Наук. думка, 2003. – С. 230.
- ³⁹ Malaniuk E. Dusza Ukrainy // Ateneum. – [Warszawa], 1938. – № 1. – S. 44.
- ⁴⁰ Wierzyński K. Wiersze wybrane... – S. 234.
- ⁴¹ Вежинский К. (1894–1969) // Астафьева Н., Британишский Н. Польские поэты ХХ века. Антология: В 2 томах, Т. 1 / Перевод с польск. языка; составители и предисловие: Н. Астафьева, Н. Британишский. – Санкт-Петербург: Изд-во “Алетейя”, 2000. – С. 178.

№ 1

“SKAMANDER”, miesięcznik poetycki. 1922–1923 pp. Варшава”

Якось Валерій Брюсов в одній зі своїх критичних статей проговорився, що поезія в наші часи почуває себе серед суспільства – як військо на ворожій території.

Ця увага Брюсова припам’ятовується з особливою силою, власне, в наші часи післявоєнного і післяреволюційного занепаду духовного життя людства. Явище, що зауважив Брюсов, нині поширюється не лише на поезію, а й на ціле мистецтво.

І коли, наприклад, наша “Веселка”, живогіючи на чужині та ще й у таборі для інтернованих, знаходить мало визнання серед культурно-аморфного українського суспільства і мусить дійсно по військовому здобувати крок за кроком ворожі позиції громадської байдужості, – то стає трохи дивним, що такий же по типу польський журнал, в столиці самостійної польської держави, серед суспільства, що пишається старою культурою, почуває себе так само... самотньо, щоб не сказати більше.

Постава журналу – підкреслено “офензивна”, напружено-войовнича, готова кожної хвилини до оборони. Сотні ран від ворожих стріл (і часто – отруєних) зауважуються на тілі журналу. Але “Skamander” як справжній жовнір мистецтва і апостол Аполлона (скорше – як це не дивно – місіонер

Аполлона) відважно зносить муки і сам переходить в контрнаступ, часто досить успішний.

Прийшли часи, коли треба, справді, митцеві вчитись стратегії й тактики.

П. Гоген добре знав своє “висококультурне” суспільство, коли так геніально вигадав втечу від європейської цивілізації до дикунів на Таїті!

Зналежний символ становища мистецтва серед громадянства, вічне motto до творчості кожного, хто відважиться образити духовно-буржуазний спокій суспільства шуканням справжніх шляхів.

Так було – так буде !

Суспільство, виховане на “забавах танечних”, “березках Ронацького” й різного гатунку “культгах цяла”, не могло не зненавидіти Пшибишевського, не може не ігнорувати оперу й драму, не може, нарешті, не кидати камінням і в чисте, суворо-політичне обличчя “Skamandera” – цю дійсно єдину квітку на сірім ґрунті сучасного польського мистецького життя.

Журнал цей, проте, дуже далекий від щоденно хвилевих “ізмів” новомодної “лівизни за всяку ціну”. Навпаки, своїм коректним вихованням на всі гудзики з гнутим виглядом – він далекий від найменшого *epater*, від найменшого бажання дати

ІХ. Архівні відкриття

“полічники суспільному смакові”, а якщо він і “популярит ізмеки” (як недавно іронізувала московська “За свободу” над Івашкевичем), то ці “*isuski*” на цілім світі вже давно є класичними і мають всі права і *de jure* і *de facto* на “популярність”.

Невеличка числом ця “нота Аполлона”, що її як передову стежу вислано ним на чужу територію, але відвага її жовнірів, що постає з полум’я любові до мистецтва, мистецька марність і єдність їх примушують забувати про кількість авторів “Skamandera”.

Якщо не дуже високо, то, принаймні, міцно й певно тримають руки А. Слонімського стяг “Skamandery” – стяг поезії й майстерності. Йому допомагає по-перше Я. Івашкевич – літерат *par excellen*.

Іноді, як дужий порив вітру, крізь журнал проходить могутня й дужа поема Ю. Тувіма, залишаючи на сторінках запах моря і земель, що пахнуть не по-нашому пекучим сонцем.

Іноді журнал відвідує самотній анахорет – Л. Окулов-Подгорський, що десь поза сучасністю шукає слів Нового Месії, – і тоді рівний профіль його закінченого суворого обличчя відбивається на екрані журналу.

Зрідка приходять Ян Лехонь і кладе до стіп Аполлона китицю своїх завжди прекасих віршів.

Приковують до себе зір зосереджені на покривалі Майї очі К. Вежинського, і стає трохи боляче, що поет не здолає протягти зором глибину речей, не хоче подивитися до кінця. І тому завжди між ним і рештою світу – тонкий туман його поезії.

І коли не рахувати молоді (не завжди безпомічної, напр. С. Бруч, З. Карський), то вище наведеними прізвищами незмінних вартових польської поезії – вичерпується реєстр співробітників “Skamandera”.

Проза (ах та проза!) “Skamandera” показує, що та криза прози, яку переживає всесвітня література, відбивається й на прозі польській.

Найміцніший і своєрідний Каден-Бандровський.

Більш “від літератури” – М. Ритард.

С. Балінський – наслідок уважної подорожі в сфері Пое – Уайльд – Вільє де Ліль-Адан (чому не дали? Чи злякав тонкий дріт над бездоннями д’Оревільє?) і тільки. Авторіві треба остерігатися “еберсізма”.

Цікава, але чи не зайва для польської літератури натуралізація стилю А. Белого в прозі Я. Івашкевича.

Досконало поставлені в журналі відділи критики, бібліографії і хроніки.

Стоять тут так солідно і широко, що аж переважають своїм розміром, настрої сучасного польського мистецтва.

Убійчо-спокійно оперує хірургічними інструментами А. Слонімський – критик. Впевнено, гостро й енергійно реагує на літературні явища Брайтер і Стерн.

Цілком несподіване, а втім радісне місце відведено в журналі “красній половині поезії!” – поетесам.

І щиро-одверта, по-жіночому сердечна Ілаковіч, і спокійніша, трохи під вуалем снобізму, – Павліковська складають враз з крихко-дівочими строфами І. Тувімовни чарівний трикутник жінок “Skamandera”.

Журнал солідний, витриманий і так потрібний, але серед сучасного польського суспільства самотній.

Майже чужий.

Євген Маланюк

“SKAMANDER”, *miesięcznik poetycki*. 1922–1923 pp. *Warszawa // Веселка*. – *Каліш*, 1923. – № 9–10. – С. 67–69.

Коментарі до документа № 1

Якось Валерій Брюсов в одній зі своїх критичних статей... – Є. Маланюк мав на увазі рецензію В. Брюсова на книжку лірики Вячеслава Іванова “Кормчие звезды”, надруковану в журналі “Новый путь” (1903. – № 3). Він процитував її з пам’яті. У тексті Брюсова ця думка висловлено так: “Поэты в России всегда должны были держаться как горсть чужеземцев в неприятельской стране, на стороже под ружьем”.

Брюсов Валерій (1873–1924) – російський поет-символіст. Художній набуток його складається із поезії, прози, драматургії. Займався перекладами. Виступав як критик і теоретик літератури.

“*Веселка*” – літературно-мистецький журнал інтернаціональних вояків армії УНР у Каліші (Польща), який виходив з червня 1922 р. до листопада 1923 р., Є. Маланюк був його автором і редактором (1923).

ofensywa (пол.) – наступ.

“*Skamander*” – поетична група, що згуртувалася в 20-х рр. навколо однойменного варшавського журналу (1920–1928, 1935–1939), до якого входили Я. Івашкевич, Ю. Тувім, Я. Лехонь, А. Слонімський, К. Вежинський та ін.

Аполлон (Феб) – у грецькій міфології бог сонця, мудрості, мистецтва. У переносному значенні ім’я Аполлона вживається як синонім слова мистецтво.

Гоген Поль (1848–1903) – французький художник-постімпресіоніст. 1891 р. у пошуках нового мистецького стилю поїхав на острів Таїті (знаходиться в південній частині Тихого океану, вважається найбільшим островом Полінезії), де під впливом “примітивних” форм полінезійського мистецтва створив картини, які вирізняються кольоровою гамою та декоративною стилізацією.

motto – (італ. motto – слівце, дотеп) – короткий, схожий на прислів’я, епіграф перед початком книги або розділу в ній.

ІХ. Архівні відкриття

“забавах танечних” – zabawa taneczna (пол.) – розваги, танці.

“культура тіла” – kult ciała (пол.) – культ тіла.

Пишибишевський Станіслав (1868–1927) – прозаїк, драматург, провідна постать польського модернізму.

epater (фр.) – епатаж, епатажувати – дивувати незвичною поведінкою, вчиняти скандал.

“полічники суспільному смакові” – 1911 р. російські письменники і митці Д. Д. Бурлюк, М. Д. Бурлюк, В. Хлебніков, В. Каменський, Є. Гуро, А. Кручених, В. Маяковський заснували літературну групу “Гилея” (кубофутуризм), яка надрукувала маніфест “Пощечина общественному вкусу” (1912).

“За свободу” – газета російських емігрантів у Варшаві. Її засновник і редактор – Д. В. Філософов; співпрацівники: Д. Мережковський, З. Гіппіус, Б. Савінков. Виходила з 1920 р. під назвою “Свобода”, а з 1921 р. – “За свободу!”.

de jure і de facto – де-юре (лат. de jure) – юридично, за правом, формально; де-факто (лат. de facto) – фактично, насправді.

Слонімський Антоній (1895–1976) – польський поет, фейлетоніст.

Івашкевич Ярослав (1894–1980) – польський письменник, перекладач і громадський діяч.

par excellence (фр. пар екселлянс) – переважно, здебільшого, головним чином.

Тувім Юліан (1894–1953) – польський поет, перекладач.

Окулов-Подгорський Л. – Подгорський-Околув Леонард (1891–1957) – польський поет і перекладач. На початку творчого шляху підписував свої твори Околув.

Лехонь Ян (справж. Лешек Серафимович, 1899–1956) – польський поет.

Майя – в грецькій міфології німфа гір.

Вєжинський Казимир (справж. Віртслеїн, 1894–1978) – польський поет, есеїст, театральний критик.

Бруч Станіслав (1899–1978) – польський критик, перекладач, поет.

Карський Зигмунд (1898–1967) – польський поет.

Каден-Бандровський Юліуш (справж. Ю. Бандровський, 1885–1944) – польський прозаїк, публіцист.

Ритард Єжі Мечислав (справж. М. Козловський, 1899–1970) – польський поет і прозаїк.

Балінський Станіслав (1898–1984) – польський поет.

Уайльд Оскар (1854–1900) – англійський письменник, критик.

Вільє де Ліль-Адан Філіп Огюст Матіас (1838–1889) – французький письменник.

Барбе д’Оревільї Жюль Амеде (1808–1889) – французький письменник.

“ебертизм” – ебертистами називали прихильників діяча французької буржуазної революції кінця XVIII ст., лівого якобінця Ебера; ебертисти виражали інтереси паризьких ремісників і були близькими до народних мас.

Бєлий Андрій (справж. Борис Миколайович Бугайов, 1880–1934) – російський письменник.

Ілаковичувна Казиміра (1888–1983) – польська поетеса, перекладачка з російської, німецької, угорської мов.

Брайтер Еміль (1886–1943) – польський театральний і літературний критик.

Стерн Анатоль (1899–1968) – польський поет, перекладач з російської та української мов.

Павліковська-Ясножевська Марія (1891–1945) – польська поетеса.

Тувім Ірена (1900–1987) – польська письменниця, сестра Ю. Тувіма.

№ 2

Евген Маланюк

У СУСІДА

(Декілька профілів сучасних польських поетів)

Недавно в одному з французьких журналів було сказано про сучасну польську літературу приблизно так: “Великих досягнень немає, але, в цілому, польська література йде властивим їй шляхом одної з найпопулярніших літератур Європи”. До цих, зрештою, цілком справедливих слів хочеться зробити певну увагу, що торкалась би виключно сучасної польської поезії.

Були часи, коли не тільки літерати, а й інтелігенція й півінтелігенція Росії до нестями зачитувалася Тетмайєром, Жеромським, Каспровичем, Пишибишевським (а, найголовніше, цим останнім!)... Але навряд чи тоді польська інтелігенція виявляла особливе зацікавлення Бальмонтом, Брюсовим або Сологубом. Ще менш можна було це сказати про Блока.

Часи змінилися.

І сьогодні ми маємо перед собою дивну картину. Поетичні кола Польщі літерально опановані московською поезією. І опановані глибоко, бо сьогодні московську поезію польський поет не тільки читає, але й студіює, захоплюється нею і піддається її впливові як у Варшаві, так і у Кракові. Мається враження навіть якоїсь пошесті.

Яскравим її симптомом є той факт, що мало-розуміла для Європейця й важка до перекладу поема Блока “Дванадцять” (з апологією євразійського месіанізму) видається у Варшаві протягом кількох місяців, трьома різними перекладами у трьох окремих книжках*.

* Дуже характерною є замітка в “Skamanderi” про нашого П. Тичину, де навіть називаючи його “геніальним”,

ІХ. Архівні відкриття

Цифра солідна... Знаючи “пошестний” характер московської сучасної поезії, починаєш боятися за національну чистоту сучасного польського Парнасу. Вже залунали у Польщі голоси про цю небезпеку. Недавно у Варшаві відбувся цілий диспут, на якому два поети доводили аудиторії, що твердження про глибокі впливи московської поезії на польську – неправильне або перебільшене.

Не знаю, чи переконали вони слухачів, але... факт залишається фактом: московська поезія сьогодні є не тільки бажаним гостем, але здається, постійним мешканцем культурних центрів Польщі; і Маяковського, Марієнгофа, а навіть Єсеніна читають, розуміють і смакують у Варшаві не менш, ніж у Москві.

Важко за це хвалити чи ганити представників польської поезії. Адже ж тепер перед Маяковським і Єсеніним схиляється Париж, “під Маяковського” пише такий сучасний французький поет, як Аполлінер...

От вже дійсно: яйця вчать курку! Так посувається на Європу рівнобіжно з анархістично-розхристаними впливами більшевизму – нігілістична, отруйна, але міцна динамічно й архітектонічно поезія московська.

І посувається переможно й урочисто при допомозі численної московської еміграції, яка у Берліні вже встигла створити другу Москву.

Зрозуміло, що Варшава, по своєму “стратегічному” положенню на сході Європи, першою відчуває цей похід своєрідного й напівазійського, але настирливого своєю новизною, своїм “все дозволено” – мистецтва й, особливо, поезії сучасної Москви.

“Ex Oriente lux!”

Треба сконстатувати лише, що Варшава не виявила опору й не боронилася... Правда, Антоній Слонімський, перший майстер цеху варшавських (та й польських взагалі!) поетів, спробував потягатися з Маяковським і написав відповідь на його “Левый марш”... Але най вибачить мені п. Слонімський, – ця відповідь була слабша, ніж розгульний патос Маяковського і мусіла бути слабшою. Бувають же випадки, коли й джентльмен спасує перед хуліганом.

Та й чи треба ж було п. Слонімському відповідати?...

* * *

І все ж на оцім тлі московсько-мистецької окупації сучасна польська поезія має декілько цікавих

автор, здається п. Івашкевич, меланхолійно зазначає: “Як шкода, що його твори залишаються невідомими в Європі, бо їх дуже важко перекласти, а хто ж у нас чи в Європі зможе читати по-українському?” Можна заспокоїти шан. автора: Тичину давно вже перекладають, напр. німці. – Ред.

постатей, що використовуючи технічні здобутки москалів, уміють їх натуралізувати на польським ґрунті, хай між ними ще не відчувається можливості появи Міцкевича або Словацького, але, принаймні, вони утримають польську поезію в цей переходовий час на відповідній національній височині і готують ґрунт для майбутнього генія.

До представників польської поезії, як і до представників всякої іншої поезії, можна пристосувати той розподіл, який авторові цих рядків вважається найбільш простим. Це розподіл на “поетів” як таких і на “майстрів”, робітників цього мистецького цеху.

Отже, серед поетів сучасної Польщі найбільшим безперечно є Юліан Тувім.

Тютчевські слова про “громокипящий кубок Гебы”, на мою думку, далеко більш стосуються до Тувіма, ніж до Северяніна, котрий їх досить сміливо пристосував до себе і до котрого хтось із критиків недавно необережно прирівняв Тувіма. Якщо пішло б на порівняння, то з більшою доладністю можна порівнювати Тувіма, наприклад, з якоюсь частиною Верхарна або Уйтмена, коли б такі порівняння були потрібні.

Правда, від поета, що видав вже четверту книгу творів, звичайно вимагають певної ідейної будівлі, певної філософічної концепції. Визнаємо, що у Тувіма її поки що немає і... напевно не буде. І це, властиво, тільки з більшою виразністю говорить про Тувіма як про поета *par excellence*. Таким і мусить бути справжній поет, лише поетом (це поняття – далеко ширше, ніж звикли думати!) історії хвилини, “мгновенным человеком” (Брюсов), луною (Пушкін), що відбиває життя світу. Звідсіля ці тувімовські “протириччя”, “самозаперечення” і інші страхіття, що жахають присяжних критиків, які в святій простоті своїй не знають, що в цих власне “протириччях” і дається самий сенс живого життя і що “чистому” поетові не можна заборонити співати про те, що не стосується до “програму” (якими є різні філософські концепції), як не можна задавати тона солов’єві.

Можна закинути поетові хіба одне (та це закид недоцільний, бо “спізнився”), що він замолоду трохи зловживав впливом Бальмонта. Це й покляло певну печатку на цілу творчість Тувіма, хоч артистична істота поета могла б цілком обійтися й без Бальмонта.

У Тувіма є найбільш цінне, що дає йому право на сучасне його місце в польській поезіє, це – його відчуття ритму життя, його зв’язаність з життям планети, на котрій йому випало мешкати. І відчуття це остільки сильне, остільки органічне, що приводить його іноді до затрати самого

ІХ. Архівні відкриття

себе, до розчинення своєї індивідуальності в космічній русі.

Тувім – лірик, і цим сказано все.

А головне, що Тувім цілком самотній і його ім'ям вичерпується уся “чиста” поезія сучасної Польщі.

II

У реєстрі майстрів на низче місце треба поставити, безперечно Антонія Слонімського – повного антипода Тувімові.

Якщо Тувім без шкоди для своєї індивідуальності міг би народитися десь в ісландському селі або в оазі Сахари, то місцем народження Слонімського є сучасне європейське місто. Якщо Тувім за ціле своє життя може не прочитати ні одної книжки, то Слонімський прочитав їх цілі гекатомби.

Слонімський – тонкий пристрасник книжки – весь отруєний її отрутою. Але він занадто сильний, щоб отруїтися до книжності.

Книжка – лише наркоз, під яким він працює: гострою голкою гравера, напоєною сірчаним квасом іронічної мудрости, він креслить тонкі лінії своїх суворо-строгих естампів.

Слонімський – працівник і працівник талановитий і досвідчений, що знає багато таємниць свого ремесла, відомих в Європі небагатьом.

Не відмовлю собі в приємності процитувати один з останніх *chef d'oeuvre*'ів Слонімського, щоб читач міг собі уявити хоч профіль цього поета:

“Jak marmur bity dłutem brzmi słowo Karrara.
Roma – jak dzwón bazylik, a amor po włosku
To dwie sylaby, słodko ulepione z wosku;
Lecz mnie smakuje bardziej ordynarna gwara.
Podbijam świat niewdzięczna, szorstka mowa,
Syn rasy stokroc starzej niz Porta Romana,
I z gorzkich ust otwartych jako rana –
Jak płacz, jak jęk, jak glaz brzmi każde moje słowo.
I poufałą dłoń opieram o zwaliszczą,
Jak Dawid, żądny sam mocować się z olbrzymem.
Nad miasto wznoszą się pod niebo co sie błyska, –
Jak dziekié kaczki krzyk lecącej ponad Rzymem”.

Про малюнок цих віршів, про гармонійний динамізм їх, про вправність останньої вирізьбленості строф, про досконалу їх інструментацію і закінченість образних одиниць – говорити не приходить. Все це є очевидним.

Цілком зрозуміло, що рука Слонімського не менш майстерно володіє й скальпелем критика. Його критичні уваги тим більш досконалі, що під спокійними рядками зовнішньо нешкідливих тверджень відчувається тонкий яд мудрої іронії, на значення котрої вказував ще Ремі де Гурмон у “Le livre de masques”.

Така іронія є завжди прикметою тих, хто багато знає.

III

Десь посередині між цими двома шляхами на Парнасі сучасної Польщі стоїть старопольський будинок творчости Яна Лехоня. Будинок старий, зі старомодними колюмнами, затишним, але запущеним парком навкруги... Старе шляхецьке гніздо...

Оскільки для Тувіма і Слонімського польська мова є, власне, лише словесним матеріалом, засобом (про що, наприклад, Слонімський і не криється), оскільки вони обидва могли бути поетами і не в Польщі, – остільки Ян Лехонь, яко поет органічно зв'язаний з Польщею, з її мовою, з літературою та її історією.

Він виріс із Польщі. Він поляк і поет.

І оця його родинна зв'язаність з глибоко національною течією польської поезії дає йому змогу в наші часи “ізмів” і “криз” тримати в Польщі польську лінію, бути хай далеким, хай бідним, але – справжнім родичем і сподкаємцем Міцкевича, а особливо – Словацького.

І в цім відношенні, на строкатому тлі сучасности, він зі шляхетно-линялими тонами своїх гобеленових поем (завжди епічного тембру!) являється приємним “анахронізмом”. А як боляче, що таких “анахронізмів” дуже мало серед усіх поезій сьогоднішньої Європи!

Було б несправедливим не відмітити, може, найголовніше: коштовну важкість лехонівського слова, подібного до старовинних клейнодів з фамільного скарбу, і той аромат старого міцного меду в його поезії, що говорить про століття літературної культури.

Тому-то він так по-мистецькому кохає силабічний лад – і тому він з якоюсь несучасною силою, при аскетичній обмеженості засобів, вміє одним, останнім рядком замкнути коло поеми, надати їй останньої чеканности, поставити останню крапку*.

Будучи технічно озброєним не менш за будь-якого імаженіста, він вміє стримати себе перед проблематичними спокусами сучасности, добре знаючи, що всі сьогоднішні “Америци” ми відкриваємо під мудрий сміх століть...

І тому не дивно, що він воліє чарочку старого “Wegrzyna” замість хвилевої шипучки ersatz-шампана, від котрого часто підозріло тхне просто східньою “самогонкою”.

Поезія Лехоня примушує читача зітхнути, і в цім зітханні – такий солодкий біль за минулим, за зо-

* Досить згадати: “A on mówić nie może / mundur na nim szary” (“Piłsudski”); “Lecz nie wiem: czy to Beatrycze – czy pani Słowacka” (“Pani Słowacka”).

ІХ. Архівні відкриття

лотими вікнами історій, за гарною славою, що її закоштували дужі, не по сучасному міцні й потужні люде...

* * *

Є поети, котрі занадто глибоко відчують рими вічності, котрі в занадто глибоких печерах шукають свого філософського каменя. Вони завжди мешкають у глухих маленьких вулицях передмістя, куди не досягає галас великоміських вулиць.

І дуже часто самотню лямпаду їх молитовної творчості – трудно зауважити очам, засліпленим гострими горіннями сучасних ракет.

Та, на жаль, нині дуже мало на світі таких мрійників, щоб у залитих електрикою асфальтах Nowego Swiata вміли, закинувши голову, милуватися якоюсь далекою зіркою на небі. Та й чи ж легко зауважити її під мертво-білим світлом тисячно-свічного дугового ліхтаря?

Такі думки мимоволі насуваються, коли переглядаєш оці дві маленькі книжечки Леонарда Подгорського-Околува. Перша: “Słoneczny Śmiech” (Lwów, 1912), а друга: “Droga do Emaus” (Warszawa, 1922)...

Десять років! Антракт між книжечками значний і знаменний.

Важко відшукати аналогії в історії новітньої поезії, аналогії цьому мудрому, поважному, аскетичному відношенню поета до своїх творів.

Почасти це нагадує тютчевське:

“...Вот эта книга небольшая
Томов премногих тяжелей”.

І дійсно! Полишаючи на боці юнацьку книжечку “Słoneczny Śmiech”, яка мала для свого часу неабияке значення, хоч і була написана 18–19-літнім автором, ми, переходячи до останньої його книжки, мусимо визнати, що тих сім поезій, які складають її зміст, значно важчі багатьох томів.

Скільки то етапів мусів перейти автор за цих 10 років, скільки іспитів він витримав, якими змістовними були ці, особливо останні, страшні роки, коли після уайльдовського естетизму, після безжурної радості юнацтва, після жадібного прийняття усього живого світа з його добром і злом, автор нині прийшов до Христа, до замисленого, внутрі своїм скупченого самопізнання, до аскетичних, суворо вирізблених ямбів з таким явно могутнім динамізмом християнсько-європейського месіанізму.

Нарешті, який важкий треба було пройти авторві чисто технічний шлях, щоби нині вміти вмішувати в одній строфі те, що перед 15 роками вимагало десятків рядків, а може й цілої епічної поеми!

Так. Ці сім віршів “Drogi do Emaus” – вже дозрілість майстра і не тільки майстра, а й поета,

бо, власне, в Л. Подгорським-Околуві польська поезія має щасливе поєднання цих двох первістків, що складають соціальну індивідуальність мистця і гармонію не лише сучасного поета, а поета творця свого, власного світу.

Такий світ у поезії Подгорського безперечно вже є. І коли Уайльдові, по довшім життєвім шляху серед рож і орхідей, тільки у чорній дірі Редінгської в’язниці випало пізнати світло, перенести свій духовний зір зі світу зовнішнього – до себе в нутро, в сферу душі й прийти таким чином до Христа, то Подгорський (може через не менш жахливі чистилища звичайного, щоденного життя) прийшов до Христа значно скоріше по часу, зі значно більшою відважністю, волею й динамізмом.

Він знайшов Його просто на розі оскаженілої вулиці сучасного міста. Він один із тих, про котрих Євангелія каже – “маючи вуха – чують”.

Тисячі людей за бюроками, верстатами, а навіть столами й мольбертами проводячи своє життя, не вміють бачити й чути присно-сущного в житті Месії. Проходять повз Нього сліпими й глухими.

А цей поет бачить і чує його навколо себе. І з яким щирим суто релігійним натхненням, з яким ліризмом він оповідає про цю свою ясновидючість самого Месії-Христа вірші “W wieczór wigilijny”...

Він настільки опанований своєю ідіею, що вона перетворюється для нього в мономанію і який же щирий, непідроблений патос бринить в його, може, занадто “ліричний” ліриці...

О, це вже не євразійський месіанізм Блока й Белого. Це не вуличний патос марієнгофів і смердякових сучасної московської літератури. Це не –

“Мы на горе всем буржуям
Мировой пожар раздуем”.

І не римування – “Мессия – Россия” під хруст жорстокого “Вздигим на дике Христа в чрезвычайчайке”...

Це – месіанізм Європи...

Це віра європейського християнина в те, що й сьогодні, в пекельному апокаліпсисі наших кривавих днів, у холодній пустелі спустошених людських сердець серед руїн Добра й Любови – існує, розпинається й рождається Христос.

Що може, навіть сьогодні власне, більш ніж коли-будь існує Христос. Але Його сьогодні більш, ніж коли-будь, не впізнають, розпинають і катують. Більш, ніж коли, про Нього забули. Бо сліпих і глухих сьогодні більше, ніж коли-будь.

* * *

Тому-то пише Леонард Подгорський, якщо “Бог захоче” – (влучні слова Федора Сологуба) – буде поворотним пунктом у сучасній польській поезії, що відкриє їй нову перспективу, новий шлях

ІХ. Архівні відкриття

і вихід зі спертої атмосфери її сьогоденного стану – “московської окупації”.

Своїм новим месіанізмом він вплив у старі міхи нового вина, своїм релігійним динамізмом він надає їй значної інерції для майбутнього поступу.

І в його зосередженім лаконізмі, в його емблематичній лапідарности, в аскетичній скупости його творчої продукції – почувасться могутня скупченість напів-потенціальної (заки-що) – сили.

1923. 4. III. м. Щипорно

У сусіда (Декілька профілів сучасних польських поетів) // Мамай. – Л., 1923. – № 1 – С. 35–41.

Коментарі до документа № 2

Пшєрва-Тетмайєр Казимєж (1865–1940) – польський поет, прозаїк. Найпопулярніший поет періоду “Молодої Польщі” (загальна назва літературно-естетичного руху модернізму кінця ХІХ – початку ХХ ст.)

Жеромський Стефан (1864–1925) – прозаїк, драматург, публіцист.

Каспрович Ян (1860–1926) польський поет, перекладач давньогрецьких авторів, а також західноєвропейських письменників.

Пишибишевський Станіслав (1868–1927) – прозаїк, драматург, провідна постать польського модернізму.

Бальмонт Костянтин (1867–1942) – російський поет-символіст, перекладач.

Брюсов Валерій (1873–1924) – російський поет-символіст. Художній набуток його складається із поезії, прози, драматургії. Займався перекладами. Виступав як критик і теоретик літератури.

Сологуб Федір (справж. Тетерніков, 1863–1927) – російський поет, прозаїк, перекладач.

Блок Олександр (1880–1921) – російський поет, драматург.

євразійство... – течія, виникла в 20-х рр. ХХ ст. в колах російської еміграції. Сформульована євразійцями геополітична доктрина претендувала на особливе розуміння проблем культури, історії, етнології, національної традиції, була зорієнтована на просторові категорії.

Маяковський Володимир (1893–1930) – російський поет, драматург.

Марієнгоф Анатолій (1897–1962) – поет, драматург, теоретик імажинізма.

Єсенін Сергій (1895–1925) – російський поет.

Аполлінер Гійом (1880–1918) – французький поет-кубофутурист.

Ex Oriente lux (лат.) – Зі сходу (йде) світло.

Слонімський Антоній (1895–1976) – польський поет, фейлетоніст.

“Левый марш” – вірш В. Маяковського, написаний 1918 р.

Міцкевич Адам Бернард (1798–1855) – польський поет, діяч національно-визвольного руху.

Словацький Юліуш (1809–1849) – польський поет.

Тувім Юліан (1894–1953) – польський поет, перекладач.

Тютчев Федір (1803–1873) – російський поет.

Геба – у античній міфології дочка Зевса й Гери, богиня вічної молодості. На Олімпі частувала богів нектаром та амбросією до тих пір, поки не стала дружиною Геракла.

Єсєвянін Ігор (справж. Лотарьов, 1887–1941) – російський поет

Верхарн Еміль (1855–1916) – бельгійський поет-символіст, драматург.

Уїтмен Уолт (1819–1892) – американський поет.

Пушкін Олександр (1799–1837) – російський поет, прозаїк, драматург.

Гекатомба – жертвоприношення зі ста биків. У переносному значенні гекатомба – велика жертва.

chef d’oeuvre (фр.) – шедевр:

Ремі де Гурмон в “Le livre de masques” – французький письменник-декадент у праці “Книга масок” подав панораму французької літератури наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Книга мала великий вплив на російських символістів.

Лєхонь Ян (справж. Лешек Серафимович, 1899–1956) – польський поет.

Імажинізм (від фр. image – образ) – течія в російській поезії 1920-х рр. ХХ ст. Серед його представників: С. Єсенін, А. Марієнгоф, Р. Івнєв та ін.

Подгорський-Околув Леонард (1891–1957) – польський поет і перекладач.

“Балада Рєдінгської в’язниці” – поема О. Уайльда, написана 1898 р.

Смердяков – центральний персонаж роману Ф. Достоевського “Брати Карамазови” (1878–1880).

“Мы на горе всем буржуям...” – цитата з поеми О. Блока “Дванадцять” (1918 р.).

Тетяна Клименко

ДО ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ЧЕРКАЩИНІ

У процесі розбудови Української демократичної держави почали по-новому розвиватися галузі, які невинувато, упродовж тривалого часу, знаходилися в тіні соціально-культурного розвитку країни. Однією з таких галузей є туризм.

Черкащина – край багатий на історичні події, архітектурні споруди, археологічні знахідки; батьківщина видатних людей, які зробили великий внесок в різні галузі господарства, науки і культури. Вона відома своїми туристичними маршрутами, вершинами яких є: Канів з Тарасовою горою, Моринці і Шевченкове – скарбниця нашої духовності, куди здійснюють паломництво українці всього світу, щоб вклонитися генієві українського народу Т. Г. Шевченку¹; Чигирин, Суботів, Медведівка, Мельники, Холодний Яр, Мотронинський монастир, дуб Максима Залізняка – колыска нашої державності, святиня козацької слави українського народу; Черкаси – місто реєстрового козацтва, в якому гартувалася козацька слава, форпост у боротьбі проти турецько-татарських загарбників, місце проживання і поховання славного поета Василя Симоненка²; Умань зі знаменитим Софіївським парком; Лисянка – історичне містечко, пов'язане з Максимом Залізником та Іваном Гонтою; Корсунь-Шевченківський – давнє історичне місто, засноване Ярославом Мудрим, як фортеця проти кочових південних нападників³, з ним пов'язана ще одна героїчна сторінка – найважливіша військова операція в історії Великої Вітчизняної війни; с. Стеблів Корсунь-Шевченківського району – батьківщина класика української літератури Івана Нечуй-Левицького; Кам'янка – містечко, таємничі куточки якого наповнені духом декабристів – борців за політичну і соціальну волю народу, творилися величні мелодії П. І Чайковського та неперевершена поезія О. С. Пушкіна⁴; містечко Звенигородка – звуки його сторожового дзвона сповіщали про наближення чужинців, населення його, відбивало перші атаки татарських полчищ; с. Розсішки Христинівського району – місце народження одного з керівників антифеодалного повстання 1768 р. Івана Гонти; Городище – батьківщина династії видатних помологів Симиренків; с. Вільшана Городищенського району – місце народження відомого польського пейзажиста Я. Станіславського, який чимало своїх художніх полотен присвятив Україні⁵; Тальнівський лісопарк з екзотичним мисливським замком – пам'ятник природи, посаджений у 70-х роках ХІХ ст. кріпаками графа П. Шувалова та ін⁶.

Після утворення у 1923 р. Черкаського окружного комітету з охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи водночас з основним його завданням по виявленню, взяттю на облік та охороні археологічних і культурних пам'яток мистецтва і природи краю, розпочалася організація також туристсько-екскурсійних заходів. Робота в цьому напрямку активізувалась із організацією 24 грудня 1926 р. Шевченківської окружної комісії з охорони пам'яток культури і природи при окрінспектурі народної освіти. Основним завданням її, на початковому етапі, було обстеження пам'яток культури і природи через контакти з органами влади та місцевими краєзнавцями з метою розробки та впровадження відповідних заходів щодо обстеження та охорони їх та складання карт із зазначенням їхнього місцезнаходження. Найбільш ефективним засобом виявилось розповсюдження анкет “Для обліку пам'ятників матеріальної культури Подніпрянського краю” серед адміністративних, наукових, культурно-освітніх установ і свідомого громадянства⁷. Установи і громадськість широко відгукнулися на цей заклик і розпочали створювати тимчасові районні комісії в Шевченківській окрузі по обліку пам'ятників культури. Такі комісії було створено в Балакліївському⁸, Вільшанському⁹, Гельмязівському¹⁰, Городищенському, Златопільському¹¹, Золотоніському, Іркліївському¹², Кам'янському, Канівському, Корсунському¹³, Медведівському¹⁴, Мокро-Калигірському¹⁵, Мошенському¹⁶, Олександрівському¹⁷, Піщанському¹⁸, Смілянському, Стеблівському¹⁹, Таганчанському²⁰, Чигиринському, Черкаському, Чорнобаївському та Шполянському районах. До їхнього складу увійшли секретарі райвиконкомів, інспектори політосвіти, керівники лісництв, агрономи, вчителі, інженери, завідувачі педтехнікумів, художники, історики, селяни, службовці²¹. Шляхом практичного обстеження значної кількості монументальних пам'ятників архітектурно-художнього, історичного, меморіального значення окружна комісія взяла на облік близько 30 з них: Богородицька церква 1754 р. в с. Білозір'я Смілянського (нині Черкаського) району; головна церква ХVІІІ ст. Гуляницького монастиря поблизу м. Корсуня (нині м. Корсунь-Шевченківський), в якому, за Чернігівським літописом, прийняв постриг гетьман Юрій Хмельницький, де вмер і тимчасово був похований Діонісій Балабан, обрано на Київську митрополію князя Гедеона Четвертинського²²; Іллінська церква 1701 р. в м. Корсуні (нині м. Корсунь-Шевченків-

ІХ. Архівні відкриття

ський) – колишній замок польського короля Станіслава Понятовського 1785 р. з каплицею (пізніше альтанка) 1835 р. та будинком, так званим “Оранжерея” в Корсунському парку²³; палац Канатуженів-Сперанських в с. Велика Бурімка (нині Чорнобаївського району); споруди – “Млин”, “Трот”, “Зелений будиночок” в Кам’янському парку – в колишньому маєтку гр. Давидових; Іллінська церква 1651 р. в Суботіві – місце поховання Б. Хмельницького; Замова Гора в Чигирині – колишня резиденція українських гетьманів, поблизу якої знаходились козацькі могили; Троїцька церква колишнього жіночого монастиря 1759 р. у Чигирині; Миколаївська церква колишнього Медведівського монастиря 1785 р. в с. Медведівка Чигиринського району; Троїцька церква Мотронинського монастиря в Чигиринському районі; Успенська церква колишнього Виноградського монастиря XVIII ст. – притулок старих запорожців, Вознесенська церква колишнього Мошногірського монастиря 1774 р.; Преображенська церква 1840 р. в с. Мошни Черкаського району та башта “Свято-славова”, побудована у 1841 р. графом М. Воронцовим; Преображенська церква колишнього Красногірського монастиря поблизу міста Золотоноші, побудована у 1767–1772 рр. київським архітектором С. Ковніром; Покровська церква XVIII ст. у м. Смілі; Успенська церква колишнього старовірського монастиря в с. Змагайлівка (нині с. Червона Слобода, Черкаського району) – музей старовинного російського іконопису XVI ст. – новгородської, суздальської, старомосковської²⁴; Успенський собор у м. Каневі, побудований у 1144 р. великим князем Всеволодом Ольговичем²⁵; Введенська церква 1768 р. в с. Пекарі Канівського району та ін.

Зважаючи на постійне зростання інтересу до культурної спадщини краю, необхідності її популяризації згідно з пропозицією інспектури народної освіти Шевченківського (Черкаського) округу комісія з охорони пам’яток культури і природи розробила два туристські маршрути для ознайомлення з культурно-історичними й природними особливостями Шевченківського краю:

“Маршрут І

Черкаси, Канів, Могила Т. Г. Шевченка, Шевченківський заповідник природи та його яри (Меланчин потік, Комашиний яр, Княжий яр, Холодний яр), гора Велике Городище, могила й хутір проф. М. Біляшівського, Княжа Гора, село Пекарі, переправа на човнах через Дніпро до пристані Прохорівка, Михайлова Гора, будинок і могила відомого українського вченого й письменника М. Максимовича (Прохорівка пристань, Черкаси).

Місцевий матеріал освітнього значення й пам’ятки культури й природи: Канів у Великокняжеську добу, в епоху Руїни й за часи Польської влади у XVIII ст., урочище Гречеської городок у Каневі, місцевий собор, будовання 1144 р. як архітектурний зразок Візантійського будовання на Україні, уніятський живопис собора, колишня школа Базилян у Каневі, Канівське замковище, спогади про Т. Г. Шевченка на його могилі та його творчість, краєвид з могили – (Михайлова гора), Шевченко й Максимович, (Лепявське городище), Княжа гора й її древності та її дослідник проф. М. Біляшівський, древній город Родня часів Великокнязівської доби (Пекар), перший етнограф України – М. Максимович, геологічні особливості околиць Канева, дислокація Канівських гір, поклади, як сучасні свідки льодової доби, геологічні поклади в ярах, міцність зсуву (вище могили Т. Г. Шевченка) й міцність виносів ярів (яр біля Хмільної), дрібна гончарна промисловість у населення по дорозі з Канева до могили Т. Г. Шевченка та її зразки (дитячі іграшки).

Маршрут ІІ

Черкаси, Бужин, Чигирин, Суботів, Медведівський монастир колишн., Медведівське замковище, ляшська могила, колишній Мотронинський монастир, Мотренське городище, Жаботин, Жаботинське замковище, Жаботинські лісові яри, урочище Майдани, Кам’янка, Сміла, Черкаси.

Місцевий матеріал освітнього значення й пам’ятки культури й природи.

Чигиринські війни XVII ст. (Бужин-Чигирин), Чигирин – столиця гетьманська у XVII ст. й історичні події тих часів (Чигиринське замковище). Руїни замковища й старі козацькі могили з кам’яними хрестами під горою. Скелі пісковця на замковищі й їх геологічне походження та особливості. Кучугури за р. Тясьмином та їх походження. Краєвид з замковища на околиці Суботів, Медведівку, Мотренський монастир й безкраї кучугури історичних курганів на полях й долину Тясьмина до Крилова. Суботів – Версаль українських гетьманів. Суботівська Іллінська церква стиля “барокко” – місце поховання Богдана Хмельницького. Краєвид з дзониці на Волчий шпиль, село, долину Тясьмина й кучугури за Тясьмином. Три криниці, Волчий шпиль, Кам’яна баба під замковищем, – й в зв’язку з цим спогади про історичні події й народні легенди про Юрася Хмельниченка, трагічну загибель останньої жінки Хмельницького й ін. “Великий Острів” на Тясьмину – стоянка доісторичної культури. Медведівський монастир (колишній). Головна церква, будовання XVIII ст., як архітектурний зразок типового староукраїнського за-

ІХ. Архівні відкриття

порізького будування. Коліївщина та її події (ляшська могила, Мотренський монастир, Холодний яр). Мотренське городище та його великі вали, як свідки ще не відомої культури (городище має версту у діаметрі). Історичні події, які зв'язані з м. Жаботином (сотник Харько, Залізник й ін). Геологічні особливості покладів у Жаботинських ярах, Жаботинська неолітична стоянка, Жаботинські майдани, як свідки минулої доісторичної культури їх види, особливості й значення.

Кам'янка, його парк й будівлі в парку – “грот”, “Млин” й “Зелений домок”, як пам'ятники перебування декабристів у Кам'янці. Так звана Кам'янська управа південної організації декабристів “Союза благоденствия” і декабрист Василь Давидов.

Смілянське замковище й смілянські підземні ходи часів існування Смілянського замку. Сміла за часи Руїни й Коліївщини. Юрова гора й її геологічні особливості.

Смілянські цукрові заводи й місцева цукрова промисловість.

1927 року, 30 червня О. Олександров²⁶

Однією з важливих складових туристичних маршрутів було проведення екскурсій. На допомогу екскурсоводам Шевченківська окркомісія з охорони пам'яток культури і природи розробила цікавий інформаційний матеріал, так звані “екскурсійні бази на Шевченківщині”²⁷, про історію та природні особливості історичних місць.

Крім того, окркомісія активно працювала над розширенням географії туристичних подорожей та вивченням історико-екскурсійних об'єктів про що свідчать шість туристичних маршрутів, запропонованих вже наприкінці 1927 р.

Отже, ознайомлення широкого кола громадськості з минулим рідного краю мало велике пізнавальне й виховне значення. Необхідно зазначити, що її участь в екскурсіях мала на меті не тільки відвідання туристично-екскурсійних об'єктів, знайомство з життям і діяльністю видатних земляків, отримання загальних й конкретних професійних знань, а й передбачала проведення громадсько-корисної та пошукової роботи.

Зважаючи на сучасні процеси національно-культурного відродження, що набули розмаху в Україні, на нашу думку, слід забезпечити зростання інтересу не тільки до загальної історії нашої держави, а й до минулого окремих регіонів, а саме – Черкаського краю, його історичних об'єктів, частина з яких збереглася до наших днів. Маючи такі

багаті духовні скарби та історико-архітектурні ресурси, Черкащина може стати одним з важливих регіонів туристичної галузі.

¹ Гончаренко Л. Туристичні шляхи Черкащини. – Черкаси, 2000. – С. 4.

² Найден С. П. Сосновка. – Черкаси, 1962. – С. 33.

³ Гончарук А. І. По шевченківських місцях Черкаської області. – Черкаси, 1957. – С. 9.

⁴ Жук П. Н., Сидоренко В. Н., Головатюк В. С., Моляка А. Н. Черкащина заповідна // Путеводитель. – Д., 1977. – С. 32.

⁵ Там само. – С. 59.

⁶ Там само. – С. 61.

⁷ Держархів Черкаської обл., ф. Р-131, оп. 1, спр. 33, арк. 42.

⁸ Ліквідовано у 1930 р. Населені пункти увійшли до складу Городищенського та Смілянського районів.

⁹ Ліквідовано у 1959 р. Населені пункти увійшли до складу Городищенського, Звенигородського та Шполянського районів.

¹⁰ Ліквідовано у 1962 р. Населені пункти увійшли до складу Золотоніського р-ну.

¹¹ Ліквідовано у 1959 р. Населені пункти увійшли до складу Шполянського. – Смілянського, Кам'янського районів.

¹² Ліквідовано у 1959 р. Населені пункти увійшли до складу Золотоніського та Чорнобаївського районів.

¹³ Перейменовано у 1944 р. в Корсунь – Шевченківський.

¹⁴ Ліквідовано у 1931 р. Населені пункти увійшли до складу Чигиринського р-ну.

¹⁵ Ліквідовано у 1957 р. Населені пункти увійшли до складу Шполянського р-ну.

¹⁶ Ліквідовано у 1931 р. Населені пункти увійшли до складу Черкаського р-ну.

¹⁷ Включено у 1939 р. до складу Кіровоградської області.

¹⁸ Ліквідовано у 1928 р. Населені пункти увійшли до складу Золотоніського р-ну.

¹⁹ Ліквідовано у 1930 р. Населені пункти увійшли до складу Корсунь-Шевченківського р-ну.

²⁰ Ліквідовано у 1930 р. Населені пункти увійшли до складу Канівського р-ну.

²¹ Держархів Черкаської обл., ф. Р-131, оп. 1, спр. 33, арк. 56–57.

²² Там само, арк. 83.

²³ Пізніше маєток гр. Лопухиних-Демидових.

²⁴ Держархів Черкаської обл., ф. Р-131, оп. 1, спр. 33, арк. 81.

²⁵ Там само, арк. 128.

²⁶ Там само, арк. 64, 128; О. Олександров – відповідальний секретар Шевченківської окружної комісії з охорони пам'яток культури і природи, уповноважений Всеукраїнського археологічного комітету при академії наук УСРР. Текст маршрутів подано у повному обсязі з деяким корегуванням друкарських помилок.

²⁷ Там само, арк. 128–130.

Надія Музичук

КЛЮЧІ ВІД ВИРІЮ

Ключі, замки... Здається, не має в нашому житті речей буденніших. Вони оточують нас майже скрізь, і всі дії, пов'язані з ними, особливо з ключами, ми виконуємо зазвичай механічно, не задумуючись. Лише час від часу хвилюємось, коли випадково їх загубимо. Мабуть, у кожного є своя історія про ключ. Ключ від воріт, від дому, від квартири, авто, столу, сейфа, сховища, скриньки, комп'ютера тощо. Цікавим також є питання, що є первинним: ключ чи замок?

Перші ключі та замки з'явилися тоді, коли первісні люди почали загороджувати свої схованки, укриття, печери від хижих звірів, використовуючи для цього звичайну палицю – кий. Водночас кий був і зброєю мисливців, і знаряддям землеробів та пастухів. Традиція обгороджувати свої поселення кілками та киями, робити загорожі, укріплення, вали, насипати земляні кургани на українській території сягає незапам'ятних часів. Про це свідчать не тільки археологічні дані, але й наша українська мова, в якій збереглися такі первісні слова як “кий”, “кій”, “кийок” та “кіл”, “кілок”. Вони є також і в інших слов'янських мовах, як то: кій, кієк (біл.), кій (бол.), кияк (серб.), куј (чес), кіј (пол.); кол, колік (біл.), кол (бол.), колац (серб.), kul (чес.), кол (рос.), коł (пол.). На основі цих давніх слів утворилось слово “ключ”: ключ (укр., рос.), клјуч, откліч (бол.), кључ (серб.), klіс (чес.), klucz (пол.). Пізніше слово “ключ” було запозичене в угорську мову – “kuics”. З появою власності та розшаруванням первісного суспільства на класи кий в руках володаря перетворився на символ влади: жезл, меч, скіпетр, булаву і т. п. Про роль кия можемо дізнатися з однієї прадавньої української легенди про заснування Києва: “Був на Русі один пан, що страшенно гнобив своїх підданих; бо не тільки мусили працювати на нього, але ще видирав їм усякий статок, так само в хаті від корівки до яйця не було нічого, що могли б назвати своєю власністю. Довго терпів бідний народ це знущання, а коли вже не могли витримати довше, старші врадили зробити повстання. Пан бачив, на що заноситься, і з свого боку зібрав велике військо. Аж тут повстало багато народу з усіх сіл; старі люди, жінки, навіть діти вийшли з тим, хто що мав: з лопатами, ціпами, киями. Пан боронився завзято, але повстанці були в такій силі, що гнали його через гори й ріки, всюди вбиваючи й не даючи відпочинку. Щойно, коли прийшли на місце, де сьогодні стоїть Київ, спостерегли, що ні один ворог не лишився при житті, скинули свої кий на одну купу, яка була

така велика, що почали будувати місто, яке названо Києвом, бо він збудований з кийів”. (З книги “Українські перекази”. М. Возняк, Українське видавництво – Краків; Львів, 1944. – Репринт. вид. К.: АБРИС, 1993. – С. 51). З цієї легенди бачимо, як кий-зброя перетворюється в кия-будівничого, а далі – в назву міста, в назву вільного володіння. В інших легендах Кия величають князем, володарем Києва. Цікаво, що аналогічні значення імені Кий є і в перській мові: “Кия – володар, витязь”, Киян – “володар країни”. В перекладі з англійської мови “key” – ключ, з тюркської мови “клич” – меч. Всі ці однакові значення слова “КІЙ” в різних стародавніх мовах підтверджують, що кий пройшов велику еволюцію свого творення: кий – меч – ключ – володар.

Огороджені, укріплені, заворені, замкнуті володіння утворювали певні поселення, царства, князівства, країни, городи, фортеці, замки. З глибини тисячоліть вони мали також назву “ВОРОТА”, ворота були символом влади і ототожнювалися з замком. Історія пам'ятає їх назви: Вавілон, Урарту, Ур, Ніневія, Троя...

Давньоукраїнські легенди, перекази, казки, пісні, доносять до нас через шум віків велику кількість самобутніх слів зі смислом “замикати”, котрими користувались наші пращури: замок, засув, засувка, запирка, запорка, замичка, затвор, клямка, заціпка, ключаниця, ключалка, скоба, дужка, заложка, заложечка... Багато з цих слів, а також і самих архаїчних пристроїв для замикання вже давно вийшли з ужитку. З розвитком технічного прогресу на зміну їм прийшли нові слова, нові замки, різноманітні електронні системи захисту та охорони.

Як свідчать археологічні знахідки, особливо широкого застосування набули замки і ключі в епоху Київської Русі (X–XII ст.). Вже в той час на території нашої країни існувало багато великих і малих городів-поселень, будувалось багато фортифікаційних споруд. Про це збереглося багато свідчень, наприклад: “А броди всі бяху заворені” (Псковський літопис); І заповів Олег дати воям на 2000 кораблів по 12 гривень на ключ...” (Іпатський літопис); “Володимир кожен ранок вуші (у воротах) закладав у Чернігові” (“Слово о полку Ігоревім”). Варяги називали Русь Гардарікією (країною воріт, городів), німці – Ругією (ймовірно від нім. Riegel – засув). Серед великої кількості професій, які існували в Русі, писемні джерела засвідчують професію “замочника”. Більшість замків мала циліндричну форму з висувною дужкою, яка одним

ІХ. Архівні відкриття

кінцем заходила в циліндр, а другим – в доповнюючу приковку на циліндрі. Вони замикалися і відмикалися знизу ключами, в більшості складного малюнку і конструкції. Виготовлення таких замків потребувало великої майстерності. Давньоукраїнські замки мали, очевидно, великий практичний інтерес не тільки для свого населення, а й для сусідніх країн. Цікаво відзначити, що в Центральній Європі в середні віки такі замки носили назву руських. Про це свідчать, наприклад, чеські джерела XIV ст. При княжих дворах, при дворах посадників, воєвод, знатних дружинників існувала велика кількість різних приміщень, будівель, що потребували великої кількості замків та ключів. Була популярною і посада ключниці або ключника. Однією з них була історично відома особа Малуша, яка прислужувала княгині Ользі та князю Святославу, – мати князя Володимира.

Серед приміщень на княжих дворах літописи згадують: тереми, де жили, палати, де приймали гостей, підвали-погреби, склади-сховища, “скотниці” (приміщення, де зберігалися княжа казна, скарби, товари), медуші – сховища для вин і медів, арсенали зі зброєю, приміщення для вартових, лазні. Наприклад, на путивльському дворі князя Святослава в погребях було 5 тис. пудів меду і 80 корчаг вина. Все це оберігали міцні, великі залізні замки з хитромудрими пристроями запорів. В розкопках феодальних поселень знахідки замків і ключів – багаточисельні. Джерела згадують також “ключі клітні”.

Поряд з великими навісними замками виготовляли й маленькі замочки для різних побутових потреб, наприклад врізні замки в шкатулках-“лодіях”. Робили й прості замочки “гачок – вушко”, які знаходимо на багатьох ювелірних виробках: браслетах, гривнях, запонах, підвісках, колтах і т. п. Для одягу виготовляли заколки-фібули, які користувалися великим попитом і відігравали роль застібки, – “запони”. Робили замки також на окладах євангелій. Замки, великі й маленькі, весь час удосконалювались, зростало їх виробництво.

З далекої, сивої давнини люди побачили аналогію ключу і в природі. Звернули увагу на джерело, яке струмує з землі, подібно ключу, і назвали його тим же словом. У небі – пташині ключі, які восени відлітають до теплого краю – “ирію”, “вирію”, відкривають його своїм ключем, а навесні повертаються додому. Так, за однією з легенд, відлітаючий у вирій журавлиний ключ забирає з собою душі померлих, а коли журавлі повертаються навесні з вирію, то несуть нові душі. Весною, якщо побачиш їх уперше, то треба називати журавлів веселиками, а не журавлями: хто назве веселика-

ми, тому буде цілий рік весело, а хто журавлями – цілий рік журитиметься. За іншою легендою, ключі від вирію має пташка сойка, яка відлітає у вирій раніше за інших птахів, “відмикає” його, а сама повертається назад. За давніми віруваннями, праукраїнці вважали Богом Неба – Сварога і вірили, що Бог грому і блискавки – Перун на зиму замикає Небо і засинає, а весною своїм могутнім молотом розбиває зимові пута з землі, і все знову оживає. Старе оповідання каже, що як прилетить з вирію зозуля, вона будить Перуна з зимового сну, і він відмикає небо і впускає на землю тепло, тому й зозуля – віщий птах. Подекуди й до сьогоднішнього дня збереглося багато старих повір’їв.

По прийнятті християнства поширюється віра, що ключі від воріт раю небесного знаходяться у апостола Петра – ключника. Пізніше два схрещені ключі лягли в основу герба Ватикана в тому ж значенні – це “ключі від раю”, “ключі святого Петра”, чийм намісником на землі вважається Папа Римський. Ось чому ці ключі зображуються бородками не вниз, а ввверх. Це вказує на те, що вони не земні, а “небесні, їх не тільки обов’язково два, але вони і не одного кольору – один золотий, другий срібний.

З найдавніших часів людство супроводжують символи, які тисячоліттями передаються з покоління в покоління і втілюють поняття про навколишній світ, людське життя і природу. Вони імітують (зображують) форму того предмета, з яким вони пов’язані. На території України було знайдено багато предметів з символічними зображеннями воріт, ключів, заворів. Це можна бачити на сарматських геральдичних емблемах. Біля зображення сарматського царя знаходяться ключі. Отже, сармати окреслювали певну територію свого панування. На гербах Боспорського царства, яке існувало в Північному Причорномор’ї (V ст. до н. е. – IV ст. н. е.), бачимо символ воріт, що уособлює символ царства, поселення. А оскільки Боспорське царство контролювало Керченську протоку – то одна половина воріт знаходилася в Пантикапеї (Керч), друга половина воріт – в Панагорії (Тамань). Протоку, яку контролювало царство, вважали входом, воротами і на гербі символічно позначали ключем. Зверху над воротами – птах – символ Сонця. Уже в пізніші віки на гербі міста Керчі зображувався грифон – символ столиці Боспорського царства Пантикапеї і ключ, що означав вхід з Азовського до Чорного моря.

Символи ключа присутні в гербах майже всіх міст і фортець, ключових в стратегічному відношенні населених пунктів, ряду портів, які знаходяться в протоках. Такі ключі зображувалися й зоб-

ІХ. Архівні відкриття

ражуються або в горизонтальному положенні, або у вертикальному, причому борідкою повернуті донизу, вказуючи, що це ключі від земних володінь. Такими виразними були герби Перекопа, Городища та ін. В гербі міста Львова з незапам'ятних часів зображено символ міста – ворота. Вони відкриті, але їх вічно вартує лев.

На гербі князя Святослава (ІХ ст.) бачимо дві половинки воріт – символ поселення, Русі, країни, – закритих на поперечний кий-ключ. На гербі князя Володимира – символічне зображення воріт з двома полами, відкритими зверху до сонця, до Бога, подібно тому, як і в гербах Боспорського царства на тисячу років раніше. Тільки ворота закриті не по горизонталі, як це бачимо у Святослава, а києм-ключем – вертикально. А в княжому гербі Ярополка Ізяславича показано у воротах замок, продітий у вуші похрещених воріт. Ключик же знаходиться зверху над воротами. В цих Володимирових гербах, які є основою сучасного українського герба, центральна фігура – ключ-престол має всередині ще один важливий для нашої країни оберіг – християнський символ, що поєднує в собі образ Ісуса Христа і образ Богоматері, – ☩ (Theogenan) (див.: Громада. – 2004. – № 4. – С. 28–30). В акафістах, присвячених Пресвятій Богородиці, до неї звертаються, возвеличуючи її в символах:

*Радуйся, бо ти стала престолом царя – Господа.
Радуйся, ключе, що райські двері відкриваєш.*

Радуйся, величного тайнства брама.

Радуйся, ключе до Царства Христового...

Символічний ключ у пошані й сьогодні. В багатьох містах, музеях, високих державних установах зберігається великий символічний ключ від міста. Має свої секрети і символічний ключ від серця. Подекуди в Україні, перед тим, як молодятам зайти до хати, ще й досі підкладають під килимок перед порогом замкнений замок, а ключ від нього вкидають у колодязь – щоб шлюб був міцним, а стосунки чистими. Багато повір'їв, пов'язаних з воротами та ключами, є і в інших країнах. Наприклад, в угорському місті Печ на центральній площі стоїть велика, стара металева огорожа, на яку закохані чіпляють замки, замикають їх, а ключ викидають далеко через огорожу (щоб ніхто не міг розірвати їх сердечні узи), символізуючи таким чином нерозлучність і міцність свого кохання.

Символічним можна назвати проект пам'ятника Київському ключу, який планується встановити в столиці України. Для його виготовлення кияни провели велику акцію по збору старих київських ключів, з яких і буде виготовлений монумент. Цей ключ має бути до 6 метрів у довжину і близько 2,5 метрів у висоту. Доречним було б зробити і музей Київського ключа, експонатами якого стали б найбільш достойні, цікаві з художньої та історичної точки зору старовинні реліквії. Бо саме кий-ключ – засновник і супутник Києва заслуговує бути вшанованим жителями першопрестольного града, столиці країни Божих Воріт – України.

БІБЛЮГРАФІЯ, РЕЦЕНЗІЇ, ПОВІДОМЛЕННЯ

Ростислав Романовський

НЕПЕРЕСІЧНЕ ЯВИЩЕ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ БІБЛЮГРАФІЇ

Добко Т. В., Ясінський Б. Д. Вістник: Місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя. 1933–1939: Системат. покажчик змісту / Наук. ред. О. С. Онищенко; НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; Б-ка Конгресу США; НТШ Америки. – К.; Вашингтон; Нью-Йорк, 2002. – 340 с.

Наприкінці 2002 р. українську бібліографію поповнило видання, що, поза сумнівом, приверне увагу фахівців, педагогів, дослідників-аматорів. Йдеться про систематичний покажчик змісту журналу “Вістник: Місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя. 1933–1939”, що вийшов у світ заходами Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Бібліотеки Конгресу США та Наукового товариства імені Т. Шевченка Америки. Бібліографічний покажчик укладено завідувачкою відділу довідково-бібліографічного обслуговування НБУВ Т. Добко та співробітником Бібліотеки Конгресу США Б. Ясінським; наукову редакцію здійснив Генеральний директор НБУВ академік О. С. Онищенко. При підготовці покажчика використано примірники та мікрофільми “Вістника”, що зберігаються у фондах Бібліотеки Конгресу США, а також оригінали та копії видання, передані з особистої бібліотеки Богданом Ясінським до фондів НБУВ.

Як відомо, журнал “Вістник: Місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя. 1933–1939” видавався у Львові впродовж 1933–1939 рр. за редакцією політика, публіциста, журналіста Дмитра Донцова коштом родини Бачинських та був наступником журналу “Літературно-науковий вістник”, що виходив у Києві та Львові впродовж 1898–1932 років. Рецензований бібліографічний покажчик є продовженням покажчика до “Літературно-наукового вістника”, підготовленого Б. Ясінським та виданого у 2001 р. (Ясінський Б. Літературно-науковий вістник: Покажчик змісту. Т. 1–109 (1898–1932). – К.; Нью-Йорк, 2000. – 542 с.).

“Вістник” був одним з видань, які створювали інтелектуальне середовище західноукраїнського

суспільства 30-х років, впливали на формування світогляду цілого покоління українців. Часопис об’єднав найкращі інтелектуальні сили Західної України та української еміграції. Серед його авторів були такі визначні особистості: В. Біднов, Д. Донцов, М. Кордуба, В. Кубійович, Ю. Липа, Є. Маланюк, О. Ольжич, О. Теліга та ін. Його редколегія прагнула знайомити читачів з досягненнями української та світової науки, освіти, культури, мистецтва. Велике значення надавалось публікації художніх творів, особливо поезії. Важливе місце на сторінках видання відводилась дискусійним статтям з актуальних суспільно-політичних проблем, рецензуванню наукових праць та художніх творів.

У ґрунтовній передмові покажчика комплексно висвітлено історію і проблематику часопису, склад його редколегії та доробок авторського колективу. Надзвичайно цінним є те, що в ній наголошено на недостатній дослідженості окремих проблем періоду 1930-х рр., зокрема постаті головного редактора журналу – Дмитра Донцова.

У бібліографічній частині частині передмови чітко відображено структуру та пояснено принципи побудови покажчика.

Покажчик охоплює бібліографічні записи всіх публікацій часопису, незалежно від їхнього характеру і обсягу: статті, хронікальні замітки, рецензії тощо. Усі вони опрацьовані авторами *de visu*. Загальна кількість записів 1563.

Продуманою і вмотивованою є структура покажчика. Вона всебічно відображає тематику й жанровий склад публікацій. Упорядники обрали рубрикацію, притаманну журналу. Покажчик складається з 27 тематичних розділів. Він розпочинається

Х. Бібліографія, рецензії, повідомлення

розділами “Художня література. Публікації” (в якому виділено підрозділи “Українська література”, “Зарубіжна література” (поетика, проза) та “Публіцистика”). Далі матеріали структуровано за такими розділами: Філософія. Соціологія. Психологія; Релігія. Теологія; Астрологія; Демографія. Статистика; Політика; Економіка; Право; Культура; Педагогіка. Освіта; Техніка; Мистецтво. Музика. Театр; Мовознавство; Літературознавство. Літературна критика; Краєзнавство. Географія; Історія; Рецензії та ін. Така детальна рубрикація є зручною для користувача і дає можливість швидко віднайти необхідну інформацію.

Важливим є виділення у розділі “Літературознавство. Літературна критика” підрозділу “Персоналії” (“Українські письменники”, “Зарубіжні письменники”), який допомагає систематизувати відомості про діячів української та зарубіжних літератур. У кожному розділі перелік публікацій подано, за деякими винятками, за алфавітом (прізвищем автора чи назвою). У розділах “Хроніка”, “Редакційні статті, повідомлення”, “Рекламні повідомлення” матеріали розміщено за хронологічною ознакою.

Ганна Путова

ЗБІРКА “Polska i jej wschodni sąsiedzi” – ЛАНЦЮЖОК МІЖ КУЛЬТУРАМИ

Polska i jej wschodni sąsiedzi. – Т. 5. – Rzeszów 2004.

Побачив світ 5-й випуск наукового видання Жешувського університету (м. Жешув, Польща) “Polska i jej wschodni sąsiedzi” (“Польща та її східні сусіди”). Ідея цього видання, що виходить у серії “Студії зі сходознавства” за словами його головного редактора професора Анджея Андрушевича, полягає в “порівнянні різних аспектів польського історичного процесу, сучасних культурних та суспільних явищ з аналогічними явищами в країнах $\dot{N}o\ddot{z}ai\ i\ \grave{c}^a\ \grave{a}d\dot{i}\ \grave{e}$ ”¹.

Ідея проекту – синтез наукової думки Польщі, України, Білорусі, Росії. Статті у виданні публікуються мовами оригіналів, поданих науковцями. Таким чином вищезгаданий синтез є не лише ідейним, але й практичним. Цього року у збірці вміщено статті майже виключно польською та українською мовами. Виняток становлять праці авторів, які представляють Державний університет у Мінську – доктора Владислава Шалькевича “Исследование теоретического наследия В. Д. Спасовича в России” та професора Вячеслава Шалькевича “Иосафат Огрызко – издатель первого собрания сочинений Н. А. Добролюбова”. Їх написано російською мовою і подано відповідно у розділах “Філософія права” та “Літературознавство”.

Цікавою знахідкою упорядників є систематизація інформації редакційних рекламних повідомлень про періодичні та книжкові видання, що доповнює загальну картину діяльності журналу.

До безперечних позитивів видання слід віднести супровід бібліографічних описів додатковими анотаціями, зокрема про зміст поетичних збірок, подання оціночних характеристик.

Важливою частиною видання є ґрунтовні допоміжні покажчики (іменний, псевдонімів і криптонімів, алфавітний покажчик назв поетичних творів), а також перелік виданих та розписаних у покажчику річників “Вістника”. У додатку вміщено перелік видань “Книгозбірні Вістника”, започаткованої 1934 р., в якій публікувалися праці, присвячені актуальній соціально-політичній проблематиці, біографіям визначних історичних осіб та діячів сучасності. Перелік налічує 23 назви видань.

Упорядники провели велику роботу з уточнення прізвищ авторів.

Слід також відзначити гарне поліграфічне оформлення видання та достатній для видань цього жанру наклад – 1000 примірників.

Цей випуск збірки “Polska i jej wschodni sąsiedzi” складається з п’яти розділів: “Статті та дослідження”, “Рецензії. Обговорення”, “Наукова хроніка”, “Документи”, “Miscellanea”. Перший розділ має шість підрозділів: “Історія”, “Соціологія”, “Політологія”, “Правова філософія”, “Літературознавство”, “Історіософія”.

В історичному підрозділі містяться статті таких напрямків:

– *Церковно та релігійно-історичний напрямок.* Яскравим прикладом можуть служити праці професора Інституту історії Жешувського університету Станіслава Набиванця “Перемиська єпархія східного обряду в період православних суперечок”, професора того ж інституту Здіслава Будзінського “Od religii do narodu. Problem tożsamości religijnej i etnicznej na pograniczu polsko-ukraińskim w latach 1772–1939” (“Від релігії до народу. Проблема релігійної та етнічної ідентичності на польсько-українському пограниччі”); співробітника варшавського Архіву Давніх Актів доктора Генріха Бартошевича “Stanowisko Poselstwa Rzeczypospolitej Polskiej w Moskwie wobec sprawy arcybiskupa Jana Cieplaka” (“Позиція посольства Республіки Польща у Москві стосовно справи архи-

Х. Бібліографія, рецензії, повідомлення

єпископа Яна Чепляка”) та ін. Статті мають аналітико-описовий характер та розкривають нові цікаві аспекти з історії релігійних і політичних відносин між Польщею, Україною та Росією.

– *Історико-соціальний напрямок*. Тут подано статті з історії суспільства – як з точки зору міжнародних стосунків України та Польщі, так і в аспекті аналітики соціального стану у різні часи. Такими є, зокрема, статті: докторанта Жешувського університету Кшиштофа Майковського “Polska a kwestia ukraińska w latach 1918–1921” (“Польща та українське питання у 1918–1921 рр.”); доктора Вацлава Вежбинця з Інституту історії Жешувського університету “Formy organizowania się ludności żydowskiej Lwowa na płaszczyźnie zawodowej w latach 1918–1939” (“Форми організації єврейського населення Львова на професійній основі у 1918–1939 рр.”); докторантки Пшемишльського університету Беати Свентоянської “Policja w Przemysłu w dobie autonomicznej” (“Поліція у Пшемишлі в добу автономії”) та ін. Усі вони нові за своїм інформаційним змістом і мають аналітичний характер. Кожна із них відбиває не лише певні історичні події, а й наштовхує на численні історичні паралелі, котрі є поєднувальними ланками між історією Польщі та України.

У другому розділі “Соціологія” містяться соціологічні дослідження польських та українських авторів з різноманітних питань, пов’язаних з розвитком польського та українського соціуму. Автори праць соціологічного блоку окремо розглядають проблеми, які мають місце у наших державах. Такою є, наприклад, стаття співробітника Інституту соціології Жешувського університету доктора Барбари Марек-Зборовської “Społeczna tożsamość prywatnych przedsiębiorców” (“Суспільна totoжність приватних підприємців”), в якій розглядається зазначена проблема саме на теренах Польщі. А у праці доктора Наталії Сейко, яка працює в Європейському університеті м. Житомира, “Девіації у підлітковому середовищі (опитування школярів м. Житомира)” описано дослідження ставлення підлітків до проблем наркоманії та злочинності. Проте у блоці є одна праця поєднуваль-

ного характеру – стаття доктора Моніки Щьлензак, яка працює в Інституті соціології Жешувського університету, “Szkolnictwo ukraińskie w Polsce w latach 90 XX wieku” (“Українське шкільництво у Польщі в 90-х роках ХХ ст.).

Праці розділів “Політологія”, “Філософія права”, “Історіософія” звертаються до проблеми польсько-українсько-російських відносин та їхнього феноменологічного характеру. Серед них є, зокрема, дослідження суто історико-філософського характеру: статті професора Лодзьського університету Маріана Броди “Idea Moskwy – Trzeciego Rzymu i struktury “duży świata” (“Ідея Москви – Третього Риму і структури “душі світу”) та професора Нікити Мойсеєва з Російської академії наук “Rosyjskie pytanie” (“Російське питання”), присвячені питанням філософської самоідентифікації російського народу.

Дуже змістовними є розділи “Рецензії. Обговорення” та “Наукова хроніка”.

Загалом, за визначенням професора А. Андрушевича, “до рук читачів надходить львівський том”² – багато праць відобразило історію Львова. Статті чотирьох авторів збірки представлені у релігієзнавчій площині, одинадцяти – в аспекті українознавства, трьох – торкаються тематики угорської діаспори у Середній та Східній Європі. Окремо професор Андрушевич виділив працю професора кафедри іноземної літератури та журналістики Калінінградського університету Олексія Дмитровського “Hymn słowiański” (“Слов’янський гімн”), вміщену у розділі “Miscellanea”, в якій розглянуто вірш Яна Неруди “Zorza ze wschodu” (“Зоря зі сходу”), що відбиває загальну ідею слов’янства у світі.

Таким чином, перед читачем постає багатогранний, міждисциплінарний збірник, що широко відбиває специфічні міжгалузеві аспекти сучасної гуманітарної науки Польщі, України, Білорусі, Росії та показує шляхи для подальшої плідної співпраці між науковцями цих країн.

¹ *Andruszewicz Andrzej. Wstęp // Polska i jej wschodni sąsiedzi. – Rzeszów, 2004. – S. 9.*

² Там само.

Ірина Матяш

МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ В ТОРУНІ

4–6 листопада 2004 р. в Торуні відбулася міжнародна конференція “Білорусь в ХХ столітті. В колі культури і політики”, організована кафедрою міжнародних відносин відділу історичних наук Університету Миколая Коперніка (далі – УМК). Ключова проблема конференції не обмежила гео-

графію учасників. Наукове зібрання мало справді міжнародний характер, оскільки в ньому взяли участь не лише польські та білоруські науковці, але й учені з Литви, Російської Федерації, України, Франції (всього 25 учасників). Авторитетні імена учасників конференції (професорів С. Александ-

Х. Бібліографія, рецензії, повідомлення

ровича з Торуню, А. Смолянчука з Гродно, Д. Ліна з Гомеля, Є. Мироновича з Білостоку, Р. Радека з Любліна та ін.) привернули до наукової імпрези увагу молоді – студентів та аспірантів, які значно розширили аудиторію зібрання.

Відкрив конференцію керівник кафедри професор Збігнев Карпусь, з привітальним словом до учасників конференції звернувся проректор УМК професор Анджей Раджимінський. У засіданнях брали участь декан професор Вольдемар Резмер та директор Інституту історії і архівістики УМК професор Казимеж Мікульський. Підтримка керівництвом університету ідей подібних імпрез засвідчила зацікавлення в справді науковому підході до досліджуваної викладачами кафедри тематики.

Упродовж двох днів з ґрунтовними рефератами виступило 25 учасників, відбулися проблемні дискусії, що продовжувалися під час спілкування в кулуарах. Слід відзначити вдалу структуру засідань, об'єднання тематично близьких доповідей в окремі блоки, що відкрило можливість не лише всебічно проаналізувати ту чи іншу проблему, а й зіставити іноді протилежні погляди. Перший блок доповідей (С. Александрович, А. Смолянчук, А. Киштимов) торкався проблеми інтерпретації білоруської ідеї в історіографії кінця XIX – початку XX ст. Зокрема, бурхливе обговорення викликала доповідь к. і. н. А. Киштимова з Мінська, присвячена ролі російського і польського капіталів у розвитку економіки Білорусі.

Тематично близьким до першого був другий блок доповідей, які торкалися політичного і соціального розвитку Білорусі в XX ст. Так, к. і. н. С. Рудович (Мінськ) проаналізував становище білорусів під час Першої світової війни, охарактеризувавши цей період як “тяжкий старт у XX столітті”. Участь білоруської інтелігенції у національному рухові у першій половині XX ст. висвітлив д. і. н. С. Токць (Гродно). Особливу увагу учасників конференції привернув виступ проректора Гомельського державного університету ім. Франциска Скорини професора Д. Ліна, який проаналізував демографічні процеси в Білорусі у XX ст. Не менше зацікавлення викликав виступ відомого білорусиста з Любліна професора Р. Радека з аналізом процесів формування сучасної “білоруськості” в XX ст.

Доповіді наступного блоку висвітлювали події доби БНР, зокрема питання встановлення державних меж (В. Ледебєва з Гомеля та Д. Міхалюк з Торуню) та державної символіки (О. Латишонок з Білостоку). Огляд архівних документів, що торкаються історії та культури Білорусі й зберігаються в українських архівах зробила професор І. Матяш (Київ).

Питання воєнної історії розглядалися в доповідях литовських науковців з Ковно – Альгіса Маркунаса та Аушри Юревічіте, які репрезентували інформацію про білоруські військові частини в литовській армії та діяльність підполковника Олександра Ружанцова в Литві та еміграції (1919–1940). Проблему набору до військових відділів, створених Білоруською військовою комісією, розглянув професор З. Карпусь, а О. Ямкова з Києва висвітлила взаємовідносини та співпрацю представників української і білоруської еміграції в Чехословаччині в 1920–1930-х рр.

Про літературу, культуру, науку йшлося в доповідях мінських архівістів – директора Білоруського архіву-музею літератури і мистецтва Г. Запартики (Мінськ) “Джерелознавчий аспект вивчення історії білоруської літератури 20-х і 30-х років” та завідувача відділу Національного архіву Білорусі, к. і. н. В. Скалабана (Мінськ) “Держава і культура в повоєнній Білорусі (1945–1953)”. Малодосліджену проблему проживання білорусів на Алтаї розглянула дослідниця з Барнаула к. і. н. О. Кенгурова.

Загалом наукове спілкування (обговорення доповідей і дискусії), урочиста вечеря на відзначення відкриття конференції, екскурсія до міського музею та знайомство з старовинним Торунем, блискуче проведене професором Е. Вішкою, сприяли результативності конференції. Вона була зумовлена актуальністю проблеми зібрання, високим рівнем організації, забезпеченим передусім професором З. Карпусем та доктором Д. Міхалюк, встановленням нових наукових контактів. Учасники конференції висловилися за підготовку спеціального видання текстів виголошених доповідей, що, поза сумнівом, стане належним внеском в історіографію білорусистики.

НАШІ КОНСУЛЬТАЦІЇ

Шановні автори!

Нагадуємо, що наукові статті, які подаються для публікації у наукових фахових виданнях, затверджених Вищою атестаційною комісією України, повинні мати такі необхідні елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття, формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів, висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку¹.

Рекомендації щодо оформлення рукописів статей

1. Статті подаються до публікації, готуються автором у надрукованими на принтері та в електронному вигляді.

2. Обсяг статті зі списком літератури повинен становити 0,5–1 друк. арк., тобто 12 стор. тексту надрукованого через 1,5 інтервали на аркушах стандартного (А4) формату.

3. До рукопису додається дискета з текстовим файлом у форматі Word for Windows. Параметри тексту на дискеті повинні відповідати таким вимогам: формат сторінки А5 (14,8 см. х 21 см.); розмір кегля – 10; береги по 20 мм без колонтитулів; міжрядковий інтервал – одинарний; розрив сторінок та їх нумерація, а також відступ першого рядка абзацу не потрібні; посилання (примітки) робляться в кінці статті без використання функції ви-

носки Word; табуляція не використовується; таблиці, графіки, формули, ілюстрації тощо виконуються у форматі сторінки А5 (бажано у графічних редакторах).

4. Рукопис українською мовою подається в 1 примірнику, надрукованому на білому папері з однієї сторони аркуша (формат А4). Розмір шрифту (кегель) – 14. шрифт “Times”. Береги по 25 мм.

5. На першій сторінці статті зазначається індекс УДК (по лівому краю) ініціали та прізвище автора в називному відмінку (з нового рядка по правому краю), назва статті (заголовними буквами, по центру сторінки), анотація англійською мовою (1–2 речення або 2–7 рядків, розмір кегля 12 для тексту на сторінці формату А4 та 9 для текстового файлу на дискеті, шрифт – курсив, відокремлюється від назви й основного тексту 1 рядком).

6. На останній сторінці рукопису відомості про автора: прізвище, ім'я, по батькові повністю; науковий ступінь; учене звання; повна назва організації, де працює автор; посада; країна, поштова адреса, телефон, e-mail.

7. Рукопис авторові не повертається.

Адреса редколегії:
УНДІАСД
вул. Солом'янська, 24
м. Київ-110, 03110
Тел.: (044) 275-13-74
E-mail: nvasilevsky@archives.gov.ua

¹ Бюлетень ВАК, 2003. – № 1. – С. 2.

НЕКРОЛОГ

Михайло Делеган

ПІШОВ ІЗ ЖИТТЯ ВІДОМИЙ ВЧЕНИЙ Олексій Васильович Хланта (1930–2004)

6 листопада 2004 р. після тривалої важкої хвороби пішов із життя відомий вчений, активний дослідник архівних першоджерел, автор численних праць з історії Закарпаття та України, держав Центральної і Південно-Східної Європи кандидат історичних наук, доцент Хланта Олексій Васильович.

О. В. Хланта народився 27 вересня 1930 р. у селі Копашнево Хустського району в селянській родині. У 1955 р. закінчив історичний факультет Ужгородського державного університету, а в 1958 р. – аспірантуру. Згодом успішно захистив кандидатську дисертацію, працював старшим викладачем та доцентом університету. Талановитому досліднику історії краю у 1969 р. було запропоновано працювати в Інституті історії АН УРСР. З 1970 по 1975 рр. очолював відділ Ужгородського відділу історії європейських соціалістичних країн АН УРСР. У 1975–1985 рр. Олексій Васильович завідував кафедрою в Ужгородському державному університеті. Упродовж наступних років працював доцентом історичного факультету цього ж вузу,

а згодом ученим секретарем Закарпатського інституту ім. А. Волошина МАУП і секретарем обласної редакційної колегії загально-державного видання “Реабілітовані історією”.

О. В. Хланта – автор більше ста наукових і науково-популярних праць, співавтор ряду колективних монографій. Брав активну участь у підготовці “Історії міст і сіл Української РСР. Закарпатська область”.

В останні роки чимало уваги приділяв дослідженню історії Карпатської України та долі закарпатців, які зазнали політичних репресій.

У дослідницькій роботі широко використовував архівні джерела, здійснював науково-пошукову роботу в архівах Праги, Будапешта, Москви, Києва та Ужгорода.

В особі Олексія Васильовича Хланти історична наука, вся громадськість втратили скрупульозного дослідника, відомого вченого і педагога, а його колеги безмежно щиро і добропорядну людину, яка завжди була готова надати посильну допомогу та необхідну підтримку.

Андрієвська Лариса – старший науковий співробітник відділу архівознавства УНДІАСД (м. Київ)

Безбородов Олександр – д. і. н., проф., ректор Історико-архівного інституту РДГУ (м. Москва, Російська Федерація)

Волкотруб Ганна – вчений секретар УНДІАСД (м. Київ)

Делеган Михайло – к. і. н., директор Державного архіву Закарпатської області (м. Ужгород)

Драгомірова Лариса – старший науковий співробітник відділу архівознавства УНДІАСД (м. Київ)

Єремєв Станіслав – к. і. н., завідувач сектора обліку і науково-довідкового апарату Всеросійського науково-дослідного інституту документознавства і архівної справи (м. Москва, Російська Федерація)

Зворський Сергій – к. і. н., завідувач сектора науково-довідкового апарату та обліку документів УНДІАСД (м. Київ)

Киридон Алла – к. і. н., доцент, докторант кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка, (м. Київ)

Кисельова Леся – начальник відділу кадрів Державного комітету архівів України (м. Київ)

Клименко Тетяна – к. і. н., директор Державного архіву Черкаської області (м. Черкаси)

Ковальчук Володимир – археограф відділу джерел з новітньої історії України Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського (м. Київ)

Ковальчук Володимир – заступник директора Київського фінансово-економічного коледжу Національної академії державної податкової служби України (м. Ірпінь)

Крохмаль Яцек – д. гуманітарних н., керівник наукового закладу архівістики Головної дирекції державних архівів Польщі (м. Варшава, Польща)

Ларін Михайло – д. і. н., проф., директор Всеросійського науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи (м. Москва, Російська Федерація)

Лисенко-Єржиківська Наталка – к. філог. н., старший науковий співробітник Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України (м. Київ)

Маврін Олександр – к. і. н., заступник директора Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського (м. Київ)

Марченко Петро – к. т. н., старший науковий співробітник відділу фізико-хімічних і біологічних досліджень УНДІАСД (м. Київ)

Матяш Ірина – д. і. н., професор, директор УНДІАСД (м. Київ)

Московченко Наталія – к. і. н., начальник відділу використання інформації ЦДАГО України (м. Київ)

Музичук Надія – історик, член Української громади в Угорщині, член редколегії журналу “Громада” (м. Будапешт, Угорщина)

Палієнко Марина – к. і. н., доцент кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ)

Палеха Юрій – проректор, завідувач кафедри документознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Європейського університету, (м. Київ)

Пиріг Руслан – д. і. н., професор, головний науковий співробітник Інституту історії України НАН України (м. Київ)

П’єтшик Павел – куратор-архівіст Державного архіву в Лодзі (м. Лодзь, Польща)

Путова Ганна – старший науковий співробітник відділу довідкового апарату та обміну документів ЦДІАК України (м. Київ)

Романовський Ростислав – старший науковий співробітник сектору науково-технічної ін-

Відомості про авторів

формації науково-інформаційного відділу УНДІАСД (м. Київ)

Сібіль Клер – спеціаліст Департаменту інформаційних технологій та стандартизованого архівного описування Національного архіву Франції, член-кор. Комітету Міжнародної Ради Архівів з дескриптивних стандартів (м. Париж, Франція)

Скалабан Віталій – к. і. н., провідний науковий співробітник Національного архіву Республіки Білорусь (м. Мінськ, Білорусь)

Солодова Віра – директор Одеського історико-краєзнавчого музею (м. Одеса)

Старовойтов Микола – директор Державного архіву Луганської області (м. Луганськ)

Старостін Євген – д. і. н., проф., завідувач кафедри теорії та історії організації архівної справи Історико-архівного інституту Російсько-

го гуманітарного університету (м. Москва, Російська Федерація)

Федоренко Михайло – викладач кафедри соціально гуманітарних дисциплін УДМТУ імені адмірала Макарова (м. Київ)

Федосов Володимир – к. економ. н., директор Білоруського науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи (м. Мінськ, Білорусь)

Чернобаєв Анатолій – д. і. н., проф., головний редактор журналу “Исторический архив” (м. Москва, Російська Федерація)

Шихненко Ігор – аспірант кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ)

Шумейко Михайло – к. і. н., доцент кафедри джерелознавства Білоруського державного університету (м. Мінськ, Білорусь)

Наукове видання

СТУДІЇ З АРХІВНОЇ СПРАВИ
ТА ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА

Том тринадцятий

Художнє оформлення обкладинки
А. С. Засць, Н. В. Михайличенко
Редактор *А. М. Катренко*
Технічний редактор *М. А. Притикіна*
Верстка *Л. М. Федорова*
Коректори *Л. В. Андрієвська,*
І. М. Мага, Н. П. Павловська
Бібліографічна редакція *Р. В. Романовський*

Зареєстровано у Міністерстві України у справах преси та інформації
04.07.1996 р. Серія КВ № 2110

Підписано до друку 05.05.2005 р. Формат 60x84/8
Умовн. друк. арк. 28,13 Умовн. фарбо-відб. 28,59 Обл.-вид. друк. арк. 29,7
Наклад 250 прим. Зам. №

Видання надруковано у Видавництві Європейського університету
з оригінал-макета, підготовленого в УНДІАСД.
03179, Україна, Київ 179, вул. М. Ушакова, 8 а.

Реєстраційне свідоцтво ДК № 603 від 19.09.2001

Студії з архівної справи та документознавства / Держкомархів України; УНДІАСД;

Редкол.: І. Б. Матяш (гол. ред.) та ін. – К., 2004. – Т. 13. – 242 с.

ISBN 966-625-017-9

До щорічника включено статті з актуальних проблем архівного описування, підготовки кадрів для архівних установ в Україні та в зарубіжних країнах, а також тексти доповідей учасників конференції “Сучасний стан та перспективи розвитку документознавства” (Київ, 1–3 грудня 2004 р.).

Для істориків, архівістів, викладачів вищих навчальних закладів та інших зацікавлених читачів.

ББК 79.3я 53